

ІВАН ВЛАСОВСЬКИЙ

НАРИС
ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ
ЦЕРКВИ

IV

(XX ст.).

Частина перша.

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В С. Ш. А.
НЮ ЙОРК 1961 БАВНД БРУК

Українська Православна Церква
Київського Патріархату

Іван Власовський

Нарис
історії
Української
Православної
Церкви

Том IV
Частина перша

Репринтне видання

Київ
1998

Відродження нашої Святої Української Православної Церкви в 20-х роках ХХ століття - велична подія в церковній історії. Буремне ХХ століття принесло багато страждань і поневірянь нашому народові, з яким завжди була Церква-страдниця. На вівтар боротьби за державну незалежність України поклали своє життя найкращі церковні достойники 20-х – 30-х років. Полум'я церковно-визвольного руху не вдалося загасити більшовицькому режимові навіть тоді, коли руйнували і грабували наші святині, коли голодомором викошували селян.

Трагічна і разом з тим героїчна сторінка нашої церковної історії висвітлюється в 4-му томі праці Івана Власовського.

Крокуймо дорогою вивчення правдивої історії нашої Святої Помісної Української Православної Церкви.

*Філарет,
Патріарх Київський
і всієї Русі-України.*

ISBN 966-7017-03-6

ISBN 966-70-17-07-9 (т. 4, ч. 1)

П'ЯТА ДОБА

**ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ДОБІ
НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ З
РОЗПАДОМ РОСІЙСЬКОЇ ЦАРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ, В ЧАСІ ПЕРШОЇ
СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 — 1918) Й РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ.**

(Від 1917 року до наших днів).

У вступі до нашого „Нарису історії Української Православної Церкви” висловлювали ми думку, що жодна, можливо, з православних церков не зв'язана так в своїй історії з життям і долею самого народу, нації, як Українська Православна Церква (т. I, стор. 15-16). Чотири доби історії цієї Церкви, впродовж понад дев'ять століть, поза нами. Ми бачили, що впродовж цих століть український народ, під опікою і впливами Православної своєї Церкви, творив свою національну культуру, як галузь загальнохристиянської культури, що цією культурою поділився й з північним сусідом, допомагаючи йому в XVII-XVIII віках вийти на шлях культури, освіти. Ми бачили, що Православна Церква формувала й виховувала віками в характері українського народу риси внутрішньої побожності, основи моралі в житті особистому, родинному, громадському, державному. Ми бачили, що православна віра так зрослася з світоглядом, характером, побутом українського народу, що стала ознакою української народності: приналежність до цієї віри свідчила віками про приналежність людини до української нації. Тому, ми бачили, що і в замірах денационалізації та асиміляції українського народу йшли в історії наступи в першу чергу на національну Українську Православну Церкву, йшли вони

й від державної влади на українських землях чужовірної польської, й від державної влади на тих же землях одновірної московської.

Різниця в цих наступах була та, що наступ чужовірної влади був скерований на нищення самої Православної Церкви в українському народі з заміною її для народу унією з Римом, або й чистим латинством, а наступ одновірної влади ішов в напрямку омосковлення чи зросійщення Української Православної Церкви. До полонізації Православної Церкви в Польщі стара Польща не думалась; „польське православіє” для неполяків, за зразком „російського православія” для неросіян, було здобутком, як будемо бачити далі, державної польської думки у відновленій поверсальській Польщі наших часів. Як, в якій мірі і з яким успіхом український народ протиставився тому й другому наступові на його національну Православну Церкву у віках минулих, як боронив своє православіє, — про це була мова в попередніх розділах нашої праці.

Пристаючи тепер до оповідання про події новітньої історії Української Православної Церкви, доби, як називаємо, її відродження в наших часах, повинні сконстатувати той, для нас безсумнівний, факт, що нівеляційні заходи російської влади щодо церковного українського життя, практиковані впродовж XVIII-XIX віків, роблені під покровом якраз одновірності, призвели до того, що пішло в непам'ять існування Української Православної Церкви, як національної Церкви українського народу, посеред самих українців. Українська церковна традиція частинно тільки заховалась в глибинах народного світогляду та в церковно-обрядовому побуті українських народніх мас. (про це див. доба 4, розд. V, 3). Посеред українського духовенства вона була призабута, а в більшості й цілком не знана була історія Української Православної Церкви, як національної. Українська інтелігенція, слідом за російською радикальною інтелігенцією, взагалі погорджувала церковною справою, як „клерикальною” і відсталою. З 60-их рр. XIX стол. й до самої революції 1917 року український національний рух в Росії, що проходив в організаціях інтелігентських, майже не зв'язаний з широкими народніми масами, знає боротьбу за українську мову в друку, українську літературу, український театр, українську школу, але на полі цієї боротьби, чи домагань, чи полеміки не маємо згадок про українську церкву православну для українського народу.

Отже, коли читаємо такі твердження, як: „Українська Церква ніколи не мирилася з підлеглістю московському церковному урядові”. . . „Українська свідома людність завжди захоплена була мрією про повернення Українській Церкві прав вільності” („Церква й Життя”, ч. 1, р. 1927. Орган УАПЦеркви, стор. 21), то історична їх вартість така ж, як в „Історичній Записці про минуле життя Української Церкви”, розісланій Всеукр. Православною Церковною

Радою р. 1925 до православних церков, приписування міністру Валуєву слів: „Ні Української Церкви, ні Української мови, ні Українського народу нема, не було й бути не може” („Церква й Життя”, ч. 2-3 р. 1927, стор. 142). В циркулярі 18 липня 1863 р. міністр Валуєв писав, як відомо, посилаючись на думку якоїсь міфічної „більшости малоросіян”, що „нікакого особенного малоросійського язика не було, нет і быть не может” (С. Єфремов. *Op. cit.*, стор. 47); мова про Українську церкву в устах російського міністра вн. справ половини XIX стол. є грубим анахронізмом з боку авторів „Історичної Записки”, яка і в багатьох інших місцях відходила від історичної дійсності.

Митрополит Василь Липківський в його праці „Відродження Української Церкви”, що становить розд. 7-ий його праці „Історія Української Православної Церкви” (ціла ця праця втрачена, розд. 7 залишився в манускрипті), лише, що з революцією 1917 року, коли і в церковному житті на Україні почався рух, на початках його „в церковних зібраннях ще не досить виступав національний бік: духовенство, як і мирянство, поділились не по національності, а по ідеології, на консервативне і прогресивне; і в тому і в другому брали участь і українці і росіяни”... Справа втім, що в Російській Православній Церкві, в складі якої знаходились й епархії України, ще далеко до революції 1917 року були досить значні течії поступового характеру, в основі яких було глибоке незадоволення тим станом, в якому перебувала Церква в Росії, підпорядкована державній владі і політиці цілком від часів Петра I. На початку XX віку, з наростанням взагалі революційних настроїв в Росії, в революцію, далі, 1905-1906 рр. ці опозиційні закріпощенню Церкви та її устроєві й характерові державно-бюрократичному — ці течії рівно ж зростали на силі. Наслідком цього руху було заповідження скликання Всеросійського Церковного Собору, коли соборів в Російській Церкві не було вже від початку XVIII віку. Для підготовки Собору організовано було в 1906 р. „Передсоборное Присутствие”, в складі якого, розділеного на кілька комісій, був, можна сказати, цвіт тодішньої богословської, церковно-канонічної й церковно-історичної науки в Росії, найвидатніші представники ієрархії й духовенства, професури духовних академій, відомі світські й церковні діячі. Необхідности церковної реформи ніхто не заперечував у „Предсоборному Присутствіі”, але ж щодо напрямку реформи, то виявились великі розходження між консервативними і прогресивними членами Присутствія. Консервативна група (кількісно більша; її ідеологом був митрополит Антоній Храповицький, тоді архієп. Волинський) була проти обер-прокурорської державної влади в Церкві, але оживлення церковного життя бачила у відновленні патріяршества в Російській Церкві, скасованого Петром I, в посиленні церковно-ієрархічної влади, звільненої від надмірної опіки й контролю світської державної бюрократії. Прогресивна група підставою церковної реформи уважала відродження засад соборности в житті й управлінні Церкви з

верху й до низу (відродження парафії, як правної одиниці, основної комірки церковного життя).

Ті доповіді й палкі дискусії, які переводились в комісіях і на пленумі „Передсоборного Присутствія” (залишилось шість томів його праць, виданих як додаток до синодальних „Церковних Ведомостей”), мали відгук і на місцях, по єпархіях. Церковний Собор в Росії, як відомо, так і не був скликаний до самого кінця царської Росії. Але ідеї, що спричинились до підготовки Собору, що були предметом дебатів у „Передсоборному Присутствії”, не завмірали, продовжували ширитись і відразу виявились з революцією 1917 р, коли в квітні-травні того року скрізь і в Україні почали відбуватися єпархіяльні з'їзди. Про це й згадує в приведених вище словах митр. Липківський, який сам віддавна належав до прогресивної частини духовенства. Більше того, він був активним провідником посеред прогресивної частини київського духовенства. Вже в революцію 1905 р. головував він на Київському єпархіяльному з'їзді; в тих же часах у нього збирались, бувало, студенти Київської Дух. Академії для бесід на теми церковної реформи. Не було в тих часах мови про відродження Української Церкви, а тим більше про її автокефалію. Церковний рух, що з великою силою прокинувся в революцію 1917 р., а мав свої корені, як бачимо, в часах перед нею, **стояв на ґрунті церковно-релігійному.** Основними постулятами його були **церковні реформи в напрямку увільнення Церкви від ролі слуги політичному режимові, оживлення церковно-громадського життя в умовах повернення соборних форм устрою Церкви, з остаточною метою піднесення авторитету і релігійно-морального впливу Церкви в житті християнського суспільства.**

Але саме та обставина, що визвольний церковно-поступовий рух в Церкві мав діло й до революції 1917 р. з пануванням і засилям в житті Церкви російського політиканства на підвалинах „священної формули-догмата: православіє — самодержавіє — народність”, — не могла не вплинути на те, що скоро і в революцію 1917 р. **церковний рух в Україні мусів набрати одночасно національно-політичного характеру.** Отже і митроп. Липківський, сказавши про поділ на початку революції 1917 р. духовенства і мирянства на церковних з'їздах і зібраннях в Україні не по національності, а по ідеології, далі продовжує: „Але в державному житті на Україні тим часом клекотіло, суто національний бік висувався щораз більше. А це не могло не відбитись і на Церкві. Вже на єпархіяльних з'їздах лунала українська мова, повставали вимоги про незалежність від Москви, а трохи згодом повстав поділ і в духовенстві на українське і московське”.

Хоч активні українські політичні чинники на початку революції відпекувались, як нижче побачимо, церковної справи, **одначе національне відродження українського народу і в ХХвіці не пройшло мимо Церкви.** Цей історичний факт скріплює тезу про най-

тісніший зв'язок Православної Церкви з життям і долею українського народу, цей історичний факт свідчить, що Православна Церква не була й не стала пережитком в національно-духовній структурі українського народу, як це могло здаватись тим з української інтелігенції, що під впливом модерних теорій розгубили національні українські традиції. Події, зв'язані з відродженням національної Української Православної Церкви та її розвитком, за ці сорок років від революції 1917 р. не тільки в Україні, а й скрізь по світі, де знайшлися осередки православних українців на чужині в цю надзвичай буревійну добу всесвітньої історії, — будуть предметом дальшого нашого „Нарису історії Української Православної Церкви”. Думаємо, що означення „нарис”, а не „історія”, найбільш буде оправданим для цієї п'ятої доби, яка ще свіжа в пам'яті багатьох, може будити пристрасті, викликувати непорозуміння, а тому ми наперед свідчимо, що далекі від всякого почуття непомильності в освітленні фактів, як і не претендуємо скрізь на докладність і точність в їх передачі, хоч автор багатьох з подій цього часу і був учасником. Те, що в дальших розділах праці подається про життя нашої Церкви від часу російської революції 1917 року й, по можливості, до останніх днів, автор трактує **скорше як матеріял** для майбутніх істориків Української Православної Церкви, які зможуть більш спокійно і безсторонньо розібратися в подіях церковного життя доби відродження Української Православної Церкви і в записах про ті події, яких, на жаль, ми зовсім мало маємо від учасників і сучасників. Основним джерелом до історії відродження Української Православної Церкви в Україні в рр. 1917-30 залишається згадана вище праця митрополита Василя Липківського, рукопис якої був вручений єпископу (тепер митрополитові) Ніканорові в часі прибуття його до Києва (в березні 1942 р.), агідно з розпорядженням про це самого митропол. Липківського перед його арештом.

РОЗД. I. УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ РУХ В УКРАЇНІ В ЧАСІ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 Р. ДО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ В КИЄВІ 14-30 ЖОВТНЯ 1921 РОКУ.

Коли історик церковного життя в Україні в часах всеросійської революції 1917 р. візьме в руки „Книгу правил”, видану перший раз р. 1839 „Святейшим Правительствующим Всеросійським Синодом”, та нею тільки почне перевіряти „правильність і законність” подій того життя; коли той же історик джерело своїх відомостей про події того життя буде мати тільки в писаннях та оповіданнях ворогів національного відродження українського народу, на зразок пашквілю С. Раневського (псевдоним) „Украинская Автокефальная Церковь”, надрукованого р. 1948 в друкарні св. Троїцького монастиря Зарубежної Російської Церкви в Джорданвілі

— Нью Йорк, — то він легко прийде до таких „науково-історичних” висновків в питанні відродження Української Православної Церкви в ХХ віці, як К. В. Фотієв, кандидат богословських наук Православного Богословського Інституту в Парижі, який написав: «Липківщина була попівським рухом, який тримався петлюрівською адміністрацією, так само, як через двадцять років „автокефалія” єп. Полікарпа спиралась на німецьких окупантів-розчленителів і поставлених ними галичан-поліціантів». (Попитки Украинской Церковной Автокефалии в ХХ веке”. Мюнхен. 1954, стор. 20). На подібні спроби „кандидатів богословських наук” представити національно-церковний рух в українському православному народі як якусь „шовинистическую оперетку” (стор. 29) можна було б не звертати жодної уваги, коли б не признання подібних „історично-критичних спроб” „цінними” з боку осіб дійсно немалої церковно-історичної ерудиції і практики, як б. проф. Петербурзької Дух. Академії і міністр ісповідань в складі Тимчасового Російського Уряду в 1917 р. А. В. Карташев, що супроводив ту брошуру К. В. Фотієва своєю рекомендацією: „Його (Фотієва) робота дає читачеві достатній компас, щоб орієнтуватися в хаосі утворених українських церковних фракцій, що претендують на автокефалію та автономію” (стор. 4).

Керуючись таким „компасом”, „вожді Церкви” напевно не зможуть „осведомленно и компетентно интервенировать в ход событий” (А. В. Карташев), лише будуть знову блукати по стежках не мудрої політики на Україні в рр. 1917-21 російських ієрархів — митропол. Антонія Храповицького, єп. Назарія Блінова і екзарха Михайла Єрмакова. Відродження Української Православної Церкви цією політикою московських ієрархів на Україні зустрінуте було, як відомо, вороже, чим **відразу ж був загострений процес унезаалежнення Української Православної Церкви, як Церкви національної**, з яких церков взагалі складається Східня Православна Церква. Як зневажливо спочатку потрактовано в Петербурзі Тимчасовим Урядом національно-політичне пробудження українського народу, так ще більш зневажливо й здивовано російські ієрархи потрактували український церковний рух, мовляв, „і хахли подняли нос”... („національніне вождедения” у К. Фотієва, стор. 7). Тому, як це не раз бувало в історії утворення окремих автокефальних помісних церков в Східній Православній Церкві, так і на цей раз розпочалась запекла боротьба за і проти унезаалежнення Української Православної Церкви від Церкви Московської, чи Російської, якій не підлягала Українська, як Київська митрополія, впродовж 700 років, а навпаки, Московська національна Церква до 1458 р. була в складі тої Київської митрополії, від якої одержала і свій початок.

Перший етап тої боротьби — це час від початку українського церковного руху в революцію 1917 р. до скликання Всеукраїнського церковного собору в Києві в жовтні 1921 р. та утворення на ньому в незвичайний спосіб української ієрархії.

1. Єпархіяльні з'їзди 1917 р. в єпархіях України, склад їх та постанови. Організація в Києві першої Всеукраїнської Православної Ради та її діяльність.

З перших же днів Великої Російської Революції в кінці лютого 1917 року, революції „безкровної”, як в перших часах її на вічах і зібраннях у радісному піднесенні характеризувано, — церковне життя, найбільше, розуміється, по містах, теж було захоплене бурхливими настроями, бо ж горючого матеріялу багато в цьому житті накопичилося за століття поневолення Церкви державою, служіння її певному політичному режимові та бюрократизації її устрою й управління. Пастирські зібрання по містах, вже й без благословення єпархіяльних владик, почали відбуватися все більше й з участю мирян; гостра критика дотихчасових порядків, жалі, скарги, незадоволення підпорядкованих їх начальниками з одного боку, а з другого — справа церковного майбутнього, церковної реформи зверху донизу, були предметом доповідей, нарад, дискусій на цих зібраннях. Звичайні в революційних часах „виконавчі комітети” по різних установах, організаціях, корпораціях виникають в революцію 1917 р. і в церковному житті. В Києві на одному з пастирських зібрань обрано було „**Виконавчий Комітет духовенства і мирян міста Києва**”, в склад якого від духовенства увійшли священники поступового напрямку, яких в Києві було обмаль, від мирян — в більшості професори Духовної Академії та Університету.

Питання церковної реформи обговорювались у згаданому „Виконавчому Комітеті духовенства і мирян м. Києва” у всеросійському масштабі, аж доки не порушено було питання про скликання „Єпархіяльного З'їзду духовенства і мирян Київської єпархії”. Єпархіяльні з'їзди в Російській Церкві в дореволюційні часи відбувались в складі представників від духовенства; тільки після революції 1905 р. допущено було представництво й від мирян (окрема курія), але предметом занять тих з'їздів були виключно майже господарчі справи по утриманню єпархіяльних установ і духовних шкіл. Тепер, ще й до видання Синодом (в оновленому складі) ряду „Тимчасових Постанов” (до Всеросійського Церковного Собору) про самоуправління в парафіях, єпархіях, про вибори духовенства, єпископів, — явочним порядком поширена була компетенція єпархіяльних з'їздів, як і представництва мирян на тих з'їздах. Так, по інструкції виборів на єпархіяльний з'їзд, прийнятій „Виконавчим Комітетом духовенства і мирян м. Києва”, представників мирян на Київському єпархіяльному з'їзді мало бути вдвоє більше, ніж представників духовенства.

Весною і влітку 1917 р. відбулися єпархіяльні з'їзди по всіх єпархіях України, не вважаючи на те, бажаний чи не бажаний був той з'їзд для єпархіяльного архиєрея. Так, київський митрополит Володимир, що перебував Великим Постом 1917 р. на сесії Сино-

ду в Петербурзі, на прохання Виконавчого Комітету духовенства м. Києва про благословенство на з'їзд, признав з'їзд невчасним, але Виконавчий Комітет звернувся до обер-прокурора Синоду В. Н. Львова, аби він вплинув на митрополита, і тоді благословенство було уділене. Не маємо даних, щоб категорично твердити, але здається, що в цю пору ні один з єпархіяльних з'їздів в українських єпархіях не відбувся з участю єпархіяльного архиєрея. Тільки ж Україна не була в цьому відношенні винятковою. Проф. А. В. Карташев, який був в складі Тимчасового Російського Уряду спочатку товаришем обер-прокурора Синоду (В. Н. Львова), а потім міністром ісповідань (в серпні 1917 р. обер-прокуратура при Синоді була скасована), так пише про ці часи революції: «По всіх губерніяльних містах Росії проходила ліквідація попередніх губернаторів та поліційної влади. Одночасно в багатьох містах були випадки арештів і архиєреїв, відомих з своєї активної прихильности до старого режиму або зв'язками з Распутіним. Подібно, як в Москві, в других єпархіях теж відбувались надзвичайні єпархіяльні з'їзди, і нелюбі архиєреї проголошувались видаленими з кафедр, про що надсилались прохання до Синоду через нового обер-прокурора. В деяких випадках В. Н. Львов вислав за арештованими архиєреями своїх офіцерів, які виводили їх з трудної ситуації, вивозячи до Петербургу, до Синоду. Синод звільнював їх в „стан спочинку” і призначав місце перебування в певних монастирях. Чимало кафедр, таким чином, стали вільними. Намічено було замінити їх в новому виборчому порядку. Довелось поставити в „стан спочинку” ще одного члена Синоду, чернігівського архиєпископа Василя, також дезавійованого з'їздом духовенства його єпархії» („Революція і собор 1917-18 р.” Богословская Мысль. Труды Православнаго Института в Париже. Париж. 1942, стор. 78). В „стан спочинку” мусіли йти тоді митрополити Петербурзький Пітирим і Московський Макарій (обидва протеже Распутіна). На Україні, крім Василя, архиєпископа Чернігівського, пішов в „стан спочинку” в квітні місяці 1917 р. архиєпископ Харківський Антоній Храповицький, який подав прохання про це до Синоду, на вимогу „Комісаріяту по справах духовних”, утвореного в Харкові в перших днях революції. Синод уважив просьбу архиєпископа Антонія, визначивши йому за місце осідку Валаамський монастир на півночі.

За оповіданням митроп. Липківського, єпархіяльні з'їзди в українських єпархіях „були надзвичайно бурхливі; миряне за довге мовчання винагородили себе тим, що висловили вже все те, що напекло їм, а найгостріше висловлювались проти хиб духовенства”. Ці виступи представників пастви головним змістом інформацій з місць. З усіх тих дискусій і постанов, що пройшли на цих єпархіяльних з'їздах в Україні в перші місяці революції, виразно виступили дві головні думки: 1) з падінням старого режиму, за якого Церква, змушена служити тому режимові, так прини-

жена була в її морально-духовному авторитеті, має його дістати, має наступити оживлення, перетворення „Ведомства Православного Исповедання” в Церкву Христову з представленням їй свободи церковно-громадського діяння на давніх підставах соборного устрою парафіяльного і єпархіяльного життя; 2) **українські єпархії не повинні залишатися надалі відокремленими в ряді інших російських єпархій, а повинен утворитись якийсь всеукраїнський церковний центр.**

Для нас в історії Української Православної Церкви остання думка важлива тим, що була вона свідоцтвом пробудження національно-церковної свідомості посеред українського духовенства і мирянства. Ця думка вела до повернення найперше **того стану церковно-правного, в якому була Українська Церква в кінці XVII віку, коли її, як Київську митрополію, підпорядковано було, на засадах її автономії, Московській патріархії.** Про долю цієї автономії розповіджено нами в розд. I т. III цієї праці: „Київська митрополія; доля її, як автономної церковної області в складі Російської Православної Церкви, від 1686 р. до кінця XVIII в.” К. Фотієв наводить з „Orientalia Christiana” (ч. 4 р. 1923) уривок з листа московського патріярха Тихона до митрополита Миколая Кесарійського, місцеблюстителя Царгородського патріяршого престолу, де справа „українського церковного відродження” представляється ділом „маленької групи схизматиків”, „маленької групи осіб, які не були в священному сані”... (К. Фотієв. *Op. cit.*, стор. 21). Щоб так поверхово розглядати цю справу, треба або мати самовпевненість політичних асиміляторів, що, мовляв, за 200 з хвостом років український народ втратив свідомість своєї національної окремішності цілком, або бути невігласом в області церковної історії українського народу. Дивно тільки, чому ж патріярх Тихон пішов назустріч цій „маленькій групі схизматиків” і дав, як побачимо далі, своє благословенство на скликання **Всеукраїнського церковного собору?**

На Київському єпархіяльному з’їзді, що відбувся на Великодніх Святках 1917 р., була внесена свящ. Я. Ботвиновським пропозиція назвати цей з’їзд „Першим **Українським З’їздом Київщини**”. „Істинно-руські” делегати з м. Києва під час вотума за цю пропозицію покинули залю. Були присутні на з’їзді й єпископи-вікарії Київської єпархії, пропозиція була принята з великим захопленням. Найважливішою постановою Київського з’їзду була постанова про скликання Всеукраїнського церковного собору духовенства й мирян. Обрана була й комісія по скликанню цього собору, на чолі якої став єпископ-вікарій Уманський Димитрій (Вербицький). Малося на увазі, як писав пізніше в своїх споминах один з учасників того з’їзду (свящ. о. П. Корсуновський), повернення стародавніх прав Української Православної Церкви та її автономія. „Про автокефалію тоді ще не було думки, як не думалось в той час і про повну самостійність України. Гадалося, що після скинення ца-

рату народи український та російський будуть жити у братерській згоді у вільній Росії"... („Церковний рух на Україні в перші роки революції". Часопис „Дніпро", 1925 р.). „Думка про скликання Всеукраїнського церковного собору виникла, за словами митропол. В. Липківського, на всіх єпархіяльних з'їздах України". На Полтавському Єпархіяльному З'їзді, що відбувся 3-6 травня 1917 р. (єпархіяльним архиєреєм в Полтаві був тоді архієпископ Феофан Бистров, відомий аскет, що, будучи на становищі інспектора Петербурзької Дух. Академії, представив до царського двору Григорія Распутіна), по докладу „Про українізацію Церкви", прийнято було ряд постанов, згідно з якими, „Церква на Україні, підлягаючи голосу життя й історії, повинна була б українізуватися в конкретних формах", як: 1) соборний устрій, що проймає собою цілу церковну організацію; 2) служба Бога в Українській Церкві українською мовою; 3) відновлення в богослужбовій практиці давніх українських чинів, обрядів і звичаїв; 4) будова церков в національному українському стилі; 5) національна духовна школа для виховання пастирів Української Церкви; 6) православно-богословська література українською мовою; 7) негайне припинення практики призначення на катедри єпископів в українські єпархії великорусів; 8) негайна українізація Київської Духовної Академії і др. більш детальні постанови. Ухвалено увійти в зносини з іншими єпархіяльними з'їздами українських єпархій для докладного розгляду питання про українізацію (точніше про розмосковлення) Церкви й для скликання Українського Церковного Собору, як „підготовчого до собору Всеросійського". Врешті з'їзд закликав духовенство єпархії взяти участь в пробудженні національної свідомості серед української людности на підставі вимог національно-територіальної автономії України в федеративному зв'язку й з іншими незалежними частинами Російської Держави („Про українізацію Церкви". Доклад на Полтавському Єпархіяльному З'їзді 3-6 травня 1917 р. Лубні. 1917, стор. 10-12). Подільський Єпарх. З'їзд також висловився в дусі постанов Полтавського З'їзду. В світлі цих постанов українських єпархіяльних з'їздів вже в перших місяцях революції 1917 р. історик Української Православної Церкви ніяк не може погодитися з тенденціями патріяршого листа з Москви до Царгороду (дата листа невідома), а за цим листом і де-яких російських істориків, представити рух за відродження національної Церкви українського народу виниклим з ініціативи якоїсь „маленької групи схизматиків".

Комісія по скликанню Всеукраїнського Церковного Собору, обрана на Київському Єпархіяльному З'їзді, звернувшись в червні 1917 року до Синоду з проханням уділити дозволу на скликання в Києві собору з представників духовенства і мирян українських єпархій, якими були: Київська, Волинська, Камянець-Подільська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Катеринославська і Холмська (на терені військових дій). Предсідником Синоду, після розлуку старого до-революційного його складу і призначення

Тимчасовим Рос. Урядом нового складу, був митрополит Платон (Рождественський), який на початку лютого революції 1917 р. займав катедру екзарха Грузії. Грузини в перших же днях березня, після відречення Миколая II, проголосили Грузинський екзархат незалежним від Російського Синоду, арештували екзарха від Синоду архієп. Платона і відновили давню автокефалію Грузинської Православної Церкви, якої ця Церква позбавлена була Рос. Урядом в кінці XVIII в. при завоюванні Кавказу Росією. Синод і Тимчасовий Уряд мусіли признати довершений факт незалежності знову Грузинської Церкви, і грузини випустили екзарха Платона, який приїхав до Петербургу, до Синоду, як його член по становищу екзарха Грузії, хоч такого екзархату вже фактично й не було. Приклад Грузії не послужив однаке наукою для церковного проводу Російської Церкви. Від предсідника Синоду, б. екзарха Грузії Платона, отримана була Київською Комісією по скликанню Всеукраїнського Собору відповідь негативна з мотивацією, що „нема потреби у Всеукраїнському Церковному Соборі, раз в серпні місяці цього 1917 р. відкривається Всеросійський Церковний Собор в Москві”. Після такої відповіді від Російського церковного начальства із складу Київської Комісії вийшов голова її єпископ-вікарій Уманський Димитрій, але другі члени Комісії доручені їм Єпархіяльним З'їздом праці не залишили.

Восени 1917 р., коли почало формуватися, відокремившись від загально-російського, українське військо, відбувалися великі військові з'їзди в Києві. На третьому такому Всеукраїнському Військовому З'їзді в двадцятих числах жовтня, після постанови про незалежність України, була принята постанова й про незалежність Української Церкви від Російської, себто про автокефалію Української Церкви. Для переведення цієї постанови в життя, рішено було на З'їзді, аби утворена була Українська Церковно Рада, в склад якої увійшли б представники українського національно-свідомого духовенства та світські делегати від українських військових частин та від різних українських організацій. В листопаді, після проголошення (7 листопаду ст. ст.) Українською Центральною Радою третього універсалу про Українську Народню Республіку в федерації з Великоросією та іншими народами б. Російської імперії, переведені були організаційні й установчі збори, на яких утворена була **перша Всеукраїнська Православна Церковна Рада** (в скороченні ВПЦР). В склад її увійшли члени Комісії по скликанню Всеукраїнського Собору, обрані на Київському Єпархіяльному З'їзді, Комітет, обраний для тої ж цілі на Третьому Військовому З'їзді, представники від українських організацій, кооптовані „членами-організаторами Української Церковної Ради” на установчих зборах. Так утворилась Українська Церковна Рада, як тимчасовий орган для скликання й до скликання Всеукраїнського Собору. Головою першої ВПЦР був обраний військовий священник Олександр Маричів (взагалі військові капеляни в організації першої ВПЦР

відограли велику роль), товаришем голови був обраний полковник Цвѣчинський. На чолі цілої Церковної Ради мав бути єпископ Уманський Димитрій, який з цілого складу чинного єпископату в Києві (митрополит і 4 єпископи-вікарії) був не тільки з походження українцем, але часами й маніфестував своє українство. Однак, на просьбу Церковної Ради, аби єпископ Димитрій її очолив, він відмовився. Тоді звернулися до архієпископа Володимирського Олексія (Дородничина), який проживав „на покої” в Києво-Печерській Лаврі.

Один з видатних ієрархів Російської Церкви дореволюційного часу, архієпископ Олексій був родом з Катеринослава; в єпископа Сумського, вікарія Харківської єпархії, був висвячений в кінці 90-их рр. XIX в.; був призначений потім ректором Казанської Дух. Академії; революція 1917 р. застала його на кафедрі архієпископа Володимирського на Московщині. Архієпископ Олексій, як пише в своїх спогадах о. П. Корсуновський, „мав надзвичайно тверду волю; і в Академії, і в єпархіях, де він настоятельствовав, він, як висловлювались, правив „залізним жезлом”. . . Очевидно, що це було причиною того, що „Архієпископ Олексій був одним з єпископів, усунених з революцією їхніми єпархіяльними зібраннями” (F. Heuer. Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945. K. 1953. Стр. 39). Синод дав Архієпископу Олексію в літі 1917 р. відпустку для лікування (грудна недуга) на Кавказ, яку потім ще продовжив на два місяці, скоро після того почисливши його в „стан спочинку”, а на кафедру Володимирську призначивши архієпископа Сергія (Старгородського), будучого патріярха просоветського.

Архієпископ Олексій з радістю погодився бути почесним головою Української Церковної Ради, після чого робота Ради в пленарних засіданнях та в комісіях „закипіла — за словами учасника — як кипляча вода в казані”. Ще на першому засіданні Ради однодушно було постановлено скликати Всеукраїнський Церковний Собор, котрий вирішить, який має бути на Україні церковний устрій: чи по-старому — підлеглість Москві, чи автономія під зверхністю Московського патріярха, чи повна незалежність — автокефалія. В цих часах стався вже в Москві жовтневий большевицький переворот, а на Всеросійському Церковному Соборі вибрано було 5/18 листопада 1917 р. на відновлену (ухвалою Собору 28 жовтня 1917 року) Московську патріяршу кафедру патріярхом Тихона, митрополита Московського. В надії на братнє відношення до церковної справи в Українській Народній Республіці та мирнє її поладження, Українська Церковна Рада ухвалила вислати до новообраного патріярха Тихона делегацію, що мала завданням з’ясувати патріярхові стан церковної справи в Україні та просити в нього благословення на скликання Всеукраїнського Церковного Собору. В 20-их числах листопада делегація, яку очолив о. Маричів, виїхала до Москви.

З доповіді о. Маричіва в засіданні Церковної Ради, після повернення делегації з Москви, видно було задоволення з відбутої успішно подорожі. Патріярх Тихон прийняв делегацію зараз же по її приїзді, уважно вислухав її, зрозумів, що Українська Церковна Рада хоче розв'язати й полагодити церковне питання в Україні в братній християнський спосіб. Після недовгого роздумування він сказав, що для спокою в Церкві він **благословляє Церковній Раді скликати Всеукраїнський Собор**. Грамоту з цим благословенням патріярх Тихон обіцяв прислати з делегацією, яка прибуде від нього і Всеросійського Церковного Собору до Києва. Така делегація дійсно приїхала до Києва в кінці листопада; очолена вона була митрополитом Платоном, і в склад її входили члени Всеросійського Собору: проф. Московського Університету кн. Євгеній Трубецькой, проф. того ж університету і б. віце-міністр ісповідань в кабінеті Керенського Н. Котляревський, свящ. Я. Ботвиновський та учитель духовного училища на Подолі в Києві Мирович. Після зустрічі делегації цілим складом Церковної Ради, на чолі з архієпископом Олексієм, розпочались конференції з нею окремої виділеної Радою комісії, які тягнулись 4 дні. Митрополит Платон, що був, очевидно, центральною особою делегації, заняв в переговорах позицію непримириму. Церква на Україні, як частина загальної Російської Церкви, не повинна мати жодних привілеїв, жодних окремих соборів, не може бути ніяких автономій церковного життя на Україні, — такі погляди митрополита Платона явно ігнорували тодішню політичну ситуацію України і національно-церковний рух в ній. Це ігнорування дійшло до того, що митр. Платон закликав навіть ту установу, до якої патріярхом було його делеговано, розв'язатися й розійтися, бо ця установа, Церковна Рада, незаконна, самочинна . . . Подібні розмови й вимоги могли тільки загострювати відносини в Церкві, а не лагодити їх.

Так переговори делегації від патріярха з Українською Церковною Радою ні до чого й не привели, були митрополитом Платоном обірвані. «Вина в цьому, — пише член Ради о. П. Корсуновський, — падає на тих, хто не хотів розуміти ні духу народу, ні духу часу; хто в самоосліпленні хотів по-старому „княжити і володіти“ душами вільного, прагнучого відродження народу, і володіти насильно, помимо бажання цього народу. Церковна Рада зовсім не стреміла до роздору в Церкві і не хотіла на власну руку розривати з Російською Церквою . . . І все ж ще в той час в Церковній Раді ані думалось про автокефалію та про розрив з патріярхом. Могла бути така залежність від нього, як колись була залежність від Царгородського патріярха. А взагалі в Церковній Раді це питання і не вирішувалось. Завдання, яке поставила собі Церковна Рада, це було скликання Українського Собору, який, як правно обраний всією Україною, тільки і мав право рішати про церковний устрій в Україні та про взаємовідносини з Російською Церквою».

Так і залишилось неясним, чи митрополит Платон, як відпоручник патріярха Тихона, привозив з собою грамоту патріяршу на скликання в Україні церковного собору, яку грамоту патріярх обіцяв, як сказано вище, прислати з своєю делегацією. Але після зіввання митрополитом Платоном переговорів, Церковна Рада не звертається вдруге до Москви, а рішає діяти активно, взявши церковну справу в Україні в свої руки. Скликання Всеукраїнського Церковного Собору, як церковної конституанти, було головним завданням „Всеукраїнської”, як стала вона тепер себе називати, Православної Церковної Ради, але ж і до собору Церковна Рада рішає брати церковну владу в Україні в свої руки часово, в цей перехідний час, активно вмішуючись і беручи під свою контролю існуючі органи церковного управління.

Першим актом тимчасового керування до Собору Українською Церквою ВПЦРади була видача нею до українського народу грамоти під гаслом: „Слава Тобі, показавшему нам світ”. Грамота була розкішно видрукована в друкарні Київ-Печерської Лаври на аркушах великого розміру і в тисячах примірників розіслана по всій Україні. В цій грамоті подано до відома народу про переговори, які велись в церковній справі з російською церковною владою і як ті переговори були останньою зірвані, в наслідок чого ВПЦРада перебрала в свої руки тимчасове керування, до скликання церковного собору України, Православною Церквою в Україні. Наказувалось далі припинити поминання в церквах Російської церковної влади, не висилати тій владі жодних коштів, не зноситися з нею урядово, за чим, як і взагалі за урядуванням в епархіяльних духовних консисторіях, будуть наглядати призначені ВПЦРадою до духовних консисторій в українських епархіях комісари.

Скоро після цього Церковна Рада вирядила від себе делегацію до Київського митрополита Володимира з пропозицією залишити Київську катедру і Київ. Російські джерела подають, оповідаючи з великим обуренням про цю подію, такий акт: „Девятого цього грудня, о другій годині дня, з доручення ніби Центральної Ради, з'явилась до мене комісія на чолі з священником о. Маричевим, який назвав себе головою Української Центральної Ради, і делегатами: прот. Н. Шараєвським, свящ. П. Тарнавським, свящ. С. Филипенком, дияконом Ботвиненком і ієродияконом Порфірієм та ще якимсь-то військовим, і після промови о. Маричева було мені об'явлено усну постанову Ради, про те, щоб був видалений з Києва Преосвященний Нікодим, Єпископ Чигиринський, щоб негайно приступили до своїх обов'язків новопризначені члени Консисторії, а також запропоновано виїхати з Києва й мені. Бажаючи мати заяву про це від поіменованої делегації на письмі, я закликвав особистого свого секретаря і сказав йому записати ці вимоги делегатів з тим, що останні мають під ними підписатися, але вони категорично від цього відмовились. Цей акт підписали: Володимир, Митрополит Київський; секретар А. Левков” (Проф. І. М.

Андреев. Краткій обзор истории Русской Церкви от революции до наших дней. 1952. Стор. 13).

В споминах про „церковний рух на Україні в перші роки революції” згадуваного вже вище учасника, члена Ради о. П. Корсунівського знаходимо більш докладне оповідання про ці події. В часі організації Української Церковної Ради і приїзду та переговорів з Радою делегації, на чолі з митрополитом Платоном, митрополита Київського Володимира не було в Києві; він перебував у Москві на Всеросійському Церковному Соборі. Постанова Церковної Ради була приблизно така: „З огляду на те, що митрополит Володимир є людиною чужою і по походженню і по духу для України (митрополит походив з Великої Росії, з Тамбовської губ.), що він не може зрозуміти змагань українського народу і його духу, а тому і не може керувати тим народом, а ще може спричинитися до неспокою і розкладу в Церкві, — йому пропонується залишити чужий для нього Київ і взагалі Україну, де єпископом може бути лише син свого народу”. З такою постановою делегація від Ради і з’явилась до митрополита. Митрополит, як доповідали потім делегати в засіданні Ради, «просто не розумів того, що йому говорили; зі здивуванням питав: яка така Україна? який такий український народ? Хіба малороси не той самий руський народ? Делегати в свою чергу здивовано запитували, чи владика досі не чув, що Україна має і свій уряд і свій парламент і навіть в цей мент є в стані війни з Росією (по большевицькому там перевороті)? — Я цього не розумію, — порушував раменами митрополит. — Зрештою, як у вас є своє правительтво, то коли воно скаже мені звідсіля виїхати, я виїду, а вас я не признаю... Повернувся і пішов митрополит до другої кімнати».

На засіданні Ради делегати розповіли про свою візиту в Лаврі у митрополита, і Рада рішила ще твердіше стояти на своєму, щоб митрополит Володимир залишив Київ. Було постановлено йти делегації другого дня знову до митрополита, але на цей раз взяти з собою й пана Рафальського, як представника уряду (про це „представництво” буде мова нижче). Рафальський погодився піти. Коли делегація з’явилася знову до митрополита і почала настоювати, щоб митрополит таки залишив Київ, вона зазначила, що в її складі є тепер і представник українського уряду. На запитання митрополита, Рафальський підтвердив, що він дійсно є представник уряду. „Ну і що ж? Ваше правительтво таки дійсно хоче, — запитав Рафальського митрополит, — щоб я виїхав з Києва?” — „Е... е... ні, я цього не можу сказати”, — заплутався цей представник, почервонів, як рак, і замовк. „Ну, ось бачите, — звернувся з усмішкою до делегації митрополит Володимир, — ваше правительтво нічого не має проти мене, а ось ви йдете проти свого єпископа”... „Делегація була ні в сих, ні в тих від поведінки представника Винничківського Уряду”, — кінчає це оповідання о. Корсунівський.

Як бачимо, в цьому одному з епізодів революційного часу і руху далеко не було такого характеру, щоб з приводу його писати про „нечувані доти в православному християнському світі образи“, „усякі з боку ворогів Церкви глумлення над семидесятилітнім старцем-митрополитом“, як представляють цей епізод вороги Української Православної Церкви (Протопресв. М. Польській. Новые мученики Россійские. 1949. Стор. 17). На цьому справа видалення з катедри Київської митрополита Володимира так і стала, а, як пише митрополит Липківський, „сам митрополит Володимир прийняв на себе стан почесного Голови Церковної Ради“. Сталося це після того, як патріярх Тихон, не вважаючи на всі донесення з Києва, в яких праця Церковної Ради в найчорнішому світлі представлялася ворогами відродження українського народу, розпорядився, однак, щоб всі єпископи, які займають катедри на терені України, в часі Різдвяної перерви сесії Всеросійського Церковного Собору з'їхалися до Києва, увійшли на правах членів в склад Всеукраїнської Церковної Ради і разом з нею скликали Всеукраїнський Церковний Собор, а особистим своїм представником на цей собор патріярх призначив того ж митрополита Платона, який, що ми бачили з подій вище, був взагалі проти яких-будь церковних соборів України, які вели до „сепаратизму“. Про це призначення, виходить, патріярхом, а за ним і єпископатом на Україні, „самочинної“, „самозванної“, „антиканонічної“ Всеукраїнської Церк. Ради мовчать, звичайно, російські автори. Після затяжних переговорів і торгів Ради з єпископами прийнято було виборчу ординацію про вибори і склад Всеукраїнського Церковного Собору, а також статут самого собору, призначеного було на 28 грудня 1917 року.

Трудно сказати, як пішли б церковні події в Україні вже в цей час, колиб патріярх Тихон заборонив, чи не дав свого благословення на скликання церковного собору в Україні і закликати би єпархіальних єпископів і духовенство спротивитися його скликанню. Митрополит Володимир безумовно мав рацію, коли делегації від Церковної Ради заявив: „Як у вас есть своє правительство, то коли воно скаже мені звідсіля виїхати, я виїду, а вас я не признаю“. Церква в тих часах на Україні ще не була відокремлена від держави, а голосу державної влади в церковній справі не було чути. Історик Української Церкви не може пройти мимо цього питання.

2. Українська Центральна Рада, Генеральний Секретаріат та їх відношення до національної церковної справи в Україні.

Проф. О. Г. Лотоцький, міністр ісповідань в Українській Державі за Гетьманського уряду 1918 р., вже на еміграції писав в р. 1927: «Великий духовний здвиг революційної доби не здвигнув українську інтелігенцію з її позиції в релігійно-церковній справі.

Навіть навпаки, наша інтелігенція стала в стороні від тих живих течій, які змагали до відновлення церковних традицій, що коріняться у віковій історії українського народу та властиві його національному духові... Український інтелігент в момент революційного захоплення ще менше охочий був звернути свою увагу в сторону зневаженої справи „клерикальної”, що нею так погорджували освічені люди російського радикального світу»... („Тризуб”, ч. 12. 1927 р. „Зневажена справа”, стор. 7).

Місцевий уряд на Україні, що під назвою „Українська Центральна Рада” утворився в Києві в перших же днях березня 1917 року по отриманні вістей з Петрограду про вибух там і перемогу революції, складався у переважній більшості саме з тої української інтелігенції, про негативне ставлення якої до Церкви і релігії, унаслідоване ще з другої половини XIX в., говорить в наведених словах проф. О. Лотоцький. Ставлення до Церкви й духовенства, як до реакційного елемента, що загрожує засадам демократії, базувалось, очевидно, на ролі Церкви в Російській державі, де Церква до того ж була для українців і знаряддям їх денационалізації. Але ж здавалось, що якраз з таких поглядів на ролю Церкви в так свіжому ще минулому перед революцією українська влада з інтелігентів (партійних груп соціал-демократів, соціалістів-федералістів, соціал-революціонерів) і повинна була, в боротьбі за волю України і в творчій праці по будові української державности, звернути увагу на Церкву і церковне життя, щоб найперше унешкодити політичний їх характер, суперечний інтересам української нації. Незрозуміння цього обов'язку з боку української влади, далеко йдучий нейтралітет її в тій боротьбі, яка розпочалась в лоні Церкви поміж національно-свідомим українським духовенством з такими ж вірними, свідомими важливої ролі Церкви в національному відродженні народу, з одного боку, і московським єпископатом з „істинно-руськими” елементами в духовенстві Києва з другого боку, — фатально відбилися на церковній справі в Україні в роках національного відродження українського народу. Факти і цілком слушне наświetлення їх з стану церковної справи в Україні доби Центральної Ради в 1917 році знаходимо в названій вище статті проф. О. Лотоцького.

«Живими силами українського духовенства, — пише О. Лотоцький, — на початку ж революції утворено було Українську Церковну Раду, що ставила своїм завданням перетворити церковне життя на Україні на основі старих релігійно-національних традицій та відповідно новим, сучасним вимогам життя. Церковна Рада виявила велику творчу енергію, між іншим розпочала і фактично dokonala справу скликання Всеукраїнського Церковного Собору. Праця цих українських діячів церковних зустріла, розуміється, рішучий опір з боку єпископату, який і в революційний час захоплював у своїх руках усі адміністративні і матеріальні засоби в церковних справах та був чинний проводити церковне життя по сво-

ій уподобі. Єпископат, що був цілковито московський — чи з свого національного походження, чи з своїх національно-державних переконань — робив усі перешкоди національним домаганням Укр. Церковної Ради, уживаючи для цього всі свої зовнішні засоби, і тим способом гальмував певні національні досягнення в даній ділянці українського громадського життя. Завдання влади, свідомої своїх національно-громадських обов'язків, полягало в тому, щоб увільнити церковне життя українських громадян від тих зовнішніх пут, якими, очевидно, зловживали чинники, чужі й ворожі для українських інтересів. І з таким власне проханням удалася Українська Церковна Рада до Українського Генерального Секретаріату із скромним проханням забезпечити українцям свободу творення національних форм церковного життя» (Ibidem, стор. 7).

Свящ. П. Корсуновський про це звернення Церковної Ради до Генерального Секретаріату оповідає так: „Делегація від Ради з'явилася у президент-міністра внутрішніх справ України В. Винниченка, аби прохати його, щоб Уряд надав Церковній Раді урядове значення. Але Винниченко і руками і ногами відпекувався; він, мовляв, соціаліст і ніякої Церкви не визнає. Йому вказувалось на те, що між народом Церква має велике значення, і що поки Москва буде володіти Церквою на Україні і душами українського народу, доти і відродження Української Держави буде на слизькому шляху; з цим треба рахуватись. Але Винниченко не рахувався. Нарешті, після довгих ходжень до нього делегацій від Церк. Ради, він, аби відчепитись, признав до Ради представника від Секретаріату внутрішніх справ, одного ланка, котрого хотів просто позбутись, і то без всяких уповноважень. Просто для того, аби він не ходив до Секретаріату, а ходив до Церковної Ради, тим більше, що він мав вчений ступінь магістра церковного права. Звався він Рафальський. Як „репрезентував” п. Рафальський український уряд в делегації Церковної Ради у митрополита Володимира, було розповіджено про це вище.

Зі слів же проф. О. Лотоцького довідуємось, що важлива справа, порушена Церковною Радою перед Генеральним Секретаріатом про оформлення її становища, була предметом розважань не самого тільки Винниченка, а всього Генерального Секретаріату. «Ту справу, — пише О. Лотоцький, — довелося в Генеральному Секретаріаті реферувати мені, як Генеральному Писареві, **бо ресорт духовних справ не був представлений в Секретаріаті.** Я доводив конечну потребу увести церковно-адміністративні справи у загальне річище діяльності української влади і певним зовнішнім контролем над адміністративною діяльністю керуючих органів духовенства унеможливити їх зловживання в церковних справах. Це конче потрібно було зробити, поки не було формально переведено відділення церкви від держави і поки чужоземний у нас єпископат користувався державним апаратом та всякими засобами влади. Справа ця не знайшла собі вирішення в Генеральнім Секретаріаті,

і я після реферував її в Центральній Раді. Тут вона викликала бурливі дискусії, які привели в результаті до резолюції в тім сенсі, що державним ідеалом нашим єсть такий устрій, де релігія мусить бути приватною сферою життя, а тому утворення яких-будь адміністративних установ для тої сфери було б віддаленням від певного устрою. Отже справа залишалася *in statu quo ante*, і українське громадянство, як церковна паства, тим способом, очевидно, покривдене було в церковній ділянці українського життя. І сталося це тому, що **тодішні чинники політичні не були свідомі ні своїх прав, ні своїх обов'язків в церковних справах**, які зовнішньою, адміністративною стороною своєю безумовно входять у компетенцію звичайної адміністративної влади. Надаючи чужинецькому єпископатові всі права і засоби державної влади, українські політики, ухилиючись від необхідного контролю над тою владою, давали **тому ворожому чинникові цілковиту волю і змогу до найбільшого самоправства та зловживання на шкоду українським національним інтересам**" (Ibidem, стор. 7-8. Підкреслення скрізь наші).

Про таке ж відношення Генерального Секретаріату і Центральної Ради до національно-церковної справи в Україні свідчить укр. сенатор С. П. Шелухин, який писав: „Київські керуючі українські кола поставилися до справи Української Церкви і релігії не тільки негативно, а навіть ворожо. М. Грушевський і слухати не хотів, а Винниченко просто глузував. Це вийшло через те, що самі вони не розуміли національної ваги цієї справи . . . З цієї причини в Києві церковну справу взяло в свої руки само громадянство, а Українська Центральна Рада не цікавилась нею, не вважаючи на те, що в Києві, на чолі з духовенством, організовалося навіть спеціальне товариство для боротьби проти українського визвольного руху, і в єпархіальному журналі поведено було спеціальну пропаганду проти українського руху та ширилися всякі вигадки й нісенитниці, аби одних осоружити проти українців, перед другими зогидити той рух” . . . („Український Голос”. Канада. 12 серпня 1925 р.).

Вихідна точка погляду українського лівого уряду в першому році революції на церковно-релігійну справу, як на справу приватну, що не підлягає компетенції урядових державних чинників в „надконфесійній” правовій державі, була глибоко хибна та дуже сумна в своїх наслідках. Колиб навіть погодитися з цією програмою у партій соціалістичних тезою, що „релігія є приватною справою кожної людини”, то ця теза не могла ж бути застосована відразу, та ще в добі національно-визвольних змагань, в житті народу, який близько тисячу літ жив в Церкві і з Церквою, які б не були по своему характеру епохи його церковно-історичного життя. Державний розум наказував не пускати цього життя на призволяще в цей переломовий в житті народу момент, хоч би з тої вже „ліберальної” рації стану, що в його органах управління гніздила-ся російська реакція, вільно розпоряджуючись церковними маєтка-

ми. Аджеж російський єпископат, коли змушений був наказом патріарха Тихона вступити в розмови з Українською Церковною Радою в справі скликання Всеукраїнського Церковного Собору, то головним атутом його, яким змушував Раду йти на уступки в певних пунктах при виробленні статуту Собору, були погрози, що він не дасть коштів на переведення Собору з сум монастирів. Коли керівним діячам українських державних установ не було ясным те, що в церковному житті України йшла посуті політична боротьба протиукраїнських елементів, то тим тяжче, очевидно, було вимагати від тих діячів, при негуванні могутнього фактору релігії і Церкви в державному і громадському житті, зрозуміння побожно-го ідеалістичного характеру українського народу через всю його історію.

Не можемо тут не зауважити, що Тимчасовий Російський Уряд лютневої революції (до большевицького перевороту в жовтні 1917 року) міг би бути прикладом для Українського Уряду в області церковної політики. Тимчасовий Уряд, і в складі перших місяців революції й після де-якого ухилу його наліво, в липні 1917 р. (по невдалому повстанні большевиків 3-4 липня), не тільки не негував церковної справи, а взяв в свої руки **ініціативу церковної реформи** в напрямку увільнення Церкви від поневолення її державою. Дореволюційний склад Синоду був Урядом розлущений, призначений новий склад Синоду, а при ньому „Предсоборний Совет”, в складі понад 60 осіб, завданням якого було найскорше підготувати, в співпраці з Синодом, всі потрібні матеріали для скликання Всеросійського Церковного Собору, при чому Уряд на діло Собору асигнував мільйон руб., а Синод з своїх церковних фондів 2½ мільйони рублів. Підготовка до Собору не йшла, очевидно, в напрямку відділення Церкви від держави. Пункт 1 законопр. про відносини між Церквою і державою, виробленого в Предсоборній Раді, говорила: „В Російській Державі Православна Церква повинна займати перше посеред других релігійних ісповідань, найбільш сприятливе в державі, публічно-правне положення, належне їй, як найбільшій народній святині, виключній історичній та культурній цінності, а також релігії більшості людности”. На відкритті Церковного Собора в Москві 15 серпня 1917 р., який був відкритий в Успенському соборі в Кремлі урочистою Службою Божою, були від Тимчасового Уряду присутні: голова ради міністрів А. Керенський, міністр вн. справ Н. Авксентьев і міністр ісповідань А. Карташев.

Сумні наслідки байдужости, щоб не сказати більше, Генерального Секретаріату і Центральної Ради до церковної справи в Україні в добі національного відродження українського народу будуть видні з оповідання про дальші події в церковному житті України, тісно пов'язані з політичними змінами в революційні роки, бо ж за яких три роки 1918-1921 в Києві й на Україні одинадцять разів змінялась влада.

3. Всеукраїнський Церковний Собор 1918 р.; перша його сесія в січні 1918 р., припинена захопленням Києва більшовиками. Утворення, замість Церковної Ради, Братства свв. Кирила і Мефодія. Мученицька смерть Київського митрополита Володимира.

Термін Всеукраїнського Церковного Собору, призначеного було на 28 грудня (ст. ст.), не міг бути додержаний, бо на цей термін мало хто міг і приїхати після перших днів свята Різдва Христового; по інших місцях під час Різдвяних свят переводились тільки ще вибори на Собор. В склад Собору, що взагалішому мав відбуватися, як лише митрополит Липківський, „на підставі положення Московського Всеросійського Собору”, входив єпископат, який „складав з себе окреме коло і входив у президію Собору, з нього ж вибирався й голова Собору; з кожного повіту мало бути по одному священику й два мирянина; Всеукр. Церк. Рада й Передсоборна Комісія входили в повному складі (60 осіб), від війська — 100 представників”. „Не всі єпископи, не вважаючи на патріярше благословення відбути на Україні Собор, перевели вибори на цей собор в своїх єпархіях. На Полтавщині (єпископ Феофан), Херсонщині (архиеп. Назарій) не було виборів; іноді вибирали, почувши про Собор, окремі церковні громади. Взагалі тодішній стан на Україні не сприяв ні виборам, ні зібранню на Собор. Військовий фронт розвалювався. Солдати кидали позиції і цілими хмарами тікали додому. Залізниці були забиті сірими солдатськими масами. Приватним людям просто неможливо було їхати залізницею. Все було в руках дезорганізованого натовпу. В різних містах України, особливо по більших містах, де багато було пришлих елементів, підіймалися більшовицькі повстання, а на півночі України вже велась дійсна війна проти України”.

Після Нового Року до Києва почали з'їздитися єпископи з других єпархій, щоб підготуватися до відкриття Собору, яке мало бути в день св. пророка і предтечі Христового Йоана, 7 січня 1918 року. Між членами Церковної Ради розійшлась чутка, що єпископи хочуть перед Собором заборонити в священнослуженні архієпископа Олексія Дородничина, щоб він, як заборонений, не міг бути членом Собору. Військовий священик (українського Дорошенківського полку) о. Павло Пашевський в Навечірря Богоявлення пішов до митрополита Платона з метою перевірити цю чутку, яка дуже схвилювала членів Церковної Ради, почесним Головою якої був архієпископ Олексій. Митрополит Платон запевнив о. Пашевського, що накладати якісь санкції на архієпископа Олексія ніхто не збирається. Однак ранком 7 січня архієпископ Олексій одержав листовне повідомлення, що постановою єпископів, затвердженою митрополитом Платоном, як представником московського патріярха, він, архієпископ Олексій, забороняється в священнослужінні; повідомлення було підписане всіма присутніми на зібранні єпископами. Які були канонічні підстави до цієї заборо-

ни, вияснень не маємо й по сей день. Акт цей, з одного боку, був засобом позбавитися опозиції в середовищі російського чи зросійщеного єпископату на Соборі, а з другого боку був визовом Церковній Раді, як національно-церковній організації. На дев'яту годину рано призначена була в Софійському соборі Служба Божя, після якої слідувало відкриття Церковного Собору. О годині восьмій рано члени Ради Церковної зібралися до Консисторії, яка містилась на обійстю св. Софії. Вирішено було на нараді зібраних членів Церковної Ради апелювати в справі заборони архієпископа Олексія до Собору, але з дальшого ходу короткотривалої першої сесії Собору не бачимо, щоб ця справа була на Соборі порушена. Здається, що Церковна Рада, колиб мала за собою підтримку державного уряду України в справах церковних, могла б зовсім інакше й гідно зареагувати на чин російського єпископату, який звик слухати вказівок державної влади, а не керуватися церковною правосвідомістю.

На жаль, зрозуміння важливості церковної справи в національно-державному житті України залишалось в уряді на попередньому рівні, властиво в стадії нерозуміння цієї справи. Правда, коли в середині січня 1918 р поставлений був Радою, де була більшість соціалістів-революціонерів, новий уряд переважно з соціал-революціонерів під проводом Голубовича, то при цьому уряді утворений був при Міністерстві Внутрішніх Справ Департамент Ісповідань, але директором цього Департаменту призначена була особа, поставлення якої на чолі урядового відділу для духовних справ в Україні могло тільки ще більше свідчити про зневажливе ставлення нового уряду до справ Церкви і релігії. Призначено було на директора цього департаменту бувшого єпископа Нікона Безсонова. Будучи ще студентом Московської Духовної Академії, Николай Безсонов прийняв чернечий постриг під духовним впливом ректора Академії архимандрита Антонія Храповицького. При архієпископі ж Антонії на кафедрі Волинській, був Николай, в чернецтві Нікон, Безсонов висвячений в 1909 р. в єпископа Кременецького, вікарія архієпископа Волинського. В Кременці, як лише митрополит Євлогій, еп. Нікон залишив по собі дуже негарний спогад в зв'язку з однією скандальною історією в жіночій духовній школі. Ця історія спричинилась до перевodu Нікона в Сибір єпископом Красноярським, куди з Волині привіз він і ученицю духовної школи та оселив її в архиєрейському домі. Коли вибухла революція 1917 р., еп. Нікон зняв з себе сан, обернувся в Николая Безсонова і повинчався з тою ученицею. Приїхавши на Україну, став співробітником в часописах, підписуючись „бувший еп. Нікон — Микола Безсонов”. Цей „екс-єпископ” і був призначений директором Департаменту ісповідань. Тодішній архієпископ Волинський Євлогій, якого був товаришем по Московській Академії Николай Безсонов, в обуренні слухшім звернувся до прем'єр-міністра Голубовича з просьбою „пожаліти Церкву і її захистити

від ренегата, що так принизив єпископський стан”, але дістав відповідь, що Безсонов людина технічно обзнайомлена в справах церковного управління. На зауваження ж, що невже в Києві не можна знайти для справ духовних рівно ж знаючу людину, але з іншим „моральним цензом”, Голубович не звернув уваги (Путь мой жизни. Париж. 1947, стор. 288-289). В своєму оповіданні про цю історію митроп. Євлогій допустив тільки ряд помилок: Голубович зовсім не був головою Української Центральної Ради, історія призначення Безсонова не була в літі 1917 р., і Безсонов не був „міністром ісповідань”, бо за Центральної Ради такого міністерства зовсім не було.

Як чисельна була перша сесія Всеукраїнського Церковного Собору в січні 1918 року, трудно сказати, бо учасники її подають різні цифри, від двохсот членів (о. П. Корсуновський) до чотирьохсот (митрополит Липківський). „З огляду ж на жахливу жорстокість большевиків (вони наступали на Київ), все листування, як ВГЦРади, так і Собору, було знищено, знищено було й список членів Ради і Собору”, — як свідчить про це митр. Василь Липківський в згаданій вище праці „Відродження Української Церкви”. Відкрито було Собор, по Службі Божій в св. Софії, тут ж в митрополічій катедрі, для чого всі єпископи в мантіях вийшли на середину храму і сіли в кріслах, а члени Собору розмістились за ними. Митрополит Володимир відчитав патріяршу грамоту на відкриття Собору; були промови; чи було яке привітання від Уряду, наші джерела мовчать про це.

В перші дні по відкритті Собору переводилась організаційна праця для роботи Собору. Вибори президії Собору тягнулись кілька днів, бо треба було обрати до двадцяти людей. Українці на Соборі переважали, а тому і обирались в більшості особи, намічені Церковною Радою. Найтяжче було з вибором голови Собору, яким, згідно з статутом Собору, міг бути тільки єпископ. Для українців був бажаним посеред єпископату, після недопущення на Собор архієпископа Олексія, тільки єпископ — вікарій Уманський Дмитрій (Вербицький), але він рішучо відмовився кандидувати. Російсько-консервативна частина Собору ставила кандидатами митрополитів, яких було на Соборі три (Київський — Володимир, Харківський — Антоній Храповицький і Одеський — Платон), але в голосуванні вони, як і інші кандидатури, перепали. Всеж найбільше шансів врешті мав посеред єпископату митрополит Володимир. Як названа була кандидатура маловідомого єпископа Пімена (Пегова), єпископа Балтського, вікарія Подільської єпархії, який був учнем митрополита Антонія, за часів ректорства останнього в Казанській Дух. Академії, посеред українців пущена була чутка, що під заборону архієпископа Олексія нема підпису єпископа Пімена, і це вплинуло на подачу голосів за кандидатуру єп. Пімена на голову Собору. Був він обраний значною більшістю голосів. Потім виявилось, що підпису єп. Пімена під заборону

дійсно не було, але не з причини незгоди чи якого протесту, просто він був відсутній тоді, кудись виїздив. Обрання на голову Собору еп. Пімена нічого українцям не дало, бо, як пише митропол. Липківський, еп. Пімен „мав лише добре горло, а за голову в нього був митрополит Антоній Храповицький”.

Праця Собору, після виборів на нього, перейшла в комісії, яких було утворено шість. Вечерами відбувались для членів Собору професорські доповіді по різних церковних питаннях. Між другими, в засіданні 14 січня, відбулась доповідь проф. Івана Огієнка на тему „Відродження Української Церкви”, після якої засідання закінчилось співом національного гімну „Ще не вмерла Україна”. Митрополит Євлогій в своїх спогадах пише: «Від самого початку виявилась непримирима позиція Собору до Російської Церкви. Виклики „геть з Москвою!”, „Звільнімося від московського гнету!” — мали великий успіх. Засідання проходили в гарячих мітингових промовах» (Ор. cit., стор. 309). Мимо такої оцінки діяльності Собору в січні, сам архієпископ Волинський Євлогій, з походження великорус Тульської губ., очолював на Соборі комісію по українізації Церкви. В одній з промов на засіданні Собору, після того як був проголошений вже 9/22 січня 1918 р. ІV Універсал Центральної Ради про повну самостійність і суверенність Української Народньої Республіки, оратор сказав, що в незалежній Україні мусить бути і самостійна, автокефальна Українська Церква. Митрополит Антоній, як передає о. Корсуновський, зареагував на це викриком з-поза крісел президії: „Постійте, постійте! Ось прийдуть большевики, вони вам покажуть вашу Україну!”

Дійсно, вже 17/30 січня прогремів над Києвом перший большевицький стріл з гармати. Почалось бомбардування Києва. Не була це ще навала большевиків з Москви, це місцеві та околичні большевики підняли повстання проти Центральної Ради. В перші дні повстання Собор ще працював. Але була велика небезпека, що при перемозі большевиків, членів Собору, та ще українського, чекає розстріл; чим далі, працювати ставало неможливо. Був випадок, що в помешкання, де відбувалось засідання найчисленнішої з комісій, влетів гарматний набій, який, на щастя, не розірвався. На засідання Собору все менше й менше з’являлося членів; багато втікало з Києва; архієпископ Євлогій і митрополит Антоній були вивезені до Житомира ключарем Житомирського собору о. Голосовим, який приїхав з Житомира автом, сховав авто в лісі Святошинськім під Києвом, пробрався в Київ і забрав там владик на візника до Святошина. При таких обставинах члени Собору, що ще залишались, вирішили закінчити першу сесію Собору, призначивши другу його сесію на місяць травень 1918 р.

Церковна Рада, вважаючи, зі скликанням Всеукраїнського Церковного Собору, своє завдання, для якого була вона утворена, dokonаним, перестала існувати після відкриття Собору. Тепер, коли праці Собору нагло були обірвані захопленням Києва большеви-

ками, члени Собору українці нашвидко з бувшої Церковної Ради утворили **Братство свв. Кирила і Мефодія**, в склад якого увійшли б. члени Ради, але вписалось не мало й нових членів. Своім першим завданням Братство тоді поставило допильнувати прочасне скликання другої сесії Собору та взагалі слідкувати, щоб єпископи зовсім не відкликали Собору. Церковно-освітню свою працю Кирило-Мефодієвське Братство розпочало по увільненні Києва від большевиків, що сталося в другій половині міс. лютого. В цей перший прихід большевиків до Києва, після окупації ними Чернігівщини, Харківщини, Катеринославщини, Полтавщини, вони пробули в Києві дуже недовго, всього три тижні. Але „справили тут, — як пише проф. Д. Дорошенко, — криваву баню. Вривались в помешкання, витягали звідтіля генералів, офіцерів і просто дорослих мужчин і бивали їх тут же, або вели до царського палацу і розстрілювали там, або й по дорозі. І от цікава річ: боронили Київ українці, вся злоба була звернена на українців, а окошилась майже виключно на російських офіцерах і взагалі на російському панстві й буржуазії. Чому так сталося, що вся помста й терор большевиків обернулись проти тих, хто фактично тримав „нейтралитет“? Діло в тім, що Київ узяли прийшли московські большевики, яких задалегідь розагітували й цькували проти „буржуїв“ та „офіцерів“. Допавшись до Києва, вони не розбірались, хто саме бився проти большевицької влади, і вилили свою злобу і жадобу пімсти на заможніші квартали, на заможніші будинки і помешкання, де було при тім що і пограбувати“. Були це переважно квартали Печерська і Липок (Мої спомини про недавнє-минуле. 1914-1918, ч. 2. Львів. 1923, стор. 63).

«Одного ранку, — оповідає о. П. Корсуновський, — блискавою рознеслася по Києву вістка, що вночі (на 26 січня) був розстріляний митрополит Володимир. Як не звикли люди до розстрілів, тортурів, пекельних знущань, але ця вістка просто вжахнула людей, навіть політичних противників митрополита Володимира. Це вбивство було просто безглузде і виконане було купкою паних матросів на власну руку, як про це навіть заявив сам „диктатор“ Муравйов». В російській мемуаристиці та історіографії, за деякими винятками (напр. свящ. Кирил Зайцев. Православная Церковь в Советской России, ч. I. Шанхай, 1947, стор. 17-20), бачимо несовісну тенденцію мученицьку смерть від руки російських большевиків Київського митрополита Володимира пов'язати з українським національно-церковним рухом. Протопресвітер М. Польський пише: «Навіть під загрозою позбавлення життя митрополит Володимир не підпорядкувався незаконним вимогам (українців), що він і доказав своєю мученицькою смертю, якої він міг би уникнути, колиб захотів сховатися від ворогів і вбивників... Початок гоніння й переслідувань митроп. Володимира, положений озвірілими його ж бувшими духовними дітьми (тобто українським духовенством і українцями-вірними) завершився вбивством Владики

під час володіння Києвом сатаністами безувірами» („Нов. Муч. Російські”, стор. 18-19).

Вище нами були приведені ті розмови, які мали місце в грудні 1917 р. між митрополитом Володимиром і делегацією до нього від Церковної Ради; навели з російських джерел також факт про авдієнцію у митрополита делегації Ради, підписаний самим митрополитом і його секретарем. Чи є в тих розмовах і в тому акті які підстави до тверджень о. протопресвітера Польського про „погрози митрополиту позбавити його життя”, як „не підпорядкується незаконним вимогам” українців? Нема таких підстав, а дальші факти, як прийняття митрополитом звання почесного голови Церковної Ради, участь його у Всеукраїнському Церковному Соборі в січні 1918 р., який відкривав він грамотою про Собор патріарха Тихона, цілком відкидають вимисли о. Польського про загрози позбавити життя, вимисли, подиктовані, очевидно, ненавистю до українського церковного руху, запламувати який мученицькою смертю митрополита Володимира мав в намірах автор. Жадного зв'язку, крім послідовності подій в часі, нема між українським церковним рухом, що привів до скликання Всеукраїнського Церковного Собору, і вбивством митрополита бандою матросів-граббжників з большевицького війська Муравйова, від якого українці боронили Київ, скільки могли.

Та нема чого дивуватися о. Польському, проф. И. А. Андрееву і др. історикам, які на підставі „історичних документів” стараються очорнити „самочинну антиканонічну спробу утворити автокефальну Українську Церкву”, що вона, мовляв, як „бунт”, скоро привела й до вбивства митрополита Київського Володимира. Нема чого цим дивуватися, коли таку версію про причини мученицької смерті митрополита Володимира пускали вищі достойники Рос. Церкви, як митрополит Євлогій. Останній пише: «До нас (до Житомира) надійшла скоро вістка про зайняття большевиками Києва, про звірства, які вчинили вони в місті, і нарешті — жахлива вістка... про вбивство митрополита Володимира. Опісля я довідався, при яких обставинах владика Володимира вбито. В злодіянні свою ролю відіграв і Олексій Дородницін, б. Володимирський архієпископ, але кров його і на монахах Лаври... Вигнаний з епархії, Дородницін, українець з Катеринслава, перекочував до Києва „ловити рибу в мутній воді” — і оселився в Лаврі... Улаштувавшись в Лаврі, архієп. Олексій почав мутити монахів-українців і підбурювати їх проти митрополита Володимира, сподіючись добитися його звільнення і самому сісти на його місце»... („Путь моей жизни”, стор. 307-308, 310). Оповідає далі митр. Євлогій, що коли в кінці січня Київ був зайнятий большевиками, командуючий большевицькими військами Муравйов прийшов до намісника Лаври (був ним архимандр. Амвросій) і попередив: „Я буду мешкати в лаврській гостинниці, з вами в мене телефон. Якщо увірвуться до вас банди з обшуком (так командуючий розці-

нював своє військо), з вимогами грошей, або ще будь-що станеться, дзвонить до мене". Скоро після того прийшла банда матросів в трапезну Лаври, і коли там трапезували «послушники, розпропагандовані революцією і підбурені агітацією Дородниціна, почали скаржитись на утиски: народ несе в Лавру великі гроші, а з'їдає їх він... і послушники показали наверх, де знаходились покої митрополита» (Ibidem, стор. 310). З трапезної матроси пішли до митрополичих покоїв, де залишались, за словами митр. Євлогія, біля двох годин. А пора була вечірня, $\frac{1}{2}$ год., як пише о. Польський (Op. cit., стор. 21). Обшуки і грабунки в покоях митрополита, знущання над ним і тортури, що все закінчилось уводом митрополита за стіни Лаври, на „лаврські вали", де його й розстріляли, нанеши ще потім кілька страшних колотих ран.

Ціла Лавра, очевидно, знала, що в ній в цей вечір 25 січня діється в митрополичих покоях. Митрополита Володимира проводили матроси мимо намісника архим. Амвросія, мимо ел. Прилукського Федора (Польський, стор. 21); келейники Филоп, Іван стояли і прощався з ними митрополит... «Монахи, — пише митр. Євлогій, — які бачили, як виводять їх митрополита, не тільки не підняли тривоги, не вдарили на сполох, але ні звука нікому не сказали. Пройшло досить вже часу, як хтось схаменувся і подзвонив Муравйову. Той прислав своїх жовнірів. Допити, питання, хто? куди повели? коли? Але було вже пізно, злочин був доконаний» (Стор. 310). «Забутий і покинутий своєю братією, — пише про-топресв. Польський, — оточений палачами і вбивцями, ні в чому неповинний, тихий і смиренний старець, митрополит Володимир спокійно йшов на страту... Цієї ночі спокій Лаври більше не порушувався. Увесь монастир спав міцним сном»... (Стор. 22, 23). Чи ж всю цю лаврську братію так розагітував архієпископ Олексій з українцями, що вона спала спокійним міцним сном через всю ніч, коли «за тисячу кроків від Лаври лежав уже труп замученого вбитого Настоятеля і Отця Лаври митрополита Володимира»? До речі, архієпископ Олексій ще перед повстанням большевиків в Києві опустив Лавру, збираючись виїхати до сестри в Катеринослав, але поїзд, яким мав їхати, не пішов, і владика з двірця вночі приїхав до о. Корсуновського поблизу двірця (на Соломенці) і залишався в нього увесь час повстання і боїв. Коли ж большевики захопили Київ, то через де-який час вірний чоловік відвіз архієпископа простими санками через поля і села на дальшу станцію, звідкіля він безпечніше, ніж з двірця в Києві, зміг пробратися залізницею до сестри в Луганську.

Вибуяла фантазія митрополита Євлогія (тоді архієпископа Волинського) зробила з архієпископа Олексія претендента на Київську митрополію, засобом до чого, за словами м. Євлогія, було підбурювання арх. Олексієм „монахів-українців" в Лаврі проти митрополита Володимира (Op. cit., стор. 307), так ніби від тих монахів залежало звільнення Володимира і поставлення на катед-

ру Олексія. Це одне, а друге, — кому ж з російських ієрархів не було відомим, оскільки Києво-Печерська Лавра була зрусифікована впродовж XIX-XX в., яких та скільки знайшов там митр. Євлогій „монахів-українців”? Правда, на стор. 310 своїх спогадів митр. Євлогій вже замінив їх всього тільки „послушниками”, „підбурюваними агітацією Дородничина”, „монахів-українців” вже не оказалось.

Так у вибуялій фантазії автора спогадів повсталала й „злочинна роля” у вбивстві митрополита Володимира архієпископа Дородничина, а за митрополитом Євлогієм другі російські церковні історики до таких „вбивників” долучили з „святим обуренням” ще й всіх „озвірілих” українців-автокефалістів. Характерно, що протопресв. Польський зовсім опустив з оповідання м. Євлогія те, що торкається Муравйова та його зарядження. Про „певне переконання” митр. Євлогія в тім, що архієп. Дородничин „натравив” матросів на митрополита Володимира через ченців Лаври націоналістів-українців, знаходимо також згадку і у німецького історика Православної Церкви в Україні (Fr. Hejger. Op. cit., стор. 46). Застосовуючи таку історичну методу, можна й криваву баню, справлену большевиками в лютому 1918 р. в Києві, найбільше, як пише проф. Д. Дорошенко, над російським офіцерством і панством в районі того ж Печерська, поставити у вину українцям. Большевики у Лаврі й поза Лаврою діяли, виходило б, в інтенціях сприяти національним стремлінням українців. До таких абсурдних висновків можна доходити в атмосфері політичних пристрастей!

Митр. Євлогій, розповівши про перебування його в полоні у поляків після того, як українська влада Директорії вивезла його і митрополита Антонія, в грудні 1918 р., з Києва на захід, робить такий висновок: «Полон був для мене в духовному житті без сумніву корисним. В келії, в тиші й на самоті усвідомив я багато чого, критично поставився до свого минулого, знайшов нехватки, помилки, гріхи. Політичні пристрасті, земна напруженість, чад політичної боротьби — все це віддаляло від Бога» (Op. cit., стор. 344). Який жаль, що це усвідомлення й самокритика не торкнулась його поглядів щодо прав українського народу на самоозначення, того народу, посеред якого довелось митр. Євлогію, великоросу, багато працювати на Холмщині й на Волині, а у віднішенні до якого він так і залишився в чаду російської великодержавної політики, що відбилось і в його Паризьких спогадах про пройдену путь життя.

В спогадах про мученицьку смерть митрополита Володимира о. Корсуновського, у якого перебував тоді архієпископ Олексій, нема ні слова про обвинувачення кого, поза бандою п'яних розбещених матросів. «Через економічну браму лаврську (з церквою на горі будівлі Мазепи), — пише о. Корсуновський, — вивели митрополита за лаврські мури. Привратник, що відчиняв браму, зрозумів усе і побіг по братії з сумною вісткою, що Владика повели на

розстріл. Братія, як перелякані миші, сиділа по своїх норах-келіях. Та й що вони могли зробити? Лавра була наповнена червоноармійцями... Вражіння в Києві від цього вбивства було велике, але страшний терор примушував усіх мовчати. Зрозумів і Муравйов, що це вже занадто. Тому оголосив, що розстріл митрополита був виконаний без його відома. Настановив до Лаври комісара для піддержання порядку та щоб чогось подібного не скоїлось вдруге, і дозволив урочистий похорон митрополита».

4. Церковна справа за влади гетьмана Павла Скоропадського. Вибори Київського митрополита. Літня й осіння 1918 року сесії Всеукраїнського Церковного Собору; боротьба українців за незалежну від Москви Українську Церкву. Деклярація на соборі міністра ісповідань О. Г. Лотоцького. Опір російського єпископату деклярації та його політиканство.

9 лютого 1918 р. в Берестю було підписано представниками Української Народньої Республіки мировий договір з союзом центральних держав на чолі з Німеччиною. В наслідок цього договору німецькі війська, маючи попереду відділи українського війська, почали вичищувати Україну від большевицького війська, що захопило Лівобережну Україну й Київ. Столицю України большевики залишили 2 березня (н. ст.); до Києва вернулась Центральна Рада на чолі з М. Грушевським і Рада міністрів під проводом Голубовича. «Був це момент, — пише Д. Дорошенко, — подібний до часів проголошення Української Народньої Республіки в листопаді 1917 р.: як тоді, так і тепер, громадянство поклало великі надії на молоду Українську Державу, а авторитет українського уряду стояв високо під вражінням Берестейського миру і вигнання большевиків... Але ес-ерівський уряд не виправдав надій, які на нього покладались... Громадянство побачило, що нічого нового не буде, а все піде по-старому, по тому шляху, що вже довів до січневої катастрофи» (Мої спомини про недавнє минуле. 1914-1918. Львів. 1923, ч. II, стор. 72). «Уряд УНР дістав тепер змогу зайнятись свобідно державним будівництвом і завести лад та порядок на всій території Наддніпрянської України. На жаль, гірка лекція, що її дали події січня й лютого 1918 р., не навчила українських соціалістів нічого. Повернувшись до Києва, український уряд В. Голубовича, що склався з 8 соц.-рев. і 2 соц.-дем., повернувся й до своїх попередніх методів праці в ділянці державного будівництва» (П. Мірчук. Українсько-Московська війна 1917-1919. Торонто. 1957, стор. 31-32). «Можна собі уявити, — пише про цей час Іс. Мазепа, — яке вражіння справляло на німців це фактичне безвладдя на Україні, точніше: невідготованість українців організувати державні апарати влади власними силами. Наслідком цього легко було зробити гетьманський переворот» (Україна в огні і бурі революції. 1950. Вид. „Прометей”, ч. I, стор. 53).

Державний переворот в Києві, за згодою і допомогою німецького командування, було переведено 16/29 квітня 1918 р. Центральна Рада була німцями розігнана, і владу перебрав в свої руки генерал Павло Скоропадський, як гетьман України. Впродовж семи з половиною місяців гетьманської влади в Україні державний уряд не залишається байдужим до церковної справи, як було те за Центральної Ради, але ж ота попередня байдужість, ігнорування українським урядом церковного питання впродовж всього першого року національного відродження, зриву українського народу до волі — надзвичайно затяжили на долі дальшій церковної справи в Україні.

Митрополит Євлогій, який, будучи членом 2 і 3-ої Державної Думи в Росії (від Холмщини), входив тоді і в склад ієрархів, членів Синоду Рос. Церкви, в своїх спогадах розповідає про взаємовідносини поміж Думою і Синодом, характеризуючи ці відносини, як „безвиглядну колізію двох сторін, чужих одна другій, а часами й ворожих” (Ор. cit., стор. 192). При цьому автор спогадів ставить запитання: „Чи мала Дума підстави з таким нехтуванням ставитись до Синоду?” Відповідь дає таку: «Пониження Церкви, підпорядкованість її державній владі відчувалась в Синоді дуже сильно. Обер-прокурор був членом Ради Міністрів; кожна Рада Міністрів мала свою політику, вищі сфери на цю політику теж впливали, і обер-прокурор, не рахуючись з голосом Церкви, скеровував діяльність Синоду відповідно тих директив, які отримував. Синод не мав лица, голосу подати не міг і подавати його відучився. Державний інтерес глушив все. Примат світської влади подавляв свободу Церкви зверху донизу: архиереї залежали від губернаторів і повинні були через священників переводити їх політику. Ця довга вимушена мовчанка і підпорядкованість державі витворили в Синоді звичку, давнім церковним засадам православ'я не властиву, — рішати справи в душі зовнішнього, формального церковного авторитету, незаперечности своїх ієрархічних постанов... Церква безголоса і безвладна, повинна була робити те, що їй накажуть. Публіцист Меньшиков („Новое Время”) називав синодальних архиереїв „декоративними старичками”. Своє принижене становище ієрархи й самі, очевидно, бачили. „Вчуся краснопісі, — підписуюсь під протоколами, оце все мое заняття”, казав один архиерей»... (Ibidem, стор. 195, 196).

Наводимо цю довшу цитату з спогадів митроп. Євлогія, як авторитетного свідка тої улегливості, яка характеризувала російську церковну ієрархію у відношенні її до державної влади. Стоячи на православно-християнських засадах симфонії або гармонії поміж Церквою і Державою, яка система була принята і в житті давньої України-Руси (див. т. I цієї праці, стор. 47-48), ми дуже, очевидно, далекі від ідеології цезарепапизму, застосування якого в Російській імперії тепер, після розвалу тої імперії, знайшло яскравого критика і в особі митр. Євлогія. В часах же до революції

Тоді, коли ми, студенти духовних академій, в рр. 1905-1906 виступали проти поневолення в Росії Церкви самодержавною світською владою, проти служіння Церкви певному політичному режиму, тоді ієрархи з активніших, як і Євлогій, тоді єпископ Люблінський, звали нас бунтівниками і революціонерами та писали в Синод про необхідність репресій в академії (ревізія Київ. Дух. Акад. в 1908 р. архиеп. Волинського Антонія Храповицького). В спогадах сам митроп. Євлогій називає, напр., засуд і звільнення Синодом, в складі якого був і Євлогій, проф. Київ. Дух. Ак. В. И. Екземплярського „тяжким випадком”, бо „проф. Екземплярського звільнили, не вислухавши ні його пояснень, ні оправдань”... (Op. cit., стор. 195-96).

Отже, зовсім не поділяючи цезарепapistських теорій, як системи відносин поміж Церквою і Державою, ми цим відступом про Синод, церковну ієрархію в передреволюційній Росії та її улегливість державній владі хочемо сказати, що добро українського народу в **перші роки** його національно-державного відродження з революцією 1917 р. вимагало, хоч як би не було це прикро та суперечило ідеальним засадам відносин між Церквою і Державою, **вимагало з боку української світської влади іншої мови у відношенні до російської ієрархії в Україні, тої мови, до якої вона звикла в Росії за цезарепапизму і його обер-прокурорів.** Бо ж такої мови вимагала державна рація стану, з огляду на те, що рос. ієрархія в Україні в добу, як Україна вставала до незалежного життя, була, разом з неукраїнським та зросійщеним духовенством, одною з політичних груп, які поборювали саму ідею українства, а не то, що — української державности. Навіть німецький історик „Православної Церкви в Україні в рр. 1917-1945”, лютеранський пастор д-р Фр. Гейер, названу працю якого духовні чада митроп. Антонія Храповицького характеризують словами: „Безпристрасна чесність, правдивість, об’єктивність, історія в чистому виді” („Правосл. Русь” 1954 р., ч. 12, ст. „Голос історії”), — лише, навівши з послань київ. митрополита Володимира в серпні 1917 р. його „єдино-неділімчеські погляди, зокрема щодо виділення церковного України з Всеросійської Церкви”: «Погляди ієрархів інших (крім київської, митр. Володимира) українських епархій і начальних людей консисторії були ті самі (що й митр. Володимира). Церковна свідомість їх була твердо сформована. В політичному відношенні були це люди всеросійської орієнтації, чи великороси, чи зросійщені українці. Для них не улягало сумніву, що Україна, подібно як і другі східньо-європейські народи, що улягли в попередній боротьбі, була денационалізована в її зверхніх верствах» (Op. cit., стор. 37).

Обов’язком української влади в такій ситуації було **найперше утворення в Православній Церкві України національної ієрархії, хоча б на початку в кількості, вимаганій канонами Православної Східньої Церкви для дальшої хіротонії в єпископів у відродженій**

національній Українській Церкві. Про повну ігноранцію церковного питання в першому році революції Українською Центральною Радою і соціалістичним її урядом ми вже вище сказали в п. 2 цього розділу. Гетьманський уряд, як вже сказано, не був байдужим до церковної справи. „Тільки в ідеології гетьманського руху, — пише Д. Дорошенко, — справі Православної Церкви було одведено належне місце” (Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу. 1940 р., стор. 63). Ми би сказали, що в ідеології — так, але в практиці, в подіях церковного життя за гетьманського правління уряд гетьмана Скоропадського тільки в останньому місяці його існування взяв належний тон в церковній справі, той державний тон, який повинна була взяти в цій справі українська влада від самого її появлення з революцією 1917 р. Головне ж, що й уряд гетьмана Скоропадського зовсім не подбав про утворення національної ієрархії Православної Церкви в Україні, так що, як 1917, так і **1918 рік був з цього погляду втрачений для відродження Української Православної Церкви.** При яких, оправдуючих чи не оправдуючих уряд обставинах так сталося, буде видно з оповідань про церковні події в житті України по гетьманським перевороті.

Проголошуючи основи „Державного правопорядку в Україні” після перевороту, Гетьманський Уряд, що торкається віри, проголосив свободу віри і культу для кожної конфесії, до якої хто з горожан і мешканців України належить, але, подібно, як і Тимчасовий Уряд Росії до большевицького перевороту в ній в жовтні 1917 р., признає „в Українській Державі Православній Церкві християнській перше місце”. В кабінеті гетьманських міністрів, який був очолений земським діячем Полтавщини Федором Лизогубом, утворено було відразу й міністерство культів або ісповідань, а становище міністра культів обняв проф. Василь Зінківський. До революції 1917 р. В. В. Зінківський був одним з найвидатніших педагогів середнього шкільництва не тільки в Києві, але й на цілу Київську Шкільну Округу. Пам’ятаємо особисто його доповіді на Київському Педагогічному З’їзді 1916 р., які були найкращими на з’їзді і по змісту і по формі їх виголошення в ті часи боротьби свіжої поступової педагогічної думки з бюрократичним консерватизмом в гімназіях мін. нар. освіти. Проф. Д. Дорошенко, як міністр закордонних справ в тім же кабінеті Ф. А. Лизогуба, пише про свого колегу міністра В. В. Зінківського, як „про дуже популярного професора й борця за обновлення церковного життя в душі ідеального християнства”. „Це був, — каже Дорошенко, — українець російської культури і, мушу визнати, дуже високої культури” (Мої спомини про недавнє минуле, ч. 3, стор. 53). Нині В. В. Зінківський — протоєрей, декан Православного Богословського Інституту в Парижі (Західно-Європейський Правосл. Російський Екзархат в юрисдикції Царгородського патріярха).

Першою церковною справою, яку належало полагодити Гетьманському урядові в Україні, була справа заміщення катедри Київського митрополита, яка після вбивства большевиками митрополита Володимира Богоявленського залишалась три місяці вакантною. Не маємо відомостей, чи в цій справі були які заходи перед урядом за Центральної Ради українських церковних діячів, скупчених в цей час, як вже знаємо, в Братстві свв. Кирила і Мефодія, чи очікувалось, що цю справу полагодить московський патріарх. Дійсно, біля Великодня, який в 1918 р. припав на 18 квітня (ст. ст.), митроп. Євлогій (тоді архієп. Волинський, член Патріяршого Московського Синоду) дістав наказ від патріярха Тихона поїхати до Києва і перевести там вибори київського митрополита. „Всеросійський Церковний Собор, — пише митр. Євлогій, — так постановив про вибори архиєреїв: кожна єпархія мала право вибирати свого кандидата; патріярх затверджував його, а якщо кандидатуру вважав непідходящою, то прислав свого кандидата” (Ор. сіт., стор. 312). Виконуючи доручення патріярха, архиєпископ Євлогій скоро після Великодних свят прибув з Житомира до Києва, де була вже гетьманська влада і гетьманський кабінет міністрів.

Митрополит Липківський, в розд. VII своєї Історії Укр. Правосл. Церкви, про вибори Київського митрополита при гетьмані Скоропадському обмежується такими рядками: «В лютому прибули німці з Центральною Радою, а в квітні, замість Ради, було обрано гетьмана Скоропадського. Почалась тяжка реакція, виразний нахил до „єдиної неделимой”, підняло голову консервативне духовенство, до якого гетьман поставився з великою прихильністю. В травні зібрано було з цього духовенства й таких же мирян „елекційний собор” для обрання Київського митрополита й обрано було запеклого ворога України, голову „Союза Русскаго Народа” митроп. Антонія Храповицького». Мимохить виникає питання: чи український національно-церковний рух, що за Центральної Ради не мав зрозуміння й підтримки з боку українського уряду, цілком завмер з гетьманським переворотом в Україні? Так виходило б з тільки що наведеного короткого оповідання про заміщення митрополічної катедри в столиці Української Держави особою, за словами й проф. О. Лотоцького, «відомого українофоба й реакціонера архиєп. Антонія Храповицького, що саме перед тим здобув собі популярність заборонаю читати на Великдень Євангеліє (в Харківській єпархії) на „базарній” українській мові» („Тризуб”. 1927 р. ч. 12, стор. 8).

В дійсності цей акт настановлення на Київську митрополічну катедру митроп. Харківського Антонія Храповицького згодою ніби гетьманського уряду і „московської кліки чорносотенців з духовництва і мирян Києва”, без всякої ніби участі національно-свідомих елементів української пастви, що для останніх було б найгіршим свідоцтвом, не проходить так легко. Найперше треба сказати, що вибори Київського митрополита переводились не на Все-

українському церковному соборі, як неправильно говорить про це і проф. О. Лотоцький (*Ibidem*, стор. 8), а на Київському єпархіяльному зібранні, скликаному на 19 травня 1918 р. Скликання такого зібрання Київською Дух. Консистрією було зроблено на зарядження єп. Нікодима, Чигиринського вікарія Київ. єпархії, по умові його з архиеп. Волинським Євлогієм. Єп. Нікодим, після смерти митрополита Володимира, був, як перший вікарій, керуючим Київською єпархією, а Михайлівський монастир, де було перебування першого вікарія, був тоді свого роду штабом для духовних сфер проросійської орієнтації. Не маємо відомостей, чи міністерство культів було повідомлене про ціль єпархіяльного зібрання — обрання митрополита; можливо, що за попередніх українських урядів, байдужих до справ церковних, увійшло вже в практику не мати зносин з урядом навіть в таких важливих і для держави справах, як заміщення митрополичої катедри в столиці держави.

Митроп. Євлогій пише, що, приїхавши до Києва, він перевів кілька передвиборчих зібрань, щоб ознайомитись з можливими кандидатурами на митрополита та їх „обговорити”. Так в присутності, чи й під головуванням, патріяршого екзарха в справі виборів йшла в Києві агітація за того чи іншого кандидата. „Сильними” кандидатурами називає Євлогій митр. Антонія Храповицького, митр. Платона, б. екзарха Грузії, митроп. Новгородського Арсенія (Стадницький, укр. роду з Бесарабії, д-р церковної історії, до укр. державности цілком лояльний), єпископа Уманського Дмитрія (Вербицького), вік. Київ. єпархії. Окрім того, були ще кандидати, не названі архиеп. Євлогієм, зі складу професорів Київ. Дух. Академії. При пробному голосуванні записками на одному з таких зібрань найбільше голосів було подано за митр. Антонія, а за ним ішов єпископ Дмитрій (м. Євлогій. *Op. cit.*, стор. 312).

Але в цю справу виборів митрополита вмішується, як представник державного уряду, міністр ісповідань В. Зінківський, про що нема згадки ні в мемуарах митрополита Липківського, ні в споминах митр. Євлогія. Міністр В. Зінківський пропонує єпарх. зібранню не переводити виборів митрополита Київського, а відпочити їх і мотивує свою пропозицію поглядом Уряду, що Київський митрополит повинен бути не тільки єпархіяльним архиєреєм Київської єпархії (до такої ролі звів Київського митрополита російський уряд від часів Петра Першого — І. В.), а Головою, Первоієрархом всієї Української Православної Церкви, і тому вибори його повинні бути переведені на Всеукраїнському Церковному Соборі, а не на зібранні одної Київської єпархії. (Д. Дорошенко. *Історія України 1917-1923*. Ужгород. 1930, стор. 323). Така пропозиція міністра ісповідань, цілком оправдана з національно-державної точки погляду, а ми б додали, що й з православно-канонічної точки погляду (прав. 34 свв. Апостолів, пр. 9 Антиох. соб., пр. 17 — IV Всел. соб.), зустрінута була рішучим спротивом єпископату на зібранні, бо ж архиеп. Євлогій і єп. Нікодим якраз і стреміли до

того, щоб справу виборів Київського митрополита вирвати з компетенції Всеукраїнського Собору і перевести її на зібранні тільки єпархії. Для них це важне було, поперше, з того погляду, що вибори Київського митрополита на єпархіяльному зібранні свідчили б про те, що в положенні Православної Церкви в Україні ніщо не змінилось, складається по-старому з окремих єпархій, підлеглих Москві, що мало вже й політичне значення: Церква не підтримує „самостійників”-українців. Подруге ж, з досвіду першої сесії Всеукраїнського собору в січні 1918 р. проводирі російської політики в Церкві на Україні знали, що їм на Всеукраїнському соборі не перевести в митрополита ієрарха-українофоба. Отже єпископат рішуче спротивився пропозиції міністра ісповідань, заявляючи, що справа виборів митрополита невідкладна, а собор можна буде скликати тільки не раніше осені. Позиція єпископів була підтримана і зібранням, не знати, в якій пропорції.

Отже приступлено було до виборів митрополита, в яких на 290 голосів виборців було подано за митр. Антонія 160 голосів, за єпископа Димитрія 130 голосів. Митр. Євлогій в спогадах лише: «Вибори пройшли без інцидентів, і я оголосив виследи балотировки. Київським митрополитом подавляючою кількістю голосів був вибраний митроп. Антоній. За нього стояло все „русское населеніє” і українці-централісти; за єп. Димитрія самостійники» (Ор. cit., стор. 312). Політичний характер виборів на Київську митрополічу катедру підкреслює сам патріярший екзарх для переведення цих виборів.

На тій підставі, що проти кандидатури митр. Антонія було 130 голосів, поданих за єп. Димитрія, можна твердити про участь в Київському єпархіяльному з'їзді для виборів митрополита і національно-свідомого українського елементу, в кількості приблизно 45% загального числа учасників з'їзду. Чому українці опинились в меншості, не маємо даних, щоб про це судити. В споминах о. Корсуновського читаємо, що консисторські випробовані „діячі царського часу разом з єпископами утворили такий виборчий закон, що зробив своє діло”, інші вказують на зловживання при виборах (проф. О. Лотоцький). Українська сторона могла, очевидно, при активності в цій важливій справі виступити з протестами і проти фабрикації якогось „закону” і проти зловживань. Не маємо даних про такі протести, хоч о. П. Корсуновський і свідчить про активність українців: „В противагу Братство свв. Кирила і Мефодія розвинуло свою всю можливу працю, аби не датись побити”.

Як зареагував на вибори митрополита Антонія Храповицького гетьманський уряд? Треба наперед сказати, що в тих часах в Росії, після жовтневого большевицького перевороту в 1917 році, большевицькою владою було вже видано декрет від 23 січня 1918 року про відділення церкви від держави і школи від церкви, згідно з яким декретом Церква „не тільки була позбавлена всякої державної допомоги, не тільки наступала експропріяція державою

всього церковного майна, але позбавлялась Церква всяких прав і значення публічно-правового союзу в державі" (Свящ. Крилл Зайцев. Православная Церковь в Советской России. Шанхай. 1947, ч. I, стор. 21). Замість Церкви, декретом дозволялось окремим групам віруючих утворювати релігійні громади, які звертались би до світської влади з просьбами про реєстрацію та про відпущення їм в часове користання тої чи іншої церковної святині. **Нічого подібного в Україні не було:** Центральна Рада та її уряди, як ми вже не раз про це казали, на шкоду навіть українським національним інтересам, не вмішувались в життя Церкви і не обмежували її прав. З гетьманським переворотом в Україні для Церкви усувалась небезпека переведення в Українській Державі закону про відділення церкви від держави, до якого закону могло б прийти при соціалістичних урядах.

Отже здавалось би, що дотогочасне ставлення до Церкви в Україні, з національно-державним відродженням українського народу в революцію 1917 року, повинно було б викликати у церковній ієрархії, для якої ніщо інше, тільки добро Церкви стояло б на першому місці, викликати тільки почуття глибокої вдячності та стремління до співпраці з Урядом тої країни, яка для Церкви залишалась оазою посеред моря безбожної „советчини“, що в Советській Росії приступила вже до переслідування і нищення Церкви. Такого почуття і такого стремління не проявила російська ієрархія в Україні з причини політичного її засліплення ненавистю до „самостійників-мазепинців“ та мріями й сподіваннями повернути Росію до 1917 року. Гетьманський же уряд, який мав і право і моральний обов'язок, стоячи на засадах союзу церкви з державою, проявити свою владу при розв'язанні таких важливих для Української держави питань, як утворення національної ієрархії і обсада катедри первоієрарха Української Церкви, такої влади не проявив і тим дав можливість антиукраїнським, тобто протидержавним в Україні, елементам розперезатися в Церкві і повести себе непристойно і образливо у відношенні до українського народу.

Обрання митрополита Антонія на катедру Київського митрополита формально можна було опротестувати, стоячи навіть на позиціях російського єпископату, для якого не існувало IV Універсалу 22 січня 1918 р., яким проголошена була самостійність Української Держави. Бо за статутом, прийнятим Всеросійським Церковним Собором, для виборів єпархіального архиєрея в єпархіальному зібранні вимагалась кваліфікована більшість 2/3 голосуючих, щоб признати кандидата обраним. Митрополит же Антоній одержав не „подавляючу більшість“, як пише митр. Євлогій, а 160 голосів на 290 голосуючих, до вимаганої 2/3 голосів йому бракувало ще 32 голоси. Одначе міністр ісповідань В. Зіньківський стояв далі на становищі, що тільки Всеукраїнський собор повинен вибирати Київського митрополита, який урядовий погляд був знехтований російським єпископатом. Отже по постанові Ради мініс-

Тільки офіційно було оголошено, що Уряд не визнає важними вибори митрополита, переведені єпархіальним з'їздом, і Рада міністрів уповноважила міністра ісповідань звернутися до Московського патріярха, шукаючи у нього авторитетної підтримки правильності погляду Українського уряду на вибори Київського митрополита (Дм. Дорошенко. *Op. cit.*, стор. 323).

Але, закім делікатний Міністр культур вступив на цей предмет в листування з московським патріярхом, спритні прихильники і однодумці митрополита Антонія встигли вже обробити справу цю у патріярха. „Перед нами, — оповідає митр. Євлогій, — повстало питання: як вислати акт про вибори на затвердження в Москву? З одного боку на дорогах до Москви — большевики, з другого — німці. Обміркували, і... вирішили трудну цю місію покласти на єпископа Нікодіма Чигиринського (вікарія Київського). Він справився з нею „отлічно“, — вернувся з паперами про затвердження митрополита Антонія і з офіційним признанням, що вибори були переведені правильно” (*Op. cit.*, стор. 312-313). Перш, ніж затвердити митр. Антонія на Київській кафедрі, патріярх Тихон не вважав, очевидно, потрібним запитати думку в цій справі Української державної влади, — Гетьмана чи Гетьманського Уряду. Уряд був поставлений перед довершеним фактом. Переїзд митр. Антонія з Харкова до Києва був для Уряду небажаний, і Уряд трактував його наразі як митрополита Харківського, не визнаючи за ним титула митрополита Київського (Дорошенко. *Op. cit.*, стор. 325).

Коли митр. Антоній на початку червня 1918 р. прибув з Харкова до Києва, то в зустрічі його не брали участі представники Уряду, не було жодного представника і від міністерства культур. Урочиста ж зустріч на київському дворці, яку готували митрополитові „істинно-руські“ м. Києва, була ударемнена, з власної ініціативи, українськими залізничниками, які потяг, в якому їхав митр. Антоній, задержали на малій станції впродовж кількох годин, так що, замість ранку, він прибув до Києва тільки пізнім вечером (Фр. Гейер. *Op. cit.*, стор. 50). Пише й архієпископ Іоан Шанхайський: «Представники тодішнього Українського уряду не взяли участі у зустрічі владики Антонія, і навіть після першої його візити до гетьмана Скоропадського було видане повідомлення, що пан гетьман прийняв митрополита Антонія, як митрополита Харківського». Одначе особисте побачення владики з Павлом Скоропадським, що відразу проіннятий був до митрополита великою пошаною, особливо ж рішення Всеукраїнського Церковного Собору, яким вимагалось від Уряду признати нового Київського митрополита, змусили замовкнути всіх, хто стояв на перешкоді тому признанню” („Православний Путь”. Жорданвіл, Н. Й. 1950, ст. „Високопреосвященний Антоній, архієпископ Харьковській и Ахтирській”, стор. 35-36).

Переходимо до історії в часах гетьманату цього Церковного Собору на Україні, який, коли називається Всеукраїнським, то не

без підстав ця назва українськими істориками подається часто в лапках. Як ми знаємо, Всеукраїнський Церковний Собор, скликаний не з почину ієрархії, а Української Церковної Ради, першу сесію своєю в січні 1918 р. мусів перервати з приводу навали большевицької, і тоді ж було ухвалено Собором продовжувати свою працю в травні місяці. В травні, після гетьманського перевороту, ієрархія собору не скликала, а єпархіяльне зібрання для виборів митрополита, при чому міністру ісповідань, коли домагався вибору митрополита на Всеукраїнському соборі, говорила, що собор може бути не раніше осені. Одначе бачимо, що собор ієрархією було скликано скоро після виборів митрополита, на 7/20 червня 1918 р., тобто на початку літа, а не восени. Що вплинуло на приспішення скликання собору, не маємо твердих даних, щоб судити. В спогадах о. Корсуновського читаємо, що українці в боротьбі проти обрання на Київську катедру митроп. Антонія поклали „надії на собор, де була українська більшість”. Братство свв. Кирила і Мефодія, за словами ж о. Корсуновського, „заявило єпископатові, що воно само, як орган, обраний собором, зізва членів собору”, і тоді єпископат „пообіцяв, що вневдовзі скличе собор, але тому, що на першій сесії не було представників від де-яких єпархій, а від де-яких неповний комплект, то буде призначено доповнюючі вибори”.

Ці „довповнюючі вибори” й відіграли найбільшу роль в діяльності „Всеукраїнського” Церковного Собору за гетьманського уряду. „На червень, — пише митропол. Василь Липківський, — оголошено було другу сесію Всеукраїнського Собору. Але по суті це вже не була друга сесія січневого собору, а зовсім вже окремий Російський собор на Україні, бо склад членів його був зовсім інший. З представників вояцтва майже ніхто на цю сесію не прибув, бувша Всеукраїнська Церковна Рада прибула в кількості 45 душ, а по єпархіях єпископи перевели інші вибори на цю сесію й вибрали, кого самі хотіли, здебільшого з духовного учительства та інших безпосередньо собі підвладних осіб”. „За час перерви, — пише проф. О. Лотоцький, — по єпархіях було додатково добрано нових членів, після чого склад собору прийняв уже виразно московсько-реакційний характер... Фактично члени Собору призначалися архиєреями з своїх прибічників”... (Українські джерела церковного права. *Op. cit.*, стор. 129-130). В спогадах о. Корсуновського сказано, що „ці вибори (на Собор) були призначені, та тільки по рецепту добрих, старих часів”, „звичайними, — по вислову проф. Лотоцького, — в сфері старорежимного архиєрейського самовластя способами”. В Херсонській, напр., єпархії зовсім не було виборів на Всеукраїнський Собор на місцях, по благочиніях (деканатах), а відбувався в справах єпархіяльних єпархіяльний з'їзд, на якому всі 49 його учасників з мирян були призначені й членами Собору, а як від Херсонщини вимагалось по статуту 52 члени Собору від мирян, то єпархіяльною владою додано було ще трьох членів.

Стверджуючи той факт, що антиукраїнський в більшості склад Всеукраїнського Собору, який в часі гетьманської влади став осередком ворожої українським інтересам акції, був спричинений великими зловживаннями при „довиборах” членів Собору, — історик повинен ствердити одночасно, що самі ці зловживання й „господарювання” в церковному житті і церковних питаннях в Україні антиукраїнських елементів було, — як констатує проф. О. Лотоцький, — „сумним наслідком ігнорації справ церковних з боку влади й українського громадянства”. В такій сумній ситуації не було кому допильнувати виборчої на Собор акції, щоб вона дала в більшості національно-свідомий склад членів Церковного Собору у відродженій Українській Державі.

Спрепарована „довиборами” в члени Собору протиукраїнська більшість теперішнього складу Собору не задовольнила, одначе, його російського ієрархічного проводу. В спогадах митроп. Євлогія читаємо: „Стояла спека (в червні), але ми всеж таки працювали. Радили над устроєм Церкви на Україні. **Більшість стояла за автокефалію, «незалежну», тобто незалежнимую Украинскую Церковь»** (Ор. cit., стор. 313. Підкр. наше). За свідощвом митр. Євлогія виходить, що навіть і після „довиборів” на Собор, більшість його учасників була за унезалежнення Української Православної Церкви від Церкви Російської чи Московської. Чи не цим треба пояснити ту „чистку” членів Собору, яка була переведена до неправних „довиборів”, щоб утворити певну проросійську більшість на Соборі? Коли мандатна комісія по перевірці мандатів членів Собору почала здавати справоздання з своєї праці, то, як пише о. Корсуновський, „відразу стало ясным, що цій комісії, лід проводом настоятеля Житомирського собору прот. К. Левицького, дано було зверху завдання очистити Всеукраїнський Собор від „мазепинського елементу”. В своїй придиричності до українських мандатів комісія дійшла до Геркулесових стовпів, до якоїсь вакханалії. Досить було нечитко написаного слова, — і мандат не годиться, не визнається дійсним”... В той же час херсонську групу членів Собору в 52 чоловіка, не вибрану єпархією на Собор, а призначену єпархіяльною владою, мандатна комісія вважала можливим признати дійсним представництвом єпархії, бо ж „не було вже часу на вибори на місцях, а коли їм довірили люди бути делегатами на Одеський з'їзд, то тим самим (?) довірили бути й членами Всеукраїнського Собору”. При цьому в голосуванні над такою пропозицією мандатної комісії брали участь і всі 52 особи, голосуючи самі за себе.

Коли вже було усунено з членства Собору достатнє число свідомих українців, мандатна комісія несподівано поставила питання про членів Собору від Церковної Ради, яких на Соборі було присутніх 45. Собор являвся продовженням січневого Собору 1918 р., а по конституції того Собору, затвердженій патріярхом Тихоном, Церковна Рада цілком входила в склад Собору. Правда, Церковна

Рада стала після того нечинною, її заступило Братство свв. Кирила і Мефодія, але мандатна комісія не з цього вийшла в своїй заяві. Вона заявила, що представництво від Церковної Ради, як установи, дуже велике, що Київська Духовна Академія, не менш за Раду поважна установа, має всього два місця на Соборі, отже від Ради, на думку комісії, цілком досить буде трьох представників, яких Рада нехай вибере з-посеред себе. Пропозиція мандатної комісії, помимо рішучих протестів з українського боку, навіть не голосувалася, хоч з того голосування і не вийшло б нічого, бо голова Собору єп. Пімен заявив, що голосів членів Церковної Ради він не буде приймати в рахунок. „А одеситів ви допустили голосувати за себе? — кричали обурені українці. Предсідник тільки махнув рукою”. . . По нараді, пропозиція комісії вибрати трьох членів Собору була з обуренням відкинута членами Церковної Ради, учасниками Собору, які склали гостру резолюцію протесту і подали її президії Собору. Єп. Пімен навіть не оголосив резолюції цієї на Соборі, а просто заявив, що „Церковна Рада сама відмовляється від представництва на Всеукраїнському Соборі”. Так викинуто було з складу Собору 45 членів установи, з ініціативи якої був скликаний на Україні в 1918 р. і самий Церковний Собор, узурпований тепер противниками відродження національної Української Православної Церкви, — чин формально подібний до узурпації католицькою політичною владою Українського Православного Собору в Бересті 1596 року. „Цей факт, — пише проф. О. Лотоцький, — викликаний мотивами не церковного порядку, а виключно політичними та націоналістичними, примусив реагувати на це представника державної влади міністра ісповідань (В. Зінківського), який заявив на Соборі, що „факт вигнання з Собору б. Української Церковної Ради — дуже важливий і нечуваний в історії, тому про нього мусить мати свою думку Рада міністрів, і держава не може залишити його без уваги” (Укр. джерела церковн. права. Ор. cit., стор. 130). О. Г. Лотоцький не подає далі, чи факт цей був предметом розглянень на Раді міністрів, і яка була думка Ради. Відомо тільки, що протест міністра ісповідань проти виключення з Собору членів Церковної Ради in concreto залишився в повітрі (Дорошенко. Ор. cit., стор. 328). Треба думати, що в Раді міністрів гетьманського уряду було тоді немало одностудців з російською ієрархією в поглядах на українство, але про це буде мова нижче.

Виступаючи на другий день після відкриття другої сесії Собору в засіданні його 8/21 червня, міністр культів В. Зінківський від імени уряду склав декларацію, яка містила основні точки церковної політики уряду. Уряд стояв на засаді, що Церква в Україні не повинна бути відділена від Держави; уряд не буде вмішуватися у внутрішнє життя Церкви, але очікує від Церкви підтримки нею держави. В питанні автокефалії Церкви уряд хотів би почути бажання народу, але церковне управління на Україні мусить бу-

ти вже тепер організоване, тому уряд вважає необхідним, щоб наразі була переведена організація управління Української Церкви на засадах автономії, з огляду на неможливість примирити ворожі течії; в осінню ж сесію Собору він має зайнятися питанням автокефалії, коли мають бути вирішені й питання взаємовідносин з Москвою.

Очевидно, що Собор в тому складі, який утворений був на другу його сесію, підтвердив більшістю обранця на Київську кафедру митрополита Харківського Антонія, тим більше, що, як знаємо, ці вибори єпархіяльного з'їзду були вже патріархом Московським затверджені. Митроп. Євлогій пише: „Предсідником на соборі був єпископ Пимен, вікарій Подільський, але, коли прибув з Харкова митрополит Антоній, він добровільно уступив йому предсідництво” (Op. cit., стор. 313). Ця замітка дуже характерна для уявлення про правосвідомість членів Собору, коли обраний на січневій сесії Собору представник його може розпоряджатись тепер мандатом предсідника і „добровільно” переуступати його другій особі з ієрархів, до речі, не обраний на предсідника Собору в січневій сесії.

Літня сесія Собору тривала з 20 червня по 11 липня (н. ст.) 1918 р. „Найбільш принципіяльні та відповідальні постанови Собору мали, — як пише О. Лотоцький, — виразний характер політичний. Сюди, перш за все, належить постанова про надання митрополитові Київському і Галицькому права відвідувати свою паству в Галичині, — як продовження церковно-урядових російських заходів часу російської окупації Галичини. Ще більш виразний, з цього погляду, характер має постанова про обов'язковість для Православної Церкви на Україні постанов Собору Російської Православної Церкви і московського патріярха: „Всі постанови Всеросійського Церковного Собору і святішого патріярха, зокрема постанова цього собору про відміну виборчої засади для священно-церковно-служителів, повинні безумовно зобов'язувати всі єпрхії України” (Укр. джерела церковного права, стор. 131).

Головною точкою праці Собору була організація вищого церковного управління Православної Церкви в Україні. Предсідником Статутової комісії, в якій розроблювався проєкт цього управління, був архиеп. Волинський Євлогій. В часі підготовки проєкту на Собор завітав гетьман Скоропадський 6 липня (у митрополита Липківського неправильно подано, що відвідини гетьманом Собору були під час осінньої його сесії). Вітав гетьмана від імені Собору митрополит Платон, при тому, — за словами о. Корсуновського, — „такою найчистішою українською мовою, якій позаздрило б багато українців”, що викликає у автора спогадів замітку, „чого тільки не можуть втяти російські єпископи в присутності сильних світу цього”! Гетьман в своїй промові до Собору підкреслив, що „державні справи вимагають, аби всі церковні справи вирішувались тут, на Україні”, — речення, яке задовольнило україн-

ську частину Собору. Був то, як глумачить проф. Д. Дорошенко, вислів побажання державною владою автокефалії Української Церкви, але Собор виробив лишень проект статуту про церковну автономію („Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу”, стор. 52).

Як оповідає о. Корсунівський, на пленарному засіданні Собору заслухано було два проекти адміністративного устрою Церкви на Україні: один (вироблений статутовою комісією), згідно з яким „Церква на Україні є нероздільна частина загально-російської з патріархом Всеросійським на чолі”; другий проект «від українців, вироблений і читаний прот. В. Липківським, був цілком протилежний: Церква на Україні мусить бути незалежною від Москви, якою вона і раніше була, одначе не рвучи духовної братської єдності як з Російською, так і зо всією Вселенською Православною Церквою». Сам митрополит Липківський ні словом не згадує про цей український проект на Соборі 1918 р.; в розд. VII про „Відродження Української Церкви” він пише: «Звільнившись від бувших членів Всеукраїнської Ради, Собор вже жваво взявся за вирішення самих ґрунтовних питань щодо життя Української Церкви і вирішив їх майже одноголосно. Було ухвалено, що Українська Церква й надалі мусить залишитися під зверхністю московського патріарха, для керівництва ж українськими церковними справами було обрано „Священний Синод” з трьох священників і трьох мирян (всі єпископи, здається, входять в Синод по сану, — признатися, не добре пригадую); в члені Укр. Синоду попали росіяни. Обравши російський „автономний” церковний уряд для Української Церкви, Собор цим закінчив свою сесію»...

Докладніше, справа організації устрою й управління Православної Церкви в Україні, переведена в цю сесію на Соборі, в чому взяв участь і гетьманський уряд, представляється трохи інакше. „Статут Тимчасового Вищого Церковного Управління Православної Церкви в Україні”, проект якого було прийнято остаточно в засіданні Собору 9 липня 1918 р. будував управління Української Церкви на засадах автономії цієї Церкви в канонічній юрисдикції Всеросійського патріарха. Патріархові Всеросійському, як керівкові Української Церкви, належали за цим проектом наступні права: 1) затвердження виборів Київського митрополита і благословення його; 2) благословення для всіх єпархіальних єпископів в Україні, затверджених на катедрах Собором українських єпископів; 3) приймання всіх скарг на Київського митрополита і вищий суд над всіма єпископами українських єпархій; 4) благословення (дозвіл) на скликання Церковного Собору в Україні; 5) затвердження Статуту вищого церковного управління в Україні; 6) поминання імені Всеросійського патріарха за всіма богослуженнями в Українській Православній Церкві.

Організація Вищого Церковного Управління проектувалась наступна: 1) Вищим органом церковного законодавства, адмініст-

рації і церковного суду в Українській Церкві являється Український Церковний Собор, який має відбуватися щотири роки (у випадку особливої потреби й частіше). Склад Собору — всі урядуючі єпарх. архиєреї та їх вікарії, представники духовенства і мирян, які вибираються на єпархіяльних зібраннях. 2) Постійно діючими органами Вищого Церковного Управління в Україні є Собор всіх урядуючих в єпархіях єпископів і Вища Церковна Рада. 3) Вища Церковна Рада складається з трьох єпископів, яких до Ради вибирає Собор єпископів, чотирьох представників від клира (один з них дяк) і шости від мирян, яких всіх вибирає Собор Церковний на три роки. 4) Предсідником Церковного Собору, Собору єпископів і Вищої Церковної Ради є з уряду митрополит Київський і Галицький. 5) Собору єпископів підлягали справи ієрархічного і пастирського характеру, тобто справи віри і богослуження, церковної адміністрації, дисципліни і суду. Вища Церковна Рада мала відати справами церковно-громадського характеру, головним чином зовнішньої сторони церковного життя, як: церковна господарка, справи церковного шкільництва і освіти, ревізія і перевірка церковних установ, церковно-правні відносини і т. п. 6) Для розглянення важніших справ мали відбуватися спільні засідання Собору єпископів і Вищої Церковної Ради. Так, напр., скликання Церковного Собору, встановлення плану праць його і підготовка всіх потрібних матеріалів для Собору мали спільним своїм завданням Собор єпископів і Вища Церковна Рада. 7) Українська державна влада мала право контролю над зужиттям сум, призначених Церкві з державних засобів, а також і нагляд над правodawчою діяльністю органів Церковного Управління з точки погляду згідності її з державними законами (Д. Дорошенко. Історія України 1917-1923, стор. 328). Сподіваючись затвердження цього проекту „Статуту Тимчасового Вищого Церковного Управління Православної Церкви в Україні”, Собор перевів на останніх засіданнях своїх вибори персонального складу „Вищої Церковної Ради”, до якої було обрано: від клиру прот. Ф. Тітова, прот. Н. Гроссу (обидва проф. К. Дух. Ак.), свящ. Лобова і дяка Цюманова; від мирян — предсідника з'їзду мирових суддів Біч-Лубенського (Харків), професорів Ясінського і Морачевського, інспектора нар. шкіл Марченка, дир. гімназії Тюльпанова і учителя дух. школи Чернявського. Не загальним Церковним Собором, а Собором єпископів обрано було до Вищої Церковної Ради митроп. Одеського Платона, архієп. Волинського Євлогія і єп. Чернігівського Пахомія. Очолював же Вищу Церковну Раду з уряду митрополит Київський Антоній Храповицький. Нікого з українського духовенства і з українських діячів світських до Вищої Церковної Ради не було допущено, так що тут митрополит Липківський мав рацію, коли в меморіялах написав, що було „обрано для Української Православної Церкви російський автономний церковний уряд”.

Проект статуту, прийнятий Собором 9 липня, після чого 11 липня 1918 р літня сесія Собору була закрита, мав бути, перш, ніж затвердить його Всеросійський патріарх, розглянутий гетьманським урядом. Очевидно, що це розглянення мало б торкати-ся не тільки формальних питань, супречности чи несупречности цього Статуту Церковного Управління державним законам, але, з огляду на зв'язок в Українській Державі церкви з державою, також і питань доцільности та відповідности цього Церковного Статуту інтересам Держави. Проф. О. Лотоцький каже, що „Гетьманський уряд автоматично переслав той проект (статуту) у Москву на затвердження Всеросійського патріарха”... („Тризуб”, ч. 12 1927 р., стор. 8. Підкр. наше.). Ми би не погодилися з такою кваліфікацією чину уряду, бо з листа гетьманського уряду до Московського патріарха Тихона з дня 5 серпня 1918 року, при якому листі надіслано було проект Статуту Тимчасового Вищого Церковного Управління, видно, що уряд розважав над цим Статутом і ті розважання висловив в листі до патріарха. Можна мати застереження щодо доцільности, чи навіть шкідливости для України, компромісової церковної політики Ради міністрів при Гетьмані, але нема підстав посуджувати в автоматичному чи байдужому ставленні до церковної справи. Згаданий вище лист до патріарха, підписаний прем'єрміністром Ф. Лизогубом і міністром ісповідань В. Зінківським, стоїть на тій поміркованій позиції, яку, в боротьбі з російським реакційним єпископатом в Україні, заняв міністр В. Зінківський щодо повільної українізації чи розмосковлення церковного життя в Україні, перестерігаючись закидів з боку того єпископату в порушенні канонів.

Отже Уряд Української Держави, вбачаючи „в розквіті духовних сил необхідну передумову скріплення моралі в житті українського народу”, відновив, як пише на початку листа до патріарха, перервану в січні працю Всеукраїнського Собору. Короткотривалість цієї сесії Собору не сприяла докладному розважання питань, що були предметом занять Собору, а тому й розв'язання цих питань має, на думку уряду, тимчасовий характер. Пильною церковною потребою Уряд вважає утворення в Україні органів Вищого Церковного Управління, а тому Уряд просить патріарха про невідкладне затвердження тих постановлень проекту Статуту, прийнятого Собором, які відносяться до утворення Вищого Церковного Управління, як рівно ж про затвердження персонального складу цього Управління. Що ж торкається зокрема постанов проекту про права Всеросійського патріарха у відношенні до Української Церкви, то Уряд не бачить в затвердженні цих постанов жодної наглости. Підставу для такого погляду Уряд знаходить в тому твердому переконанні, що питання про ці права, обіч з іншими важнішими постановами щодо церковного устрою на Україні, буде предметом старанного обміркування і остаточного рішення на майбутніх сесіях Всеукраїнського Церковного Собору (Д.

Дорошенко. *Op. cit.*, стор. 331). Таким чином Уряд надавав тимчасовий характер рішенню церковної справи, представленому в Статуті Собору з дня 9 липня 1918 р. Міністр В. Зінківський не залишав свого плану про скликання восени нової сесії Собору для обговорення проекту автокефалії Православної Церкви в Україні, і колиб Собор ухилив цей проект, то Уряд, — як пише проф. Д. Дорошенко, тоді міністр закордонних справ гетьманського уряду, — мав цей Собор розв'язати і призначити нові вибори на Всеукраїнський Церковний Собор („Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу”, стор. 52). Тимчасовий характер, тільки з іншого боку, надавав, як видно, „автономному управлінню” Православної Церкви в Україні й російський її єпископат, **про зміну якого** не видно, щоб виникали навіть розмови в урядових і громадських колах.

У відповідь на пересланий до Москви „Статут Тимчасового Вищого Церковного Управління Православної Церкви в Україні” патріарх Тихон повідомив Київського митрополита, що передасть цей проект „Статута” на розгляд і рішення святц. Собору Російської Церкви. Патріарх писав, що хоч згідно з постановами проекту Статуту його затвердження предоставлено персонально патріархові, він, патріарх, вважає за необхідне передати цю справу на розгляд Всеросійського Собору, а то з таких мотивів: 1) сам Український Церковний Собор постановив про безумовну обов'язковість для всіх єпархій України постанов Всеросійського Церковного Собору; 2) тільки одному Всеросійському Соборові належить вища законодавча влада в Православній Російській Церкві, чому з трудами цього Собору належить поставити в тісний зв'язок і працю Українського Собору.

Всеросійський Собор, відкритий, як відомо, 15/28 серпня 1917 року, тоді ще діяв і після відновлення патріяршества та поставлення патріярха, збираючись на сесії (припинив своє існування 7 вересня 1918 р.). На цьому Соборі були пороблені додатки в проєкті українського тимчасового церковного статуту, якими Собор той мав явну тенденцію обкряяти й ту автономію церковного управління в Україні, що була в проєкті, за висловом митрополита Євлогія, „де-котрою уступкою українцям” (*Op. cit.*, стор. 313). В додатках Московського Собору ще виразніше скрізь підкреслювалось, що українські єпархії „залишаються неподільною частиною Православної Російської Церкви”, що „постанови всеросійських соборів, а так само постанови і розпорядження святійшого патріярха мають силу для всієї Української Церкви”. Затвердження патріярхом на катедрах ієрархів в Українській Церкві вимагається цими додатками всіх, а не тільки Київського митрополита, як було в проєкті. „Святійший патріярх, — додавав Московський Собор, — захоче щодо Української Церкви всі права, передбачені соборними постановами про права й обов'язки святійшого патріярха Московського і всієї Росії”. Цією точкою укра-

їнські єпархіяльні архиереї ставились в таке ж положення до патріярха, як і всі архиереї та єпархії Московської Церкви; навіть право давати часові відпустки українським архиереям належало до патріярха, який міг від себе передовірати це право Київському митрополитові. Уніфікація церковної влади в Російській Церкві, до якої належить і „автономна" Українська Церква, видна і в тих додатках Всеросійського Собору, якими встановлювалась обов'язкова участь у Всеросійських Соборах представників клиру і мирян з України; єпископи ж українські не тільки в тих Соборах повинні брати участь, але по „черзі служення" і в патріяршому Синоді. З другого боку, московський патріярх присилає своїх представників на Український Церковний Собор. (О. Лотоцький. Укр. джерела церк. права. Оп. cit., стор. 132-133).

На ці додатки і зміни, переведені в проєкті Статуту Вищого Церковного Управління Української Церкви Московським Собором, повинна була бути згода державної влади України. Отже проєкт вернувся до Києва, де, як вище було згадано, плянувалось міністерством ісповідань скликання восени нової сесії Українського Собору для обговорення проєкту автокефалії Української Православної Церкви. Але восени зайшли зміни в Гетьманському уряді, розмови про реорганізацію якого почались ще в липні місяці; реорганізація кабінету міністрів мала наступити в напрямку українзації кабінету, в якому переважали, з часу перевороту за допомогою німецької військової сили, діячі ненаціональні, що не були віддані ідеї української державности, а почасті були просто її противниками державної самостійности українського народу. Ненаціональний в більшості склад гетьманських міністрів був обумовлений тим політичним фактом, що гетьманська влада, поставши під опікою німецького військового командування, не мала опертя ані в широких українських масах, ані в українських політичних партіях, оперлася ж на „Союзи землевласників" („Союз Земельних Собственников") в Україні, організації клясового характеру до революції, а в революцію її характеру політичного, що об'єднувала великих землевласників російської культури й російської орієнтації, рішучих противників і ворогів української політичної незалежности і взагалі українства. Клясово в соціально-революційній боротьбі того часу міг би єднатися той „Союз землевласників" з „Українською демократично-хліборобською партією", яка теж могла підтримувати гетьманат на Україні, але національні протилежності між українцями-самостійниками „хліборобами-демократами" і „єдино-неделімчеським" російським союзом землевласників були прірвою між ними і джерелом повної нетерпимости.

Російський єпископат і російське чи зросійщене духовенство тримало, очевидно, зв'язок з цим і подібними „союзами" в Києві і по других містах України, які засновувались тоді і підсилювались втікачами з Московщини від большевиків; в мобілізації сил

для відбудови, після скорого, як тоді сподівались, завалення большевизму, „єдиної неділимої Росії“; Церква по-старому мала займати одно з перших місць. В меморіалі, поданім Гетьманові Українською Демократично-Хліборобською Партією разом з другими правими партіями та становими українськими організаціями, писалось: „Разом з освітою треба звернути увагу на Церкву, яка об'явлена нашим гетьманом державною. А проте, за часів гетьманства, войовничий настрій Московської Церкви набрав особливої сили: йде похід проти Українського Собору, заводяться нові митрополії, нагінка на українців-духовників збільшується до крайности, наша державність в Церкві замовчується, або проти неї робляться одверті виступи та взагалі робиться все можливе, щоб за всяку ціну не допустити до утворення Автокефальної нашої Церкви“ (П. Мірчук. *Op. cit.*, стор. 60-61).

Реорганізація кабінету міністрів, коли гетьман Скоропадський робив спробу відірватись від впливів російських кіл і нав'язати співпрацю з „Національно-Державним Союзом“, в якому об'єднались українські національні партії в їх опозиції до Гетьманського уряду і його політики, наступила 19 жовтня 1918 р. Після переговорів Гетьмана з головою „Національного Союзу“ Вол. Винниченком, який, за його власним признанням, вів ці переговори про сформування національно-демократичного кабінету тільки „для конспірації“, тим „ховаючи дійсні цілі й наміри силою вирвати владу з рук буржуазних клас“ через повстання (Відродження нації, Київ-Відень. 1920, ч. III, стор. 87-93), — після такого роду переговорів був утворений кабінет міністрів, в якому більшість належала до українських національних діячів, делегованих, можна сказати, Національним Союзом. Міністром ісповідань в цьому кабінеті став О. Г. Лотоцький, вихованець Київ. Дух. Академії, (а не Петербурзької, як неправильно подано у Фр. Гейера, родом з Поділля, а не Катеринослава, як знов же невірне подає Гейєр, *op. cit.*, стор. 47), до революції давній український діяч і письменник, на котрому, разом з Петром Стебницьким (міністр освіти в кабінеті міністрів 19 жовтня 1918 р.), „лежав головний тягар літературної і взагалі громадської праці української в Петербурзі“ (Д. Дорошенко. Мої спомини про давнє минуле 1901-1914. Виннигет. 1949, стор. 50), де О. Лотоцький займав визначну посаду в Державному Контролі.

Олександр Лотоцький був міністром ісповідань в другому при гетьмані кабінеті міністрів під проводом Ф. Лизогуба зовсім недовго, менше місяця, але в історії відродження Української Православної Церкви його урядування стало історичним, бо ж в добі відродження української нації і української державности з революцією 1917 р. почувся в справах Церкви в Україні належний голос державної влади уперше в деклараційній промові на Всеукраїнському Церковному Соборі міністра ісповідань О. Г. Лотоцького. Заходи і державні акти в церковних справах Директо-

рії УНРеспубліки після повалення гетьманської влади були продовженням того становища, яке занято було українською владою при міністрі ісповідань О. Лотоцькому.

Осіньна сесія т. зв. Всеукраїнського Собору, коли члени його роз'їздились з Києва в липні 1918 р., памічена була на 28 жовтня. Вона мала зайнятися, як вище було сказано, переглядом тих додатків до Статуту Вишого Церковного Управління на Україні, які пороблено було на Московському Соборі; з другого боку, як знаємо, міністерство культів або ісповідань не покидало думки в цій осінній сесії підняти справу церковної автокефалії. Тому історика не може не вражати до де-якої міри дивне ставлення до цієї осінньої сесії Собору української церковно-національної сторони. У митроп. Василя Липківського в розд. VII його Історії УП-Церкви знаходимо тільки такі рядки про цю сесію: „У вересні (в дійсності у жовтні) була зібрана ще одна сесія цього Собору, але вона вже нікому не була цікава; вона відбувалася в Лаврі і нею цілком верховодив митр. Антоній Храповицький"... Свящ. П. Корсуновський в споминах, як учасник, так само каже: „Восени зібралася третя сесія Собору, але він вже нас не цікавив. Собор був у руках Антонія, і це вже говорить про діяльність його. Приймались постанови такі, які диктувала Москва, особливо коли гетьман став виявляти своє дійсне московське лице. До постанов Собору він також прикладав свою руку"... Ні у митроп. Липківського, ні у о. Корсуновського жодного слова про виступ на Соборі міністра Лотоцького з декларацією від імені Уряду в справі Церковної Автокефалії в Україні ми не знаходимо. Бо ж, як пишуть вони, ця сесія нікому вже (очевидно, з національних церковних діячів) не була цікава. Це свідчить, при наявності сильних емоцій, про невиробленість в церковній боротьбі, якою немало пояснюється хиб в церковному житті в добу відродження Української Національної Православної Церкви.

О. Лотоцький пише про „сумну ситуацію”, яку він мав перед собою, „коли з доручення Укр. Нац. Союзу увійшов у склад правительства Гетьмана та прийняв на себе обов'язки міністра культів. Раду міністрів, пише він, удалося переконати в хибності її церковної тактики”. **Декляраційна промова**, з якою міністр О. Лотоцький виступив в імені Уряду на засіданні Собору 12 листопада 1918 р., була наступна.

В нових умовах нашого державного життя виникає конечна потреба улаштувати справи церковні. Державна влада, за мого попередника, пішла на тимчасове та компромісове рішення: вдалася до порозуміння з московським патріархом з огляду на попередні зв'язки нашої Церкви з колишньою Церквою Російською. Але та спроба не тільки не допомогла розв'язати справу, а ще більше її ускладнила. Авторитаричні домагання московського патріарха, що навіть бажає затверджувати українських єпископів, ставлять справу знову на самий її початок. Перед державною вла-

дою та перед церковним Собором знову те саме завдання: утворити церковний лад, а для того в першу чергу установити основний закон Української Національної Церкви. Становище вимагає, щоб правительство ясно і твердо зазначило ті свої принципи засади, на яких воно стоїть щодо установлення правних церковно-державних відносин. У нас Церква перебуває в зв'язку з Державою, — тому Держава має не лише право, але й обов'язок встановити взаємовідносини між ними. Державна влада тим охотніше виконує такий обов'язок, що це відповідає нашим старим національним традиціям: в історії нашого національно-державного будівництва моменти Церкви та нації були тісно сполучені і в процесі того будівництва помагали один одному.

Основна засада української державної влади полягає в тому, що в самостійній державі має бути і самостійна Церква. Цього однаково вимагають інтереси і Держави і Церкви. Ніякий уряд, що розуміє свої державні обов'язки, не може погодитись на те, щоб осередок церковної влади перебував в іншій державі. Ще менше можна допустити це в даному випадку, з огляду на кардинальну різницю між обома державами і щодо політичного в них режиму і щодо правного державного становища Церкви на Московщині та на Україні. Тому **в своїх відносинах до інших церков Українська Церква має бути автокефальною** під головуванням Київського митрополита та **в канонічному зв'язку з іншими самостійними церквами**. Що ж далі до взаємних відносин у нас між Церквою і Державою, то взаємовідносини ті мають стояти на непорушній основі: кесарево — кесареві, Божее — Богові. Я зазначаю лише ті основні засади, з якими мусить бути погоджено часткові сторони церковної організації.

Державна влада має глибоке переконання, що лише на таких засадах збудована церковна організація єдино відповідає церковним, державним і взагалі народнім інтересам. Незалежність Церкви допоможе проявитися тим громадським силам, що виявили таку надзвичайну самодіяльність в нашому колишньому національному житті. Ту самодіяльність було приборкано, живі основи церковної соборності занедбано, коли Церква наша провадилася чужими, силою їй накинутими, основами життя; але та самодіяльність церковно-народня має віджитися, коли наша Церква твердо стане на ґрунт властивого їй самостійного життя — в автокефальній формі.

Таким чином, автокефалія Української Церкви — це не лише церковна, але й національно-державна наша необхідність. Це конечно потреба нашої Церкви, нашої Держави, нашої Нації. І хто розуміє та шире до серця приймає інтереси українського народу, той приймає і автокефалію Української Церкви. І — навпаки. В імені Уряду Української Держави маю за честь оголосити його тверду і непохитну думку, що Українська Церква має бути авто-

кефальною (Проф. О. Лотоцький. Українські джерела церковного права. Стор. 133-134).

Справа української церковної незалежності остільки була дискредитована всією попередньою політикою нейтралітету в цій справі українських урядів (за часів Центральної Ради) та улегливістю далі російському на Україні єпископатові, ворожоду самій ідеї української державности (за часів гетьманської влади), — що тепер декларація міністра ісповідань, якою відкидався проект церковної автономії та проголошувалась в імені Уряду автокефальність Церкви в Україні, зустріла рішучий опір на Соборі з боку того ж єпископату і, очевидно, його клеветів з московсько-реакційного табору, який в Церкві на Україні загниздився з великою шкодою для українських національних інтересів. Дуже вимовним було те, що російські єпископи, які виступали на Соборі проти декларації міністра О. Лотоцького, побачили в цій декларації про автокефальність Церкви в Україні порушення українським урядом свободи Церкви, яка, мовляв, сама рішає про своє буття, хоче, чи ні, вона кому підлягати і, якщо так, то кому саме. Видно було, що за цих, без малого, два роки революції засади свободи Церкви, після двохсот років поневолення її російським самодержавієм, засвоєні були вже єпископами, тільки, на жаль, однібічно, супроти права української державної влади рішати про долю Церкви в Україні. Ці єпископи заявили на Соборі, що „вони вбачають більшу свободу Церкви в большевицькій Росії та вважають за краще відокремити церкву від держави в інтересах церковної свободи”.

Відповідь міністра О. Лотоцького на такі бажання недавніх слуг царевих була дуже влучна. Міністр відповів: «1) Уряд нікому не перешкоджає перенестися на територію Советської Росії, для кого той лад є більш відповідний; 2) відділення церкви від держави так само не зустріне перешкод з боку держави, до цього провадить нормальний розвиток організації й життя держави і церкви; з мотивів бюджетних таке відділення і тепер буде зустрінуто урядом дуже прихильно. Але відокремлення церкви від держави не розв'яже рук агентам церкви для деструктивної роботи (в українській державі); установи церкви стануть на становище приватних установ, як установи торговельні, промислові і т. ін. і підлягатимуть звичайній законній відповідальности у випадку шкідливого чину» (Ibidem, стор. 134).

Декларація в імені уряду міністра ісповідань про автокефальність Української Церкви на засіданні Собору в Києві 12 листопада 1918 р. не була ще, очевидно, законом про автокефалію, але ця декларація мала цілком правне значення щодо „Статуту про тимчасове вище церковне управління Православної Церкви в Україні”, проект якого прийнято було на Соборі 9 липня 1918 р. і Гетьманським урядом вислано до Московського патріярха на апробату. Статут цей був лобудований на засадах автономії Української

Церкви; Московський собор поробив в ньому певні зміни в напрямку звуження автономних прав, після чого ці пропонувані цим собором зміни повинні були перейти знову на Всеукраїнському Соборі та узискати згоду українського державного уряду. Але уряд в декларації міністра ісповідань О. Лотоцького відмовив цієї згоди; міністр ісповідань, в імені уряду, оголосив на Соборі заперечення соборному проєктові церковної організації в Україні на засадах автономії, і тим самим проєкт той **тратив яке-будь формальне значення**. Державний уряд став на становищі автокефалії Української Церкви. Потрібно це підкреслити з огляду на те, що в історичній літературі зустрічаємо погляд невірний, ніби Статут 9 липня 1918 р., прийнятий Всеукраїнським Собором, набрав сили правного акту, яким керується й до-сьогоді Автономна Українська Церква (Фр. Гейер, *Op. cit.*, стор. 53). В даному випадку автор чи не мав на увазі підшукати канонічний ґрунт для виникнення під час німецької окупації України в 1941-44 рр. Автономної Української Церкви під проводом митропол. Олексія, якій протегувала окупаційна німецька влада?

У митропол. Євлогія, який, хоч був членом 2 і 3-ьої Державної Думи від української Холмщини, а в українських справах розбирався слабо, знаходимо таке навітлення діяльності Українського собора за часів гетьмана: «На Соборі боротьба партій, української й російської, визначала всі дебати. Міністром ісповідань при гетьмані був В. В. Зінківський. Українець з поміркованих, він тримався непримирено щодо прихильників зкрайнього українського табору і швидко помірковані були піти до демісії разом з другим міністром більш поміркованої групи (Гербель). На його місце прийшов кандидат Київської Дух. Академії Лотоцький — запеклий українець. Боротьба за автокефалію продовжувалась. Я гаряче стояв за „єдину, неподільну Російську Церкву“, визнаючи, однак, що де-які уступки українцям зробити можна. Мої противники, українці, на мене з пересердям нападали. Врешті-решт ми перемогли: Лотоцький був звільнений. Я сказав на Соборі: „Впав міністр, — впала і автокефалія. Будемо тепер спокійно займатися справами“... Від цих слів українці виходили з себе» (*Op. cit.*, стор. 313). Цих кілька слів-спогадів митропол. Євлогія, — одного з найвизначніших діячів т. зв. Всеукраїнського церковного собору 1918 р., — досить для уявлення, які були будівничі церковного життя на Україні в добу відродження українського народу.

„Спокійно займатися церковними справами“ на Україні ієрархам, російським політиканам, не судилося, хоч вони урочисто й співали, після демісії О. Лотоцького, як він про це сам згадує, „Тебе Бога хвалимо“ („Тризуб. ч. 12 за 1927 р., стор. 8). Річ в тім, що демісія міністра ісповідань наступила не тому, що табор митропол. Антонія і Євлогія на соборі переміг і добився звільнення О. Лотоцького, як фальшиво представляє події митр. Євлогії; демісія ця була викликана загальними подіями в історії укра-

їнської відродженої державности, коли 14 листопада 1918 р., тобто через день після виступу міністра Лотоцького на Соборі, оголошена була грамота гетьмана Скоропадського про з'єдинення України з Росією на засадах федерації. Перед тим в Німеччині вибухла революція, впала та мілітарна сила, за якою повстала і трималась в Україні гетьманська влада; в надії порозумітись з перемогою Антантою гетьман з його оточенням вирішив відновити злуку з Росією. Одночасно з проголошенням грамотою федерації з Росією був змінений (зовсім недавно більш-менш українізований) кабінет міністрів, в якому тепер, на чолі з С. Гербелем, не було вже, здається, крім міністра освіти В. Науменка, жодного українця, а міністром ісповідань був призначений невідомий М. Воронович, який, будучи відсутнім з Києва, не обняв навіть свого уряду.

16 листопада піднялось повстання проти гетьманської влади, організоване Українським Національним Союзом, головною рушійною силою в якому були січові стрільці під командою полк. Є. Коновальця, які стояли в Білій Церкві і звідтіля вирушили на Київ. Головним Отаманом військ Директорії, створеної Національним Союзом для політичного керівництва переворотом і як майбутню владу Української Народньої Республіки, став Симон Петлюра, який кілька місяців сидів у в'язниці за часів гетьманської влади і тільки в листопаді був звільнений міністром юстиції А. Г. Вязловим (в другім кабінеті міністрів Ф. Лизогуба). Очевидно, що російський єпископат в Україні вітав грамоту гетьмана про злуку України з Росією та, як почалось проти гетьмана повстання, видав до народу послання (митр. В. Липківський пише, що це послання було видане єпископатом від Собору), в якому, виходячи за межі церковної ділянки, закликав поборювати повстання Директорії. Але ж не мало це послання жодного значення. 14 грудня Скоропадський проголосив резигнацію, в якій, вказавши на те, що впродовж семи з половиною місяців він прикладав зусилля вивести країну з тяжкого становища, заявив: „Бог не дав мені сил справитись з цим завданням, і нині я, з огляду на умовини, які тепер склались, керуючись виключно добром України, відмовляюся від влади”.

З політичними подіями в Україні другої половини листопада, якими в грудні 1918 р. закінчилася доба гетьманату, припинилася назавжди й праця Всеукраїнського Собору, скликаного в січні 1918 року. Був цей Собор, як бачимо з оповідань про діяння його на всіх трьох сесіях з додатком і Київського єпархіального зібрання для виборів митрополита Київського, — властиво ареною національно-політичної боротьби, в якій противники і вороги незалежності українського народу, під проводом великоруської чи зросійщеної ієрархії, старалися міцно тримати в своїх руках Церкву, як знаряддя русифікації більш як двісті років в минулому, і зв'язок з Москвою через підлеглість московській вищій

церковній владі в політичних цілях майбутнього. Тому в діяннях цього Собору годі шукати якихсь корисних для Церкви, як такої, постанов. Поза діяннями Собору, в церковному житті того часу теж горувала політика, виразно проваджена церковними верхами. Була, напр., піднята справа позбавлення священного сану священників, які були членами б. Церковної Ради (виключеної з Собору), і тільки рішуче заступництво міністерства ісповідань зупинило акти помсти з боку митрополита і консисторії Київської. А поведінка на урочистості відкриття в Києві Державного Українського Університету митрополита Антонія, про яку в меморіялах сучасників і очевидців читаємо речі, компромітуючі князя Церкви. В своїй промові (в рос. мові) митроп. Антоній, замість „Україна“, „український“, почав вживати „Малороссія“, „малоросійській“, чим викликав обурення тисяч студентства, а при повторенні ним цього терміну — крики: ганьба, геть! „Так вам це слово не подобається?“ — запитав митрополит. Крики: так, не подобається!.. Скінчив промову і зійшов з катедри серед загальної тиші. Завжди зрівноважений Д. І. Дорошенко, тоді міністр закордонних справ, лише про цей вчинок митрополита Антонія: «І тут, в такий урочистий момент не втерпів він, щоб не викинути фіглярської штуки, наперед знаючи, що вживання слова „малоросійській“ в такій обстановці являється свідомою провокацією слухачів, — і все ж він його вжив» („Мої спомини про недавнє минуле“, стор. 87, ч. III).

Відомо, що за часів гетьманської влади багато було зроблено для розвитку української національної культури й шкільної освіти. Правда, в ділянці шкільництва вищого й середнього обрано було повільний шлях його організації як українського, оправданий не тільки тим, що міста на Україні були дуже зросійщені, але й недостатком українських педагогічних сил та підручників і наукових курсів в українській мові. Тому обрано було не шлях українзації відразу існуючих середніх і вищих шкіл, а шлях відкриття цих шкіл нових в українській викладовій мові, заводячи по старих школах, як обов'язкові, предмети чи катедри української мови, літератури, історії, географії (добровільна українізація й старих середніх шкіл могла переводитися, починаючи з нижчих класів). Українські державні університети були відкриті за гетьманщини в Києві та Кам'янці Подільському; українських нових гімназій в цій добі було відкрито по цілій державі біля 150; восени 1918 р. була заснована Українська Академія Наук.

Не маємо стислих даних, але, здається, не помилилось, коли скажемо, що справа українзації чи розмосковлення найслабше стояла в цих 1917-18 рр. в житті Церкви, в богослужбовому культі, в проповідництві, в духовному шкільництві. І причиною цього було теж засилля російського єпископату, відсутність національної української ієрархії в Церкві. Ось постанова т. зв. Всеукраїнського церковного собору 1918 р. (в перекладі її з рос. мови, якою

писані акти собору) про богослужбову мову в церквах України: „Обговоривши питання про мову богослуження в Православній Церкві на Україні і приймаючи до уваги: а) звиш тисячолітню давність церковно-словянської мови, б) її багатство і придатність для висловів найвищих правд віри Христової, в) душевну потребу всіх народів молитися не на звиклій, буденній живій мові, г) загальне і однодушне бажання всієї української людности (?), висловлене нею через своїх представників на єпархіяльних з'їздах 1918 року (?), а також д) те, що ц.-словянська мова від днів бл. пам'яти свв. і рівноапостольних братів Мефодія і Кирила, первоучителів словянських, об'єднує всі словянські церкви і народи, — Український церковний собор постановлює: богослужбовою мовою в Православній Церкві на Україні залишити по-старому мову церковно-словянську” (О. Лотоцький. Ор. cit., стор. 49). Собор, як бачимо, знехтував навіть той факт, що св. Євангеліє в українській мові, звиклій, буденній, живій, видав ще старий Рос. Синод в 1906-07 рр. З цією постановою немудрою Собору, на якій затяжила ясно рука митрополита Антонія Храповицького, ми зустрінемось ще в дальшій історії боротьби за незалежність від русифікаційного зусилля в Церкві на Україні. З де-яких заходів національно-культурного українського характеру в церковному житті відомо утворення міністром культів В. В. Зінківським „Наукового Комітету” в складі переважно професорів Київ. Дух. Академії (проф-ри: П. Кудрявцев, В. В. Завитневич, Ф. Міщенко, Н. Мухин); цим Комітетом виділена була комісія для перекладу Біблії і катехизису на українську мову, але про праці її не знаємо; мабуть, що в бурі дальших політичних подій, коли скінчила своє трьохсотлітнє життя Київ. Дух. Академія і всі духовні школи, припинилось існування й „Наукового Комітету”. Слід ще відмітити, що Київ. Дух. Академія одержала, за міністра В. Зінківського, новий статут, згідно з яким вона стала в управлінні міністра культів і тільки під оглядом канонічним підлягала митрополитові; в програму Академії були заведені, як обов'язкові предмети, Історія України, Української Церкви, Українського письменства, Українського права і Українська мова.

Митрополит Василь Липківський в розд. VII „Відродження Української Церкви” пише, що «зовнішні умови для церковної праці (в рр. 1917-18), при всьому захопленні нею братів, були надто тяжкі і мінливі. І „живий інвентар” в Церкві, російський, реакційний, був ще надто міцний і впливовий, щоб можна було його так скоро перебороти, та й самі діячі відродження Української Церкви, треба визнати, не досить ясно уявляли собі, як саме і з чого саме почати її відродження. Те, що вони гадали почати це відродження зверху, з Всеукраїнського Собору, безперечно було помилкове, бо без певної підготовки знизу випадкова і малосвідома людність, хоч і занадто палка, не є певною підставою для церковного будівництва».

У вступі ж до цього розд. VII митроп. Липківськи, вказуючи „передпосилки” для відродження Української Церкви, як — автокефальність, всенародна соборноправність, братерство, рівність — поруч ставить „повну аполітичність, невтручання ні в які державні справи, відокремлення від держави”. На нашу скромну думку, оце якраз останнє і було отим „не досить ясним уявленням у самих діячів відродження Церкви, з чого і як почати це відродження”. На початку історії цієї V доби в житті нашої Церкви ми вже писали: „Нівеляційні заходи російської влади щодо церковного українського життя, практиковані впродовж XVIII-XIX вв., роблені під покровом якраз одновірності, призвели до того, що пішло в непам’ять існування Української Православної Церкви, як національної Церкви українського народу, посеред самих українців”. Отже забуті були, розгублені і традиції тої Церкви. Проголошувати повну аполітичність, відокремлення церкви від держави і, значить, держави від церкви, як „передпосилку” відродження Української Церкви, до того ж в державі, яка сама тільки відроджується і хитається на слабких ногах, означало сліпо піти за модними сучасними радикальними теоріями, а не за традиціями української історії. Державна влада в руках св. князя Володимира охрестила український народ і дала першу в ньому церковну організацію, з якою була в союзі і гармонії. Військо Запорізьке, на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним, відновило р. 1620 ієрархію в Українській Православній Церкві, яку оо. єзуїти в союзі з польською владою вели були до загибелі. Ці основні факти нашої історії повинні б були стати перед очима діячів відродження Української Церкви, як і діячів відродження Української Державности, особливо в добу гетьманату, що не стояв на становищі відокремлення церкви від держави, але, на жаль, зв’язався з „живим інвентарем” російської реакції в Церкві (й поза Церквою). Трудно погодитися з думкою митрополита Липківського, що відродження Української Церкви треба було почати знизу, а не зверху, як почали діячі відродження, з Церковного Собору. Думаємо, що таки зверху треба було почати, з утворення національної української православної ієрархії, в союзі в цій національній справі з державною владою тих часів, яка могла і повинна була допомогти Церкві в цьому кардинальному питанні її Відродження. Національно-церковна боротьба за незалежність церков і проти еллінізації (погречення) народу через церкву в церквах православних Болгарській, Румунській, Сербській — ніколи не була безієрархічною, її провадила там ієрархія і національне духовенство, як рівно ж державне відродження тих народів у різні часи їх історії приходило при самій активній участі Церкви, ієрархії, духовенства.

5. Церковна політика за Директорії Української Народньої республіки. Закон 1 січня 1919 року про автокефалію Української Православної Церкви та її вищий уряд. Дипломатична місія до Царгороду проф. О. Лотоцького. Друга Всеукраїнська Православна Церковна Рада (ВПЦР) і події національно-церковного життя в Києві під большевицькою владою в 1919 р., а також в часі оволодіння Києвом денікінцями в другій половині 1919 р.

Послання єпископату, чи під його проводом і цілого т. зв. Всеукраїнського Церковного Собору, до українського православного народу з закликом слухатися гетьмана Скоропадського і йому коритися було явним політичним актом, на який, з огляду на його протиукраїнський характер, не могла не zareагувати влада Директорії УНР після повалення гетьманату і зречення гетьмана. Отже ще до врочистого в'їзду членів Директорії в Київ, коли адміністраційну владу в Києві виконував Революційний Комітет, 4/17 грудня 1918 р. було арештовано в Лаврі архієпископа Євлогія, а на другий день і митрополита Антонія; увечері того ж 5/18 грудня вивезено їх на Київську станцію, а вночі, в купе вагону 2 класи, повезли на захід. Коли один з вартових жовнірів ще в Києві запитав митроп. Антонія, за що його і Євлогія посадили, м. Антоній відповів: „За православну віру”, на що вояк в простоті серця, але влучно, заперечив: „За віру? За віру не садовлять, певно, що ви якісь злодії” (Митр. Євлогій. Ор. сіт., стор. 318). По дорозі далі митр. Антоній і архієп. Євлогій довідались, що їх везуть в Галичину, яку вістку зустріли вони, за словами Євлогія, з „великим полегченням”. Коли розвіднілось, вони побачили, що стоять на якійсь станції, що була вся убрана українськими прапорами. Від конвою почули, що очікують проїзду Головного Отамана Петлюри з міністрами, які слідують в Київ. На платформі побачили священника з хрестом на блюді. Скоро прийшов потяг з міністрами, а за ним прийшов експрес з Петлюрою. Почулись привітальні крики: „Слава”, „слава”! Петлюра вийшов, до нього підійшов з хрестом пан-отець, і „правитель України приложився до хреста”. . . Заграла музика, під звуки якої відійшов потяг на Київ. (Ibidem, стор. 319). З версією митроп. Антонія, що його і архієп. Євлогія українська влада ув'язнила ніби за „православну віру” ми ніде вже не зустрічаємось в споминах митроп. Євлогія.

Нам доведеться ще вертатися до історії з „мучеництвом” митропол. Антонія і архієп. Євлогія та других духовних осіб з „істинно-руських” в їх боротьбі проти українства за „єдину неділиму” Російську Православну Церкву. Тут же скажемо, що перечитання розд. XVII спогадів митроп. Євлогія „Путь моей жизни” під наголовком: Архієпископ Волинський в полоні (1918-1919), найкраще свідчити може, які то були муки чи страждання. Хто переживав дійсні репресії від тої чи іншої влади, чи

беззладдя та безладдя з революцією 1917 р. і залишився в живих, той напевно благословив би свою долю, переживши тільки ті „страждання”, які були уділом впродовж 9 місяців „полону” рос. ієрархів Антонія і Євлогія, як і сам митроп. Євлогій написав: „Коли в Києві мене арештували, я думав, що мені кінець . . . Увесь дальший час полону пройшов під знаком неволи, безправства, пригноблення, гірких і тяжких переживань. Тепер, оглядаючись назад, бачу, що полон був благодійством, великою Божою милістю. Господь вийняв мене з Росії в недосяжність . . . Полон зберіг мені життя” (стор. 344). З тих 9 місяців приблизно 6 місяців (від 4/17 грудня 1918 р. до дня св. Тройці 1919 р.) були Антоній і Євлогій в українському „полоні”, після чого добровільно перейшли в полон польський.*) Проживали вони в укр. василіянському монастирі в Бучачі, Тернопільської обл., де митроп. Антоній, без сумніву з далеко більшою користю для Православної Церкви, ніж політиканство його на Київській катедрі за гетьманату, написав „Опит Христіанского Православнаго Катихизиса” (вид. друком р. 1924).

Митр. Євлогій пише в своїх споминах, що з Києво-Печерської Лаври, під Новий 1919 р., два ченці привезли їм до монастиря в Бучачі архиєрейські шати, церковні сосуди, кадило — все, що потрібно для богослуження. До Лаври передана була від них записка, в котрій писали, що без православного богослуження їм буде тяжко. „Довідавшись про це, духовенство і миряни снарядили до Петлюри делегацію з проською полегчити нашу долю. Петлюра **настоював на одному, щоб ми для України більше не існували**, і заявив, що наше затримання триватиме далі. Одначе він дозволив привезти нам все необхідне для церковних служб” (ibidem, стор. 322). Можна тільки пошкодувати, що українська влада, в інтересах Української Православної Церкви в добу її відродження, пізно стала на шлях видалення ієрархів-ворогів цього відродження з керівних становищ в Церкві.

6/19 грудня 1918 р. Київ урочисто зустрічав нову українську владу — Директорію УНР. Тисячі народу заповнили Софійську площу і вулиці. З Софійського собору, під мелодійні звуки дзвонів, виступив величавий хресний похід на середину площі до пам'ятника Богдана Хмельницького. В поході взяло участь майже все духовенство м. Києва, а очолив той похід архієпископ Катеринославський Агалит, вітаючи в промові Симона Петлюру, як визволителя. (Агалит Вишневський був інспектором Полтавської Дух. Семінарії, коли вчився в ній Петлюра). Голова Директорії В. Винниченко, як противник Церкви і церковних церемоній, не доїжджаючи Софійської площі, зліз з автомобіля і участі в цер-

*) На вимогу Антанті, в часі переговорів з нею в березні 1919 р. делегації від Директорії УНРеспубліки, український уряд повинен був увільнити митр. Антонія і арх. Євлогія (І. Мазепа. Україна в огні і бурі революції. 1950. Ч. I, стор. 100).

ковній зустрічі не брав („Відродження нації”. ч. III, стор. 166-167). Натомість, як пише о. П. Корсуновський, „решта членів Директорії, в оточенні свого штабу, міністрів та військового начальства, стали проти процесії і вислухали привітання та молебень, в кінці якого проголошені були многоліття і вічна пам'ять поляглим борцям. Звернуло увагу всіх поводження С. В. Петлюри, який під час „вічної пам'яті” вклякнув просто у сніг, а на очах його блистали сльози. Потім він перший підійшов до цілування хреста”.

Архиєпископові Агапиту ця зустріч Головного Отамана і Директорії не пройшла дурно. Так зв. „Вище Церковне Управління на Південному Сході Росії”, утворене рос. ієрархами, що скупчились, покинувши переважно свої єпархії в часі горожанської війни, біля біло-гвардейських військ армії ген. Деникіна, поставило Архиєпископа Агапита під суд за те, що зустрічав Петлюру в Києві, як „героя” і „освободителя”, і взагалі за те, як пише митр. Євлогій, що „повів різко-українську лінію”. За цей ухил архиєп. Агапита Вище Церковне Управління тепер і судило його. Було поставлено питання: залишити його на катедрі чи звільнити? Рішили звільнити в стан спочинку”. В цьому засіданні того політичного суду „Вищого Церковного Управління на півдні Росії” брав участь і сам архиєп. Євлогій (Ibidem, стор. 349). Така була подяка архиєп. Євлогія Господу Богу за те, що руками українців вийняв його з Росії в недосяжність, тим зберігши його при житті; мстиве політичне засліплення не надовго збудило в ньому шляхетність почувань.

Одним з перших законодавчих актів Директорії після прибуття її до Києва та величавої зустрічі, при якій була заманіфестована й прихильна участь Церкви в подіях національно-політичного життя українського народу, був „Закон 1 січня 1919 року про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви”. Цим законодавчим актом, проведеним декретом Директорії Української Народної Республіки, проголошувалась незалежність, автокефальність Української Православної Церкви, чим здійснювалась, в розвитку національно-церковного руху в Україні з революцією 1917 р., декларативна заява міністра ісповідань О. Лотоцького на Укр. Церковному Соборі 12 листопада 1918 р. в словах: „Основна засада української державної влади полягає в тому, що в самостійній державі має бути і самостійна церква”.

Названий Закон 1 січня 1919 р. містить в собі наступні точки:

«1) Вища церковно-законодавча, судова та адміністраційна влада на Україні належить Всеукраїнському Церковному Соборові, постанови якого, коли мають церковно-державне значення, або вимагають видатку грошей з державних скарбів, підлягають розгляду і затвердженню законодавчих державних органів.

2) Для керування справами Української Автокефальної Православної Церкви утворюється Український Церковний Синод в

складі 2 єпископів, 1 протоієрея, 1 священника, 1 диякона і 3 мирян та одного священника од Військового Відомства. До скликання Собору, який обирає в члени Синоду і подає на затвердження Уряду, члени Церковного Синоду призначаються Вищим Республіканським Українським Урядом.

3) Відомству Синода належать церковні справи: а) релігійні, б) адміністраційні, в) господарські, г) освітні, д) контрольні та ревізійні (Додатковим декретом Директорії надано Синодові ще й функції судові).

4) В засіданнях Українського Синоду має присутність призначений для того Міністром представник Республіканського Уряду, який іменується Державним Представником і на обов'язках якого дежить: подавати інформації, роз'яснити закони, стежити за виконанням законів та постанов Синоду, які не порушують інтересів Республіки. Державний Представник має право опротестування перед Радою Міністрів.

5) Церковна влада Автокефальної Української Церкви з її всім урядовим складом оплачується коштами з Державної Скарбниці відповідно штатам, установленим для цього додатково.

6) Українська Автокефальна Церква з її Синодом і духовною ієрархією ні в якій залежності від Всеросійського Патріарха не стоїть.

7) Український Церковний Синод для керування своєю діяльністю, а також для скликання Церковного Собору, виробляє накази, які вступають в силу по затвердженні їх Українським Республіканським Урядом» (О. Лотоцький. Укр. джерела церковного права, стор. 297-298).

Окрім проголошення державним урядом Української Народної Республіки незалежності (автокефальності) Української Православної Церкви (т. 6 Закону 1 січня 1919 р.), цей Закон Директорії УНРеспубліки про вищий уряд УАПЦеркви є багатозначний для історії відродження Української Православної Церкви ще й тим, що він стоїть не на засаді відокремлення Церкви від Держави, а на засаді союзу між ними, можливо навіть з де-яким перебільшенням державних впливів у внутрішньому житті Церкви. Але цю тенденцію в Законі легко пояснити потребою розмосковлення Церкви, бо ж за ці два роки, 1917-1918, виразно виявилось, особливо в часах гетьманату, засилля духовних русифікаторів у Церкві в Україні. Але не входимо в деталі Закону 1 січня 1919 р., тим більше, що далішні історичні події перешкодили переведенню його в життя, для нас важно підкреслити основні його засади. Не маємо даних, щоб судити, хто і що властиво вплинуло на таку зміну становища Української Республіканської влади щодо Церкви і церковної справи, коли ця влада, на чолі Директорії маючи тоді Винниченка, а на чолі утвореної Директорією 26 грудня 1918 р. соціалістичної Ради Міністрів В. Чехівського (укр. с.-д.),

поспішила тепер з виданням закону про церковну автокефалію і з полагодженням церконо-правного положення Церкви в державі зовсім не в дусі програми соціалістичної. Доводилось зустрічатись з думкою, що видання Закону 1 січня 1919 р. про автокефалію Церкви і її вищий уряд було справою Голови Ради Міністрів Волод. Чехівського, як вихованця Київ. Дух. Академії і близького до Церкви (про велику роль В. Чехівського в житті УАПЦеркви буде мова далі); нема сумніву, що В. Чехівський проводив цю справу, але трудно припустити, щоб самий напрямок її вирішення не по думці соціалістичної ідеології, а за додержанням традицій давньої української історії, міг бути ділом його самого, а не постановою правної української державної влади.

Відомо, що автокефалія Церкви не є жодним догматом віри; автокефалія — це чисто канонічне поняття для означення зовнішнього устрою Східної Православної Церкви, в протилежність монархічному сентралізованому устрою Західної Католицької Церкви. В канонах Вселенської Православної Церкви нема одначе вказівок про **способи встановлення автокефалій** для церков, а також і про порядок, коли і як позбавляються автокефалії до того незалежні церкви. В канонах Православної Церкви знаходимо тільки підстави, на яких Церква стає автокефальною. З них найдавніше правило 34 свв. Апостолів вказує **національну підставу** для церковної незалежності. Правила: 6-те I Вселенського Собору, 9-те Антиохійського Соб. і 17-те IV Всел. Собору вказують **державно або адміністраційно-територіяльну підставу**, згідно з якою за цивільним та земським порядком слідує й розподіл Церкви щодо її, в земному житті, управління. В церковно-історичній дійсності ці дві підстави — національна і політично-адміністраційно-територіяльна — найчастіше збігалися, особливо після доби Вселенських Соборів, в часах творення на Сході національних держав.

Отже в справі проголошення автокефальности (на вказаних канонами підставах) міродатною далі є, з браку канонів, **церковно-історична практика** в історії Православної Церкви. Докладніше про це нами було вже сказано у Вступі до цієї праці (див. т. I, стор. 9-17). Тут ми згадуємо ці речі для того, щоб ствердити **безсумнівну правосильність** виступу Української державної влади в проголошенні нею Законом 1 січня 1919 року автокефальности в Українській Республіці Української Православної Церкви. Ініціатива в справі проголошення і встановлення автокефалії Церкви в історії повстання Православних Автокефальних Церков найбільше належала до державної влади тих країн, де повставали Автокефальні Церкви. Так було в історії Грузинської (Іберійської), Болгарської, Сербської, Московської, Румунської, Албанської автокефальних православних церков. Тому, коли в новітніх публікаціях про Українську Православну Церкву в часах її відродження з революцією 1917 р. зустрічаємось з характеристикою українського національно-церковного руху в його стремлінні до уне-

залежнення своєї Церкви від Московської, що, мовляв, це була „течія безвідповідальна і богословськи неграмотна, представлена де-якими клириками і мирянами” супроти течії „поміркованої і законної” єпископату України (К. В. Фотієв, Попитки Української Церковної Автокефалії в ХХ в. Ор. cit., стор. 72), то така характеристика дійсно може виходити тільки від церковно-історично і богословськи малограмотних авторів. Напевно, що і архієпископ Олексій Дородніцин, і прот. Василь Липківський, і проф. О. Лотоцький, і В. Чехівський та цілий ряд інших українців, вихованців Київської і інших духовних академій та духовних семінарій до-революційного часу, своєю богословською освітою далеко вище стояли К. В. Фотієва в їх „лопитках” (спробах) Української Церковної Автокефалії.

Митрополит Євлогій, основник того Православного Богословського Інституту в Парижі, вихованцем якого є й К. В. Фотієв, розповідає в своїх спогадах про місійну свою діяльність в занятій рос. військами Галичині в р. 1914, коли, в зв'язку з цією діяльністю, він був на авдієнції у головнокомандуючого вел. кн. Миколая Миколаєвича. Останній казав: „Я не дуже співчуваю утворенню окремого управління церковними справами в Галичині. Війна річ непевна: сьогодні повернеться так, завтра інакше”. . . В розмову вмішався вел. кн. Петро Миколаєвич. „Я хочу Вам поставити церковно-канонічне питання: чи має право Синод наставляти свій уряд, коли територія ще не російська? Адже ж вона залишається й зараз територією Вселенського патріарха”. Відповідь архієп. Євлогія була така: „За змістом церковних законів Церква в своєму управлінні слідує за державами. Коли територія вже управляється російською цивільною владою, то і Російська Церква має право організувати своє управління. Я не настоюю, — я виконую лише волю Государя”. . . (Ор. cit., стор. 261. Підкр. наше).

Логічні висновки з цих поглядів рос. ієрарха ясні й для правосильности законодатного акту Української державної влади щодо незалежності і управління Церкви в Україні, особливо ж після того, як IV Універсалом цієї влади 22 січня 1918 року проголошена була самостійність, повна суверенність Української Народної Республіки. Думати інакше означає мати одні православні церковні закони для Росії чи Московщини, а другі для України, як і тримався такої різниці сам арх. Євлогій, а за ним, як бачимо, і вихованці його Богословського Інституту.

Закон 1 січня 1919 р. про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви був цілком правосильним, і тільки велика була шкода для справи відродження Української Православної Церкви, що він не появився, як показали події, раніше. Справа встановлення автокефалії тої чи іншої Помісної Православної Церкви зовсім не кінчається проголошенням тої автокефалії чи то законом державної влади тієї країни, чи постановою Краєвого церковного собору. Законодатний акт державної влади,

як і постанова Собору, а іноді те й друге у згоді разом, являються **ініціативою** в справі встановлення автокефальності даної Церкви; після проголошення цієї автокефальності наступає, — завжди майже, як виказує історія, — **фактична автокефалія**, фактична незалежність даної Церкви від другої в її управлінні і порядкуванні своїм життям. Але Православна Церква Краєва, проголошена автокефальною, повинна **оформити, легалізувати церковно-правно свою автокефальність** для того, щоб бути їй у складі Вселенської Православної Церкви і в єдності та молитовному єднанні з іншими Православними Автокефальними Церквами. Справа такого оформлення, признання Церкви автокефальною була в компетенції Вселенських Соборів; при відсутності ж в Східній Православній Церкві таких соборів (після Сьомого Вселенського Собору 787 р.), церковно-правне оформлення (легалізація) автокефальності тої чи іншої Православної Церкви переводиться канонічно **шляхом міжцерковних зносин**, ініціатива яких виходить звичайно від Церкви, що домагається признання її автокефальності існуючими вже автокефальними Церквами-сестрами. І після такого признання автокефалія Церкви *de facto* стає автокефалією *de jure*. Фактична автокефалія Церкви, яка й шукає, домагається автокефалії *de jure*, може тягнутися роками. Як свідчить історія, люди бувають зажерливими й навколо питань про унезалежнення Церков часто не в меншій мірі, ніж в справах унезалежнення народів і держав. Р. 1948 Російська Церква святкувала 500-ліття своєї автокефальності, заініційованої московським вел. кн. Василем Васильовичем р. 1448, коли на митрополію було поставлено самостійно, без Царгороду, рязанського єпископа Іону. Але ж ця самостійність, автокефальність була признана царгородським і другими східними патріярхами тільки в кінці XVI в., так що цілих 140 років Московська Церква перебувала в стані тільки фактичної автокефалії.

Ініціатори й видавці Закону 1 січня 1919 р. про автокефалію Української Православної Церкви та її вищий уряд були свідомі й того порядку, яким здобувається й оформлюється в Східній Православній Церкві церковна автокефалія. Про це ясно свідчить наступний, після видання Закону 1 січня 1919 р., крок Уряду УНРеспубліки в церковній його політиці — **делегація дипломатичної місії до Царгороду**, на чолі з бувшим при гетьмані (від Національного Укр. Союзу) міністром ісповідань проф. О. Г. Лотоцьким. Проф. Д. Дорошенко пише, що О. Лотоцький в Царгороді „добився згоди патріярха на унезалежнення Української Церкви”, але що „цей акт мав чисто декларативне значення”. . . („Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу”. Ор. cit., стор. 54). Ці відомості невірні. Проф. О. Лотоцький, як голова дипломатичної місії до Царгороду, мав доручення від Уряду УНР звернутися в справі признання автокефалії Української Православної Церкви найперше до колишньої її Цер-

кви-Матері — Царгородської Патріярхії. Переговори в цій справі О. Лотоцький провадив в Царгороді в міс. лютому-березні 1919 року, але не з патріярхом, а з місцеблюстителем Царгородського патріяршого престолу митропол. Миколаєм Кесарійським. Патріярша катедра не була тоді занята: в 1918 р. номер патріярх Герман V, і турки не давали дозволу на вибори нового патріярха аж до 1922 р. (Епископ Алексій, Посещеніе Его Блаженством, Блаженнейшим митрополитом Діонисієм православних автокефальных восточних церквей. Варшава, 1928, стор. 6). Відповідь місцеблюстителю митропол. Миколая в переговорах з О. Лотоцьким не була відмовною, але не була й згодою. Місцеблюститель вказував якраз на вакантність у той час патріяршої катедри, як на перешкоду до обміркування і вирішення такого важного питання, як автокефалія Української Церкви. При цьому митрополит Миколай висловив прихильність Патріяршого Престолу до „побожного українського народу та надію, що цей народ буде міцно стояти в батьківській вірі, чекаючи з цілковитою певністю на здійснення свого бажання, себто незалежності своєї Церкви, згідно з святими канонами та правилами” (О. Лотоцький. В Царгороді. Варшава. 1939 р., стор. 94-99).

Очевидна річ, що колиб українська національна влада в Українській Народній Республіці встояла, церковне життя в Україні вступило б на шлях фактичної автокефалії і повільного розмокування Православної Церкви, з чим не боролась би і ієрархія в Україні, тим більше після видалення запеклих ієрархів-русіфікаторів, як митрополит Антоній і архієпископ Євлогій. Проявлене у поданих вище фактах розуміння значення церковної справи в житті відродженої Української Держави подиктовало б урядові Директорії і дальші кроки в полегодженні формальностей щодо признання автокефалії Української Православної Церкви в Православному світі та сприянні організації незалежного її внутрішнього життя на засадах українських національно-церковних традицій. І німецький пастор не писав би про „гвалтовний спосіб впровадження української автокефалії революційною владою” (Ф. Гейер. *Op. cit.*, стор. 58), бо ж цілком правне проголошення автокефалії Православної національної Церкви і приступлення до фактичного впровадження її в життя зовсім не було б революцією в Церкві Христовій, якою була реформація в ХVІвіці на Заході.

Але вже в той час, як О. Лотоцький, на чолі дипломатичної місії до Царгороду, почав вести там переговори в справі автокефалії Української Церкви, Київ був залишений в кінці січня 1919 року Директорією, урядом і державним апаратом УНР, які періхали до Вінниці, відступаючи перед навалою червоного російського війська. Перед тим в Києві відбулося 22 січня 1919 р. на Софійській площі урочисте проголошення акту з'єднання Західно-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою, про що Національна Рада Зах.-Укр. Республіки по-

становила 3 січня 1919 р., а тепер Директорія УНР приймала цю постанову до відома і про злуку Республік видала до народу Універсал, прочитаний тут же на площі Софійській. Проголошення великого історичного акту української соборності відбулось також при **молитовній участі церкви і духовенства**, великого значення якого факту не може не підкреслити історик Української Церкви. В Софійському соборі була в цей день урочиста Служба Божа, після якої величава процесія, під гулом Софійських дзвонів, вирушила з собору на середину площі, де в присутності членів Директорії (крім Винниченка), Уряду, представників Зах.-Укр. Нар. Республ., військового начальства та різних делегацій, було відправлено вдячний Господу молебен, а потім вже було проголошення актів злуки; навкруги стояло військо, а за ним незлічені маси народу.

Другого дня, 23 січня, почались засідання Трудового Конгресу, але через яких 5-6 день Києвом вже опанувала паніка, почалась евакуація. Щоб не піддавати Києва новій руйнації, з огляду на великі сили червоного ворога, Київ зданий був без бою. 5 лютого більшовики заняли Київ. В перших числах лютого Винниченко вийшов з Директорії і від'їхав за кордон; Центр. Комітет Укр. С.-Дем. Роб. Партії взагалі відкликав своїх представників з Укр. Уряду, так що відійшов і В. Чехівський. Аналогічну постанову винесли і українські есери. Такі рішення були викликані ніби протисоціалістичними настроями в Антантських урядових колах, бо з Антантою почались переговори Директорії в справі допомоги в боротьбі з російським більшовизмом. Головою Директорії став Симон Петлюра, який прислав до Центр. Комітету УСДРП-Партії листа з 11 лютого 1919 р., в якому заявив, що тимчасово виходить з укр. соц.-дем. партії. „Сучасна ситуація для України, — писав він в листі, — незвичайно складна і тяжка... Я не вважаю для себе можливим ухилитись від виконання своїх обов'язків, яко сина свого народу, перед батьківщиною і буду, доки це можливо, стояти і працювати при державній праці” (І. Мазепа. Україна в огні і бурі революції. 1950. Ч. I, стор. 105).

З залишенням Києва, в кінці січня — на початку лютого 1919 року, Українською державною владою, яка не в силі була оборонити Україну від наступу з московської лівночі більшовизму, українське церковне життя в його **стремліннях до незалежнення від чужого проводу та до організації національної Української Православної Церкви** втрачає на Великій Україні з столицею Києвом на довгі роки підтримку, так спізнену, національного свого державного уряду. Віднині національно-церковний рух в боротьбі за відродження Української Православної Церкви знову, як і в початках його з революцією 1917 р., стає в Києві **церковно-громадським**, провадиться, в політичних умовах тяжко погіршених, кількома духовними і національно свідомими світськими елементами в Церкві.

Переговори з Царгородською патріархією в справі признання автокефалії Української Православної Церкви перервалися з причини оволодіння Україною московсько-большевицькою владою, але ж і церковно-громадський провід у церковно-визвольному русі в Києві залишає далі без уваги державний закон 1 січня 1919 р. про автокефалію Української Православної Церкви, виданий Українським Урядом. Митрополит В. Липківський в своєму листі до о. Корсуновського з Києва з дня 23 квітня 1922 р. (пересланим з Києва до Америки), в якому інформує про хід подій в українському церковно-визвольному русі після від'їзду о. Корсуновського з Києва з капелою Кошиця, зовсім не згадує про закон 1 січня 1919 р. Рівно ж в статті „Православна Христова Церква Українського Народу” („Церква і Життя” — орган УАПЦеркви. Ч.І. 1927 р.), в розд. „Як Українська Церква повернула собі волю” митрополит не згадує про закон 1 січня 1919 р. Останній залишився без виконання, і найперше, треба думати, з тої причини, що українці не мали свого національного православного єпископату.

«У Києві, з початку 1919 року, — пише митрополит Липківський, — більш-менш стало осідає радянська влада, що своїм законом про відокремлення Церкви від Держави дала цілком новий напрямок церковному життю на Україні (Декрет радянської большевицької влади „про відділення церкви від держави і школи від церкви”, виданий нею в Росії 23 січня/5 лютого 1918 року, а в березні 1919 р. був поширений тепер цією владою й на Україну. І. В.). Згідно з радянським законом про відокремлення Церкви від Держави, храми й інше церковне майно перестають бути власністю Церкви, а стають власністю держави, і храми можуть даватися в користування релігійних громад, що статут свій зареєструють у влади. У березні 1919 р. склався перший український гурток для заснування „общини”, в склад якого увійшли майже всі члени колиш. Всеукраїнської Церковної Ради, що перебували в Києві; до них пристали ще нові прихильники українського церковно-визвольного руху. Але перші кроки цього гуртка були досить скромні: він не хотів поривати традиційних зв'язків з єпископатом і звернувся до єпископа Назарія (єпископа-вікарія Черкаського), що тоді правив Київською єпархією за відсутністю митрополита Антонія, і прохав його, аби він дозволив в малій церкві Софіївського собору відправити страсті і Велидкеня з читанням Євангелій українською мовою. Коли ж єпископ Назарій і це скромне прохання з обуренням відкинув, український гурток склав свій парафіяльний статут і звернувся до влади з проханням зареєструвати українську парафію і відпустити в її користування один із храмів м. Києва». („Церква і Життя”. Ор. cit., стор. 23. Підкресл. наше).

В листі до о. Корсуновського, згаданому вище, митр. Липківський наводить мотиви, ізза яких єп. Назарій і „Єпархіальний

Совет" при ньому не дозволили українцям в малій церкві Софійського собору відправити „Страсті Христові" й Службу на Великдень в українській мові. За словами еп. Назарія, це „було б роз'єднанням єдиної Російської Церкви", а „Єпархіальний Совет" виніс резолюцію, що, з огляду на заборону української мови у богослужбових відправах Всеукраїнським Собором 1918 р., прохання „так званих українців" залишається без задоволення. Тоді, — пише митр. Липківський в листі, — „пущений був підписний лист по інституціях, і за три дні зібрано кільканадцять тисяч підписів. Ми склали статут першої української парафії, і статут наш владою було зареєстровано. Це влада з тим більшою охотою зробила, що росіяни ігнорували державний декрет про відокремлення церкви, статутів не складали, а користувались храмами на праві, так би сказати, традиції”.

„Починаючи боротьбу за відродження Української Церкви, українські діячі запевне уявляли собі в загальному про її відокремлення від держави"... писав так митрополит Василь Липківський (в розд. VII Історії УЦеркви) вже в 1930 році, тобто після факту такого відокремлення декретом радянської влади. Як стояла ця справа взаємовідносин між церквою і державою за урядів українських 1917-1918 рр., оповіджено нами вище. В устах митрополита, нав'язуючи до його думок на цю тему в інших писаннях, що залишились після нього, оце „уявлення в загальному про відокремлення церкви від держави" зводилось властиво до признання „аполітичності" Церкви Христової в житті народів, аби увільнити Церкву в її релігійно-моральних завданнях від таких явищ в історичному її житті, як „папоцезаризм", а з другого боку „цезарепапизм", на який так хворіла Церква особливо в царській Росії. Одначе те, що прийшло для Церкви і її життя під іменем „відокремлення церкви від держави і школи від церкви" з декретом радянської влади 23 січня 1918 р., напевно не уявлялось не тільки церковним українським діячам, але й нецерковним, тим світським українським діячам, які, особливо в добі Центральної Ради, мали в своїх партійних програмах одним з гасел „відділення церкви від держави”.

Розуміється, що Українська Православна Церква досі в своїй історії не жила в умовах відокремлення церкви від держави, хоч її життя під Польщею XVII-XVIII вв., коли оборона Церкви, її сила і розвиток, чи занепад, полягали виключно на самій церковній громаді, це життя й проходило в умовах, наближених до системи відокремлення. Але ж відокремлення церкви від держави, переведене большевицькою владою, було специфічним: не виникло воно з засад релігійної свободи, які звільняли б, що торкається Православної Церкви в Радянській державі, від служення її політичним цілям, як було в царській Росії, а виникло найбільше з ворожості до Церкви і взагалі до релігії. Під „відділенням Церкви" диктатура матеріалістів-безбожників розуміла не те, що розуміли мрій-

ники-соціялісти. Большевицьке відділення Церкви це було не тільки позбавлення Церкви матеріальної й всякої іншої підтримки з боку держави, а найперше конфіскація, грабунок державною владою всіх церковних маєтностей нерухомих і рухомих, що тягло за собою позбавлення Церкви взагалі прав, як інституції публічно-правної, а далі й переслідування служителів Церкви в боротьбі цієї нової нечуваної в світі безбожної влади проти Церкви і релігії. Очевидно, що таке „відокремлення Церкви від Держави” не має нічого спільного з принципами релігійної толеранції і свободи в демократичних державах.

Ограбувавши Церкву „декретом” зо всіх її маєтностей, атеїстична влада розбивала її як релігійну організацію, коли казала тепер реєструватися у світській владі окремим гурткам віруючих на своєму статуті, яким ця світська безбожна влада буде давати в часове користання з нагробованого нею церковного майна храми та інше, що схоче, а може й нічого не дати. Очевидна річ, що цей антицерковний і антирелігійний декрет російської большевицької влади зустрінутий був віруючими з великим обуренням. На початку ніхто не хотів приймати його поважно, остільки здавався він всім проявом політичного недоумства, спробою руйнувати церковне життя негідними засобами. Але ж чим далі йшов час і скріплювала свої позиції большевицька влада, тим яскравіше виступала безбожницька істота цієї влади, яка поволі, але настирливо, переводила в життя свій декрет про відокремлення Церкви, що й сам був переслідуванням Церкви і виконання його сполучене було з гнобленням і насильством над служителами Церкви і вірними. Московський церковний собор, який провадив свою працю ще з півроку після видання декрету про відділення церкви від держави, виніс постанову з протестом проти безбожного декрету, а до духовенства і вірних звернувся з окремим посланням, в якому, одначе, не кликав до активного спротиву декрету, а тільки до єдності віруючих православних людей, до об'єднання їх навколо своїх церков і пастирів, до утворення релігійних союзів для захисту святинь, з готовністю до страждань і мук смертних, як потрібно буде, за Церкву Христову. Тим же духовним характером пройняті були й послання до народу патріарха Тихона, в яких закликав вірних протиставити смертоносній зброї влади силу віри своєї, силу всенароднього ридання, яке застановить безумних . . . „А як треба буде постраждати за діло Христове, то кличемо вас на ці страждання разом з собою. . . Найперше ж припиніть взаємні суперечки і міжусобиці. Держіть заповіді Господні, заповіді євангельської любові й милосердя, смирення, задоволення своєю долею, встановлення миру Божого. . . При такому правдиво-християнському настрої вашого серця не будуть страшні жодні заходи ворожі” . . .

Коли декрет радянської влади про відокремлення церкви від держави і школи від церкви поширений був, з захопленням

України московськими більшовиками, і на Україну, то в Росії він діяв вже більше року. Для російського єпископату в Україні не могло бути невідомим, що несе з собою для Церкви радянська влада і її декрет про відокремлення церкви від держави, не могли бути невідомими і послання патріярха і Собору з закликами до православних об'єднуватися навколо святинь і пастирів в обличчю страшного ворога — безбожної державної влади. І з огляду особливо на той стан, в якому опинилась тоді Церква, чи може об'єктивний історик назвати „мудрою церковною політикою” поведінку єп. Черкаського Назарія (Блінова) та його Єпархіального Совета, чи може писати: „Видержка православного єпископату (російського в Україні), їх вірність архиєрейській присязі (?) не може не радувати церковно-думаючої людини?” (К. Фотиев. *Op. cit.*, стор. 28).

З чого власне тут може радіти „церковно-думаюча” людина? Українці, які бажають молитися Богові в своїй рідній мові, навіть менше того, — наразі тільки прослухати на „Страстях” у Великий Четверг і за літургією на Великдень св. Євангелію в українській мові, не мають в столиці України Києві церкви, в якій би це їхнє побожне бажання було задоволене. Українці не мають також церкви, в якій би діти їхні, з огляду на заборону декретом більшовицьким викладів Закону Божого по школах, могли продовжувати навчатися цього Закону в рідній мові від священників, які вже в роках 1917-18 перейшли на викладову мову українську. На підставі декрету радянської влади про відокремлення церкви від держави, українці могли б звернутися відразу до цієї влади і, зареєструвавши свою релігійну громаду, просити дати їм в користування церкву в Києві. Але вони, не хотючи поривати традиційних зв'язків з єпископатом і солідаризуючись, очевидно, у відношенні до радянського антицерковного декрету з загальним в Києві православним фронтом, посилають делегацію до адміністратора єпархії єп. Назарія з проханням, як було вище оповіджено, благословити українським священникам (о. о. Липківському, Шараєвському і Тарнавському) відправити богослуження на Страсті і на Великдень в безпарафіяльній якій церкві м. Києва, вказуючи перше на малу церкву при Софійському соборі. Чи відмова українцям в цьому проханні була Божим ділом? Або може християнським відношенням єпископа до української пастви, яке відповідало закликам і патріярха Тихона і Російського Собору до збереження єдності в Церкві, якій загрожує страшне майбутнє, коли „відібрані будуть всі церкви і святі монастирі, перероблені будуть в гроші ризи зо святих ікон і церковні сосуди, замовкнуть дзвони церковні, свв. таїнства не будуть відправлятися і померлі будуть зариватися в землю без похорону?” (Свящ. К. Зайцев. *Православная Церковь в Советской России*. Шанхай. 1947, стор. 28).

Чи ж в Православній Церкві перестала бути засадою Кирило-Методіївська ідея, на Св. Письмі і Переданні побудована, про

вживання в християнській проповіді, в християнському Богослуженні всіх мов народів світу? А що на так зв. Всеукраїнському Соборі за гетьманату принята була більшістю постановою з заборонаю української мови в Богослуженні, то ця ж постановою була по суті ересью, з якою в своїм часі боролися і свв. брати Кирил і Мефодій. Вона подиктована була політиканством митрополита Антонія і др., хто Православну Церкву в Україні зуживав в боротьбі взагалі проти українства і української державности. Не даючи українцям, які бажали церковної богослужби в українській мові, храма, еп. Назарій і „Епархіальний Совет” при ньому продовжували в Церкві політичну лінію російського єпископату, заняту ним в часі національного відродження українського народу, та поставили московський чи російський націоналізм вище добра Православної Церкви. І, очевидно, що з цього може радіти тільки ж російський націоналіст, а не церковно-думаюча людина.

Історик же може ствердити, що зовсім немудрий крок еп. Назарія, який вдаряв по національному почуттю побожних українців, змушує їх доходити свого права в національно-церковному житті іншим шляхом. Не маючи в Києві храма на правах традиції, як мали росіяни поки що, ігноруючи большевицький декрет про реєстрацію парафій, українці змушені були добувати собі церкву в Києві, використовуючи декрет про відокремлення церкви від держави. І тут українці дбають про те, щоб не загострювати стосунків в церковному житті; вони нікого не хочуть змушувати до молитви в українській мові, і тому ухиляються брати парафіяльні церкви, а після реєстрації свого парафіяльного статуту просять дати їм в користання бувший військовий Собор Миколаївський (до революції званий по-російськи „Никольській”, а не „Михайловській”, як пише К. Фотиев) на Печерську, збудований гетьманом Мазепою. Влада видала українцям мандат на користання Миколаївським собором після де-яких затримок в рішенні цієї справи. Так з’явилась в Києві перша українська православна парафія.

„Впродовж своїх клопотань про утворення першої української парафії, — пише митропол. Липківський, — гурток, що їх вів, з’ясував собі нові свої завдання щодо відродження національної Української Церкви і прийшов до висновку, що він не мусить обмежитися утворенням лише одної парафії для себе, а повинен дбати про заснування українських парафій і в м. Києві й поза його межами, по всій Україні. На своєму зібранні в квітні 1919 р., в складі до 30 чоловіка, гурток назвав себе Всеукраїнською Православною Церковною Радою (ВПЦР) нового складу, тобто вищим керівничим органом по заснуванню українських парафій. На цьому ж засіданні остаточно зорганізувалась Друга ВПЦРада: головою Ради обрано було Михайла Мороза, земського діяча на Київщині, товаришем голови прот. В. Липківського, секретарем Івана Тарасенка; з цього часу починається вже невпинна органі-

заційна праця цієї другої ВПЦР. Були, правда, розмови про те, чому ця Рада назвала себе Всеукраїнською, коли її не вся Україна обірала, а хіба лише Київ, але на це вона відповідала, що вона нікому свого керівництва не накидає, що назва „Всеукраїнська” говорить не про її владу, а про її конечну мету — утворення українських парафій, відродження Української Церкви по всій Україні; нарешті вона вважає себе лише тимчасовим вищим церковним органом Української Церкви до скликання справжнього Всеукраїнського Церковного Собору з представників українських парафій, свого керівництва нікому не накидає, а лише тих, що бажають стати під її керівництво, до неї звертаються, вона не відкидає” (Церква й Життя. *Op. cit.*, ч. 1, стор. 23).

Ставши на цей організаційний шлях, ВПЦР, за свідощвом митроп. Липківського, „широ хотіла, одначе, працювати з російським єпископатом, бути під його керівництвом духовним” (рзод. VII „Історії УПЦ”). Дійсно, ми бачимо, що й одержавши від влади в користання Миколаївський собор на Печерську, делегація від ВПЦР знову йде таки до єп. Назарія просити благословення на першу відправу Богослуження в українській парафії в храмове свято собору 9/22 травня (свято перенесення мощів святителя і чудотворця Миколая). Єп. Назарій тягнув з відповіддю, делегації йому надокучали, і тільки як духовенство прийшло вже 8 травня до собору, щоб правити всенічну, була принесена делегацією відповідь-„благословенство” наступного змісту: „Дуже сумно мені, що українці хочуть чогось (?) виділитися в окрему парафію. Але з огляду на те, що дістали вони від радянської влади церкву для своїх релігійних потреб, то я змушений благословити їхнє богослуження, з тим, одначе, щоб все відправлялось по-словянському, і Євангелія щоб була прочитана перше по-словянському, а потім перед проповіддю по-українськи. Для Богослуження призначаю прот. Липківського, Шараєвського і Тарнавського і диякона Дурдуківського” (Резолюція писана в мові російській, як і все тоді діловодство в єпархіяльному управлінні). І мотивація **вимушеного** благословенства, і умови, в ньому поставлені, так підходять під присуд Господній старозаконним книжникам і фарисеям: „Горе вам, книжники і фарисеї, лицеміри, що зачинаєте Царство Небесне перед людьми, бо ви й самі не входите, і тих, що хотіли, не впускаєте ввійти... Поводирі сліпі, що відцінуюте комаря, а верблюда ковтаєте” (Мтф. XXIII, 13, 24).

Перша українська служба в Миколаївськiм соборі на Печерську відбулась на храмове свято 9/22 травня 1919 р. величаво. На всенічній й на Службі Божій зібралась зо всього Києва така сила народу, що не тільки в соборі було тісно, а й на великому майдані навкруги собору. Народ плакав, слухаючи уперше Апостола, Євангелію, Отче наш, псалми на Шестопсалмію в рідній мові; славетний український композитор Леонтович написав на це свято

співи Служби Божої і сам керував хором. Того ж дня в склад першої української парафії записалось кілька тисяч українців.

Багато з тих, що вписались до Печерської парафії, були мешканцями осередку Києва, або так зв. „старого городу”. Вони склали з себе другу українську парафію і просили у влади в користування Андріївський собор, який стояв замкнутий (настоятель його проф.-прот. Ф. Тітов залишив Київ перед навалюю большевиків). Довідавшись, що українці домагаються дістати в користування Андріївський собор, єп. Назарій з рос. духовенством склали якоесь братство з п'яти осіб (собор був безпарафіяльний), які замкнули собор на свої колодки і до влади подали свої претензії на Андріївський собор. Розібравши справу, влада все ж віддала собор в користування другій українській парафії. Щоб запобігти дальшим заходам українців брати в своє користування церкви, єп. Назарій та його „Епархіальний «Совет» придумали таку річ: вони наказали, аби по всіх парафіях м. Києва відбулись загальні збори парафіян і щоб на тих зборах рішали, чи „залишатися надалі православними, у вірі своїх батьків, чи переходити на українців”, і щоб обрали по одному з духовенства і по чотири від мирян на собор всіх Київських парафій, де й буде рішатися питання бути надалі в православії, чи переходити на „українську” віру. Трудно навіть повірити, щоб питання розмосковлення на Україні церковних богослужб (в мові) було поставлено єпископом і його „Советом” в площину розумінь московського розколу XVII в. Православіє українців, як колись православіє патріярха Нікона розкольниками, бралось під сумнів, а російські панотці на парафіяльних зборах Києва мусіли розвинути думки про „неправославіє” українців. До порушення православної віри відносилось також право парафії обірати собі причет церковний. Так загострювалась і поглиблювалась в Церкві боротьба на ґрунті національному.

ВГЦРада зорганізувала свій контрнаступ і майже по всіх церквах, де відбувались збори і вибори представників, мала своїх благовісників, які виступали на зборах і так вияснювали докладно й переконливо, чого власне домагаються українці в церковному житті, що вислід виборів на собор Київських парафій був цілком несподіваний для ініціаторів того собору: в більшості парафій на собор було обрано прихильників українського церковного руху. Навіть на зборах в Софійському соборі зібралось українців в такій кількості, що вони могли вибрати своїх представників на собор і постановили утворити третю (після Миколаївської і Андріївської) українську парафію в предковичній українській святині від часів кн. Ярослава Мудрого. Наслідки виборів в Києві на собор Київських парафій були остільки несприятливі для росіян, що єп. Назарій і його „Совет” рішили краще собору не переводити. Коли обрані по парафіях представники на собор почали прибувати в призначений день 25 червня до залі „Релігій-

но-Освітнього Т-ва" (Релігійно-Просветительное Общество), то двері були замкнені, а оголошення на них сповіщало, без подання мотивів, що зібрання представників парафій відкладається „з незалежних обставин". На запитання ж про причини відложення, чули відповідь від порт'єра при залі, що зібрання заборонено владою, але ж на це зібрання явився і представник влади, не попереджений, що зібрання не відбудеться. Це так обурило радянську владу, що коли представники третьої української парафії звернулись, реєструючи свою парафію, щоб дано їм було в користування Софійський собор, влада не зволікаючи видала мандата на собор українцям, будучи в ролі того третього, що радується боротьбі, яка вела до ослаблення церковно-релігійного фронту. Благословенства на відправу Богослуження в Софійському соборі українська делегація не дістала, але „за вимогою народу Служба Божа мусіла відбутися вже й без благословенства еп. Назарія" (Митр. Липківський. „Церква і Життя". Ч. 1, стор. 24). Перша надзвичайно урочиста Служба Божа українська відбулась в Софійському соборі на день свв. апостолів Петра і Павла, 29 червня 1919 р. Російський причет Софійського собору склав акта про цю подію і представив еп. Назарію, який притягнув до відповідальності за цю відправу сімох оо. духовних на чолі з прот. Липківським. З викликаними до єпископа духовними пішли члени Парафіяльної Ради Старо-Київської парафії і багато парафіяни на захист свого духовенства, але єпископ Назарій і др. єпископи, що були в Михайлівському монастирі, резиденції еп. Назарія, не бажали розмовляти з народом, що, очевидно, викликало обурення, а не підіймало авторитет рос. ієрархії. Викликані вдруге, пішли оо. духовні до еп. Назарія самі. Бесіда йшла, як окреслює митр. Липківський, „на різних мовах, єпископи своє, а ми своє". Кінчилась тим, що коли еп. Назарій запитав Липківського, чи він сьогодні (була субота) буде правити, якщо його подросять українці, а єпископ заборонить, — о. Липківський перехрестився на образ і сказав: на подібну заборону апостоли сказали своїм первосвященикам: кого нам більше слухати — вас чи Бога? От і я повинен більше слухати Бога, ніж вас, і коли парафіяни мене попросять, піду служити і через вашу заборону переступлю". — „То що це? Розкол?" — крикнули єпископи. — „Так, — відповів Липківський, — але не ми його починаємо". Єпископи рішили написати про Київські церковні події патріярхові Тихону і чекати, що скаже на це все патріярх. Українці ж продовжували й далі правити в Софійському соборі, де парафія обрала собі причет в складі оо. Липківського, Тарнавського, Грушевського і дияконів Дурдуківського і Недзельницького.

У відозві з того часу „Об'єднаних Рад Українських Православних парафій" м. Києва під заголовком „Чого хочуть православні українці в своєму житті" читаємо: „Православні українці хочуть хвалити Бога й дякувати Йому в молитвах, як в Божих

храмах, так і повсякчасно в щоденному житті, своєю рідною мовою й керуватися в церковно-релігійному житті стародавніми обрядами та звичаями Української Православної Церкви. Православні українці хочуть відродити устрій і звичаї стародавньої вільної Української Церкви тому, що тоді увесь народ, а не одне духовництво, як тепер, брало участь у всьому церковно-релігійному житті... Роблячи одправи Божої Служби своєю мовою, православні українці цим самим зовсім не чинять зневаги словянської мови, а тільки визнають, що ця мова малозрозуміла для більшості, як української, так і московської людности. Це давно вже визнали і вчені і церковний уряд, і давно вже кажуть про необхідність виправлення, або навіть і перекладу богослужбових книжок мовою, яка була б зрозуміла людям... Православні українці не бажають і ніколи не підуть ані в католицтво, ані в протестантство, ані в унію, як про це розповсюджують чутки лихі люди... Не бажаючи ні в кого забирати церков, православні українці хочуть лише такого розподілу націоналізованих державою храмів м. Києва межі православним українським і неукраїнським населенням, який дав би змогу цим народам найкраще задовольняти свої релігійні потреби. В своїх церковних справах українці не прагнуть до панування над тими народами, які між ними оселились, але не бажають також у цьому відношенні бути в залежності від інших... Українці не прагнуть до відокремлення від сучасних українських православних єпископів і не відійдуть від них, хоч би вони їх і гнали від себе, але ж, разом з тим, українці щиро бажають мати від своїх єпископів, згідно з стародавнім устроєм УПЦеркви, архиєпископське керівництво, допомогу й єднання з народом в його церковній роботі, а не тільки накази й розпорядження духовних урядовців. Православні українці не хочуть ніякого розподілу з Грецькою, Московською, Сербською, Румунською та іншими православними церквами, а хочуть назавжди залишитися в братерському єднанні у вірі й згоді з усіма ними, як в молитві і в житті, так і в боротьбі з ворогами православ'я. Разом з тим православні українці прагнуть до автокефалії, т. б. до повної невідповідності УПЦеркви ніякій іншій православній церкві" („Церква й Життя". Ч. 2-3 1927 р., стор. 238-239).

10 липня 1919 р. в св. Софії Київській відбулося друге урочисте свято: відправлена була **перша літургія цілком українською мовою**. На це свято запрошували й єпископа Назарія та прохали його затвердити обраних священників на парафії Софіївську, Андріївську (о. Сергія Пилипенка, вих. Харків. Дух. Сем. і Київ. Дух. Ак. 1907 р.) і Миколаївську (прот. Нестора Шараївського, вих. Київ. Дух. Сем. і Акад.), але єп. Назарій „прогнав українських представників, не хотів з ними й говорити”.

Патріярх Тихон прислав свою відповідь на донесення Київських єпископів; на Спаса 6 серпня вона була оголошена. Як лише митр. Липківський, відповідь патріярха була складена в лагід-

ному тоні: „В ній не було ні заборони служби Божої, ні інших кар українському духовенству, як того сподівався еп. Назарій, а лише українці закликалися до слухняності єпископу, до непорушного виконання його волі та щоб терпеливо чекали, поки все заспокоїться, збереться Російський церковний собор, який всіх і українців задовольнить” („Церква і Життя”. Ч. 1, стор. 24). Заслуговує уваги, що К. Фотиев, рос. історик „попиток укр. церковной автокефалии в XX веке”, не вподобав відповіді патріярха і замовчав про неї в тексті, а спішить похвалити чини Деникіна і митрополита Антонія. Сказавши, що єпископи рішили чекати відповіді паріярха, Фотиев пише: «Такий стан трівав до вступлення в Київ Деникіна. Ще на Успіння (1919 р.) Липківський і другі відправили богослуження в Софійському соборі. З Деникіним вернувся в Київ і митр. Антоній. Він негайно заборонив в священнослуженні всіх клириків-українізаторів і оголосив, що Липківський знаходиться під церковним судом. Характерно, що, заборонивши священнослужителів, винних в неслухняності владі єпископській, митр. Антоній дуже терпимо (?) віднісся до поміркованих українців. Він навіть дав їм церкву рядом з Софійським собором; силою відібрані (?) українцями церкви повернено було, розуміється, попереднім власникам (?) і призначив священника — поміркованого українця. Як видно (?), богослуження відправлялось частинно в українській мові, — мабуть так, як це було дозволено еп. Назарієм для Михайлівського (?) собору. Липківський спішить охарактеризувати вчинок митр. Антонія, як „езуїтське загравання” з українцями» (Op. cit., стор. 27. Підкр. і знаки запитання наші). Навели ми цей уривок для прикладу дійсно тої нетерпимости й несправедливости, з якою підходять до новітньої історії Української Православної Церкви вихованці навіть такого російського осередку богословської науки, як Православний Богословський Інститут в Парижі, що його професуру посуджують „зарубежники” (Російська Зарубежна Церква під проводом Архирейського Синоду) в лібералізмі; названий інститут твір ієрархії російської, що знаходиться в юрисдикції Царгородського патріярха (Західньо-Європейська митрополія — Екзархат Патріяршого Вселенського Престолу).

Бажання Головного Отамана Симона Петлюри, про яке ми вже розповіли на підставі спогадів митр. Євлогія, а саме, щоб „митрополит Антоній і архиеп. Євлогій для України більше не існували” після того, як були вони в грудні 1918 р. вивезені з Києва, не здійснилось, як бачимо, щодо митр. Антонія, бо слідом за деникінцями в переможному, здавалось, наступі їх на північ проти большевиків, від яких очищували терени, прибув на кілька місяців до Києва і митр. Антоній та вступив в управління Київською єпархією. Прибув він разом з еп.-вікарієм Нікодимом з півдня, а як попали вони на південь, про це оповідає в своїх споминах митр. Євлогій. Коротко справа представляється так.

Як ми знаємо, митр. Антоній і архієп. Євлогій ум шені були в монастирі оо. Василян в Бучачі. Після Різдвяних свят туди ж було привезено з Києва єпископа вікарного Нікодіма, а з Почаєва архим. Віталія (Максименка, що став пізніше архієп. Східньо-Американським і Джерзейським Зарубежної Рос. Церкви) та ієромонаха Тихона Шарапова. Весною, у Великий Піст, туди ж приїхав архієп. Олексій Дородницін, який пояснював свій приїзд бажанням розпочати заходи про увільнення названих рос. ієрархів. Після архієпископа Дородниціна приїхав до монастиря в Бучачу проф. Київ. Університету І. Огієнко, який „працював над перекладом православного богослуження на українську мову”. „Він, — пише митр. Євлогій, — обіцяв поклопотати про увільнення наше, але з того таксамо нічого не вийшло”. Архієп. Дородницін „з нами служив і своїм чудовим голосом прикрашав наші передпасхальні відправи”. . . «Світлий Празник зустріли світло й радісно. Випрохали у настоятеля дозволу відправити у півночі Пасхальну утрєню й літургію в келії „почаївців”. Проспівали всі пасхальні співи; архієпископ Олексій Дородницін був за регента. Потім всі разом розговлялись» (Ор. cit., стор. 324-325). Війна українців з поляками, для українців нещаслива, привела до втечі уряду (галицького) на схід, і тоді засланим до монастиря Бучачського було об'явлено, що вони вільні і навіть запропоновано відвезти їх на Волинь, з чого й скористали архим. Віталій та ієром. Тихон, вернувшись до Почаєва. Митр. Антоній, архієп. Євлогій і єп. Нікодім „після де-яких вагань рішили залишитися у поляків, здавшись на великодушність переможців. Наше положення ворогів їхніх ворогів (петлюрівців) ставило нас в умови сприятливі і могло гарантувати нам безпеку, а можливо навіть і свободу” (Ор. cit., стор. 325). Дивно якимось, що архієп. Євлогій забув свою війну з поляками і на становищі єпископа Холмського і в Рос. Державній Думі. Коли поляки увійшли до м. Бучача, то рос. ієрархи в монастирі уніятському були на перший день св. Тройці поляками арештовані, до білизни обшукані і під конвоем повезені. Коли переїздили через Станиславів, то митр. Антоній подав думку звернутися до укр. греко-кат. єпископа Григорія Хомишина з просьбою про заступництво, але єп. Хомишин не прийняв архієп. Євлогія, який взяв на себе переговорити з Хомишиним і прийшов до його „чудової палати”. Очевидно, єп. Хомишин не простив Євлогію недавньої акції по наверненню на православ'є галичан в часі світової війни перед революцією.

Через кілька день відправили рос. архиєреїв залізницею до Львова. Приїхали туди над вечір. „Як я урочисто в'їздив колись до цього міста! — згадує архієп. Євлогій, — а тепер відразу повезли нас в комендантуру”. . . (стор. 329). Дійсно, sic transit gloria mundi!*) У Львові всюди переповнено, комендантура не знає,

*) Так проходить слава світу.

куди діти полонених владик. Хтось порадив відправити їх до митрополита Андрея Шептицького, який недавно повернувся з російського полону й заслання в Суздальському, потім в одному з Ярославських манастирів, увільнений з революцією 1917 р. Рос. Тимчасовим Урядом. І ось — митр. Антоній, архиєп. Євлогій і єп. Нікодим — в резиденції митрополита Шептицького... „Не встигли про нас доложити, як сам митрополит вийшов на сходи і привітно: „Пожалуйте, пожалуйте... В мене є вільні кімнати, будьте моїми гістьми”. Так Митрополит-українець зустрів запеклих ворогів українства, що пішли в полон до поляків, сподіваючись від них добра для себе, з огляду, мовляв, на спільну ворожнечу до українців.

Кілька днів прожили у митрополита Шептицького колишні місіонери в Галичині й на Закарпатті російського православ'я, сполученого з великодержавною царською політикою. Багато перетели бесід, які митр. Євлогій передає, видно, об'єктивно і навіть тепло (стор. 330-334). Раз архиєп. Євлогій запитав митр. Шептицького: „Як ви, представник польського аристократичного роду, очолюєте український рух, що веде війну з поляками?” Митрополит усміхнувся. „Ви хочете завинити мене в ренегатстві? О, ні. Я буду боронитися. Дозвольте вам сказати, що Шептицькі рід руський, але у XVII в. окатоличився і спольщився. Прадіди наші зрадили ім'я руське. Я виправляю помилку предків”... На цю тему ми розмовились більш докладно... Митрополит не кривив душею. В його словах почувалось шире устремління на Схід. Він казав переконливо. „Східне православ'є, Україна, давня Київська Русь”... Все це було його „Святее-святых”; він уважав їх за достоєнну, нічим не скаламучену руську стихію, яку не можна етнографічно отожднювати і політично сполучувати з Великоросією. Історична доля й путі України й Великоросії різні... Такого роду ширі розмови зблизили нас” (Ibidem, стор. 332).

Не видно тут, з якою щирістю вів розмови на цю тему з митропол. Шептицьким сам архиєп. Євлогій, великорус по походженню (Тульської губ.). Хоч митр. Шептицький і казав, як пише митр. Євлогій, **переконливо**, але щодо різниці етнографічної і політичної України і Великоросії він напевно не переконав єдиногодедільця Євлогія. Останній міг дозволити такі розумування „аристократові” Шептицькому, але становчо відмовляв в праві на „сепаратизм” українським народнім масам. Про це свідчить все настановлення митр. Євлогія до українського відродження в його спогадах, записаних з його слів в Парижі в роках 1935-38, де не знайшлося місця для співчуття і зрозуміння українського народу в його прагненнях, хоч Євлогія, як він каже, й називали колись „мужицьким архиєреєм” (стор. 654). Вражіння від розмов з Шептицьким у Львові в р. 1919 вивітрились... А в негативному ставленні до української мови в Богослуженні митрополит (а не який-будь малограмотний фанатик-чорносотенець) не зупинився

навіть перед тим, щоб в свої спогади занести чорносотенний пашквіль, ніби українці церковно-словянське „Радуйся, Невеста Невестная” переклали: „Грегочи, Дівка Непросватанная” (Ibidem, стор. 297).

Розуміючи небезпеку для Антонія і Євлогія перебування їх в Галичині під польською владою, доброзичливий митр. Шептицький порадив їм домагатися звільнення і вказав шлях до того: звернутися до Клемансо; в Парижі обговорюється Версальський трактат; знаходиться там і Падеревський, як представник Польщі; петицію можна передати через французького військового атташе, який є у Львові. Сам же Шептицький і зредагував у франц. мові прохання від рос. архиєреїв. Через день-два прийшов наказ польської комендатури вислати їх до Кракова. Тут умістили їх в „мовчальників” під Краковом на „Білянах”. Тут пробули вони довший час, як одного дня до монастиря прибув краківський воевода, з настоятелем монастиря пройшов в келію митрополита Антонія і, висловивши від імені уряду жаль з приводу арешту рос. єпископів, що пояснив непоінформованістю місцевої влади, об’явив, що єпископи вільні і будуть доставлені на границю, куди побажають. З огляду на те, що вони ще раніше висловили бажання в проханні до Клемансо переїхати на південь, в район розположення військ Деникіна, поляки дали їм вагон-салон I класу, в якому вони й доїхали до границі Румунії. Через Румунію і Константинополь, далі морем Чорним, митр. Антоній, архиєп. Євлогій і єп. Нікодим прибули в Новоросійськ, „вернулись на родину” після Успіння 1919 р., „пробувши в полоні 9 місяців”. По дорозі зустріли вони в Галаці архиєп. Олексія Дородниціна, який, за словами митр. Євлогія, „змушений був тікати з України” і „тепер молив нас вплинути на капітана пароходу, щоб той взяв його разом з нами”. „Мати його своїм супутником нам не хотілось, і ми не проявили ініціативи у відповідь на його просьбу, але ж, як загудів останній гудок, архиєп. Олексій теж опинився на покладі” (Ibidem, стор. 342). З Царгороду архиєп. Дородницін, хоч і на другому пароході, також прибув в Новоросійськ.

Очевидно, що митр. Антоній і архиєп. Євлогій урочисто зустрінуті були як „мученики”; склали вони візиту генералу Деникіну. „Наші діла йшли тоді дуже добре; лінія фронту посунулася аж до м. Орла”. Митр. Антоній і єп. Нікодим наводили справки, як пробратися їм до Києва, очевидно — на свої катедри. Київ довго переходив з рук в руки, тепер же наспіла звідтіль вістка, що Києвом „знову володіють білі”, і митр. Антоній з єп. Нікодимом поспішили відїхати до Києва. Архиєп. же Євлогій залишився, бо Житомир все ще був в руках большевиків. Так Євлогій ніколи вже більше й не побачив своєї Волинської катедри. Митрополит же Антоній, прибувши до Києва з денікінцями, відразу утворив атмосферу найгострішої ворожнечі до українського

церковного руху. Він в українців одібрав всі храми і віддав їх росіянам; в помсті і маючи на меті цілком придушити український церковний рух, митр. Антоній заборонив в священнослуженні 13 українських священників і дияконів в Києві та віддав їх під суд; декого, як прот. В. Липківського, що від'їхав до Кам'янця-Подільського, заборонив і поставив під суд заочно. В постулованні митр. Антонія не можна не бачити порушення ним постанови Всеросійського Церковного Собору від 2/15 серпня 1918 р., згідно з якою вимагалось від членів Церкви, щоб вони не займались політикою від імени Церкви і не переносили на Церкву, яка відмовилась від церковної політики, відповідальности за свою й чужу політичну діяльність та щоб не шкодили Церкві своєю політичною діяльністю. Спіраючись на військову перемогу „білих”, з якими й прибув до Києва, митр. Антоній відновив давню русифікаторську політику в Церкві на Україні і почав переслідувати національне українське духовенство. З другого боку, коли хто каже, що митр. Антоній карав порушників постанови т. зв. Всеукр. Церковного Собору, якою заборонено було вживання в богослуженні української мови, і таким чином дбав про церковну дисципліну, то, по мимо антиканонічності такої постанови теж політичного характеру, до порушників тієї постанови треба віднести і самого митрополита Антонія, який, політикуючи, одвів було для тисяч українців у Києві аж одну домову церкву при митрополичій палаті, а потім додавав ще й малу Софію. На якій підставі дозволено було в цих двох церковках відступити від постанови Всеукр. Церковного Собору? Зрештою, коли денікинці в грудні 1919 р. змушені були залишити Київ, з ними залишив свою паству і митр. Антоній, тим яскраво ствердивши в своїй появі і потім від'їзді тісний свій зв'язок з певною політикою, з служінням певній політичній ідеї.

6. Як прийшло до проголошення 2 Всеукраїнською Православною Церковною Радою автокефальности Української Православної Церкви 5 травня 1920 р. Лист в цій справі ВПЦР до українського православного громадянства. Турботи ВПЦР в справі набуття єпископів для УАПЦеркви. Духовна опіка над УАПЦ архієпископа Полтавського Парфенія (Левицького). Утворення Московською патріярхією екзархату на Україні для боротьби з українським церковним рухом. Напередодні Всеукраїнського Церковного Собору в жовтні 1921 року.

Митрополит Антоній, залишивши з денікинськими військовими частинами Київ, залишив в Києві під забороною священнослуження й під судом церковним ряд духовних осіб українського духовенства. Церкви, що їх при денікинській владі повідбірано було від українських парафій, українці повернули назад (крім Софійського собору) і заклали в Києві ще дві нових парафії — Іль-

їнську біля головного двірця і Петро-Павлівську на Подолі. ВПЦРада звернулось тоді до єп. Назарія, який, зза відсутности митр. Антонія, знову став керувати Київською єпархією, з просьбою, аби зняв єпископ заборону з українських пан-отців. Єп. Назарій відповів, що за церковними канонами зняти заборону може тільки той єпископ, який її поклав, тобто митр. Антоній. Надходили Різдвяні свята 1919 р. Делегація від вірних українських парафій звернулась до єп. Назарія знову: ми не можемо залишитися на Різдво без Служби Божої; або кінчайте суд над нашими священиками, або здіймайте заборону; інакше наші священики мусять приступити до виконання своїх пастирських обов'язків. Тоді єп. Назарій закликав до себе заборонених священиків і сказав їм, що офіційно він не може зняти заборони, покладеної митр. Антонієм, але не підійме проти них справи, якщо приступлять до відправи Богослужень. Так українське духовенство опинилось під офіційною попередньою забороною і судом, а фактично під благословенством єп. Назарія на відправи в церквах. 26 лютого 1920 року, на запросини ВПЦРади, на Шевченківське свято прибув у „малу Софію”, де правили українські пан-отці, єпископ Василій Богдашевський, останній ректор Київ. Дух. Академії; він був присутній на літургії в укр. мові, а панахиду по Тарасові Шевченкові сам очолив у відправі. „Це був єдиний випадок, — пише митр. Липківський, — коли тихонівський єпископ правив з українським духовенством”.

В цьому часі українські парафії почали утворюватись й поза межами Києва. ВПЦРадою складено було тоді „Статут Співки Українських Парафій”, в якому накреслена була „організація УПЦеркви, порядок і межі праці ВПЦРади, повітових і волосних церковних рад і т. інш.”. Представлений, згідно з декретом про відокремлення церкви від держави, радянській в Україні владі, статут цей був владою зареєстрований, і таким чином Співка Українських Парафій здобула собі легальний стан в Укр. Радянській державі. Взагалі, як подає „Церква і Життя”, орган УАПЦеркви, — „Українська віруюча людність закон про відокремлення церкви від держави зустріла з прихильністю, бо він відкривав для неї широкі перспективи українізації її життя на соборноправних підвалинах” (ч. 2/7 1928 р., стор. 127). Історик не може без застережень приймати це свідчення, для узагальнення якого не подано належних фактичних даних, вже й з тої причини, що над пресовим органом УАПЦ особливо зірким було „недремлюче око” ДПУ (Державного Політич. Управління).

Організуючи, як бачимо, українське національно-церковне життя на засадах окремого „Статуту Співки українських православних парафій”, ВПЦРада „не хотіла поривати зв'язків й з російським єпископатом на Україні, хоч його мертва канонічність, небажання трошки ожити, відкрити очі, піти назустріч вимогам життя... обурювали й ВПЦР і всю українську людність”... (Митр.

Липківський). „Українська церковна людність шукала спільної мови з київським єпископатом, але зустріла короткозору самовпевненість та бездушну формальність з боку тодішніх керівників слов'янської Церкви” („Церква і Життя”. Ч. 7. 1928 р., стор. 127). В такій ситуації скоро прийшло в церковному житті українців до нових конфліктів з єпископатом в Києві, за спиною якого стояли ще активні елементи з „істинно-руського” духовенства й світських м. Києва в їх ненависті до українського церковно-визвольного руху.

Конфлікт наступив перед Великодніми Святами 1920 року. Українська Старо-Київська Софійська парафія, від якої за деникінської влади митр. Антоній відібрав Софійський собор, дістала знову від радвлади мандат на користання тим собором зразу ж після залишення Києва митр. Антонієм з деникінцями в грудні 1919 р. Але церковна рада парафії з духовенством, хочаби тримати мир з єп. Назарієм, рішила залишатись парафії покищо при користанні „малої Софією, а великий Софійський собор зостався, як і при деникінцях, в користанні російського причета. Та от надходили Великодні Свята, і українська людність не тільки Старокиївської, а й других українських парафій м. Києва, стала вимагати від ВПЦРади, аби предковічна святиня столиці українського народу — Св. Софія перейшла таки в користання Української Церкви, а не залишалась у росіян. Єп. Назарій, до якого звернулись з проханням, щоб російський причет перейшов до „малої Софії”, а укр. парафія займе великий собор, був страшенно обурений, і другого дня на дверях великого собору з'явилося оголошення, що той священник, який посміє правити в соборі, коли його займуть українці, буде заборонений в службі Божій. З огляду на знехтування цим оголошенням мандата, виданого на Софійський собор владою українській парафії, було викликано до влади в «Страсний Понеділок єп. Назарія і голову ВПЦР та запропоновано їм негайно увійти в порозуміння. Але єп. Назарій ні на що не погоджувався і вперто твердив тільки, що Софійський собор це його катедра, і він нічого знати не знає. Тоді влада сказала голові ВПЦР негайно перевести українську парафію до великого собору Св. Софії.

У середу на Стр. Тижні припало того року свято Благовіщення. Представники ВПЦР перед всенічною пішли до єп. Назарія за благословенством, але він з ними не побажав і розмовляти, не прийняв. Відправа в соборі все ж відбулась, йшла й далі, при переловненому соборі, на Страстях, виносу Плащаниці, у ніч Великодню; українські священники так і не знали, чи вони заборонені, чи ні. На другий день Великодня, після Служби Божої, представники ВПЦР і Старокиївської парафії, з церковним хором, пішли вітати єпископів з Великодніми святами й прохати їх, щоб, ради такого великого свята, відложили свій гнів на українців, бо ж „вони нічим не винуваті і лише свого добиваються”. Єпископи

Василій (Богдашевський) і Дмитрій (Вербицький) прийняли їх радісно, христосувались. Єп. Назарій не вийшов, та коли до нього в покої пішли члени ВПЦР, він спочатку гнівався, а потім, слово по слову розбалакались, і нарешті єпископ сказав, що зовсім помирився б з українцями, аби тільки повернули вони старому причету Софійській собор. Представники ВПЦР заявили, що ця справа залежить від загальних зборів парафії, на яких вони будуть умовляти парафіян, щоб перейшли до малого собору Св. Софії. Після цього розмови пішли дуже лагідно; коли представники сказали, що в наших священників неспокійна совість, чи заборонені вони, чи ні, а правила на вимоги побожних парафіян, то єп. Назарій сказав: „Ні, нехай служать”. Ніяких заходів проти священників дав слово не живати до загальних зборів парафії, на які обіцяв і сам прибути. Єп. Назарій запевняв представників, що будуть винайдені церковно-канонічні шляхи для задоволення національно-релігійних потреб віруючого українського громадянства. Так полагоджено було Великодніми святами попередні непорозуміння з єпископатом, і українці м. Києва прийняли вістку про це з великим задоволенням.

Через кілька день задоволення змінилось великим здивуванням. Бо ж розпорядженням керуючого Київською єпархією єп. Назарія з дня 17/30 квітня 1920 р. всі українські священники м. Києва були заборонені в священнослуженні, про що дістали вони повідомлення від „Київського Єпархіального Совета”, датовані 20 квітня/3 мая 1920 р. (Текст „Указа” на ім’я прот. Нестора Шараївського надруковано в ч. 7 „Церква і Життя” за 1928 р., стор. 128). 5 травня (по ст. ст. 22 квітня) 1920 р. був скликаний на засідання пленум ВПЦРаді, на якому було присутніх 31 член. (Протокол засідання — ч. 7 „Церква і Життя” 1928 р., стор. 128). З обміну думок на засіданні ВПЦР видно, що поведінку єп. Назарія та його Єпархіального Совету, змінливу у відношенні до українського церковного руху, пояснювали змінами політичних обставин. В даному разі ширилися чутки, що до Києва „наближається польське військо та 40-тисячна армія генерала Бредова”, а з півдня наступає генерал Врангель, — отже єп. Назарій і російське духовенство, використовуючи „зовнішні обставини, поза всякими канонами, просто хочуть за одним замахом придушити український визвольно-церковний рух”. З тих же дискусій на засіданні довідуємось, що „фактично-русскую політику в церковному житті м. Києва провадили тоді не єпископи, а протоєреї Н. Гроссу (проф. Київ. Дух. Ак., румун), С. Трегубов (великорус) з „Єпархіальним Советом”, який „жонглює іменем єп. Назарія” (Ibidem, стор. 129-130). Прот. В. Липківський на цьому засіданні сказав: „Коли б я знав, що дійсно хочять лише усунути з дороги Липківського, Шараївського, Тарнавського і інш., я і мої колеги враз би одійшли набік, але ж тут іде боротьба між нашою людністю і єпископатом, і останній хоче покладанням на нас карі

вдарити по людях, щоб спинити наш церковний рух... Ми, українські пан-отці, знали, що з цим єпископатом розрив неминучий. Далі ми знали, що й самий розрив зробить єпископська влада, і ми не помилилися: так сталося. За що ж нас заборонено? Чи ми розпусники, п'яниці, злодії і т. інш.? Ні, єпископат заборонив нас за те, що ми йшли з людністю до визволення Церкви. В цьому питанні між людністю і єпископатом лягла величезна прірва. І от як же нам, пан-отцям, поставитись до покладеної на нас кари? Інакше кажучи, з ким нам в цей рішучий момент іти, з нашим народом до будування зруйнованої Церкви, чи з руйовником цієї Церкви і нашого церковного руху — єпископатом? Ми вибрали перше. Тепер черга за людністю, за вами, члени Ради, — як ви скажете: чи ми повинні підлягати єпископатові (окремі вигуки: ні в яким разі не підлягати), чи ні, так і буде. Скажете служити, ми не звернемо жодної уваги на єпископат і служитимемо" (Ibidem, стор. 130).

Реасумуючи думки промовців, голова ВПЦРади М. Мороз сказав: „Всі зійшлися на одному: необхідно визнати заборону єпископату нікчемною; але звідси треба робити і всі дальші висновки. Ми мусимо, ставши на шлях непідлеглости єпископатові, вважати свою Українську Церкву віднині автокефальною" (Ibidem, стор. 131). У висліді пленум ВПЦРади на засіданні 5 травня (н. ст.) 1920 р. одноголосно ухвалив проголосити автокефалію Української Православної Церкви, видавши в цій справі листа до українського православного громадянства з резолюціями Ради. Проект листа тут же був відчитаний і прийнятий з дорученням остаточної його редакції комісії в складі: о. о. В. Липківського, К. Стеценка, Ю. Жевченка і доброд. М. Мороза, Д. Краєвського, Г. Ляшенка та І. Тарасенка.

Лист ВПЦР до українського православного громадянства, датований 5 травня 1920 р. („Церква і Життя". Ч. 1 за 1927 р., стор. 120-123; ч. 2/7 за 1928 р., стор. 132-135), у вступі до подій сучасного церковного життя в Україні подає образ історичного життя Православної Церкви українського народу від початку на Україні християнства до 1917 р., образ — пройнятий великим суб'єктивізмом, нав'язним, очевидно, сучасними настроями в національно-церковній і національно-політичній боротьбі (про більш як 200-літні страждання і переслідування православних українців під католицькою Польщею нема жодної згадки). Переходячи до сучасного національного відродження українського народу, яке проявилось і в ділянці церковній, головним чином „в животворчих українських відправах Божих служб", у „відновленні стародавнього церковно-соборного устрою", лист ВПЦР каже: „Українське православне громадянство, керуючись заповідями Святої Апостольської Церкви, зовсім не мало на меті відокремлюватись від вищої духовної влади, а навпаки всю свою працю по відродженню Церкви бажало провадити в погодженні з єпископатом, делегуючи

для порозуміння з ним кращих своїх людей. Як же поставилась до цього визвольчого руху вища місцева духовна влада — єпископат?"... Далі вичислюються вже відомі нам факти неприязні і ворожнечі єпископату в Україні на чолі з митр. Антонієм супроти українського церковного руху. Остання заборона українських пан-отців в священнослуженні 3 травня 1920 р. поставила укр. громадянство перед дилемою: або підлягати волі єпископату і зріктися справи визволення своєї Церкви, або зріктися ворожого єпископату і йти своєю дорогою, **вживаючи заходів до набуття єпископату власного**. ВПЦРада вибрала останнє.

Отже «Церковна Рада ухвалила: 1. Визнати розпорядження представника Московської духовної влади — київського єпископату в особі Назарія, еп. Черкаського, про заборону священнодіяства українським причетам — актом антиморальним і антиканонічним і через це нікчемним, якому не повинні коритися заборонені члени причетів; 2. Вважати, що віднині Українська Церква, яка складається з українських парафій, **не має єпископів**, і тому ВПЦРада визнає необхідним тимчасово до обрання єпископату і утворення Всеукраїнським Церковним Собором належних органів керівництва взяти на себе головне керування справами УПЦеркви, як по містах, так і по селах України; тому ніяких розпоряджень єпископату, представника Московської духовної влади, українські парафії й причети не повинні виконувати, і ні в які стосунки з ним не входить, звертаючись у всіх своїх справах виключно до ВПЦРади; 3. Вважати Українську Православну Церкву звільненою від московської зверхности — **автокефальною** (незалежною) і соборноправною; 4. Вжити належних і негайних заходів до підготування і законного переведення українською православною людністю виборів українських єпископів; 5. Закликати українську православну людність поставитись з належною свідомістю до всього, що подіялось, і підтримувати ВПЦРаду, як в її боротьбі з ворогами Церкви, так і у великій роботі по відбудуванню всього церковного устрою, а також піклуватись про свої Божі храми і за виконанням релігійних потреб звертатися лише до причетів українських парафій; 6. Запропонувати парафіяльним радам всіх українських парафій, як по містах, так і по селах, вжити належних заходів, аби цього листа ВПЦР було негайно після його одержання оголошено у св. храмах і на парафіяльних зборах» (Ibidem, стор. 134-135).

Листа ВПЦР було зачитано в Софійському соборі на свято Юрія Переможця при переповненій церкві; на Зелених святах 1920 року відбулась перша конференція з представників усіх Київських сумежних парафій, кількістю до 200 учасників, і всі вони вітали автокефалію Української Церкви. Без сумніву, що з погляду церковно-правного державний закон УНР 1. І. 1919 р. про незалежну Автокефальну Церкву в Україні, а також і заходи після цього державної влади про признание цієї автокефалії, найперше Цар-

городською патріархією, мають куди більше значення, ніж проголошення автокефалії Української Православної Церкви ВПЦРадою 5. V. 1920 р. Сфера діянь другої ВПЦРади властиво обмежувалась в ті часи м. Києвом та околицями, хоч вона і назвала себе „Всеукраїнською” (лояснення цієї назви, зі слів митр. Липківського, приведено нами вище, підрозд. 5); тому рішення ВПЦР зовсім не могло бути таким авторитетним, як закон державного Уряду УНР. На нашу думку, церковні діячі, згуртовані в другій ВПЦРаді, проголосили самі автокефалію Української Церкви 5. V. 1919 р., а не оперлися на проголошену вже автокефалію законом державного Уряду УНР з дня 1. I. 1919 р., з причини політичної небезпеки: большевицька влада в Україні могла відразу закинути ВПЦРаді контр-революційність в користанні з закону УНР, тим більше, що закон 1. I. 1919 р. не стояв на засаді відокремлення Церкви від держави.

Спроба, не маючи свого єпископату, залишитися в підлеглості московському ні до чого доброго, впродовж півтора року від видання закону 1. I. 1919 р., не довела; український національно-церковний рух мусів вернутися до автокефальності і в ній шукати рятунку від московського в Церкві засилля. Та ставши на цей шлях незалежності від московської ієрархії, який митр. Липківський в листі до о. П. Корсуновського називає „новою добою в житті Української Церкви”, провідники українського церковного руху відразу ж мусіли болісно відчутти кардинальну помилку, що в добі відродження української державности не присвячено було уваги важливій справі придбання національного єпископату в Православній Церкві українського народу. „Безієрархічне становище Української Церкви, — пише митр. Липківський, — стало дуже трудне; так довго тривати аж ніяк не могло. Поширення Української Церкви йшло дуже жваво; особливо св. Софія стала огнищем українського руху; до неї заходили прочани з усїєї України і, чуючи Службу Божу українською мовою, дуже захоплювались, звертались до ВПЦР, одержували інформації, поради і брались і в себе до заснування українських парафій. Але ж тут ВПЦРада зробила помилковий розрахунок: вона сподівалась, що коли не мійські бутні протоєреї, то смиренні прибиті селянські пан-отці охоче підуть до вільної Української Церкви, зосібна, коли піде до неї народ. Вийшло не так; майже ніхто з священників не пішов до Української Церкви; не тільки проти соборноправности, але й проти живої мови в церкві завзято виступали священники — навіть ширі українці. Ще більш було пан-отців, що ніби співчували, але оглядались на єпископів, які не тайли своєї ворожости до УАПЦ; найбільше ж — просто не рухалось з місця, очікуючи, що то буде далі. А між тим народ захоплювався Українською Церквою, звільняв тихонівських священників, прохав священників від ВПЦР; в неї були й кандидати, та нікому було їх висвячувати”.

Починаються гарячкові старання ВПЦР, щоб придбати для Церкви, проголошеної автокефальною, власних єпископів, але справа ця для громадянства, в його стані без державної підтримки і без матеріальних засобів, виявилась зовсім нелегкою. Характерно, що в мемуарах, і в першу чергу у митр. Липківського, читаємо, що в такому скрутному стані „Всеукраїнській Церковній Раді в цей час стало відомим, що в Полтаві архієпископ Парфеній не тільки не забороняє Служби Божої українською мовою, а сам править по-українському і заснував в Полтаві українську парафію”... („Церква і Життя”. Ч. 1. 1927, стор. 25). Це свідчить про недостатні зв'язки ВПЦР з українським церковним рухом на місцях, тим більше, що Полтава і Полтавська єпархія вже на початку революції 1917 р. заманіфестувала на з'їзді 3-6 травня 1917 року свою прихильність до українського церковного руху (див. підрозд. 1).

Архієпископ Парфеній Левицький (родом з села Плєшівці на Полтавщині), ім'я якого зв'язане з виданням в р. 1906-07 Рос. Синодом св. Євангелії в українській мові (див. т. III цієї праці, розд. V, 6), на початку революції 1917 р. займав катедру в Тулі, куди був перенесений Синодом з Кам'янця Подільського з причини „небезпеки” його українства в єпархії з українською людністю (говорив проповіді в укр мові і заохочував до того ж духовенство єпархії). З початком революції перейшов, з огляду на похилий вік, в стан спочинку і переїхав до рідного села на Полтавщині. Коли ж Полтавський архієпископ Феофан залишив в листопаді 1919 р. Полтаву і від'їхав з денікінцями на еміграцію, єпархія зосталась без єпископа, патріарх Тихон, на просьбу тимчасового Єпархіяльного Управління, призначив на Полтавську катедру архієпископа Парфенія. Навесні 1920 р. архієпископ Парфеній, осівши в Чеснохресному Полтавському монастирі, вступив в управління єпархією.

Отже ВПЦРада в серпні 1920 р. вирядила в Полтаву, до архієпископа Парфенія, делегацію в складі голови Ради М. Мороза, прот. В. Липківського і свящ. Ю. Жевченка. Прибувши до Полтави і завітавши до Воскресенської в Полтаві церкви, делегація мала втіху почути тут справді українську відправу і довідалась, що українською церковною справою на Полтавщині керує „Полтавське Українське Церковне Братство”, яке складалось з кращої української інтелігенції. Під час засідань виявилась повна одностайність делегації ВПЦР і Полтавського Братства. Братство прийняло до уваги стан, в якому опинилась Українська Церква в Києві, й погодилась умовити архієпископа Парфенія, аби задовольнив прохання ВПЦР. З благословенства архієпископа, київські священники з місцевими урочисто відправили Службу Божу на свято Преображення Господнього у Воскресенській церкві, а 8/21 серпня відбулось у архієпископа Парфенія спільне засідання делегації ВПЦР і Братства, на якому архієпископ Парфеній дав зго-

ду прийняти під своє духовне керівництво всі українські парафії, що входять до складу спілки православних парафій, заснованої в Києві. Резолюція архієпископа Парфенія на прохання ВПЦРади була наступна: „1920 р., серпня 8. Співчуваючи бажанню української православної людности, благословляю Православну Церковну Всеукраїнську Раду Спілки Українських Парафій провадити з вірою в Бога і Його святу допомогу працю по утворенню живої, рідної українському народові по мові, звичаях і обрядах, соборноправної і вільної Української Православної Христової Церкви. Задля миру церковного і збереження вповні Христового стада згоджуюсь взяти під свій догляд українські православні парафії, які належать і належатимуть до складу Всеукраїнської Спілки Православних парафій, що заснована в м. Києві. Архієпископ Парфеній” („Церква і Життя”. Ч. 1 за 1927 р., стор. 123-124).

„Головна мета делегації ВПЦР, — як розповідає митр. Липківський, — була досягнута: УАПЦерква здобула собі єпископа”. Розуміється, що придбання одного єпископа далеко не було виходом з положення, не вирішувало проблеми цілого єпископату, національної ієрархії в Українській Автокефальній Церкві. Як передає митр. Липківський, делегацією в Полтаві замовлено було слово й про висвяту єпископа, але „владика Парфеній сказав, що це передчасне, що про це треба ще подумати”. Задоволена наразі ВПЦР, що має свого єпископа, поживила свою діяльність; рівно ж і чутка про те, що архієпископ Парфеній очолив УАПЦеркву, — а його стали поминати за богослуженнями в українських парафіях як „Всеукраїнського”, — сприяла ширенню українського церковного руху; відкриваються українські парафії по містах, як — в Житомирі, Чернігові, Камянці, Вінниці, навіть в Одесі, Миколаєві, Херсоні, і по багатьох селах, особливо на Київщині. Праця по перекладу і виданню друком богослужбових книг йде вперед; ще в червні 1920 р. видана була друком „Літургія св. Іоана Золотоустого” (перекл. прот. В. Липківського); тепер, поруч з перекладами, ширеними на машинописах, пощастило видати з друкарень (друкарні були націоналізовані радвладою) „Часословець”, „Требник”, „Молитовник”. Архієп. Парфеній справді велику прислугу зробив Українській Церкві: в цей час він висвятив для неї більш як 30 священників; і архієп. Парфеній і Полтавське Братство брали жваву участь в житті УАПЦеркви.

Однак той факт, що на чолі УАПЦеркви став архієпископ Полтавський Парфеній, що Українська Церква почала поширюватись по всій Україні, а ВПЦРада розвинула свою діяльність, схвилював російський єпископат в Україні, старорежимне духовенство, які, не здаючи собі, очевидно, ясно справи з того, що несе для Церкви большевицька безбожна влада, свою енергію скерували на завзяту боротьбу з церковною течією в українстві, а во ім'я чого? Відповіді належної на це питання не знаходимо і в теперішніх істориків-симпатиків тієї завзятої боротьби, бо ж і вони

не посміють казати, що єпископи й духовенство — противники українського церковного руху — дбали й боролись за спасіння душ, за Царство Небесне для української побожної людности. З Києва послано було патріярхові Тихону вимогу, аби патріярх призначив до Києва митрополита, який згуртував би московський в Україні єпископат і духовенство, щоб зробити опір поширенню Української Церкви. Призначити митрополита на Київську катедру, яка не була „вдовствуючою” (адже ж митрополит Антоній був живий і міг, коли б знову прийшла підходяща політична влада, повернутися на катедру), патріярх не міг; тому був призначений до Києва й на всю Україну патріярший екзарх, архієпископ Гродненський Михайл Єрмаков, про якого німецький історик пише, що це „був великорус і високоцінний охоронитель православних (?) традицій супроти схизматичького (?) руху, який впродовж його владичтва ширився в Українській Церкві” (Фр. Гейер. *Op. cit.*, стор. 75). Дійсно, ходило про традицію московського владичтва в Церкві на Україні...

Коли саме прибув до Києва екзарх Михайл Єрмаков, маємо про це суперечні відомості; у самого митр. Липківського є різні дати, бо в розд. VII Історії Укр. Церкви митрополит оповідає про організацію екзархом тихонівського єпископату і духовенства в Україні вже на початку 1921 р. і про скликання ним в лютому того ж року собору єпископів в Києві, а в листі до о. Корсунівського читаємо, що екзарха митр. Михайла Єрмакова „для підтримки собору єпископів України патріярх Московський прислав до Києва в серпні 1921 р.”... З екзархом вже, чи ще й без екзарха, а собор рос. єпископів в лютому 1921 р. в Києві відбувся і видав наказ про виключення всього духовенства українських парафій з „духовного звання”, позбавлення його священного сану, про скасування ВПЦРади, яка повинна зліквідувати себе, про ліквідацію спілки українських парафій; всім же, хто цього наказу не виконає, собор єпископів загрозив анатемою.

Очевидна річ, що цей наказ чужеземної ієрархії, незалежність від якої українська церковна організація проголосила майже рік тому назад, нічого другого не міг викликати, як тільки ще більше загострення стосунків в церковному житті України. В березні 1921 р. відбулось зібрання представників українських парафій Києва і Київського повіту в кількості до 150 чоловік, переважно селянства, на якому з обуренням було відкинуто втручання в справи Української Церкви московського екзарха і його Синоду. В травні 1921 р. зібрався Київський губерніяльний собор, в складі до 400 учасників; на нього прибули не тільки представники Київщини, але й окремі люди з Поділля, Чернігівщини, навіть Слобожанщини. ВПЦРада просила прибути на цей собор й архієпископа Парфенія і навіть послала за ним свого члена. Архієп. Парфеній зібрався до Києва, але потім ніби захворів і не поїхав, передавши тільки ВПЦРаді листа досить невиразного змісту. За представника

від нього був на соборі свящ. з Полтави о. Константин Кротевиц, представництво якого сам архієпископ потім заперечив.

Травневий 1921 р. собор Київщини треба вважати свого роду підготовчим до Всеукраїнського Собору в жовтні 1921 р. Собор Київщини цілком схвалив працю ВПЦР, підтвердив автокефалію Української Церкви, відкинув наказ лютневого 1921 р. собору рос. єпископів в Києві, не визнав екзарха Михаїла Єрмакова і обрав на Київського митрополита архієпископа Парфенія, приймаючи до уваги запевнення о. К. Кротевица, що архієп. Парфеній буде непохитно відданим Українській Православній Церкві. Не знати з якого приводу, але губерніяльний собор Київщини „висловив, — як пише митр. Липківський в листі до о. Корсуновського, — вже й деякі принципові побажання: щоби духовенству можна було брати другий шлюб, як і мирянам, щоб і єпископи мали бути жонатими, щоб єпископи не були самодержцями в Церкві, а лише її духовними керівниками і т. п.". Врешті собор Київщини постановив про скликання Всеукраїнського Церковного Собору УАПЦ і визначив термін і місце відбуття Собору — 1/14 жовтня 1921 р. в Києві.

Забороняючи й виключаючи з духовного стану українських священників, московський єпископат не посмів в лютому покласти якої заборони чи виключити архієпископа Парфенія. Тепер, довідавшись про обрання на соборі Київщини архієпископа Парфенія митрополитом Київським, вжито було проти нього рішучих заходів. До нього в Полтаву послана була делегація від собору рос. єпископів, яка загрозила йому заборонами та відлученням, коли він не зречеться митрополитства, на яке його обрано, й Української Церкви. Архієпископ Парфеній „не витримав характеру” і на вимогу делегації написав заяву, що він зрікається Української Церкви, пориває зв'язок з ВПЦР і обрання на Київського митрополита не приймає. „Синод єпископів широко оголосив цю заяву, і, — признатися, — вона приголомшила наших українців, а тихонівці підняли голови”... (митр. Липківський). В нашій історичній літературі зустрічаємось з засудом архієпископа Парфенія, з нехтуванням навіть певних фактів, і тому несправедливим. Так, проф. О. Лотоцький писав, що архієпископ Парфеній „не відгукнувся на поклик національного обов'язку в найвідповідальнішу хвилину, коли представники автокефальної української церкви просили його хоч на короткий час взяти провід в церкві”... („Хресний шлях Української Церкви”. Тризуб. Ч. 43 за 1927 р., стор. 10). Як ми бачили, факти, подані головним учасником подій з нашого церковного життя в 1920 р., говорять інше про відповідь архієп. Парфенія на просьбу ВПЦР.

Та при цій нагоді спростовання певної несправедливості щодо архієпископа Парфенія, можна б поставити питання: що зроблено було і українським національно-свідомим громадянством і українськими державними чинниками в перші ж роки національно-визвольної боротьби 1917-19 років для того, щоб з'єднати собі,

звернути увагою й скріпити на душі оті, за висловом проф. Лотоцького, „жертви вечірні” з ієрархії рос. Церкви, які не були позбавлені національно-українського почуття і могли б послужити великій справі утворення національної української ієрархії? В „Історичній Записці” ВПЦРади, яку в листопаді 1925 р. Рада розсилає православним автокефальним церквам, читаємо: „Перша відновила свою автокефалію церква Грузинська. На її щастя, в ній затримались ще єпископи — щирі сини свого народу і прихильники автокефалії своєї церкви, і тому відновлення автокефалії Грузинської церкви пройшло нормально: російських єпископів грузинський народ вислав за межі Грузії, а за керівників своєї церкви обрав всіх своїх єпископів, проголосивши їх незалежними від Московського патріярха” („Церква і Життя”. Ч. 2-3 за 1927 р., стор. 142). Автори „Історичної Записки”, вживши загально „грузинський народ”, не пишуть того, що автокефалію Грузинської Православної Церкви відновив революційний грузинський уряд і зовсім не тоді, коли вже Всеросійським Собором відновлено було патріяршество і на патріярха московського обрано було в листопаді 1917 року митрополита Тихона, а в перші ж дні революції, в березні 1917 р., коли був арештований недавно призначений Рос. Синодом в Грузію екзарх Платон і об'явлено про вибори свого автокефального католикоса Грузії. Хоч Рос. Синод не признав „законности” цього акта, переносячи рішення про повернення автокефалії Грузинської Церкви на Всерос. Собор (автокефалії позбавила цю церкву Росія „законно” після завоювання Грузії в 1801 р.), однак грузинський уряд, екзарха Платона на волю пустивши, явочним порядком автокефалію перевів, католикоса і других єпископів на соборі обрав, а на Всеросійський Собор, що відкрився в серпні 1917 року, Грузинська Церква представників не прислала і участі в соборі не брала (А. В. Карташев. Революція і собор 1917-18 г. „Богословская Мисль”. Париж. 1942, стор. 79-80; 88).

Продовжимо тепер, що пишуть в „Історичній Записці” про Україну: „В іншому стані в час свого визволення опинилась Українська Церква. Всі єпископи на Україні, призначені московською церковною владою і, з наказу царського, з росіянь та з „малоросів”, були фанатичними (?) прихильниками цієї влади й всі до одного (?) зразу поставились дуже вороже до визволення Української Церкви з-під московської церковної влади і стали вживати всіх засобів до того, щоб погасити український церковно-визвольний рух. Ні одного єпископа не знайшлося (?), який хоч скільки-небудь уважно поставився до справедливого прагнення Української Церкви до свого визволення. Якими гнобителями українського народу та його церкви (?) були ці єпископи за часи російського самодержавства, такими залишилися вони й після його знищення” („Церква і Життя”. Оп. cit., стор. 142-143). Таке свідцтво ВПЦРади, виставлене по суті українському народові в його свідомості, а порівнанні з свідомістю грузинського народу, можна б ще зро-

зуміти, коли б „Історична Записка” про „гнобителів-єпископів” писалась тільки для радвлади в Україні, але ж вона (українською і французькою мовами) розіслана була „до всіх православних церков і до представників УАПЦ в Америці, Женеві й Празі” (стор. 139). Отже автори „Записки” так-таки не знайшли „ні одного єпископа”, який хоч скільки-небудь уважно поставився до справедливого прагнення українців до визволення в національно-церковній діяльності? Всі єпископи були „гнобителями українського народу та його Церкви”? А як же з архієпископом **Олексієм Дородниціним**, почесним головою першої ВПЦРади? З архієпископом **Парфенієм Левицьким**, що під свою духовну опіку взяв в серпні 1920 року всі українські парафії? З архієпископом **Агапитом Вишневським**, який правив молебня на Софійській площі і вітав в'їзд до столиці Директорії УНР? З єпископом **Димитрієм Вербицьким**, якого самі українці ставили в 1918 р. кандидатом на митрополита супроти гнобительської кандидатури митрополита Антонія Храповицького? Чи вжиті були які заходи в справі заборони архієпископа Олексія напередодні відкриття Всеукраїнського церковного собору в січні 1918 року? До речі: яка була далі доля архієпископа Олексія?

Вище ми приводили із спогадів митрополита Євлогія про його зустрічі з архієпископом Олексієм в 1919 р. в Галичині і по дорозі потім на південь Росії. Перд тим у проф. Дорошенка знаходимо спомин, що в лютому 1919 р. приїхав до Кам'янця Подільського і почав викладати в державному університеті історію первісного християнства архієпископ Олексій Дородницин („Мої спомини про недавнє минуле”. Ч. IV, стор. 12). Той же митроп. Євлогій пише, що „архієп. Олексій Дородницин змушений був тікати з України” (Ор. cit., стор. 342), а чому тікав він не з українцями, а пробирався на південь? Чи мав які підстави протопресв. М. Польський написати, що архієпископ Олексій „був вигнаний українцями ж”? („Новие мученики Російские”. Т. I, стор. 18). Митр. Липківський в листі до о. Корсуновського пише, що, шукаючи за єпископами (коли ще архієп. Парфеній не зовсім відійшов від УАПЦ), „писали ми до архієп. Олексія в Одесу, але цей останній помер в Новоросійську, як ми довідались”. Листа, про який тут згадується, ВПЦР могла писати, по ходу подій, до архієп. Дородничина в кінці 1920 або на початку 1921 р. Помер же архієпископ Олексій Дородницин в маленькому новоросійському монастирку ще в січні 1920 р. Оповідає про його смерть (від параличу серця) і похорони митрополит Євлогій. „Єп. Сергій (Новоросійський і Чорноморський) жадних розпоряджень відносно похорону не дав, і труп архієпископа Олексія в одній білизні пролежав днів три в хліві. Я запропонував єп. Сергію доручити мені поховати, і той з радістю погодився. На призначений час прийшов я з дияконом до церкви на кладовищі... В церкві гроба не було. Вияснилось, що тіло привезуть, але треба зачекати... Нареш-

ті завиднілись дроги в одну конячку, а на них величезний гроб, на якому сидів фурман; за дровами йдуть два-три ченці. В церкві відкрили кришку домовини... архієпископ Олексій лежав не в ризах, в старому підряснику, в епитрахилі. З причини морозу, тіло було ще ціле. Відправу прийшлося робити не так, як звичайно ховають архиєреїв, хоч я і старався, в міру можливости, вичитати все, що по чину положено. Питаю після похорону: де могила? Виявилось — на самому краю кладовища в гущавині кущів. Ми довго пролазили по сугробах, загрузаючи в снігу"... (Op. cit., стор. 355-356). Так скінчив своє життя архієпископ Олексій Дородницин.

Мимоволі повстає питання: чи при належній добрій організації українського церковного руху, в глибшій свідомості всієї ваги в історії і сучасності Православної Церкви й її традицій в житті українського народу, названі чотири ієрархи, об'єднані і підтримані, як належить, і державним апаратом і свідомим національно громадянством, не могли б довершити того самого великого діла утворення національної ієрархії для Української Автокефальної Церкви, як ця справа, не оглядаючись на Рос. Синод, була переведена в Грузії? Більше того, можна навести ще імена єпископів — українців, не тільки не „гнобителів" українського народу, а таки не позбавлених національного почуття, з якими в добу національного зриву українського народу до волі і відродження з революцією 1917 р. теж можна було нав'язати стосунки в справі відродження Національної Української Церкви. Назвемо архієпископа Мінського **Юрія Ярошевського**, пізніше митрополита Варшавського, про якого будемо ще писати; шкільний товариш по Київ. Академії проф. О. Лотоцького і колишній співробітник „Записок НТШевченка", архієп. Юрій Ярошевський автокефалію Православної Церкви в Польщі проводив, не вважаючи на „громи і блискавки" з Московської патріархії і з Карловацької групи (Сербія) російських єпископів на еміграції; єпископа **Амвросія Гудка**, що походив з селян Холмщини, був єпископом-вікарієм Крем'янецьким (на Волині в рр. 1904-09), коли й проповідував по селах завжди в мові українській, за що Рос. Синодом був перенесений на північ, на становище єпископа Саранульського, вікарія Вятської єпархії. Року 1916 був єпископ Амвросій перенесений Синодом в „стан спочинку, в наслідок конфліктів з державною адміністрацією, якій докоряв свавільства навіть з церковного амвону, і засланий до Свяжського монастиря Казанської єпархії; в революцію 1917-18 р. безбоязно виступав проти блюзнірств і безчинств большевицької влади в її відношенні до святинь і богослуження; від руки ж цих безбожників-большевиків мученицьки скінчив своє життя в липні 1918 р., арештований з розказу Льва Троцького (прибув у Свіжськ для боротьби з чеськими отрядами) і заколотий багнетами в полі біля станції Тюрлема Москов.-Каз. залізниці; єпископа **Феодосія Олтаржевського**, якого проф. Лотоцький називає „українським Нікодимом"; в роки студентства автора цієї праці в Київ.

Академії єп. Феодосій, як кандидат прогресивної групи професорів, був обраний ректором Академії (після єпископа Платона) в 1906 р.; коли „Тимчасові правила 1906 р. про автономію дух. академії” були відкликані, Синод переніс виборного ректора на одну з великоруських кафедр, а помер він в якомусь глухому монастирі „на покої”.

„Історична Записка” ВПЦР, не згадавши зовсім про закон про автокефалію Української Церкви 1. І. 1919 р., а навівши свою ухвалу від 5 травня 1920 р., щоб „не визнавати надалі ворогів свого церковного життя за своїх єпископів”, песимістично робить висновок: „Таким чином Українська Автокефальна Церква залишилась без єпископів, сиротою почала своє життя” (Ор. cit., стор. 143). Митрополит же В. Липківський цей висновок робить не після 5. V. 1920 р., а в 1921 р., коли не прийняв вибору на Київського митрополита архиеп. Парфеній: „Отже Українська Церква знов залишилась без єпископа”.

Ще коли архиепископ Парфеній не відійшов остаточно від УАПЦеркви, ВПЦРада в турботах про єпископів для Укр. Церкви нав'язали зносини з єпископом Антонієм Грановським, який проживав „на покої” в Москві. Відомим з свого лібералізму єп. Антонін став ще з осені 1905 р., коли, після царського маніфесту 17 жовтня 1905 р. про Державну Думу і її законодавчі функції, він, будучи тоді одним з вікарних єпископів Петербурзького митрополита, перестав за богослуженням поминати царя як „самодержавного”, тобто відкинув цей титул, знаходячи, що в Росії тепер монарх конституційно обмежений. Очевидно, що таке вільнодумство коштувало його дальшої духовно-адміністративної кар'єри. З революцією 1917 р., єп. Антонін став заводити всякі сміливі новини у відправі Служби Божої, переходив в богослуженні й на літературну російську мову, виголошував паякі проповіді на теми революційного часу. Зацікавився він й Укр. Церквою. ВПЦРада надіслала йому потрібні інформації та прохала прибути до Києва й взяти духовне керівництво в Українській Церкві. Врешті погодився їхати до Києва. В червні 1921 р., як оповідає митр. Липківський, „за ним послано було до Москви представника; він вже спускався, сказав і квитки на залізницю взяти та в останню годину захитався й відмовився хворістю. „Як би, — казав він, — можна було в Москві річці впірнути, а в Дніпрі вигулькнути, то це — так, а пускатись у далеку дорогу я, хвора людина, боюся. Та й яка буде з мене для вас користь? Привезете гнилу колоду”... Так зносини ВПЦР з єп. Антонієм і припинились. А через рік ініціатори т. зв. „Живої церкви” в Москві, коли був большевицькою владою ув'язнений патріарх Тихон, втягнули до своєї акції єп. Антоніна, на своєму соборі в Москві (29. IV. — 9. V. 1923 р.), надали йому титул митрополита, і він вітав в промові большевицьку владу і дякував за декрет про відокремлення Церкви від держави, яким, мовляв, дана Церкві „свобода духа”... (свщ. К. Зайцев. Ор.

cit., стор. 131). Особливої якоїсь ролі в тій живій церкві не відіграв і помер, здається, р. 1925.

Дійшла до ВПЦРади чутка, що в Одесі єпископ Олексій (єп. Єлизаветградський, вікарій митроп. Херсон. і Одеського) прихильно ставиться до Укр. Церкви і сам правив першу службу в Одеській укр. парафії. ВПЦР і до єп. Олексія послала прохання стати на чолі Укр. Церкви. Він відповів коротким листом, в якому висловлював повне співчуття автокефалії і рідній мові в Укр. Церкві, але, як не українець (на прізвище Беліков), не вважав властивим очолити йому Українську Церкву.

В гарячому прагненні до Всеукраїнського Собору, наміченому на 1/14 жовтня 1921 р., мати єпископат, ВПЦР хапається ще за одну можливість вийти з тяжкого становища. З Кавказу, з самого Тифлісу, на травневий собор Київщини приїхав прот. Степан Орлик, родом з Волині. Він приєднався до Укр. Церкви, говорив, що близький є до грузинського католикоса Леоніда (перший обраний католикос Грузії Киріон був забитий при таємничих обставинах в р. 1919) і запевняв, що католикос Грузії висвятить єпископа для Укр. Церкви, бо сама Грузинська Церква оголосила себе автокефальною явочним порядком. Прот. Орлик казав, що має змогу повернутись на Кавказ і провезти з собою до Грузії ще одного. Він був удовець; рішено було делегувати з ним ще другого удівця священика Павла Погорілка з Поділля і просити католикоса Грузії висвятити цих двох кандидатів на єпископів для Укр. Правосл. Церкви. Але оо. Орлик і Погорілко доїхали тільки до Харкова; далі большевики їх не пустили. Тоді вони, вертаючись, заїхали до Полтави, до архиєпископа Парфенія, в розмові з яким, як знаємо, і перша делегація до нього ВПЦР в р. 1920 підіймала питання про висвяту єпископів. Кандидати в єпископи рішили попитати тепер, що скаже архиєп. Парфеній. К. Фотієв пише, що архиєп. Парфеній „їм відмовив, заявивши: шукайте другого” (Op. cit., стор. 32). Про ці події К. Фотієв, як і інші автори, пишуть на підставі матеріялів, які залишились після митр. Липківського. А у митр. Липківського (в розд. VII манускрипту про Відродження Укр. Церкви) читаємо: „Архиєп. Парфеній прийняв їх досить прихильно; особисто йому прийшов до вподоби свящ. Павло Погорілко; його Парфеній навіть хотів зробити своїм заступником. Що ж до висвяти наших кандидатів на єпископів, то архиєп. Парфеній не сказав їм нічого певного, зрештою порадив їм найти ще другого єпископа, щоб висвята була цілком канонічна і наравя звернутися у Єкатеринослав до єп. Агапита”. Як бачимо, історик Фотієв перекрутив відповідь архиєп. Парфенія, надавши словам його: „Шукайте другого” сенс: „Відчепіться від мене, іншого пошукайте”, коли на ділі архиєп. Парфенію ходило про дотримання прав 1 св. Апостолів: „Єпископа нехай поставляють два або три єпископи”.

Так перекручуючи історичні матеріали, К. Фотієв про турботи українців в 1921 р. здобути для своєї Церкви національну ієрархію висловлюється зневажливо: «Началась форменная „погоня за благодатью“ — нечто одновременно чудовищное и комичное» (Ibidem). Дійсно виникають одночасно потворні й комічні „історичні праці“, коли автори їх пройняті бувають націоналістично-політичною злістю. За порадою архиеп. Парфенія, оо. Орлик і Погорілко поїхали до єпископа Агапита. К. Фотієв знов написав неправду, що „єп. Агапит відмовився хіротонізувати їх“. У митр. Липківського написано: „Єп. Агапит прийняв наших кандидатів досить уважно, розпитував, але що до висвяти не сказав нічого певного, обіцяв лише, що він напише до архиеп. Парфенія, або й сам поїде до нього, і вони умовляться; зрештою, сказав, спішитися нема чого: я маю бути в Києві, в еказаршому Синоді, можу зайти й до ВПЦР й поговорити“. Так українські кадидати в єпископи й повернулись до Києва, куди прибули якраз в день відкриття Всеукраїнського Церковного Собору 1/14 жовтня 1921 р. Розмови їх з владиками Парфенієм і Агапитом ще дають підстави до твердження, що своєчасні заходи українських урядів і церковно-громадських діячів в справі утворення української національної ієрархії могли досягнути бажаних успіхів.

7. Національно-церковна діяльність уряду УНР в 1919-1921 роках.

Як ми бачимо з подій в церковному житті, описаних в двох попередніх підрозділах, український церковний рух в столиці України Києві провадився в роках 1919-21 самими українськими церковно-громадськими силами, які мусіли, після залишення Києва на початку 1919 р. своєю українською владою, пристосовуватися у веденні церковної справи до політичних обставин і під большевицькою владою, з відокремленням при ній Церкви від держави та рабунком церковного майна, і під денікінською владою з реставрацією при ній церковних порядків до-революційних, і знову ж під большевицькою владою. Не маємо даних, щоб судити, який був в цих часах, до Всеукраїнського Церковного Собору в жовтні 1921 р., зв'язок поміж церковно-громадськими діячами Києва і урядовими чинниками уряду УНР, які відали ресортом справ церковних.

Уряд УНР від лютого 1919 р. опинившись, за виразом історика, „в стадії хронічної евакуації“, не міг, розуміється, в обставинах збройної боротьби та дипломатично-політичної гри і переговорів, присвячувати багато уваги справам взагалі культури, зокрема і справам відродження Української Церкви; до того ж, перебуваючи на скрайку української етнографічної території з укр. православною людністю (смуга Поділля, по-часті Зах. Волині), а під кінець 1920 р. і цілком поза межами такої території, не мав уряд і терену для переведення на ньому українізації Православної Цер-

кви. Мимо того маємо факти з національно-церковної діяльності в цих часах уряду УНР, які заслуговують бути в історії відміченими.

Пастор Фр. Гейер пише, що „Петлюра ще в грудні 1918 р. покликав на церковного зверхника в Україні архієпископа Олексія Дородничина, як єдиного єпископа, що до сього часу брав участь в національно-церковному русі і був предсідником Церковної Ради, але що дійсне керівництво Церквою знаходилось в руках міністра культів Директорії, проф. Івана Огієнка” (Ор. cit., стор. 58). Звідкіль взяв Гейер такі відомості, він не подає, хоч в цитації джерел дуже пунктуальний. Про таку роль архієпископа Олексія Дородничина з приходом до влади Директорії ми ніде, крім Гейера, не читали; він же далі пише, що архієпископ Олексій „залишив національно-церковні справи на призволяще” (стор. 67), і далі оповідає про переїзд архієп. Олексія до Новоросійська і смерть його, посилаючись на спомин митроп. Євлогія, про що й нами оповіджено вище. Але митроп. Євлогій нічого не каже про зверхництво в Українській Церкві за Директорії архієп. Олексія Дородничина.

Проф. І. Огієнко уряд міністра ісповідань обняв у вересні 1919 року (Д. Дорошенко. Прав. Церква в мин. й сучасному житті укр. народу. Стор. 54), коли архієп. Олексій Дородничин був уже в Новоросійську, а Київ був в руках денікінців. Отже й хронологічні дати подій цілком відкидають вище приведені твердження пастора Гейера про номінальне очолення Церкви в Україні архієп. Олексієм, а фактичне керівництво в ній міністра культів проф. І. Огієнка. Митр. Василь Липківський оповідає: „Під час Деникінської навали де-які з українських церковних діячів мусіли вийти з Києва й прибули до Кам'янця-Подільського, де ще тулилась українська влада — Директорія. Туди разом з нею виїхала й президія Кирило-Мефодієвого Братства, що вся була з урядовців. В Кам'янці Братство дуже розвинуло свою працю, утворювало прилюдні зібрання; до нього пристав і Володим. Чехівський, що залишив політичну працю. Там, в зібраннях Кирило-Мефодієвого Братства, біженці з Києва сповістили про заснування в Києві українських парафій і про обрання нової Всеукр. Церковної Ради. Всі члени й президія Кир.-Мефод. Братства влились в нову течію українського церковно-визвольного руху, свою працю, як окремого органу, припинили і склали з себе першу українську парафію в Кам'янці-Подільському”.

З цього оповідання виникало б, що до сього часу в Кам'янці не було ще української парафії, які з весни 1919 р. були відкриті в Києві. Посеред тих українських церковних діячів, що в часі навали Деникінської мусіли залишити Київ і подались до Кам'янця, був і прот. В. Липківський, як про це пише він в листі до о. Корсунівського 23. IV. 1922 р. Він же був, очевидно, і головним інформатором братчиків в Кам'янці про все, що сталося в церковному житті в Києві від того часу, як уряд Директорії зали-

шив Київ. Треба думати, що, перебуваючи в Кам'янці до кінця грудня 1919 р., прот. В. Липківський мав нагоду не раз обміркувати справи українського церковно-визвольного руху з проф. І. Огієнком, як міністром ісповідань, тим більше, що вони на цьому полі були зближені ще в роках 1909-11, коли о. Липківський був законовчителем, а І. Огієнко вчителем Комерційної школи в Києві, і тоді вони вже „обдумували над реорганізацією і відновленням Укр. Церкви” („Людина праці”. Слово Істини, за 1950 р., XI-XII, стор. 7).

З того ж листа митроп. В. Липківського до о. Корсуновського (23. IV. 1922) довідуємось, що й на тому клаптику української землі, де в 1919-20 р. довелося перебувати урядові УНР, московська ієрархія з духовенством ставила завзятий спротив розмосковленню Православної Церкви на українському Поділлі. На чолі цього опору став архиеп. Подільський Пімен Пегов, родом великорус з Уфи, якого українці по непорозумінню високо піднесли, обравши його в січні 1918 р. на голову Всеукр. Церковного Собору. Тоді він був єпископом Балтським, вікарієм Подільської єпархії; тепер же, після смерті архиеп. Подільського Митрофана, зайняв катедру Подільську з виборів єпархіяльним собором, під час яких виборів не аби-яку роль мав і факт головування Пімена на Всеукр. Соборі. Оскільки архиеп. Пімен почував себе певно в спротиві урядовим сферам в справі розмосковлення й незалежнення Української Церкви, видно з того, що й прот. В. Липківський, як пише в листі, „дістав від Пімена заборону, хоч служив тільки раз і то з його благословенства”. Пізніше, коли в лоні Рос. Церкви почалась в травні 1922 р. „живоцерковна революція”, з утворенням в ході її, під диктат большевицької влади, „Вищого Церковного Управління” (ВЦУ), а р. 1923 „Живу церкву і її ВЦУ” змінило в боротьбі з патріяршеством і „Патріяршою Церквою” „обновленство” з „Синодом Правосл. Рос. Церкви”, архиеп. Подільський Пімен приєднався до „обновленців”. Коли в жовтні 1923 р. відбувся в Харкові собор „обновленців”, на ньому головував архиеп. Пімен Пегов, який був обраний на митрополита „Синодально-обновленської церкви” на Україні і переїхав з Кам'янця до Харкова, де й очолював ту церкву до року 1936 (Фр. Гейер. Ор. cit., стор. 102, 114). Невідомо, на підставі яких даних цілком протилежне тому написав протопр. Польський про „митрополита в Харкові після революції (?) Пімена Пегова” в складі українського екзархату (тобто Патріяршої церкви), що ніби митр. Пімен „до зера звів всі задуми і плани обновленства в Харкові, і церкви залишились православними, хоч на початку обновленство охопило майже всі церкви в місті”; це ніби й „стало причиною суворого переслідування митрополита владою”. Протопр. Польський не звернув уваги на те, що сам же перед відомостями про „митр. Харківського Пімена” написав про Константина, митр. Київського (Дьякова), як висвяченого патр. Тихоном р. 1923 для Харкова,

звідкіля митр. Константин виїхав до Києва тільки в 1935 р. („Новне мученики Россійські”. Т. II, 1957, стор. 88-89). Виходило б, що на Харківській катедрі з 1923 р. одночасно перебувало два митрополити, обидва патріяршої юрисдикції.

Осередком церковно-культурної діяльності в напрямку відродження національної Української Церкви став на Поділліу Богословський факультет Кам'янецького Державного Університету з його ректором проф. І. Огієнком, на ректора призначеним ще гетьманським наказом при заснуванні університета восени 1918 р. Деканом Богословського факультету вибрано було проф. Василя Біднова, дослідника історії Української Православної Церкви під давньою Польщею, довголітнього вчителя Катеринославської Духовної Семінарії; Рос. Синод не допустив В. Біднова до викладів в Київ. Дух. Академії, де він був обраний на катедру після звільнення Синодом проф. В. Завітневича в наслідок ревізії Академії в 1908 р. архієп. Волинським Антонієм; мотивом незатвердження виборів було укарінофільство Біднова. В Кам'янецькому Університеті проф. Біднов викладав історію Української Церкви. Крім нього, читали спеціальні курси молоді доценти: І. Любарський, Мик. Васильківський, Йос. Оксіук — вихованці Київ. Дух. Ак. Як вище вже було сказано, в лютому 1919 р. приїхав і почав виклади архієпископ Олексій Дородницин, а також став читати церковну археологію прот. Єфим Сіцинський. Прот. Є. Сіцинський, старий український діяч і заслужений історик Поділля, голова Церковно-Археологічного Т-ва, в університетській церкві правив Службу Божу українською мовою. Фр. Гейер називає, як головного співпрацівника міністра ісповідань І. Огієнка в справах українізації, прот. Петра Табінського, ректора тодішньої Подільської Дух. Семінарії (Ор. сіт., стор. 68), але, як не помиляємось, о. Табінський, пізніше, з р. 1924, ректор Крем'янецької Дух. Сем. на Волині, теж належав до складу професорів Богослов. факультету Кам'янецького Університету. При Богословському факультеті організована була Ректором Університету спеціальна комісія для перекладу на українську мову церковно-богослужбових книжок, в якій праці найбільше поклав труду сам. В органі УАПЦеркви „Ц. й Ж” за 1928 р. читаємо: „Ректор Кам'янецького Університету професор Огієнко зачитав реферата про читання й співи слов'янського тексту в старі часи з українською вимовою. Після цього в де-яких церквах Кам'яця та по селах почали читати й співати з церковно-українською вимовою. Це не подобалось тодішньому Подільському архиєрейові Пімену, і служити з вимовою перестали”... (Ч. 2, стор. 138).

Проф. Дм. Дорошенко пише, що „Міністр ісповідань проф. І. Огієнко дуже енергійно повів справу українізації Церкви”, тільки що територія для цієї діяльності була мала, а за рік і ця територія була втрачена” (Православна Церква в минулому й сучасному житті укр. народу, стор. 53). В другій половині 1920 р. боль-

шевики зайняли Камянець Подільський. Камянецький Державний Університет був при них переформований на ІНО (Інститут Народної Освіти). Уряд УНР, силою непереможних обставин, змушений був податися на еміграцію, в тім і міністерство ісповідань.

В1921 р. Уряд УНР перебував в м. Тарнові в Польщі. В цей час міністр ісповідань проф. І. Огієнко розвинув широку видавничу діяльність для популяризації ідеї автокефальності Української Православної Церкви, привернення давніх її звичаїв і впровадження в Богослуження живої української мови замість церковно-слов'янської. Благодійне видавництво „Українська Автокефальна Церква”, під редакцією проф. І. Огієнка, як значилось на всіх популярних книжечках цього видавництва, робило велике національно-церковне діло, бо розходились посеред українського лобожного народу скрізь, можна сказати, по світі видавані ним книжечки. Велика більшість цих книжечок була й пера редактора видавництва. Назовемо де-які з них: „Українська мова як мова богослужбова. Права живої мови бути мовою церкви”. „Як Москва взяла під свою владу Церкву Українську”. „Як Москва знищила волю друку Київ-Печерської Лаври”. „Церковні братства і їх історія”. „Українські церковні братства, їх організація і завдання”. „Як цариця Катерина обмосковлювала Церкву Українську”. „Давні переклади Св. Письма на українську мову”. „Як на Москві палили українські церковні книжки”. „Грамоти Царгородського Вселенського Патріярха до українського народу”. „Українська Автокефальна Церква, її завдання і організація”. „Українська вимова церковно-слов'янського богослужбового тексту”. „Церковний рух на Україні”. „Братське послання церковним діячам про Українську Автокефальну Церкву”. „Закони УНР про Укр. Авток. Церкву” та інші.

Це ж Благодійне видавництво „Українська Автокефальна Церква” видало ч. 1-им „Прохання до Патріярха Царгородського благословити Автокефальну Українську Церкву”. Була це акція, яку, з доручення Уряду УНР на еміграції, переводило Міністерство Ісповідань в напрямку потрібних заходів для оформлення автокефалії Української Православної Церкви на міжцерковному форумі Вселенської Православної Церкви. В зв'язку, очевидно, ця акція стояла з законом 1 січня 1919 р. про автокефалію Української Православної Церкви, виданим Директорією УНР, та з делегацією, того ж р. 1919, проф. О. Лотоцького до Царгороду в справі признання автокефалії УПЦеркви Царгородським патріярхом. Для підкріплення розпочатих старань про признання автокефалії мали бути вислані прохання про це до Царгородського патріярха від різних українських організацій, державних установ, інституцій церковних, громадських, культурно-освітніх, військових частин, шкіл і т. ін., як про це сказано було в інструкції до виданого тексту „Прохання”, підписаного Міністром Ісповідань проф. І. Огієнком. Наводимо для історії текст цього „Прохання до патріярха Царгородського благословити Автокефальну Українську Церкву”:

«До Його Святійшества, Найсвятішого Патріярха Царгородського, Архієпископа Нового Риму.

Церква Царгородська була в свій час матір'ю Церкви Православної Української і передала останній за часи князя українсько-київського Володимира Великого науку християнську, всіма Вселенськими Соборами визнану, передала церковну ієрархію, Службу Богу та св. таїнства, для спасіння душ християнських потрібні.

Цілими віками Українська Церква Православна була в тісному зв'язку та єднанні з найсвятішими Патріярхами Царгородськими, владі їх корилася, порадами їх та мудрими наказами користувалася і для свого розвитку і для охорони від душолюбних ересів. За цей час наша Церква Українська приймала з рук патріярших своїх найстарших Владик та керовників — митрополитів Київських, а коли наші єпископи самі вибирали собі Київського митрополита, то просили в богоосвічених Патріярхів Царгородських всесильного благословення й підтвердження обраного кандидата.

В часи найбільшої скрути та небезпеки для нашої св. Церкви Української, в кінці XVI та на початку XVII вв., коли наші владика зза лакомства нещасного, зза панства великого зрадили батьківську віру і порвали єднання з світлим Царгородським Патріяршим Престолом і пішли до Риму, а оборонцями православної віри залишилися самі миряни, згуртовані в церковні православні братства, — тоді богомудрі патріярхи Єремія II, Кирил Лукарис та інші рішуче стали на боці цих братств і допомагали їм відстоювати від ворогів святу віру християнську. Український народ з великою втіхою та щирою подякою згадує ці славні часи тісного єднання любих його серцю українських православних братств з Патріярхами Вселенськими і, навпаки, з сумом пригадує 1686 р., коли патріярх Діонісій погодився відмовитися від керування Православною Церквою на Україні і переуступив це право Московському патріярхові.

Часи господарювання в нас, на Україні, патріярхів Московських, а з 1721 р. Російського Святішого Синоду, принесли багато шкоди та горя нашій Українській Православній Церкві, бо ми втрачали тоді свої стародавні церковні права щодо вибору духовенства од читача церковного до митрополита включно, втратили свою українську ієрархію, а примушено було нас окормлятися ієрархією московською, стародавні наші церковні звичаї знищено, текст наших служб церковних змінено, наші національні братські школи й освіту зруйновано і замінено московськими. Ми повсякчасно вживали заходів зберегти й заховати все це, та не сила була наша, бо московський царський уряд відкрито гнітив нас, закидаючи, що ми не маємо в себе чистоти Вселенського Православ'я.

І тільки останні роки, з 1917 р. починаючи, дали нам можливість повернути нашій Українській Православній Церкві те, що бу-

до понищено Москвою. Політична свобода та державна самостійність українського народу дають нам нині повну можливість оновити й своє церковне життя. Ми зараз відновляємо по своїх церквах наші українські стародавні звичаї, вироблені ще за часів безпосереднього єднання з Найсвятішими Патріярхами Вселенськими, ми правимо Службу Божу на зрозумілій для нашого народу рідній мові.

Але московська ієрархія творить нам перешкоди, заважає нашій праці святій на славу великого імени Божого. Світлий Уряд УНР ще законом 1 січня 1919 р. визнав необхідним проголосити автокефалію Української Православної Церкви. Увесь православний український нарід і велика частина духовенства визнали Українську Церкву автокефальною і невіддільною Московському патріярхові. В числі інших громадських товариств, разом з усім українським народом, автокефалію нашої Церкви Української підтримує і (назвати установу). Працюючи на користь Православної віри, просить Ваше Святійшество благословити і його труди і всю справу на Україні.

Благослови, Премудрий Отче, своїм Святим Патріяршим Благословенням, Богові на славу, Вселенській Православній Вірі на користь Автокефальну Українську Православну Церкву. За канонічність цієї автокефалії стоїть славний Богословський факультет Кам'янець-Подільського Університету, — він докладно з'ясував це в поданій до Вашого Патріяршого Престолу записці, зо змістом і побажаннями якої ми цілком погоджуємось і цілком підтримуємо їх.

Нехай Святий Царгородський Патріярший Престол і тепер підтримає наші всенародні зусилля оберігати Автокефальну Православну Українську Церкву, як він допомагав їй в часи діяльності наших славних церковних братств в XVI-XVII віках.

Римський папський престол призначив на Україну свого легата-патера Джеконе, Благословіть, Ваше Святійшество, теж призначити на Україну своїм представником єпископа, щоб він повсякчасно бачив нашу горливість до прадідівської православної віри і допомагав нам охороняти її в непорушній чистоті. Просимо також Вашого Святійшества не одмовити українському народові в хіротонії православних українських єпископів, коли буде надіслано до Патріяршого Престолу обраних нами кандидатів.

Батьківська ласка Вашого Святійшества до Синодальної Церкви Української оживотворить працю її, скріпить її і тісними узами знову зв'яже її з Святим Патріяршим Престолом Царгородським на віки віків.

Просячи Ваших Святих Молитов і Всесильного Патріяршого Благословення, залишаємось назавжди покірливими синами Вашого Святійшества».

Такі прохання, по підписах на них, засвідчених відповідно, належало, згідно з інструкцією Міністерства Ісповідань, висилати або

безпосередньо до Царгороду на ім'я Вселенського Патріярха, або до Міністерства Ісповідань УНРеспубліки. Ми не зустрічали даних, оскільки ця акція подачі прохань до Царгороду мала успіх в українському громадянстві і чи була яка відповідь Царгороду на прохання. Треба думати, що саме перебування Уряду УНР на еміграції, дальша церковна й політична боротьба на Україні і взагалі на Європейському Сході після розвалу царської імперії зовсім не сприяли тому, щоб Царгород міг в таких обставинах рішати питання автокефалії Української Православної Церкви. Для нас важливий тут не той чи інший успіх акції подачі прохань про благословенство автокефалії Царгородським патріярхом, а становище тодішнього Уряду Української Народньої Республіки в питанні переведення автокефалії Української Православної Церкви в Православному світі. Як бачимо, Уряд УНР, проголосивши законом 1 січня 1919 р. незалежність Української Церкви від Московської патріярхії, не вважав, що такої прокламації досить і що „ми нічийого признання нашої незалежності, автокефальності не потребуємо”, які немудрі погляди „супер-автокефалистів” доводиться зустрічати тепер в українській православної пресі. Ідея єдності Української Православної Церкви з всією Вселенською Православною Церквою, в живій конкретності — з всіма другими Православними Автокефальними Церквами-сестрами, а не перебування Автокефальної Української Церкви в ізоляції, „самій по собі”, була одною з головних засад церковної політики проводирів її в Уряді УНР того часу.

Бачимо ми це й з інших документів, крім приведеного вище. З нагоди закінчення праці проф. І. Огієнка по перекладу Літургії св. Іоана Золотоустого на українську мову, Голова Директорії УНР Симон Петлюра листом з дня 19 листопада 1921 р. на ім'я Міністра Ісповідань проф. І. Огієнка висловлює йому подяку, в імені Республіки, за dokonану працю, і там же, в тому листі, ставить йому в заслугу, що „Українська Церква Православна **нав'язує зносини з Вселенським Патріярхом** та організовано вступає до всесвітніх об'єднань церковних”. В другому листі до Міністра Ісповідань проф. І. Огієнка з дня 19 грудня 1921 р. Симон Петлюра, визнаючи, що „інтегральною частиною нашого державного будівництва є й планове будівництво Української Церкви”, стверджує, що „такого, точно до деталей продуманого, **програму** (щодо відновлення національної Церкви) ми не мали; і це, з мого погляду і досвіду, **було одною з головних причин наших неудач**”. Без огляду на несприятливі зараз (на еміграції) обставини, Симон Петлюра висловлює Міністру Ісповідань свою думку, що в плані українського церковного будівництва повинна зайняти головне місце **ідея власного патріярхату**; на чолі Української Церкви повинен, на його думку, бути патріярх, рівний патріярхові Московському. „В майбутніх конфліктах, писав він, нашої держави з Московною внутрішніми міцна, ієрархічно здисциплінована Українська Церква може відогра-

вати велике позитивне значення у вислідах такої боротьби"... (О. Лотоцький. Симон Петлюра. Варшава. 1936, стор. 53-55. Підкр. наші). Очевидно, що настановлення власного патріярха в Українській Автокефальній Церкві з авторитетом дійсного патріярха, без згоди на це інших Автокефальних Церков, і на думку не приходило Голові Директорії УНР.

РОЗД. II. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР В КИЄВІ 14-30 ЖОВТНЯ (нов. ст.) 1921 р., ЙОГО ДІЯННЯ І ДАЛЬШІ ПОДІИ В ЖИТТІ УАПЦЕРКВИ НА УКРАЇНІ ДО ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 1939-1945 РР.

В той час, як Голова Директорії УНР на еміграції, роздумуючи над „справою автокефалії Української Церкви”, в зв'язку зі значенням цієї автокефалії й для будови української державности, приходять до висновків про необхідність „внутрішню міцну, ієрархічно дисципліновану Українську Православну Церкву на чолі з власним патріярхом, як найбільш доцільну ієрархічну форму в організації Української Автокефальної Церкви” (з листа Симона Петлюри до міністра ісповідань І. Огієнка з дня 19. ХМ. 1921 р.), — в Києві український національно-церковний рух, силою різних обставин, в значній мірі вже нами показаних, прийшов до протилежних, треба признати, висновків, ставши по суті на шлях боротьби з „єпископсько-самодержавним устроєм Церкви”, як формульовано було цей шлях на Всеукраїнському Церковному Соборі в Києві 14-30 жовтня (н. ст.) 1921 р.

Цьому Соборові, скликаному ВПЦРадою, суджено було відограти в історії Української Церкви в добу її відродження головну роль, так що й історик у викладі історії відродження УПЦеркви з революцією 1917 р. не може не поставити цього Собору в осередку історичних подій, розглядаючи події укр. національно-церковного руху, які привели до цього Собору, і події, що наступили далі внаслідок діянь цього Собору. Як пише митр. Липківський, „14 жовтня 1921 р. нарешті прибув сам головний хазяїн УАПЦ, що мав взяти справоздання у її діячів за минулу працю, накреслити шляхи на майбутнє й поставити твердий ґрунт для її життя й розвитку”.

Майже 10 років тому, коли ще більш надійно, ніж нині, трактувались у нас справи церковного об'єднання православних українців у світі в одну Українську Автокефальну Православну Церкву і скликання з цією метою Всеукраїнського Православного Собору (поза Батьківщиною, яка в неволі), автор цієї праці, в зв'язку з трактуванням цих справ, написав статтю „Передсоборні думки” („Церква і Нарід”, чч. 6-7, 8, 9 за 1949 р., 1, 2-3, 4 за 1950 р.). В цій статті, виходячи з думки, що в реалізації ідеї церковного

З'єднання на Всеукраїнському Православному Соборі поза Батьківщиною може сильно заважити те чи друге відношення членів Собору до Київського Собору 1921 р., ми взяли на себе спробу перевести аналізу актів Київського Собору 1921 р. з точки погляду догматично-канонічної й церковно-історичної. Якої-будь критики цієї аналізи, що змусила б (критика) нас переглянути висновки аналізи, ми за ці 10 років не зустрічали. Нові ж матеріали, з якими за цей час пощастило ознайомитись, як, напр., „Церква і Життя” — орган УАПЦеркви, видання ВПЦРади, за 1927 і 28 рр., тільки скріпили нас в правильності переведеної аналізи. Це дає нам моральне право у викладі історії Всеукраїнського Церковного Собору в Києві в жовтні 1921 р. користати в значній мірі з попередю написаного нами про цей собор в названій вище статті „Передсоборні думки”.

1. Склад Всеукраїнського Собору 1921 р., питання на ньому про його канонічність. Справа на Соборі автокефалії Української Православної Церкви.

Друга ВПЦРада, як і перша, утворена в-осени 1917 р., вважала себе лише тимчасовим керівничим органом УАПЦеркви до скликання Всеукраїнського Собору. Підготовкою до Всеукраїнського Собору 1921 р. були з'їзди й зібрання церковні з кінця 1920 і від початку 1921 р. (в Києві і на периферіях — в м. Богуславі, Звенигороді, Березні і др.). ВПЦРада розсилала інформації, програму Собору з закликом до обрання делегатів на Собор не тільки до українських, але й до всіх парафій на Україні. Розсилалась ВПЦР й ідеологічна література, як про це свідчить видана р. 1922 за кордоном брошурка (в числі видань згаданого нами вище видавництва „Укр. Автокефальна Церква” під ред. проф. І. Огієнка) „Підвалини Української Православної Церкви”, яку проф. І. Огієнко супроводив слідуючою заувагою: «Подаю тут на увагу нашого громадянства статтю „Підвалини УПЦеркви”, складену ВПЦРадою в Києві; статтю цю було поширено поміж українською людністю перед церковним передсоборним з'їздом представників православних парафій волостей Київської округи, що відбувся 27-29 березня 1921 р. в Києві. Подаю цю статтю дослівно, не роблячи в ній жадних змін, хоч з де-якими місцями її, на яких **занадто вже відбився революційний час і сучасний український режим**, погодитися й трудно» (Стор. брошурки 1. Підкр. наше.).

Не маємо, на жаль, відомостей, як переводились вибори делегатів на Всеукраїнський Собор 1921 р., як рівно ж і про саму кількість делегатів та членів Собору Всеукраїнського: різні подаються дані. У митр. Липківського з розд. VII його історії Укр. Церкви сказано, що зібралось більше, як 400 делегатів; в „Історичній Записці” ВПЦРади читаємо, що „на Собор з'їхалось до 500 представників з духовенства і мирян з усієї України”, а в листі митр. Липківського до о. Корсуновського так само подається

число „до 500 представників майже від усіх губерній України”. Щодо питання, оскільки представлена була та чи інша єпархія України, то митр. Липківський зазначає: „Багато делегатів приїшли Поділля, Чернігівщина, Полтавщина, Волинь; були делегати з Одеси, Слобожанщини, навіть з Кубані, найбільше було zapewне з Київщини, особливо з Києва; переважна більшість членів була з селянства, учительства, з 60 було священників”. Невідомо, чи ті священники з 60 були представниками від духовенства, чи особисто з’явилися на Собор 1921 р. Скорше треба думати, що прибули більше особисто (бо ж організації церковного управління УАПЦ по повітах чи єпархіях тоді ще не було), але все рівно — вражає така малість священників на Соборі, який мав рішати долю Української Церкви, бо ж за статистичними відомостями 1914 р. священників на Україні було 10.565, дияконів — 1.825 і дяків — 10.793 („Церква і Життя”, ч. 2/7/1928 р., стор. 106-107); мимоволі пригадується, що в XVI в. на Берестейському Православному Соборі 1596 р. було, крім 25 архимандритів, намісників і протопопів, понад 200 священників.

Запрошення взяти участь у Всеукраїнському Соборі 1921 р. було вислано ВПЦРадою й до патріяршого екзарха митроп. Михайла Єрмакова та до всіх архиєреїв на Україні, „прохаючи їх, — як пише митроп. Липківський, — бути членами Всеукраїнського Собору й спільно з ним обговорити й вирішити всі питання щодо життя Української Церкви”. Таке запрошення, скероване до російських єпископів в Україні, явно суперечило ухвалам ВПЦРади від 5 травня 1920 р., якими проголошувалась автокефальність Української Православної Церкви і закликала українська православна людність жадних розпоряджень єпископату, представника Московської духовної влади, не виконувати і ні в які стосунки з ним не входити (див. про ці ухвали в розд. I, підрозд. 6). Майже півтора року після проголошення цієї автокефалії українські парафії, які знаходилися під керуванням ВПЦРади, були незалежні від російського єпископату (кілька часу користаючи з духовної оліки архієп. Парфенія, який знаходився в юрисдикції патріярха Тихона), обслуговувались і священниками, забороненими російськими єпископами. Отже явно непослідовним було тепер звернення тієї ж самої ВПЦРади до єпископів, унезалежнення від яких вона 5. V. 1920 р. проголосила, щоб ці єпископи прибули на собор, скликуваний ВПЦРадою, і прийняли участь „в обговоренні і вирішенні питань щодо життя Української Церкви”. Було таке поступовання гірким наслідком зневаження проводирями народними і церковними діячами від початку відродження Української Церкви в 1917 р. важливої справи утворення національної церковної ієрархії в Україні.

Думаємо, що критичне положення Церкви без єпископів змусило ВПЦР, під тиском особливо не реформаційно думаючого і настроєного духовенства, звернутися до російських єпископів і

просити їх взяти участь в Соборі. Але при тих стосунках поміж ВПЦРадою і російським єпископатом, які уклались вже від проголошення першою автокефалії Української Церкви 5. V. 1920 р., не можна було, очевидно, висилати запрошень на Собор, не перевішивши наперед переговорів в цій справі з екзархом і другими визначними єпископами. Ми не бачимо, щоб такі переговори були переведені, і тому трудно було очікувати з боку єпископату російського іншої відповіді на запрошення, як тільки відмовної. Таку відповідь і прислав від себе, а також і за всіх єпископів, екзарх Михаїл, додавши при цьому, що хто з священників прийме участь в Соборі, той буде ним відлучений від Церкви.

Так Собор 1921 р. відкрився 14 жовтня без єпископів і провадився увесь час в Київському Софійському Соборі. Головою Собору обрано було голову ВПЦРади Михайла Мороза і до нього президію і секретаріат з духовенства і мирян. Перше питання, яке поставлене було на Соборі, торкалось його правомочности: „Чи вважає себе Собор, з огляду на відсутність в його складі єпископів, цілком правним канонічним Собором Української Автокефальної Православної Церкви, чи лише звичайною нарадою”? (митр. Липківський). З доповіддю по цьому питанню виступив прот. В. Липківський. Після його доповіді, „Собор, на тій підставі, що єпископи на Україні самі не захотіли прийти на Собор, бо вони або не вважають себе членами нашої Церкви, або не вважають себе обранцями Церкви, або, нарешті, вважають себе вищим станом в Церкві і хочуть панувати на Соборі, тоді як „кожний член Церкви стає членом Собору не по тому, який він займає стан чи служіння в Церкві, а по тому, чи є він обраний від Церкви на Собор, незалежно від того, чи він єпископ, чи священник, чи мирянин, бо в Церкві перед Христом всі рівні”, всі ж „члени Собору зібрались в ім'я Христове для вирішення справ про життя Христової Церкви в українському народі”, — з цих мотивів докладчика виходячи, Собор признав себе дійсним канонічним Всеукраїнським Церковним Собором, скликаним Вищим Керівничим органом Укр. Автокеф. Церкви — ВПЦРадою.

Мимо признання себе таким, Київського Собору 1921 року в історичній літературі і ворожій відродженню Української національної Церкви, що не дивно, і, здавалось би, неутраьної, — зустрічаємо кваліфікацію Собору 1921 р. в Києві як „схизматицького собору” (Гейер, *Op. cit.*, стор. 77, 85). Розуміється, що в історії церковних соборів ще ні один собор не признав сам себе схизматицьким, розкольничим, але ж і в історії боротьби в Східній Православній Церкві за незалежнення, автокефалію тої чи іншої Церкви, коли цьому противиться Церква, від якої відділюються, ця остання завжди називала й буде називати „схизматицькими” собори тої Церкви, яка прагне автокефалії. Історія боротьби церков за свою автокефалію повна рівно ж нехтування заборон і відлучень, які пристрасно накладаються в боротьбі на ієрар-

хію і духовенство так зв. Церквою-матір'ю. Цього не треба забувати церковним історикам нейтральним та бути обережними, щоб не ображати членів Церкви, яка бореться за свої права. А така образа приходиться, коли історик безкритично повторює за тими, хто не хоче випустити з-під своєї влади національну Церкву цілого народу, зневажливі слова: „схизма”, „схизматики”, „схизматицький” собор...

Собор 1921 р. не мав потреби довго застановлятися і дискутувати над **справою автокефальності Української Православної Церкви**, бо ж зовсім нема даних, щоб посеред членів Собору був хто протиний автокефалії Української Церкви, а єпископат російський, з-під влади якого відійшла Церква, запросин на Собор не прийняв. Фактично Українська Церква була незалежною від Російської впродовж півтора року, маючи перед тим проголошення своєї автокефалії і в державному законі 1 січня 1919 р. і в постанові ВПЦРади 5 травня 1920 р. Правда, остання постанова потрібувала підтвердження її більш авторитетним тілом, ніж ВПЦР, в чому й повинно, на нашу думку, вбачати **головне значення акту Собору 1921 року в часті постанов його про автокефалію Української Православної Церкви.**

Ці постанови Собору, обняті розд. II „Діянь” Собору під наголовком: „Взаємовідносини межн Українською Церквою і іншими Церквами”. В точках цього розд. II — 8-13 і 15-16 проголошується, чи підтверджується раніш проголошена, автокефалія Української Православної Церкви. Центральним є властиво п. 12, де читаємо: „Українська Православна Церква, яку примусово і протиканонічно московська царська влада позбавила автокефалії, яка (Церква) морально і канонічно завжди залишалась автокефальною, а ухвалою ВПЦРади від 5 травня 1920 р. фактично відновила свою автокефалію повністю, є автокефальна, ніякому духовному урядові інших православних церков не підлегла і сама порядкує своїм церковним життям за провідництвом Святого Духа” (Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору в м. Києві 14-30 жовтня н. ст. 1921 р. Франкфурт-Майн. 1946. Передрук з видання ВПЦРади в Києві кінця 1921 р., стор. 6). Соборна ця постанова замовчує, як бачимо, державний акт Української влади про автокефалію Української Церкви, виданий 1 січня 1919 р. Вона містить в собі **ствердження волі церковного народу, представленого на Соборі, до незалежності, автокефальності своєї Церкви, яка фактично і є вже автокефальною.** В цьому розумінні акт цей має історичне значення в житті відродженої національної Української Православної Церкви. Але мотивацію цього акту покликанням на примусове позбавлення Української Церкви автокефалії в минулій її історії (про це довше говорить ще в т. 9 розд. II з притаманною часу соціальної революції фразеологією), так що тепер прийшло тільки **відновлення канонічної автокефалії, треба признати в соборній постанові невдалою, бо**

де суперечить історичній правді. Українська Православна Церква не була автокефальною, знаходилась, як Київська митрополія, в юрисдикції Царгородського патріярха до 1686 р., а від 1686 р. підпорядкована була юрисдикції Московського патріярха. Коли б не так це було, то пощо московська влада зверталась би до Царгородського патріярха, та ще за посередництвом турецького визиря, про відступлення Москві Київської митрополії? (Докладно про це — в т. II цієї праці, розд. XVII, стор. 292-343). Аргументація права Української Православної Церкви на автокефалію може бути сильна і без відступлень від історичної правди, для яких не місце особливо в постановах церковних соборів, де такі відступлення тільки ослаблюють, а не скріплюють, українські національно-церковні позиції.

Врешті історик повинен відмітити, що в свідомості Всеукраїнського Церковного Собору, при ствердженні ним перед тим вже проголошеної автокефалії Української Православної Церкви, було, очевидно, ясным, що в міжцерковних відносинах з іншими Православними Автокефальними Церквами **необхідним являється признання проголошеної автокефалії Української Церкви цими Церквами-сестрами.** А тому в постанові Собору 1921 р. (т. 9 розд. II) читаємо: „За визнання тієї автокефалії Українська Церква підіймає голос до сумління всієї Церкви Всесвітньої і певна, що Всесвітня Церква не відмовить в такому визнанні” („Діяння” Ор. сіт., стор. 6).

2. Питання на Соборі єпископату в УАПЦеркві; звернення в цій справі до патріяршого екзарха на Україні Михаїла Єрмакова. Рішення питання ухвалою Собору. Утворення єпископату УАПЦеркви соборною висвятою.

Істотною ознакою автокефальности тої чи іншої Православної Помісної Церкви являється незалежність Церкви в поставленні в ній самій Первоієрарха її і других єпископів, а через них і всього священства. Іншими словами, тільки тоді Православна Церква є автокефальною, коли вона в собі самій має джерело ієрархічної влади, а не звертається за єпископами, чи висвятою для неї єпископів, а тим більше священників, до єпископату іншої Православної Церкви. Очевидно, що можуть бути в історії Автокефальної Церкви випадки, коли припинилось в ній, з тих чи інших причин, власне єпископство, і тоді вона звернеться за відновленням його до іншої Автокефальної Церкви-сестри. Але це будуть винятки; нормальний же давній в Церкві Христовій порядок засвідчено правилом 8 Третього Вселенського Собору, який, боронячи автокефалію Кіпрської Церкви, порушену патріярхом Антиохійським, постановив: „Начальники у святих кіпрських Церквах нехай мають свободу, без намагань до них і без натиску на них, **по правилах свв. Отців і по давньому звичаю самі собою довершувати по-**

ставлення благоговійних єпископів". Таким чином, з проголошенням автокефалії Церкви зв'язані певні передумови, а як їх нема, треба подбати про їх утворення. Найголовніша передумова автокефальності — власний єпископат, без якого нема й Православної Церкви.

Ми вже не раз підкреслювали, що справа українського єпископату була злегковажена в перші роки відродження Української Церкви. Тепер, опинившись і під чужою, не українською, державною владою, українські церковні діячі, якби назовні не вітали вони відокремлення при цій владі Церкви від держави, побачили, що зайшли в сліпий кут, проголосивши автокефалію своєї Церкви, а єпископату в ній не маючи. „Питання про український єпископат, — пише митр. Липківський, — найбільше хвилювало ВПЦРаду ще перед Собором. Член ВПЦР прот. Ксенофонт Соколовський звернувся з листовною вимогою до ВПЦР одверто сказати, що вона думає про утворення єпископату: чи не має вона на думці в крайнім разі утворити єпископат не в традиційний православний, а в реформаційний спосіб? ВПЦРада відповіла «Соколовському, що вона своєї думки по цьому питанню не має, а жде, що скаже Всеукраїнський Церковний Собор... І от тепер, коли Собор зібрався, коли визнав себе єдиним канонічним органом УАПЦ для розв'язання цього питання, насиченість ним церковного повітря дійшла до вищої точки... Особливо запевно хвилювалось духовенство. Загальна думка всіх була така, що про єпископат мусить бути вирішено на Соборі остаточно, щоб там не стало, бо роз'їхались Соборові, не вирішивши цього питання, розійтись по домах без єпископа — це значить кинути свою Церкву на вірну смерть зараз після її народження. Отже Собор не мусить припинятися, доки не вирішить справи з єпископатом. Але в який спосіб її вирішити?.. От тут і розводили руками: де-які просто казали про „покладання рук пресвітерства“, згідно часам апостольським, а де-які тільки жахались цього. Нарешті рішали всіх заходів ужити, щоб порозумітись з сучасними єпископами. Коли питання про єпископат поставлено було на Соборі, рішили ще спробувати від Собору запросити єпископів прибути на Собор; може вони до запрошення цілого Собору поставляться більш уважно, ніж до запрошення ВПЦРади. Тоді обрана була від Собора делегація до екзарха Михаїла з проханням його і єпископів на Всеукраїнський Собор”.

На нашу думку, був це момент надзвичайний в історії взаємовідносин поміж Церквою Російською, чи Московською, і Українською, коли перша могла глибоко віддячити українському народові і його Православній Церкві за всю церковно-місійну службу їх для Суздальсько-Московської півночі від часів св. Рівноапостольного князя Володимира, за ті церковно-освітні прислуги, які мала Московська Русь впродовж XVII-XVIII століть від українських ієрархів і українського духовенства з його школами; з дру-

того боку, в цій історичній менті Московська ієрархія могла б виправдати кривди, заподіяні нею, як слугою певного політичного режиму, українському народові, денационалізуючи його верстви через Церкву впродовж понад двох віків. Але недоля судила, щоб на чолі тої ієрархії в Україні стояв в той момент, як представник патріярха, архипастир вузьких поглядів, який, залишаючись і в цю добу падіння імперії з цезарепапизмом в Церкві на позиції старо-режимного архиєрея-бюрократа „Ведомства Православного Ісповідання”, не в силі був піднятися до розуміння духовної ролі Церкви в житті народів.

Патріярший екзарх митрополит Михайл Єрмаков, на просьбу делегації від Київського Собору, на Собор прибув з кількома священниками; інших єпископів не було. Але прибув він не для участі в працях Собору. Зустрічений на Соборі, як належить архипастиреві, співом „Достойно єсть” та „Іс пола еті деспота”, екзарх Михайл не дав благословення зібраним, а підбігши до столу президії Собору, оголосив, що він цей „з'їзд” не визнає за Собор, як зібраний без його дозволу, супроти канонів, і пропонує негайно роз'їхатись по домах... З тим хотів відразу відійти, але його прохали сісти і відповісти на де-які питання. Його стали просити рукоположити в єпископи Української Церкви тих кандидатів, яких обере тепер Собор. Екзарх відповів, що на його думку, на Україні і без того є досить єпископів, а коли треба, то він ще висвятить, кого схоче... От і в цю неділю рукополагається єпископ. «Тоді окремі члени Собору, — оповідає учасник його, тоді священник, а потім єпископ, Микола Карабіневич, — виступили з палкими, любов'ю оповитими, промовами, закликали до згоди, братерства й від лиця всього Собору просили митрополита Російської Церкви Михайла піти назустріч бажанням українців. Один з промовців, старий батько кооперації, Микола Левницький закінчив промову словами св. Євангелія: „Ми просимо у вас хліба, — не дайте нам каменя; ми просимо у вас риби, — не дайте нам гадюки” (Мтф. VII, 9-10). Благання Собору не зворушили, не розтопили серця старого царського митрополита. До нього в цей момент простягала руки воскресла Українська Церква, молила його про життя, та даремно. Забув митрополит задовіти Христа і на це відповів: „Я гадюк не висвячую”. Далі йти було нікуди, більшого гріха, більшої образи не можна було чекати. Стало всім ясно, що ні благанням, ні проханням, ні Божим словом не пробити камінних сердець і душ старих єпископів. Вони самі відгородилися стіною, сами вбили кола в організм Церкви, сами стали на шлях роз'єднання і боротьби» (Єп. Микола Карабіневич. Правда про св. УАПЦеркву. „Церква й Життя”. Ч. 4 1927 р., стор. 275-276).

„Екзарх Михайл схопився і зараз же вийшов, сказавши, що для українців єпископа не дасть і молитовно звернувся до Богородиці „Нерушимої Стіни” (засідання Собору проходили в Со-

фійському соборі) з вірою, що вона не дасть відбутися тут найтяжчому церковному злочину, цебто висвяті єпископа пресвітерами” (митр. Липківський). Замість молитви про це до Небесної Заступниці, екзарх Михайл міг сам не допустити до такої висвяти, задовольнивши прохання Всеукраїнського Собору про висвяту в єпископи обраних Собором кандидатів, при умові, розуміється, щоб соборні кандидатури відповідали канонам Вселенської Православної Церкви. Чим керувався митроп. Єрмаков в своїм поступованні, яке цілком підходить під слова Господні: „Горе тому чоловікові, через кого опокуса приходить”? (Мтф. XVIII, 7). Запевно не мотивами церковно-християнськими, яких не подають ні богослови, ні каноністи, — принаймні ми не чули від них таких мотивів, — навіть ворожі відродженню Української Православної Церкви. Отже російський націоналізм засліпив очі тодішньому керівникові Православної Церкви в Україні екзархові Михайлові, який міг піти назустріч бажанню Собору 1921 р. щодо висвяти українських єпископів і залишився б в цій, так важливій для дальшого співжиття православних українців і росіян, справі в порядку навіть перед Московською патріархією, користаючи в даному випадку з патріяршого наказу, опертого на постанові Вищої Церковної Ради, від 7/20 листопаду 1920 р. ч. 362, згідно з яким широка самоуправа предоставлялась на місцях єпископату, до висвяти нових єпископів включно, без зносин з московським церковним центром, з огляду на тяжкі перешкоди в зносинах і перерву їх зза революційних подій, горожанську війну, пересунення боєвих фронтів і т. п.

Не маємо даних, щоб судити, чи не було тоді посеред єпископів в Києві, в цей тяжкий момент для Української Цркви, противних поступованню екзарха Михайла, і оскільки, значить, екзарх діяв по згоді з всіма єпископами, як в цьому переконані були сучасники — члени Собору. „Всі вони (словянські єпископи) рішили одностайно відмовитись від участі в Соборі і боротися з ним і не зупинилися навіть перед тим, щоб нанести образу Соборові, а в його особі й усьому віруючому народові українському” (Єп. М. Карабіневич. *Op. cit.*, стор. 275). Але „одностайність” єпископів у великій мірі освітлюється наступним фактом, про який знаходимо відомості в т. IV „Жизнеописанія митрополита Антонія” єп. Нікона (Рклицького). У власноручній записі митроп. (тоді архієпископа) Євлогія про арешт в грудні 1918 р. в Києві його і митропол. Антонія пише Євлогій: „Митрополит Антоній розповів мені (в арешті), що напередодні, після мого арешту, він зібрав усіх єпископів, які були в Києві, і вони постановили твердо триматися, під загрозою церковної кари, ухвал Українського Церковного Собору” (що відбувся за гетьманської влади. І. В.). В примітці до цього під текстом єпископ Нікон подає: „З огляду на те, що в цей час українськими самостійниками велась напружена боротьба за повне відділення (автокефалію) Української Церкви від Російської Церкви і Московського патріярха, єписко-

ли, за пропозицією владики Антонія, дали на письмі під клятвою приречення в тім, що вони залишаються вірними Російській Церкві і не приєднаються до автокефалії. Потім один з єпископів не дотримав цього приречення, за що був засуджений собором єпископів і позбавлений своєї катедри" (Єпископ Нікон. Житнеописаніє Блаженнейшаго Антонія, митрополита Київскаго и Галицкаго, т. IV. Нью-Йорк. 1958. Стор. 239. Підкр. наше.).

Не названий тут автором „Житнеописанія” по імені єпископ був, треба думати, архієпископ Катеринославський Агапит Вишневецький, про засуд якого, за привітання Директорії УНР і молебень на Софійській площі в Києві, Вищим Церковним Управлінням при армії ген. Денкіна оповіджено нами вище (розд. I, 5). Екзарх Михаїл Єрмаков не був, правда, зв'язаний клятвою, яку відбрав, невідомо на підставі якої догматично-канонічної науки про Церкву Христову, від єпископів в Україні митрополит Антоній в 1918 р. після повалення гетьманської влади, бо ж екзарх Михаїла не було тоді й на Україні. Але ж інших єпископів, по мимо можливо однакової політичної орієнтації їх на єдину неділимую Росію (більшевизм вважався ще явищем не довготривалим), в'язала ще у відношенні до України й Української Церкви дана на письмі присяга.

Хто знає, чи задоволення українців висвятою для них національної ієрархії не внесло б замирення і у взаємовідносинах в церковному житті України поміж „автокефалістами” і „слов'янстами” та ослабило б і прагнення повної відразу церковної незалежності? Не задумався глибше над вимовним фактом звернення до нього в гарячій просьбі Всеукраїнського Собору ні екзарх, ні інші єпископи. А головний інспіратор боротьби під клятвою проти автокефалії Української Церкви, який, признаємо, міг би тепер задуматися, митрополит Антоній, був, залишивши паству, в час цих подій в Києві, далеко за кордоном.

Не трудно зрозуміти, що підвищений настрій, з яким взагалі розпочався Собор 1921 р., ще більш був піднесений остаточною відмовою екзарха Михаїла. Навіть ті священники, що ще надіялись на єпископів, визнали, що від них нема чого ждати. Чулись голоси, що „згоди не може бути, Українська Церква з такими єпископами відродитися, зажити новим життям не може, верховні пастирі кинули Українську Церкву на роздоріжжі, їм не цікаво й не бажано працювати в ній і разом з нею по-Божому, вони гадали й мріяли вічно тримати Церкву на Україні в своїй підлеглистї й рабстві”... Загострення націоналістичною російською ієрархією на Україні ієрархічного питання в національній Українській Церкві спричинило ряд актів, яких могло і не бути на соборі 1921 р., а найголовніший між такими — утворення непринятим, а не канонічним шляхом українського єпископату.

Що утворення таким шляхом української ієрархії на Соборі 1921 р. було актом вимушеним, ясно видно з старань перед собо-

ром і в часі по відкритті його придбати для Української Церкви канонічних єпископів. Безпосереднє ж свідoctво про такий характер цього акту маємо від одного з тих єпископів, які були висвячені тоді ж, в час Собору 1921 р., митрополитом Липківським і архієпископом Шараєвським. А саме, — першим, ними висвячений, єпископ (нині митрополит УПЦеркви в США) Іоан Теодорович пише: „Ми ніколи не відділялися від Вселенського Православ'я. Акт Собору 1921 р. не був актом реформативним, а актом вимушеним. Ми духовно все себе числимо в лоні Вселенського Православ'я”. . . (З листа до митрополита Полікарпа Сікорського від 6 червня 1946 р.). Це саме підтвердив владика Іоан Теодорович і в листі свому від 16 жовтня 1947 р. до Ради т. зв. „автокефалістів-соборноправників” в Ашаффенбурзі, коли вони звернулися до нього, обравши почесним головою Ради, аби він їх очолив. В цьому ж листі митрополит Теодорович писав: „З того, що воля й серце нашого народу утворили в 1921 р., багато з того не було свобідним проявом нашої багатовікової української церковности, а проявом під примусом тодішніх обставин. До таких проявів з примусу, а не свобідним рішенням, треба віднести самий акт відновлення нашої ієрархії, акт, що оліся став „пятою Ахилла”, болісним місцем, яке все потребувало оборони, а не було місцем опори, що дає певність стояння, не потребуючи жадних підпор” (Підкресл. наші).

Вимушений остаточною відмовою екзарха Михаїла, а не реформаційний характер акту утворення української ієрархії на Соборі 1921 р. підтверджується й соборними постановами на цей предмет, обнятими в „Діяннях” Собору (розд. IV. Відновлення Української Церковної Ієрархії). Треба звернути найперше увагу й на те, що постанова про соборну висвяту в єпископи, при відсутности на Соборі єпископів, не була, не вважаючи на загальне обурення політиканством екзарха та інших російських єпископів, так однодушно принята на Соборі, як звичайно про це пишуть. З оповідання самого митроп. Липківського про переведення цієї справи на Соборі — вона представляється так.

Доповіді по питанню утворення єпископату в Українській Церкві були виголошені на засіданні Собору другого дня по відмові екзарха Михаїла висвятити для Української Церкви єпископів, Володимиром Чехівським (вихов. Київської Дух. Акад., б. Голова Ради Нар. Міністрів при Директорії УНР в грудні-січні 1919 року) і прот. Ксенофонтом Соколовським. Чехівський „доводив, що в апостольські часи не було висвяти єпископської, що апостола Павла висвятили на апостольство пророки, які не були єпископами (Діян. XIII, 1), що апостол Тимофій висвячений був покладанням рук пресвітерства (1 Тим. IV, 14), і далі в Александрійській і Римській Церкві довго єпископа висвячували пресвітери. А коли єпископи відняли у пресвітерів це право, то це вже було порушенням апостольської практики. Благодать Св. Духа

взагалі не в єпископах, а в церкві, цебто в громаді вірних. Отже Церква, як це було і в апостольські часи, теж може покласти на обранця свої руки й звести на нього благодать Св. Духа... Загальний висновок з доповіді своєї Чехівський зробив такий, що коли Тихонівський єпископат на Україні йде проти волі Церкви і не хоче зробити їй послуги традиційною висвятою для неї єпископа по її обранню, то Всеукраїнський Церковний Собор має повне канонічне й догматичне право висвятити обраного ним першого єпископа митрополита, залишаючись непохитно на православному ґрунті, всесоборною висвятою і покладанням рук свого пресвітерства" (З розд. VII манускрипту митр. Липківського про „Відродження Укр. Церкви"). Прот. К. Соколовський в своїй доповіді стояв на ґрунті традиційної практики Вселенської Православної Церкви, за якою практикою, опертою на науці про Церкву і канонах церковних, „Православна Церква визнає лише єдиний спосіб висвяти єпископа, — це покладання в чині висвяти рук на кандидата двох або трьох єпископів (прав. 1 свв. Апостолів). Всякий інший спосіб висвяти без єпископів — це буде ухил до протестантства і зрада Православної віри" (Ibidem).

Не маємо ми докладних даних про обговорення на Соборі ієрархічного питання після заслухання цих двох протилежних доповідей. Митр. Липківський обмежується загальними замітками, що „під час обговорення цього питання Чехівський та інші легко довели помилковість тверджень о. Соколовського, але кілька священників й мирян (небагато) виступили й за Соколовським проти всесоборної висвяти... Де-які інші навіть залишили Собор"... Думаємо, що для членів Собору в рішенні, куди їм схилитися, за яку висвяту голос подати, найбільшу роль відіграло безєпископальне положення Української Церкви в даний момент. Прот. К. Соколовський не вказував виходу з цього положення, В. Чехівський давав вихід. Пізніше, р. 1925, ВПЦРада в своїй „Історичній Записці" до голів всіх православних церков писала про це положення: „Навіть в тих членів Собору, що до останнього моменту не втрачали надії на допомогу з боку Російських єпископів, відкрились очі й вони побачили, що у цих єпископів не залишилось вже Христової благодаті-служіння Церкві своїми духовними дарами, а залишилось тільки державне право свого панування над Церквою, і що від таких єпископів чекати братерської допомоги — марна річ. Звернутись до єпископів других церков було неможливо, час був військовий, кордони всі було закрито. Роз'їхались Соборові без утворення власної ієрархії — це було смертю тільки що народженої вільної Української Церкви. В таких тяжких обставинах, коли допомога від людей безсила, — всесильний Бог"... (Церква і Життя, ч. 2-3, стор. 144).

Хоч дискусія й виявила схильність більшості промовців до виходу з безієрархічного стану Церкви в соборній висвяті двох єпископів, однак рішено було, за пропозицією президії Собору,

застосувати ще, з обережності у вирішенні такого важливого питання, засади кваліфікованої більшості. Собор постановив справу соборної висвяти першого єпископа — митрополита — вважати вирішеною позитивно тільки в тому випадку, коли за таку висвяту подадуть голос не менше, як 11/12 всіх присутніх членів Собору, при чому голосування мало бути персональне і відкрите: кожний член Собору, прийшовши по виклику до столу президії, казав, чи він за, чи проти всесоборної висвяти. В цьому голосуванні, за свідокством митр. Липківського в розд. VII Історії Укр. Прав. Церкви, взяло участь 262 члена Собору, з яких 5 було проти всесоборної висвяти, 7 утрималось, а 250 — за; в листі ж з дня 23 квітня 1922 р. до о. Корсуновського подано митрополитом 294 присутніх і голосуючих, з яких „за” голосувало 282, решта 12, як і вище. Очевидно, що митрополит писав з пам'яті про це в різні часи. Але ця розбіжність не так вже важлива. Головне ж для історії — це те, що кількість присутніх і голосуючих по питанню єпископської висвяти на Соборі далеко відбігає від поданої раніше кількості представників, які прибули на Собор. Аджеж у митрополита Липківського в „розд. VII” подано „більше як 400 делегатів”, а в листі до о. Корсуновського — „до 500 представників” на Соборі; остання цифра названа і в „Історичній Записці” ВПЦРади. Таким чином, виходить, що в голосуванню по питанню утворення українського єпископату не взяло участі до 150, або й до 200 (коли прийняти загальну кількість представників 500) членів Собору. Чи не в праві ми думати, що ці відсутні „залишили собор” після дискусії по ієрархічному питанню, як і оповідає про це митрополит Липківський без подання кількості тих, що залишили.

На нашу думку, така немала опозиція повинна була спричинитися й до того, що соборні постанови про „Відновлення Української Церковної Ієрархії”, прийняті Собором 1921 р., носять невиразний і врешті непослідовний характер. Знайомство з „матеріалами з історії визволення УАПЦеркви” і з статтями, викликаними полемікою про канонічність і благодатність української ієрархії 1921 р., уміщеними на сторінках органу УАПЦ „Церква і Життя”, дає нам підстави до висновку, що посеред діячів українського церковного руху була течія, яка, чи то під впливом загостреної боротьби з націоналістичним російським єпископатом, чи й незалежно від того, а в зв'язку з революційними настроями часу, наближалась до реформаційних думок в житті і устрої Церкви, при чому ця течія або не звертала уваги на традиції своєї історичної національної Української Православної Церкви, або викривляла її історію і характер. Черпала ж своє надхнення і ідеологію, — не входимо тут, оскільки розуміння її було правильним, — в часах первісного християнства і мріяла про відродження „апостольських часів” в Українській Церкві, а через месіянзм останньої і у всій Всесвітній Церкві Христовій. Для цієї течії „всесоборна висвята” єпископа пресвітерством і вірними мирянами бу-

та не актом, вимушеним о ставинами і тільки оправдуваним стародавньою практикою часів до-Вселенських соборів, як, скажімо, в Олександрійській Церкві, а „найвищим ступенем церковної творчості”, коли „Українська Церква дбала про розвиток вищих форм життя”... (Архиєп. Іван Павловський. Перший Всеукр. Правосл. Церк. Собор.. "Церква і Життя", 1927 р., ч. 2-3, стор. 204). Бо ж, читаємо у другого представника цієї течії, „Богоустановлене через апостолів ієрархічне служіння в церкві складалося з двох станів: нижчого, помічного чи дияконського, і вищого, начальницького чи єпископського, званого одночасно пресвітерським... Всі відмінні форми пресвітерського служіння з'явилися пізніше; первісна Церква Христова їх не знала... Через те вони існуватимуть лише доти, доки в них буде потреба, або доки житимуть ті сили, що викликали їх до життя... Церква Христова нічого не втратила б у своїй благодатній суті, коли б вона під впливом певних змін історичного життя повернула до первісного стану, коли єпископ нічим не відрізнявся від пресвітера, а пресвітер від єпископа. Це було б тільки відновленням двох основних ієрархічних ступенів в їх давнішому вигляді”... (Волинський. „Походження єпископату в зв'язку з питанням про благодатність ієрархії УАПЦ”. Церква і Життя. Ч. 1 — 1927 р., стор. 80, 81). Як бачимо, думки цієї течії були недалекі й від пресвітеріанства.

Але ж ця течія, яку, видно, мав на оці й орган митрополита Іларіона Огієнка (в 1921 р. Міністра Ісповідань УНР) „Слово Істини” в ст. „Перешкоди для поєднання наших церков” (січень 1950 р. Вінніпег.), про впливи якої (течії) на Соборі 1921 р. ще буде у нас мова, — в питанні ієрархічному в Українській Церкві не могла провести своїх реформаційних поглядів. В соборних постановках по цьому питанню бачимо ствердження: „Українська Церква не має єпископів і зараз остається сиротою” (т. 3), це — **ісповідання необхідності єпископського ступеня в церковній ієрархії з дусі вчення св. Кипріяна Карфагенського (III в.), що „Хто не з єпископом, той не в Церкві, а кому Церква не Мати, тому Бог не Отець”**. Сказавши про обрання на Соборі митрополита Київського і всієї України та 12 єпископів для окремих частин України, Собор про висвяту обраних постановив так: „Здійснюючи волю Основателя і Голови Церкви Ісуса Христа, Сина Божого, — Всеукраїнський Православний Церковний Собор священно-соборно в ім'я Отця і Сина і Святого Духа висвячує церковним рукоположенням двох обраних на єпископів осіб зі священників (т. 6). Священний чин хиротонії єпископів для відбудування єпископату виконується згідно з основами чину, прийнятого у Всесвітній Церкві” (т. 7 Діяння ВПЦ Собору. Оп. cit., стор. 8).

Коли б ми не знали, як в дійсності відбулась в Софійському соборі в Києві 10/23 жовтня 1921 р. висвята в єпископи рукоположенням священників і мирян (т. зв. „всесоборна висвята”), то чи в наведених текстах соборних ухвал можна вчитати про та-

кий саме спосіб висвяти? Ні. Там говориться про „чин, прийнятий у Всесвітній Церкві”, коли висвята єпископа не єпископами ула відступленням від такого чину. Тільки відсутністю реформацийної думки і прагнень Собору урівняти пресвітерство в Церкві з єпископством історик може пояснити оту невідраманість наведених ухвал щодо способу утворення єпископату в Українській Церкві на Соборі 1921 р. І найсильніше, врешті, про таку відсутність заміру реформативного, а, навпаки, про примус в застосованні неприйнятого способу висвяти свідчить постанова того ж Собору, якою закінчуються ухвали про „Відновлення Української Церковної Ієрархії”. В ній читаємо: „Надалі священний чин хиротонії єпископів в Українській Церкві Христовій виконується з участю двох і більше єпископів по чину Всесвітньої Східної Церкви” (Ibidem). Іншими словами, Собор 1921 року, допустивши в скрутних обставинах хиротонію єпископів пресвітерами і мирянами для утворення єпископату в Помісній Церкві, постановляє довершувати надалі єпископські хиротонії чином, прийнятим у Вселенській Православній Церкві, тобто згідно з прав. 1 св. Апостолів, 4 прав. I Всел. Собору, 60 прав. Карфагенського Собору і др. тільки рукоположенням єпископським. Тому, коли зустрічаємось з тенденцією акт утворення єпископату в Українській Церкві в жовтні р. 1921 не рукоположенням єпископським представити як історичний крок в боротьбі взагалі з „єпископсько-самодержавним устроєм Православної Церкви” (поза проявами самовладства тільки російських єпископів в Україні), то така тенденція є суперечною з постановою Собору про дальшу висвяту єпископів в Українській Церкві тільки рукоположенням єпископським. А тенденції такі бачимо в „Історичній Записці” з р. 1925 самої ВПЦРади, де написано: „Незалежно від смертельної небезпеки для Української Церкви, акт відродження в ній ієрархії шляхом всецерковним зі зміною звичайних традицій є великим кроком до перетворення стародержавного устрою Православної Церкви взагалі, без порушення в ній Христової віри в її православному розумінні” (Op. cit., стор. 146). В розд. VII манускрипту митроп. Липківського подібне місце знаходимо: „В події всенародньої висвяти єпископа всі відчули великий церковно-визвольчий акт, яким Церква визволялась від головної ознаки єпископського панування над нею і знову переймала на себе право обрання і висвяти собі всіх своїх службовців, яке єпископи монополізували для себе і цілі тисячоліття міцно тримали в своїх руках, видавши його навіть за догмат православія”.

Коли б Собор 1921 р. виходив з таких мотивів, то пощо б він відразу і касував цей „церковно-визвольчий” акт від єпископського панування, наказуючи далі не вживати його, а святити єпископів через єпископів по канонах Вселенської Православної Церкви? Ні, коли й була в питанні ієрархічному реформативна течія, то за нею не пішов Собор 1921 р. Вживши з великої нужди і konieczности для Церкви лише раз форму поставлення в єпископи,

практиковану між другими формами в перших віках християнства, Собор Київський 1921 р. ствердив надалі свою вірність Церковному Переданню щодо єпископської хиротонії в Православній Церкві („Православне Ісповідання” митроп. Петра Могили, ч. 1. Відпов. на питання 109; „Послання патріархів Православно-Кафолічної Церкви” 1672 р., чл. 10), якого Св. Передання трималася Українська Православна Церква через всю свою історію від часів св. Володимира Великого. (Акт відновлення Української православної ієрархії р. 1620 також був цілком канонічним).

Після соборного вирішення питання про утворення єпископату в Українській Церкві за колишньою практикою Олександрійської Церкви (до 240 р.) руками пресвітерів, Собор 8/21 жовтня закритим голосуванням і майже одноголосно обрав на єпископа-митрополита протоєрея Василя Липківського.

Прот. Василь Липківський народився 7 березня (ст. ст.) 1864 року в родині священника Константина Липківського, настоятеля парафії села Попудні, Липовецького пов., на Київщині. За оповіданням митроп. Липківського, рід їх походить з Галичини, і прізвище зв'язане з річкою Липою; з якогось села чи міста над цією річкою походив його прадід, що коло половини XVIII в. був за домового вчителя в якогось польського магната в маєтку по річці Бугу. Заховався в родині переказ, що син цього вчителя Фотій, дід Василя Липківського, маючи 12 років, посадив в човен меншого свого брата Лаврентія у весняну повінь на Бугові, і їх понесло водою. На березі не трапилось нікого; як вони не кричали, не плакали, їх ніхто не врятував. Аж через добу прибило до якогось берегу; вони опинились в безлюдних степах Поділля, натрапили на чабана з отарою овець, який нагодував їх і показав шлях до села. Кілька років прожили хлопці в тяжких злиднях у одного дяка; потім попали вони до митрополичого хору в Києві. Згодом митрополит дав Фотію грамоту, щоб він шукав собі панну з парафією і став за священника. Він знайшов таку панну коло Умані на Київщині в с. Дмитрушках; одружився з нею і став там священником. Їх син Константин, що довго священствував на Липовеччині, і був батьком Василя Липківського; так дивна пригода перенесла рід з Липи галицької до Липівця на Київщині.

В 1873-1878 р. Василь Липківський вчився в Уманській бурсі („Духовное Училище”), в 1878-1884 р. в Київ. Дух. Семінарії, по скінченні якої послано було його, як одного з перших учнів, до Київ. Дух. Академії (1884-1889), курс якої закінчив з науковим ступенем „кандидата богословія”. Восени 1889 р. призначено було на законовчителя державної гімназії в м. Черкасах на Київщині, а р. 1891 20 жовтня прийняв сан священника. В наступному 1892 р. був призначений єпархіяльною владою Настоятелем Липовецького міського собору і повітовим „наблюдателем” церковно-парафіяльних шкіл Липовецького повіту (те саме, що повітовий інспектор народних шкіл світських). На цих становищах о. Василь Лип-

ківський працював на Липовеччині 11 років. Р. 1903 його переведено було Шкільною Радою при Свящ. Синоді до Києва на посаду Завідуючого Київською Церковно-Вчительською Школою (ці школи підготовляли учителів для церковно-парафіяльних шкіл і рівнялись учительським семінаріям Мін. Нар. Осв.). Але р. 1905 о. Липківський був з цієї посади усунений за „українофільство” і взагалі „ліберальні погляди”. Тоді епарх. влада призначила його настоятелем Соломянської парафії в Києві, в складі якої переважали служачі і робітники Київської залізниці; одночасно викладав він науку релігії в де-котрих школах, як, напр., в Київській Комерційній Школі. Як вже раніше була про це мова, о. Василь Липківський належав вже в тих часах визвольного руху в Росії до течії поступового духовенства, якого в церковно-консервативному, а навіть церковно-реакційному, Києві було обмаль. Нам, студентам Київської Дух. Академії (автор цієї праці курс Академічний пройшов в роках 1904-1908), що в більшості брали участь в цьому русі і восени 1905 р. провели страйк в Академії в боротьбі за її автономію, як вищої школи, — були відомі з своїх поглядів о. о. духовні Києва. Одно з чільних місць посеред поступового духовенства займав о. В. Липківський; на зібраннях у нього декого з студентів доводилось бути і авторові цих рядків; в ті часи не було мови про Українську Церкву, тим більше про її автокефалію. Темати розмов були церковні реформи в напрямку увільнення Церкви від ролі слуги політичному режимові, оживлення церковно-громадського життя в умовах привернення соборних форм устрою Церкви, з остаточною метою піднесення авторитету і релігійно-морального впливу Церкви в житті християнського суспільства. На зібраннях у о. Липківського бували студенти Академії й не українці, — туляки, тамбовці, рязанці... Співпрацює о. Липківський і в поступових часописах того часу. У пастора Фр. Гейера (Op. cit., стор. 84) знаходимо вістку, що „в часі окупації Східньої Галичини царською армією в 1914/15 р. о. Липківський ставав до диспозиції для праці в акції навернення на православіє (українців в Галичині), яку там провадив архієп. Євлогій” Цю зовсім неймовірну вістку не подав навіть К. В. Фотієв, хоч джерелом життєпису митр. Липківського і для Фотієва і для Гейера однаково був журнал Понтіфікального Східнього Інституту в Римі „Orientalia Christiana” (ч. 4. 1923 р.). Митр. Євлогій, і в своїх спогадах („Путь моей жизни”) і в рапорті Синоду про місійну акцію в Галичині, де називає своїх співробітників, ніде не згадує зовсім о. Липківського, що в спогадах напевно не пропустив би в цілі компромітації провідника національно-церковного українського руху. Спробу такої дискредитації бачимо в органі римських діячів „Східнього Обряду”.

Як в попередньому розділі оповіджено, прот. В. Липківський з революцією 1917 р. прийняв найжвавішу участь в церковно-визвольному русі в житті Православної Церкви в Україні, будучи головою Київського епархіального з'їзду в квітні 1917 р. і заступ-

ником голови другої ВПЦРади. Визначна роля прот. В. Липківського в цьому русі, який вже восени 1917 р. набрав для українців і національного характеру, спричинилась до того, що коли на Соборі 1921 р. поставлене було питання: кого обрати за першого архієпископа і митрополита всієї України, — то кандидатура о. Липківського, раз рішено було допустити й єпископат жонатий, стала на першому місці. В листі до о. Корсунівського митр. Липківський писав: „Признатися, мені вже спочатку почувалось, що ця чаша мене не мине”...

В суботу 9/22 жовтня відбулось перед Собором наречення обраного на митрополита прот. В. Липківського, а в неділю 10/23 жовтня 1921 р. висвята його в єпископи в Києво-Софійському соборі. Службу Бажу правило шось з 30 священників і 12 дияконів; здвиг народу був надзвичайний. „Настав, — розповідає учасник, — величний момент висвяти. Вся громада Христова, Собор весь зіллвся в одній полум'яній молитві до Отця Небесного --- дати, послати Духа Святого першому українському єпископові. Старший віком протоєрей читав висвятну молитву, а всі члени Собору клали на плечі руки один одному, а ті, що стояли на солеї, на плечі дияконам, ті на плечі священникам, а священники на ставленника. При співах церковних і молитві одягли посвячуваного в архиєрейські ризи, й настала хвиля чистої, святої радості. Плакали, вітали один одного з відродженням Української Церкви та її ієрархії. То був дійсний Великдень віруючого Українського народу нашого” (Церква і Життя. Ч. 4 1927 р., стор. 279).

В літературі, ворожій відродженню українського народу і його Церкви, не зустрінете іншої кваліфікації акту „сборної висвяти” єпископів для Української Православної Церкви в р. 1921, як: „блюзнірська хиротонія”, „блюзнірське беззаконство” і т. под. („Православная Русь”, ч. 12 за 1954 р., ст. „Голос історії”. — К. В. Фотиев. Ор. cit., стор. 36). Поняття „блюзнірства” („кошунства” по-російськи) має свій встановлений посеред людських гріхів і злочинів зміст, як свідоме зневаження, поругання того, що в розумінні й почуттях других людей вважається святинею, священним і зв'язане переважно з релігійними віруваннями. Отже, чи не беруть на себе тяжкого гріха ті історики, що назвою „блюзнірства” кваліфікують акт утворення української ієрархії на Київському Соборі 1921 року? Відомо, що багато мирян, членів Собору 1921 р., перед вирішенням на Соборі справи утворення єпископату висповідались і запричастились св. Таїн. Про що говорить цей надзвичайно підвищений побожний настрій? Про „блюзнірство”? Хто посміє таке твердити? Хіба той гордець або лицемір, про якого Христос казав: „Лицеміре! вийми перше поліно з свого ока, і тоді побачиш, як вийняти скіпочку з ока твого брата” (Мтф. VII, 5).

Вище ми навели вже свідоцтво учасника в соборній висвяті митрополита Липківського про те молитовне піднесення, про ті

моменти чистої святої радості, які переживала церковна громада в Софійському соборі в неділю 10/23 жовтня 1921 р. Таких зворушливих свідощів, що на все життя пам'ятні бувають, доводилось чути немало. Наведемо тут ще одно, високо авторитетне. „Поставлення першого ієрарха нашої Церкви на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі, переведене пастирями Української Церкви, присутніми на Соборі, і в якому поставленні безпосередньо своїми молитвами і вірою приймали участь віруючі Церкви, - - було величним актом духовно-релігійного піднесення, святим актом пориву віри, що має сили взнестися понад усі перешкоди. Це був святий і незабутній для автора цієї розвідки, як і для других членів Собору, **порив живої віри**, який у потребі, по слову нашого Божественного Учителя, міг і гори пересувати. Він, цей святий порив живої віри, і переміг гори тодішніх наших утруднень, вказав вихід із щілини безвихідности, в яких тоді Церква знайшлася. Як такий святий порив живої віри, акт відновлення єпископату нашої Церкви не потребує жадних доказів; віра діє силами поза нашою наявністю. Її пояснювати й доводити не можна. Вона діє над всім цим. Вона діє і доходить цілі вищими позатутешніми силами. Їх під жадні рубрики ставити не можна. Розвідка ця не має на цілі оправдувати, пояснювати, доказувати правоту цього святого акту віри. Акт цей має внутрішнє оправдання. Воно — **в святості намірень його учасників і в силі їх дерзновенної всеперемагаючої віри**. Це вище потреби доведень, доказувань нам, що **в надхненню віри переводили цей акт**, і всім, що тією святою вірою приймають його. Це зроблене по силі приречень нашого Господа і Спасителя”... (Юан Теодорович, архиєпископ, нині митрополит УПЦеркви в Америці і Канаді. Благодатність ієрархії УАПЦ. Регенсбург. 1947, стор. 101-102).

Можна по змісту цього свідчення безпосереднього учасника подій Собору 1921 р. входити в певну дискусію, хоч би, напр., на тему права живої віри порушувати церковний правопорядок, прийнятий в „Ісповіданні віри” всієї Православної Церкви, але ж закинути цей живій вірі, що змушена була порушити цей правопорядок, шукаючи саме збереження повноти церковно-православної організації, закинути їй блюзнірство — **чи не буде це, якраз навпаки, блюзнірством над живою вірою і святошами побожних людей, що в часі розбурханих хвиль революції з большевицькими гаслами — „грабуй награвлене” та „релігія є опій для народу” — пішли в народ проти тих хвиль, з проповіддю відродження церковно-релігійного, з живою народньою мовою в церкві, з поверненням давнього соборного устрою Православної Церкви в Україні?**

З другого боку, ті історики, які звать „блюзнірством” акт висвяти в єпископи Собором 1921 р., повинні назвати „блюзнірством” і практику Олександрійської Церкви в перших віках християнства щодо обрання і поставлення в Олександрії єпископа

пресвітерами, про що свідчать блаж. Ієронім, давній історик Север і патріарх Олександрійський Євтихій (проф. В. Болотов. Лекції по історії древньої Церкви. СПб., 1910, стор. 456-457). Цікаво, що Фр. Гейер, оповідаючи про дві течії на Соборі 1921 р. щодо висвяти єпископа, наводить думку, що не знати ще, чи при старому способі рукоположення єпископського (в Російській Церкві) це не був „тільки мертвий ритуал на підставі царського указу, або також уподобання (протекції) Распутіна” (Ор. cit., стор. 83).

Другого дня після висвяти митрополита Липківського обрано було Собором ще кілька осіб на єпископів, щоб утворити повний єпископат. Першим обрано було на архієпископа Київщини прот. Нестора Шараївського. Діяльний член до революції 1917 р. „Національного Русского Клуба”, прот. Н. Шараївський, родом з Чигиринщини, на початку вже революції усвідомив свою національну приналежність і на одному з пастирських зібрань м. Києва склав заяву, одверту і щиру, що „пізнав, в якій прірві був до цього часу, пізнав всі свої облуди і все те зло, яке причинив Україні. І я хочу, — казав о. Шараївський, — спокутувати свої гріхи. Я глибоко вірю, що Україна прийме в свої обійми заблудшого сина і простить мене грішного”. Ревну працю його після цього на полі національно-церковного відродження оцінив дійсно Всеукраїнський Собор 1921 р., обравши прот. Шараївського на єпископа зараз же після обрання прот. Липківського. Прот. Н. Шараївський був висвячений в єпископи митрополитом Липківським з участю священників. Далі обрані були Собором священник з Волині Іоан Теодорович (родом з Волині і вихованець Волинської Дух. Семінарії), що своїми „змістовними і ширими промовами, — пише митр. Липківський, — звернув на себе увагу Собору”; „представник Полтавщини Олександр Ярешенко, що скінчив Дух. Академію та вищу технічну школу і тепер займав посаду керівника Полтавської залізниці, та все проміняв на терновий вінець єпископства в нашій Церкві”; священник з Золотоноші (Полтавщина), народж. 6. V. 1868 р., священником з 1894 р., Юрій Міхновський і прот. Степан Орлик. Всі вони були висвячені в часі Собору з 25 по 30 жовтня 1921 р. „загальним шляхом, традиційним” („Історична Записка” ВПЦР. Ор. cit., стор. 144).

Від Всеукраїнського Православного Церковного Собору видала була відозва „до братів і сестер вільної всенародно-соборно-правної автокефальної православної української живої Христової Церкви”. У цій відозві Собор оповіщав українському народові про події в церковному житті України, а саме: про зібрання 1/14 жовтня 1921 р. в „предковичній святині українського народу в Києво-Софійському соборі ВПЦСобору”; про ствердження ним автокефальності Української Православної Церкви; про відокремлення від Української Церкви сучасних єпископів на Україні; про відмову їх висвятити українських єпископів і намагання їх „тримати в

своїй владі Українську Церкву іменем патріярха московського"; про рішення Собору „відновити єпископат в Українській Церкві першохристиянським соборно-церковним апостольським ладом" і „висвяту 10/23 жовтня Р. Б. 1921, покладанням рук священства і всього святого Всеукраїнського Православного Собору, на Архиепископа і митрополита Київського і всієї України настоятеля собору протоєрея Василя Липківського", чим завершена „відбудова нового життя вільної УАПЦеркви". Оповідуючи про це, Собор кликав народ до єдності під керівництвом Собору, про „послух і виконання постанов узаконеної Собором ВПЦРади, організацію служб Божих в храмах на рідній мові, міцне тримання в своїх руках церковної справи", а також щоб поминали на Богослужбах „обранця Собору Всечесного отця нашого Архиепископа Василя, Митрополита Київського і всієї України" (Текст відозви в „Церква і Життя" ч. 1 — 1927 р., стор. 124-125).

З першим Архипастирським посланням, датованим 10/23 жовтня 1921 р., звернувся „до всіх дітей вільної всенародно-соборноправної автокефальної Української Православної Церкви" митрополит Василь Липківський. В цьому посланні митрополит Василь, як „слуга Господа Ісуса Христа, Всеукраїнським Православним Церковним Собором обраний і благодаттю Святого Духа, через покладання рук українського священства і всього Собору, поставлений", закликав український народ: „Святу православну Христову віру, якою Христос Спаситель народ наш через св. хрещення за св. князя Володимира просвітив і наших батьків і нас в ній досі охороняв, держіть непохитно, нею оживляйтесь, від неї не відходьте... Святу християнську надію, надію живу й радісну на відновлення життя нашого Воскресенням Христа з мертвих вихуйте й оживляйте в собі, нехай не в'яне ця надія в нас при всяких бідах і напастях земних. Батьки наші не втрачали надії на Христа в самих тяжких обставинах життя. Не втрачайте ж її тепер, коли світ волі над нами засяяв. А над усім цим піднесіть любов християнську, любов до єднання, до братерства, до взаємної у всьому допомоги, любов навіть до ворогів"... „Щиро ж благословляю вас і всю Українську Церкву нашу першим своїм архипастирським благословенством, не начальницьким, а щирим, рідним, отецьким благословенством, що його через ваші молитви від Господа Бога нині одержав"... (Ibidem, стор. 125-126).

3. Внутрішній устрій УАПЦеркви по канонах Київського Собору 1921 р. Інші постанови Собору 1921 р. по окремим питанням церковного життя. Відозва до духовенства України ВПЦРади в грудні 1921 р.

В питаннях церковного устрою Київський Собор 1921 р. займав найбільш радикальну позицію, порівнюючи з розв'язанням ним інших питань, що стали перед відродженою до незалежного

життя Українською Православною Церквою. Бо коли висвята епископату неканонічним способом була, як показано вище, актом вимушеним від Собору і надалі тим же Собором заборонена, то церковний устрій, з далеко йдучими відступленнями від канонів Православної Церкви, був прийнятий без примусу, як свідомо реформа в житті Церкви. Ми вже згадували, що ще весною 1921 р. ВПЦРадою видано було в Києві брошурку „Підвалини Української Православної Церкви”, перевидану за кордоном в р. 1922 міністром ісповідань проф. І. Огієнком. В ній писалось:

„Соборноправність, цебто всенародне керування всіма церковними справами, це є підвалини не тільки Української, а взагалі Апостольської Церкви. Соборноправність вимагає визнати: 1. Право всенародньої виборности на всіх ступенях церковного служіння; 2. Право всенароднього церковного господарювання, цебто завідування церковним майном; 3. Право участі всієї церковної людности у **вирішенні** всіх церковних питань — **благодійних, господарчих, освітніх, богослужбових і навіть канонічних і догматичних**” (Ор. cit., стор. 7). Автори брошури пишуть, що такий всенародній соборноправний устрій Церкви був в часи Апостолів, а вже в часи переслідування Церкви Римською владою „нужда вимагала керування всіма церковними справами покласти на окремих найбільш певних людей, якими тоді безумовно були єпископи, обрані всією Церквою (стор. 8). Так соборноправности, в розумінні авторів, не стало в Церкві вже з кінця I віку по Христі. „З четвертого сторіччя, коли Римська держава увійшла в згоду з християнською Церквою, і коли найбільше вироблявся канонічний устрій Церкви, на формування церковного устрою мав дуже великий вплив устрій громадянської держави... Монархістичний устрій став провадитись і в церковному житті. Єпископи тепер піднеслися державою ще вище, що раз, то більше відокремлювались від народу і народнього життя. Вони замикались у своїх кастових інтересах і таких же інтригах і суперечках... Всі давні собори склалися виключно з єпископів, при участі вищих представників уряду. Людність, позбавлена всіх церковних прав, перестала цікавитись церковними справами, зробилась лише пасивним елементом Церкви”... (стор. 8-10).

Оці думки брошури ВПЦРади покладено було в основу канонів УАІ Церкви щодо внутрішнього устрою Церкви на Соборі 1921 року. „Не задля скасування або змінення старих канонів, — читаємо в постанові Собору, — а піклуючись про спасіння й поступ людей до кращого, ухвалюємо: 1. Єпископсько-самодержавний устрій Церкви, що утворився під впливом обставин і державно-монархічного ладу тих часів, яким пройняті старі канони, надалі не може залишатись і повинен бути змінений устроєм церковно-соборноправним, відповідно духові Православної Христової віри; 2. Собори з одних єпископів, як це було досі і є, не відповідають істинному духові Православної Христової віри, не дають

змоги Церкві жити повним життям, і необхідно їх замінити надальні соборами з представників від усієї православної української людности" (І. Загальні засади). В розділі III, під наголовком „Внутрішній устрій Української Церкви”, Собор 1921 р. постановляє: 1. Церковна влада має своєю основою силу Святого Духа. Між членами Церкви не може бути ні панування, ні насильства. Основний заповіт Христа, Сина Божого, про устрій Церкви дано нам в таких словах: „Ви знаєте, що князі народів панують над ними, а старші правлять ними. Але поміж вас не так нехай буде. А хто у вас хоче бути старшим, нехай буде вам слугою, і хто хоче у вас бути першим, нехай буде вам рабом” (Мтф. XX, 25-27). 2. Устрій УАПЦеркви, згідно з духом Христової віри, віднині є всенародно-соборноправний: всіма церковними справами порядкує сама Церква через — а) Всеукраїнський Православний Церковний Собор, що збирається періодично в певні терміни (на Соборі 1921 р. встановлено було: через кожних 5 років) з представників української православної людности; б) Всеукраїнську Православну Церковну Раду з українських єпископів і представників від парафій; в) Повітові церковні ради і Повітові церковні зібрання; г) Волосні церковні зібрання і Волосні церковні ради; д) Парафіяльні церковні зібрання і Парафіяльні церковні ради.

Ці організаційні соборноправницькі засади в устрої Церкви, висловлені в розд. III, Собор 1921 р. розвинув далі в розд. XI постанов під наголовком „Організація Української Церкви і церковного урядування”. Радикальний, як ми вище назвали, характер реформи церковного устрою й управління УАПЦеркви проходить через увесь розділ XI про організацію Української Церкви. Зостановимось над головнішими точками реформи, в переведенні якої відіграла велику роль реформаційна течія посеред членів Собору, під впливом особливо соціальних гасел революції. („Не князям і сильним світу цього, а бідному народові, рибалкам, теслярам приніс своє навчання Ісус Христос. Тому дійсна Христова Церква Українська так рішуче проголосила, щоб віруючий народ брав участь у керуванні Церквою”... — „Церква і Життя”, ч. 4 1927 р., стор. 282).

Українська Автокефальна Православна Церква (скорочено УАПЦ) означається в розд. XI як „вільне братерське об'єднання віруючої людности, яка бажає утворювати своє земне життя для досягнення Царства Божого на ґрунті правдивого і непорушного розуміння св. Євангелії Господа нашого Ісуса Христа, заповітів свв. Апостолів, догматів і канонів Св. Православної Соборної і Апостольської Церкви” (т. I розд. XI). „Для спільного задоволення своїх релігійних потреб члени УАПЦ еднаються в українські православні парафії, які є складовими частинами Української Церкви, яко **Всеукраїнської Спільки Православних Парафій**” (т. 3). Де, в чому для Собору 1921 р. був ґрунт „правдивого і непорушного розуміння св. Євангелії, заповітів свв. Апостолів, догматів і

канонів Св. Православної Соборної і Апостольської Церкви"? Відповіді на це питання не знаходимо в постановах Собору. І коли, напр., про канони церковного ладу й урядування в Церкві, ухвалені Вселенськими Соборами до вжитку, Собор каже як про „найбільш доцільні для свого часу”, а тепер устарілі, так що їх треба змінити „відповідно духові православної Христової віри”, що Собор 1921 р. і робить, то чи не вважає Собор, що він сам і є отим ґрунтом „правдивого і непорушного розуміння”?..

Новочасні статuti Православних Автокефальних Церков звичайно починаються з ісповідання себе частиною Єдиної Вселенської Православної Церкви, яке ісповідання зобов'язує Автокефальну Церкву і в устрої та управлінні Церкви керуватися засадами, прийнятими в Східній Православній Церкві на підставі **Св. Письма і Св. Передання**, що міститься в правилах Святих Апостолів, канонах і постановах 7 Вселенських і 10 Помісних Соборів, канонічних правилах св. Отців, прийнятих Вселенськими Соборами, церковних уставах щодо Богослужень і чернечого життя. Св. Передання Церкви, на підставі якого встановлено і самий кодекс канонічних книг Св. Письма, дає, базуючись ясно й на Св. Письмі, означення догматичного поняття Церкви, як „Тіла Христового, під Головою Господом Ісусом Христом, об'єднаного вірою, Законом Божим, св. Таїнстами і Богом встановленою ієрархією, для спасіння людей”. Найістотніша ознака Церкви, що вона є **установою Божою**, яку „Христос оснував не на людях, а на Самому Собі й на Божественній Своїй науці” (Іспов. митр. Петра Могили, ч. I, відпов. на пит. 85). „Всеукраїнська Спілка (добровільна) Православних Парафій”, замість Церкви, як Божої установи, — **поняття нове в історії української церковности від часів охрещення України**.

Розуміння Церкви на взір по формі вільних людських об'єднань чи спілок, хоч би й з високими моральними цілями, але з затемненням Божого походження й містичного характеру Церкви, як Тіла Христового, проявилось далі в організаційній будові УАПЦ по постановах Собору 1921 р. УАПЦерква складається з повітових церковних об'єднань, чи церков, повітові церкви з волосних і загально-мійських церков, волосні і загально-мійські церкви з парафіяльних церков (т. т. розділу XI — 5, 22, 25, 28). Але ж ці „церковні об'єднання”, волосні, загально-мійські, повітові, — повстають на підставі ухвал відповідних зібрань, **можуть бути, а може їх і не бути** (Примітка до т. 5, т. 25, 28). З постанов Собору не видно, в якій мірі ці **автономні** (т. 6 розд. XI) церкви (парафіяльна, волосна, повітова) міцно пов'язані в одній УАПЦ і як легко можуть виходити з УАПЦ своїми ухвалами. Для утворення цих церков, чи об'єднань, вказано тільки мінімум, при якому може повстати те об'єднання: для заснування повітової церкви треба не менше трьох волосних церков; для утворення волосної церкви — не менше трьох парафіяльних церков, а для заснування самої парафії не менш як 20 членів (т. т. 24, 27, 30). Нема постанови Со-

бору, щоб повітова церква ухвалювала про свою приналежність до ще ширшого церковного об'єднання, тобто до УАПЦеркви. Про це ухвалює більшість голосів правомічних парафіян кожна парафія (т. 4, XI), бо ж волосні і повітові об'єднання церковні не скрізь можуть бути; звідсіля основна складова частина Церкви — парафія, і вся Церква — „Всеукраїнська Спілка Православних Парафій” (т. 3 розд. XI).

Думаємо, що ця назва виникла і в постанови про устрій церковний УАПЦ на Соборі 1921 р. увійшла в зв'язку з декретом большевицької влади на Україні про відокремлення Церкви від держави. Ще на весну 1920 р. з шерших парафій українських в Києві (в кількості 5) і кількох поза межами Києва утворена була „Спілка Українських Парафій”, статут якої й був зареєстрований радянською владою. При не толерантному, а ворожому до Церкви наставленні, яке скоро перейшло в переслідування Церкви і взагалі релігії всякими „законними” способами, для атеїстичної радянської влади напевно було догіднішим для ослаблення й розкладу Церкви мати діло не з Церквою — інституцією, сильною своєю єдністю в управлінні й житті на засадах Божественного права, що коріннями свого історичного буття сягає в глибину віків, а з звичайним „союзом”, за зразком інших людських товариств і союзів, зі „Спілкою” православних парафій, яка залишила „старий церковний лад з II-III віку в Церкві”, „старий ієрархічний устрій”, „стару канонічну православність” і т. д. Коли у Франції переводилось відокремлення Церкви від Держави по закону 1905 р., то цей закон теж ігнорував якубудь церковну владу над французькими католиками не тільки поза межами Франції, але і в самій Франції, як архієпископські дієцезії з капітулами. Замість Церкви закон 1905 р. допустив — асоціації культу, дозволивши також „Спілки Асоціацій Культу”, по ухвалі окремих асоціацій культу. Богослужбові будинки зо всім нерухомим і рухомим маєтком, що були в розпорядженні єпископів (по конкордату з Ватиканом 1801 року), перейшли на власність держави, департаментів і комуун, від яких „асоціації культів”, після зареєстрування їх владою, могли одержувати ті будинки в користання. Так французький закон 1905 року надавав католицькій Церкві у Франції устрій, який бажано було світській державній владі, не рахуючись з тим, чи він відповідає в основах католицькому церковному праву. Видно, що радянська влада, переводячи відокремлення Церкви від держави, дуже наслідувала французький закон 1905 р. Достосованням же до декрету радянської влади з 23 січня 1918 р. були, як видно, й оті постанови Собору 1921 р. про різні „спілки”, об'єднання церковні — волосні, міські, повітові, в які вступають парафії на підставі ухвал своїх зборів. Тому в постановах, якими регламентується життя парафій, знаходимо (в т. 22, 7) і те, що парафії „вступають в дозволені державними законами спілки з іншими українськими парафіями”.

Виходить, що на евіденції у влади світської є найперше зареєстровані окремі парафії, як спілка членів; потім йдуть зареєстровані об'єднання тих парафій. Так ослаблялась єдність і монолітність Церкви... Здається, що це омиршення Церкви, прирівняння її до звичайних людських союзів чи спілок мав на увазі й архієпископ (нині митрополит) Теодорович, коли писав: „До проявів з примусу, проявів, що не витікають природно з попередніх процесів нашої церковної історії, треба віднести і деякі ухвалені тоді (на Соборі 1921 р.) канони. Їх вимагала тодішня атмосфера умовин та настроїв, атмосфера наднесена і витворена неукраїнським середовищем, а впливами поза ним, впливами ворожими” (З листа вищезгаданого від 16 жовтня 1947 р.).

Організація управління в УАПЦеркві була побудована Собором 1921 р., в послідовний розвиток поняття про Церкву, на засадах рівності в правах церковного управління єпископів, духовенства і звичайних вірних. „Всеукраїнський Собор 1921 р. цим відмінив, — писав митрополит Липківський, — старий канонічний церковний лад, запроваджений ще з II-го - III-го віку в Церкві, стверджений і Всесвітніми Соборами, з твердою вірою, що це він робить під керівництвом Св. Духа за вимогами сучасних часів, що під його ж керівництвом утворювались і старі канони за вимогами тодішніх часів. І це Собор робив цілком свідомо”. . . („Утворення ієрархії та інші діяння Собору УАПЦ”). Отже, застосовуючи засаду рівноправності в управлінні Церквою всіх її членів, Собор скупчив **церконе управління в УАПЦ у виборних Радах — Всеукраїнській, Малій, повітових, волосних і парафіяльних**, міродайними для яких являються ухвали Всеукраїнського Собору УАПЦ і Зібрань повітових, волосних і парафіяльних церков (Розд. XI. Г. Органи керівництва в Українській Церкві, т. т. 31-86). Комплектуються ці органи через вибори, незалежно від становища, служіння в Церкві — чи хто єпископ, чи священник, чи мирянин, бо „в Церкві перед Христом всі рівні”. Правда, в склад членів Всеукраїнського Церковного Собору входять всі єпископи без спеціального вибору їх на Собор, але ж і всі члени ВПЦРади беруть участь в Соборі теж з рації свого становища (т. 32).

Всеукраїнський Церковний Собор мав бути вищою законодавчою і судовою владою в Церкві, а збираючись з правила тільки через п'ять років, не міг відігравати такої ролі в постійному керуванні життям Церкви, як виконавчі його органи — ВПЦРада з Малою Радою та президією Малої Ради. Тому кардинальним питанням вважаємо питання про права і роль єпископату і духовенства в цих органах управління наверху, а рівно ж і внизу, кінчаючи парафіяльними радами і зібраннями.

„ВПЦРада є найвищий керівничий орган УАПЦ” (т. 38, розд. XI). Митрополит Київський і всієї України вважається почесним головою ВПЦРади” (т. 43), а чи він може бути не „почесним”, а дійсним головою ВПЦРади, з вибору навіть, про це нема мови в

церковній конституції УАП. Скорше можна думати, що **не може**, бо сказано так: „Для головування на засіданнях ВПЦРади у відсутність митрополита **і в його присутності**, з благословення митрополита, на Покрівських зборах Рада обирає терміном на один рік голову Ради і двох товаришів його” (т. 43). Єпископи УАПЦ вважаються членами Ради (т. 41), але беруть вони участь у Великих Зборах ВПЦРади **не всі, а по черзі**, яку встановить сама ВПЦРада (т. 41, 3). Що торкається складу цілої ВПЦРади, то вибори її членів переводитися мали не на Всеукраїнському Церковному Соборі, як вибирали свої ради повітові, волосні й парафіяльні зібрання. Членів ВПЦРади обирають найперше парафії-фундатори „Всеукраїнської Спільки Православних Парафій” — Старокиївська, Подільська, Печерська і Либедська в Києві — по 10 членів від кожної; від решти українських парафій м. Києва — 9 членів. Міста — Харків, Одеса, Полтава, Катеринослав, Чернігів, Херсон, Миколаїв, Житомир, Вінниця, Кам'янець-Подільський обирають по три члени ВПЦРади від кожного міста; повітові церковні зібрання обирають трьох членів кожне, з них одного священнослужителя, а двох мирян (т. 41). Коли в українських губерніях було в тому часі до 90 повітів, то теоретично кількість всіх членів ВПЦРади, згідно з цією конституцією, треба б обраховувати понад 350. Така Рада мала б збиратися двічі на рік: 9/22 травня (св. Миколая) і на Покрову, 1/14 жовтня (т. 44).

Для провадження біжучої праці по управлінню Церквою ВПЦРада обирає Малу Раду в кількості членів по ухвалі ВПЦРади (т. 46). Митрополит Київський і всієї України вважається знову „почесним головою” Малої Ради, але „президію її складають дійсний голова ВПЦРади, його товариші, скарбник і писар ВПЦРади” (т. 49). „Почесними головами” „Повітових (єпархіяльних) Рад являються і повітові (єпархіяльні) єпископи (т. 55), а дійсного голову і др. членів Повітової (єпархіяльної) Церковної Ради, яка „керує життям Церкви і церковним господарством, а також виконує всі доручення вищих церковних органів Української Церкви” (т. 61), обирає Повітове Зібрання (т. 62). Про яку-будь роль **священників** на зібраннях волосних і парафіяльних церков та у волосних і парафіяльних церковних радах (т. т. 72-86 розд. XI) постанови Собору 1921 р. **зовсім нічого не кажуть**. Відвідувати парафії Української Церкви має право митрополит Київський і всієї України **як представник ВПЦРади**, а повітові (єпархіяльні) єпископи відвідують парафії повіту **як представники Повітової Ради** (т. 37, 56), а не по праву і обов'язку архиєпископства, на яке настановлені св. хиротонією.

Не трудно бачити, що реформа церковного управління в УАП-Церкві була зведена на Київському Соборі 1921 р. до соборно-правности в розумінні переваги в управлінні Церквою, можливо повної, світського, мирського елементу. Приниження ієрархічної засади в Православній Церкві ми вважаємо специфічним впливом

революційних настроїв часу. До єпископату і духовенства з недовір'ям поставились, відсовуючи від фактичного керівництва церковним життям, бо вони ніби „мусять здобути собі духовну владу, моральний вплив, і це під них залежить, а не формальне начальство” (слова митр. Липківського), тоді як миряни здобувають собі те в Церкві „начальство” шляхом простого голосування на виборчих зібраннях.

Устроєві канони УАПЦ Собор 1921 р. побудував на словах Христа: „Князі народів панують над ними, а старші правлять ними. Але поміж вас не так нехай буде” (Мтф. XX, 25-28). Та чи про устрій Церкви на землі говорив в цих словах Господь? Чи є ці слова запереченням всякої влади в Церкві? А як же розуміти тоді слова Христа ученикам-апостолам: „Хто слухає вас, той Мене слухає, і хто цурається вас, той Мене цурається, а хто цурається Мене, той цурається Того, хто Мене послав” (Лк. X, 16); „Що ви зв'яжете на землі, буде зв'язане на небі, і що розв'яжете на землі, буде розв'язане на небі” (Мтф. XVIII, 18); „Прийміть Духа Святого. Кому одпустите гріхи, тим одпустяться, на кому зоставите, зостануться” (Іо. XX, 22-23)? Як зрозуміти слова Апостола: „Слухайте ваших наставників і покоряйтеся, бо вони піклуються про душі ваші, бо мають за вас відповідати” (Жид. XIII, 17); „Пильнуйте себе і всього стада, над яким вас Дух Святий настановив єпископами, щоб ви пасли Церкву Господа і Бога, що її придбав Він Собі кровію Своєю” (Діян. XX, 28); „Ось тому то. відсутній, пишу це, щоб, прийшовши, не мав я вчинити суворо. за владою, яку Господь мені дав на збудування, а не на зруйнування” (2 Кор. XIII, 10)?

Очевидно, що Собор 1921 р. заповіді і правила особистої моралі християнина помішав з нормами правного порядку в Церкві, як Божій установі, до якого правопорядку найперше відноситься поділ церковної громади на священну ієрархію і паству. Слова Христа: „Князі народів панують над ними...” відносяться до правил особистої моралі християнина, а не до устрою Церкви. В Церкві, як і в державі, особи, що мають владу, повинні дивитися, згідно з християнською наукою, на своє становище, як на служіння для добра суспільства, людства, а не як на панування, тим більше насильство над людьми (і тут мають застосування слова Христа — Мтф. XX, 25-28), але ні в державі, ні в Церкві вони не можуть відмовитися від даної їм влади наказувати, де треба, і забороняти, де треба, не можуть ставити над собою тих, ким керувати вони покликані.

З історії боротьби окремих національних православних церков за свою автокефальність нам не відомі факти, коли б така боротьба сполучена була з пониженням самого становища ієрархії в Церкві, єпископів і духовенства. Була боротьба проти чужинецької ієрархії, що надуживала свою владу в залежній від неї Церкві з іншим національним складом пастви, але це не відбива-

лось на відношенні до самої ієрархічної засади в Православній Церкві. Навпаки, авторитет духовних осіб, що йшли в цій боротьбі за церковну незалежність разом з народом своїм і часто очолювали її, ще більше зростав, як і довір'я до них в провіді ними церковним життям, згідно з належними їм церкono-канонічними правами, які не називались „старими канонічними путями”, „зіржавілим єпископським ланцюгом”, „єпископсько-самодержавним устроєм” і т. п. Тому нам трудно зрозуміти приниження й недовір'я до української національної ієрархії, виявлені в організації внутрішнього устрою УАПЦ 1921 року, інакше, як це був вплив революційних настроїв часу, підсилених гостротою боротьби з національно-церковним українським рухом ворожого відродженню українського народу російського єпископату в Україні.

З інших постанов Собору 1921 р. треба відмітити постанови, що торкалися родинного стану всієї священної в Церкві ієрархії, єпископату і духовенства. Собор постановив: „Шлюбний стан не може бути перешкодою до набуття всіх ступенів духовного сану, до єпископського включно, особам гідним того, як з морального, так і з освітнього боку. В справі набуття єпископського сану ченці не повинні мати ніяких привілеїв. В справі одруження і розриву шлюбів священнослужителі Української Церкви підлягають загальним законам” (т. т. 16, 17, 18 розд. XII). Отже, згідно з цими постановами Собору 1921 р., єпископи, священники, диякони можуть вступати в шлюб після того, як були вже висвячені нешлюбними; можуть, будучи одруженими перед висвятою, а ставши після висвяти вдівцями чи взявши розвід з попередньою жінкою, одружитися вдруге і втретє, залишаючись в „сущому священному сані”, тобто в справі одруження і розриву шлюбів єпископи, священники і диякони цілком прирівнюються до мирян.

Ця радикальна реформа щодо шлюбного стану священнослужителів УАПЦ була цілковитим порушенням правил 17, 18, 26 свв. Апостолів, канонів Вселенської Православної Церкви (прав. 3, 6, 12 — VI Всел. Соб., Анк. соб. — 10, Неокесар. 1) і багатотисячолітньої традиції в духовному стані Української Православної Церкви. **Вимусити** цю реформу не могли, здається, жодні обставини в боротьбі за незалежнення Української Церкви, та й про вимусеність її не доводилось ніде читати. Митрополит Ніканор про цю реформу пише, що вона є грубим порушенням канонів Православної Церкви і по своїй суті неправославною” („Догматично-канонічний устрій Святої Православної Вселенської Церкви”. Богословський Вісник, ч. 1 р. 1948, стор. 22). Сполучення єпископського сану з чернецтвом також було в Українській Церкві впродовж всієї її історії, від часів св. князя Володимира. Скасування цієї історичної традиції постановою Собору 1921 р нічим не умотивовано. Манастирів Собор не скасував, а тільки ухвалив, що манастирі „повинні бути перетворені в напрямку первісних (?) чернечих релігійно-трудоxв громад, згідно з умовами сучасного загально-

церковного життя”, та висловив бажання, щоб монастирі „входили, як окремі братства, в склад парафій” (розд. IX: 1, 2).

Собор 1921 р. займався й питанням про всесвітнє об’єднання Православних Автокефальних Церков. В постановах Собору висловлена думка, що „Органом всесвітнього міжцерковного об’єднання повинен бути орган вибраних представників всіх автокефальних церков” (розд. II, 4). Ініціатива щодо такого об’єднання та скликання для того Вселенського Собору повинна б, на думку Собору 1921 р., вийти від УАПЦеркви, як це бачимо з наступної ухвали Собору: „Визнати за необхідне, щоб ВПЦРада негайно подбала про скликання в місті Києві на 22/9 травня 1922 року підготовчої наради з представників Автокефальних Православних Церков Всесвіту для обговорення і вирішення питань в справі скликання в близькому майбутньому Всесвітнього Православного Церковного Собору” (ухвала VII по окремих питаннях).

Характерним духом такого ж месіянізму, мало зрозумілого в обставинах „советської дійсності”, що насувалась на Україну, пройняте й послання ВПЦРади до духовенства України, видане в грудні 1921 р. в зв’язку з відбутим Собором і утворенням української ієрархії.

„Життя і смерть, благословення і прокляття поставив перед нами Господь Бог в останні часи”, — звертається до духовенства ВПЦРада. „Вибірайте ж життя і благословенство, щоб жили ви і рід ваш. Розкрийте очі ваші і зрозумійте, що з непереможної волі Божої стався великий безповоротний здвиг загального світового життя, що старе руйнується, що до нової будівлі, до утворення нового життя Сам Бог закликає вас. І перш за все закликає вас, керівники вічно живого життя по правді і науці Христовій, вас, духовні керівники нашої Церкви, що в тяжких муках здобуває собі право на вільне й рівне з другими церквами духовне життя після довгого пригноблення... Вас хвилює острах перед порушенням старих канонів. Розкрийте ж очі і зрозумійте, що в загальній руйнації всього старого неминуче повинні руйнуватись ті старі тісні будинки минулого церковного життя і будуватись нові, просторіші... Бо вічно жива Церква Христова повинна бути Церквою вічно творчою, утворювати своє життя згідно з загальними умовами часу... Скиньте з себе ярмо рабського підлягання єпископському самодержавству в Церкві... Єсть і зараз перед вами безмежно більший і єдино достойний шлях служіння для слуги божого — бути першим слугою своєї народньої живої Церкви. Ставайте ж на цей шлях... Вас дуже хвилює утворення УПЦерквою власного єпископату не традиційним за часи єпископського самодержавства, а першо-апостольським, соборноцерковним ладом. Але зрозумійте, що в цій події ніякого порушення віри православної, ніякої руйнації догматів Православної Церкви ВПЦСобор не зробив. Він тільки вжив найбільш достойний і найбільш відповідний і достоїнству Української Церкви і духу Хри-

стової віри спосіб утворення силою своєї власної віри й надії найвищих органів для відновлення свого церковного життя... Ви боїтесь, що цієї нашої події не визнає Всесвітня Церква? Та Всесвітня Церква, яка будується на ґрунті православної віри, **але згідно з вимогами новими життя, Церква жива, Церква майбутнього безумовно цю подію, як наслідок живого життя, визнає. А Всесвітня Церква минулого, Церква — руїна, де вона?** Нехай же не страшать вас ті анафеми, якими обсипають нас керівники і прихильники старої Церкви — домовини. Не нас, а самих себе вони відлучають від життя до смерті"... (Церква і Життя, ч. 2-3, 1927 р., стор. 241-243. Підкр. наш.). Підписано послання Почесним Головою Ради митроп. Липківським, обраним головою Ради Михайлом Морозом, його заступником Григорієм Вовкушівським і шістьома членами Ради, між ними архиеп. Нестором Шараївським і протоєреєм Ксенофонтом Соколовським. Підпис о. Соколовського, який на Соборі 1921 р. виступав з доповіддю проти „собо­рної висвяти” єпископату, свідчить, що він залишився в УАПЦеркві і в складі ВПЦРади, а не „приєднався до екзарха Михаїла”, як неправдиво написано про це у К. В. Фотиева (Op. cit., стор. 35).

4. Зовнішнє зростання УАПЦеркви по Київському Соборі 1921 р. Церковні Округи УАПЦ; духовні керівники їх — Єпископи. Статистика парафій УАПЦ; „потижневі” або „спільні” парафії. Що стояло на перешкоді ширенню УАПЦеркви.

Від високих мрій, у наведений в кінці попереднього підрозділу відозві ВПЦРади, про „Церкву живу, Церкву майбутнього” — супроти „Всесвітньої Церкви минулого”, „Церкви — руїни” — спускаючись до оповідання про дійсні події і стан життя УАПЦеркви після Київського Собору 1921 р., названого „Собором Відродження” (Церква і Життя, ч. 1 — 27 р., стор. 114), повинні найперше ствердити той факт, що в написаному до цього часу про життя УАПЦеркви в Україні 1921-30 рр. не маємо ми повної, ясної і, в міру можливості, об’єктивної історичної картини того життя. Так оцінюючи історичну літературу про УАПЦ в Україні, зовсім не беремо під увагу такі „праці” російських авторів, як пашквільного характеру брошулька С. Раневського „Украинская Автокефальная Церковь”, або К. В. Фотиева „Попитки Украинской Церковной Автокефалии в XX веке”. С. Раневський утворення УАПЦеркви з місця трактує як задум большевицької „советчини” в добу „українського НЕП-а, виконавцем якого задуму був ніби Микола Скрипник, „правдивий український патріот і націоналіст”, який „головну свою увагу звернув на українізацію православної Церкви, яка в той час була єдина і сильна та складала одне ціле з Російською Церквою” (стор. 3). К. Фотиев, хоч посеред своїх джерел і мав цей пашквіль С. Раневського (переробленого ним на Раевского С.), джерело „липковщини” бачить одначе не в „советчині” і комісарі Скрипникові, а в „лоповському русі,

спертому на Петлюрівській адміністрації” (стор. 20), хоч такої адміністрації і зовсім не було на Україні в р. 1921 і далі. Очевидно, що поважно трактувати історичні „відкриття” С. Раневського і К. Фотиева не приходиться. Згадали ж ми про них тут знову тільки для того, щоб підкреслити всю безоглядність і людей поважних в політичній їх ненависті до українського церковно-визвольного руху, бо ж пашквіль С. Раневського вийшов з лона Родійської Зарубежної Церкви, з друкарні преп. Іова Почаївського в Св.-Троїцькому монастирі в Джорданвиллі США, а брошуру К. Фотиева супроводив прихильним вступом ечений церковний історик А. В. Карташев, б. проф. Петрогр. Дух. Ак. і б. міністр ісповідань в Тимчасовім Рос. Уряді.

Ні, говорячи про відсутність правдиво-історичного образу життя УАПЦ по Соборі 1921 р., маємо на оці такий стан в самій українській православній літературі про ці часи в історії нашої Церкви. Цей стан характеризувати можна як два протилежних полюси: бачимо, з одного боку, непомірне звеличення внутрішнього життя УАПЦ, гльорифікацію її цілком, без тіней, що падали б на її життя з вини самих церковних громад, чи окремих провідників її. Таке зображення, особливо „живими свідками” тих часів, тут, на еміграції, стало в-останнє свого роду штандартовим. З другого боку, знаходимо в українській церковній пресі цілком протилежне суперлятивному першому, і, теж пристрасне, освітлення життя й значення в церковно-релігійній історії нашого народу УАПЦеркви. Ось читаємо: «Прийшла революція 1917 року, і зашала по всьому Сході... Крикуни та руйнники відразу заходилися й біля нашої Церкви й відразу захопили її в свої руки... І трапилась трагедія 1921 року, — утворення УАПЦ. Церква цілком була захоплена в крайні ліві руки, якими верховодили більшовики, свої й чужі. І в атмосфері соціалістичного чаду повстала УАПЦерква. Ця Церква рішуче порвала і з традиційною многовіковою Українською Церквою, і з многовіковою традицією чистоти Православія. Вона, небувалий новотвір, рішуче порвала з самою душею Православія — з канонами семи Вселенських Соборів, і натворила „канонів” своїх. Українська церковна многовікова ідеологія була грубо потоптана. Неграмотні крикуни й демагоги назвали це „Відродженням Української Церкви”, тоді як це був повний розрив з традиційною віковою Українською Церквою. Бо відродження — це відновлення того, що було, а такого, чого натворено в 1921 р., ніколи в Українській Церкві за всі віки її не було... І закрутилась церковна революція. І вдове духовенство поженилося, появился жонатий єпископат, єпископів „висвятив” народ... На чолі Церкви стала світська Церковна Рада, як зверхній орган її. Митрополиту й єпископам відняли віковічні титули, зазначили їхні обов'язки (канони УАПЦ п. 37): дбати за чистотою церкви й церковного посуду... Священні канони Вселенських Соборів поламали, створили свої нові... Церкву цю назвали „со-

борноправною", розуміючи під цим не історичне керування Церквою її Соборами, а світське радоправство. І утворили „канони 1921 року”, — гарячий сором для України на віки вічні... Усе це надзвичайно сильно вдарило по повазі Української Церкви, й її ніхто тепер не визнає, і в кращому разі ставляться до неї підозріло»... („Слово Істини”. Місячник Видавничого Комітету Митрополитального собору у Вінніпегу. Січень 1950 р., стор. 6-9).

Відсутність одностунності, щодо ролі в духовому житті нашого народу УАПЦ в Україні 20-их років ХХ стол., дала привід одному з визначних наших архипастирів написати про УАПЦ авторів цієї праці: „Сьогодні люди ще не вирішили, що то було: авантура, провокація, чи справді спонтанний зрив того, що накопало в душі народній; історики, на підставі поданого мит. Липківським матеріялу (розд. VII Історії Укр. Церкви) з часом безсторонньо розберуться і вирішать, в яку рубрику це все поставити”. Нема для нас сумніву, що того матеріялу, який зберігся в мемуарах митроп. Липківського про часи відродження Української Православної Церкви, замало, щоб можна було дати і менш-більш повну, і по силі спроможности безсторонню історію УАПЦеркви під большевицьким режимом до її ліквідації тим режимом. Але ті мемуари дають українському історикові тверду моральну опору для укладання такої історії УАПЦеркви, а не легенди, чи, як висловлювався Шевченко, „посми вольного народу” (в „Послання до живих і мертвих і ненароджених”), бо сам митрополит Липківський в тих мемуарах подає не тільки світла, але й тіні з внутрішнього життя відродженої УПЦеркви, часом може навіть згушені тіні, панегіристами, особливо з „живих свідків”, звичайно замовчувані. Не замовчували тих тіней і інші, крім митропол. Липківського, визначні архипастирі УАПЦеркви; спіраючись також і на їхніх свідцтвах, маємо оповісти тут про долю і значення УАПЦ без перебільшення в ту чи другу сторону, але одночасно й без всяких претензій на історичну повноту й непомилку стислість, для чого достатніх матеріялів не маємо.

З утворенням на Соборі 1921 р. ієрархії УАПЦеркви починається швидкий зріст кількості парафій УАПЦеркви. „Життя Української Церкви через відновлення ієрархії не тільки спалося, — читаємо в „Історичній Записці ВПЦРади”, — а досягло такої сили, яка є доказом, що акт Всеукраїнського Церковного Собору 1921 р. був ділом не чоловічеським, а Божим” (Ц. і Ж. ч. 2-3 1927 р., стор. 145). Бо ж з утворенням свого єпископату з’явилася можливість висвяти нових українських священників на парафії, які домагались дати їм українського священника. Старе духовенство на парафіях у великій більшості трималося, як пише митр. Липківський, „з міркувань канонічних і з матеріяльних вигід” старого московського єпископату в Україні, який, за словами митр. Липківського, „до нас безнадійно ворожий; те ж можна сказати й про старе духовенство, яке цілком не придатне до нового жит-

тя і, почуваючи це, опирається й намагається і народ затримати на старих позиціях". Перехід старого духовенства під юрисдикцію УАПЦеркви надзвичайно був утруднений протиакцією московського єпископату, який проголосив єпископів „нової народної, по вислову митроп. Липківського, благодаті" псевдоєпископами, тайнства, звершувані священством УАПЦеркви, недійсними і наказав пересвячувати церкви і престоли, які були в ужитку священників-автокефалістів.

Як ми знаємо, Собор 1921 р. в побудові об'єднань членів УАПЦеркви на місцях відкинув поділ на великі єпархії, якими на українських землях були в цьому часі: Київська, Чернігівська, Волинська, Подільська, Полтавська, Харківська, Катеринославська, Херсонська і Холмська (остання опинилась в межах відновленої Речі-посполитої Польської в році 1918). За ухвалами Київського Собору УАПЦ 1921 р. щодо організації Української Церкви, мали б повстати, замість тих великих єпархій, що територіально й адміністративно рівнялись до-революційним губерніям, „повітові церковні об'єднання", в дужках названі „єпархіяльними". Але не вдержалась далі в практиці церковного життя ця назва, як зникла і назва „єпархія". Замість „повіту" прийшла і закріпилась в урядових документах назва „округа", в церковному житті УАПЦ „церковна округа" з додатком власної назви по території — „Київська церковна округа", „Білоцерківська", „Уманська", „Лубенська" і т. д.

Згідно з внутрішнім статутом УАПЦеркви, для утворення церковної округи, що має право обірати собі єпископа, необхідно, щоб для цього згуртувалось не менше трьох волосних (ця назва теж не втрималась, замість неї прийшов „район", „районова церковна рада") церковних об'єднань (розд. XI. В. 30), а для утворення волосного (районового) церковного об'єднання треба, щоб згуртувалося не менш як три парафії (XI. В. 27). Отже потрібний був, згідно з цими соборними постановами, цілком незначний мінімум, а саме **9 парафій**, щоб утворити церковну округу, яка могла обірати собі єпископа. Наблизити єпископа до пастви, як було то в першохристиянських часах, — цією думкою керувались, видно, ідеологи УАПЦеркви, будуючи устрій її на таких невеличких церковних округах.

В перших роках по соборі 1921 р. ми дійсно бачимо свого роду запал (на території, правда, ближчій до Києва) до утворення окремих округ і виборів в них єпископів, але з причин, які будуть з'ясовані пізніше, запал цей прохолонув, і церковні округи, замість єпархій, більш-менш стабілізувались перед 2 Всеукраїнським церковним собором, після якого швидко пішло до ліквідування на Україні УАПЦеркви. Не втримались, напр., такі округові церкви УАПЦ, як: Богуславська, Звенигородська, Чигиринська, Сквирська, Таращанська, Липовецька, Радомиська, Лохвицька, Золотоноська і др. В кінці 1926 р., на підставі ухвали Великих Покр.

Зборів УАПЦ 25-30 жовтня 1926 р., було переведено „без порушення меж державних округ і районів” Президією ВПЦРади таке розподілення УАПЦеркви на церковні округи:

1. **Бердичівська**, в складі Бердичевської та Шелетівської округ, під духовним керівництвом архиеп. Степана Орлика;
 2. **Білоцерківська**, під дух. керівництвом еп. Юрія Тесленка;
 3. **Вінницька**, в складі Вінницької та Могілівської округ, під керівн. архиеп. Константина Кротевича;
 4. **Волинська**, в складі Житомирської та Коростенської округ, дух. керівника в той час нема;
 5. **Дніпропетрівська**, в складі Дніпропетрівської, Криворізької та Запорізької округ, дух. керівника нема;
 6. **Кам'янецька**, під керівн. еп. Володимира Дахівник-Дахівського.
 7. **Київська міська**, під дух. керівн. Митрополита;
 8. **Київська (сільська)**, під дух. керівн. архиеп. Нестора Шараївського і архиеп. Феодосія (Переяславщина);
 9. **Конотопська**, в складі Конотопської та Глухівської округ, під дух. керівн. еп. Олександра Червінського;
 10. **Лубенська**, під керівн. архиеп. Йосифа Оксіюка;
 11. **Одеська**, в складі Одеської, Миколаївської та Херсонської округ, дух. керівника нема;
 12. **Полтавська**, в складі Полтавської і Кременчузької округ, під керівн. еп. Юрія Жевченка;
 13. **Проскурівська**, під керівн. еп. Максима Задвірняка;
 14. **Роменська**, в складі Роменської та Прилуцької округ, дух. керівн. нема;
 15. **Тульчинська**, під дух. керівн. еп-ів Миколи Карабіневича та Миколи Борецького;
 16. **Уманська**, під дух. керівн. еп. Константина Малюшкевича;
 17. **Харківська**, в складі всіх округ Слобожанщини і Донеччини, дух. керівн. нема;
 18. **Черкаська** (іноді називана також Шевченківською), в складі Черкаської та Зинов'євської (Єлисаветград) округ, під дух. керівн. еп. Юхима Калішевського;
 19. **Чернігівська**, в складі Черніг. та Ніжинської округ, під керівн. архиеп. Івана Павловського;
 20. **Балтська**, в складі Першотравневської округи та АМСР (Автоном. Молдав. Респ.), під дух. керівн. еп. Антона Гриневича
- (Протокол ч. 2 засід. Презид. ВПЦР від 3. XI. 1926 р. — „Округові Українські Автокефальні Церкви” — список Округ УАПЦ надісланий ВПЦРадою 15. XI. 1926 р. до архиеп. Американського Іоанна Теодоровича).

Коли ствержені вище ВПЦРадою церковні округи У ПЦеркви розглянути територіяльно у відношенні до б. православних епархій на українських землях, то легко можна помітити **значну нерівномірність поширення УАПЦеркви** по б. епархіях України. Київ, столиця України, був, як ми бачили, осередком й національно-церковного визвольного руху з 1917 р. Цілком натуральним є тому, що в Київській епархії, на Київщині, після Київського собору 1921 р. найбільше приєдналось парафій до УАПЦ. Тут маємо за списком кінця 1926 р. 6 округ (Бердичів, Біла Церква, Київ — 2, Умань, Черкаси), а з тих, що не втримались, як окремі округи, теж 7 були на Київщині. За Київщиною йде Поділля — 4 округи (Винниця, Тульчин, Проскурів, Кам'янець); далі — Полтавщина — 3 округи (Лубні, Полтава, Ромни); Чернігівщина — 2 округи (Чернігів, Кочотоп); Волинь — одна округа (Житомир); Харківщина або Слобожанщина — одна округа; 6. Катеринославська еп., тепер Дніпропетровщина — одна округа; 6. Херсонська епархія, з катедрою в Одесі, теж одна округа; врешті на самому півдні Поділля Балтська округа, про яку архієп. Константин Малюшкевич на Велик. Мик. Зборах ВПЦРади 11-13 травня 1927 р. сказав, що й такої округової церкви нема, а є тільки єпископ Антон Гриневич, що має цей титул „Балтського” (Протокол Вел. Мик. Зборів ВПЦР з 11-13 травня 1927 р.). Цей факт нерівномірності поширення на Україні УАПЦеркви стане ще яскравішим, коли буде у нас мова вже не про кількість округ на територіях б. епархій, а про кількість парафій в них.

З 34 єпископів УАПЦеркви за митрополитства митр. Василя Липківського, яких він називає в своїх мемуарах (Розд. VII. Відродження Української Церкви), в урядовому спискові ВПЦРади УАПЦ в листопаді 1926 р. є тільки 17, як чинних єпископів УАПЦ в тому часі. Подаємо відомості найперше про цих 17 духовних керівників, чинних в УАПЦеркві за рік перед 2 Всеукраїнським собором УАПЦ.

Митрополит **Василь Липківський**, духовний керівник, за статутом УПЦеркви (ХІ. Г. 35), всієї УАПЦ, з титулом „митрополит Київський і всієї України”, був обраний зокрема на свого єпископа Київською міською округою (її склад 9 укр. парафій м. Києва); держаним урядом був позбавлений права виїзду з Києва і, тому, цілком обмежений у своїх правах митрополита всієї УАПЦеркви (докладніше про взаємовідносини між урядом і митрополитом Липківським буде мова в своєму місці).

Архієпископ **Нестор Шараївський**, народж. 1865 р., вихов. Київ. Дух. Ак., був висвячений на єпископа, як знаємо, собором 1921 р. для Київщини і обраний заступником митрополита; з огляду ж на те, що на Київщині (б. Київська еп.) працювало, за свідочством митр. Липківського, в перші роки (по соборі 1921 р.) 10 єпископів УАПЦ, то архієп. Шараївський не завжди мав певну приділену йому для духовного керівництва церковну округу, пра-

дуючи більше, як заступник митрополита і член Президії ВПЦРади, в Києві (особливо в справі перекладів богослужб і як голова Передсоборної Комісії), не маючи в Києві своєї катедри.

Архиєпископ **Йосиф Оксіюк**, народж. 9. IX. 1894 р. в сел. родині с. Луковиська (на Підляшші), кінчив Холм. дух. сем. і Київ. Дух. Ак., при якій залишений був проф. стипендіатом по кафедрі патрології. В січні 1919 р. призначений доцентом Кам'янецького універс. по кат. історії христ. церкви; після переформування Кам'ян. універс. на Інститут нар. осв. р. 1920 викладав в Інституті заг. історію. В травні 1922 р. прийняв священство, а в червні того ж року його було обрано і висвячено на єпископа УАПЦеркви на катедру в Кам'янці. В половині 1923 р. Лубенська церква, за переходом її дух. керівника архієп. Олександра Ярещенка до Харкова, обрала своїм єпископом єп. Оксіюка. В рр. 1926-27 архієп. Йосиф був державним урядом позбавлений права виїзду за межі Лубенсько-Миргородської округи.

Архиєпископ **Константин Малюшкевич**, народж. 2. II. 1890 в дух. родині (с. Жилинці на Волині), скінчив Вол. дух. сем. і Київ. Дух. Ак. р. 1916; священство прийняв на третьому курсі Академії. Від 1916 до кінця 1921 р. працював в Умані (Київщина), спочатку як законовчитель в школах, а з революції 1917 р. як учитель середніх шкіл; в серпні 1921 р. організував в Умані першу укр. парафію і став її настоятелем. В лютому 1922 р. був обраний і висвячений на єпископа Уманського; р. 1924 був обраний на Катеринославську катедру, якою й заопікувався, не пориваючи зв'язку з Уманською округою; р. 1925 відмовився від Катеринославщини й залишився тільки Уманським.

Архиєпископ **Константин Кротевич**, народж. р. 1872, з вищою правничою освітою, перед революцією був прокурором окружного суду в Полтаві; священство прийняв р. 1918; в березні 1922 р. на Полтавському окружному соборі був вибраний на єпископа УАПЦ для Полтави (в січні 1922 р. помер архієп. Полтавський Парфеній Левицький); р. 1924 перейшов спочатку до Житомира (на короткий час), а потім обраний на Вінницьку катедру.

Єпископ **Юрій Жевченко**, народж. 17. II. 1885 р., скінчив Одеську дух. сем., священником з 1911 р.; в рр. 1914-17 був військовим священником; в квітні р. 1922 висвячений був на єпископа для Сквирської церковної округи; р. 1924 був обраний на Полтавську катедру.

Єпископ **Юхим Калішевський**, народж. р. 1892, син учителя; після скінчення університету працює як педагог в Києві; в єпископа УАПЦ висвячений в лютому 1922 р. для Звенигородщини, яка скоро увійшла в склад Черкаської (Шевченківської) церк. округи, катедру якої й займав єп. Калішевський.

Єпископ **Миколай Борецький** (потім митрополит УАПЦеркви), син священника, нар. 6. XII, 1879 р. в м. Сарнах на Київщині.

П'яти років осиротів і залишився на руках матері. Духовна освіта — Уманська дух. школа і Київ. дух. сем. — 1901 р.; р. 1902 — коротко-термінові курси педагогічні в Харкові. В рр. 1902-04 працював вчителем по школах на Київщині. З р. 1904 в сані священника був настоятелем парафій на Поділлі (с. Коханівка, Мала Жмеринка, м. Жмеринка, м. Гайсин), законовчителем в гімназіях м. Жмеринки і Гайсина, учит. інституту в м. Вінниці, учит. сем. в м. Черкасах. Вик. обов'язки військового священника і благочинного 65 пішої дивізії в рр. 1914-16 світової війни. Р. 1921 приєднався до УАПЦеркви. На соборі 1921 р. був обраний посеред інших кандидатів в єпископи УАПЦеркви, а висвячений в лютому 1922 року на єпископа Гайсинського. Гайсинської округи властиво не було; б. пов. Гайсинський входив в склад Тульчинської округи, яка перебувала в стані організації. Єпископ Борецький, в листах до Президії ВПЦР 15. XII. 1926 і 21. I. 1927 р., просив звільнити його від доручених обов'язків доглядати за Тульчинською церк. округою і числити його тільки настоятелем Миколаївської церкви м. Гайсина, яким фактично він і був (Прот. засід. Президії ВПЦРаді ч. 5/25 з дня 25 січня 1927 р., п. 10).

Єпископ **Миколай Карабінович**, народж. на Поділлі р. 1888, скінчив Подільську дух. сем., священство прийняв в 1911 р., в єпископи був висвячений в квітні 1923 р. для Могилева Подільського, але, за списком церковних округ ВПЦР в листопаді 1926 р., Могилівська округа знаходиться в складі Вінницької. При доповідях з місць на Вел. Мик. Зборах ВПЦР 11-13 травня 1927 р. про Могилівську округу записано: „Дає інформації еп. М Карабінович. Але він нічого не може сказати, тому що фактично нею (округою) керує архієп. К. Кротевич, який теж нічого не міг сказати” (Протокол Вел. Мик. Зб. ПЦРаді 11-13 травня 1927 р., стор. 13). На Вел. Покров. Зборах ВПЦР 1926 р. єпископ Карабінович давав відомості про Тульчинську церковну округу, проживав же він в с. Яланець, б. Ямпольського пов., де мав, очевидно, парафію. Відсутність церкви для єпископської катедри УАПЦ в м. Тульчині була причиною, треба думати, й неупорядкованого церковного життя УАПЦ в Тульчинській окрузі.

Єпископ **Антон Гриневич**, народж. 23. VII. 1870 р. на Херсонщині, ск. Одеську дух. сем., прийняв священство в 1897 р., член Рос. Державної Думи (1907 р.) і Української фракції в ній; до УАПЦ приєднався р. 1921. Висвячений в єпископи в серпні 1923 р. з титулом Балтського, перебував на своїй давній сільській парафії під Одесою.

Архієпископ **Іван Павловський**, народж. 20. V. 1890 р., в сані священника з 1914 р. В єпископи УАПЦ висвячений на початку 1922 р. для Черкасько-Чигиринської округи, яку скоро залишив, будучи обраним в єпископи Чернігівською округою. 1 грудня 1926 року на окр. соборі в Харкові був обраний на архієп. Харківсько-

го і зайняв катедру Харківську, на якій був з 1927 р. і відпов-
дальним редактором органу УАПЦ „Церква і Життя”.

Архієпископ **Степан Орлик**, народж. 9. І. 1891 р. на Волині, священником з 1916 р. Був висвячений в єпископи для Волині на соборі 1921 р. (Висвячені в час собору 1921 р. одержали, за ухвалою собору, титул архієпископа). Житомирську катедру залишив і після 1924 р. був дух. керівником Бердичівсько-Шепетівської округи, представник якої на Велик. Мик. Зборах 11-13 травня 1927 року (прот. М. Кудря) скаржився на відсутність в округі „певного відповідного вищого духовного керівника” (Прот. назв. зборів, стор. 10).

Єпископ **Володимир Дахівник-Дахівський**, народж. р. 1893 на Полтавщині, священником з 1917 р., висвячений в єпископи УАПЦ 1. І. 1922 р. для Переяславщини. Залишив Переяславську округу зза непорозумінь з Окр. Радою; спочатку тимчасово, потім і стало був. дух. керівником Кам'янецької округи. 15. ІІ. 1927 р. був обраний на дух. керівника Тульчинської округи.

Архієпископ **Феодосій Сергієв** приєднався до УАПЦ від Рос. Церкви р. 1924. Висвячений 2. ІІ. 1923 р. ієрархами юрисдикції патріярха Тихона в єпископа-вікарія Прилуцького (Полтавської еп.); Феодосій, коли організувалась на Україні (в жовтні 1923 р.) Синодально-Обновленчеська Церква, перейшов до обновленців, на Полтавщині став єпарх. архиєреєм тої Церкви і тоді ж одружився з дівчиною (він був з вдових священників). Митрополит Харківський Пімен (обновленчеський) заборонив Феодосія в священстві, і тоді він перейшов до УАПЦ. Був досить активний; організував після еп. Дахівника знову в окрему церковну округу Переяславщину, працював на Бердичівщині, в окрузі Кам'янецькій; пізніше ніби зняв ясу і проживав в домі свого тестя. (Фр. Гейер. Ор. cit., стор. 104-105).

Єпископ **Максим Задвірняк**, народж. р. 1882 на Поділлі, священником з 1915 р. В єпископи УАПЦ висвячений в червні 1923 р. для Проскурівської округи, в якій доводилось, одначе, мати місце осідку за 75 клм. від самого Проскурова, в парафії Іванківці, де був настоятелем, — наслідки в церковному житті округи були від того сумні (Прот. засід. Президії ВПЦР 8. ІІ. 1927 р.).

Єпископ **Олександр Червінський**, народж. р. 1886, висвячений в єпископи р. 1925; був духовн. керівником Конотопсько-Глухівської округи, звідкіля перейшов на початку 1927 р на катедру Чернігіво-Ніжинську.

Єпископ **Юрій Тесленко**, народж. р. 1894 на Поділлі, священником з 1918 р.; в єпископи УАПЦ висвячений р. 1925; був дух. керівником Білоцерківської округи, змушений в той час перебувати не в осередку своєї округи.

До цих 17 єпископів, поданих Президією ВПЦРади в листопаді 1926 р. як чинних духовних керівників церковних округ УАПЦ

в Україні того часу, треба додати ще як чинних же в УАПЦеркві в тім часі в складі Президії ВПЦРади УАПЦ в Києві — єпископів: Петра Ромоданова, Марка Грушевського і Якова Чулаївського.

Єпископ **Петро Ромоданів**, родом з Полтавщини, в єпископи УАПЦ був висвячений в жовтні 1923 р. для Лохвицької округи (Полтавщина), але в окрузі він був мало часу, виконуючи роки зо два обов'язки правозаступника УАПЦ в Харкові, як каже митроп. В. Липківський, — „з малою користю для УАПЦ, але мабуть з більшою для ДПУ” (Розд. VII. Відродження Української Церкви). У вересні 1926 р. на нараді єпископів і представників УАПЦеркви в Києві був обраний головою „Комісії по унормуванню життя УАПЦеркви”, а на Велик. Покровських Зборах ВПЦР 25-30 жовтня 1926 р. був обраний головою Президії ВПЦРади.

Єпископ **Марко Грушевський**, в єпископи поставлений в липні 1922 р. для Волині (за словами митр. Липківського в листі до о. Корсуновського 23. VII. 1922.), але був на початку дух. керівником Конотопської округи (Чернігівщина), потім Таращанської (Київщина), далі довший час без посади (лист митроп. Липківського до архієп. Теодоровича 11. XI. 1926), а на Велик. Зборах Локр. 1926 р. обрано його членом Президії ВПЦР — завідуючим Відділом Благовістя, після того як відмовився від цього обрання В. М. Чехівський (Проток. Зборів, стор. 21).

Єпископ **Яків Чулаївський**, народж. р. 1889, свящ. з 1914 р., в єпископи УАПЦ поставлений на Покрову 1923 р. для Бердичівської округи; був духовн. керівником Глухівської округи (Чернігівщина), потім без посади; на Велик. Покров. Зборах 1926 р. його було обрано членом Президії ВПЦРади — завід. Відділом церковної освіти.

Поза Україною з єпископату УАПЦеркви, висвяченого в часі Київського собору 1921 р., був на катедрі чинним архієпископ (нині митрополит) **Іоанн Теодорович**, який очолював в Північній Америці в тім часі Укр. Православну Церкву в США і Укр. Греко-Правосл. Церкву в Канаді. Народж. 6 жовтня 1887 р. на Волині, скінчив Вол. Дух. Семінарію, був військовим священником УНР і учасником визвольної боротьби 1918-19 рр., після якої осів на єдиній в його житті парафії в с. Митинцях, Староконстантинівського пов. на Волині, на якій застали його події в історії УАПЦеркви 1921 р. Весною того року був о. Теодорович, як делегат духовенства своєї благочинницької округи, на Волинському єпархіяльному з'їзді в Житомирі. Прибули на той з'їзд з Києва і представники Всеукраїнської Церковної Ради; посеред 300 священників-делегатів єпархії один лише о. Іоанн Теодорович став на захист ідей і праці ВПЦРади в Києві, промовляючи до того ж українською мовою. Його виступ з обуренням був зустрінутий волинським духовенством, чого й можна було очікувати від духовенства єпархії, на катедрі якої перебували в ХХ в. такі видатні ієрархи

активисти ідеї неподільної і однонаціональної царської Росії, як архієпископи Антоній Храповицький і Євлогій Георгієвський, а Почаївська Лавра на Волині з намісником архимандр. Віталієм Максименком була фортецею організації „Союза Русскаго Народа”, членами якого було багато з волинського духовенства. В часі єпархіяльного з'їзду о. Теодорович вступив в зв'язок з представниками Київської Церковної Ради і після того розпочав працю національно-церковного усвідомлення волинського селянства. На Київському соборі 1921 р. був одним з активних його членів. Собор обрав його (о. Теодорович був вдовим священиком) третім кандидатом (після оо. Липківського і Шараївського) в єпископи, на катедру єпископа Подільського і Вінницького, і був першим, що прийняв наречення і хиротонію єпископську (25 жовтня наречення, 26 жовтня хиротонія) від двох перших єпископів УАПЦ, митроп. Василя Липківського і архієп. Нестора Шараївського (Іоанн, Архієпископ. Низка спогадів. Укр. Правосл. Календар на 1951 р. Нью-Йорк. Стор. 90-98). По двох роках архипастирської праці на Поділлі архієп. Подільський і Вінницький Іоанн Теодорович, після зносин з ВПЦРадою Духовної Консисторії УПЦ в США, яка виклопотала належні документи, виїхав 9 січня 1924 р. до Америки, а 13 лютого прибув до своєї української пастви в Новому Світі („Церква і Життя”, ч. 4. 1927, стор. 355).

Архієпископ **Олександр Ярещенко**, народж. 12. IX. 1890 р. на Полтавщині, скінчив Московську Дух. Академію. Крім богословської освіти, скінчив вищу технічну школу, як про це пише митроп. Липківський в Розд. VII Історії Укр. Церкви; на жаль, митроп. Липківський не вказав, яку саме школу. Архієпископ Олександр Ярещенко належить до найвизначніших ієрархів УАПЦеркви. Митроп. Іоанн Теодорович так пише про свою першу зустріч з ним: „Коло вікна (в залі в час собору 1921 р.) я побачив в гарячій дискусії високого ставного, з невеличкою, „в квадрат” по військовому, борідкою брүнета. Він одразу привернув мою увагу. В ньому було щось небуденне: висока інтелігентність, тонкість і стримана зривчастість нервової вдачі. Я його подивляв. Це був Олександр Ярещенко, пізніш архієпископ Харківський... Він переконував співбесідника, що собор в теперішніх обставинах має здобутися на рішальний радикальний крок, а саме — має поставити митрополита рукоположенням приявного священства”... (Ор. cit., стор. 95-96). На соборі 1921 р. в Києві був Ярещенко представником від Полтавщини, де й займав посаду Начальника Полтавської залізниці, як пише про це митроп. Липківський, вказуючи на те, що це своє становище Ярещенко проміняв на „терновий вінець єпископства в нашій Церкві”. У Фр. Гейера теж находимо підтвердження, що Ярещенко займав посаду службовця на залізниці (Ор. cit., стор. 88); від о. Д. Бурка довідуємось, що О. Ярещенко, крім Дух. Академії, скінчив ще „Інститут Інженерів Пугей Сообщенія” в Петербурзі, що в'яжеться й з його високою посадою на заліз-

ниці. Але прот. Митрофан Явдась подає, що, крім Дух. Академії, О. Ярещенко скінчив юридичний факультет Київського Університету, при чім називає О. Ярещенка „доктором теології”, думаючи мабуть, що всі, хто кінчав в Росії дух. академії, були „докторами богослов'я”. (Українська Автокефальна Православна Церква. Мюнхен — 1956 — Інгольштадт, стор. 63). Сумно стає, що ми не подбали досі навіть про те, щоб зібрати стисліші біографічні дані про таких ієрархів УАПЦ, як архієпископ Олександр Ярещенко. На соборі 1921 р. він був висвячений 28 жовтня в єпископи для Полтавщини, але архипастирську працю розпочав не в Полтаві, де був на кафедрі архієп. Полтавський Парфеній Левицький, а в Лубнях, звідкіля в половині 1923 р. перейшов до Харкова, на запрошення громади УАПЦ при Миколаївській церкві. На Вел. Мик. Зборах ВПЦРади 25-30 травня 1924 р. архієп. Олександр Ярещенко був майже одноголосно обраний першим заступником Голови Президії ВПЦРади (Головою тоді було обрано протодиякона Василя Потієнка). Про діяльність його в складі Президії другої ВПЦРади УАПЦ буде мова в іншому місці. „18 березня 1926 р., — пише митр. Липківський до архієп. Теодоровича в Америку, — на п'ятиріччі існування Харківської парафії архієп. Олександр якось висловився необережно про утиски з боку влади, і його 1 квітня 1926 р. заарештовано, а 22. IV. вислано до Москви, а звітти на заслання в Ташкент, де він і досі є” (Лист від 11. XI. 1926 р.). Архієпископ Олександр Ярещенко був першим з ієрархів УАПЦеркви засланим большевицької радянської влади в далекі краї з України.

Архієпископ **Юрій Міхновський**, народж. р. 1868 на Полтавщині, свящ-ом з р. 1894; в єпископи УАПЦ був висвячений в час собору 1921 р. для Чернігова. За свідоцтвом митр. Липківського (Розд. VII. Відродження Української Церкви), „мусів залишити Чернігівщину та вже ніде не міг бути проводирем Церкви”; в цьому часі (1926-27 рр.) був настоятелем парафії в с. Прохоровці б. Золотоносського пов.

Єпископ **Григорій Стороженко**, народж. р. 1889, в єпископи УАПЦ був висвячений по обранні для Київського повіту в листопаді 1921 р. Про нього митроп. Липківський пише, що Стороженко „гарний промовець, УАПЦ захопився, але зовсім нездатний до єпископства . . . , скоро зовсім відійшов від УАПЦ і пішов на державну службу”. Архієп. Нестор Шараївський в доповіді про Київську сільську округу на Вел. Мик. Зборах 1927 р. казав: „З 1923 р. Київська округа хворіє і дішла до того, що духовний керівник її єпископ Григорій Стороженко відійшов. Через що? Багато опікунів”. . . (Протокол назв. зборів, стор. 16).

Єпископ **Конон Бей**, народж. р. 1884, священиком з 1908 р.; в єпископи УАПЦ висвячений в лютому 1922 р. для Богуславської округи, яка не втрималася як окрема. Як видно з протоколу Вел. Мик. Зборів 11-13 травня 1927 р. (стор. 20), єп. Конон Бей був в

часі цих зборів духовним керівником Прилуцької округи і доглядав за Роменською округою, яка домагалась мати окремого єпископа. В урядовому ж списку округ і дух. керівників їх з листопаду 1926 р. помічено, що дух. керівника в Роменській (в складі Ром. і Прилуцької округ) округі тоді нема. Отже єпископа Конона Бея треба причислити до чинних в цьому часі єпископів УАПЦ.

Єпископ **Володимир Самборський**, нар. р. 1873, свящ. з 1898 року; в єпископи УАПЦ висвячений в лютому 1923 р., був єпископом в Каневі, Конотопі, Липовцю, Білій Церкві. За словами митр. Липківського, „виявив повну нездатність до єпископства” і „відійшов від справи” (Розд. VII. Відродження Укр. Церкви). Але з проток. засідання Президії ВПЦРади від 9. VIII. 1927 р. видно, що в літі 1927 р. єп. Самборський був єпископом Глухівської округи.

Єпископ **Григорій Мозолевський**, нар. 1876 р. на Чернігівщині; до революції 1917 р. був законовчителем по де-яких середніх школах на Чернігівщині; в єпископи УАПЦ висвячений в червні 1924 р. для Конотопщини, але „не здолав її задовольнити” (митр. Липківський). В зиму 1926-27 р. був настоятелем парафії УАПЦ в м. Радомишлі (Київщина), але парафія та так занепала, що не в стані була утримувати причет, — тоді Президія ВПЦР постановила вважати єп. Мозолевського кандидатом на одну з вільних кафедр. В лютому 1927 р. єп. Мозолевський був обраний на місце настоятеля парафії в с. Спаському (Ленінському) Конотопської округи, з чим погодилась Президія ВПЦР (Протокол засід. През. ВПЦР 2 березня 1927 р.).

Єпископ **Михайло Маляревський**, висвячений був в єпископи в грудні 1921 р., як пише митроп. Липківський, „на Волинщину (Полонне), за вимогою Мороза (Голови ВПЦРади), але не мав ні хисту, ні охоти до єпископського служіння, нікуди не пробував їхати на єпархію, а сидів на своїй парафії”... (Лист до о. Корсунівського з 23 липня 1922 р. Розд. VII. Відродження Укр. Церкви).

Єпископ **Пилип Бучило**, „людина світська, захопився нашою справою, а можливо, що й єпископство уявляв собі в старих минулих обставинах, висвятився на єпископа УАПЦ в Миколаїві, р. 1922, та як покуштував гіркого в ті часи єпископського хліба, то захоплення йому вистачило лише на короткий час; вже в 1923 році він відійшов зовсім від УАПЦеркви”... (Митр. Липківський. Хиби в житті УАПЦ та її органів за другої ВПЦР. „Відомості Генер. Церк. Упр. на Вел. Британію”, XII 1951.).

Єпископ **Володимир Бржосньовський**, нар. р. 1887, священство прийняв в р. 1912. Висвячений був в єпископи УАПЦ для Білої Церкви (Київщина) в листопаді 1921 р.; після Вел. Мик. Зборів ВПЦРади 1924 р. виявив себе (відозва з 17. IX. 1924.) головою розбивацького в житті УАПЦеркви братства „Діяльна Христова Церква” (ДХЦ) і був виключений з складу єпископату УАПЦ. Потім ніби кається, наступало приєднання до УАПЦ, але в

серпні 1927 р. знаходився ще в „невиразному стані” щодо приналежності його до ієрархії УАПЦ (Прот. засід. Президії ВПЦР 16 серпня 1927 р., стор. 24).

Єпископ **Петро Тарнавський**, в єпископи УАПЦ був висвячений р. 1922, був настоятелем Софійської парафії в Києві, з причетом якої повстали у нього загострені стосунки, і парафію ту він мусів залишити. Діставши від влади мандат на Михайлівський монастир в Києві, заклав там парафію ДХЦ, будучи одним з засновників того розбивацького братства ДХЦ; в літі 1927 р. перебував в тому ж „невиразному стані”, що й єп. В. Бржосньовський.

Єпископ **Микола Ширяй**, поставлений в єпископи УАПЦ в червні 1922 р. для Ніжинської округи, залишив її, став настоятелем в м-ку Носівка. Р. 1924, зза незгоди між ним і Округовою Радою (Прот. Вел. Мик. 36. 1924 р., стор. 11), р. 1925 пристав до ДХЦ і був настоятелем Троїцької парафії ДХЦ в Києві, але після акту приєднання ДХЦ до УАПЦ перший з єпископів-розкольників виконав умови поєднання і ту парафію залишив.

Єпископ **Микола Пивоварів**, в єпископи УАПЦ поставлено його було в січні 1922 р. без згоди на те митроп. Липківського, як протеже Голови Президії ВПЦР Михайла Мороза (про цю справу буде мова пізніше); в сані єпископа, Пивоварів, „людина без совісті і чести, — як лише про нього митроп. Липківський, — зруйнував Тарашанщину, Катеринославщину, побував і в Одесі, і в Слобжанську, і в Ніжині, і в Кам'янці, і в Вінниці, та й там не затримався і, кажуть, — зрікся сану” („Відомості”... Оп. cit., стор. 13). Пивоварів Микола належав і до ДХЦ; на Нараді 11 єпископів УАПЦ дня 30 жовтня 1926 р. признано було **неприпустимим** повернення до праці в УАПЦ бувшого єп. Миколи Пивоварова (Проток. зас. През. ВПЦР 24. XI. 1926).

Єпископ Луганський **Юрій Прокопович**, в сані єпископа, приєднався до УАПЦ р. 1926 з Російської Церкви, але скоро й відійшов.

Різна кількість церковних округ УАПЦ на територіях єпархій в Україні, що вела й до скупчення єпископів в одній місцевості, як, напр., Київщина мала до 10 єпископів, коли Херсонщина або Катеринославщина не мали були жадного єпископа, — тісно пов'язана була й з великою різницею щодо кількості парафій УАПЦ на тих територіях. Зовсім помилковим було б припущення, що коли, напр., на Слобжанщині існувала одна церковна округа УАПЦ — Харківська, то зате вона мала в собі велике число парафій, — так не було ніде. Митроп. Василь Липківський в листі до о. Корсуновського в Америку з дня 23. VII. 1922 р. писав: „Подати вам певні статистичні відомості про стан нашої Церкви тепер трудно, бо наша справа зараз не має сталого характеру, знаходиться в процесі зросту і утворення. Можу тільки одно сказати, що зріст цей іде дуже інтенсивно, повороту назад ніде в на-

роді не почуваеться, навпаки, — затримує цей поступ тільки недостаток священників та інших організаційних і технічних сил (гарних дяків, диригентів і т. інше)". Такий брак певних статистичних відомостей про парафії в складі УАПЦ цілком зрозумілий є в першому році організації УАПЦеркви після Собору 1921 р., але ж ось в липні 1927 р., незадовго перед 2 Всеукр. Церковним Собором, майже через шість літ після Собору 1921 р., в засіданні Президії ВПЦРади слухали „доповідь Секретаря Президії ВПЦР прот. Харитона Говядовського про те, що до цього часу в справах Президії ВПЦРади нема ніяких відомостей про парафії УАПЦ, **не виявлена навіть їх кількість**, невідомі адреси парафій, і взагалі справа статистики УАПЦ зовсім не порушена; справа ця безумовно важлива й потребує великої праці в майбутньому, але життя УАПЦеркви вже й зараз вимагає розпочати цю справу; щоб зробити хоч перший крок в цьому напрямкові праці, слід зібрати відомості по анкеті, що її вже вироблено. Ухвалили: Парафіяльну анкету ствердити й надіслати до всіх Округових Церковних Рад з пропозицією негайно зібрати по пактах анкети відомості про парафії і надіслати її до Президії ВПЦР не пізніше серпня місяця б. р.”... (Протокол зас. Презид. ВПЦР ч. 52/72, 5 липня 1927 р.).

Брак певних статистичних даних про склад парафій, що належали до УАПЦ, свідчить, розуміється, про якість й церковно-адміністративного апарату УАПЦ, про яку й причини її будемо ще говорити, але свідчить це й про **рух в церковному житті України**, який не припинявся в двадцятих роках в боротьбі різних течій чи юрисдикцій в українському церковному житті. В нашій пресі кількість парафій УАПЦ в Україні тих часів подається звичайно довільно (найчастіше „понад 2000”), але без жадного удивлення тієї цифри. Означення найбільшої кількості парафій УАПЦ ми зустрічали у пастора Фр. Гейера, а власне „біля 3000” (Op. cit., стор. 87). Але документації такої кількості в нього нема, бо він послався (стор. 87) на орган УАПЦ „Церква і Життя” ч. 1 за 1927 р. стор. 59, де, по перевірці, зовсім нема мови про кількість парафій УАПЦ. Одначе для уявлення зовнішнього зросту УАПЦеркви в Україні, через встановлення числа парафій її, є **джерельні матеріали**, на підставі яких можемо, якщо не подати цілком точної статистики парафій по роках, то зупинити фантазії довільних обчислень без міри вгору.

„Історична Записка про минуле життя Української Церкви й відродження її автокефалії” другої ВПЦРади, розіслана Радою в листопаді 1925 до всіх православних церков за кордоном, подає відомість, що „за три роки відновлення ієрархії, дякувати Богові, Українська Церква має вже 30 єпископів і більш **1200 парафій**” („Церква і Життя”, ч. 2-3. 1927. стор. 145). Митроп. В. Липківський, як в листі до о. Корсуновського (липень 1922 р.), так і в розд. VII Історії Укр. Церкви, писаним вже після усунення митро-

полита з катедри в жовтні 1927 р., подає з пам'яті заокруглені числа парафій в приближенні саме такі: 1) Київщина — неменше 500, Поділля — до 300, Полтавщина — з 100, Чернігівщина — з 50, Волинь — з 50, Слобожанщина — 11, Одеса, Херсон, Миколаїв — 3; разом виходить (без Катеринославщини, де невідомо) — 1014 парафій в першому році; 2) в розд. VII: Київщина — понад 700, Поділля — до 300, Полтавщина — до 150, Чернігівщина — до 150, Волинь — до 50, Харківщина — 2, Катеринославщина Херсонщина — 5; разом виходить — 1357 парафій в перші три роки.

Як ми вже вище казали, в 20-их рр. ішов рух в церковному житті України в боротьбі різних церковних течій, в зв'язку з чим приходили зміни і в кількості парафій. Тому ми бачимо, що в доповідях з місць представників церковних округ УАПЦ на Великих Зборах ВПЦРади, якими доповідями ті Збори звичайно починались, подавалась кількість парафій, що в тому часі входили в склад церковної округи УАПЦ. Отже ці доповіді з місць являються найкаршими джерелами щодо статистики парафій УАПЦ в 20-их рр. Такі статистичні дані ми маємо з доповідей на трьох Великих Зборах ВПЦРади, саме: Великі Микільські Збори 25-30 травня 1924 р., Великі Покровські Збори 25-30 жовтня 1926 р. і Вел. Мик. Збори 11-13 травня 1927 р.

Вел. Мик. Збори 1924 р.		Вел. Покр. Збори 1926 р.		Вел. Мик. Збори 1927 р.	
Округи.	Парафій.	Округи.	Парафій.	Округи.	Парафій.
1. Бердичевська	25	1. Бердичевська	25	1. Бердичевсько-Шепетівська	51
2. Білоцерківська	69	2. Білоцерківська	70	2. Білоцерківська	104
3. Тарашанська	27	3. Богуславська	28	3. Київська	108
4. Київська	117	4. Київська	114	4. Київ (місто)	10
5. Липовецька	20	5. Київ (місто)	10	5. Уманська	114
6. Шевченківська	90	6. Уманська	125	6. Черкаська	107
7. Черкаська	44	7. Черкаська	110	7. Вінницька	100
8. Уманська	53	8. Брацлавська	27	8. Кам'янецька	35
9. Сквирська	39	9. Вінницька	104	9. Проскурівська	31
10. Волинська	56	10. Гайсинська	27	10. Тульчинська	41
11. Полтавська	40	11. Проскурівська	34	11. Житомирсько-Волинська	13
12. Лубенська	60	12. Тульчинська	24	12. Коростенська	10
13. Переяславська	21	13. Волинська	14	13. Чернігівсько-Ніжинська	52
14. Золотоноська	11	14. Шепетівська	40	14. Конотопсько-Глухівська	48
15. Подільська	247	15. Чернігівська	6	15. Полтавська	50
(разом)		16. Ніжинська	30	16. Лубенська	62
16. Катеринославсько-Запорозька	25	17. Глухівська	16	17. Переяславська	17
17. Харківська з Донецькою	7 2	18. Конотопська	32		
18. Конотопська	36	19. Полтавська	50		
		20. Лубенська	62		
		21. Прилуцька	11		

Вел. Мик. Зборн 1924 р.		Вел. Покр. Зборн 1926 р.		Вел. Мик. Зборн 1927 р.	
Округи.	Парафія.	Округи.	Парафія.	Округи.	Парафія.
19. Глухівська	16	22. Роменська	16	18. Прилуцька	17
20. Ніжинська	50	23. Харківська з Донецчиною	24	19. Роменська	22
21. Чернігівська	6	24. Катеринослав- сько-Запорозька	30	20. Харківська	12
22. Радомишльська	14	25. Миколаївська	4	21. Дніпропетров- сько-Запорозька	29
23. Одесько- Миколаївська	5	26. Одеська	4	22. Одесько-Микола- їво-Херсонська	6
Разом 1080		Разом 1040		Разом 1039	

До цих трьох таблиць статистики парафій УАПЦеркви в Україні в рр. 1924, 1926 і 1927, на підставі доповідей з місць на пленумі чи Великих Зборах ВПЦРади УАПЦ в тих роках, додаємо ще одну статистичну таблицю щодо кількості парафій УАПЦеркви з Кошториса ВПЦРади на 1927-28 р. (з 1 вересня 1927 по 1 вересня 1928 р.). Прибуткова частина кошторису була побудована в 60% на членських внесках від округ церковних по кількості парафій в окрузі, а саме: згідно з ухвалою Вел. Мик. Зборів ВПЦР 1924 р., кожна парафія, незалежно від кількості членів її, мала вплачувати на утримання ВПЦРади через свою Округову Раду один карбованець щомісячно. Кошторис ВПЦР на 1927-28 р., стверджений Пленумом Малої Ради ВПЦР 28-30 грудня 1926 р., і містить в собі поступлення від Округових Рад з назвами їх і числом парафій в кожній окрузі, а саме:

1. Київська (міська)	9 парафій	13. Лубенська	62 " "
2. Київська (сільська)	114 " "	14. Кременеч.-Полтавська	42 " "
3. Бердичів- Шепетівська	77 " "	15. Прилуцько-Роменська	32 " "
4. Білоцерківська	98 " "	16. Харківська	17 " "
5. Черкаська	110 " "	17. Дніпропетрівська	26 " "
6. Уманська	125 " "	18. Зінов'євська (Єлісаветград)	8 " "
7. Вінницька- Могилівська	126 " "	19. Одесько-Миколаївсько- Херсонська	6 " "
8. Кам'янецька	35 " "	20. Житомирсько- Коростенська	23 " "
9. Проскурівська	30 " "		
10. Тульчинська	44 " "		
11. Глухово-Конотопська	48		
12. Ніжинсько- Чернігівська	36 " "		
		Разом 1068 парафій.	

(Протокол Великих Мик. Зборів ВПЦРади 25-30 травня 1924 р., стор. 3-13. Протокол Вел. Покровських Зборів 25-30 жовтня 1926 р., стор. 7-12. Протокол Велик. Мик. Зборів ВПЦР 11-13 травня 1927 р., стор. 8-26. Резолюція Пленума Малої ВПЦРади від 28-30/ХІІ 1926

року). Таким чином безсумнівні історичні джерела виказують, що кількість парафій УАПЦеркви в Україні в рр. 1924-27, в часі напередодні вже 2 Всеукраїнського Собору УАПЦ в жовтні 1927 р., на якому було звільнено з митрополічої катедри митрополита Василя Липківського, може бути об'єктивно означена істориком в словах: „до 1100 парафій”, приймаючи під увагу, що й після Великих Мик. Зборів 1927 р. до Всеукр. Церк. Собору 1927 р. могли бути приєднання, повернення з „невиразного стану” де-яких парафій, що відпадали до ДХЦ. І це була найбільша кількість парафій УАПЦ в Україні, бо ж після звільнення митрополита Липківського зовсім не мав наступити розквіт УАПЦеркви, а швидкими кроками пішла ліквідація її безбожною радянською владою.

Не маємо зовсім даних для встановлення числа вірних УАПЦ, бо парафії були різні, малі й великі й середні щодо числа родин, парафіян в них ще й до революції 1917 р. Телер же, при утворенні й організації УАПЦ, треба прийняти під увагу й те, що приєднання до УАПЦ тієї чи другої парафії не завжди означало, що приєднується ціла парафія, як і після приєднання бували випадки поділення парафій. Це ми бачимо з анкети відомостей про парафії, стверженої Президією ВПЦР 5 липня 1927 р. (про неї була мова вище); п. 36 тієї анкети запитувалось, „чи не була парафія раніше цілком українізована, а потім подвоїлася; коли це трапилось, то з яких обставин і до якої церковної течії одійшла друга частина парафії?” Бували випадки не раз, що при самому рішенні в парафії приєднатися до УАПЦеркви — парафія ділилася на частини; противники приєднання, залишаючись і в меншості, часто домагались права на церкву і богослужіння в ній їхнього священика в ц.-словянській мові, як і навпаки бувало: меншість, що бажала українізації богослужби, доходила свого права на церкву в парафії, приймаючи до себе священика з УАПЦеркви.

Справи користання церквою в тій чи іншій парафії вирішував осередковий державний уряд в Харкові, тодішній столиці УСРР, де й перебував тоді, найбільше для заступництва в цих справах користання з церковних святинь, „правопорядник” від УАПЦ, який мав клопотатися перед Колегією НКВС в усіх справах УАПЦ. Після еп. Ромоданова, коли той став головою Президії ВПЦРади, таким правопорядником був прот. Л. Юнаків. Такі не одноцілі парафії, в яких користання з храмів для богослуження відбувалось за чергою і належало, за постановою радянського уряду, до двох частин парафії, в актах ВПЦРади мають різні назви: „спільні парафії”, „потижневі парафії”, „рівнобіжні парафії”; в протилежність цим одноцілі парафії в округах називаються іноді „самостійними”. Скільки було „самостіних”, тобто тих, що самі тільки мали в користанні „націоналізований” комуністичною владою парафіяльний храм, а скільки „спільних”, чи „потижневих” парафій, — не маємо даних, бо й ті й другі в доповідях представників від округ подавались звичайно разом, як українські парафії; іноді

тільки зустрічаються числа „спільних”. Для ілюстрації співвідношення тих і других можемо подати: в Лубенській окрузі на 62 парафії було 10 „потижневих” (на Миргородщині); в Уманській окрузі на 114 парафій — 20 „рівнобіжних”; в Переяславській окрузі на 17 парафій — 9 самостійних, а 8 „спільних з іншими угрупованнями”. В доповіді від Київської сільської округи на Вел. Мик. Зборах 1927 р. архієпископа Нестора Шараївського маємо свідчення, що „спільне користування храмами тяжко відбивається на життю Церкви”. Єпископ Юрій Жевченко тоді ж казав, що він був у Миколаїві на відкритті парафії, де нашій громаді передано Адмиралтейський собор у спільне користування з „обновленцями”; ці останні не доглядають храму, майна, не мають віруючої людности; прохання Миколаївської парафії до Вел. Зборів — потурбуватись про передачу храму в цілковите користування нашій громаді. Боротьба за право цілковитого користання храмом взагалі займала видне місце в житті УАПЦеркви того часу; видно, що спільне користання мало великі недогідності і загострювало церковно-релігійну боротьбу. На підставі цього досвіду, Лубенська Окр. Церк. Рада, як доповів на тих же Вел. Мик. Зборах 1927 р. архієп. Йосиф Оксіюк, „нових потижневих парафій в окрузі не організує й не приймає” (Протокол Вел. Мик. Зборів 1927 р.).

„Здається, мало що зроблено, — заключає митроп. Липківський про перші роки ширення УАПЦеркви в Україні, — але коли взяти під увагу, що це все зроблене за три роки при надзвичайно тяжких умовах, при тяжкій боротьбі, при безперестанній громадянській війні, то і за це варто широко хвалити Бога, бо і це все могло статися тільки при допомозі Божій і загальному прагненню людности до нашої Церкви”. Коли зважити, що в православно-епархіях України до революції 1917 р. було, — кругло візьмемо, — 10.000 парафій („Церква і Життя”. Ч. 7. 1928 р., стор. 105), то 1100 парафій, які приблизно за п'ять років увійшли в склад УАПЦеркви, становлять 11% загальної кількості православних парафій в Україні. Нема мови, що зросійщені великі міста в Україні, з величезним допливом до них і чисто великоруської народности, мало надавались для організації в них українських парафій, але ж, помімо того, факт, що 89%, або 9/10, парафій залишалось в тих часах під московським єпископатом в Україні, під великий сумнів поставляє твердження про „загальне прагнення людности” переходити до УАПЦеркви. Не входимо тут в питання приналежности тої людности до Московської патріяршої Церкви, як було у великій більшості, чи до „Обновленчеської” або „Синодальної”, яка, походячи від т. зв. „Живої церкви” Російської, назвала себе в Україні для більш успішного душехапства навіть „Українською Синодальною Церквою”, коли з осені 1923 р. на чолі її став відомий нам з попереднього голова Всеукраїнського Церковного Собору 1918 р. архієпи. Подільський Пімен Пегов, обраний „обновленцями” на митрополита в Україні.

З цього факту, що куди більша частина українського православного народу залишалась в 20-их роках в Україні під зверхністю московського єпископату, коли була вже УАПЦерква з єпископатом українським 1921 р., **не можна, на нашу думку, ні в якому разі робити висновку про стан національної свідомості в тому часі українського народу**, казати, що то була частина (89%), яка „не встигла ще національно прозріти і блукала в темряві не-свідомості”, як таке доводилось нам читати. Пишучи так, ми тільки принижуюємо власний народ і в ступені його національної свідомості, і то після рр. 1917-19, після універсалів від I до IV і Акту соборної злуки українських земель в січні 1919 р., і в ступені його загально-духовної культурності в розвитку її від часів св. князя Володимира Великого. Думаємо, що в справі поширення УАПЦ в Україні заважив комплекс причин, що стали перешкодою для її поширення.

Сміємо твердити найперше, що коли б на церковну справу в житті українського народу звернена була від початку відродження Української державності належна увага української влади, яка подбала б про забезпечення Української Православної Церкви власною національною ієрархією, без порушення традиції Вселенської Православної Церкви поставлення в єпископи преемственно єпископами ж, — то інші були б висліди зростання в числі церковних громад такої УАПЦеркви. Так само було б, на нашу думку, коли б українських єпископів поставили, на просьбу Українського Собору, коли не було вже в Україні української державної влади, російські чи інші православні єпископи. Православна Церква українського побожного народу, приналежність до якої в давніх часах, під польською займанщиною, була ознакою приналежності її вірних до української нації, залишалась в народі такою самоцінністю, що покрити чи виправдати національною потребою порушення в ній глибоких традицій напiткнулось якраз на спротив традиційної консервативної побожності, як і взагалі в релігійному житті консервативна психіка відіграє велику роль. Правда, митроп. Липківський в підрозділі „Відношення народу до Української Церкви та нової ієрархії” (Розд. VII. Відродження Укр. Церкви) каже, що «не „благодать нова” головним чином ділила народ, велика маса (крім свідоміших) мало в ній мабуть і розуміла» . . . На нашу думку, якраз оце „мале розуміння” масою появи архиєреїв нової благодаті і було тим плідючим ґрунтом, на якому зростав спротив ширенню УАПЦ, коли і старе духовенство на місцях, і свідоміші „церковники” по парафіях, і монахи та монашки, що мусіли тепер, як пише митр. Липківський, з манастирів закриваних розлізтися, як миші, поміж народ, — розносили скрізь чутки про „неправильність” нових єпископів і недійсність довершуваних ними та поставленими від них священниками таїнств. Найкращим доказом того, оскільки було актуальним в тих часах посеред українського православного громадянства в Україні питання „нової благодаті” і нової ієрархії 1921 р., являється

той факт, що цьому питанню присвячено найбільше уваги в органі УАПЦеркви „Церква і Життя”, який почав виходити, з дозволу влади, через 5 років після собору 1921 р. Жодної проповіді не було розміщено в журналі „Церква і Життя”, а повно було в ньому статей в обороні соборного чину поставлення єпископів пресвітерами в Києві в жовтні 1921 р. Ось ці статті: „Походження єпископату в зв'язку з питанням про благодатність ієрархії УАПЦеркви”, В. Волинського. „Основа визволення Церкви від „князівства тьми віку цього”, В. М. Чехівського (ч. 1. 1927 р., стор. 58-83; 84-96). „Настановлення єпископів та іншого духівництва на церковні посади в християнській церкві”, В. Юхимовича (В. Чехівського). „Основа визволення УАПЦеркви”, В. М. Чехівського. «Перший Всеукр. Правосл. Церковний Собор, Священний „Собор Єпископів України” та собори перших віків християнства», архієп. Івана Павловського (ч. 2-3. 1927 р., стор. 151-171; 183-194; 197-205). „Основа визволення УАПЦ” — продовження, В. М. Чехівського. „Правда про Святу УАПЦеркву”, єп. Миколи Карабіневича. „Настановлення єпископів”... продовження, В. Юхимовича (ч. 4. 1927 р., стор. 268-272; 273-288; 288-316). „Основа визволення Церкви”... продовження, В. М. Чехівського. „Настановлення єпископів”... закінчення, В. Юхимовича (ч. 5. 1927 р., стор. 378-392; 415-445). „Основа визволення Церкви”, В. Чехівського (ч. 1/6 — 1928 р., стор. 6-13; ч. 7. 1928 р., стор. 109-121). Ясно видно, що не з браку іншого матеріялу містилися через увесь час існування органу УАПЦ „Церква і Життя” одні статті в ньому, а потребувалися вони спротивом в народі ширенню УАПЦ з неканонічно поставленою в ній ієрархією, що підтверджується й таким авторитетним свідком, як митрополит Іоани Теодорович, який каже: „З того, що воля й серце нашого народу утворили в 1921 р., багато з того не було свобідним проявом нашої багатовікової української церковности, а проявом під примусом тодішніх обставин. До таких проявів з примусу, а не свобідним рішенням, треба віднести самий акт **відновлення нашої ієрархії**, що опісля став „пятою Ахилла”, **болісним місцем, яке все потребувало оборони, а не було місцем опори, що дає певність стояння, не потребує жодних підпор**”. (З листа митроп. Іоанна від 16 жовтня 1947 р. до т. зв. „автокефалістів-соборноправників” в Ашаффенбурзі — Німеччина. Підкреслення наше).

Безумовно, що разило в народі й порушення духовенством і архиєреями УАПЦ віковичної традиції Української Церкви щодо безженного стану єпископів та одного шлюбу (з дівочою й до священства) священників і дияконів. Ми знаємо, яким обуренням посеред наших предків, православних наших братств зустрінуту було в XVI в. порушення в духовенстві за митрополитства Онисифора Дівочки правил щодо шлюбного стану духовенства (див. т. І цієї праці, стор. 201, 253). І хоч митроп. В. Липківський і пише про теперішні часи, що ніби „народ не дуже (?) блазнився навіть сумною необережністю декого з українських єпископів в одруж-

ніх справах, — що ж, мовляв, це життєва річ”... , але це не переконливе, коли сам же митрополит, дійсність зображаючи, каже в інших місцях і про таких „пастирів”, яких „привабила до УАПЦ воля від канонічних традицій, що зла людська вдача не загаялася її використовувати”, і про тих єпископів, що якраз через „подружні справи не могли ніде затриматися і взагалі бути пастирями і провідирями Церкви” („Церква і Нарід”. Ч. 4. 1950, стор. 22-23).

Сам митрополит Василь Липківський найважливішою причиною спротиву в народі проти УАПЦ вважає живу мову Богослуження. „Мова Богослуження, — пише він, — була причиною ворожнечі і боротьби... Майже в кожному селі повстали дві ворожих парафії — українська і словянська”. В іншому місці буде мова про те, що робила ВПЦРада в справі перекладу богослужбових книг на українську мову і властиво, що могла вона робити, але тут треба підкреслити відразу надзвичайно складну справу переходу в Богослуженні на живу українську мову, яка справа обіймала і питання текстів перекладу, і пристосування їх до існуючих церковних співів, і кадрів виконавців тих співів, і психіки церковного народу, при звичаєного до молитви і церковного співу в мові церковно-словянській. Нема чому дивуватися, що ця складна проблема, та ще при тому положенні, коли з духовенства „тихонівського”, за виразом митр. Липківського, „дуже мало приєдналося до УАПЦ, і вона завжди відчувала великий брак пан-отців і мусіла приймати всіх, хто тільки виявляв бажання, переважно з молоді, що мало ще мала спільного з церковним служінням”, ця складна проблема дуже велику роль відіграла по селах, коли дяки й співаки на клиросах не могли потрафити перейти на живу мову та часто не мали й по чому і ставали проти, бажали залишатися при знаному і звиклому. Ще важливіша річ, що дяки, очевидно і з матеріяльних обставин в ці часи, взагалі стали кидати свою професію, що ясно виказують статистичні дані, наведені в доповіді на Вел. Мик. Зборах 1928 р. архиеп. Константина Малюшкевича: дяків на Україні було в 1914 р. — 10.793, а в 1927 р. — 4.574; зменшилось на 6.219. („Церква і Життя”, ч. 7. 1928 р. стор. 106).

Всі вказані досі причини, що стояли на перешкоді ширенню УАПЦ в Україні, були причинами внутрішнього характеру, всередині самого церковного життя Православної Церкви на Україні. До них приходять найсильніші, на нашу думку, причини зовнішнього характеру: гасла і атмосфера революційного часу, в яких стали горувати не ідеї і почуття вищого ідеального порядку, а побудки та інстинкти матеріяльного життя („грабуй награбоване!”) з обіцянками урівнялки всіх в добробуті, коли влада державна дісталась до рук безбожників-матеріялістів, які розпочали похід взагалі проти релігії, як ідеальної вартості в житті народів, проти Бога, проти Церкви, та ще й національної, як УАПЦерква. На цю тему так писав митроп. Липківський: „УАПЦерква в складі всього

церковного суспільства ще була мала дитина, вона тільки ще почала жити, ще не мала певних традиційних устоїв, ще була мало свідома, мало церковна, мало, так мовити, євангельська; організація УАПЦеркви ще була дуже слаба, жваво вона складалась, але легко й розпадалась... А коли й на все суспільство повіяло тяжким комуністичним повітрям знищення Церкви й віри, то, звичайно, кводість, малодухість і зрадливість в суспільстві УАПЦ ще більше виявились, ніж в її духовенстві, і завдали УАПЦеркві чи не найбільше ран"... (Розд. VII. Відродження Укр. Церкви. Хиби в житті УАПЦ та її керівних органів за другої ВПЦРади). Та докладніше про роль в житті УАПЦеркви тих часів державної безбожної влади буде мова далі.

5. Головні етапи у внутрішньому житті УАПЦеркви в Україні; правовий стан її в межах Радянської держави. ВПЦРада як центральний орган управління УАПЦ, митрополит Василь Липківський і Радянська влада.

Митрополит Василь Липківський р. 1927 писав: „Надзвичайно великі завдання поставила собі наша Українська Автокефальна Православна Церква в її відродженому стані для піднесення й визволення християнського життя взагалі... Але всі ці завдання загально-християнські й церковно-українські об'єднує собою проголошене нашою УАПЦ величне завдання це — **аполітичність** УАПЦеркви. Досі по всьому світові панував і зараз ще майже скрізь панує принцип згоди, „союзу” Церкви з державою, цебто політичність Церкви й церковність політики. Не торкаючись політики, треба лише вказати, що цей союз був загубельний для Церкви, він спричинився до перетворення Церкви в Державу, не тільки по формі, але й по суті, в католицтві — до папоцезаризму; він спричинився до підпорядкування Церкви Державі в останніх церквах — до цезарепапізму, яким найбільше хворіла Православна Церква й на сході й зосібна в Росії, але який є властивим і в протестантстві і в англіканстві. УАПЦерква вважає за своє завдання рішуче відокремитися від держави, бути цілком аполітичною. Вона сама не хоче робити ніяких політичних впливів, але й не хоче залежати ні від яких політичних сил і угруповань; при всіх зовнішніх обставинах, хоче залишатись сама собою, царством не від світу цього” („Церква і Життя”. Ч. 1. 1927 р., стор. 3-5). Розуміється, що союз і гармонія між Церквою і християнською державою, як було в нашій історії в першій добі історичного життя Української Православної Церкви (див. т. I цієї праці, стор. 47-52), не є ні папоцезаризм, ні цезарепапізм. „Аполітичність” Церкви в розумінні «рішучого відокремлення її, як „царства не від світу цього”, від держави”, не тільки не стала на шлях реалізації її в житті УАПЦ, але не видно, щоб стала загальною призначеною і проводом Церкви, увійшла б в ідеологічні засади УАПЦеркви. І тому в Проекті Програми Другого Церковного Собору УАПЦер-

кви (в жовтні 1927 р.) намічено було питання (п. 10): „Відношення УАПЦ до державно-громадського життя; Церква в Державі та їх відокремленість; члени Церкви взагалі і священодіячі зокрема у відношенні до Держави”. А голова Передсборної Комісії до того Собора Архієпископ Нестор Шараївський, він же Заступник митрополита, писав: „Час не стоїть, рямці життя розширюються; ускладнюються вимоги Церкви. Потрібні нові, творчі сили, збільшення впливу їх на всі галузі життя, потрібні наочні сліди цього впливу на вироблення нових форм **громадського, соціального й політичного побуту**. Але тут Церква в особі духовних провідників своїх опинилася в критичному, безпорадному стані. Вона виявила повну анемічність, не життєздатність... А тим часом життя намагається відкинути Церкву геть. Діло дійшло до того, що після десяти віків християнської ери в Країні уряд стомільйонової держави **усуває Церкву від впливу на життя народу** і каже провідникам Церкви: одійдіть геть, ми вас не знаємо і знати не хочемо; ви нам не помічники; у нас з вами нема нічого спільного”... «Отже і в наш час, коли темрява знов обгорнула світ, Церкви всіх народів, згадавши початок християнської доби, повинні знов високо підняти **прапор Христової любови** в сучасній боротьбі людства за кращу долю... Дарма гордий розум людський намагається звести Бога на землю, щоб самому піднятися на небо, кажучи: „Нема ніякого Бога-Духа, нема нічого, крім матерії”... Такі твердження матеріялістичного світогляду затуманюють деякі голови й бентежать людське сумління особливо за останніх півтора століття... Невідступна проповідь **в ім'я Христової любови є прямим і незмінним ділом Церкви**. Устами своїх архієпископів і пастирів Церква повинна **невпинно й голосно благовіщувати слово Божої правди, настоювати, докоряти, погрозувати, благувати з всяким довготерпінням**... (2 Петр. IV, 2). Супротивники Церкви беруться за діла її; розумом людським, без Бога, гадають упорядкувати многостраждальне життя народу. І радіють вороги Церкви тому, що ніби вже на смерть засуджено її. Та нехай не радіють, а знають, що вона живе по віки... З такою вірою УАПЦерква, що відродилася для нового життя в огні й бурі, вийшла на стежку, може й тісну й терном покриту, на стежку до дійсного виявлення правди Божої в житті рідного народу, як душа його, і як один з чинників **християнізації всесвіту**» („Церква і Життя”. Ч. 2-3 — 1927 р., ст. „Діло Церкви Христової”, стор. 133-138. Підкр. скрізь наші).

На наш погляд, подані тут основні думки архієпископа Нестора Шараївського щодо головних завдань відродженої Церкви українського народу куди краще ставлять і формулюють ці завдання, ніж завдання її „аполітичності”, та ще в умовах тої її „відокремленості від держави”, якою „обдарувала” Церкву взагалі Радянська влада і свободу якого відокремлення так болісно на собі відчув митрополит, страдник Василь Липківський. Студіюючи й ті, недостатні для повноти характеристики внутрішнього жит-

тя УАПЦеркви в Україні тих часів, матеріяли, якими ми розпоряджаємо, можемо сказати, що саме це внутрішнє життя Церкви в головних його етапах ішло не так по волі керівних органів УАПЦеркви, творчих сил її проводу, як по волі політичних органів і проводу державної Радянської влади на Україні. Не сумніваємось поставити тезу: **УАПЦерква, при відокремленні церкви від держави в Україні і всьому ССРСР, в такій мірі залежала від держави і державних органів НКВС, в якій ніколи не була залежна Православна Церква в Росії при цезарепапізмі і обер-прокурорах Св. Синоду.** В правдивості цієї тези ми переконаємось з фактів в дальнішому оповіданні про життя нашої Церкви та її ліквідації в Україні.

Головні етапи у внутрішньому житті УАПЦеркви були пов'язані зі змінами її ВПЦРади, властиво Президії цієї ВПЦРади, яка Президія була постійним, згідно з канонами 1921 р., виконавчо-адміністративним вищим органом УАПЦеркви. Ця Президія (Мала Рада) мала б вибиратися щороку (на один рік — п. 46, розд. XI канонів 1921 р.), але, з огляду на те, що Великі Збори Покровські ВПЦРади, на яких це обрання Президії ВПЦРади переводилось би, не могли щороку збиратися, то і щорічного обрання складу Президії не було. Чому не могли Великі Збори ВПЦРади збиратися? Тому, що УАПЦерква не була легалізована в Україні впродовж 5 років, і тільки 10 грудня 1926 р. „Статут Всеукраїнського Об'єднання релігійних громад Української Автокефальної Православної Церкви, яке скорочено зветься УАПЦ”, затверджено радянською владою та занесено до реєстру під ч. 56 (Позачергова інформація Президії ВПЦРади від 22 січня 1927 р.). Такий „правовий” стан УАПЦеркви теж впливав на можливості її поширення. На скликання Великих Зборів ВПЦРади вимагався дозвіл влади, якого часто не давали.

В меморіялах митроп. Липківського зустрічаємо нарахування трьох ВПЦР: Перша ВПЦР була організована в листопаді 1917 р. і розв'язалась зі скликанням нею і початком праці Всеукраїнського Церковного Собору 1918 р.; в квітні 1919 р. організувалась Друга ВПЦРада, яка проіснувала 7 років з трьома місяцями (закрита владою 31 липня 1926 р.); Третя ВПЦР була обрана на Великих Покровських Зборах 1926 р.; її митроп. Липківський зве „ліквідаційною”, розуміючи під цим ліквідацію УАПЦеркви. Ближча аналіза церковного життя і ролі в ньому вищого керівного органу ВПЦРади виказує, що не можна існування Другої ВПЦР обрахувати в 7 років 3 місяці, бо ця Друга ВПЦРада скінчила своє життя і працю в час дозволених владою Вел. Мик. Зборів ВПЦР, що відбулися 25-30 травня 1924 р. На цих зборах вибрано було нову Президію (Малу Раду) ВПЦР, на голову її — протодиякона Василя Потієнка, і не був обраний попередній голова Мих. Мороз. Цю нову ВПЦР, з огляду на її склад і на її діяльність та поставлення до неї, як побачимо, радянської влади, ми не мо-

жемо не відділити від Другої ВПЦР на чолі з М. Морозом. Це була Третя ВПЦРада, яка скінчила своє життя насильством влади 31 липня 1926 р. Четверта ВПЦРада була під головуванням еп. Петра Ромоданова, від Великих Покров. Зборів ВПЦРади 25-30 жовтня 1926 р. до Другого Церковного Собору УАПЦ в жовтні 1927 року, на якому, після усунення митроп. Василя Липківського і обрання на митрополита єпископа Миколая Борецького, була обрана П'ята Президія ВПЦРади на чолі з головою прот. Леонтиєм Юнаковим, що залишалась до Надзвичайного (ліквідаційного) Церковного Собору УАПЦ, що відбувся 28 січня 1930 р.

Праця жодної з цих ВПЦРад не була вільною, як церковної установи, покликаної для розвитку внутрішнього церковного життя і керування ним, згідно з завданнями св. Церкви, яка від держави вже відокремлена, а проходила під недремлючим оком поліційної влади Радянської держави, завданням, до того ж, котрої, як антихристиянської і взагалі антирелігійної, був також розвал церковного життя, нищення Церкви. Як пише митрополит Липківський (в „Розділі VII” Історії Укр. Церкви), Радянська комуністична влада спочатку користалась з УАПЦ, щоб поборювати Тихонівську Церкву на Україні. „ДПУ” (Державне Політичне Управління) зразу вирішило використати церковну боротьбу для руйнації Церкви. Напевно з цією метою Радянська влада досить охоче реструвала українські парафії, давала церкви, дозволяла зібрання і навіть Всеукраїнський Собор в Києві 1921 р. Але як почався після Собору 1921 р. зріст УАПЦеркви, як архиєпископів візитації парафій самого митрополита і других єпископів викликували по містах і селах національно-релігійне піднесення в народі, як перед владою вороги, — писав в листі до о. Корсуновського (23. VII. 1922.) митр. Липківський, — „почали точити доноси, що ми петлюрівці й ведемо політичну протисоветську агітацію”, — тоді влада почала до нашої Церкви зосібна подекуди на місцях ставитися підозріло і навіть вороже. Безумовно, влада пильно стежить за нашою Церквою”...

Церква Христова в своїй історії завжди мала ворогів, але відома річ, що краще мати ворога відкритого, ніж потаємного, який часто веде розкладову руйніницьку роботу в середині самої організації, по волі тих, хто послав його на таку роботу. «Ніяка організація, — пише митроп. Липківський, — не може бути без хиб. Навіть між 12-ма апостолами Христа був один Іуда — зрадник... Цілком природньо, що й до УАПЦ, під час найбільшої народньої завірюхи, залетіло немало легкого, просто авантюриницького пороку... Таких авантюриників було мабуть немало і на Першому Всеукраїнському Соборі, навіть в його президії... Можливо за інших часів всі ці байдужі, малодухі, шкурники тягнули б свою життєву нитку ні для кого непомітно, але під пильним оком та зрудою більшовицького ДПУ багато з них перетворилось в ганебних іуд хриstopродавців... Як риба, кажуть, псується з голо-

ви, так сталося і в УАПЦ; перша її тяжка рана об'явилась у вищому керуючому органі — ВПЦР і насамперед в її голові... Ще до Собору (1921 р.) негативні риси голови Другої ВПЦР Михайла Мороза не так висувались; всі тоді, здається, працювали без задніх думок. Але зараз же після Собору шило з мішка стало дуже боляче висовуватися. Мороз чомусь собі уявив, що всенародна соборноправність це є „радоправіє”, тобто що Собор усю владу церковного керівництва передає церковним радам, а в Раді самий ґрунт її — це голова, отже Голова ВПЦРади це і є найвищий керівник УАПЦеркви. І цю свою теорію Мороз зараз же після Собору став виявляти на практиці. Був в складі ВПЦРади скарбник Микола Пивоварів; людина він був дуже підлеслива. Казали, ніби він колишній священик, що зняв з себе сан... Придивляючись до нього, помітив я в ньому низькі моральні риси. Тижнів через два після Собору виїхав я днів на 5 у подорож в напрямку Білої Церкви, де мала відбутися висвята на єпископа Володимира Бржосньовського. В Білій Церкві мене зустрічає Пивоварів уже в рясі і каже, що Мороз повернув йому сан на підставі ухвал Собору про повернення сану вдруге одруженим. Це мене здивувало, і коли я прибув до Києва і запитав Мороза, чому він не пождав мого повернення і взагалі минуле Пивоварова мені не відоме, Мороз відповів: „Пивоварів мені щиро покаявся, і я повернув йому сан”. Ще тижнів через два Мороз заявляє в Президії: „В неділю будемо робити хиротонію”. „Кого?” — питаю. „Та о. Миколу Пивоварова. Він людина з вищою освітою і гідна єпископства”. Я зауважив, що він не є кандидат Собору і ніким не обраний, нема чого його й висвячувати. Ще через тиждень Мороз подає приговор Микільської Печерської парафії, що вона бажає мати в себе єпископа й обирає Пивоварова. Печерська парафія і так ледве животіла, і за мою вимогою ця справа перейшла на поширені збори ВПЦРади, які відкинули заходи Мороза. В січні 1922 р. я виїхав у подорож, а коли приїхав до Києва, то Пивоварова було вже висвячено і послано на благовісництво до Тараці, а під час другої моєї подорожі підвищено на архиєпископа і переведено до Катеринославу. Мороз при своєму „радоправіі” взагалі не любив ні з ким радитись, а що собі задумає, те переводить у спосіб інтриг, шептів та утворення біля себе „партій”; на це він був фахівець, і в Президії ВПЦРади за його головування всі були „морозовці”, крім мене та В. Чехівського, навіть мій заступник архиєпископ Нестор Шараївський покірно виконував волю Мороза»...

„Радоправіє” Мороза дуже шкідливо відбивалось і на праці Повітових Церковних Рад. Морозові чомусь не подобався архиєпископ Винницький Іоанн Теодорович. І от в наслідок листування Мороза з членами Винницької ПЦРади від неї надійшла вимога про звільнення архиєпископа Теодоровича за „епархоначаліє” по термінології Мороза, і архиєпископа зразу було звільнено. Але я і Чехівський запротестували проти цього, і ВПЦРада мусіла за-

питати пояснення від архієп. Теодоровича і Вінницької ПЦРади. Виявилось, що там були якісь дрібниці, що їх можна поладити взаємним порозумінням, як потім і сталося, а „епархоначальє” просто є лише нез'ясованість з боку самої ВПЦРади відносин між єпископами і радами. Але Мороз вже без доручення ВПЦР поїхав до Вінниці, зібрав ПЦРаду і своєю владою оголосив звільнення архієпископа. Цим страшенно обурилось Вінницьке українське громадянство; був скликаний Окружний Собор, на якому одногласно підтверджено було на катедрі архієпископа Теодоровича, а звільнено ПЦРаду та обрано її в іншому складі. Такий же розклад Мороз пробував утворити в Харкові та в інших ПЦРадах, часто подорожував до них з метою „налагодження” їх праці... Весною 1922 р. Мороз вмить забажав висвятитися на священика. Хоч це церковною справою не вимагалось, та й здібностей до священства він мало мав, але прийшлося його висвятити. Якось під час моєї подорожі він нагородив себе саном протоєрея і митрою, бо це ніби йому личить як голові ВПРади, а за кілька днів до Великих Покровських Зборів 1922 р. Мороз зібрав щось з десяти підлизників і обрав себе на Київського повітового єпископа і став вперто вимагати, аби його висвяту урочисто було переведено на початку Великих Зборів. Цього вже було занадто, і я настаю, щоб справу цю було подано на ствердження Зборів. Великі Збори вже дуже були роздратовані проти Мороза і висвяту його зовсім відкинули, а щоб вже до краю його не принижати, залишили його ще на рік головою ВПЦРади. Та це служіння Мороза що далі, то більше, ставало обурливе і навіть підозріле. — і перші Великі Збори ВПЦРади, які відбулись після Зборів в 1922 році, Микільські Збори 1924 р., в першу голову усунули Мороза від головенства в ВПЦРаді. Він потім поїхав до Катеринослава, далі до Одеси, скрізь набаламутив і нарешті відмовився від УАПЦ, від сану і заняв якусь урядову посаду»... Таке оповів митрополит Липківський в розділі VII своєї історичної праці про „Відродження Української Церкви”. („Хиби в житті УАПЦ та її керівних органів за Другої ВПЦР”. — Відомості Генер. Церкви. Управл. УАПЦ на Велику Британію. Червень-Липень 1951, стор. 5-6).

До цього оповідання митрополита треба додати, що б. голова ВПЦРади Михайло Мороз був на судовому процесі в Харкові „Спілки Визволення України” (9. III. — 19. IV. 1930 р.) одним з головних свідків і м. інш. зізнавав, що „по суті він атеїст, але брав участь в церковному житті виключно з політичних мотивів, бо в УАПЦ скупчувались протисовітські і самостійницькі елементи”. (М. Ковалевський. Україна під червоним ярмом. Документи. Факти. В-во „Схід”. Варшава-Львів. 1936, стор. 103). Не припускаємо, щоб посеред церковних діячів УАПЦ тих 20-их рр. роля усуненого з становища голови ВПЦРади і потім свідка в процесі СВУ Михайла Мороза не була відома, і одначе в устах одного з них знаходимо таку характеристику Мороза: „На чолі ВПЦРади

обрано Михайла Наумовича Мороза. Це був перед тим земський працівник, дуже тверда і енергійна людина, розумна, дипломатична і тактовна" (час. „Неділя”, 3 липня 1949 р. ст. „До історії УАПЦ — соборноправної”). Так писав про Мороза один з „живих свідків” церковного життя на Україні. Чи випадки таких свідощтв, цілком суперечних з фактами, поданими нами з мемуарів митрополита Липківського, не підривають у істориків довір'я до подібних живих свідків життя УАПЦ?

За часів же головства в Другій ВПЦР Мих. Мороза почалась інспірована ДПУ розбивацька акція в житті УАПЦеркви, яка виявилась особливо в утворенні на початку 1924 р. братства під назвою „Діяльна Христова Церква” (в скороченні ДХЦ), головою якого став сам Мороз. Про боротьбу з цим церковним розколом переповімо в іншому місці. Тут же наведемо, що про цю акцію казала Президія Третьої ВПЦРади, обрана на Вел. Мик. Зборах 25-30 травня 1924 р.:

«Найбільш шкідливе для нашої Церкви, найбільшою загрожують їй небезпекою ті сумні випадки незгоди, непорозумінь, сепаратних виступів і темних заходів, до провокацій і доносів включно, якими комусь хочеться утворити розбрат в нашій Церкві, розколоти її одностайність, так би мовити, зірвати її з середини. Безумовно, наша Церква вільна і кожному своєму членові, кожному гурткові дає повну волю щодо виявлення своїх думок, переведення їх в життя, але вся ця праця повинна провадитись в спосіб соборноправний, шляхом прилюдного виявлення своїх думок і захисту їх на зборах, на зборах рад: „посеред церкви співатиму Тобі” (Пс. XXI, 23). На великий жаль, всі такі явища мали місце в самій Президії ВПЦР старого складу. Тут штучно утворювалась та думка, ніби то в поглядах і вчинках окремих членів Ради є принципове розходження, говорилося, що де-які члени ВПЦР прагнуть до епархоначалія, під яким розумілось єпископське самовладство старої Церкви, а другі захищають „радоправіє”. Це була абсолютна неправда і вигадка. Комусь хотілось бачити і утворити розкол в нашій Церкві, і от до головних діячів її стали пришивати ті чи інші течії... Брудна робота утворення розбрату в ВПЦРаді перекинулася поза межі її. Стали утворюватись поза ВПЦР, без її відому, різні сепаратні гуртки під святою назвою братств, але з недоброю метою ділити членів єдиної УАПЦ на окремі течії, — праве крило і ліве крило, звичайних і упривілейованих. В самому Києві заснувалось братство „Діяльна Христова Церква”, яке відразу здобуло собі різні привілеї. Разом з діяльністю цих „братств” появились ганебні статті в часописах (напр., „Мракобіси” в „Пролетарській Правді” ч. 105 ц. р.) відносно членів ВПЦР, що стояли на перешкоді ганебній діяльності цих „братств”, і інші темні та безсоромні доноси і наклепи на них. Очевидно, комусь хотілось зробити розколину в самій нашій Церкві. З цією метою одні члени ВПЦР виставлялись як благонадійні, з ними

єднання для когось приємне; другі, навпаки, неблагоннадні, з ними єднання небезпечне» (Відозва ВПЦР до Всечесних Єпископів, Чесного священства та всього у Христі братерства, з нагоди трьохріччя „Відновлення Української ієрархії”, за підписом митрополита Липківського, голови Ради протод. В. Потієнка, членів Ради — архієп. Н. Шараївського, оо. М. Хомичевського, Е. Кавушинського, Д. Ходзицького, братів П. Антипчука, Г. Вовкушівського і члена-секретаря П. Гордовського. Датована 14 листопада 1924 року). В цій „Відозві” ВПЦРади з дня 14. XI. 1924 р. бачимо досить прозорі натяки на те, кому на руку „незгода, непорозуміння, сепаратні виступи і темні заходи” в житті УАПЦеркви, кому „хочеться утворити розбрат в УАПЦеркві”. І тому подібні відозви цієї ВПЦР, як і окремі послання митрополита Липківського та проповіді його і др. єпископів на цю тему, все посилювали лють ДПУ проти ВПЦР та її активніших членів. Треба сказати, що на Великих Микільських Зборах ВПЦРади, що відбулись, з дозволу влади, 25-30 травня 1924 р., перед виборами нової Президії ВПЦРади зачитана була, на пропозицію В. М. Чехівського, „Прилюдна Заява до всіх церков ВПЦРади УАПЦ”, як „директив новообраній Раді від Великих Зборів ВПЦР”. Про цю „Прилюдну Заяву” митропол. В. Липківський пише в своїх мемуарах так: „Щоб відкинути від УАПЦ всякі закиди в контрреволюційності, петлюровщині і т. інш., член ВПЦР В. Чехівський вніс на Збори проект „Прилюдної Заяви” про відношення УАПЦ до влади, написаний аж надто в дусі „клясової боротьби та диктатури пролетаріату”. При зачитанні цієї „Прилюдної Заяви” ВПЦР був присутнім представник Київського Губліквідкому тов. Леснер. В цій заяві ВПЦРади „до всієї людности України про віру нашу” саме відродження УПЦеркви поставляється в причинний зв’язок з появою радянської влади на Україні. „Природньо на Україні, коли Соціалістична Радянська Республіка скинула силу старих гнобительських клясів, могла відродитися Христова громада — Українська Церква. Природньо, що Христова Церква на Україні так ясно і твердо перед церквами всього світу підняла прапор — Христовий Хрест, — прапор служіння ділу піднесення життя всіх трудящих і обтяжених до вищого розвитку”... «Творчий визвольний рух Української Автокефальної Церкви, — говориться в „Прилюдній Заяві”, — являється лише складовим елементом всесвітнього руху „трудящих і пригноблених”... Соціална революція, як перехід влади в державі від кляси гнобителів до кляси творців-робітників являється для членів УАПЦеркви ділом правди життя, моральною справедливостю... З живанням діла Церкви на національне гноблення, з проявами всякого шовінізму і гнобительського націоналізму Українська Христова Автокефальна Церква бореться і буде боротися. Всякий член Української Церкви, що виявить роботу підгрівання в Церкві національних почувань для встановлення влади гнобительських дармоїдних кляс, з Церкви виключається... В Українській Автокефальній Церкві касти нема, нема і духівництва,

а є тільки священодіячі. Віки Православ'я і панослужіння поклали свій намул світоглядів віроучення і етичного учення, а також в священодіянні. Українська Церква почала і буде далі провадити вичищення життя церковного від намулу віків... Суєвірство фетишізму щезне в Українській Церкві, щезне від світу науки Христової... Ми знаємо і віримо, що ті, хто відкидає богів капіталізму, богів цареслав'я і панослужіння, не знаючи невідомого їм Єдиного Бога, єством, природою часто чинять добро, і вони ближче стоять до громади Божої, ніж служителі бога капіталізму, бога панів і царів»... (Протокол Великих Микільських Зборів ВПЦ-Ради, що відбулися 25-30 травня 1924 р. в Києво-Софіївському Вел. Соборі. „Прилюдна Заява" ВПЦР міститься на стор. Протоколу 29-32).

Після зачитання цієї „Прилюдної Заяви" ВПЦРади В. М. Чехівський в промові до Вел. Зборів зазначив, що «влада Пролетарської Соціалістичної Республіки, відділивши Церкву від держави, не потребує будь-яких самозваних посередників, вона не піде шляхом призначення діячів по своїому вибору, як це було при старому режимі. Треба обірати лише тих членів Церкви, які дійсно не опорочені по суду і будуть діяти, як на підставі законів Радянської влади про відокремлення Церкви від Держави, так і на підставі „Прилюдної Заяви" ВПЦР, яка виявляє собою кредо нашої Церкви». (Підкресл. наше.). „Прилюдну Заяву ВПЦР" Вел. Мик. Збори затвердили і ухвалили вжити всіх заходів до її поширення. Після того переведені були вибори Президії Ради. На Голову Ради обрано було протодиякона Василя Потієнка (в голосуванні: 86— за, 32 — проти, 12 утрималось; кандидатура М. Мороза зібрала: 43 за, 73 проти, 21 утрим.). На першого заступника Голови обрано було архиєпископа Олександра Ярещенка, на другого заступника — прот. М. Хомичевського, на секретаря Ради — П. Гордовського, на скарбника — П. Антипчука, членами Ради — прот. Д. Ходзицького, прот. Е. Кавушинського, К. Терещенка і М. Свідерську. Митрополит В. Липківський входив до складу Президії, як Почесний Голова, без обрання, згідно з канонами 1921 р. Що торкається заступника митрополита, архиєп. Нестора Шараївського, то він, за практикою минулого часу, теж входив до складу Президії без обрання, але що канони 1921 р. про це мовчать, то запропоновано було це проголосувати, на що Збори одноголосно ухвалили: архиєп. Нестор, з рації становища заступника митрополита, входить в склад Президії Ради без окремого обрання. Дякуючи Зборам за довір'я, Голова В. В. Потієнко „обіцяє непохитно боронити в житті УАПЦеркви її революційні здобутки і головним чином соборноправний устрій, який лягає в основу її життя; далі, поскільки канони Укр. Церкви ще не цілком розроблені і переведені в життя, головним завданням нової Ради він вважає поглиблення ідеології УАПЦеркви, а також переведення в життя тих ідей, які накреслені в „Прилюдній Заяві

ВПЦР”, з’ясовуючи відношення УАПЦ до Державного Уряду і інших течій церковних на Україні”. . . (Ibidem, стор. 34).

В листопаді 1924 р. Президія ВПЦРади звертається до Голови Раднаркому УРСР з заявою „в справі унормування правового стану УАПЦеркви й з’ясування тих фактів, що порушують об’єктивні умови для життя УАПЦ”. Стверджуючи в цій заяві, що УАПЦ „перша з церков на терені ССРСР щиро вітала завжди з самого початку свого відродження Робітничо-Селянську владу”, ВПЦРада „ще раз (після „Прилюдної Заяви”) посвідчує перед Вищим Українським Урядом про своє відношення до сучасного життя, ведучи в напрямку допомоги, активної участі вірних УАПЦ в будівлі Пролетарської Держави й підносить свій голос в захисті прав на життя для усунення ненормальностей, що виникають в процесі спільного життя і відносин Церкви до Держави. В той час, коли інші Церковні Всеукраїнські Об’єднання мають право на легальне існування на підставі зареєстрованих статутів, — УАПЦерква такого права ще й досі не має. Непорозуміння через це на місцях, що значно перешкоджають, часто й гальмують справу визволення українського народу, а з ним і всесвіту, з пануючої в Церкві темряви, постійні загрози з боку Київського ГПУ в позбавленні права на працю навіть Президії ВПЦР — примушують ВПЦРаду ще раз прохати Раднарком про зареєстрування Статуту УАПЦ, поданого до реєстрації”. До цієї головної просьби про зареєстрування статуту ВПЦР додає просьби про дозвіл на печатку для ВПЦР, на друк богослужбових книг і на видання періодичного органу УАПЦ, але в цьому всьому відмовлялось якраз з формальної причини — відсутності зареєстрованого статуту установи. („Повідомлення ВПЦРади до всіх Парафіяльних Об’єднань УАПЦ”. 14 листопада 1924 р., ч. 4).

Не вважаючи на запевнення перед Урядом УРСРеспубліки більше ніж в своїй лояльності, а в активній участі вірних УАПЦ в будівлі Пролетарської Держави, — Уряд не вірив, очевидно, ВПЦРаді і статуту УАПЦеркви не реєстрував, стримуючи тим і ширення на місцях парафій УАПЦ, і діяльність керівних її органів та держачи в постійному напруженні центральний виконавчий орган Церкви — Президію ВПЦР в Києві. Про розвиток, в зв’язку з цим відношенням Радянської влади, подій в житті УАПЦеркви передамо найкраще словами самого митрополита В. Липківського з листа його до архієпископа Іоанна Теодоровича в США (лист з Києва з датою 11 листопада 1926 р.). «Діяльна Церква, про яку Ви вже свідомі, зробила те, для чого її засновано: своїми доносками та наклепами відкинула нас в лагерь контр-революції і викликала велике недовірство до нашої Церкви, а найбільше до ВПЦР. В реєстрації нашій Церкві відмовлено й запропоновано ВПЦР припинити свою працю. Але як ми могли припинити? Лише так, щоб передати свої уповноваження другому складу ВПЦР. А це можна було б зробити лише на Великих Зборах. А між тим

дозволу на Великі Збори нам **не давали на протязі 2½ років**. Від Голови ВПЦР В. В. Потієнка вимагали підписки про припинення праці ВПЦР, але він не дав; з нього взяли підписку, що ВПЦР буде працювати лише в складі Президії з 11 осіб. Так ми й працювали до останку. З осені минулого року (1925) почались репресії: відібрано кілька церков в різних містах і між ними Андріївську та Іллінську в Києві. Наді мною і всією Президією ВПЦР заведено слідство по 119 ст. угол. кодексу (підбурювання проти сов. влади) і **взято підписку про невиїзд з Києва...** Заарештували єпископа К. Малюшкевича, Полтавського єпископа Юрія Жевченка, Чернігівського Івана Павловського і забрали до Харкова... Єпископів тримали місяця 1½. В цей час, 18 березня (1926), на 5-річчя існування Харківської парафії архієпископ Александр (Ярещенко) яось висловився необережно про утиски з боку влади, і його 1 квітня заарештовано, а **22-го вислано в Москву, а звідти в заслання в Ташкент**, де він і досі. З єпископами Малюшкевичем, Павловським, Жевченком поведено розмови, що їм може бути даний дозвіл на Вел. Збори, аби тільки не збирала їх Президія ВПЦР. Ми й на це погодилися. Але **3 червня заарештовано було Голову ВПЦР В. В. Потієнка**, який ще й досі у в'язниці. Робиться вражіння, що на арешт його найбільше вплинув лист, написаний до Вас і вміщений в часописі „Дніпро”. Стали нас вивувати, що „Дніпро” є орган УАПЦ, а між тим в ньому багато анти-советських виступів, і сам Голова ВПЦР в цих виступах бере участь. На вміщення цього листа в „Дніпрі” подивились, як на жалобу Голови ВПЦР на сов. владу іншій антирадянській державі. 14 червня викликали нарешті до Харкова тих єпископів, відносно Вел. Зборів, дозволено прибути й мені та заступникові ВПЦР прот. Хомичевському. 17 червня ми були у представника влади, і нам запропоновано, як абсолютну вимогу для змінення до нашої Церкви відношення влади, **осудження архієп. Ярещенка і Потієнка і переведення чистки від нецерковних елементів**. Ми подали заяву, що відмежовуємось від будь-яких антирадянських і взагалі політичних виступів, що судити тих чи інших персон, і усунути їх має право лише Церква. Цим не задовольнились, і ми поїхали ні з чим. **В ніч на 31 липня заарештовано мене**, продержано 4 дні в Києві, а потім відправлено в Харків і звільнено лише 18 вересня. Крім справи Турченка (виключеного зі складу духовництва УАПЦ за те, що зрадив своїх поручителів, що негідно священника), мені інкримінували співчуття Ярещенкові та Потієнкові, використання катедри для антирадянських виступів, навіть посилку делегатів на Стокгольмську конференцію („Всесвітня Конференція Життя і Праці християнських громад”, що відбулась у Стокгольмі 19-30 серпня 1925 р. І. В.), зосібна неприпинення праці ВПЦРади, **коли її визнано нелегальною**. 1 серпня (1926) ВПЦ-Раду **запечатано**, а 11-го від усіх членів ВПЦР взято підписку, що вони не приступлять до праці. Коло церковної керми залишився лише архієпископ Нестор Шараївський... Між тим до Києва

стали викликати єпископів і вести з ними розмови; наслідком цього архієпископом Нестором 1-3 вересня скликана була Нарада єпископів і представників УАПЦ, на якій ухвалено пропозицію (по вимозі влади) визнати достойними осуду мене, Ярещенка і Потієнка і увесь склад Президії ВПЦРади за ніби політичні і антирадянські виступи. Нарада з себе обрала „Комісію по унормуванню життя УАПЦ”, на чолі з єпископом Петром Ромодановим, якій влада й передала канцелярію ВПЦР і навіть мене віддала їм на поруки. „Комісія” здобула собі довір'я влади, і їй дано дозвіл на скликання Великих Покровських Зборів, які й відбулись з 25 по 30 жовтня» . . . В нашому розпорядженні є відпис з Протоколу цих Великих Покр. Зборів ВПЦР 25-30 жовтня 1926 р., і тому ми наразі припинюємо передачу про події з надзвичайно цінного листа митрополита В. Липківського з дня 11. XI. 1926 р.

Ув'язнення Голови ВПЦРади протод. В. В. Потієнка, заарештування через два місяці Почесного Голови ВПЦРади митрополита всієї УАПЦ Василя Липківського з одночасним закриттям і запечатанням канцелярії ВПЦРади витворювали небезпечний стан для дальнішого життя всієї УАПЦеркви, як організації, що досі, не будучи зареєстрованою, існувала, виходить, явочним порядком, що не раз вже було формальною причиною для відмови Урядом в реєстрації і окремим парафіям, що зголошували свою приналежність до УАПЦеркви. Коло церковної керми в цей тяжкий час залишався лише, як пише в наведеному вище листі митр. Липківський, архієпископ Нестор Шараївський, — очевидно, в осередку церковного уряду, на становищі Заступника митрополита УАПЦ. Сам архієп. Шараївський згадує про ці часи в своїй промові на засіданні Президії ВПЦР 30 березня 1927 р. на захист архієпископа Йосифа Оксіюка, який просив підтримати його клопотання перед урядом про зняття заборони йому виїздів з Лубень впродовж вже трьох років. Архієп. Шараївський свідчив, що „коли життя УАПЦ в 1926 р. примусило його взяти на себе, як заступника митрополита УАПЦ, керування УАПЦ, він в першу чергу звернувся за порадами до архієп. Оксіюка і за його порадою скликав „Всеукраїнську Нараду представників УАПЦ, яка й відбулась 1-3 вересня 1926 р. Для нас з цього свідчення архієп. Шараївського ясно, що ідея вересневої Наради належала архієп. Йосифу Лубенському, але для реалізації цієї ідеї потрібна була згода Радянського уряду, до чого не надавались вже ні заступник митрополита архієп. Шараївський, ні обмежений в горожанських правах архієп. Оксіюк. Як видно зо всіх дальніших подій в житті УАПЦ, реалізатором цієї ідеї був єпископ Петро Ромоданів, що більше двох років був правопорадником від УАПЦ в Харкові та став там за „мужа довір'я” в НКВС.

„Всеукраїнська Нарада представників УАПЦ” в Києві, що відбулась 1-3 вересня 1926 р., пішла по лінії бажань Радянського уряду, засудивши найперше митрополита В. Липківського, архієпи-

скопа Олександра Ярещенка і Голову ВПЦРади В. Потієнка за політичні антирадянські виступи. За згодою влади, була обрана „Всеукраїнська Комісія (ВУК) по унормуванню життя УАПЦ”, як тимчасова організація до скликання Вел. Покровських Зборів в жовтні цього ж 1926 р. Вона мала часово заступити закриту ВПЦРаду; їй же передана була канцелярія і всі справи Третьої ВПЦРади. Головою ВУК в УАПЦ було Нарадою обрано єпископа Петра Ромоданова. Одночасно припинили свою діяльність і Округові („Повітові” по канонах 1921 р.) Церковні Ради, які були заступлені теж „Округовими Комісіями по унормуванню життя УАПЦ”.

„Всеукраїнська Комісія по унормуванню життя УАПЦеркви” підготувала скликання на 25 жовтня 1926 р. Вел. Покровських Зборів ВПЦРади, які й відбулись в храмі Св. Софії — Премудрости Божої в Києві за листовним дозволом Київського Адмінвідділу за ч. 31580 з дня 13. X. 1926 р., в присутності представника Уряду тов. Марковича; засідання Зборів продовжувалось 25-30 жовтня. В складі цих Вел. Зборів брали участь: один митрополит, 17 єпископів, 48 священників, 2 диякони і 64 делегатів мирян, разом 132. Головою зборів було обрано В. М. Чехівського, а заступниками голови єпископів Константина Малюшкевича та Івана Павловського. Митрополит Липківський, після доповідей прот. Хомичевського (про діяльність Президії ВПЦР від останніх Вел. Мик. Зборів 1924 р. до 31 липня 1926 р.) і єпископа П. Ромоданова (про працю ВУК від наради 1-3 вересня 1926 р. до дня Зборів), залишає Збори, по проханню родини, підтриманому Президією Зборів, через хворість. Почесним головою залишається до кінця Зборів один архієп. Шараївський, як заступник митрополита. Єп. Петро Ромоданів в своїй доповіді, загально характеризуючи досюгочасне життя УАПЦ як духоно вбоге через занецищення складу церковних діячів аморальними особами, розпорошеність інтелектуальних сил і відсутність єдності ідеології діячів УАПЦ, — підкреслює „невикористання всіх можливостей для піднесення церковного життя під охороною декрету про відокремлення Церкви від Держави, яке (піднесення) почалось спочатку при сприятливості Уряду до заходів УАПЦ щодо оновлення церковного життя”; підкреслює рівно ж і теперішнє „доброзичливе відношення Уряду до всіх клопотань Всеукр. Комісії, — визволення о. митрополита, зняття печаті з канцелярії ВПЦР; прихильно прийнято клопотання про повернення о. Ярещенка, але теж, як і справа В. В. Потієнка, затуляється порушенням спокою через ці питання в парафіях Харківській і Києво-Софійській”. Коли розпочались доповіді з місць від кожної з церковних округ про стан життя і події в ньому, то представники округ мусіли дати відповідь на питання, як в їхній окрузі поставились до резолюції Наради 1-3 вересня ц. р., і чи приєднуються округи до постанов тієї Наради. Відповіді всіх округ були: так; навіть представником Київської Мійської округи В. М. Чехівським було заявлено: „До резолюцій На-

ради м. Київ приєднується". На підставі цих заяв, наперед можна було передбачати й зміст резолюції Великих Зборів УАПЦ по доповідях Хомичевського і єп. Ромоданова, але Уряд не був, видно, певний в прийнятті Зборами бажаної йому резолюції з засудом митроп. Липківського, архиеп. Яреценка і Голови ВПЦР В. Потієнка, коли зажадав від Голови Зборів В. Чехівського представлення проекту резолюції для ознайомлення ДПУ перед голосуванням її, при чім було попереджено, що „від цього буде залежати продовження Зборів чи припинення їх". Для представлення урядові проекту резолюції була обрана ціла делегація в складі: В. М. Чехівського, єп. К. Малюшкевича і єп. П. Ромоданова; видно, що момент був критичний, і розмови про „аполітичність Церкви, відокремленої від держави", були переведені з головними церковними діячами.

Врешті, резолюція, в основі укладена єпископом Малюшкевичем і зредагована Редакційною Комісією, що в засіданні її було прийнято 7 голосами, проти одного (В. Чехівського, який пропонував свою, неприйнятну, редакцію), була проголосована в засіданні Вел. Зборів 28 жовтня 1926 р. і прийнята майже всіма голосами присутніх, бо тільки 5 було „проти", а 7 „утрималось". Резолюція була наступна:

„Вел. Покр. Збори ВПЦР УАПЦ, що відбулися 25-30. X. 1926 р., здійснюючи ухвалу Всеукр. Народи представників УАПЦ 1-3. IX. ц. р. про необхідність поставити на Вел. Покр. Збори справу про нелояльні, нетактовні, антирадянського змісту вчинки Президії ВПЦР, Голови Президії ВПЦР В. Потієнка, заступника Голови — архиеп. Харківського Олександра Яреценка та о. Митрополита В. Липківського й винести свій вирок з приводу цих вчинків, заслухавши доповіді заступн. Голови б. Президії ВПЦР прот. М. Хомичевського і Голови Всеукр. Комісії по унормуванню життя УАПЦ єп. П. Ромоданова про життя УАПЦ за час від Мик. Зборів 1924 р. і доповіді в цій справі з місць, і прийнявши під увагу одностуну в цих доповідях оцінку засобів до унормування життя УАПЦ, —

1. Стверджують своїм авторитетом всі ухвали Народи щодо констатування надзвичайно тяжкого зовнішньо-правного стану УАПЦ, який стався завдяки нетактовним, нелояльним до Уряду УСРР і антирадянського змісту окремим виступам в діяльності осіб, зазначених в ухилах Народи, й висловлюють осуд Церкви лінії поведінки Президії ВПЦР і вчинкам Голови Президії В. Потієнка, заступника Голови Президії архиеп. Олександра Яреценка, о. Митрополита Василя Липківського. Великі Збори рахують необхідним в самий категоричний спосіб застерегти всіх, що зазначені в ухилах Народи, від подібних вчинків на майбутнє, а за вчинки вже зроблені ухиляють рахувати достатньою покутою ці постанови Покровських Зборів і не закладати на них іще особливої церковної кари.

2. Збори без всяких заперечень приймають і декларативну частину ухвал Народи, що торкаються відношень між Церквою і Державою, і доручають Президії ВПЦР стежити за дотриманням принципів, зазначених в ухвалях, всіма діями УАПЦ, і в разі порушення їх окремими діями Церкви, не зупинятись перед відповідними застереженнями, або й карами" (Протокол засідань Великих Покровських Зборів УАПЦ 25-30 жовтня 1926 р., стор. 16-17).

Великі Покровські Збори ВПЦР 1926 р. мусіли задовольнити також і другу вимогу Радвлади: перевести чистку (названу „перевіркою”) персонального складу священодіячів УАПЦеркви. Ухвала Зборів була: „Стверджуючи ухвали Всеукраїнської Народи 1-3 вересня ц. р. про необхідність перевірки персонального складу духовництва в УАПЦ згідно принципів, що ухвалені тою ж Народою, Вел. Покр. Збори доручають Президії ВПЦР розробити ясну інструкцію про спосіб перевірки для керування Округових Церковних Рад в цій справі" (Ibidem, стор. 27).

Що до правового стану УАПЦеркви надалі, то єп. Ромоданів запевнив Збори, що „надія на реєстрацію повна, заважає брак статистичних відомостей про кількість парафій”. Редакційна Комісія переглянула Статут УАПЦ, поправки до нього були Зборами прийняті, і дано уповноваження Президії ВПЦР Статут підписати і представити на реєстрацію Радвладі. Прийнято було Зборами внесення: „Клопотатися Зборам перед Урядом про звільнення В. В. Потієнка, про повернення архієпископа Ярещенка і про дозвіл волі руху о. Митрополита, членів б. Президії ВПЦР архієпископа Оксіюка і В. М. Чехівського”.

З офіційного протоколу Зборів, який рівно ж міг бути зужиткований владою, трудно, розуміється, відчути всі дійсні настрої і думки учасників Зборів з приводу тогочасних подій в житті Церкви і, головне, засудження морального її Митрополита. Але що такі настрої, супротивні домаганням Радвлади, були, і можливо навіть сильніші, видно з того, що навіть єп. Ромоданів в останньому слові при дебатах над його доповіддю сказав, що „повна пошана до о. Митрополита, як духовного керівника, диктує про необхідність збереження його від адміністративно-господарчих дрібниць, що зараз привели до необхідности визнання помилок; треба гарантувати о. Митрополитові повну волю суто-духовного керівництва без можливости підведення його під загрозу осуду. Всі винні, що не зберегли батька. ВПЦР засіла в свої бюрократичні крісла, не відгукувалась на тяжкі страждання периферії і застала мимоволі відгукуватись на них о. Митрополита" (стор. Прот. 14-15). В інших промовах чути було: „Вищий керівничий орган б'ється, але церкви (округові) байдужі. Умовини унеможливають працю вищого органу: не дотримували директиви вищого органу, не підтримували його матеріально, переважало шкірне питання" (прот. Басовол).

Нааявністю на Зборах таких настроїв викликана була й ухвала подяки від Зборів засудженій б. Президії ВПЦР, разом і з подякою ВУК, такого змісту: „Відзначивши в праці б. Президії ВПЦР моменти, що були шкідливими для життя Церкви з боку зовнішньо-правного, і такі хиби, як відсутність тісного зв'язку з Округовими Церквами, неясне визначення церковних територій, неясне відношення до окремих діячів Церкви, що порушували церковну дисципліну, Великі Покровські Збори не можуть не відмітити самовідданої і корисної праці ВПЦР у суто-внутрішньому житті Церкви, що при тяжких умовах діяльності дала найбільш можливі досягнення, й складають їй сердечну подяку за те корисне, що зроблено для Церкви, зокрема за поширення церковно-видавничої справи. Так само складають Великі Збори щиру подяку й Всеукр. Комісії (ВУК), що в скрутний мент життя нашої Церкви, не боячись, взяла на себе відповідальність і зуміла вивести УАПЦ з **тяжкого зовнішньо-правного стану**” (стор. Протоколу 26-27. Підкресл. наші).

До Митрополита Липківського послано було в кінці Зборів делегацію в складі єп. К. Малюшкевича, прот. Л. Юнакова і бр. Галети — просити його, при можливості, прибути хоч на кінець Зборів і благословити їх перед закриттям. Після навіщення митрополита єп. Малюшкевич освідчив Зборам, що митрополит через хворість прибути не може і передає своє благословення на закриття Зборів.

Великі Покровські Збори ВПЦР 1926 р. обрали **Четверту Президію ВПЦР**ади в наступному складі: Голова — єпископ Петро Ромоданів (за — 72 гол., проти — 26, утрим. — 22); Заступники Голови: Перший — єпископ К. Малюшкевич, Другий — прот. Л. Юнаків (з обов'язком перебування в Харкові на становищі правопорадника УАПЦ, яке займав перед тим єп. Ромоданів); Секретар — прот. Харитон Говядовський; Скарбник — бр. М. Кобзар; Члени — архиєп. Феодосій Сергієв (справи Богослужбові), єп. М. Грушевський (за відмовою В. М. Чехівського, — справи благовістя), єп. Я. Чулаївський (справи церковної освіти), бр. Коваленко-Каламацький (видавнича справа), Ол. Ор. Левицький (член-правник), архиєпископ Н. Шараївський (перекладові справи), бр. Тищенко. З митрополитом В. Липківським було 13 членів постійної ВПЦРади. Треба зауважити, що хоч в протоколі Вел. Покр. Зборів 1926 р., архиєп. Н. Шараївський внесений до складу Президії ВПЦР як член по справі перекладів богосл. книг, однак в дальших протоколах засідань Президії ВПЦР він пишеться як член-заступник Митрополита, себто член Президії з уряду. Звертає на себе увагу, що в складі цієї 4-ої Президії ВПЦР переважав **єпископат** (7 членів) і дійсним головою її був єпископ.

Відновленням діяльності ВПЦРади та обранням нового складу Президії її, постійного вищого керуючого органу УАПЦ, — скінчилося на цей раз те напруження, в якому перебувала УАП-

Церква після опечатання канцелярії ВПЦР та арешту митрополита. Зараз же після закриття 30 жовтня Вел. Покр. Зборів, відбулось 1 листопада 1926 р. засідання нової Президії ВПЦР, в присутності й Почесного Голови митрополита Василя Липківського та кількох нових єпископів поза Президією, на якому, на пропозицію Голови єп. Ромоданова, було ухвалено: „Всеукраїнську Комісію по унормуванню життя УАПЦ, як тимчасовий керівничий орган, **ліквідувати**; всім членам і співробітникам її висловити від імени ВПЦР щирю подяку за їх чесну і бездоганну працю”. Того ж дня 1 листопада підписано було у нотаря Статут УАПЦ і заяву 10 членів ВПЦР до НКВС про реєстрацію Статуту, перепроводження якої справи доручено було прот. Л. Юнакову в Харкові; йому ж доручено негайно подбати перед Урядом про звільнення Митрополита Липківського від заборони вільного виїзду і надання права вільного переїзду по всій Україні в справах духовного керівництва Церквою.

Пережита криза відбилась тепер піднесенням духовного та церковно-організаційного життя в цілій УАПЦ. В листопаді 1926 року даний був, — правда разовий, — дозвіл митрополитові Липківському на виїзд до Полтави на врочисте свято освяти Воскресенського храму; 10 грудня 1926 р. зареєстровано було Статут УАПЦ; перед тим 5 грудня випущено з в'язниці протод. В. Потієнка; 18 грудня дано було дозвіл відбути Малі Збори ВПЦР. Ці Збори й відбулись 28-30 грудня 1926 р. в присутності 11 єпископів, 6 священників та 11 мирян. На цьому пленумі Малих Зборів, після заслухання доповіді самого Митрополита про духовне життя УАПЦеркви та звітів про працю ВПЦР за час від Вел. Покр. Зборів 1926 р. Голови президії єп. Ромоданова і секретаря прот. Говядовського, прийнято було таку оптимістичну ухвалу: „Малі Збори в задоволенні відзначають: а) піднесення духовного життя українського віруючого люду, об'єданого в УАПЦеркві; б) збільшення зацікавлености життям Церкви з боку духівництва і мирян, не тільки членів УАПЦ, а і інших церковних течій; в) поступове заспокоєння Церкви після попередніх хвилювань; г) унормування зовнішньо-правного стану Церкви; д) налагодження церковно-адміністративного життя через скликання Округових і Районових Соборів, обрання керуючих органів, встановлення зв'язку між ВПЦР і Округовими церквами через листування, надсилку протоколів і виїзди на місця членів Президії ВПЦР. Малі Збори цілком ухвалюють працю Президії ВПЦР за відчитний час і доручають Президії, продовжуючи свою працю в тому ж напрямкові, вимагати й від Округових Церковних Рад налагодження церковного життя шляхом скликання Районових Церковних Соборів і тіснішого зв'язку з ВПЦР через надсилку до неї протоколів всіх своїх засідань і ретельної відчитности” (Протокол пленуму Малих Зборів ВПЦРади УАПЦеркви, що відбулись 28-30 грудня 1926 р., стор. 7).

15 січня 1927 р. прийшло на ім'я ВПЦРади повідомлення від Наркомосвіти ч. 4889 про дозвіл на видання місячника „Церква і Життя”, як органу УАПЦ, з умовою, одначе, видання журналу в Харкові. Було це нове досягнення ВПЦРади, так давно бажане і очікуване в духовних колах УАПЦеркви. Головою Редакційної Колегії журналу був митроп. В. Липківський. В березні 1927 р. митрополит В. Липківський, з дозволу влади, виїздив до Харкова на врочисте свято п'ятиріччя української Св.-Миколаївської парафії в Харкові. Так, здавалось, церковне життя УАПЦ після кризи в ньому за часів Третьої ВПЦРади почало за Четвертої ВПЦРади, Президія якої, на чолі з еп. Ромодановим, вважалась свого роду проурядовою, розвиватися, підготовляючись і до другого Всеукраїнського Собору УАПЦеркви з надзвичайно широкою, як по-бачимо, програмою.

Але скоро після відбуття Пленуму Малих Зборів ВПЦР 28-30 грудня 1926 р. еп. П. Ромоданів відбув подорож до Харкова, Дніпропетровська й Ромен і звітував про цю подорож в засіданні Президії ВПЦР 21 січня 1927 р. Недобрим віщуном про майбутнє УАПЦ був його звіт про візиту в „Осередкового Уряду” в Харкові в частині, що в протоколі засідання Президії ВПЦР ч. 3/23 — 1927 р. записана так: „Що торкається відношення Уряду до осіб о. Митрополита, архиеп. О. Яреценка і архиеп. Йосифа Оксіюка, то воно поки що залишається таким, як було й до сього часу, бо в розпорядженні Уряду маються документи, які, — може й мимоволі цих осіб, — дискредитують їх в очах Уряду; документи ці оголошенню не підлягають”. Між іншим, Лубенській Округовій Церкві не дано було дозволу на відбуття округового собору 25-26 січня, бо на терені цієї округи де-якими священиками шириться агітація „проти напрямку діяльності сучасного складу Президії ВПЦР”. Після запевнень еп. Ромоданова, що така агітація не може виходити від архиеп. Оксіюка, представник Радвлади погодився дати на собор дозвіл, але з тим, що на той Лубенський собор Президія пришле також свого представника. В Харкові симпатії до засланого архиеп. Яреценка проявлялись в поминанні його за богослуженнями, а коли прибув обраний Харківською громадою на осиротілу катедру архиеп. Іван Павловський, то Окр. Церковна Рада постановила, щоб його не поминати „Харківським”, а „Слобожансько-Донецьким”, яка демонстрація „нервує і Уряд і частину громадянства”, так що уряд вимагає від ВПЦР „закінчити цю гру з поминаннями, бо вона не потрібна для УАПЦ”. Президія ВПЦР ухвалила повідомити Округову Харківсько-Слобожанську Церковну Раду, щоб трималась постанови Собору цієї Округи від 30. XI. 1926 р., стверженої ВПЦРадою, згідно з якою архиеп. Іван Павловський обраний на Харківсько-Слобожанську, а не на Слобожансько-Донецьку катедру.

В час подорожі до Харкова на ювілей 5-річчя Св.-Миколаївської української парафії 18 березня 1927 р., митрополит В. Лип-

ківський завітав до представників Уряду і відбув з ними розмову в присутності архиєп. Івана Павловського і бр. Івана Гаращенко. Як записано про це в протоколі засідання Президії ВПЦР з дня 23 березня 1927 р., — „о. Митрополит заявив представникові Уряду і зараз підкреслює, що він був і надалі буде цілком коректним в своїх відношеннях до Уряду”. Постанова ж Президії по цій доповіді митрополита була: „Запевнення о. Митрополита, що він в своїх відношеннях до Уряду був і надалі буде цілком лойяльним і коректним, прийняти до відому”. Очевидно, що така постанова вимагалась обставинами.

В засіданні Президії ВПЦР 5 квітня 1927 р. був присутнім прот. Л. Юнаків з Харкова, який мав доповідь „про стан УАПЦ взагалі, оскільки він виявляється з відношень Уряду до УАПЦ”. Доповідь прийнято „до уваги” без жодної передачі ближчого її змісту в протоколі. З листовного ж повідомлення біля цього часу, отриманого ВПЦР від прот. Юнакова, видно, що НКВС передав в користання УАПЦ ряд церковних об'єктів, між ними таких визначних, як: Покровський собор в Одесі, Борисо-Глібський в Чернігові, Троїцька церква в Полтаві, церкви в Києві — Іллінську, Іорданську, Покровську (на Соломинці) і др. Через три дні, в засіданні 8 квітня 1927 р., Президія ВПЦР слухала „заяву Найпочеснішого о. Митрополита в справі інформацій, поданих заст. Голови прот. Л. Юнаковим в засіданні 5 квітня б. р.” і ухвалила: „Копію заяви о. Митрополита надіслати до НКВС, зазначивши, що спільна праця ВПЦРади в протязі півроку дає їй підстави посвідчити перед Урядом правдивість і щирість заяви о. Митрополита”. В засіданні Президії ВПЦР 6 травня 1927 р. була заслухана „доповідь Голови Президії про подорож його до Харкова в загальних справах УАПЦеркви”, яку доповідь ухвалено „прийняти до відому”, без означення змісту доповіді. Слід тут зауважити, що, як видно з протоколу засідання Президії ВПЦР з дня 16 листопада 1926 р., на якому дебати були щодо права зносин ВПЦРади з закордонними церковними організаціями і церковними діячами без порозуміння в кожному випадкові зносин з Урядом Радвлади, — було встановлено, що всі протоколи засідань ВПЦРади надсилаються до Уряду. 11-13 травня 1927 р. відбулися Великі Микільські Збори ВПЦРади, і на тих Зборах відзначено було, щодо відносин з Урядом, заспокоєння життя УАПЦ. Було ухвалено: „Заслухавши доповідь Голови Президії ВПЦР єпископа П. Ромоданова про працю Президії й життя УАПЦ за час від Великих Покровських Зборів, Микільські Збори визнають, що Президія ВПЦР дотримувалась і переводила в життя ухвали Вел. Покр. Зборів, зокрема й сама ставилась і дбала, аби й всі керівники УАПЦ ставились лойяльно до Уряду. Виконуючи свій обов'язок в цій справі, своєчасно і правдиво застерегла Американську й Канадійську УАПЦ від припущення у своїх часописах („Сіяч”, „Православний Благовісник”) окремих статей і виразів, що не відповідають лінії

відношення УАПЦеркви до Уряду" (Протокол Вел. Мик. Зборів ВПЦРади 11-13 травня 1927 р. стор. 55). Сам митрополит В. Липківський, хоч не мав доповіді на Великих Мик. Зборах 11-13. V. 1927 р. (вступне слово від імени ВПЦР і доповідь про стан життя УАПЦ виголосив єп. П. Ромоданів), перед закриттям Вел. Зборів дав „слово благословенства”, в якому „вітав Вел. Збори з вільним виявленням духа нашої Церкви, закликав всіх членів приймати участь у виданні журналу „Церква і Життя” та висловив побажання, щоб члени Зборів все, що на Зборах чули, понесли туди, на місця, обдумали його та, відкинувши все хибне, вели нашу Церкву до звершенства, на славу її Основоположника Христа Спасителя і на користь нашого українського народу, а через нього на користь всього світу” (Ibidem, стор. 69-70).

Під час цих же Вел. Мик. Зборів прийнято було, на пропозицію митроп. В. Липківського, Зборами ухвалу: „Просити єпископів звернути належну увагу на підготовку до 2-го Всеукр. Правосл. Церковн. Собору і до цієї праці треба закликати всіх єпископів і всі сили церковні”. „Здавалось, все добре”, — читаємо про ці часи в пізнішій доповіді „Комісії дослідження церковного життя УАПЦ”, — „взято новий правдивий курс церковного життя, що повинен дати Церкві повне заспокоєння, але так здавалось... Ясне порушення життя УАПЦ починається зборами Троїцької парафії 2 червня 1927 р. в приміщенні Президії ВПЦР. Це зібрання було початком напруження відносин між Президією з одного боку та вищим духовним керівником о. Митрополитом Василем з другого, яке тривало до 2-го ВПЦСобору. Це напруження відбилося і на житті периферії, яка тлумачила його по-різному. Основною причиною цих розходжень було іменно різне ставлення духовного керівника і ВПЦРади до ухвал вересневої Наради і Покровських Зборів 1926 р.” („Церква і Життя” ч. 2/7. 1928 р., стор. 84), тобто в справі відношення керівництва Церкви до державної Радвллади.

На засіданні Президії ВПЦР 19 червня 1927 р. митропл. Липківський подав заяву про те, що «він складає з себе головування в Редколегії журналу „Церква і Життя” і просить припинити висилку журналу по парафіях УАПЦ, що провадиться з його ініціативи, доки з приводу цього не відбудеться відповідної ухвали Президії ВПЦРади». Заява була прийнята до відому. Після цього митрополит не був присутнім на кількох засіданнях Президії ВПЦР до кінця липня, коли 26-27 липня відбулась Передсоборна Нарада.

На засіданні Президії ВПЦР 16 серпня 1927 р. було заслухано доповідь Голови єп. Ромоданова про його подорож до Харкова і завітання до НКВС. Радвллада принципово погодилася на скликання 2-го Всеукр. Церк. Собору, офіційне повідомлення з дозволом буде надіслане в свій час. Що торкається задоволення прохань про передачу храмів, відкриття Богословської школи і т. інше, то „остаточне вирішення цих питань відкладено до 2-го ВПЦСобору

й буде розв'язано в залежності від напрямку праці того Собору". В цьому ж засіданні 16 серпня 1927 р. заслухано було відпис Заяви митрополита В. Липківського до вищих представників Центрального Уряду УСРР Республіки з дня 15 серпня 1927 р. Заява була наступна:

«Громадянина УСРР Василя Липківського, митрополита Української Автокефальної Православної Церкви.

Вважаю за обов'язок свого служіння Українській Автокефальній Православній Церкві в Українській Соціалістичній Радянській Республіці звернутися до Вас з заявою-проханням про захист моїх громадянських прав і волю виконання мого церковного служіння. Співробітники Держполітуправління весь час досліджували мою працю з політичного боку, два рази, в 1923 і 1926 рр., брали мене до в'язниці, але моє перебування тепер на волі свідчить про те, що якихось навмисних політичних злочинів в моїй праці не знайдено; але й досі залишають мене під підозрінням в антирадянських і контр-революційних настроях. І от через одне лише підозріння в мені антирадянських настроїв я вже більше року як позбавлений права виїзду з Києва й можливості фактично виконувати своє служіння Церкві; крім того, ще й на Церкву, якій я служу, накликаються через мене різні загрози. 27 липня ц. р. представник Всеукраїнського Держполітуправління, будучи в Києві, викликав мене з шістьма представниками округових церков під час Передсобороної Наради і в моїй присутності викладав перед нами в образливий для мене спосіб мої ніби антирадянські і контр-революційні вчинки, які ставлять під загрозу вільне і легальне існування в УСРР всієї Української Церкви, заявивши їм, що він остільки не вірить жодному моему слову, що до мене навіть не звертається.

Які ж це вчинки викликали таке недовір'я до мене і зневаження мене з боку представника Держполітуправління? Мені інкриміновано розмову насамоті з бувшим головою ВПЦРади Потієнком, що мала місце в січні ц. р., під час якої я ніби сказав, що Радянська влада на Україні переживає агонію; колись весною, невідомо перед ким і коли, висловився, ніби Радвладі залишилось 2-3 тижні існування і т. інш. Але свідчу, що ніколи й ні з ким таких розмов я не вів, і не знаю, чому мені накидають такі балачки, яких я ніколи не веду. Далі мені закинута, як обвинувачення в петлюрівщині те, що відсилаючи до Харкова, до відповід. редактора часопису „Церква і Життя” архієп. Івана Павловського, разом з іншими матеріялами до друку, лист до мене Шелухіна ще від 18 червня 1925 р., — я викреслив в ньому гострі і лайливі вирази Шелухіна відносно Петлюри і цим ніби виявив свою прихильність до Петлюри. Але зробив я це, як бувший голова Редколегії, що вже листівно з'ясував Держполітуправлінню, не з будь-яких петлюрівських міркувань чи симпатій, а лише з міркувань суто церковних, аби в церковний часопис не вносити будь-

якої політики. Нарешті мені закинуто, н би з мого відому склався якийсь то український гурток з метою погодження Української Церкви з Тихонівською для спільної боротьби проти обновленців. Але про цей гурток я вперше почув від представника Держполітуправління. Сам представник Держполітуправління до цього додав, що ці й подібні мої вчинки виявляють мої антирадянські настрої і контр-революційну душу, але моїм виправданням в цих настроях він не вірить.

Положення моє в Українській Церкві таке, що проти мене направлено всі заходи ворогів Укр. Церкви, які звичайно перш за все засилають наклепами на мене ДПУ, і, безумовно, всі ті наклепи не є останніми. Представник Всеукраїнського ДПУ в моїй присутності заявив представникам УАПЦеркви, що він мені не вірить і тому вважає зайвим зо мною говорити. Але я є духовний керівник цієї Церкви, вважаю негідним себе і своєї Церкви говорити будь-кому неправду. Отже свідчу і свідчення моє правдиве:

1) Нічого відносно сучасної Радянської влади нікому ніколи, що дискредитувало би Радянську владу, я не говорив, ні прилюдно, ні насамоті. — 2) Ні з якою політичною партією, чи окремими політичними особами, ні тут, ні за кордоном, я ніяких стосунків не маю і ніколи не мав. — 3) Ні політичним революціонером, ні політичним контр-революціонером я ніколи не був і зараз таким не є, бо в ніяку політику я ніколи не втручався і втручатись не хочу. Але я є церковним революціонером, бо Українська Церква й виникла й визволяється і боротьбу з старим ладом веде в революційний спосіб і будь-якої реакції в себе, повернення назад не допустить. Тому й політичну й соціальну революцію, визволення загальне й більш справедливе задоволення трудящих — я вітаю. — 4) Я все життя цікавився лише церковними справами, мріяючи про визволення церкви, себто про такий її стан, коли не буде в ній ніякого панства, ні князівства, а лише братство, і коли держава не буде втручатися в її життя. І я щасливий, що дожив до можливості здійснення цього стану церкви під час Радянської влади, за її законом про відокремлення Церкви від держави. — 5) Я ніколи не мирився з тим станом Церкви за капіталістичного ладу й російського царизму, коли вона була багато років обтяжена безмежними скарбами, пішла на службу мамоні і цим втратила Христові заповіді і вгасила в собі дух Христа, по слову Христа: не можна служити Богові і мамоні (Мт. VI, 24), і віддала себе на послуги державній владі за цю мамону; я щасливий, що за Радянської влади Церкву визволено від тягарів капіталізму, повернено в становище Христа, що не мав на землі, де голови прихилити (Лк. IX, 58); вона тепер вільно може прийматись Христовим духом і Його заповідями, служити лише Богові та меншим братам. — 6) Я завжди був і є сином свого народу і мріяв про визволення Української Церкви і народу від чужого церковного керівництва, денационалізації, і щасливий бачити, що

за Радянської влади дано можливість і Церкві нашій і народові визволятись від чужих утисків і відновити своє рідне церковне й культурно-національне життя. — 7) Всі почуття вищого щастя в мому житті, які я переживаю завдяки Радянській владі, роблять мене щирим прихильником Радянської влади, заставляють мене бажати їй розвитку й зміцнення, а не бути її ворогом, і весь час моєї церковної праці за Радянської влади може багато викликати в революційних настроїв в народі щодо бувшого царського самодержавного ладу, а ніяк не сприяв антирадянським контр-революційним настроям, бо і в душі своїй їх не мав і не маю. — 8) Радянській владі, згідно з заповітом Апостола, я у всьому корюся, як її свідомий громадянин, закони її сповняв і сповняю і належну пошану їй віддаю не лише за страх, а і за совість, й ніколи Радянська влада не побачить в мені противника чи бунтівника проти неї. Це ж свідчу і за всю Українську Церкву. — 9) Безумовно я визнаю величезне значення для повноти волі й могутності народнього життя віри взагалі, а для українського народу Православної Христової Церкви, — і для зміцнення, визволення і озброєння українського народу заповідями Христа буду працювати, доки живу. Але гадаю, що з боку державного ця моя праця не є антирадянською, ні контр-революційною, оскільки Українська Церква базується на Радянському законі про відокремлення Церкви від держави і в революційний спосіб визволяється від старих традицій церковної державности. — 10) Визнаю, що для дальшого переведення в життя Державного закону про відокремлення церкви від держави в УСРР та оцінки значення Церкви взагалі в житті народу багато ще буде працювати і Держава і Церква, аби знайти ту рівновагу, на якій і Церкві найбільш було б забезпечене вільне життя, і державні інтереси цілком були б забезпечені з боку Церкви. Під час цієї праці не можна було обійтися без помилок в той чи інший бік. Але смію запевнити не лише за себе, але й за Українську Церкву, що вона ніколи не стане на шлях будь-якої політики чи бунтарства, як і досі ніякої політики вести не бажала, свідомо від усякої політики відійшла, свідомо обмежила себе лише релігійно-моральним вихованням свого рідного народу й лише в цьому бажав від Держави сприятливих умов для вільного життя і розцвіту. — 11) Запевняю за себе й за Українську Церкву, що ніякого шовінізму чи націоналізму, себто ворожости до інших народів чи насильства над ними вона в собі не має і в народі не виховує, а згідно заповітів Христа метою своєю має братерство всіх народів, не штучне звеличення своєї нації, а піднесення її до рівності й співробітництва з націями всього світу на духовну користь всього людства. — 12) Ісповідую й проповідую, що Церква Христова понадпартійна, не знає партій, та й Українська Церква фактично є церква робітника й селянина, і тому щасливе свідоме життя робітництва та селянства їй найбільш близьке, а всяке гноблення, визискування робітництва та селянства їй найбільш противне.

От мої одверто, правдиво і щиро висловлені душевні настрої й переконання, якими я живу і на підставі яких працюю. Волею Церкви мене поставлено на служіння їй в сані вищого духовного керівника; лише воля Церкви може мене й відставити від цього служіння. А поки ще я на цьому служінні, прошу розпорядження, аби знято було з мене обмеження моїх громадянських прав, дано мені вільний рух в межах УСРР і можливість виконувати своє служіння в Церкві.

Увесь час мого життя й праці за Радянської влади яскраво свідчить, що моє служіння ніде й ніколи не викликало в народі контр-революційних, антирадянських вчинків чи навіть настроїв; навпаки, не-раз викликало заспокоєння й освідомлення людности. Смію запевнити, що й надалі моє церковне служіння не буде собою уявляти ніякої небезпеки для Радянської Державної влади. 1927 р. 15 серпня. Митрополит Василь Липківський». З оригіналом згідно: Секретар — Протоєрей Х. Говядовський. (Протокол ч. 67/87 засідання Президії ВПЦР, за 16 серпня 1927 р., стор. 24-27).

Ця заява митрополита В. Липківського до Уряду УСРР була принята Президією ВПЦР до відому, після чого мало місце наступне внесення Голови Президії ВПЦР єп. П. Ромоданова: „Президія ВПЦР мусить вживати всіх заходів для заспокоєння Церкви й оберігати особу о. Митрополита від будь-яких підозрінь з боку Уряду, щоб довести УАПЦеркву до 2 Всеукр. Церковного Собору, а між тим, зараз по Києву ширяться провокаційні чутки про потребу збирати підписи на захист о. Митрополита. Ці чутки порушують спокій церковного життя й можуть пошкодити особі о. Митрополита, а може і всій УАПЦеркві, більше, ніж попередні зауваги Уряду. Підставою для таких чуток треба вважати промову бр. В. М. Чехівського в Софійському соборі 7 цього серпня на тему: „Один з обов'язків християнина в ділі підготовки церк. життя до майбутнього Всеукр. церк. собору”, в якій промові бр. В. М. Чехівський звертався до вірних з закликом посвідчити законно, по голосу своєї совісті, про безневинність о. Митрополита з державного боку і просити про зняття з Митрополита обмежень його праці. Бр. В. М. Чехівський у своїй заяві до Президії ВПЦР зазначає, що він один бере на себе церковну відповідальність, але відповідальність позацерковна може впасти не на бр. Чехівського, а на Софійську парафію, її настоятеля, на ВПЦРаду і на всю УАПЦ. Щоб попередити такі наслідки промови В. М. Чехівського, Президія ВПЦР мусить виявити свій погляд на виступ бр. В. М. Чехівського”.

Після внесення єп. Ромоданова митрополит В. Липківський запевняє Президію, що ні він, ні Софійська парафіяльна рада не були попереджені бр. В. М. Чехівським про зміст його промови й не давали своєї згоди на такий виступ. Архиеп. Ф. Сергієв вважає неприпустимими подібні виступи з церковної катедри в цей час, коли йде дослідження Комісії, обраної всією Церквою для

всебічного з'ясування життя Церкви. Такі виступи, чи на захист о. Митрополита, чи проти нього, ні в якому разі не можуть сприяти заспокоєнню Церкви, і тому їх слід вважати шкідливими для Церкви взагалі й для особи Митрополита зокрема. Президія ВПЦР ухвалила: „Вважати виступ бр. В. М. Чехівського з катедри Софійського собору 7 серпня б. р. необережним і шкідливим для о. Митрополита і всієї УАПЦеркви й зауважити Пар. Раді собору св. Софії, аби вони надалі не допускали подібних виступів з церковної катедри” (Ibidem, стор. 23-24).

Після цього поступила до Президії ВПЦР заява В. М. Чехівського з проською призначити окреме засідання Президії для заслухання його пропозиції щодо погодження спільної праці ВПЦР і о. Митрополита В. Липківського. Таке засідання, в присутності й митр. В. Липківського, відбулось 30 серпня 1927 р. Внесення В. М. Чехівського було наступного змісту:

1. Сучасний стан життя УАПЦ напередодні 2 Всеукр. Собору вимагає консолідації вищих керуючих органів Церкви — Президії ВПЦР і Митрополита Церкви; на перешкоді до такої консолідації і згідної праці їх стоїть нез'ясованість і неунормованість взаємовідносин поміж Митрополитом і представниками Уряду УСРР. — 2. В такому положенні, як є, Митрополит може думати, що Президія не все зробила для того, щоб усунути утруднення і допомогти Митрополитові вийти з його тяжкого стану недовір'я і обмежень його прав Урядом; Президія ж могла стати на той ґрунт, що Митрополит своїм відношенням до Уряду заважає праці Президії. — 3. Посеред вірних такі складаються вражіння, що, або Президія ВПЦР не хоче підтримати Митрополита своїм авторитетом перед Урядом, або Митрополит, не унормувавши своїх взаємовідносин з Державним Урядом, шкодить церковній справі. — 4. Отже треба ще до 2 ВУСобору унормувати взаємовідносини поміж Державним Урядом і Митрополитом. В який спосіб? Треба чи то з церковної катедри, чи в належній заяві до Уряду з'ясувати абсолютну аполітичність Митрополита, виявити ясно і конкретно політичний світогляд Митрополита; цю заяву повинна підтримати з свого боку Президія ВПЦР Ради через посилку до Уряду окремої делегації. — 5. За посилку делегації промовляє досвід минулого: делегація в складі бувшого Голови ВПЦР В. Потієнка, архієп. Олександра Яреценка і його, Чехівського, мала минулого року авдієнцію у тов. Баліцького, завірила його в лояльності УАПЦ, дала певні гарантії, які цілком задовольнили Уряд і забезпечували УАПЦеркві легальне існування; тільки „архієп. О. Яреченко, людина нервова, людина емоцій, не дотримав свого слова і цим пошкодив собі і всій Церкві; о. Митрополит більш урівноважений, і коли делегація і на цей раз викличе довір'я Уряду, то о. Митрополит не порушить умов”. — 6. Коли б ця спроба спільними силами реабілітувати Митрополита не вдалася, тоді вже всім

було б видно, що похід проти Митрополита ведеться незалежно від Церкви й поза нею.

При обговоренні цього внесення В. М. Чехівського члени Президії ВПЦР спростовували найперше думки Чехівського, ніби поміж Президією ВПЦР і митрополитом Липківським існують якісь непорозуміння і що Президія не вживала ніби всіх заходів для реабілітації в очак Уряду і для захисту митрополита. Зі слів еп. П. Ромоданова виникало, що охорона і захист митрополита після вересневої Наради 1926 р., коли вдалось було урегулювати відносини поміж Урядом і митрополитом, були до тої міри, що викликали вже обвинувачування з боку Уряду Президії ВПЦРади в тому, що вона покриває контр-революційні виступи митрополита, як про це заявив представник Уряду в часі Передсоборної Наради в кінці липня ц. р. „Тепер, коли Президія ВПЦР сама позбавлена довір'я з боку Уряду, її виступ через делегацію на захист Митрополита не буде мати ваги ні перед Урядом, ні перед Церквою(?). Може Президія повинна була зробити більше в цьому напрямку, але, як Голова Президії, свідчу, що в справах політичних посередництво представника Церкви не виправдовує гідности самої Церкви: ми можемо лише стукатися в двері, щоб найти способи для виправлення стосунків з Урядом. Факт обвинувачення о. Митрополита є наочним фактом вини: маються по де-яких пунктах обвинувачення матеріали і в розпорядженні церкви; тому реабілітація о. Митрополита може йти лише від нього самого; Уряд не вірить словам, треба правоту (?) довести ділом, фактами, і коли це може зробити о. Митрополит, Президія ВПЦР буде з радістю вітати такий його крок”.

Член-секретар Президії прот. Х. Говядовський відмітив, що до січня місяця взаємовідносини поміж Урядом і Церквою були сприятливі; була надія, що Уряд зніме з о. Митрополита заборону виїзду, але після визволення з в'язниці б. Голови Президії ВПЦР В. Потієнка і врочистого вшанування його гуртком вірних на чолі з о. Митрополитом в соборі св. Софії, — ці взаємовідносини почали з кожним місяцем гіршати . . . Єп. М. Грушевський висловив думку, що як послати до Уряду делегацію, то не від Президії ВПЦР, а від впливових в УАПЦеркві громадян. Решта членів Президії висловились, що в сучасних умовах посланка будь-яких делегацій не доцільна і може бути зрозуміла Урядом, як демонстрація з боку Церкви. Сам митропол. В. Липківський освідчив, що він подав вже свою заяву до всіх вищих представників Уряду і більше в цьому напрямку нічого робити не буде. Тоді було ухвалено: „Констатувати, що поміж Президією ВПЦР з одного боку і о. Митрополитом з другого ніяких приводів до взаємних непорозумінь за весь час спільної праці не було, що Президія ВПЦР виконала свій обов'язок охорони особи Митрополита від будь-яких обвинувачень його в контр-революції, і що коли такі обвинувачення є, то вони мали місце поза Президією ВПЦР, і тому реабілітація о. Мит-

рополита залежить виключно від нього самого” (Протокол засідання Президії ВПЦР ч. 70/90, за 30 серпня 1927 р.).

Так бачимо з наведених вище документів, що усунення митрополита В. Липківського з митрополичої катедри на 2 Всеукр. Церк. Соборі, хоч сам митрополит склав, а Президія ВПЦР, заслухавши і подякувавши, розіслала по всіх церковних округах складену ним Відозву з приводу того Собору (Протокол засід. Президії з дня 9 вересня 1927 р.), — це усунення не було, зокрема для Президії ВПЦР, несподіванкою, викликаною наглими вимогами ДПУ. До цього, як бачимо, вели попередні події й відносини, основу яких спробуємо аналізувати пізніше, коли оповімо про розв'язку трагедії відродженої УПЦ на 2 Всеукр Церк. Соборі. Але перед тим, для повноти історичних обставин, скажемо ще про розкладові течії, які в житті УАПЦ діяли на її периферіях в тій же добі перед 2 Всеукр. Церковним Собором.

6. Спроби розкладу УАПЦеркви. Братство „Діяльна Христова Церква” (ДХЦ). „Українська Автокефалія” на чолі з єп. Феофілом Булдовським.

Коли допустом Божим суджено було Українській Православній Церкві вступити в зносини з Радвладою на Україні, то вона при реєстрації у цієї влади не як Церква була реєстрована, а як „Спілка українських парафій”. Це було ще в 1919 р. Коли ж, після Київського Собору 1921 р., ця „Спілка”, маючи вже власну церковну ієрархію і прийнятий на тому Соборі Статут внутрішнього свого устрою і управління, як „Українська Автокефальна Православна Церква”, повинна була такою зареєструватися, то Радянська влада тягнула це зареєстрування 5 років. Для безбожної Радянської влади, як писали ми про це й вище (Розд. II, 3), „було догідніше для ослаблення й розкладу Церкви мати діло не з Церквою-інституцією, сильною своєю єдністю в управлінні й житті на засадах Божественного права, що коріннями свого історичного буття сягає в глибину віків”, а з „спілкою”, яка складається з релігійних гуртків (парафій), що можуть входити і виходити з „спілки”. Не зареєстровуючи УАПЦеркви, як інституції, до якої нові парафії могли б просто вписуватися, Державне Політичне Управління (ДПУ), як пише митроп. В. Липківський, — „хоче розбити УАПЦ з її всеукраїнським характером на окремі гуртки, для цих гуртків вживає тепер старовинну назву українську **братств**, але в кожному місці дає братству іншу назву, щоб менше було спільности”. Більше того, цей засіб до розкладу УАПЦ спробують застосовувати й до зареєстрованих вже парафій УАПЦ. „От з Миколаєва, — пише митр. Липківський, — одержано ВПЦРадою повідомлення, що Парафіяльну Радю викликано до ДПУ й запропоновано переєструвати свою парафію на Українське Церковне Братство. Коли Рада на це не погодилася, то від неї храм одібрано і дано тій громаді, що зареєструвалася як „Українське Церковне Братство”. Скоро й з

Одеси одержано відомості, що й там одібрали від української парафії Покровський собор і обіцяли повернути лише тоді, коли парафія перетвориться в братство і прийме статут „Братство Відродження”. Було замітно, — оповідає митрополит В. Липківський, — що прот. К. Янушевський, працюючи в ВПЦРаді, як обраний секретар, теж складає проєкт якогось братства, закликає якихось братчиків; раз вони закликали до участі навіть В. Чехівського, і той проєктував їм назвати своє братство Церква Працюючих” („Відомості Ген. Церк. Управл. УАПЦ в В. Британії”, ч. 8 р. 1953, стор. 9).

На початку 1924 р. це „Братство” прот. Янушевського появилось на світ, але не з назвою „Церква Працюючих”, але з назвою „Діяльна Христова Церква”. Статут цього братства „ДХЦ” було Радвладою зареєстровано; в статуті не було нічого противного засадам УАПЦ, але не було сказано, що ДХЦ є в складі УАПЦ. Під статутом були підписи, як фундаторів цієї ДХЦ, голови Президії ВПЦРади М. Мороза, прот. К. Янушевського, еп. Степана Орлика; визначним членом братства ДХЦ від початку його був також еп. Петро Тарнавський, член ВПЦР і настоятель Києво-Софійської парафії. Коли у еп. Тарнавського загострились стосунки з Софійським причетом і він мусів залишити собор св. Софії, то відразу дістав від Радвлади персонального мандата на Михайлівський монастир по сусідству з Софійським собором; тут, в Михайлівському соборі, й було відкрито парафію ДХЦ з явною метою розколоту українську Софійську парафію.

На Великих Микільських Зборах 1924 р., в засіданні 28 травня, з доповіддю „Братства в сучасній УАПЦеркві і Братство Діяльна Христова Церква” виступив митрополит В. Липківський. Вітаючи в своїй доповіді ідею відновлення церковних братств, як одну з давніх форм соборности в минулій історії УПЦеркви, митрополит робить застереження, щоб в здійсненні цієї ідеї „не принизити попередньої високої культурної ідеї Братств у вільному житті Української Православної Церкви: братства в нашій Церкві можна вітати лише тоді, коли вони будуть об’єднувати, а не роз’єднувати нашу віруючу людність, бо в останньому разі вони будуть величезним злом”. Митрополит зостановлюється на обставинах появи в Києві братства „Церква працюючих” і каже, що коли бажано, щоб братства утворювались, то не бажано, щоб відношення їх до ВПЦРади були не братерськими: братство „Церква працюючих”, переіменоване на назву „Діяльна Христова Церква”, існує, а про склад і працю його ВПЦРада нічого не відає. З огляду на те, що ця ДХЦ провадила свою працю потайки, почали ширитися по Києву чутки, що голова ВПЦР Мороз і прот. К. Янушевський перейшли до „Живої Церкви”.

Перевіривши статuti зареєстрованих владою на Україні українських братств, ВПЦРада переконалась в ідентичності тих статутів по змісту; видно було, що утворенням тих братств, сепаратних від

ВПЦР, а значить і від УАПЦ, керувала одна рука, ворожа ширенню і розвиткові УАПЦеркви. Тоді Президія в засіданні своєму 27 березня 1924 р. ухвалила:

1. Всі ті українські церковні Братства, в статутах яких нема пункта про відношення їх до УАПЦеркви, вважати **не належними до цієї Церкви**, а тому з статутів українських церковних братств — „Церква Жива”, „Церква Працюючих”, „Братство Відродження” зняти своє розршення на їх існування, а також просити Найпочеснішого о. Митрополита зняти своє благословенство з тих братств, яким воно було надано;

2. Надалі вимагати, щоб всі Братства, які бажають працювати в єдності з ВПЦРадою, повинні в своїх статутах ясно зазначити своє відношення до нашої УАПЦеркви;

3. Українські церковні братства, які бажають працювати в єднанні з УАПЦ, повинні, перш, ніж подавати статут на реєстрацію до влади, представити його на розгляд відповідних органів нашої Церкви й на затвердження ВПЦРади;

4. Всім тим українським братствам, які вже існують на підставі зареєстрованих статутів, запропонувати, аби вони в місячний термін доповнили свої статuti пактом, коли такого нема, що вони будуть працювати на користь УАПЦ і в повному єднанні з нею. В разі невиконання ними в зазначений термін цієї вимоги, вважати їх **неналежними до УАПЦеркви**.

В розвиток цієї засадничої щодо відкриття і праці братств в УАПЦ ухвали, — Мала Рада ВПЦР в поширеному складі на засіданні 3 квітня 1924 р., ствердивши приведену вище ухвалу, додала правила розгляду проектів статуту братств та їх затвердження в залежності від терену їх праці (парафія, район, округа, вся Україна), заключивши ці правила такою важливою ухвалою: „Братства в УАПЦеркві є організації внутрішнього церковного життя і мають вартість з морального боку і з боку допомоги адміністраційним церковним органам по різних галузях церковного життя, а тому зареєстровуються тільки для легального існування, а всякі зносини з державною владою ведуть через посередство відповідних адміністраційних органів, чи за їхньою згодою”.

Доповідь митрополита В. Липківського викликала довшу дискусію, але з огляду на те, що більшість промовців, які брали слово в справі заснування Братств, засадничо приєднались до наведених митрополитом ухвал Президії і Малої Ради на поширених зборах 3 квітня 1924 р., поставлена була на голосування резолюція такого змісту: „Визнати ухвали Малої Ради відносно Братств правильними і належними до здійснення”. Ця резолюція доповнена словами: „В статутах Братств не повинно фігурувати, як додаток до назви Братств, слово „Церква”, щоб уникнути того, що Братство можливо було б трактувати, як окрему Церкву”, — була всіма голосами прийнята на Великих Мик. Зборах ВПЦРади 1924 року

(Протокол Вел. Мик. Зборів ВПЦРади 25-30 травня 1924 р., стор. 21 на звороті до 29 включно). Слідом за вирішенням питання про Братства в УАПЦ йшли перевибори Президії (Малої Ради) ВПЦРади, які з правилами мали відбуватися на Вел. Покровських Зборах ВПЦР, але в р. 1923 цих зборів не було. Відношення до діячів-учасників в розкладовій акції в житті УАПЦ через закладання сепаратних від ВПЦР Братств, зокрема „Церква Працюючих” або „Діяльна Христова Церква”, виявилось і в цих перевиборах, коли, за словами митроп. Липківського, „прот. Янушевського навіть ніхто не виставив кандидатом, а кандидатуру прот. Мороза на голову ВПЦР відхилили великою більшістю” (було за — 43, а 73 проти і 21 утрим. Ibidem, стор. 34).

Після Вел. Мик. Зборів ВПЦР 1924 р. не маємо відомостей про якісь інші сепаратні братства, окрім Братства ДХЦ. Т. зв. Братство „Діяльна Христова Церква” не тільки не виконало постанов щодо Братств в УАПЦеркві Вел. Мик. Зборів 1924 р., а ще ширше повело свою розкладову акцію. Як повідомляла ВПЦРада у своїй Відозві „до Церковних Рад і всіх пастирів і вірних УАПЦ”, Братство ДХЦ випустило 11 вересня 1924 р. прилюдну відозву з наклепами на Митрополита та інших діячів УАПЦ і „приговорило до смерті всю УАПЦ, поставивши заголовком своєї ганебної відозви текст Св. Письма: „Життя і смерть поставлю Я перед тобою, вибери же життя” (себто ДХЦ), щоб жив ти і весь рід твій”. Відозва вийшла за підписом голови ДХЦ еп. Володимира Бржосньовського, еп. Петра Тарнавського, прот. Янушевського і „ще двох, що відмовились від Церкви взагалі”. На запитання ВПЦР цих духовних осіб, чи вони вважають себе приналежними до ДХЦ, вони відповіли, що належать і до ДХЦ і до УАПЦ. Тоді справу їх Президія ВПЦР передала до Вишого Церковного Суду. Розглянувши справу, Церковний Суд постановив 11 лютого 1925 р. виключити еп. Бржосньовського, еп. Тарнавського і прот. Янушевського зі складу УАПЦеркви.

Але їхнє Братство ДХЦ „і далі продовжувало вести ту ганебну розкладову працю в УАПЦ, для якої воно було засноване, і в різні обманні способи стало переводити на свій статут парафії УАПЦ, наочно цим показуючи, що воно є зовсім окрема церква, цілком ворожа УАПЦ, хоч з юдиним лицемірством продовжувало цілування своє, поминаючи на Службах Божих і ВПЦР і митрополита Василя. В травні 1925 р. „діяльники” випустили нову відозву, повну „неправди, наклепів та лживих політичних доносів на діячів УАПЦ, а найбільше на о. Митрополита”. „Спроба ДХЦ, — читаємо далі у Відозві ВПЦР, — поєднатись з Обновленсько-Синодальною Церквою через келейне рукоположення не тільки остаточно відділила т. зв. ДХЦ від УАПЦ, але й позбавила по суті ДХЦ права іменуватись церковною організацією, поскільки керівники її не вірять в повноту благодаті Духа Святого, Який перебуває і діє в Церкві”. „Діяльники” кричали, що становище УАПЦ

катастрофальне, що вона ніколи не буде зареєстрована, мусить припинитися, і тому єдиний засіб спасти УАПЦ — це приєднатись до ДХЦ, владою зареєстрованою.

21 жовтня 1925 р. відбулось Всеукраїнське зібрання ДХЦ. На ньому „діяльники” вирішили, що час смерти УАПЦ вже наступив, і винесли ухвалу, що вони є правні наслідники УАПЦ, повинні перейняти всі функції УАПЦ і обрали свою ВПЦРаду в складі осіб навіть неприналежних до УАПЦ, якій дійсна ВПЦР повинна б передати свої функції. Таким чином „діяльники” узурпували в самий ганебний спосіб владу Церкви-громади, нав'язуючи свої постанови церковній організації, до якої не належать. На цьому з'їзді так само йшли найбільші старання дискредитувати о. Митрополита, ВПЦР — обрану на Вел. Мик. Зборах 1924 р. (Третю), окремих діячів УАПЦ, при чому „діяльники”, обвинувачуючи ВПЦР і Митрополита в нецерковній роботі, не зостановились навіть перед ухвалою про політичну неблагонадійність церковного проводу УАПЦ. В кінці своєї Відозви про розкладову акцію ДХЦ Президія ВПЦРади закликає „з огидою відкинути заклики діяльників про підлягання їм”, каже не лякатися їхніх постійних застрашувань „державними засобами”, бо ж і УАПЦ складається з зареєстрованих парафій, а Президія ВПЦР вживає всіх заходів до реєстрації Статуту УАПЦ.

Митрополит Василь Липківський від себе окремо звернувся „до священства і вірних УАПЦеркви” з посланням з приводу акції ДХЦ. Наводимо цей документ часу цілком.

«Любі отці і брати! Ой, луче-б мені мовчати, ніж говорити те, що я мушу сказати. З біллю серця і сльозами жалю сповіщаю вас, що з-серед нас вийшли люті вороги нашої Церкви, що зеднались в т. зв. Братство „Діяльна Христова Церква”. І ні перед чим не зупиняються, щоб розвалити, розкласти нашу УАПЦеркву і всіма неправдами та наклепами плямувати мене й інших працівників її. Це бувші наші єпископи — Петро Тарнавський і Володимир Бржосньовський, б. наш прот. Кость Янушевський та їхні прибічники. „Але, як би це ворог ганьбив мене, — скажу словами псалми, — то я стерпів би, або коли б це ненависник мій робив наклепи на мене, то я не заважав би на нього. А то ти, чоловіче, рівня мені, мій приятелю, з котрим ми щиро сходилися і до Дому Божого разом ходили”... Псалма далі каже: „Нехай же смерть прийде на них”... (Пс. 41, 15). Я ж, як слуга Христа Спасителя, скажу до кожного з них словами Христа до Юди-зрадника: „Друже, роби те, на що ти пішов” (Мт. XXVI, 50). А вас, любі, застерігаю від їхньої омани, зрадництва та наклепів, з метою розкладу нашої Церкви, які що раз набірають більшої безсоромности. Зібравшись на своє зібрання 21 цього жовтня, ця купка діяльників не посоромилась винести ухвалу, що Президія ВПЦР, яка обраєна волею всієї Церкви, повинна вже бути зліквідована, і вирішили звернутися до державної влади, щоб нею відібрано було від ВПЦР

всі функції керування УАПЦ і передано було Раді їхнього Братства. Я певний, що державна влада наша учинить правду і в цій церковній справі і дасть змогу зібратися Великим Зборам ВПЦР, які й вирішать всіх правил що до життя нашої Церкви. А до того часу, браття, будьте бадьорі, твердо стійте у вірі, будьте мужніми, непохитними (1 Кор. XVI, 13) та одягніться у всю зброю Божу, щоб змогли ви встояти проти хитрощів диявола. Дотримуйте повного єднання з сучасним складом Президії ВПР, яка, безумовно, може бути змінена тільки тією Церквою, яка її обрала, ця ВПЦРада вживає всіх заходів до найскоршого скликання Великих Зборів ВЦПР. На зухвалий же заклик ворогів нашої Церкви „діяльників” підлягти їхньому керуванню дайте відповідь лише ще більшим поміж собою і з ВПЦРадою єднанням, щоб не було розділення в молодому тілі нашої Церкви, а щоб всі члени її однаково один про одного дбали. Благодать Господа Ісуса Христа і любов моя з усіма вами у Христі Ісусі. Амінь. (1 Кор. XVI, 23).
Архиєпископ Василь Липківський, Митрополит Київський і всієї України. Року Божого 1925 10/23 жовтня. (Свято Відродження ієрархії УАПЦ)».

24 жовтня 1925 р. в Харківській газеті „Комуніст”, під наголовком „Раскол в Украинской Автокефальной Церкви”, уміщена була депеша, надіслана з Києва від з’їзду „автокефалістів” ДХЦ на ім’я голови ВУЦИК тов. Петровського, предсідника СОВНАРКОМ-у тов. Чубаря і Наркомвнудел-у тов. Балицького такого змісту: «Перший Всеукр. З’їзд членів УАПЦеркви, що об’єдналась в Бр-во „Діяльно-Христова Церква”, вітає у Вашій особі селянсько-робітничий уряд України за надання права віруючій людності вільного впорядкування свого церковно-релігійного життя й просить прийняти щире запевнення в тому, що УАПЦерква в особі Братства та його виконавчого органу ВПЦРади, що обрана цим з’їздом 20. X. 1925 р. і в сучасний мент являється єдиним правомічним керуючим органом в Українській Церкві, буде прагнути до здійснення соціальної правди на Вкраїні, заповіданої Христом». Підписано Президією з’їзду на чолі з еп. П. Тарнавським.

Редакцією часопису до цієї депеші додано було замітку: «З’їзд, засідання якого проходять в Києві, об’єднує парафії, що з’єдналися проти теперішніх керівників так зв. Української Автокефальної Церкви, які викликали незадоволення своєю дворушницькою політикою щодо Радвлади та своїми зв’язками з контрреволюційними колами на Україні і закордоном».

З приводу цього, так небезпечного для УАПЦ, виступлення ДХЦ перед владою і прилюдно, відбулось засідання Президії ВПЦР, на якому було ухвалено надіслати до центральних органів влади і до газети „Комуніст” спростовання лживих інформацій і депеші Президії з’їзду „діяльників”, які не є членами УАПЦеркви і не мали на своєму з’їзді жодних представників від парафій УАПЦ, і редакційної примітки про дворушництво політики керівників УАПЦ

та про зв'язки їх з контр-революцією. Тексти спростовань, укладені прот. М. Хомичевським, були прийняті на тому ж засіданні (Протокол засідання Презид. ВПЦР ч. 129, 30 жовтня 1925 р.). Спростовання ВПЦР в часоп. „Комунист” не було надруковано, але й держвада не стала на шлях признання „ВПЦР”, обраної з'їздом „діяльників”, „єдиним в сучасний мент керуючим органом в Українській Церкві”, залишаючи їх і надалі при підривній роботі внутрішнього життя УАПЦ.

Хоч ми не маємо стислих даних, щоб судити про поширення розкладової акції „діяльників”, але видно з дальніших подій, що протиакція ВПЦРади відразу виявила духовенству і вірним УАПЦ справжнє лице ДХЦ. Тому в переході до ДХЦ яких осіб з ієрархії чи священства, а також цілих парафій, трудно вбачати якісь ідейні мотиви; ці переходи можна прирівняти до тих „перельотів”, які в цьому часі (з 1925 р.) мали місце в житті Православної Автокефальної Церкви в Польщі, коли була розпочата там католицька акція „нео-унії”, або, як звали її, „урядової унії”, унії „східного обряду”: в „перельотах” на цю унію годі було шукати морально-ідейних характеристик, переходи парафій викликувались або обманами, або незадоволеннями церковною владою слухних просьб парафіян. З єпископату УАПЦ, крім вже названих єпископів В. Бржосньовського і П. Тарнавського, перейшов до ДХЦ єп. Микола Ширяй, розійшовшись з Ніжинською Окр. Радою; став робити заколот, до 20 парафій на Ніжинщині перейшло до ДХЦ. Відомий вже нам з попереднього єпископ Пивоварів теж став в ряди „діяльників” і цілу майже Брацлавську округу (з 27 парафій 26) „в провокаційний спосіб”, за словами прот. Басовола, приєднав до ДХЦ, використавши незадоволення з причини позбавлення Округи окремого існування, як округової Церкви (Протокол Вел. Покр. Зборів 1926 р., стор. 7). Викреслені з складу УАПЦ, по рішенню Вишого Церк. Суду, єп. П. Тарнавський сидів на парафії при Михайлівському Золотоверхому монастирі, єп. В. Бржосньовський — в Білій Церкві на Київщині (при Св.-Пантелеймонівській церкві). Окрім названих 4-ох єпископів ДХЦ, зустрічаються в актах ще імена, як єпископів ДХЦ, Хомжі (працював на Зинов'євщині-Єлісаветград) і Василя Пшеничного, обидва — невідомо нам, ким були висвячені. Єп. М. Ширяй після Ніжинщини (с. Носовка) перейшов до Києва і мав там приєднану до ДХЦ Троїцьку парафію. Є відомості, що ДХЦ випускала навіть свій орган „Церковне Життя”.

Між тим потреба держвади в „ДХЦ” значно ослабла, а далі і зовсім відпала, в зв'язку з подіями в церковному житті УАПЦ, про які ми оповіли вище: закриття держвадою Третьої ВПЦР, ув'язнення митрополита В. Липківського, прибуття до Києва з Харкова єп. П. Ромоданова, скликання вересневої Наради 1926 р., утворення Всеукр. Комісії по унормуванню життя УАПЦ і скликання Вел. Покр. Зборів ВПЦР 1926 р., на яких обрана була нова Презид.

дія ВПЦР на чолі з єп. П. Ромодановим, признана Радвладою. Вже з утворенням Всеукр. Комісії для унормування життя УАПЦ даний був, видно, розказ діячам ДХЦ ліквідуватися, і від проводу ДХЦ поданий був ВУК меморандум, з приводу якого утворено було з представників ВУК і ДХЦ комісію для спільного розгляду меморандума і обговорення умов повернення ДХЦ до УАПЦ. Доповідь про працю цієї комісії і ухвалу в цій справі ВУК-а представив на Вел. Покр. Зборах 1926 р., в засіданні 29 жовтня, єп. К. Малюшкєвич. Після дебати над цією справою, в яких переважала думка, що „члени ДХЦ, як блудні сини, повинні просити прощення у митрополита і в своїх парафіях, і тоді їх приєднувати”, була прийнята наступна ухвала: „Великі Покровські Збори визнають що існування в УАПЦ Братства ДХЦ в сучасних умовах життя Церкви не є потрібне. Зарахування до складу УАПЦ парафій, що рахують себе належними до ДХЦ, бажане. Для цього зазначені парафії повинні оформити справу через свої загальні збори і протокольну постанову про зарахування їх до УАПЦеркви. Зарахування священнодіячів теж бажане, але вони самі повинні звертатись з заявою про зарахування їх до відповідних керівничих органів УАПЦ (єпископи до ВПЦРади, священники до Окр. Церк. Рад). ВПЦР звернеться до всіх парафій і священослужителів Братства ДХЦ з закликом про повернення їх до УАПЦ” (Протокол Вел. Покр. Зборів 1926 р., стор. 27-28).

Після того, як ВПЦРадою, на підставі цієї ухвали Вел. Покр. Зборів, визначено було шлях до поєднання ДХЦ з УАПЦ, і після ухвали про це, ВПЦР розіслала Округовим Церквам та до осередку Братства ДХЦ, — від останнього прийшло до ВПЦР прохання зробити спільну нараду для остаточного встановлення умов поєднання. Нарада, яка відбулася 29. XI. 1926 р., не мала бажаних наслідків. „Загальне вражіння від представників ДХЦ на нараді було таке: К. Янушевському поєднання не бажане, бо справи Церкви йому не дорогі, а роз'єднання дає йому змогу вести боротьбу з тими особами, проти кого він має злобу; єпископи погоджуються на поєднання, коли тільки буде при цьому забезпечено їх власний добробут; взагалі ж представники ДХЦ вважають за можливе тільки цілковите поєднання всього складу „Братства”, тоді як ВПЦР, на підставі акту, підписаного в час Вел. Покр. Зборів 11 єпископами УАПЦ, визнала повернення до праці єп. Пивоварова за неприпустиме. Тому 10. XII Президія ВПЦР ухвалила справу ДХЦ поставити на остаточне вирішення Пленуму Малої ВПЦРади” (З „Повідомлень Лубенської Округової Церковної Комісії про життя УАПЦ”, ч. 2).

В засіданні Пленуму Малої Ради ВПЦР 29 грудня 1926 р. взяли участь в справі ліквідації ДХЦ єпископи ДХЦ: П. Тарнавський, В. Бржосньовський і М. Ширяй. Під час обговорення цієї справи єп. Г. Малярєвський висловив думку: „Не треба ставити запитання, що побудило єпископів відійти до ДХЦ, бо Христос не питав

навіть блудниці і розбійника, а простив обох". На це з боку мирянства було зауваження: „Христос не питає, бо знає, а ми люди й повинні знати причини відходу”. Однак, крім признання своєї помилки, причин суттєвих відпадня так і не було подано єпископами ДХЦ, а митрополит В. Липківський склав заяву: „З того боку персональної ворожості не було, й після відходу присутніх єпископів від УАПЦ я їх вперше бачу. Вони стали ворогами Церкви, і я Церкву боронив від них, тому після приєднання, поки не побачу їх в праці, що вони не вороги Церкви, я персонально утримуюсь від братерського поєднання з ними”. Єпископи ДХЦ знову стояли на приєднанні ДХЦ in corpore, але це було відкинуто. Навпаки, поставлено питання, „чи три єпископи є гарантією, що все Братство поєднається?” (архиеп. Н. Шараївський).

Врешті Мала Рада ВПЦР, вірячи в щирість винних і бажання їх увійти в члени УАПЦ, прийняла була ухвалу, згідно з якою єпископи ДХЦ Бржосньовський, Тарнавський і Ширяй приймаються персонально в число членів УАПЦ, для чого подають формальну заяву про вихід їх з спілки ДХЦ і Ради її, відпис якої заяви подається й до Держадмінвідділу. З огляду ж на запевнення названих єпископів, що й ціла спілка ДХЦ бажає зліквідувати свій статут і припинити діяльність, доручено Президії ВПЦР вжити заходів до здійснення повної ліквідації ДХЦ при участі зазначених єпископів. Щодо місця священнослужіння прийнятих єпископів, то справу цю передали на вирішення Президії ВПЦР (Протокол пленуму Малих Зборів ВПЦР УАПЦ 28-30 грудня 1926 р., стор. 11-14). В з'язку з цією ухвалою відбулось 21 січня 1927 р. засідання ліквідаційне Ради спілки релігійних громад ДХЦ (скорочена назва ВПРС), під головуванням еп. Ширяя, на якому засіданні ухвалено було припинити працю ВУРС і передати всю справу по керуванню ДХЦ до ВПЦР, про що оповістити всіх священників і парафії Спілки та запропонувати їм негайно виконати розпорядження Вел. Покр. Зборів; про припинення праці ВУРС довести до відома Радвлади. Цікавими є мотиви до цієї ухвали „діяльників”: 1. Їхній ВУРС був ніби тимчасовим керуючим органом УАПЦ Церкви до обрання постійного керівн. органу УАПЦ; 2. На Вел. Покр. Зборах в жовтні 1926 р. постійна ВПЦР в УАПЦ обрана і Радвладою затверджена; 3. Спілка релігійних громад ДХЦ, як складова частина УАПЦ, повинна тепер підпорядкуватися законній ВПЦРаді і виконати постанову Вел. Покр. Зборів, дозволених Урядом.

Президія ВПЦРаді прийняла в засіданні 25 січня 1927 р. до відома цю ліквідаційну ухвалу „діяльників” і звернулася до Київського Окрадмінвідділу з проханням повідомити ВПЦРаду про остаточну ліквідацію Статуту Братства ДХЦ; після одержання такого повідомлення ВПЦРаді мала прийняти всі справи ДХЦ до архіву ВПЦР. Але, як бачимо, з Протоколу Вел. Мик. Зборів 11-13 травня 1927 р., ліквідація ДХЦ й після наведених ліквідаційних постанов не пішла так швидко. І справа була не в низах, які власти-

во не завирили в самому утворенні розколу ДХЦ. Парафії, заблукані до ДХЦ, часто й не розуміли, що вони не в УАПЦеркві. В доповідях з місць на Вел. Мик. Зборах були заяви: „ДХЦ зліквідовано” (Гроскурівщина), „Брацлавщина” зліквідована (ціла округа була в ДХЦ); „в нез’ясованому стані 16 парафій, що перейшли від ДХЦ” (Київщина); „невиразне відношення де-яких парафій, що приєдналися від ДХЦ” (Білоцерківщина); „діяльність лишило сумні тяжкі наслідки повної анархії... 16 парафій приєднано від ДХЦ” (Ніжинщина). В доповіді про стан УАПЦ голови Президії ВПЦР єп. Ромоданова ясно вказані головні винуватці затяжного процесу повернення ДХЦ до УАПЦ. „Де-хто з священства, — казав єп. Ромоданів, — бажаючи зберегти своє отаманство в ДХЦ, не зовсім погодився з тими принципами поєднання, що їх висунули Вел. Покр. Збори. Білоцерківська Олександрійська парафія — люди наші, а священнодіячі... Кепсько стоїть справа з вищими керівниками братства ДХЦ П. Тарнавським, В. Бржосньовським та іншими єпископами; особливо звертає на себе увагу небажання єпископів колишн. ДХЦ підлягати ухвалам Президії ВПЦР про неприпустимість залишення деяких священнодіячів на місцях попереднього їх служіння”... До таких якраз належали самі П. Тарнавський і В. Бржосньовський. Голова Білоцерк. округи свящ. Довгаленко оповідав: „Поки єп. Бржосньовський буде в Білій Церкві, поєднання широго певно не буде; поєднання тільки на папері, а діло робиться старе, як і робилось”... І Білоцерківська округа, в особах її представників, просила Збори ухвалити пропозицію єп. Бржосньовському залишити Білу Церкву і виїхати для праці на користь нашої св. Церкви в іншу округу, якщо хоче перебувати в складі УАПЦеркви. Але Збори ухвалили тільки „просити ВПЦРаду вжити в цій справі відповідних заходів” (Протокол Вел. Мик. Зборів 1927 р., стор. 14, 24, 31-32, 61-62, 66). Митрополит В. Липківський добре знав тих єпископів з ДХЦ, коли хотів спочатку побачити їх в праці після „поєднання”, щоб мати з ними братерське єднання на підставі праці. Наші відомості про єп. Бржосньовського уриваються на тому, що Президія ВПЦР знайшла потрібним прийняти до відома „повідомлення уповноваженого Олександрійської Св.-Пантелеймонівської парафії м. Білої Церкви Самофалова про бажання парафіян залишити своїм настоятелем єп. В. Бржосньовського” (Протокол Президії ВПЦР, засід. 9 вересня 1927 року). Що ж до єп. П. Тарнавського, то про нього після приєднання і ухвали Вел. Мик. Зборів в травні 1927 р. зустрічаємо в актах ВПЦР відомості, як він був викликаний Президією ВПЦР для вияснень стану Михайлівської парафії при Золотоверхому монастирі, яка досі фактично не поєдналась з УАПЦ, хоч і живе по статуту УАПЦ. Єп. Тарнавський дав пояснення, що Михайлівська парафія вважає себе в складі УАПЦ, але, на підставі соборноправності, не може визнати вимогу ВПЦР ради змінити свого настоятеля” (тбото самого о. Тарнавського) Президія ВПЦР ухвалила: „Визнати помилковим і шкідливим погляд єп. П. Тарнавського на

соборноправність УАПЦ, як на право кожної парафії жити по-своєму, не підлягаючи ніяким розпорядженням керуючих органів; таке тлумачення соборноправности приводить до невиразности стану самого о. П. Тарнавського, як і Михайлівської парафії, що увяляє зараз з себе „автокефалію в автокефалії» (Прот. засід. Президії ВПЦР 28 червня 1927 р.).

Іншого походження і іншого характеру, ніж Братство (для роз'єднання братів) ДХЦ, була в цих же часах українська церковна течія в напрямку теж незалежнення Української Православної Церкви, а ворожа УАПЦ, прозвана противниками цієї течії „Булдовщиною”, по прізвищу єпископа, пізніше митрополита, **Феофіла Булдовського**, який цю течію очолював. „Багато громадян Радянської України, — пише Фр. Гейер, — які під політичним оглядом стояли посеред національно-українського руху і в ідеї з ентузіазмом вітали заснування своєї Автокефальної Національної Церкви, були одначе так глибоко пов'язані з православними традиціями, що в них мусіла повстати глибока знеохота при такому розвитку Церкви Липківського. Вони уболівали, що так незвичайно висвячені єпископи Липківський і Шараївський стали поза канонічним апостольським переємством. Вони хотіли, аби там, де справи торкаються Церкви, церковні постулати не затіялись, або не витіснялись, політикою” (Ор. сіт., стор. 90). Про цю ж течію В. В. Потієнко, б. голова третьої Президії ВПЦРади (1924-26), який р. 1928 мусів вийти з складу духовенства УАПЦ і зректися дияконського сану („Церква і Життя” ч. 1/6 1928 р., стор. 37), писав р. 1944 так, протиставляючи її „найбільш реакційним церковним елементам” в Україні, що не приймали нічого з постанов Київського Собору 1921 р.: „Інші, далекоглядніші, згоджувалися, що постанови Собору поживляють життя Церкви, нададуть їй життєвої сили, оздоровлять її, приваблять до Церкви нові сили, що стояли до того часу осторонь Церкви, зроблять Церкву ближчою до народу й потрібною йому, — але вони хотіли б, щоб усе це було проведено законним порядком, через існуючу владу Московського патріарха Тихона. Особливо сильна така тенденція була на Полтавщині, і очолював цю течію прот. Феофіл Булдовський” (В. Потієнко: Українська Автокефальна Соборноправна Церква. Кіргайн, березень 1944. Манускрипт, стор. 7).

Протоієрей Феофіл Булдовський народився р. 1865 в священницькій українській родині на Полтавщині; до революції 1917 р. належав, як прот. В. Липківський на Київщині, до визначних поступових пастирів на Полтавщині і був українофілом. Доповідь на Полтавському Єпархіяльному З'їзді 3-6 травня 1917 р. „Про українізацію Церкви”, про яку подано у нас вище (див. розд. I, 1), належала перу прот. Ф. Булдовського, як про це в згаданому вище манускрипті свідчить В. Потієнко. Коли в Полтаві старорежимну Дух. Консисторію замінило Єпархіяльне Управління, в склад його увійшов і прот. Ф. Булдовський, що очолив національно-україн-

ське оточення навколо архиєпископа Парфенія Левицького, який підтримував національно-український рух в Церкві, але в канонічних формах. Після Київського Собору 1921 р. прот. Булдовський, як і архиеп. Парфеній, був противником нової ієрархії, висвяченої соборно на тім Соборі для УАПЦеркви.

Під час Київського Собору 1921 р. екзарх Михаїл висвятив в Києві полтавського протоієрея Григорія Лісовського на єпископа Лубенського, вікарія для архиєпископа Парфенія. Єпископ Григорій і був обраний Полтавським Єпархіяльним Зібранням на катедру єпископа Полтавського після смерті архиєпископа Парфенія в січні 1922 р. В Єпархіяльному Управлінні й далі поважну роль відігравали ті національно-українські кола Полтави, що тримались канонічних позицій в церковному русі. Від них, посилаючись на широкі успіхи УАПЦ на Полтавщині з висвятою в єпископи для Лубень Олександра Ярещенка, а для Полтави Константина Кротевича (в березні 1922 р.), вийшла просьба до єп. Полтавського Григорія висвяти на вікарія Лубенського єпископа-українця, щоб ослабити, якщо не припинити, успіхи „липківців”. Кандидатом на такого єпископа й був прот. Феофіл Булдовський. Єп. Григорій не міг, очевидно, сам вирішити цього питання і звернувся до екзарха Михаїла. Але в тих часах і єпископи на Україні в юрисдикції Московської патріархії здавали свої попередні позиції під впливом і ширення УАПЦ і появи в 1922 р. „Живої Церкви”, що з Москви простягала свою руку й на Україну. „5 вересня 1922 р. Собор єпископів на Україні (т. зв. „тихонівців”), під проводом Екзарха України митрополита Михаїла, постановив у Києві стати на шлях автокефалії і вирішувати церковні справи самостійно на Соборі Єпископів”. (З послання „До всесечного духовенства Православної Церкви на Україні” за підписами Алексія, митроп. Волинського — екзарха України, Антонія, архиеп. Херсонського, Симона, архиеп. Чернігівського і др. єпископів-автономістів. „Український Голос”. Проскурів 22 січня 1942 р.). Отже і думка висвяти прот. Ф. Булдовського в єпископи була зустрінута прихильно і дістала санкцію Собору єпископів під проводом екзарха Михаїла. На Новий Рік 1/14 січня 1923 р. хиротонія прот. Булдовського, при участі трьох єпископів, надзвичайно урочисто відбулась в Полтаві, де до того народ не бачив висвяти в єпископи.

В тому ж 1923 р. було висвячено, на внесення вже єп. Булдовського, другого вікарія Полтавської єпархії, Прилукського; єпископом Прилукським став архимандрит Сергій Лабунцев, економ архиєрейського дому в Полтаві, що був представником того ж напрямку, що й єп. Феофіл. Оселившись в Лубнях, єпископ Лубенський і Миргородський Феофіл Булдовський дійсно на де-який час загальмував поширення УАПЦ, бо в тих парафіях, де була тяга до автокефалії і бажали відірвати в українській мові, часто осідав священник з юрисдикції єп. Булдовського і служив по-українському. З другого боку, і для тих священників, які стояли на ґрун-

ті українізації Церкви, але не хотіли, або вагались, визнати постанови і чини Київського Собору 1921 р., наявність єпископа-українця Феофіла Булдовського допомагала означити своє становище. До єпископа Булдовського такі українські священники й з других єпархій почали звертатися, щоб бути під його опікою і керівництвом. Ця „національно-сепаратистична” в церковному житті акція єп. Булдовського викликала ворожість до нього і Полтавського і сусідніх єпархіяльних архиєреїв, які й подали на Булдовського скаргу патріярхові Тихону, в якій закинули єп. Феофілові втручання в життя інших єпархій, в справі інших єпископів, відокремлення в особливу єпархію парафій з священниками, сепаратизм, наміри творити свою автокефалію. Єпископ Феофіл був викликаний до патріярха Тихона в Москву.

В цьому приблизно часі прибуває до Лубень єпископ Павло Погорілко з Поділля. Був він, як знаємо (Розд. I, 6), українським кандидатом в єпископи ще перед Собором 1921 р., але не згодився з способом висвяти, прийнятим на Соборі 1921 р., і відійшов від УАПЦ. Потім приєднався о. Погорілко до „живо-церковного” руху в Церкві, і єпископами „Живої Церкви” був висвячений в Москві в єпископи. Повернувся єп. Погорілко на Поділля і там почав провадити „церковно-обновленчеську акцію” на національному ґрунті, вимагаючи, однак, аби парафія, що хоче українізуватися, „виявила до цього волю не менш як 2/3 голосів всієї парафії”. Погорілівська акція успіху на Поділлі не мала (Протокол Вел. Мик. Зборів 25-30 травня 1924 р., стор. 8). Тоді єп. Погорілко сполучується з єп. Булдовським і переїздить на Полтавщину. У взаємному порозумінні єпископів Булдовського, Погорілка, Лабунцева рішено було домагатися української автокефалії на канонічних засадах; з тим єп. Булдовський і виїхав до Москви на виклик патріярха. Розгляд справи в Москві, за оповіданням В. Потієнка зі слів, як видно, самого єп. Булдовського, скінчився тим, що „Булдовський не дістав ніякої кари, зобов’язувався не втручатися в життя інших єпархій; патріярх Тихон дуже добре поставився до нього і нібито в справі автокефалії сказав, що „на благоді тобі автокефалії ніхто не піднесе”, нібито, як стверджує Булдовський, патріярх Тихон згодився на автокефальний шлях Православної Церкви на Україні і дозволив організувати Собор єпископів для управління Церквою на Україні” (Манускрипт, Ор. сит., стор. 4).

Повернувшись з Москви, єпископ Феофіл дійсно скликав до Лубень єпископів для організації управління Українською Церквою. В цьому Соборі єпископів взяли участь чотири єпископи: Феофіл Булдовський, Павло Погорілко, Сергій Лабунцев і, здається, Макар Крамаренко. Вони оголосили автокефалію Української Церкви. Собор єпископів взяв на себе функції всеукраїнського церковного керівництва, визначивши місцем осідку Собору Лубні; за постановою Собору, було висвячено ще два єпископи.

Радвлада скоро зареєструвала статут цього релігійного об'єднання, представлений Собором єпископів під назвою „Братське Об'єднання Українських Автокефальних Церков“, в скороченні БОУАПЦ. Бо влада радо користалася з всього поділу і дроблення, які знесилювали Церкву. Але ця акція єпископа Булдовського і других з ним викликала ршучий опір з боку тихонівського єпископату на місці.

Собором єпископів, під проводом екзарха Михаїла, єп. Феофіл Булдовський був поставлений під суд єпископів, який відбувся, як свідчить В. Потієнко, заочно. Але коли відбувся цей суд, наші джерела плутають. Фр. Гейер проголошення незалежності від Москви єпископом Булдовським і другими єпископами з ним українських парафій відносить на травень 1925 р., після чого ніби патріарх Тихон віддає єп. Булдовського під суд, який відбувається, як суд єпископів на Україні, 4-5 червня 1925 р. Але ж патріарх Тихон помер 25 березня ст. ст. 1925 р. (Op. cit., стор. 91-92). В. Потієнко пише про суд: „Був складений акт, в якому інкримінувалося єп. Булдовському ряд злочинів церковно-канонічного порядку. Як кару, ухвалено було позбавлення єпископського і священницького сану. Цей акт був надісланий до Москви, де вже правив Церквою теперішній патріарх Сергій (тоді митрополит)... Митр. Сергій висновок судового акту, підписаний 12 єпископами, затвердив” (Op. cit., стор. 5). Але ж митроп. Сергій Старгородський став керувати Рос. Церквою, як місцєблюститєль патріаршого престолу, більш ніж через два роки після смерти патріарха Тихона, з липня 1927 р. Суд же був таки, в зв'язку з Собором єпископів в Лубнях весною 1925 р., того ж 1925 р., а не в 1927 р. В передачі присуду теж є розбіжність, бо у Фр. Гейера присуд єпископський був м'якший, умовний: „Сектярів Лубенських віддати церковній покуті, і якщо не визнають своїх блудів і не принесуть покути, то будуть позбавлені священного сану і відлучені від Церкви” (Ibidem, стор. 92).

Та ні присудові в цій формі, ні в тій, яка приведена вище в оповіданні В. Потієнка, єпископ Феофіл і Собор єпископів, одностороннім з ним, не скорився. Очолена ним „Українська Автокефальна Церква” продовжувала своє існування. За свідцтвом В. Потієнка, „в найбільшій розквіт тїєї Автокефальної Церкви до неї належало коло 200 парафій — на Лубенщині, Полтавщині, Чернігівщині, Поділлі і Дніпропетровщині” (стор. 5).

З посиленням чим далі боротьби безбожної Радянської влади з Церквою і релігією та нищенням церковного життя, і Автокефальна Церква, очолена єп. Булдовським, поділила долю інших Церков; в зв'язку з утиском і переслідуваннями, діяльність самого єп. Булдовського була перенесена до Харкова, а далі до Луганська. Коли в Луганську була р. 1937 замкнута остання церква, єп. Булдовський повернувся до Харкова і проживав там як при-

ватна особа (Фр. Гейер, стор. 92). В час німецької окупації України в рр. 1941-43 єп. Буддовський, вже в сані митрополита, знову появився в церковному українському житті, але про це розповімо в своїм часі, за ходом подій.

7. Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦеркви в жовтні 1927 р.; звільнення на ньому з митрополичої катедри митрополита Василя Липківського і обрання на митрополита єпископа Миколая Борецького.

За постановами Собору УАПЦеркви 1921 р., Всеукраїнський Собор цієї Церкви має відбуватися через кожних 5 років (Розд. XI. Г. п. 32) 1/14 жовтня на свято Покрови. Отже такий Собор мав би бути в жовтні 1926 р. Та життя УАПЦ вже по трьох роках розбудови її після Собору 1921 р. виявило потербу в скликанні надзвичайного собору Церкви, чому на Вел. Покров. Зборах 1924 р. ВПЦРадою рішено було скликати Всеукр. Церковний Собор в р. 1925, і тоді ж було обрано, для підготовки матеріалів до цього Собору, Передсоборну Комісію при ВПЦРаді. Але ні намічений надзвичайний собор 1925 р., ні черговий собор в 1926 р. не могли відбутися з тої простої причини, що державний большевицький уряд не дав дозволу на відбуття собору, бо УАПЦерква не мала зареєстрованого державного статуту, реєстрацію якого не переводив той же уряд, щоб тримати УАПЦеркву в безправному стані. І тільки, як вже знаємо, 10 грудня 1926 р. Держвлада УСРР зареєструвала статут УАПЦ; виходячи з заповнень єп. Ромоданова на Вел. Покровських Зборах ВПЦРади 1926 р. про скору реєстрацію статуту і дозвіл собору, ті Збори ухвалили скликати Церковний Собор на 17 жовтня 1927 р.

Одначе Передсоборна Комісія, під головуванням архієпископа Нестора Шараївського, працювала від часу її обрання в жовтні 1924 р.; тепер, після реєстрації статуту Церкви, рішено було „Проект Програми Всеукр. Церковн. Собору”, вироблений Передсоборною Комісією, розіслати по Округових Церк. Радах для обміркування питань програми, а можливо порушення й інших ще, не помічених в проекті Комісії. Проект цієї Програми Всеукр. Правосл. Церковн. Собору 1927 р., названого „Собором самопізнання” після Собору 1921 р., який був „Собором відродження” Української Православної Церкви, свідчить, оскільки об'ємисті були й різноманітні питання в області церковно-християнського і взагалі релігійного життя, що становили предмет заінтересування творців УАПЦеркви. Ось проект цієї програми Собору; в дужках подаємо прізвища наміченого доповідача.

1. Сучасний стан релігії взагалі й християнства зокрема в світовому житті (В. М. Чехівський). — 2. Основні вимоги сучасного християнського світогляду в галузі вчення віри (архієпископ Нестор Шараївський). — 3. Основні вимоги сучасного християнсько-

го світогляду в галузі моралі (прот. М. Хомичевський). — 4. Огляд життя УАПЦеркви за минулих 6 літ (єпископ Петро Ромоданів). — 5. Організація УАПЦеркви, — доповідь, що мала складатись з підрозділів: основи організації Церкви, значення канонів та їх розуміння; канони УАПЦ та перегляд їх за вимогами церковного життя; кодифікація канонів УАПЦ; організація матеріального стану УАПЦ; засоби підтримання церковної дисципліни; визначення праці робітників Церкви; справа оновлення складу духовенства; догляд і керівництво церковним життям вірних (Митрополит Василь Липківський). — 6. Церковно-освітня справа (єпископ Яків Чулаївський). — 7. Богослужбова галузь церковного життя (архієп. Н. Шараївський). — 8. Церковно-історично-археологічно-етнографічний відділ (прот. М. Хомичевський). — 9. Відношення УАПЦ до інших християнських церков (митрополит В. Липківський). — 10. Відношення УАПЦ до нехристиянських об'єднань (єпископ Марко Грушевський). — 11. Відношення УАПЦ до державно-громадського життя (О. О. Левитський). — 12. Розгляд апеляцій до Собору в різних справах (прот. Х. Говядовський) („Церква і Життя”, ч. 1. 1927 р., стор. 114-115).

Ми не маємо відомостей, чи за цією програмою відбувся 2 Всеукр. Церковний Собор УАПЦеркви в жовтні 1927 р., бо діяння його не були надруковані, а короткі відомості про нього знаходимо тільки в Розд. VII Історії УПЦеркви митроп. Липківського. Митрополит Миколай Борецький в доповіді на Вел. Мик. Зборах 29 травня 1928 р. казав: „Не добрим явищем у нас є те, що ми чогось до цього часу, ось вже півроку, не інформуємо УАПЦ про головні акти 2-го Всеукр. Церк. Собору і тим ніби-то щось від Церкви приховуємо. Таке явище, безумовно, не бажане, і Церкві треба сказати всю правду, інакше буде Церква неспокойна, і її життя не унормується” (Церква і Життя, ч. 2/7 1928 р., стор. 96). Не знаємо, чи це застереження митрополита Миколая взято було під увагу Президією ВПЦРади. Треба думати, що питання зміни на становищі митрополита УАПЦеркви, яке не входило в програму занять 2-го Всеукр. Церк. Собору, а було перед Собором відразу поставлене з боку представників держави, настільки переплутало „порядок денний” Собору, що учасникам його було не до розв'язання широких багатьох питань ідеологічного характеру з численними доповідями, наміченими у вище поданому проекті програми Собору.

Небагато, порівнюючи з Собором 1921 р., прибуло делегатів на 2 Всеукр. Церк. Собор УАПЦ. Було 203 учасника Собору; кидалось в очі, що посеред їх майже не було інтелігенції та робітників; переважало духовенство і селяни. Митроп. Липківський характеризує настрій на 2 Соборі вірних, як „вільний і опозиційний”, особливо селянства; священники хитались туди й сюди, посеред єпископату меншість була пасивна, більшість активно виявляла себе якщо не прихильниками, то принаймні ревними виконав-

цями того курсу, які взяла Президія ВП Ради під проводом еп. Ромоданова. Головою Президії Собору обрано було В. М. Чехівського. Скоро після відкриття Собору В. Чехівського викликано було до Київського ДПУ і наказано йому, як Голові Собору, негайно поставити на обміркування Собору справу звільнення з митрополичої катедри митроп. Василя Липківського; при цьому агент ДПУ Карін загрозив Чехівському, що в разі незадоволення Собором вимоги уряду про усунення митр. Липківського, Собор буде негайно розігнаний і в першу чергу висланий буде на заслання сам Чехівський, а за ним і митр. Липківський. Ультиматум Соборові УАПЦеркви з боку т. зв. держвлади, якій співано дифірамби за „відокремлення церкви від держави”, поставлений був в самій брутальній формі.

Перед вирішенням справи цієї на Соборі, який відбувся, як і Собор 1921 р., в храмі Св. Софії, Президія ВПЦРади запросила митрополита Василя Липківського до канцелярії ВПЦР з метою намовити його, аби сам подав до димісії. Голова Президії ВПЦР еп. Ромоданів запитав митрополита, чи вважає він за можливе провадити керівництво Церквою далі в таких зовнішніх умовах? Відповідь митрополита була: „Христос будував Церкву не лише тоді, коли вільно благовістив, а й тоді, коли на хресті страждав. Отже і я мушу вважати керівництво Церквою можливим при всяких умовах, коли на те буде воля Христова, себто воля Церкви”. Так митрополит хотів почути в цій справі голос своєї Церкви.

На засіданні Собору, коли вирішувалась справа уступлення митрополита Липківського, в храмі св. Софії було повно народу і внизу і на хорах. За оповіданням митроп. Липківського, члени Собору миряни зо сльозами висловлювались, як їм тяжко вирішувати його справу, як вони не хотіли б його звільнювати, але, мовляв, батогом обуха не переб'єш... Сам митрополит, як передають, в своїй промові на Соборі, з приводу вимог влади звільнення його, кликав ніби не боятися, не наважуватися на облудні манівці, йти відкритим і простим шляхом, але у самого митроп. Липківського в розд. VI його Історії УПЦеркви ні самої промови, ні згадки про таку промову нема; з тексту її (напр., в статті прот. Д. Бурка „Під обухом” — „Рідна Церква”, ч. 31-32, 1957 р.) не ясно, до якого власне чину кликав вірних митрополит в зв'язку з поставленою ДПУ на Собор Церкви справою звільнення митрополита. На Соборі в цій справі зголошено було три пропозиції. Священик Ковбасюк виступив з людиною пропозицією, інспірованою, очевидно, ДПУ, про звільнення митроп. Липківського з катедри „за злочинну, неправдиву й шкідливу діяльність для Церкви”, невідомо, чи за цю пропозицію голосував навіть сам о. Ковбасюк. — Другий, цілком протилежний, проект резолюції в даній справі зголошений був членом Собору Іваном Грищенком, до якого після такого зголошення кинувся агент ДПУ та відібрано було еп-ом Ромодановим мандат на Собор. За цим проектом, Собор

мав висловитись в своїй ухвалі про залишення митрополита Липківського на його кафедрі з браку яких-будь підстав для усунення з кафедри. Не дивлячись на присутність агентів ДПУ, як засобу терору на церковному соборі, проєкт цієї ухвали підтриманий був кількома селянами і двома жінками-делегатками на Соборі; одна з них скінчила свою промову на Соборі словами: „Краще з честю вмерти, ніж ганебно жити”. Але, поставлений на голосування проєкт ухвали, яким відкидалась вимога безбожної влади про усунення з кафедри митрополита УАПЦ Василя Липківського, зібрав лише 40 голосів. Тоді більшістю голосів була прийнята третя пропозиція, — формула ухвали, внесена Головою Собору В. М. Чехівським: „З об'єктивних причин Собор здіймає з митрополита Липківського тягар митрополичого служіння,.. В це поняття „об'єктивних причин” можна вкладати різний сенс, а найскорше треба розуміти ці „об'єктивні” причини як причини зовнішні, незалежні від волі Собору Церкви. З другого боку, підкреслено в цій ухвалі й те, що митрополиче служіння в УАПЦеркві було **тягарем** для митрополита Липківського.

Ми не маємо достаточного матеріалів для з'ясування причин тої трагедії, яка сталася на Соборі УАПЦеркви в жовтні 1927 р.: видалення ухвалою Собору з митрополичої кафедри першого митрополита відродженої Української Православної Церкви, який був і найпершим в проводі того відродження. Звичайне для нас уявлення, що сталася ця трагедія під брутальним тиском комуністичної безбожної влади, не може бути вичерпуючою відповіддю для історика, що досліджує причини події такої історичної ваги. Бо ж само собою постає тут питання: чи не міг Всеукр. Правосл. Церковний Собор стати на захист свого митрополита? Чи не міг дати більшості голосів членів Собору за проєктом ухвали Івана Грищенка, за яким проголосувало 40 учасників? Чому одностайно й мужньо не боронив свого митрополита? То ще велике питання, як мусів би зареагувати в тих часах богоборний уряд УСРР на спротив цілого Собору вимогам агента ДПУ Каріна. Коли ж Карін дійсно уособляв в собі цілий уряд УСРР, то ми, зовсім не вважаючи себе в праві вимагати мучеництва від ієрархів Церкви, не можемо, одначе, не пригадати, що в цей час, до проурядової декларації місцеблюстителя Московського патріяршого престолу, митроп. Сергія, яка була видана 29 липня 1927 р., було вже до 30 єпископів Рос. Православної Церкви, які скінчили своє життя мученицькою смертю від безбожників-комуністів, а ще більше перебувало на засланні (Протопр. М. Польський. Новіє мученики Російськіє. 1949, стор. 178).

Протистати вимогам агента ДПУ Собор міг тим більше, що митроп. В. Липківський до вищих представників Центрального Уряду УСРР зложив 15 серпня 1927 р. приведену нами вище заяву лояльності. Врешті на Соборі могло бути підняте питання й про церковний суд над митрополитом (згідно з постановами Собору

1921 р., розд. XI. Г, п. 50), супроти вимоги звільнення його беззаконно, без суда і слідства. Коли нічого того не сталося, а Собор, більшістю його учасників, покірно пішов за вимогою ДПУ і звільнив митрополита, коли митрополит димісії не просив, то таке вирішення Собору свідчить, на нашу думку, не про те, що він складався з боягузів, а про те, що на ньому була досить таки сильна течія за уступлення з катедри митрополита Липківського. Така течія, на нашу думку, мала місце в єпископаті УАПЦеркви.

Студіюючи матеріали з історії відродження Української Православної Церкви, особливо ж за час розгрому ДПУ-ям в середині літа 1926 р. центрального управління УАПЦеркви — ВПЦРади, на чолі з її почесним Головою митроп. В. Липківським, й до 2-го Всеукр. Церк. Собору в жовтні 1927 р., де ми мали в своєму розпорядженні майже всі протоколи засідань Президії ВПЦРади і Великих Зборів та Малих Зборів ВПЦРади, що відбувались у вказаному часі, — ми винесли вражіння **осамітнення** митрополита Липківського в центральному проводі УАПЦ. В складі Президії 4-ої ВПЦРади більшість членів її, як знаємо, була з єпископату, а якщо взяти ще й двох протоієреїв (о. Л. Юнаків і о. Х. Говядовський), то повна перевага була в центральному управлінні Церквою духовного стану: з 13 членів Президії 9 належало до духовного стану (7 єпископів і 2 протоієрея) і тільки 4 було мирянина, — повне „єпархоначачаїє”, а не соборноправіє, як сказав би М. Мороз. Не почесним, а дійсним Головою ВПЦРади також був єпископ Петро Ромоданів. Правда, з духовних членів Президії дуже рідко були присутні на її засіданнях єпископ Константин Малюшкевич (1 заст. Голови Президії), прот. Юнаків (2 заст.) і архієп. Феодосій Сергієв, які не проживали в Києві, але митрополит Липківський, заступник м-та архієп. Н. Шараївський, єп. Петро Ромоданів, єп. Я. Чулаївський і єп. М. Грушевський майже завжди творили більшість на засіданнях Президії ВПЦРади. Однак не відчувається з засідань, діянь такої Президії в управлінні нею Церквою, щоб це була ідейна група, осередком якої був би митрополит. Митрополит рідко забрав голос на засіданнях; явно відчувається з протоколів, що ведення церковних справ знаходиться в руках Голови Президії єпископа Ромоданова. І хоч ухвалою Президії ВПЦР з дня 30 серпня 1927 р. стверджується відсутність яких-будь приводів до взаємних непорозумінь між Президією ВПЦР і о. митрополитом **за весь час спільної праці** (див. про це вище, в кінці підрозд. 5), однак в „Огляді праці Вел. Мик. Зборів 1928 р.” архієп. К. Малюшкевича читаємо: „Ясне порушення життя УАПЦ починається зборами Троїцької парафії (в Києві) 2 червня 1927 р. в приміщенні Президії ВПЦР. Це зібрання було початком **напружених відносин** між Президією ВПЦР з одного боку та вищим духовним керівником о. митрополитом Василем з другого, **яке тривало до 2-го ВПЦСобору**. Це напруження відбилось і на житті периферії, яка тлумачила його по-різному. Основною при-

чиною цих розходжень уло іменно різне ставлення духовного керівника і ВПЦРади до ухвал вересневої наради (1926 р.) і Покровських Зборів" („Церква і Життя" ч. 2/7 1928 р., стор. 84).

Що торкається видних розходжень поміж вищим духовним керівником УАПЦ митрополитом Василем Липківським і єпископатом УАПЦ, то причиною їх була найбільше, здається, позиція митрополита в обороні ним „всенароднього соборноправства" в Церкві. Ось кілька цитат на оправдання такого припущення: «Хто винен у тому, що священник став наймитом? В першу чергу винне вище духовне керівництво. Нам не раз доводилось чути, як перший митрополит Української Церкви на Зборах ВПЦР і навіть на 2-му Всеукр. Прав. Церков. Соборі говорив: ви хазяї, а ми слуги, що ви скажете, те й буде, те ми й будемо робити. Коли це говорив митрополит, а він знав, що це де-кому з хазяїв подобалось, то ясно, що за це хватались, це запоминали і справді перетворювали священників з слуг Божих у слуг людських і хазяйських»... «Ясно, що треба перш за все, аби церковні верхи виробили правдивий погляд на священника і на його місце в Церкві Українській, аби вони самі не спокушали менших братів і не утворювали ідеології, шкідливої для Церкви. В цьому напрямку ті зміни, що відбулись в складі вищого духовного керівництва УАПЦ (на Соборі 1927 р.) є безумовно корисні; мають зробити свій оздоровлюючий вплив на життя Церкви»... «Тільки тоді, коли Церква опинилась у надто тяжкому стані (в 1926 р. І. В.) і треба було її з цього стану вивести, тоді мовчки погодились на те, щоб за цю роботу взялись єпископи. Особливого пониження зазнали єпископи на 2-ому ВПЦСоборі, коли відчули, що й митрополит Василь виділив себе з серед них і не побоявся сказати на Соборі, що єпископи з'їздаються на Збори, щоб тільки хвилювати Церкву і заколот робити»... (З доповіді архиєп. К. Малюшкевича на Вел. Мик. Зборах 1928 р. „Служіння єпископа в УАПЦ і місце священника УАПЦ в парафії". Церква і Життя, ч. 7. 1928 р., стор. 101, 105-106).

Нема даних, щоб на Соборі 1927 р. хто з єпископів виступив на захист митрополита Липківського; вони мовчали, або навіть, — про що доводилось нам чути від учасників того Собору, — виступали проти, як, напр., єпископ Н. Кротевич виступив з гострою критикою декларації, зложеної митрополитом урядові. Чи не відгуком цих відносин в єпископаті був голос селянина на Соборі: „Батько насвятив собі синів, а вони тепер його продають" (подає митрополит в розд. VII Історії Укр. Церкви), а поза Собором — „зовсім несвідомі вірні надто голосно говорили про зраду єпископів, про Юд і т. д." („Церква і Життя", ч. 7. 1928 р., стор. 101). Пристрасний характер, яким, на нашу думку, пройняті одзиви митрополита Липківського майже про всіх єпископів УАПЦеркви зокрема, а про цілий новий єпископат УАПЦ, як про „найтяжчу болячку на тілі своєї Церкви" (в розд. VII Історії УПЦ підрозд. „Хиби в житті УАПЦ та її керівних органів за другої ВПЦР" — Ві-

домості Ген. Церк. Управл. УАПЦ на Велику Британію. Грудень 1951 р., стор. 12-14), — теж пояснюються безумовно неприязню поміж єпископатом і першим митрополитом УАПЦеркви.

Вище, в підрозділі 5-му цього розділу, ми наводили з протоколів засідань Президії ВПЦРади промови членів Президії й ухвалу її, з яких видно, що Президія стверджувала якісь факти виступлень митрополита проти уряду, але поза Президією ВПЦР, тобто в тих фактах нема вини центрального уряду УАПЦеркви, а самого тільки митрополита, і тому, як говориться в ухвалі Президії ВПЦРади від 30 серпня 1927 р., — „реабілітація о. митрополита залежить виключно від нього самого”.

Яким чином можна було дійти до тої „реабілітації”? „Уряд не вірить словам, треба правоту довести ділом”, — казав Голова Президії ВПЦР еп. П. Ромоданів. Тими ж словами закликав церковних діячів в своїй декларації від 16/29 липня 1927 року і митроп. Московський Сергій, щоб вони „не на словах, а на ділі показали себе вірними горожанами Радянського Союзу”, признали „Радянський Союз своєю батьківщиною, радості й осягнення якої є наші радості й осягнення, а невдачі — наші невдачі” (Проф. И. М. Андреев. Краткий обзор истории Русской Церкви от революции до наших дней. 1952, стор. 50). Очевидно, що тої заяви лояльності, яку подав до держуряду в Харкові митрополит Липківський з дня 15 серпня 1927 р., як і попередньої „Прилюдної заяви до всіх церков ВПЦРади УАПЦеркви” в травні 1924 р., було для комуністичного уряду України зовсім недостатньо, вимагалось „діло”, „чини”. . . Які? Хіба що такі хриstopродавчі, які цілком суперечили самій ідеї Церкви Христової, а які дійсно закидає собратам в своїх мемуарах митрополит Липківський. Нам здається, що до „хриstopродавців” і „зрадників УАПЦ”, коли були й такі, попали у митроп. Липківського й ті з єпископів та взагалі духовенства УАПЦ, які могли на правду думати так, як думав сам митрополит в його Заяві до Уряду, що „за Радянської влади дано можливість і Церкві нашій і народові визволятись від чужих утисків і відновити своє рідне церковне й культурно-національне життя”, та які „Радянській владі готові були у всьому коритися, як свідомі громадяни”, певні в тому, що тоді й влада залишить їх в спокої і не буде чіплятися до їхньої чисто церковної діяльності, раз вони ні в проповідях, ні в розмовах не будуть йти проти влади, а навпаки — будуть її підтримувати. Глибока помилка тих, хто так думав і сподівався, а митрополита Липківського посуджував в тому, що своїми виступами він шкодить налагодженню співжиття Церкви з урядом, в тім була, що забувалась, безбожна природа цього уряду, що він, як безбожний, тільки розгортав ще, поруч з соціальною боротьбою, свою антицерковну і взагалі антирелігійну боротьбу. На тому етапі тієї боротьби, в р. 1927, жертвою її мусів стати митрополит Липківський, для усунення якого влада потребувала ще давати аргументи, але через два роки впав і його

наступник, якому жадних вже закидів політичного характеру не було зроблено, а сама УАПЦерква мусіла ліквідуватися під тиском безбожної влади, а не співпрацювати з нею для „визволення народу”, бо, за словом Апостола, „що має спільного праведність з беззаконством? Яка спільність світла з темрявою? Яка згода Христа з Веліаром? Або яка спільність вірного з невірним? І яка згода храму Божого з ідолами?”. . . (2 Кор. 6, 14-16).

На другий день після звільнення Собором від тягару митрополичого служіння митрополит Василь Липківський зробив на засіданні Собору останню доповідь про свою 6-річну митрополичу працю в Церкві, кінчив подякою Богові за все довершене з поміччю Божою та побажав добра Українській Православній Церкві в майбутньому.

Представники ДПУ запропонували Президії Собору негайно обрати нового митрополита на катедру і жадних інших питань не вирішувати, доки не оберуть митрополита. Було поставлено дві кандидатури на митрополичу катедру: архієпископа Йосифа Оксіюка і єпископа Константина Малюшкевича. Перший, за оловіданням митроп. Липківського, був кандидатом мирян і частини духовенства, другий — кандидатом єпископату та прихильників єпископату посеред духовенства. Але обидва ці ієрархи, визначні по своїй архипастирській діяльності в своїх округах і авторитету в УАПЦеркві, рішучо відмовились. Тоді митрополит Липківський звернувся до єпископа Миколая Борецького і став його умовляти дати згоду на виставлення його кандидатури в митрополита. Як пише в розд. VII Історії УПЦеркви митр. Липківський, єпископ Борецький „стояв осторонь від передсоборних чвар” в УАПЦ; був він людиною скромною, в сані єпископа був майже увесь час, властиво настоятелем парафії Миколаївської в м. Гайсині на Поділлі, в останньому тільки часі був обраний і погодився стати духовним керівником Зинов'євської (Єлизаветград) церковної округи. І цей скромний, високих моральних якостей, єпископ рятуючи безвихідне положення Собору з виборами митрополита, дав свою згоду кандидувати і був одногolosно на митрополита УАПЦеркви 24 жовтня 1927 р. обраний. В своєму слові до Собору митрополит Миколай Борецький сказав: „Тяжкий хрест покладали ви на мене, але з безмежної любови до Бога, до вас, до українського народу, я готовий на жертву. Нехай буде воля Всевишнього”.

На заступника нового митрополита не було обрано на 2-ому Соборі архієпископа Нестора Шараївського, а було обрано двох заступників митрополита — архієпископа Йосифа Оксіюка й архієпископа Константина Малюшкевича. Останній був обраний духовним керівником Київської церковної округи, що з двох округ, міської і сільської, об'єднались в одну, та був піднесений до сану архієпископа.

Біля виборів Президії ВПЦРади на 2-ому ВПЦСоборі виникла значна боротьба. Тричі було голосування над кандидатурою в

голови Президії ВПЦР попереднього Голови Четвертої ВПЦР єпископа Петра Ромоданова, і тричі єп. Ромоданів на виборах перепав. Обрано врешті було на Голову П'ятої Президії ВПЦРади прот. Леонтія Юнакова, „аби тільки не Ромоданова“, як зазначає в своїх мемуарах митрополит Липківський. Бо ж прот. Л. Юнаків належав в „церковній політиці“ до того ж напрямку, що й єп. Ромоданів, за попередньої Президії ВПЦР був 2-им заступником Голови і проживав в Харкові як правопорадник УАПЦ для зносин з Держвладою.

До нової Президії ВПЦРади, після обрання на Голову прот. Л. Юнакова, увійшли по обранню Собором: архиеп. Йосиф Оксіюк (благовісник УАПЦ), архиеп. Константин Малюшкевич (заступник Голови), єп. Марко Грушевський, єп. Яков Чулаївський (зав. книжковою коморою), прот. Леонид Мізецький (секретар), прот. Леонид Карпов (зав. Відділом видавництва), В. М. Чехівський (зав. Відділом освіти) і М. П. Кобзар (скарбник); на 10 членів Президії, на чолі з Почесним Головою митрополитом Борецьким, 8 належало до духовного стану, мирян було тільки 2-ох. Б. митрополитові УАПЦ В. Липківському і б. заступникові митрополита архиеп. Н. Шараївському 2-ий ВПЦСобор ухвалив видавати щомісячну допомогу в розмірі 50 карб. кожному.

Президія 2-го ВПЦСобору, за підписами Голови В. М. Чехівського, заступників — прот. Х. Говядовського і прот. В. Левитського, видала від імені Собору відозву „до всіх вірних дітей св. УАПЦеркви“, в якій писала: «Відчуваючи конечну потребу впорядкувати життя Рідної Церкви в середині, щоб дати їй заспокоєння, **одвести тяжку загрозу щодо зовнішніх правних умов існування УАПЦ в Державі**, щоб одкрити можливість дальшого мирного життя Церкви, --- з цим ви послали нас на 2-ий Всеукр. Ц. Собор... Не було серед нас ніяких розділень, коли обставини життя Церкви ясно визначили повну неможливість для Найпоч. отця нашого митрополита Василя продовжувати далі митрополиче служіння УАПЦеркві. Бажаючи добра Церкві й тільки про це дбаючи, Собор, як найвищий керівник життя УАПЦ, однодушною ухвалою визволив першого слугу Церкви Найпоч. митрополита Василя від тягару митрополичих обов'язків. І ми, Освячений Собор, множество вірних мали одно серце й одну душу (Діян. IV, 32), були воістину „одне тіло й один дух“ (Єфес. IV, 4), коли вкупі з Найпоч. митрополитом Василем одноголосно поклали провід духовний життя УАПЦ на Всечесного єпископа Миколая Борецького, 24 жовтня обравши його на митрополита Київського та всієї України, а в неділю 30 жовтня після щирої церковної молитви настановивши його на первосвятительське служіння в УАПЦеркві... 2-ий Собор з вірою сподівається, що трудні часи життя УАПЦ скінчилися, хвилювання минули»... (Підкресл. наше).

Не вважаючи на таку Відозву від Собору з запевненнями про однодушність Собору при вирішенні питання зміни на митрополи-

чій катедрі в УАПЦ, на місцях окремими доповідачами про працю 2-го Собору подавано було інше освітлення справи з Митрополитом, як справи не для Церкви потрібної, а для Уряду. Довідуємось про таке освітлення з „Короткої інформації про життя УАПЦ після 2-го Собору”, яку розсилає Президія ВПЦРади до Округових Церковних Рад, закликаючи Ради спростовувати такі освітлення, бо вони — „можуть знову поставити окремих діячів нашої Церкви і всю Церкву в тяжке положення щодо Уряду”. Як бачимо, мотивація цього закликів тільки скріплювала доповідачів про усунення Митрополита з катедри не задля потреби Церкви, а на вимогу Радвлади.

8. Світла й тіні у внутрішньому житті відродженої УАПЦеркви. Справа українізації Церкви. Богослужбова галузь церковного життя: переклади і видавництво книг Св. Письма і Богослужбових в укр. мові; церковна музика, українські духовні композитори. Церковна проповідь. Видання ВПЦРадою журналу „Церква і Життя”.

В доповідях церковних діячів, сучасних церковним подіям, про які пишемо, зустрічаємо характеристику часу від 1-го до 2-го ВПЦСобору (1921-1927), як доби „надхненого будівництва”, „надхненої творчої праці, що, не зважаючи на те, хто приймав участь в будівництві і чи відповідав матеріял будівлі”, „будувала перший поверх рідної нам УАПЦеркви”. „З часу 2-го ВПЦСобору почали будувти другий поверх”... (Церква і Життя, ч. 6. 1928 р., стор. 41). Ця характеристика, дана всього чотири місяці після 2-го ВПЦСобору, нам тепер, на віддалі часу, й при відомій дальшій долі Церкви на Україні, не представляється влучною. Як ми вже бачили, мало було умов для надхненої творчої праці і після Собору 1921 р., щоб збудувати основно перший поверх Рідної Церкви, ще менше таких умов для будови другого поверху на нескінченному першому.

Історик повинен найскорше ствердити, що відродженню Української Православної Церкви суджено було проходити в надзвичайно складних умовах історичного життя українського народу. Можна сказати, що ні одна з існуючих автокефальних православних церков не виходила на шлях своєї автокефальности, незалежности в таких тяжких обставинах народнього життя, як Церква Українська. І цей історичний факт ніколи не треба спускати з ока при розгляненні внутрішнього стану Української Церкви в часі її відродження, — однаково чи в її досягненнях, розвитку, чи в помилках і хибах, в тяжких недостатках...

В ідеалістичному розумінні завдань УАПЦеркви у відродженому стані її кращими представниками цього відродження бачимо накреслення двох головних завдань відродженої УАПЦеркви: перше — УАПЦерква, як кожна національна православна автокефальна Церква, в розвитку свого церковно-громадського життя **прой-**

мається національним характером на ґрунті рідної мови, рідного побуту, рідної церковної історії, взагалі на ґрунті здавен побожно-ліричної душі українського народу; друге — це національно-церковне відродження народу повинно бути, одначе, тісно сполученим з загально-християнськими стремліннями Церков до християнізації людства, до будови Царства Божого між людьми, ідея якого є центральною ідеєю християнського ідеалістичного світогляду (Архиєп. Н. Шараївський. „Діло Церкви Христової”. Церква і Життя, ч. 2-3. 1927 р., стор. 133-139; Архиєп. К. Кротевич. „До ідеології УАПЦ”. Церква і Життя, ч. 1 (6) 1928 р., стор. 14-24). Не треба доводити, що обидва ці великі завдання УАПЦеркви були контр-революцією в очах матеріялістичної доктрини марксизму-ленінізму, яка була офіційною доктриною комуністичної партії, в руках якої була держвлада в Україні.

Українізація, або краще сказати розмосковлення, церковного життя в Українській Церкві повинно було торкнутися найперше мови церковного Богослуження, громадського і приватного (т. зв. „треби”), а також і церковної проповіді до народу. На жаль, ми не маємо досі праці, ані докладної, ані короткої, в якій були б зібрані дані, що торкаються перекладів на українську живу мову і видання тих перекладів книг Св. Письма, чинів і книг богослужбових, а рівно ж і видання проповідей в українській мові, в роках відродження Української Православної Церкви в Україні за часів української влади і потім під владою большевицькою. Очевидна річ, що в часах, коли і друкарні і друковане слово, після „націоналізації” їх, олинились в руках безбожної комуністичної влади, тяжко було Церкві, а може й зовсім неможливо, щось для потреб храму Божого і богослужбового культу друкувати.

Ми вже вище згадували про те, що на Поділлі в деяких церквах почали, було, після реферату проф. І. Огієнка про читання і спів словянського тексту з українською вимовою в давній Україні, впроваджувати таку вимову в Богослуження на словянській мові. Не знати, чи такі спроби були на Наддніпрянщині, але загалом треба сказати, що цей спосіб розмосковлення богослужбової мови в Українській Православній Церкві не втримався; пок. митрополит Полікарп казав, що люди наші не бажають відправи з українською вимовою словянського тексту тому, що вбачають в такій відправі заміри перевести їх на унію. В ст. „Роля і значення Камянця на Поділлі в історії відродження УАПЦ” (Ц. і Ж., ч. 7 — 1928 р., стор. 136-138) подано, що в наслідок праці спеціальної комісії при Богословському факультеті Камянецького Державного Університету (в складі проф-ів: прот. Є. Сіциньського, прот. П. Табінського, В. О. Біднова, а також київ. прот., пізніше митроп. УАПЦ, Василя Липківського) було видано: „Біблійна історія”, „Молитовник”, „Літургія Івана Золотоустого”, „Книга Діянъ Апостольських”, „Часословець” і „Тайна шлюбу”. Часу видання цих перекладів, на жаль, не подано.

Вище, за св доцтвом митроп. Липківського, ми писали, що перша літургія св. Іоана Золотоустого цілком в мові українській була відправлена 10 липня 1919 р. Цей переклад був працею самого прот. Василя Липківського; його уважно, як пишє митроп. Липківський в мемуарах, було переглянуто ВПЦРадою і вирішено надрукувати. І от в червні 1920 року вийшла перша друкowana богослужбова книга живою українською мовою: „Чин Літургії Св. Іоана Золотоустого”. Роком 1922 помічено видання „Святої Служби Божої св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською”, перекладу проф. І. Огієнка, яке видання вийшло з благословення єпископа Крем'янецького Діонісія Валединського, що не вважав, очевидно, доброю постановою т. зв. Всеукраїнського Собору 1918 р., переведену митроп. Антонієм, про церковно-слов. богослужбову мову на Україні. Через рік митрополит всієї Православної Церкви в тодішній Польщі, єпископ Діонісій в рр. 1920-22 керував тією частиною Волинської єпархії, яка була окупована польською владою, та підпала під Польщу по договорах Варшавському і Ризькому. Не маємо відомостей, оскільки на Великій Україні поширювані були переклади українських богослужбових книжок, виданих поза нею. Рівно ж за кордоном був надрукований і переклад проф. І. Огієнка — „Ранішня і всеношна служба”. Були це, як бачимо, окремі частини „Службника”, видання якого в українському перекладі повністю в 20-их рр. нам не є відомі.

Переклади і видання книг Св. Письма і Богослужбових в живій українській мові для потреб УАПЦеркви становили, ясна річ, важливий предмет турбот ВПЦРади, як центрального адміністративного органу УАПЦ, за часів всіх різних складів Президії ВПЦР. Не була ця справа легкою вже по самій суті її, з огляду і на об'єм того, що підлягало перекладу, і на вимоги від перекладу творів не звичайних, а святих, призначених для Богослужбового православного культу. Про трудність справи по суті її може свідчити той факт, що й досі, після 40 літ відродження національної Української Православної Церкви, справа з перекладами на живу українську мову Богослужбових книг та вжитком тих перекладів в Церкві далеко не скінчена і зовсім не унормована. Але будемо казати про труднощі тогочасні.

Хто мав перекладати книги Св. Письма і Богослужбові? Духовні школи були закриті, церковно-богословська наука в радянській державі припинена. Кадри вчителів духовних шкіл пішли по школах світських. В своїй національній державі знайшлись би фахові сили для церковних перекладів. В даних умовах перекладова справа лягла на плечі самих членів Президії ВПЦРади, бо ж оплатити працю перекладачів поза Президією ВПЦР зовсім, як побачимо, не було звідкіль. В доповіді про працю Видавничого відділу при ВПЦР на пленумі Малих Зборів ВПЦР 28-30 грудня 1926 р. єп. Марко Грушевський казав: „Працьовниками у Видавничому відділі, oprіч керуючого відділом (єп. Грушевський), є дру-

гі члени ВП Р: о. Митрополит, його Заступник, керуючий відділом благовістя, керуючий відділом освіти, керуючий правничим відділом — і тільки. Цими самими особами опрацьовуються й другі відділи: освіти, благовістя, перекладу книжок, Передсоборної комісії та других. В кожному відділі працюють одні й ті ж особи... Бо де ж узяти других сил без коштів? Не добре ж кооптувати осіб, не мючи чим їх подякувати за працю"... (Протокол пленуму Малих Зборів ВПЦР 28-30 грудня 1926 р., стор. 15).

Головою Перекладової Комісії при ВПЦР був архієпископ Нестор Шараївський; він же, як і митрополит В. Липківський, найбільше попрацювали над перекладами Богослужбових книг. Після Собору 1927 р. ближче до праці по впорядкуванню богослужбового чину в УАПЦ став, на запрошення митрополита Борецького, архієп. Йосиф Оксіюк (Ц. і Ж., ч. 1(6) 1928 р., стор. 39). В мемуарах митроп. Липківського відмічено, між і іншим, що до друку було підготовлено Псалтир в перекладі дякона, потім протоєрея, Федота Хорошого (нині архієпископ Михайл Торонтський і Східної Канади в УГПЦеркві в Канаді), який переклад був перевірений митр. Липківським, архієп. Шараївським, прот. М. Хомічевським і протодияк. В. Потієнком, після чого видрукований р. 1926. Митрополит же Липківський про самі переклади зазначає, що вони робились „переважно з словянського”, бо „грецьких оригіналів не можна було дістати” (мова, очевидно, про Богослужбові книги). Тому, — пише митрополит Липківський, — ВПЦРада „завжди уважала свої переклади лише початком вільної творчости”. Тієї „вільної творчости”, в роді — „Слава на небі Богові, і на землі спокій, над людьми Боже змилювання” (замість: „на землі спокій, між людьми благовоління”, або „доброї волі”) не мало є в богослужбових перекладах, виданих ВПЦРадою.

Першою була ця „вільна творчість”, коли з браку перекладів, авторизованих вищою владою Церкви, на місцях виникали аматорські переклади Богослужб. З самих місць, як, напр., з Лубен, надходили до ВПЦР протести щодо такої „аматорщини”; в засіданні Президії ВПЦР була заслухана одного разу заява еп. В. Дахівника-Дахівського з проханням звернути увагу на переклади церковних служб і молитов взагалі, зокрема на переклад „Покаяння”, де вживаються такі вирази: „бо ганебним”, „опоганив”, „від усякої нечисти” і т. п. Президія ВПЦР ухвалила: „Визнати бажаним аби всі переклади Божих служб, молитов, кантів і нових творів обов'язково надсилались на розгляд Перекладової Комісії при ВПЦРаді і допускалися до вжитку в церквах лише після перегляду їх Перекладовою Комісією. Всю перекладову справу зосередити в руках архієп. Н. Шараївського, який і відповідає за правдивість перекладів, а для цього ніяких церковних перекладів не друкувати без попереднього розгляду їх архієп. Н. Шараївським” (Протокол засідання Президії ВПЦР від 25 лютого 1927 р.). Аналогічна ухвала була прийнята Президією ВПЦР відносно нот і бо-

гослужбових книжок, заготовлених на шапірографі поза ВПЦРадою: „Рішуче заборонити прийом будь-яких нот та Богослужбових книжок, що їх надруковано поза ВПЦРадою, і розповсюджувати лише ті ноти й книжки, що їх виготовлено в канцелярії ВПЦРади” (Протокол засідання від 11 лютого 1927 р.).

Бували випадки, що Округові Церковні Ради, з більш діяльних, проявляли ініціативу в справі видання Богослужбових чинів, як, напр., Вінницька Ц. Рада листом з 28. II. 1927 р. звернулась до ВПЦР в справі видання Вінницькою Радою акафістів Спасителя, Божій Матері і св. Миколаю Чудотворцю. Президія ВПЦР ухвалила: „Принципово погодитись на видання Вінницькою Окр. Радою повного „Акафістника”, зібравши в ньому всі акафісти, що вже маються в перекладі на укр. мову, і просити Вінницьку Окр. Раду виробити й надіслати до Президії фінансовий проект видання Акафістника, зазначивши розмір авторського гонорару, відсоток видання, що поступає в розпорядження ВПЦР, і взагалі розробити плян погодження з ВПЦРадою в справі видання Він. Окр. Ц. Радою Богослужбових книжок.

Як бачимо з „Каталогу книжок і нот”, що були в коморі ВПЦР (Київ, вул. Короленка 24, 5а) на продаж для вжитку в українських храмах, книжки і ноти поділено на „друковані в друкарні” і „друковані на шапірографі”. Це й були два способи ширення ВПЦРадою необхідних для українізації Богослуження книжок і нот церковного співу. Очевидно, що на місцях служив до того і передрук на машинці і переписування від руки. З Св. Письма і Богослужбових книжок, поданих в „Каталозі” 1927 р., 14 були видруковані в друкарнях, а 8 на шапірографі; з нот же тільки „Літургія ч. I Стеценка” була надрукована в друкарні, всі інші (ч. ч. 35) — на шапірографі. Характеристичним є, що замість „ціна” проставлено — „пожертва”, з зазначенням — скільки на книжку чи ноти; очевидно, що Церкві, відокремленій від держави, не вільно було щось продавати.

Щодо друків церковних на шапірографі, то ми не знайшли в наших матеріалах слідів про цензуру тих друків радвладю; припускаємо, що без неї не обходилося. Але на друки в друкарнях вимагався дозвіл держави. Тільки раз в мемуарах митр. Липківського відмічено, що „щасливий випадок (?) дозволив ВПЦРаді надрукувати українською мовою „Часословець”, „Требник ч. 1”, „Молитовник” (переклади митр. Липківського). Чим далі від зміцнення большевицької влади на Україні, тим справа з церковно-релігійними друками в націоналізованих радвладю друкарнях ставала, видно, тяжчою. Справа з дозволом на друк „Мінеї” тягнулась місяцями, і коли цей дозвіл на початку 1927 р. ВПЦРадою було одержано, при чому з тим, щоб друкували „Мінею” в Харкові, то про цю радісну „подію” подано було ВПЦРадою в позачерговій інформації її Окр. Ц. Радам 22 січня 1927 р. Під час друку укр. Богослужбових книг в Харкові виявилось, між іншим, що

ні в одній з харківських друкарень нема вже черенків з літерами давньої грецької мови.

Що з книг Св. Письма і Богослужбових мала в ті часи УАПЦ для провадження Богослуження в українській мові на Україні? Подаємо за каталогом книжкової комори ВПЦРади в Києві.

А. Надруковані в друкарні: **Св. Євангелія** (вид. Київ) мале, в оправі (50 коп.) і без оправі (25 к.). **Св. Євангелія** (вид. Херсон) менш. розміру (1 карб.), в оксамитовій оправі для треб (12 карб.), теж виносне (25 карб.). **Псалтир** (1 карб.). **Чин Літургії св. Йоана Золотоустого** (1 карб.). **Чин Всеношної** (1 карб.). **Часословець** (1.25 коп.). **Требник**. 1 ч. (Тайна хрещення, шлюбу, похорон.), в оправі (1 карб.). **Октоїх** в оправі (1 крб. 50 к.). **Мінея** (на свята великі, середні й малі, і загальна), в простій оправі (4 крб. 20 к.). **Служба в Стр. Четвер, П'ятницю і Суботу, Служба Великодна** (1 крб.). **Літія** (велика старовинна — 20 коп.). **Акафіст Покрові БМ. Молитовник** (40 коп.). **Молитовник** слов. український (старе видання — 10 к.).

Б. Друковані на шапірографі: **Збірка служб Великокого Посту** (Канон св. Андрея Кр. Літургія раніш осв. Дарів. Літургія Вас. Вел. Молитви перед і після св. Причастя. Пасія. Акафіст Страстям Хр.) в опр. 2.50 карб. **Служба в Стр. Понеділок, Вівторок і Середу** (75 коп.). **Требник II ч.** (1.75 крб.). **Акафісти**. Збірка 1-ша (1.50). Збірка 2-га (1.50). Збірка 3-тя (1.50). **Чин Маслосвятія** (1 карб.). **Канон св. Андрея Критського** (1 карб.).

За свідощвом архиеп. Константина Кротевича, „величезна більшість церков на Україні користується ще й досі (писано р. 1928) древне-болгарською (церк.-слов.) мовою” (Ор. cit., стор. 19). Одною з важливих причин гальмування українізації Богослуження в українських храмах був брак і недостаток Богослужбових книжок в українській мові. А такий стан з книжками, помимо вказаних вже причин, як: необхідність здобуття дозволу на друк Богослужбових книжок від атеїстичної влади, недостаток відповідних сил для перекладів, найголовнішу мабуть причину мав у відсутності коштів для друку книжок ВПЦРадою, як про це маємо цілий ряд свідощв. Вже в листі з 23 липня 1922 р. митроп. В. Липківський пише до о. П. Корсунівського в Америку: „Через відсутність коштів, головним чином, у нас дуже кепсько стоїть справа з друком, і в нас мало надруковано навіть Богослужбових книжок... Багато є вже перекладів, але друк страшенно трудний. От, коли б там, за кордоном, як налагодити друкарську справу і видавничу, — це для нашого руху була б велика допомога”. Докладчик в справі видавництва ВПЦР на Вел. Мик. Зборах 25-30 травня 1924 р. В. М. Чехівський констатує в доповіді, що видавнича справа в УАПЦ „стоїть надзвичайно кепсько; є і зараз великі борги за книжки, є книжки, які вже належать до видання, але коштів на це нема. ВПЦРада надалі давати в борг книжки не має

змоги, але коли священник їде в Київ і має на меті одержати книжки, він повинен наперед зібрати серед вірних кошти для купівлі книжок"... (Протокол назв. Зборів, стор. 38). За часів Третьої ВПЦРади, коли Головою її був протодиякон В. Потієнко (1924-26), була організована для видвничої справи в УАПЦ окрема Фінансово-Видавнична Комісія, яка, видно, була в значній мірі незалежна від Президії ВПЦРади. Ця Комісія для поширення видавничої справи робила позики грошей у приватних осіб. Головою Комісії був сам Голова Президії ВПЦР В. Потієнко, членами бр. Подолянко, Крижанівський, Демидів і інші. На позичені гроші переведено було друк Октоїха, Псалтирі, Часословця, молитов, вінчиків і т. інш. З арештом В. Потієнка і розгромом Третьої ВПЦРади в літі 1926 р. припинилась і діяльність цієї Видавничої Комісії при тій ВПЦР.

Згадку про неї знаходимо в доповіді про стан видавничої справи на пленумі Малих Зборів 4-ої ВПЦР 28-30 грудня 1926 р. Єп. Марко Грушевський говорив: „Головне зашкодження у видавничій справі — це видавничі кошти. Їх абсолютно немає. Все, що видано було ВПЦРадою до відчитного часу, видавалось на кошти осіб міста Києва. Була Фінансово-Видавнична Комісія, якій залишилась якась кількість боргу і від ВПЦР. Вірю, що стан цієї Фінансово-видавничої Комісії буде остаточно зясовано й незабаром, але цього всього замало буде для належного постачання й поширення Богослужбової книжки для всієї УАПЦеркви. Потрібно, щоб і вся периферія взяла участь у видавничому фонді. Справа друку — це справа всієї української віруючої людности". В дискусії над цією доповіддю Голова ВПЦР єп. Ромоданів казав: „Видавнична справа широка. Периферія вимагає поширення видавничої справи, але пальцем не вдарить, щоб допомогти матеріально. До піднесення видавничої справи в УАПЦ є багато матеріальних можливостей і розумових сил. Мали Збори хай рознесуть по периферії заклик про матеріальну й розумову допомогу. Видавнична справа — засіб самовизнання народу" (Протокол пленуму Малих Зборів ВПЦР 28-30 грудня 1926 р., стор. 16).

Справа Фінансово-видавничої Комісії була зясована і зліквідована в засіданні Президії ВПЦР 16 лютого 1927 р., в якому взяв участь звільнений у грудні 26 р з в'язниці б. Голова тої Комісії і Президії ВПЦР о. Потієнко з другими членами Комісії. Президія ВПЦРади прийняла на себе борг 815 крб., що їх Комісія залишалась винною приватним особам і Харківській Окр. Ц. Раді (280 крб.); Комісія передала Президії книжки, які ще були в неї і у приватних осіб. Згідно з бажанням членів б. Видавничої Комісії, Президія ухвалила — вважати Видавничу Комісію надалі неіснуючою (Протокол зас. Президії ВПЦР ч. 13/33, 16. II. 27 р.).

Провадження видавничої справи далі ВПЦРадою супроводить все та ж біда — відсутність в УАПЦ коштів на видання книжок. З доповіді секретаря Президії ВПЦР прот. Х. Говядовського на

Вел. Мик. Зборах 11-13 травня 1927 р. довідуємось, що з 180 ухвал на засіданнях Президії від часу її обрання в жовтні 1926 р. 32 ухвали присвячено було видавничій справі. Доводилось, дійсно, більш поборити словесні ухвали, ніж видавати, коли нова, 4-та Президія ВПЦРади, обрана на Вел. Покр. Зборах 26 р., прийняла в касі попередньої Президії всього готівки один карбованець 54 коп. „Не було жодних коштів, — стверджує прот. Х. Говядовський, — на видання Богослужбових книжок”. На тих же Вел. Мик. Зборах 1927 р. архієп. Нестор Шараївський, як Голова Перекладової Комісії, доповідав: „Є Мінея в перекладі, є й дозвіл на друк її, треба грошей і грошей. Може там, на місцях, знайдуться засоби. Є й Апостол, Тріоді Цвітні і Постова. Пропозиції не даю, — її повинні дати Збори, або Президія ВПЦРади, що в цьому має досвід”. На пропозицію митрополита В. Липківського, було ухвалено Зборами, щоб кожна парафія надіслала до ВПЦРади п'ять карбованців, як передплату за книжку, на друк Мінеї. Зі звіту Голови Господарчого Відділу ВПЦР М. Кобзаря видно, що на 1 травня 1927 р. книжкового боргу за Окр. Церк. Радами й окремими особами лічилося 3775 крб. 05 коп. (Протокол Вел. Мик. Зборів 1927 р., стор. 27, 29, 35-36, 44). Великим постом 1927 р. надруковані вже служби на Стр. Четвер, П'ятницю і Суботу та Великодні лежали, однак, в друкарні, бо не було грошей заплатити за друк друкарні. Президія ВПЦР, з приводу того, ухвалила: „Тимчасово, на один місяць, взяти позичково в скарбниці Редколегії 600 крб. і звернутися до всіх Окр. Ц. Рад з проханням надіслати негайно всі борги за продані книжки, попередивши, що затримка з висилкою боргів позбавляє Президію ВПЦР можливості використати дозвіл на друк Мінеї, Панахидника та інших книжок” (Протокол зас. з 12 квітня 1927 р.).

В проєкті програми 2-го Всеукр. Ц. Собору у розд. „Богослужбова галузь церковного життя” одною з точок його була точка — „Перегляд Богослужбового уставу в службах воскресних, святкових і буденних; складення нових чинів”. Не маємо даних, чи на Соборі була обговорювана ця точка, як і взагалі розділ програми про Богослуження. Скорше треба думати, що до неї не дійшло. Новими відправами вже й до 2-го ВПЦСобору були такі відправи, як: молебень на свято праці 1 мая, укладений митроп. В. Липківським; „Визволення” і „Слово Хресне”, укладені В. Чехівським. Свідомість того, що такі новини в Богослужбових чинах потребували соборної ухвали, бачимо в наступній ухвалі Лубенської Окр. Ц. Ради, яку вона надіслала до ВПЦР: „Звернутися (до ВПЦР) з проханням всякі удосконалення Богослужбових відправ і спроби надавати їм більш містичного змісту, а також і новоскладені відправи подавати на обговорювання місцевих церков і на підставі цього обговорення робити остаточний висновок, а до цього не допускати до прилюдного церковного вжитку ні нових служб, ні радикальних змін в них, щоб не повторювати сум-

них випадків, що ще свіжі в пам'яті УАПЦеркви". Президія ВПЦР ухвалила: „Заувагу Лубенської Окр. Ради прийняти до відому" (Протокол засід. През. ВПЦР з 1. II. 1927).

Митрополит Миколай Борецький в доповіді на Вел. Мик. Зборах 1928 р. „Духовне керівництво УАПЦ" казав: „Кому з нас невідома церковна служба, що призначена на 2-гу Покрову і вміщена в нашій святочній Мінеї? І хто не читав там віршів на честь Пречистої Диви Марії, що їх автор узяв безпосередньо з поеми Т. Г. Шевченка „Марія". Нам безумовно ніяково не тільки про цю службу тут доповідати, а навіть про себе згадувати... Є в нас і інші збочення — це **недотримка церковного уставу і та свавільність, яка часами набуває за тими, чи іншими, церковними службами і загрозливих форм**... Треба також нам ознайомитись і сказати свою думку щодо спроби нових церковно-проповідницьких відправ, яких ми зараз маємо дві: „Визволення" і „Слово Хрестне" — твори В. М. Чехівського... Ніхто не може зрікатися вислухати голосу Церкви, голосу Зборів, як вони самі думають про різні Богослужбові зміни"... (Церква і Життя, ч. 2/7 1928 р., стор. 95-96. Підкресл. наше).

Як бачимо на підставі документальних даних, пекуча потреба в перекладах на живу українську мову головних церковних відправ задовольнялась в умовах тяжких з самим друком, а також і в ідейній боротьбі за святе діло і право кожного народу християнського звертатися до Бога з молитвою в своїй рідній мові. Бо ж на Україні найбільша мови боротьба в тих часах в житті церковному йшла на ґрунті мови богослужбової, поміж автокефалістами з українською богослужбовою мовою і „слов'янистами", що тримались, під впливом російського і зросійщеного духовенства та такого ж дяківства і книжників з мирян, мови церковно-слов'янської, як колись на Московщині старовіри книг „до-Ніконовської печаті". Як проходили роки, і люди, слухаючи відправу, співи в рідній мові, зивкали до такої зміни, і, навпаки, починала різати вухо мова слов'янська з московською вимовою, то **слабла боротьба на тлі мови церковної**, про що знаходимо свідочтва сучасників. «Народе український, споконвіку щирий до віри й побожний, — писав єп. Микола Карабінович, — дорогоцінну перлину, пилом припалу, ворогами притоптану — мову рідну твою піднесла й освятила Божою службою Церква наша Українська. Правда, зараз всі ті, що топтали її, сміялись з неї, звали „базарною", **вже благословляють для вжитку в Божих службах**. Не забувай же, що до цього примусила їх наша свята Українська Церква, і тільки вона. **Боролись — і були переможені в цій боротьбі**, а тепер лицемірно „благословляють» (Ц. і Ж., ч. 4. 1927 р., стор. 286).

В досягненнях УАПЦеркви сучасники, поруч з впровадженням української живої мови в церковне Богослуження, відмічали й той факт, що в час відродження національної Української Церкви „широко й могутньо розгортають свою працю церковні композитори

Україні". З глибоким жалем істориком доводиться тут одначе подати, що вже на початку пробудження до нового життя національної Української Церкви вона понесла тяжкі втрати в рядах творців її національної релігійної музики.

Ще перед Київським Собором, в жовтні 1921 р., не стало композитора Миколи Леонтовича, що на першій українській Службі Божій в Києві 9/22 травня 1919 р. сам керував хором в Миколаївському соборі, співаючи літургійні співи власної композиції. Трагічно загинув М. Леонтович 23 січня 1921 року.

Микола Дмитрович Леонтович народився 1 грудня 1877 р. в с. Манастирьок на Поділлі, в священницькій родині. Вчився в „духовному училищі” в Шаргороді, по скінченні якого перейшов до Кам'янець-Подільської Дух. Семінарії; в семінарії диригував церковним хором; під час вакацій записував по селах народні пісні. Скінчивши курс семінарії, Леонтович вчителює в с. Чукові, в м-ку Тиврові, потім в залізничній школі при ст. Гришино на Катеринославщині; пізніше займає посаду вчителя співу і музики в жіночій епархіяльній школі і в приватній гімназії в м. Тульчині на Поділлі. З Тульчина М. Леонтович їздив до Петербургу, де брав приватні лекції теорії музики у проф. Бартоміна, пізніше у проф. С. Танеева і Б. Яворського. З революцією 1917 р. М. Леонтович, широко знаний своїми обробками українських народніх пісень, а також і оригінальними композиціями, був запрошений до співпраці в Музичному відділі при Міністерстві Освіти. Працюючи тут, М. Леонтович викладав спів р. 1918 в Київській Дух. Семінарії та в Музично-Драматичному Інституті ім. Миколи Лисенка. У вересні 1919 р., коли Київ був під денікінською владою, М. Леонтович залишає Київ і переїздить на вчительську посаду знову до м. Тульчина на Поділлі. Але ж від небезпек розшалої громадянської війни М. Леонтович втікає з Тульчина до села Марківці, Гайсинського пов., в якому старий батько його був тоді священником. В часі перебування М. Леонтовича у батька-священника зайшов надвечір 22 січня 1921 р. до священницького дому невідомий подорожній у військовій уніформі й попросився переночувати. З старовинною гостинністю прийняли подорожнього, нагодували вечерєю, вели бесіду з ним і поклали відпочивати на ніч в однім покої з М. Леонтовичем. Над ранок 23 січня цей невідомий бандит пострілом у груди забив на смерть славетного українського композитора Миколау Леонтовича і зник... Тяжкий злочин і причина його доконання залишилися не розслідуваними і невиясненими. На 44-му році життя, в розквіті музичної творчости, відійшов з цього світу знаменитий творець ніжно-ліричних мелодій, основаних на українській народній ліричній пісні. Українська церковна музика, в якій Леонтович залишив свою „Літургію”, понесла на зорі її відродження тяжку втрату. Один вже всюди звісний кант „Почаївській Божій Матері” („Ой, зійшла зоря вечерова”) може творити сла-

ву Миколи Леонтовича, як великого лірника посеред побожних українських лірників народніх з давніх часів.

Через рік і три місяці після трагічної смерті М. Леонтовича УАПЦерква понесла другу, найтяжчу втрату: 29 квітня (16 кв. ст.) помер протоєрей **Кирило Григорович Стеценко**, якого вважають **основоположником**, в наших часах відродження Української Православної Церкви, нової **української національно-церковної музики** (В Завітневич. „Протоєрей Кирило Григорович Стеценко”. Укр. Календар на 1957 р. вид. УПЦеркви в США, стор. 124).

Народився К. Г. Стеценко 24 травня 1882 р. в с. Квітках, Канівського пов. на Київщині. Батько К. Г. — Григорій Михайлович був селянин-маляр, а мати Марія Іванівна — дочка дякона з того ж села, о. Івана Горянського. Сім'я Стеценків була велика (11 душ), а достатки дуже мізерні (2 з половиною десятини землі). Змалку Кирило Стеценко допомагав батькові при розмальовуванні ним сільських церков, а дідові в церковних співах на клиросі. Велику роль в житті К. Г. і взагалі цілої родини їх, як лише брат славного композитора Петро Григорович, відіграв їх дядько по матері, старший брат мами — о. Данило Горянський, який мав вищу богословську освіту (Київ. Дух. Акад.) і був на посаді „смотрителя Київ-Софійської Духовної Школи” (посада смотрителя в „духовних училищах” рівнялась посаді о. ректора в духовних семінаріях). Цей дядько допоміг родині сестри, „як то кажуть, — вийти в люди”.

На здібності малого Кирило о. Данило звернув увагу, перебуваючи літом 1892 р. в рідному селі у сестри, і коли від'їздив по вакаціях, то взяв з собою Кирила до Києва, де віддав його в науку до відомого маляра Мурашка, а разом з тим і до підготовчого класу духовної Київ-Софійської школи. Під час навчання в цій школі (5 років) живе К. Г. на повному утриманні у свого дядька, а в час літніх вакацій заробляє, щоб допомогти батькам: ходить до панської економії збирати кузьки на буряках, стає за поганняча волів; батькові фарби розтирає та в малюванні церков допомагає, на роботу ходячи пішки до тих церков перегонами верстов від 20 до 40 (Шпола, Водяна, Кавунівка, Козацьке, Стебне, Звенигородка і інш.). В с. Стебному К. Г., вже по закінченні семінарії, сам розписав образами церкву всю, взявши „підряд”. Але найбільше замилювання К. Г. було все ж таки в мистецтві музичному, і особливо церковному. В своїй Київ-Софійській бурсі він в церковному хорі співає (при духовних училищах скрізь були домові церкви); в 3 класі будучи, вже часто й диригує цим хором, навіть робить першу спробу в церковній композиції, пише концерт на текст псалма 33 — „Благословлю Господа на всяке время”. . . Як тільки має можливість, спішить на Богослуження до св. Софії (Київ-Софійська бурса знаходилась в тій же митрополитській садибі, де й катедра), і там не зводить оцят своїх від великого маестро Я. С. Казішевського, як він керує знаменито катедраль-

ним хором. Перейшовши восени 1897 р. до Київської Дух. Семінарії, Стеценко перший рік ще жив у свого дядька о. Д. Горянського, а на другий рік вступає співаком і помічником диригента в Михайлівський архиєрейський хор і живе вже на власні кошти. Диригентом архиєрейського хору в Михайлівському монастирі був в той час І. І. Аполонів, дуже музична людина, а меценатом хору вікарний єпископ Сергій, що вельми любив спів і до свого хору збирав все, що було найкращого тоді в дух. семінарії. Під час навчання в дух. семінарії К. Г. брав участь в хорі Миколи Лисенка, як співак і як субдиригент, і в знаменитих концертних подорожах цього хору по Україні в часах перед революцією 1905 р. Після скінчення в 1903 р. курсу Київ. Дух. Семінарії К. Стеценко дістає посаду вчителя співів в Київській Церковно-Вчительській Семінарії, завідувачем якої був тоді прот. В. Липківський. В той же час К. Стеценко вступає до відкритої р. 1904 музично-драматичної школи М. Лисенка, де удосконалює свої знання з теорії гармонії і контрапункту у проф. Любомирського.

Репресії, що почались після перемоги режиму над революцією 1905-06 р., зачепили і К. Стеценка, який за поширювання національно-визвольних українських ідей посеред шкільної молоді був висланий з Києва до Олександрівська-Грушевського (обл. Війська Донського), де пробував два роки. Повернувши на Київщину, був рік викладачем співів в гімназіях м. Білої Церкви, а діставши дозвіл на замешкання в Києві, став за вихователя і викладача співів в Київській медичній школі. В цей час закладає К. Г. в Києві, разом з проф. В. Петрушевським і О. Кошицем, музичне товариство. Але недовго пробував К. Г. в Києві; знову був адміністративно висланий за скомпоновану ним музику на текст „Ще не вмерла Україна” та „Прометей”, виданих поетом О. Коваленком. Р. 1910 К. Г. повертає до Києва, але посади ніде не може дістати і примушений був з матеріальних обставин покинути Київ, цей музичний центр, так потрібний йому для поповнення музичної освіти. Тоді виїздить на Поділля, до м. Тиврова, на посаду вчителя церковних співів в Тиврівській духовній школі, смотрителем якої був тепер дядько його о. Данило Горянський. Р. 1911 К. Г. приймає сан священника з призначенням на парафію с. Голово-Русави, Подільської єпархії; на цій парафії служив до революції 1917 р. З вибухом революції в лютому 1917 р., о. Кирило залишає село і їде спочатку до Вінниці, яка не дає йому задоволення; він рветься до Києва, куди скоро й переїздить на посаду вчителя співів і заковчителя Церковно-вчительської семінарії.

В той час до Києва злетілись видатні молоді музичні сили українські, які, за виразом П. Г. Стеценка, „горіли українською музичною справою” (Церква і Життя, ч. 4. 1927 р., стор. 345). Вироблялися проекти різних музичних інститутів, зразкових національних хорів, а також державної капели й симфонічного оркестру. На початку 1919 р., з доручення Голови Директорії С. Пет-

люри, прот. К. Г. Стеценко, разом з Ол. Кошицем, організовує Українську Республіканську Капелу, яка була виряджена, під диригуванням О. Кошиця, для концертного турне за кордон, в цілі поширення на Заході свідомости про українську духову культуру. Перебуваючи впродовж 1919 р. в Кам'янці-Подільському і ще більше в Галичині, о. Стеценко організовує національні хори, пише музично-вокальні твори (між інш. — музична картина з поеми Шевченка „Гайдамаки” — „Моліться, братіє”). Повернувшись до Києва після залишення його в кінці 1919 р. денікінцями, о. Стеценко організує при „Дніпро-Союзі”, де він був на посаді, другу національну капелу, з якою, за допомогою „Дніпро-Союзу”, відбуває концертну подорож майже по всій Україні в 1920 р. Ця подорож була одночасно, ще перед висвятою української ієрархії на Соборі 1921 р. в Києві, благовістям відродження національної Української Церкви. В Одесі довго з захопленням згадували, як о. Стеценко, викликавши велике зворушення концертами своєї капели, в одну неділю в св.-Дмитрівській церкві сам відправив надхнено в українській мові Службу Божу при співі своєї капели; цією відправою була заснована в Одесі українська парафія. Такою ж відправою, з участю української капели, при проповіді українською мовою, були засновані о. Стеценком українські парафії в Єлисаветграді, Черкасах та інших містах.

Коли з своєї подорожі з капелю повернувся в лютому 1921 р. о. Стеценко до Києва, то мусів скоро залишити з родиною Київ, тікаючи від тої біди й голоду, які весною 1921 р. запанували в столиці України. Виїхав з родиною К. Г. на село Веприк (на Київщині, біля м. Фастова), на становище парафіяльного священика. Тут і спіткала його неблагана смерть. Пошесть плямистого тифу прийшла в с. Веприк; о. Стеценко, причащаючи одного хворого селянина, сам від нього захворував на тиф на Великодньому тижні 1921 року. Тиф був в тяжкій формі, і за яких десять днів згорів в боротьбі з страшною недугою, проживши 40 років всього, славний український композитор.

Поховали прот. Кирила Стеценка на цвинтарі біля церкви в с. Веприку, згідно з бажанням парафіян, які не хотіли віддати тіла свого „батюшки” для похорону в Києві, чого домагались кияни. Осиротив покійний дружину і трьох дітей; старша з двох доньок в оповіданні „Сирітство” залишила на пам'ять про татка надзвичайно чулі спогади про останні дні і смерть о. К. Г. Стеценка. (Надрук. в журн.: „Церква і Життя”, ч. 4 — 1927 р., стор. 346-349).

„За два з половиною роки свого життя і праці, як народилась Українська Автокефальна Православна Церква, — писав брат композитора Петро Стеценко, — К. Г. стільки написав церковно-музичних творів, що передивляючись тільки написане ним, дивуєшся силі й могутності його надхнення, творчості й просто фізичній витривалості цієї малої, слабенької зовні, але великої й могутньої в своїй творчості людини, а разом з тим уявляєш собі, скільки

міг би написати К. Г. за свого життя, коли б безжалісна й нагла смерть так рано не скосила його" (Op. cit., стор. 345). Скарб церковно-музичної творчості о. Стеценка представляється нині так: 1. Всеношна (на мішаний хор). — 2. Літургія (для народного співу). — 3. Літургія (на мішаний хор). — 4. Панахида (на мішаний хор). — 5. Шість „херувимських”. — 6. Чотири „Милість спокою”. — 7. Девять „Хвалить ім'я Господнє”. — 8. Гармонізації напівів Києво-Печерської Лаври — 9. „Христос воскрес” (3). — 10. „Ангел вітав”. — 11. Задостойники. — 12. „Розбійника благоразумного”. — 13. Канон у Страсну Суботу. — 14. Колядки. — 15. Духовні канти (В. Завітневич. Op. cit., стор. 123).

Коли, з впровадженням в Богослужби української живої мови, Богослуження в Українській Православній Церкві стало проймається національним українським характером побожної душі українського народу, то тій же цілі виявлення особливостей душі нашого народу мали служити в Богослуженні й забарвлені національним характером церковні співи, церковні мелодії; **українізація**, коли не боятися цього, для де-кого страхітливого, терміну, **повинна охопити й ділянку церковного співу**, як проходив той процес в давній нащій старовині, з прийняттям нашими предками християнства (див. т. I цієї праці, стор. 92, 159; т. II, стор. 298; т. III, стор. 106, 108). Проф. В. Завітневич пише: „К. Стеценко добре знав і відчував національну українську природу старих церковних напівів, але разом з тим він відчував у них втрату зв'язку з українською пісенністю, створеною українським народом в наступних віках... Український народ, творець старого церковного православного співу, був позбавлений можливості оживляти і поповнювати свій первотвір новим елементом пісенної творчості. Тонкий музичний ум Стеценка відчував той розрив між церковним і новим народним співом і з перших кроків своєї композиторської діяльності починає він заповнювати цю прогалину” (Op. cit., стор. 124).

Трохи старший віком з-посеред славетної трійки українських музик доби відродження українського народу (О. Кошиць, М. Леонтович, К. Стеценко), яка вийшла з школи Миколи Лисенка (1842-1912), **Олександр Антонович Кошиць** народився 12 вересня 1875 року в родині старовинного українського духовного роду Кошиців на Київщині, в с. Тарасівці, Звенигородського пов., де батько його був священником. Освіту загальну й богословську одержав О. Кошиць в Богуславській бурсі, Київській Дух. Семінарії й Київській Дух. Академії; музичну освіту — в Київській школі М. Лисенка, по класу композиції у проф. Г. Л. Любомірського. Вже студентом Дух. Академії О. Кошиць вславився як знаменитий диригент академічного хору в Богоявленському Братському монастирі (хор був мішаний, в якому дисканти і альти набірались з учнів Києво-Подільської бурси). Слухати концерти А. Веделя у виконанні цього хору в „Братстві” під диригуванням О. Кошиця збирався, як висловлювались насельники монастиря потім, „увесь право-

славний Київ", і слава про О. Кошиця, як про неперевершеного мистця-диригента церковного академічного хору, залишилась в аналах Академії до кінця її існування (1919 р.).

Після скінчення Академії О. Кошиць був деякий час вчителем історії в гімназіях м. Ставрополя і Тіфлісу на Кавказі, а від року 1904 оселився у Києві і віддався музичній та педагогічній праці. Вчителював по різних середніх школах Києва і диригував хорами (серед них славним хором студентів Київського Університету і Вищих жіночих курсів), був капельмайстром в українському театрі М. Садовського і в Київському оперному театрі. З національним відродженням України в революцію 1917 р., О. Кошиць, разом з другими українськими музикантами, розпочав велику працю по організації музичних інституцій, зразкових українських хорів. На доручення Гол. Отамана Петлюри, при кінці 1918 р. К. Стеценко (голова Музичного Відділу при Міністерстві Освіти) і О. Кошиць (голова Етнографічної секції того Відділу), взяли за організацію Капелі, яка мала, в кількості до ста найкращих співаків і співачок України, виїхати за кордон в концертну подорож по головних центрах європейської культури. З Українською Республіканською Капелюю, як названа була ця установа, виїжджена Урядом Директорії УНР за кордон з місією пропагувати там ім'я нашого народу й багатство його душі в народній пісні, вирушив О. Кошиць, як диригент Капелі, з України весною 1919 року та вже й не повернувся на Батьківщину, опановану більшовиками. В рр. 1919-1927 О. Кошиць, на чолі Української Республіканської Капелі, а з припиненням її існування як української державної установи (зимою 1921 р. з причини, головним чином, фінансової скрути) на чолі Українського Національного Хору, як їх диригент, об'їхав, даючи з надзвичайним успіхом концерти, такі краї: Чехословаччина, Австрія, Швейцарія, Франція, Бельгія, Нідерланди, Англія, Німеччина, Польща, Іспанія, США, Канада, Куба, Мексика, Бразилія, Уругвай і Аргентина. Після цієї світової подорожі концертною Українського Національного Хору О. А. Кошиць мав поодинокі виступи на чолі українських хорів, проживаючи в США в Нью-Йорку; в ряді років приїздив О. Кошиць з Нью-Йорку до Канади на Літні Освітні Курси у Вінніпегу, що їх організував щорічно „Осередок Культури" при Українському Нац. Об'єднанні. Ці курси закінчувались звичайно концертами їх учасників під знаменитим проводом О. Кошиця. Після таких курсів в літі 1944 р. О. А. Кошиць несподівано захворів і помер у Вінніпегу на Різдво Пресвятої Богородиці 21 вересня 1944 р. Поховано його на цвинтарі (11 миль за містом) в мавзолеї м. Вінніпегу. В церковно-музичній спадщині по славному диригентові й композиторові залишились церковні композиції О. Кошиця: 5 літургій (4 для міш. хору і 1 на три муж. голоси), догматики 8 голосів, піснеспіви Всенічної (в манускрипті), багато кантів і колядок. Про канти і псалми казав О. Кошиць, що вони є найкращим свідомством щирої релігійности українського народу. „Чудова, щира, як саме народне серце, ме-

лодія, з відгуком старовинного українського церковного співу; прекрасний, високопоетичний вірш народньої поезії з її найвніми чарівними образами, загальний, трохи перевищений, релігійний настрій — це все ті риси, які ставлять нашу релігійну пісню на височинний художній п'єдесталь”.

В області церковно-релігійної музичної творчости доби відродження національної Української Православної Церкви треба назвати ще імена українських композиторів: Якова Яциневича (1869-1945), П. Демуцького (1860-1927), П. Козицького, о. Хомичевського, Гайдая, о. Г. Павловського, Гончарова, о. М. Тележинського, А. В. Річинського і інш. Як в ділянці перекладів богослужбових книг на українську мову і ширення їх великою перешкодою було відношення до Церкви в Україні радянської безбездної влади, таке ж відношення не сприяло, без сумніву, й розвиткові церковно-музичної творчости в лоні УАПЦеркви, особливо як посилювалась антицерковна і антирелігійна робота партії і уряду. Церковно-музична творчість мусіла заглухнути в Україні під атеїстичною владою, позбавленою засад релігійної толеранції. Собор 1921 року визнав необхідним, щоб ВПЦРада, для збагачення церковно-співочого матеріялу, подбала про обслідування всіх матеріялів по старовинному церковному співу, які переховуються по церковних архівах, організувала запис старовинних церковних співів від дяків, священників, старих співаків, подбала про науково-художню обрібку зібраного матеріялу, витворення на його ґрунті українського церковного обиходу; скористала б для церковного вжитку з кращих творів композиторів інших православних церков. Для організації церковно-співочої справи Собор 1921 р. ухвалив також, аби ВПЦРада „поставила підготовку диригентів та дяків на сталий ґрунт” і „подбала про організування в храмах загальних церковних співів”.

Не маємо даних, щоб судити, що і в якій мірі могла ВПЦРада з цих постанов Собору 1921 р. про „Українські церковні співи” („Діяння” Собору 1921 р. Оп. cit., стор. 30) виконати; на це потрібні були і кошти, з якими у ВПЦРаді був „завжди, — як свідчить митроп. Липківський, — стан катастрофічний”, і інші умовини від тих, в яких знайшлася Церква по відокремленні її від держави одночасно з ограбуванням її урядом тої держави. Є фактом, засвідченим в доповіді архієп. Константина Малюшкевича на Великих зборах ВПЦРаді весною 1928 р., що дяка-диригента тяжко було дістати парафіянам, і то не тільки в УАПЦркви; архієпископ Малюшкевич наводить статистичні дані, що на Україні в 1914 р. було 10793 дяків, а в 1927 р. тільки 4574, зменшилось на 6219, або на 57,6%; легше було знайти другого священника, ніж дяка на парафію (Церква і Життя, ч. 2 — 1928 р., стор. 105-106). Очевидна річ, що в УАПЦркви питання дяків-диригентів ускладнювалось вимогою співів в українській мові, що не було легким

для дяків, вивчених і навиклих в мові ц.-словянській, при тому стані, до того ж, перекладів богослужбових книг, про який сказано нами вище.

Великого значення набула в УАПЦеркві **церковна проповідь**, коли з церковної катедри та проповідь стала виголошуватися **рідною мовою** українського народу. Український народ по селах за часів до-революційних властиво був позбавлений живого слова з церковного амвону пастирів Церкви. Київський митрополит Флавіян долю пастиря, палкого проповідника, в Рос. Церкві характеризував в кінці XIX — на початку XX стол. словами, що такого „відставляють подальше” (т. III цієї праці, стор. 252). Але ж на Україні, поза зросійщеними її містами, до цього треба додати **незрозумілість** сільськими парафіянами (в яких 80-90%) російської мови проповіді, хоч би й охочого до проповідництва священника. Тому проповідь пастирів по сільських церквах України була, беручи загально, рідким явищем. Не можемо твердити про всі духовні семінарії на Україні, але про свою Харківську автор цієї праці, як її вихованець, може засвідчити, що нас не вправляли в проповідницькій практиці. В роках учоби в духовних школах Харківської єпархії (1893-1904) не пам'ятаю жодної проповіді в церквах і Духовного Училища і Дух. Семінарії, виголошеної духовником або о. ректором; в семінарії мали ми добрих учителів гомілетики, як, напр., С. В. Булгаков, автор відомої „Настольної книги для священнослужителів”, але ніколи семінаристи не виголошували проповідей в семінарській церкві; вивчаючи теорію і пишучи за нею проповіді, не набували практики у виголошенні проповіді, з тим і на парафію виходили. Проповідницька практика набувалася де-котрими з нас щасливим випадком, що від ідейних священників м. Харкова, як о. Миколай Жебунів, о. Петро Фомін, вийшла ініціатива притягнути кількох семінаристів до проповідництва в їхніх церквах і в поза-богослужбових зібраннях і бесідах релігійних.

Безумовно, що не було легким, як почалось відродження Української Православної Церкви, розпочати благовістя Слова Божого з церковної катедри в українській мові. Мусіла вироблятися сама проповідницька українська мова, богословська термінологія (досі не устійнена) в українській мові. За це взялись національно свідомі пастирі та й світські з богословською освітою, набутою в школах російських, в духовних академіях і семінаріях. Яке велике значення надавали проповідництву в УАПЦеркві, видно з того, що ВПЦРада, скасувавши в Церкві адміністративні становища окружних „Благочинних”, які в давній нашій Українській Церкві іменувались „протопопами”, замінила їх, як пише митр. Липківський, „**благовісниками**”, що мали бути в кожній повітовій, чи районній Церкві, з функціями, очевидно, бути зразковими проповідниками в районі та порадиниками священників в ділі проповіді. В самому Києві, при Софійському соборі, було організовано „Брат-

ство робітників слова", на чолі якого стояв кандидат богословія Київ. Дух. Академії Володимир Чехівський, б. прем'єр Уряду Директорії УНР.

„Мистецтво проповіді в Українській Церкві, — писав р. 1927 В. Чехівський, — визнають навіть її супротивники. За короткий час відродження Українська Церква дала кілька видатних могутніх проповідників. Ї форма, і зміст проповіді удосконалюється. Повнота життя, що в проповіді захоплюється, широта, що одкривається, глибина, що дається живим словом, служать за ознаку розвитку проповіді в Українській Церкві... Нові форми відправ церковних, т. зв. **проповідницькі відправи**, з особливим змістом і текстом, як, напр., відправа „Визволення", „Слово Хресне", святкові повечір'я-концерти, повечір'я колядкове й інші, розвиваються невпинно в творчості Української Церкви" („Церква і Життя". 1927, ч. 1, стор. 8-9). На жаль, про мистецтво проповіді в тих часах в Українській Церкві заховалися виключно майже спогади слухачів-сучасників, що з великим пієтизмом згадують про сильні враження від проповідей ряду проповідників-ієрархів УАПЦеркви, як: митропол. Василь Липківський, архиеп. Олександр Ярещенко, архиеп. Нестор Шараївський, архиеп. Йосиф Оксіук, митроп. Миколай Борецький, архиеп. Іоан Теодорович, архиеп. Константин Малюшкевич, архиеп. Константин Кротевич і др.; з світських проповідників вславився сам голова „Братства робітників слова" Волод. Чехівський, прозваний „всеукраїнським благовісником".

Але ми не знаємо, чи в друку появлялися ті проповіді; в журналі УАПЦеркви „Церква і Життя" не знаходимо жодної проповіді, хоч в програмі журналу й подано було посеред відділів її — відділ „релігійне навчання і благовістя" (Ч. 1 1927, стор. 126). Може бути, що тих проповідей не допускало до друку в журналі цензурне око безбожної влади. В постановах зібрання духовенства Харківської округової церкви 26 березня 1928 р. знаходимо таку постанову: „Прохати ВПЦРаду своєчасно надсилати промови". Видно, що ВПЦРада надсилала проповіді, хоч і несвоєчасно, — очевидно не видавництвом з друкарень, націоналізованих радянською владою. В каталозі книжок Книжкової комори при ВПЦР значаться на продаж „Промови за червень і липень" митроп. В. Липківського, друковані на шапірографі; треба думати, що таким же способом друкувались і поширювались промови митрополита і за другі місяці, а можливо і інших архиєреїв. Президія ВПЦРади в засіданні 23 березня 1927 р. ухвалила „порушити клопотання перед Урядом про дозвіл на видання окремим додатком до журналу „Церква і Життя" збірника церковних промов під назвою „Пр о п о в і д ь" (Протокол зас., стор. 2). Чи було порушено таке прохання, і які були наслідки його, — слідів ми не знайшли.

В рр. 1934 і 1936 о. П. Маєвський видав у Вінніпегу (Канада) ротаторним способом (не зовсім читким друком) дві збірки проповідей Василя Липківського, перша р. 1934 під наголовком „Сло-

во Христове до Українського народу", на теми євангельських читань за Службою Божою (160 проповідей), друга р. 1936 — „Слово Апостольське до вірних Христової Церкви", на теми читань з Апостола (50 проповідей). Видавець, свідчачи в передмові, що ці проповіді надіслані йому о. Митрополитом прямо з Києва, при чому 30 з надісланих не дійшло („невідомо з яких причин"), висловлює надію, що „може Церква найде змогу випустити обі ці збірки звичайним друкарським способом для вигідного і загального користування ними". Так здавалось би, що вже з пошани до особи першого митрополита УАПЦеркви належало видати його проповідницькі труди як слід, ділом шануючи, а не „многорічними" і часто порожніми фразами. Це є дуже важне для характеристики також змісту і форми проповідництва тих часів відродження нашої Церкви. Може, знайшлись би й проповіді в манускриптах інших проповідників видатних в тім часі. В цій справі належного видання проповідей проповідників УАПЦ в Україні є ще одна дуже важлива річ. Це питання автентичности тої чи іншої проповіді, приналежности її вказуваному авторові.

На сторінках української церковної преси у вільному західньому світі зустрічаємо проповіді з поданням імени митрополита Липківського, як їх автора, але без подання джерела, звідкіль редакція взяла цю проповідь, як проповідь митроп. В. Липківського. Отже завжди може повстати сумнів: та чи дійсно та чи інша проповідь належить митрополитові В. Липківському? Історик може допуститися великих помилок в характеристиці митроп. В. Липківського, як проповідника, в характеристиці проповідництва того часу взагалі в УАПЦерві, коли буде безкритично приймати за автентичні казання відсутніх чи вже й померлих проповідників УАПЦ, не звертати уваги на ту чи іншу документацію їх авторства. Особливо стосується це митрополита В. Липківського з огляду на його ролю у відродженні Української Православної Церкви. Тут би ні в якому разі не повинно було мати місце приватне видання окремої особи, що й відчув о. П. Маєвський, апелюючи до Церкви (треба думати, що до УГПЦеркви в Канаді), чи не буде в спроможності вона видати збірки проповідей митроп. Липківського.

Тільки що сказане можемо ілюструвати таким яскравим прикладом. На сторінках часопису „Відомості Генерального Управління УАПЦеркви у В. Британії" ч. 2/29 за 1953 р. видруковано було „Слово в Неділю Мясопустну" митропол. В. Липківського „Страшний Суд і Український Народ". Прочитавши цю проповідь, ми особисто впали в сумнів, чи може вона належати митрополитові Липківському; потім одержали запити й від де-яких священників на предмет тої проповіді, сумління яких було стривожене наукою про Страшний Суд, поданою в „Слові" митроп. Липківського. Дійсно, та наука не має підстав в „Св. Письмі і суперечить православної науці з християнської есхатології, як вона викладе-

на в Символичних книгах Вселенської Православної Церкви; а як суперечна з наукою Церкви, то не може бути віднесена й до т. зв. „теологумен”, тобто окремих богословських думок, богословських поглядів там, де нема ясно висловленої науки Церкви. За змістом тої проповіді, український народ (як, очевидно, і кожний народ) на Страшному Суді має відповідати колективно за те, чи боровся за утворення незалежної рідної Церкви і чи молився та Богослуження правив в своїй живій мові? Коли цього не робив, то „опиниться не між вівцями, а між козами”. . . Названі речі проповідник вважає „нашим найпершим обов'язком перед Богом, за який наш народ повинен буде дати відповідь на суді Божому” („Відомості” Ор. cit., стор. 3). Поперше, наука нашої Православної Церкви не знає колективної відповіді на Страшному Суді (в складі нації, народу, кляси, союзу і т. п.), а тільки особисту кожної людини (Римл. XIV, 12); подруге, автокефальність Церкви, мову Богослуження, молитви треба розглядати в області права, а не морального обов'язку людини. За розумуванням проповідника, усі наші прадіди, від охрещення України, що не мали автокефалії Церкви і молились в церковно-словянській, а не в живій народній мові, повинні будуть відповідати за це на Страшному Суді Христовому. Віра в Бога, особисте моральне удосконалення і добрі діла (Мт. XXV, 31-41) то є найістотніші речі для оправдання людини на Страшному Суді і для її спасіння, а не те, чисто земне, а не вічне небесне, про що в названій проповіді говорить проповідник. І тому, така проповідь, на нашу думку, не могла вийти від митроп. В. Липківського, особи з вищою богословською освітою.

Думаємо, що такі залякування православних українців відповідальністю на Страшному Суді Христовому за те, що не приєднуються всі вони до УАПЦеркви, не могли виходити не тільки з уст митрополита Церкви, але й взагалі з уст освічених проповідників того часу в УАПЦеркві. У самого митрополита Липківського знаходимо, супроти науки про колективну відповідальність окремих народів на Страшному Суді, ясне вчення, на підставі благовістя апостола Павла, що „кожна людина відповідальна перед Богом за всі свої вчинки і таємниці свого життя, і настане день, коли всі люди стануть перед Судом Божим” („Слово Апостольське до вірних Христової Церкви”. Вінніпег. 1936, стор. 4).

Отже, не маючи, крім проповідей митроп. Липківського, автентичність яких належало б перевірити нашим науково-богословським установам, казань інших проповідників УАПЦеркви, трудно аналізувати зміст і форму проповідництва тих часів відродження нашої Церкви. Одначе, на підставі змісту проповідей митроп. Липківського, історик може ствердити, що з церковної катедри УАПЦеркви в 20-их рр. в Україні під безбожною комуністичною владою сміливо велась боротьба з безвірництвом і матеріалізмом, ідеологією марксизму-ленінізму, яку пропагували „партія і уряд”. В проповідях митрополита сумна сучасність часто стає предметом

докорів проповідника. Наведемо приклади. «Браття! Якою ганьбою закидають тепер слово р а б ті, що вважають себе тепер найбільшими панами. „Ми розбили кайдани всякого рабства і панства, — галасують вони, — ми не хочемо бути нічийми рабами, навіть рабами Божими! Розірвемо кайдани релігії“... Так вони викрикують, але мабуть і самі бачать, а тим більше з боку видно, що ніхто не був в такому тяжкому рабстві, ніхто не брязчав такими кайданами, як вони. Єдиний шлях визволення від рабства у людей це є рабство у Христа»... („Слово Апостольське до вірних Христової Церкви”. Написав о. Вас. Липківський, митрополит Київський і всієї України. Вінніпег. 1936, стор. 12). «Вже перші люди, Адам та Єва, захотіли бути, як боги. Та й сучасні матеріялісти галасують: не треба нам Бога, ми самі хочемо бути, як боги! Чим ця охота їхня скінчиться, ще не відомо, може вона не краще скінчиться, як у Адама і Єви... А коли справді сучасні матеріялісти досягнуть того, що стануть богами, то це будуть боги подібні до паганських — Юпітера, Бахуса, Венери та інших, з усіма примхами людського егоїзму та розпусти, чи з погляду християнського це будуть витвори темряви світу цього, сил диявольських»... (Ibidem, стор. 76-77). «Зараз провадиться ще більш вперта боротьба християнства з прапорами безвірства, яке намагається не тільки знову хрест в землю загнати, а й зовсім із землі знищити, щоб прапор спасіння ніде не стояв на шляху до загибелі. Якже, браття, безмежно важливо тепер, щоб усі християни одностайно стали під свій прапор і спільно вийшли на цю боротьбу зі „зброєю Божою”, себто в святості правди і любови перемогати людську неправду і насильство» (Ibidem, стор. 43). «В наші часи особливо гостро й фанатично повстали проти відбитку в собі Христа керівники пролетаріату. Пролетар, кажуть, неодмінно мусить бути безвірник і у всякому разі відкинути всякий відбиток на собі Христа, щоб зберегти свою „клясову єдність”. Чи ж справді відбиток Христа в народі усуває всі його національні й соціальні відміни? Ні в якому разі» (Ibidem, стор. 81). «Нас хотять запевнити, ніби Христа й зовсім не було, й апостоли в більшості вигадані, і все християнство не більше, як чиясь вигадка, для людей непотрібна. Але ні. Страждань та крові не вигадаш. Це жакхливий, але дійсний факт. Християнство засновано на крові Христовій, на крові свв. апостолів, на крові безлічі святих мучеників» (Ibidem, стор. 25). «Браття! Є віра і є безвірство. Але чи є ж безвірство? На мій погляд, його нема. У безвірників віри навіть більше, ніж у вірних. Хіба безвірники не вірять Марксові, Енгельсові та іншим своїм ідеологам, як ми Євангелію? Твори цих безвірницьких „євангелистів” це для безвірників св. письмо. Навіть в релігійному безвірстві они керуються вірою» (Ibidem, стор. 100). Про неосяжні заслуги християнства в історії людства митрополит проповідує: «Християнство величезну жертву поклало на вітвар підвищення загального життя людности, на його науку, мистецтво, культуру. Але воно завжди є й залишиться живим заклин-

ком до всіх людей і народів: будуйте з себе гідний храм Бога живого. Бо це лише є гідне завершення всякої людської праці, що надасть їй вічної ваги. Все інше: і великі фабрики і заводи, і безліч літаків та пароплавів, і величні міста і держави, — все це минеться. Для найвищого життя незабутні слова апостола Павла: ви є храм Бога живого»... (Ibidem, стор. 47).

Архiep. Константин Малюшкевич в своїй доповіді „Служіння єпископа в УАПЦ і місце священника УАПЦ в парафії”, виголошеній на Великих Зборах ВПЦРади весною 1928 р., казав, що від єпископа в УАПЦеркві завжди вимагалось значною частиною її членів, щоб він був блискучий промовець. Що ж до змісту проповіді, то казання суто церковного змісту, віронавчальні, моральні багатьох не задовольняли на початках, були не популярні. «От коли проповідник говорить так, що в кожній його промові можна було знайти певний політичний натяк, тоді це промовець, тоді ним задоволені, його хвалять, його слухають». Та в таких вимогах від проповіді наступила далі зміна, коли найперше самі єпископи „залишили цей легкий спосіб здобуття популярности”, і проповіді їх стали набувати церковного, переважно загально апологетичного характеру. „Боятись за стан єпископів, як проповідників, тепер не приходиться. Ухили від правдивої норми церковного проповідництва, коли бувають і будуть, то це лише ухили, і боротись з ними треба, як з ухилами. Не доводиться боятись і за оцінку таких суто-церковних промов з боку дійсних вірних нашої Церкви. Вони вже слухають ці промови й починають їх любити, а за них починають поважати й самих проповідників” (Церква і Життя, ч. 7 — 1928 р., стор. 99-100).

Сучасники українського церковного життя 20-их рр. ХХ стол. в Україні свідчать, що „український церковний визвольний рух викликав в Церкві піднесення й життя духовного, морального, переборів в собі невірство, індеферентизм до Христової віри. Християни, що раніш були напівбайдужі до справи Божої, у визвольному русі перероджуються, виявляють глибоку й повну самовідданість”... (Ц. і Ж., ч. 1. 1927, стор. 9). Очевидно, що такі факти спостерігались найбільше посеред української національно свідомої інтелігенції та півінтелігенції, раніш в значній частині до Церкви байдужої, а то й ворожої, з огляду на її політичну роллю в до-революційній царській Росії. Без сумніву, що для багатьох з навернених до справи Божої немале значення мав національний момент в житті УАПЦеркви, але ж, як подано було нами на початку цього підрозділу, другим, не менш важним завданням відродженої Української Православної Церкви було в ідеології її діячів, оздоровлення сучасного церковного життя в світі, задоволення духовних стремлінь тих вірних, що в Церкві шукають найперше правди Божої, шукають Христа, прагнуть виконання Його заповітів. Такі настрої підсилювані були страхітлями революційного часу, громадянської війни. Про ці настрої і звернення Церкви на-

зустріч їм знаходимо прекрасне місце в доповіді митрополита Миколая Борецького „Духовне керівництво УАПЦ” на зборах ВПЦ-Ради весною 1928 р.

«Кому не відомо, — казав митрополит, — чим вабить і тягне до себе наша УАПЦ? Кому не відома новітня ідеологія нашої Церкви? Хто не помітив, що тільки одна вона і лежить в підвалині новітніх людських церковних шукань? Що до неї тільки одної поспішає кожне зболіле серце і що тільки тій Церкві належить славне майбутнє, яка чесно розуміє цю істину і визволить себе від своїх старих мертвих форм і турбот. Огляньте ви ряди нашої УАПЦ і ви побачите в ній нам близьких по вірі і крові людей. Загляньте ви в наші храми, яка там сила є людей, які на запитання ваше, чого вони шукають в УАПЦ, вам скажуть, що „їм трудно на душі”, і тому вони прийшли до УАПЦ, бо тільки в УАПЦ вони відчувають новий дух, нові теплі настрої. Так ось що веде людей до УАПЦ, — це її „новий дух і теплі настрої”. . . Проголосивши автокефалію, соборноправність, білий єпископат та деякі інші принципи в нашій Церкві, ми думаємо, що тим уже склали ідеологію УАПЦ. Ні, мої дорогі! А хто ж розв’яже всі ті трагедії людського життя, яких не в силі була розв’язати стара словянська Церква і тим знизила свій авторитет і залишилась бідною вдовою, без дружини і дітей? А Христос стоїть в Церкві і кличе: прийдіть до Мене всі стружені і тяжкою долею знеможені, і Я заспокою вас. Чим же заспокоїть наша УАПЦ цих „струджених і знеможених” дітей, якщо в ній не буде належної свідомости, не буде розуміння Самого Господа Христа?» «Сила, — каже Слово Боже, — сходила з Христа і сціляла всіх (Лк. VI, 19). Отже про цю силу нам слід найперше пам’ятати, і ця сила є наша дійсна й щира любов до Бога і людей, є наш правдиво християнський дух, наші християнські настрої, які одні тільки можуть вилікувати трагедії людського життя і в той же час дати нам інший християнський світогляд, а за ним і іншу християнську ідеологію, до якої рветься тепер новий світ, і яку складає спільними своїми силами наша УАПЦерква» (Церква й Життя, ч. 2 — 1928, стор. 97).

Питання про видання духовного журналу, як періодичного органу УАПЦеркви, виникло, треба думати, скоро вже по соборі 1921 р. Але зреалізувати цю думку вдалося тільки в 1927 р., коли радвлада 15 січня 1927 р. під ч. 4889 дала дозвіл на видання місячника УАПЦ під назвою „Церква і Життя” з умовою, що друкуватися він буде в Харкові. Не знаємо, коли власне уперше ВПЦ-Рада звернулася до влади за дозволом на видання церковного журналу, але в листопаді 1924 р. Третя Президія ВПЦР, обрана в травні 1924 р., у відомій заяві її до Голови Раднаркому УРСР писала також про видання органу: „Визнаючи за необхідне вжити всіх заходів до боротьби з усім тим, що затримує культурний розвій працюючих віруючої людности на Україні, яким так широко зловживала стара словянська Церква, й уважаючи найкращим засо-

бом в такій боротьбі — періодичний орган друку, ВПЦРада прохає, в ім'я інтересів істини й культурного життя віруючої людности, дати змогу мати періодичний орган друку УАПЦ, часопис, з умовою і обов'язком дотримуватись сучасних правил друку". Якими мотивами керувалась радвллада, обумовивши місце друку журналу „Церква й Життя” (з додатком теж місячної газети „Церковні Вісті”) Харковом, — невідомо, бо ж органи ДПУ в Києві так само могли цензурувати зміст поданого до друку матеріалу; для видавців же журналу утворено було тим труднощі: Редакційна колегія при видавці-ВПЦРаді знаходилась в Києві, а друк і зносини з державними цензорами друку в Харкові. Прийшлося в Харкові мати відповідального редактора, а потім при ньому ще й Видавничу комісію.

Редакційна колегія в Києві була в складі: голова — митрополит В. Липківський, члени — єп. М. Грушевський, єп. Я. Чулаївський і О. О. Левитський; найближчими співробітниками — архиєп. Н. Шараївський, прот. М. Хомичевський, В. М. Чехівський. Відповідальним редактором в Харкові був архиєп. Іван Павловський; він входив також в склад Редакційної колегії журналу „Церква й Життя” і був „представником її для зносин в справах видання журналу з Осередковим Урядом і Цензурою”, мав „стояти на варті для охорони УАПЦ, стежити за тим, аби зміст статей журналу не давав приводів для підозрінь в нелояльності, або нетактовності УАПЦ до Уряду” (Протокол засід. Президії ВПЦР 22 лютого 1927 року). Клопоти перед урядом про дозвіл друкувати журнал в Києві не мали успіху; обіцяно було урядом, що як вийдуть перші числа журналу і через них уряд переконається в лояльному напрямку журналу, то буде дано дозвіл на друк в Києві. Тому в Харкові, в поміч відповідальному редакторові арх. Павловському, було засновано Видавничу комісію в складі прот. Л. Юнакова, прот. П. Протопопова і братів А. Янченка і Ів. Гаращенко; два останні скоро участі в комісії зріклися.

Журнал „Церква і Життя”, якого вийшло всього 7 чисел, — 5 в 1927 р. (2-3 в одній книжці) і 2 в 1928 р., не був по своему змістові і характеру для широкого читача, журналом популярним. Ми би сказали, що його зміст і стиль вимагав читача вище середнього, відповідав характеру журналів духовних, що виходили при духовних академіях в до-революційних часах; правда, й співробітники його були переважно з вихованців Київ. Дух. Академії. Характерною була дискусія щодо напрямку і змісту журналу, органу УАПЦ, ще перед друком першого числа „Церква і Життя”. Дискусія відбулась 10 лютого 1927 р. в позачерговому засіданні Президії ВПЦРади з участю й не-членів Президії, співробітників журналу. Голова Президії єп. Ромоданів, знаючи, як церковна громада УАПЦ, довго очікуючи на вихід в світ журналу своєї Церкви, цікавиться ним і покладає на нього великі надії, а тому хотілось би, щоб перше число його вийшло якнайкращим, — скористав з

прибуття до Києва трьох єпископів — архиєп. Ф. (Сергієва, єп. Г. Мозалевського і єп. В. Дахівника-Дахівського — і просив їх перчитати матеріял до першого числа „Церква і Життя”, вже апробований для друку Редакційною колегією. Єпископи, перчитавши, просили скликати засідання ВПЦР, на яке були запрошені також прот. М. Хомичевський і В. М. Чехівський.

Єп. Григорій Мозалевський перший висловив на засіданні такі думки: „Журнал — моя (і не тільки моя) дорогоцінна мрія; сьогодні ця мрія змінилася острахом: я боюся, щоб перше число журналу не пошкодило всій справі, бо матеріял, що виготовлено для січневого журналу, занадто тяжкий, сухий і робить неприємне вражіння. Червоною ниткою в ньому проходить якесь самохвальство, що переходить в своєрідне сектантство; ми, а більше — ніхто; треба, щоб нас другі хвалили, а ми повинні виступати перед читачами з духом всеоб’ємлючої християнської любови; треба мати також на увазі освітній рівень і бажання нашого духовенства й селянства; заготовлений матеріял не задовольнить цих бажань”.

Архиєп. Феодосій Сергієв висловився, що „загальний напрямок журналу мусить бути просякнутий духом любови і не повинен викликати озлоблення з боку інших релігійних течій; треба уникати всяких приводів для підозріння журналу в якому-будь політиканстві. Неприпустиме в журналі загальне обвинувачування старої ієрархії Рос. Церкви, серед якої були великі мужі Церкви і святі угодники (Іоасаф, Феодосій та інші), тому такі вирази, як *х и ж а к и - є п и с к о п и* можуть викликати обурення серед вірних і духовенства”.

Єп. Дахівник-Дахівський висловився, що „журнал слід наблизити більш до розуміння середнього читача і навіть до загальнограмотного парафіянина, а тому треба більш популяризувати зміст журналу, бо інакше він не зацікавить духівництво й залишиться в Редколегії”.

Архиєп. Н. Шараївський казав: «На мою думку, журнал „Ц. і Ж.” мусить перш за все виявляти сучасне життя нашої Церкви, накреслювати й освітлювати шляхи до кращого майбутнього, ознайомляти з життям інших церковних течій, задовольняти насущні потреби сучасного церковного менту; історія минулого життя, полеміка про право нашої Церкви на автокефалію, про благодать і т. інше зараз вже не цікавить нікого; журнал мусить допомогти духівництву і громадам вірних виявити свої права в умовах сучасного життя, освітити ідею соборноправности, що часто виявляється в неприпустимих формах, дати підтримку в боротьбі проти безвірництва і т. ін. Ставити перед собою високі завдання не-своєчасно, слід використовувати журнал для зміцнення того, що вже є, щоб УАПЦ набула реальну силу, з якою мусіли б рахуватися противники».

Прот. М. Хомичевський висловив такі думки: „Загальний напрям журналу мусить відповідати духу канонів УАПЦ і мусить бути християнським у високому розумінні цього слова; можна виступати з полемікою, сперечатись і заперечувати, але не в спосіб загострення взаємовідносин, а в спосіб спокійного, лагідного, об'єктивного і обґрунтованого виявлення ідеології УАПЦ; журнал мусить бути серйозним і в той же час популярним. Коли укладалась програма журналу, то малось на меті випустити два журналі”.

Митрополит В. Липківський поінформував, що „Редакційна колегія приступила до праці, не маючи ніяких певних конкретних завдань. Обставини вимагають негайно випустити перше число журналу; для цього використовується той матеріал, що є під руками; коли вийде перше число журналу і коли на нього відозветься периферія і допоможе цій справі морально і матеріально, вона буде розвиватися і в найближчому часі стане на певний шлях, а зараз від Президії ВПЦР залежить вирішити, чи випустити перше число з таким змістом, як вже виготовлене, чи чекати, поки буде підбрано і виготовлено який матеріал”.

В. М. Чехівський спростовує заваги попередніх промовців і твердить, що матеріал, з якого складено перше число журналу, має велике значення і задовольнить всіх читачів; журнал мусить бути серйозним і змістовним, таким і є перше число його, а майбутнє буде залежати від різних обставин, які зараз і передбачати трудно; погодився, однак, на редакційні поправки, згідно з заувагами єпископів.

Єп. Ромоданів зсумовує думки всіх промовців і ставить на голосування Президії, чи надсилати до Харкова матеріал для першого числа журналу вже виготовлений Редколегією, чи відкласти на де-який час, поки Редколегія виготовить новий матеріал. Ухвалено було визнати нагальною потребою УАПЦ видання журналу „Ц. і Ж.” якнайскорше, а тому ствердити перше його число в змісті, який складено Редколегією, доручивши їй тільки виправити деякі статті за вказівками і заувагами єпископів. (Протокол засід. Президії ВПЦР ч. 11/31, 10 лют. 1927 р.).

І в дальшому журнал „Церква і Життя” виходив не без перебоїв. В червні місяці 1927 р., після виходу першого числа і виготовлення матеріалу для ч. 2-3, повстали якісь непорозуміння в Редколегії, в наслідок чого митрополит В. Липківський зрікся головування в Редколегії і просив Президію ВПЦРади припинити висилку журналу по парафіях УАПЦ, що „провадиться з його ініціативи, доки з приводу цього не відбудеться відповідна ухвала Президії ВПЦРади”. Ця заява була принята Президією до відома, але єп. Ромоданів, дякуючи Митрополитові за невтомну працю по Редколегії, висловив надію Президії, що о. Митрополит після місячного відпочинку поверне до активної праці в Редколегії, на що Митрополит відповів, що він „від участі в праці Редколегії не

відмовляється, але головування в ній на себе не прийме" (Протокол засід. Президії ВПЦР 19 червня 1927 р.).

Редакційна Колегія „Церкви і Життя”, як видно з її оголошень, ставила широкі наукові завдання журналу, маючи містити оригінальні статті й переклади за такими відділами: 1) Філософія і етика християнства; 2) Історія релігій; 3) Церковна історія; 4) Студії над „Св. Письмом”; 5) Релігія й наука; 6) Релігія та економічне й соціальне життя; 7) Церковне мистецтво та ц. археологія; 8) Релігія й красне письменство; 9) Бібліографія й критика; 10) Богословські наукові й церковно-історичні матеріали; 11) Церковна апологетика й полеміка; 12) Пастирська практика; 13) Богослужбовий культ; 14) Релігійне навчання й благовістя; 15) Сучасне релігійне життя в УАПЦ і за її межами, вірші, оповідання релігійного змісту і т. ін. („Церква і Життя”, ч. 2-3. 1927 р., стор. 248).

За митрополитства митрополита Василя Липківського вийшло чотири числа журналу „Церква і Життя”; число 5 вийшло перед Різдом 1927 р., ч. 1/6 в 1928 р. вийшло на Великдень, ч. 2/7 в кінці літа 1928 р. На тому видання органу УАПЦ припинилось. Належить зазначити, що хоч на окладах всіх сьоми чисел „Церква і Життя” стоїть „Видання Всеукраїнської Православної Церковної Ради”, однак, як бачимо з оголошення в кінці ч. 5-го журналу, видання „Церква і Життя” передано було, за ухвалою ВПЦР-Ради, Видавничій Комісії при Харківській Округовій Церковній Раді. Чим була мотивована передача, точно не знаємо. Можливо, що мотивами фінансового характеру, аджеж кошти друку кожного числа журналу виносили 1500 крб. Але ж тоді виходило б, що Харківська Округова Церковна Рада стояла матеріально міцніше ВПЦР-Ради цілої УАПЦ; про сумний стан фінансів ВПЦР мова буде нижче. Можливо, що були в тому мотиви й церковно-політичного характеру. В зазначеному вище оголошенні ч. 5 журналу читаємо, що нова, при Харківській О. Ц. Раді, „Видавнича комісія має на меті журнал по змісту упростити, зробити його більш цікавим для рядового члена УАПЦ” (Ц. і Ж., ч. 5. 1927 р., стор. 461).

Цінним з цього погляду був заклик Харківської Видавничої Комісії в наступному ч. 1/6 журналу в 1928 р. Писали там: „Час минає. Ніхто нігде не пише історії відродження й життя УАПЦ. Прекрасні, надхнені з воістину історичними подіями часи відродження нашої Церкви зникають з пам'яті піонерів нашого церковного святого діла. Треба вміти своєчасно й правдиво записати все для історії. Отже Комісія прохає всіх тих, хто близько стоїть і спочатку був біля нашої церковної справи, викласти на папері все, що було, пригадати хронологічні дати подій, імена діячів й назви міст та сел. Бажано, аби кожна округа в хронологічному порядку українізації перелисала всі парафії, пригадала, хто з місцевих вірних взяв участь активну і який священодіах допоміг їй організуватись. Добре було б, аби О. Ц. Ради дали список священодіячів

й зазначили, коли й ким хто висвячений і т. інше. Все це потрібно записати, надрукувати й передати до матеріалів історії нашої Церкви" (Ц. і Ж. ч. 1(6) 1928 р., стор. 69).

В останньому ч. 2/7 журналу 1928 р. жодного вже оголошення ні від Видавничої Комісії при Харківській Окр. Ц. Раді, ні від ВПЦРади нема. Отже, треба думати, що видавці вже знали про те, що „Церква і Життя” більше не вийде, але подати про це, як і про причини невиходу, не сміли. Очевидно, що журнал УАПЦеркви „Церква і Життя” після півторарічного існування вмер не своєю смертю...

Інших видань церковно-релігійної літератури, які заслуговували б уваги, не було, крім журналу „Церква і Життя”; навіть на відбитки окремих статей з журналу, клопотати про що Президія ВПЦР доручила Відповідальному Редакторові, раднада згоди, як видно, не дала. ВПЦРада звернулася до влади за дозволом на друк церковного календаря на 1926 р., але присланий на цензуру матеріял так залежався і загубився, що проминув час, належний для випуску календаря. Відшукав його в ДПУ прот. Л. Юнаків, матеріял пристосували тоді до календаря на 1927 р., в якому він і вийшов з дозволу влади, як вийшов також календар і в 1928 р.; тираж їх був по 3000 примірників.

9. Світла й тіні у внутрішньому житті УАПЦеркви (продовження): церковне життя в округах; округові церковні собори; роля єпископів в округах. Характеристика духовенства УАПЦ митрополитом В. Липківським. Громадський стан священослужителів УАПЦ в ідеології її діячів. Засоби підготовки духовенства УАПЦ: школа і учительство, пастирські наради. Перевірка персонального складу духовенства. Правне положення й матеріяльний стан духовенства. Соборноправність в практиці церковного життя УАПЦ. Матеріяльний стан УАПЦеркви.

Архиєпископ Константи́н Кротевич писав: „У всі віки християнської Церкви фактом великої законодавчої вартости був Єрусалимський Апостольський собор. Він мусить служити мірилом, зразком, ідеалом для майбутніх часів... Принципово соборноправности у нас завжди віддавалось досить значне місце. Ми мусимо боротися за цей принцип, обороняючи право активної участі народу в нашому церковному житті, коли розрішаємо всі головні питання, особливо питання про вибори наших священнодіячів; в той же саме час ми мусимо цю народню працю ставити в площину чисто церковну... Треба, одначе, зо всією щирістю сказати, що не так легко буде використовувати соборне начало в нашому житті; багато зусиль треба вжити, щоб вирівняти напрямок нашого церковного життя, оздоровити його відповідним соборним порядком. Царство правди на землі, по великому заповіту Христа, береться зусиллями і, видимо, зусилля нам найбільше прийдеться ви-

явити, прививаючи нашій віруючій людині цей принцип соборноправності. Тому й не дивно, що вживання цього принципу найбільше викликає змагань, непорозумінь і тертя” (Церква і Життя, ч. 1/6 1928 р. „До ідеології УАПЦеркви”, стор. 17-18).

Про "тіні", і часто великі, від зле зрозумілої засади соборноправності в церковному житті УАПЦ буде мова нижче. Світлим проявом засади соборноправності були в церковному житті по округах (єпархіях) УАПЦ Округові церковні собори. Вони відігравали велику організаційну роль в житті Церкви і пробуджували життя церковної округи, коли воно занепадало. В часі від Вел. Покров. Зборів 1926 р., на яких була обрана нова Президія ВПЦРади, й до кінця грудня 1926 р. відбулось 13 Округових ц. соборів, на яких було обрано 8 єпископів по округах. Стільки соборів в такому короткому часі було викликано необхідністю організації церковного життя УАПЦ після погрому його радвлою в літі 1926 р. На переведення Округового ц. собору вимагався кожноразовий дозвіл осередкового уряду в Харкові. Що такий дозвіл не був простою формальністю, можна бачити з випадку скликання в тому ж часі після Вел. Покр. Зборів 1926 р. Лубенського Округового Собору на 25-26 січня 1927 р. Голові Президії ВПЦР єп. Ромоданову було зауважено представниками уряду в Харкові, що дозволу на цей собор не дано урядом з огляду на те, що на терені Лубенської округи де-якими священнодіячами (особи зазначені) переводиться агітація проти напрямку сучасного складу Президії ВПЦРади, що не може сприяти заспокоєнню й налагодженню нормального життя Лубенської Церкви. Єп. Ромодановим було посвідчено представникам уряду документально про цілком лойяльне відношення до ВПЦР архиеп. Йосифа Оксіюка, а тому нетактовні виступи окремих невідповідальних осіб, хоч і священнодіячів, не можуть стояти на перешкоді до скликання Округового Собору, що має налагодити церковне життя й увести його в нормальне русло, обравши для цього відповідні округові керівничі органи (Окр. Церк. Раду, Окр. Ц. Суд, Іспитову Комісію, Ревіз. Комісію). Після цього представники уряду погодилися дати дозвіл на скликання Лубенського Собору з умовою, що на тому Соборі буде присутнім представник Президії ВПЦР і що Президія ВПЦРади ручається за спокій і лойяльне відношення членів Собору до Уряду. На Лубенський Собор Президія ВПЦР делегувала, як свого представника, архиеп. Нестора Шарайвського (Протокол засід. Президії ВПЦР ч. 3/23, з дня 21 січня 1927 р.).

Округові Церковні Собори, як прояв засади соборноправності в УАПЦеркві, з участю особливо представників від ВПЦРади, відігравали, як сказано, велику позитивну роль творчу в житті Церкви на периферіях, по округах. Але Собори ці були спорадичним явищем, залежним також, як бачили, від дозволу на них радвлади; постійним же органом управління церковного на засаді соборноправності були по округах Округові Церковні Ради, про ді-

яльність яких, беручи загально, історик не може винести такого позитивного враження, як від діяльності Округових Соборів. Сам митрополит В. Липківський пише: „УАПЦерква не встигла ще і не мала зовнішньої можливості досягти справжньої соборноправности, а досягла лише хіба „радоправія”, та й то куцого, та ще під постійною небезпекою антихристового меча” („Відомості Ген. Церк. Управл. УАПЦ на Вел. Британію”. Грудень 1951 р., стор. 13).

Архиєп. К. Кротевич писав: «Першохристиянство дає нам дві головних підпори церковної організації — церковну громаду та її єпископа: „Як нема Церкви без єпископа, так нема єпископа без Церкви”. Наприкінці вже III віку на фоні церковного життя виявилось ясно два цих основних церковних елемента — єпископський і громадський з єпископами, на яких лежало **духовне керівництво і навіть обов'язок давати напрямок всім церковним справам**; виступала разом і церковна громада, яка була теж діючою силою і подавала так звану церковну рецепцію (згоджування кліру і вірного народу» (Op. cit., стор. 17. Підкр. наше). До цих слів архиєп. К. Кротевича треба додати, що ці дві підпори церковної організації — церковна громада і її єпископ — існували і в давній історії Української Православної Церкви від початків її в X в. і, з де-якими перебоями (в XVI в.), впродовж ряду віків до підпорядкування нашої Церкви Московській церковній владі, узалежненій скоро після того цілком світській владі (цезарепапізм) при царі Петрі I.

З відродженням УПЦеркви в революційні часи з 1917 р., видна в процесі цього відродження явна тенденція принизити стан єпископа, кваліфікуючи його, як „єпископське самодержавіє”, „єпархоначаліє” і т. под. презирливими назвами. Але **само життя спротивилось такому відступленню від нашої церковної традиції, основаної на першохристиянській традиції**. Історик, студіюючи це церковне життя УАПЦеркви в 20-их рр. биж. століття, **не може не ствердити великої ролі єпископа в справі організації, упорядкування і розвитку цього життя**, перед якою ролею єпископа на дургому плані стає осяслена „соборноправність” через церковні ради, що мала б по канонах Собору 1921 р. заступити ієрархічну засаду в церковному управлінні.

Історик має всі підстави найперше ствердити, що в тих церковних округах УАПЦеркви, де були **видатні єпископи**, ширились ці округи в кількості парафій і в церковному житті їх тримався порядок, кріпла церковна дисципліна, йшло до розквіту в різних галузях церковно-релігійного життя народу. В доповідях з місць на Великих і Малих Зборах ВПЦРади, про які ми маємо відомості, завжди виступають як організовані, свідомі і кращі по розвитку церковного життя частини УАПЦеркви — Округові Церкви: Лубенська, Уманська, Вінницька, Черкаська, Полтавська. Але свій стан такий ці Церкви мали завдяки керівництву в них таких видатних єпископів, як Лубенський (62 парафії) — архиєп. Йосиф Оксіюк,

в Уманській — (125 парафій) архієп. Константин Малюшкевич, у Вінницькій (126 парафій) — спочатку архієп. Іоан Теодорович, потім архієп. Константин Кротевич, в Черкаській (110 парафій) — єпископ Юхим Калішевський, в Полтавській (42 парафії) — єпископ Юрій Жевченко. Залишення такими єпископами, керівниками організованих ними їхніх церковних округ, відразу ж загрожувало підупадом церковного життя в тих округах. В „Огляді праці Малих Зборів ВПЦРади, що відбулись 6-8 березня 1928 р.”, читаємо: „Єдина небезпека для Лубенської Церкви — можливість залишення її архієп. Йосифом, що його запрошує до себе Полтавська Церква... Полтавська Церква живе без єпископа після від'їзду до Одеси всєч. еп. Юрія Жевченка. На Полтавщині характерним церковним явищем є Булдовщина”, яка... „заставляє Президію Окр. Церк. Ради стежити за її заходами щодо руйнування наших парафій і прискорити справу запрохання до Полтави єпископа”... „Уманська Церква, ослаблена цього церковного року відсутністю єпископа (архієп. К. Малюшкевича було обрано на катедру Київську, сполучену з мійською й сільською Київських в одну Київську, найбільшу в УАПЦ Округову Церкву), ослаблена і змінами в складі Президії; є сама настирлива потреба допомогти цій Церкві, надавши їй єпископа”... (Церква і Життя, ч. 6. 1928 р., стор. 36,38).

З тих же доповідей з місць на Малих і Великих Зборах ВПЦРади, як і з протоколів засідань Президії ВПЦР, бачимо, що головною причиною занепаду, дезорганізації, а часом і анархії в церковному житті тієї чи другої церковної округи сучасники вбачали у відсутності в окрузі єпископа. Ось де-кілька тільки з багатьох прикладів такої церковної свідомості щодо ролі єпископа в Церкві.

23 лютого 1927 р. в м. Житомирі відбувся Округовий собор Волинської Округової Церкви, з участю представника від ВПЦРади еп. Уманського К. Малюшкевича; на ньому були арх. Степан Орлик, еп. Григорій Мозолевський, 12 священників і 15 мирян. Загальний стан Волинської церковної округи виявився „тяжкий і сумний”; єдиною особою, що тримала життя округи був прот. В. Авушев, але й він залишив Житомир. Округа потребує духовного керівника, який би зібрав і об'єднав всі активні сили округи й підніс духовне життя. Але коли прийшлося обговорювати питання про обрання кандидатів на заміщення єпископської катедри, то таких не знайшлося, і Собор ухвалив просити ВПЦРаду допомогти Волинській Церкві в справі набуття єпископа. Президія ВПЦР ухвалила: „З сумом констатувати занепад Волинської Округової Церкви й віднести такий тяжкий стан Округи за рахунок відсутності в ній протягом останніх років духовного керівника, а тому визнати потрібним, аби Волинська Округова Церква мала свого окремого єпископа”... (Протокол засід. Президії ВПЦР від 1 березня 1927 р.). А через рік, в доповідях з місць на Малих

Зборах ВПЦР, 6-8 березня 1928 р., знову чуємо: „Волинська Церква, перебуваючи без єпископа, занепала організаційно"... (Ц. і Ж., ч. 6 — 1928 р., стор. 35).

На Чернігівщині Собор Ніжинської Церковної Округи, що відбувся 22-23 грудня 1926 р., „констатував сумний занепад життя Ніжинської Округи (40 парафій) через відсутність постійного духовного керівника і керуючого округового органу і тому ухвалив обрати постійного єпископа"... На такого було обрано єпископа Глухівського Олександра Червінського, обрання якого було стверджено Президією ВПЦР, з дорученням йому керування і Чернігівською Округою (всього 5 парафій), яка після переходу архієп. Івана Павловського до Харкова залишалась теж без єпископа (Протокол засід. Президії ВПЦР за 25 лютого 1927 р.).

На Чернігівщині, крім Чернігівської і Ніжинської церковних округ, були Глухівська й Конотопська церковні округи, сусідні між собою. З них Конотопська округа майже увесь час була без власного єпископа, бо в самому Конотопі не мала церкви для катедри єпископа. Наслідком відсутности єпископа була боротьба в Конотопській окрузі поміж духовенством, прояви анархії (справа прот. Д. Карпенка — Проток. зас. Президії ВПЦР від 1 вересня 1927 р.), як явище хронічне, що сконстатовано в часі Малих Зборів ВПЦР 6-8 березня 1928 р. „Конотопська Церква після 2-го Всеукраїнського Собору не вжила нічого, щоб зробити свій стан кращим. Президія Округової Ради не діє зовсім. Організоване життя завмерло"... (Церква і Життя, ч. 6 — 1928 р., стор. 37).

На Поділлі в Гайсинській і Тульчинській церковних округах, як повідомляла Гайсинська Округова Церковна Комісія по унормуванню церк. життя на Тульчинщині Президію ВПЦР, запанувала „цілковита анархія поміж духівництвом, дисципліна зовсім занепала, справа вимагає єпископа, який би об'єднав і підніс життя УАПЦеркви". З довідки, поданої при обміркуванні в засіданні Президії ВПЦР питання про стан церковного життя в Тульчинській і Гайсинській церк. округах, видно, що єпископ Микола Борецький повідомив ВПЦРаді 15 грудня 1926 р., що по хворості своїй він не може прийняти на себе духовне керівництво на Тульчинщині, а листом з дня 21 січня 1927 р. просить звільнити його від обов'язків доглядача за Тульчинсько-Гайсинською округою і числити його тільки настоятелем Св.-Миколаївської церкви м. Гайсина. Було ухвалено — доручити еп. М. Карабієвнчу перевести підготовчу працю по скликанню Тульчинського Округового Собору (Протокол зас. Президії ВПЦР 25 січня 1927 р.). Цей собор відбувся 14-15 лютого 1927 р.; на ньому обрано було на єпископа Тульчинсько-Гайсинської округи еп. Володимира Дахівника-Дахівського, з перебуванням його в м-ку Ладижині, бо в Тульчині не було церкви в користуванні УАПЦ (Прот. зас. През. ВПЦР 25 лютого 1927 р.).

На Поділлі ж, з причини відсутності чи яких неладів в положенні єпископа в церковній окрузі, був сумний стан церковного життя в округах — Могилівсько-Подільській, Кам'янецькій, Проскурівській. З обслідування стану церковного життя УАПЦ на Могилівщині Вінницькою Округовою Комісією при кінці 1926 р. виявилось, що „українська справа на Могилівщині ледве держиться, вона потребує єпископської підтримки, бо старо-словянські священники ведуть агітацію проти УАПЦ, і малодушні священники падають духом, а благовісники недбайливо ставляться до своїх обов'язків”. Президія ВПЦР ухвалила: просити архієп. К. Кротевича при першій змозі завітати до укр. парафій Могилівщини для піднесення їх морального стану і для всебічного з'ясування умов щодо утворення на Могилівщині окремої єпископської катедри. (Прот. зас. ВПЦР 25 лютого 1927 р.).

В Кам'янецькій окрузі „часта зміна єпископів на Кам'янецькій катедрі надзвичайно негативно відбилася в житті Кам'янецької Церкви як в моральному, так і в матеріальному відношенні”. Єп. Дахівник-Дахівський змушений був там застосувати чистку духовенства усуненням від праці найбільш аморальних осіб, а також виключити зі складу УАПЦ чотири парафії, що не бажали підлягати ніяким розпорядженням керуючих органів. Але ж і сам єпископ В. Дахівник-Дахівський не міг втриматися на Кам'янецьчині і просив ВПЦРату вирядити його на єпископську працю в іншу округу, мотивуючи свою прохання головним чином цілковитою відсутністю матеріальних засобів до утримання єпископа в Кам'янецькій окрузі. (Прот. зас. През. ВПЦР 9 лют. і 25 лют. 1927 р.). Був він обраний, як вже сказано, на Тульчинську єпископську катедру.

На Проскурівському Округовому Соборі 14 грудня 1926 р., що відбувся в присутності делегата від ВПЦР єп. Я. Чулаївського, було констатовано, що єп. Максим Задвірняк, проживаючи в с. Іванькові, де настоятельство в парафії, не має жодного зв'язку з Проскурівською Окр. Церк Радою, а це „викликало анархію в окрузі, повну дезорганізацію в її житті”. Єп. Чулаївський вважав, що вийти Проскурівщина з цього тяжкого стану зможе тільки тоді, коли властєсть влаштувати єпископську катедру в самому Проскурові та зосередити там працю Округової Церковної Ради. З цим погодилась і Президія ВПЦР (Прот. зас. През. ВПЦР 8 лютого 1927 року).

Великі комплікації з обсадженням єпископської катедри УАПЦ були увесь час в Дніпропетровську (Катеринославі), від чого так терпіло в своєму поширенні і розвитку на Катеринославщині українське церковне життя. В своїй доповіді на Вел. Мик. Зборах ВПЦР 29 травня 1928 р. митрополит М. Борецький казав: „Погляньте ви хоча би на Дніпропетровську округу, і ви прийдете в жах від тої шаленої боротьби церковних угруповань, які там всі, під прапором Церкви, безперервно воюють одно з одним і в бажанні перемоги заливають одно одного найтяжчими обвинуваченнями і

наклелами. Пивоварівці, Ромоданівці, Морозівці, Орликівці та інші на Дніпропетровщині існують як легальні в нашій Церкві угруповання, і вас не повинно не скільки дивувати, коли при зустрічі почесного гостя ви почувете, що хліб-сіль підноситься від пивоварівців, або ромоданівців, або яких інших"... (Церква і Життя, ч. 2/7 1928 р., стор. 94).

З наведених тут прикладів бачимо, як саме церковне життя УАПЦеркви привертало правдиве розуміння ролі й служіння єпископів в християнській Церкві. Архієп. К. Малюшкевич в своїй, згаданій вже вище, доповіді на Вел. Мик. Зборах ВПЦРади 1928 р. „Служіння єпископа в УАПЦ і місце священника УАПЦ в парафії” стверджує цю думку. Він казав: „Перший ВПЦСобор 1921 р. не багато зупинявся на цьому питанні (єпископського в Церкві служіння). Він добре знав, що єпископи потрібні як носії Божої благодаті; він знав, що єпископи старої слов'яно-російської Церкви зайняли неправдиве, неналежне для носителів сугубої благодаті місце в церковному житті, але яке місце повинні зайняти єпископи в УАПЦ, щоб воно було правдиве, цього Собор не сказав. Накази УАПЦ, прийняті лише другим Всеукр. Прав. Церк. Собором, і до цього часу не надруковані і через те невідомі всій Церкві. Значить, життя Церкви само визначило це місце... Що зробила наша Церква, що зробила ВПЦРада, щоб встановити правдиве відношення членів Церкви і керівничих органів Церкви до єпископів? Щоб воно було неправдивим, — зроблено багато. Вихована думка, що єпископів треба багато, щоб не тільки в кожній окрузі, а й у кожному районі був єпископ. І єпископів дійсно святити. Може це викликалось потребами часу для збільшення благовісті. Але разом з користю це спричинилось до надто сумних явищ в житті Церкви (зречення єпископів, приниження і запламування імені єпископів і т. ін.). Виховували думку, що єпископи хочуть захопити владу в Церкві у свої руки, через те за ними треба стежити і не давати їм змоги це зробити. В Катеринославі група активних діячів Церкви одному з єпископів, що не виявляв таких захватницьких намірів, ще й не знаючи його добре як особу, зразу заявила, що „ми будемо за вами стежити”. Єпископських нарад боялись і вперто їх переслідували... Обмежили єпископів у правах виборів. Великі Збори ВПЦР, здається 1923 р., поставили під великий сумнів право єпископів бути членами Президії ВПЦР і ще під більший сумнів право бути головою Президії (Мова, очевидно, про дійсне головування, а не про „почесне”. З приводу того, що в Черкаській Округовій Церкві єпископ Юхим Калішевський став дійсним головою Округової Церковної Ради, Президія ВПЦР ухвалила „визнати неприпустимим сполучення в особі Округового єпископа обов'язків дійсного голови Округової Церк. Ради” — Повідомлення Лубенської Округової Церк. Комісії про життя УАПЦ, ч. 2. 1927 р. Автор). Тільки тоді, коли Церква опинилась у надто тяжкому стані і треба було її з цього стану вивести,

тоді мовчки погодились на те, щоб за цю роботу взяли єпископи... Ставлення Округових Рад до єпископів мало теж багато неправдивого, ненормального. Без суду, без Собору Окр. Церк. Рада усувала єпископа з катедри, або не давала йому змоги здійснювати фактично його єпископське служіння. Запрошуючи єпископа на катедру, не утворювали матеріальної бази для можливості його перебування на катедрі, і збудування цієї бази залежало від господарських здібностей самого єпископа. В наслідок такого ставлення керівничих органів, ми мали таке ж ставлення до єпископів і з боку окремих парафій: де-які парафії не запрошували єпископа до себе на Службу, а звертались до ОЦРади і просили прислати їм єпископа; інші парафії вважали, що єпископа вони можуть привезти до себе, а відвезти вони не обов'язані і т. д. і т. д. Все це може й надто дрібне й негідне того, щоб про нього багато говорити, але це дрібне змальовує стан єпископів у нашій Церкві, це дрібне показує, з чим нам треба боротись, щоб зробити цей стан гідним служіння єпископського в Церкві».

«Звичайно, — продовжує архієп. К. Малюшкевич, — що не всі єпископи були в такому стані. Звичайно, що не всі Округові Ради і не всі члени Церкви так ставились до єпископів; звичайно, що бачили єпископи й виявлення чистої, безкорисної любови до себе, яка рідко кому випадає на долю, і поваги до служіння свого, і турбот про добробут і допомоги в праці... Звичайно, що й вся Церква в своїх положеннях, зафіксованих у Наказах (на 2-му Всеукр. Церк. Соборі), не припустила зневажливого ставлення до єпископів і визначила місце єпископа в Церкві як найбільш відповідальне і почесне»... «Коли й тепер формула „єпископ є вищий духовний керівник” дає комусь з єпископів думку про „право” лише, а не про обов'язки, коли й тепер є ті зловживання правами, що мали місце раніше, то ясно, що треба боротися із зловживаннями. Але як боротись? Не зменшенням прав єпископів взагалі, не утворенням „радоправства”, не приниженням авторитету і значення єпископів в Церкві, а точним і ясним визначенням їх прав і обов'язків; постійним усвідомленням самих єпископів в тому, що вони не над Церквою і не над Радою, а з Церквою і з Радою; що з Радою вони розділяють всі права і обов'язки... Читайте пакти наказів про єпископське служіння в Церкві... Дотримуйтесь лише цих пактів, аби вони не на папері лише були записані, а втілювались в житті й діяльності єпископа, і тоді єпископи будуть творити своє служіння з радістю, а не зідхаючи». (Церква і Життя. Ч. 2/7 1928 р., стор. 103. Підкресл. наші.).

«Коли вже в вищих представниках УАПЦеркви (єпископах), — пише митрополит В. Липківський, — більше виявились людські немочі, ніж сила Божя, то що вже казати про нижче парафіяльне духовництво»? І далі подає характеристику цього духовництва УАПЦ, досить невідрадну, ближче не зостановляючись над причинами такого сумного стану. «Треба визнати, — пише митрополит,

— що УАПЦ після оголошення автокефалії залишилась не тільки без єпископів, але й без священників. З тихонівського духівництва дуже мало приєдналось до УАПЦ, і вона завжди відчувала великий брак пан-отців і мусіла приймати всіх, хто тільки виявляв бажання. В пан-отці пішло багато учителів і просто грамотного селянства, переважно молоді, що мало ще мала спільности з церковним служінням; короткотермінові курси чи приватна підготовка — могли надати їм лише поверхові знання, потрібні для церковного служіння... Хоч би як вони щиро ставились до свого служіння і ним захоплювались, їх мала підготовка тяжко відбивалась на їх церковній праці. А багато ж пішло ще просто за шматком хліба, чи з інших земних міркувань; такі зразу робились лише механічними виконавцями треб. Пан-отців — свідомих працівників, організаторів своєї церкви-парафії, пастирів своєї отари — було мало. Крім того, пан-отці УАПЦ теж в більшості не були обранцями парафій, бо не було з кого й обирати, а хоч би якого-небудь мати; були надіслані від Повітових (Округових) Рад, чи й так самі заблукали, а тому з парафіями не мали ніякого зв'язку. Плинність, як тепер кажуть, духівництва теж була великою хобою УАПЦ; рідко який пан-отець засиджувався на парафії більше року, а то побуде місяць-два і плине далі».

«Мала спільність українських пан-отців зі своїми парафіями і взагалі з УАПЦ, — продовжує митроп. Липківський, — особливо сумно виявилась, коли припекло сонце комунізму, і поплило на духівництво проміння всяких обмежень. Тоді духівництво УАПЦ найбільше стало писати в часописи заяви про зречення сану, часто навіть ганебні й безсоромні, самі себе звали шахраями. Це була тяжка спокуса для УАПЦ, яка показала, що свого справжнього духівництва, як представництва церкви-парафії, УАПЦ ще не встигла утворити, а користалась в більшості „нальотчиками"... Правда, безмірно тяжкі умови праці церковної на селі могли примусити до зречення і чесних працівників. З задоволенням треба сказати, що **все-таки є пан-отці, які самовіддано працюють, а немало зазнало і тяжких страждань на засланні і навіть мучеництва під розстрілом.** Утворити справжнє духівництво, зосередити на ньому церковну благодать — це для УАПЦ справа майбутнього. Досі вона не мала ні сили, ні змоги цього зробити, і це безумовно була велика хиба в житті УАПЦ досі; нижче духівництво УАПЦ було тяжкою болячкою на її тілі» (З розд. VII Історії Церкви. — „Відомості Ген. Церк. Упр. УАПЦ на Вел. Британію". Грудень 1951 р., стор. 14).

Трудно сказати, що розумів митрополит Липківський під „утворенням справжнього духівництва УАПЦ, на якому була б зосереджена церковна благодать". Вище у нас була мова про „Прилюдну Заяву до всіх церков ВПЦРади УАПЦ", автором якої був В. М. Чехівський і яка була зачитана на Вел. Мик. Зборах 25-30 травня 1924 р. та ними стверджена з ухвалою вжити всіх заходів

до її поширення. В цій „Прилюдній Заяві” висловлено погляди, що в УАПЦ нема зовсім духівництва, а є тільки священодіячі. Розвиток цієї думки знаходимо на тих же Вел. Мик. Зборах 25-30 травня 1924 р. в доповідях на тему „Громадський стан священослужителів УАПЦ” прот. М. Хомичевського і В. М. Чехівського та в дискусії по заслуханні цих доповідей і принятих резолюціях Зібрання.

З-посеред туманних фраз і недомовленостей, зрозумілих в умовах обміркування поставленого питання при безбожній державній владі, справа духівництва в ідеології діячів УАПЦ представлялась в основному так. УАПЦерква прагне до визволення трудящих від усякого роду гноблення. Священодіячі в ній не є жодним професійним станом, чи кастою, яка прагнула б до визиску вірних на свою користь. Священодіяння їх в Церкві не являється матеріальним засобом для їх існування, не являється певною професією, а „лише найвищим піднесенням творчого морального християнського життя людини”. Як кожен віруючий мірянин УАПЦ, — так і „священослужителі її, діючи в межах Церкви на підставі закону про відокремлення Церкви від Держави, являються в той же час свідомими громадянами УСРР, що, згідно з ідеологією УАПЦ, непохитно прагнуть до оновлення громадського життя всесвіту на підставі законів соціалістичної правди для визволення не-свідомої людности від усякого затемнення розуму джерелігійним суєвством, а тому повинні бути визнані корисними культурними працівниками у всесвітньому масштабі”. Через те і священодіячі, як кожний член УАПЦ, а одночасно громадянин УСРР, повинні користуватись рівними правами з усіма громадянами Укр. Республіки, бо приналежність до тої чи іншої релігійної, чи антирелігійної, течії, згідно з пролетарським законом, є правом лише особистого морального переконання кожного громадянина. В той же час в справі практичного переведення в життя побажання, щоб служіння священника не було професією і джерелом матеріального його існування з родиною, пропонувалось, аби священники участю в кооперативній праці, культурно-освітній, ремісничій включались в трудовий елемент держави і не вважались владою елементом нетрудовим. В дусі такого розуміння положення священодіячів в УАПЦеркві і в УСРР мала Президія ВПЦРади скласти меморандум до Радвлади, тези якого ухвалено було, крім того, поширити посеред Округових церков до відома і керівництва священодіячам в їх праці. (Протокол Вел. Мик. Зборів ВПЦР 25-30 травня 1924 р., стор. 40-43).

Очевидно, що ідеологам УАПЦ, які в утворенні ідеології УАПЦ взагалі звертались до неповторних часів первісного християнства, вставали в уяві образи перших апостолів, особливо в посланнях Апостольських ап. Павла, який не раз писав про утримання себе власною фізичною працею: „Срібла та золота або одежі ні від кого не жадав я. Самі ж ви знаєте, що потребам моїм і тих, хто

бував зо мною, служили оці мої руки (Діян. XX, 33-34. Пор вн. Діян. XVIII, 3; 1 Сол. II, 9; 1 Кор. IV, 12; 2 Кор. XI, 9; 2 Сол. III, 8). Але у самого ж апостола Павла маємо оправдання й незатруднення священидїача іншою якою професією, чи працею. „Чи не знаєте, — каже він, — що хто править служби Божі, ті від храму живляться; і хто доглядає жертівника, ті від жертівника одержують частину. Так і Господь наказав тим, що проповідують Євангелію, жити з благовістнування” (1 Кор. IX, 13-14). В історії християнської Церкви у різних народів ця засада щодо удержання духовенства Церквою запанувала, але це зовсім не було рівнозначним з утворенням в Церкві духовного стану, як якоїсь професійної касти.

Без сумніву, концепції діячів УАПЦ про громадський стан священослужителів УАПЦ викликували тільки усмішку у Баліцького, Карина і др. службовців ДПУ: Церква з її ідеалістичним світоглядом була найпершим ворогом режиму з його матеріалістичним світоглядом марксизму-ленінізму. Отже утворення „справжнього духівництва” в УАПЦ залишалось мрією її ідеологів, а дійсне життя революційної доби топтало ці мрії, ставлячи одначе свої вимоги в задоволенні насущних церковних потреб.

Першою такою потребою, як би не розуміти служіння священника в Церкві під сучасну пору, потреба в кандидатах священства, брак яких відчувався болісно увесь час, про що пише й митрополит Липківський. І церковна влада мусіла дбати про підготовку цих кандидатів. В перших часах після Київського Собору 1921 року існувала в Києві пастирська школа УАПЦ, яка „випустила, — доповідав на Вел. Мик. Зборах ВПЦРади 1924 р. В. М. Чехівський, — значну кількість священидїачів, але скрутний матеріальний стан не дав можливості розвинути справу підготовки священидїачів на належну височінь” (Протокол Зборів, стор. 38). Не знаємо докладно, коли ця школа припинила своє існування з причини недостатків засобів на її удержання, але думається, що вона, виникнувши ще в часі неорганізованости Радвлади на Україні, все одно не утрималась би без дозволу на неї влади. В дальнішому ми все бачимо клопотання Президії ВПЦР перед Урядом в Харкові про дозвіл на відкриття в Києві пастирсько-богословської школи УАПЦ. На придбання і утримання помешкання для цієї школи встановлено було ВПЦРадою переводити окрему збірку пожертв по церквах УАПЦ тричі на рік: в неділю Вербну, на Великдень і в день св. Тройці; з цих пожертв, надсланих до ВПЦР, складався освітній фонд, який Президія ВПЦР не мала права витратити на інші потреби, як тільки на організацію пастирсько-богословської школи. Старання перед урядом про дозвіл на відкриття пастирсько-богословської школи осягли того успіху, що „Осередковий Уряд в Харкові дав свою **принципову** згоду на відкриття такої школи Голові Президії ВПЦР еп. Ромоданову і казав надіслати докладну програму дисциплін в школі та пообіцяв увійти в зно-

сини з Київським місцевим урядом, щоб останній допоміг ВПЦР в справі підшукування помешкання під школу” (Проток. зас. Президії ВПЦР 21 січня 1927 р.). Зустрічаємо потім відомості з грудня 1927 р., що дозвіл на відкриття школи був даний, але не на ім'я ВПЦР, тільки на приватний якийсь комітет на чолі з еп. Я. Чулаївським. Чи ж була врешті відкрита до ліквідації УАПЦ ця пастирсько-богословська школа в ній, даних не маємо.

Одночасно з клопатами про дозвіл на відкриття богословської школи, Президія ВПЦР виступала з просьбами до Уряду про дозвіл на організацію по церковних округах УАПЦ короткочасних богословських курсів для підготовки кандидатів священства, а також про дозвіл друкувати на шапірографі і розсилати по парафіях богословські лекції і проповіді церковні (для заочної пастирсько-богословської освіти). На це була урядова відповідь: „При наявності пастирсько-богословської школи, на відкриття якої буде дано дозвіл, не вбачається потреби в округових пастирсько-богословських короткочасних курсах, а проповіді й лекції можна друкувати в журналі Церква і Життя” (Ibidem).

При таких скрутних обставинах щодо шкільної підготовки кандидатів священства, виникла думка про „учительство”, як засіб підготовки на священника, по зразку Христа і апостолів. Пропагатором цієї думки був особливо В. М. Чехівський. Єпископи по своїх округах, священники в парафіях мали б шукати побожних учеників, що мають нахил присвятити себе служінню Церкві, брали б таких під свою духовну опіку і керували б в їх освітній підготовці до пастирства, практично-літургичній — до священодійства. Для переведення такого „учительства” треба розподілити між єпископами працю по складанню популярних матеріалів з богословія й інших церковних наук, які були б підручними в керуванні учениками; треба скласти каталог книжок для богословської самоосвіти, видати збірник проповідей. На пленумі Малих Зборів ВПЦР Ради 28-30 грудня 1926 р. була дискусія в церковно-освітній справі підготовки до священства і підвищення освіти вже діючого священства. В цій дискусії чути було й критичні голоси щодо успіхів з учительства в справі здобуття кандидатів на священство. Прот. Пухальський (Конотоп) казав: „Школа в першу чергу. Учителство нічого не дасть. Без школи через 25 років не буде ні одного освіченого священника”. А коли В. М. Чехівський сказав, що у цього зневіреного промовця „нема підстав і досвіду для таких тверджень”, то о. Пухальський заявив: „Я й другі священники підготовляли по принципу учительства священників; тепер і вони плачуть, і ми плачемо від них. Одна школа дасть реальні наслідки; заклик до учительства цього не дасть”. Збори, визнавши в резолюції по церковно-освітній справі за першу вимогу заснування богословської школи УАПЦ, ухвалили: „Крім того, доручити ВПЦР подати конкретного наказу Округовим Радам звернути особливу увагу на підняття до вищого ступня учительства по

Округах у виді короткочасних богословських курсів, лекцій, бесід на різні теми й з'ясування Євангелії, утворення коротких доповідів, підручників, видання промов і т. інше. Для провадження цього завдання в життя закликати всі інтелектуальні сили центрів і периферій" (Протокол Пленуму Малих Зборів ВПЦР 28-30 грудня 1926 р., стор. 18-19). Як ми вже бачили, на короткочасні богословські курси по Округах не було дано згоди Радвладою.

25 жовтня 1923 р., під час поширених Зборів Малої Ради УАПЦ, відбулась перша Всеукраїнська нарада священодіячів, яка винесла свою ухвалу про доцільність систематичного функціонування пастирських нарад в УАПЦеркві. Ця ухвала підтверджена була Вел. Мик. Зборами ВПЦРади 25-30 травня 1924 р., які визнали пастирські наради доцільними і корисними для самоосвіти священників (Протокол назв. Зборів, стор. 47). Оскільки пастирські наради духовенства бували корисними в житті УАПЦеркви, за приклад може послужити пастирська нарада духовенства Вінницької Церковної Округи, що відбулась 13-14 грудня 1926 р. (в час подорожі архиеп. Вінницького К. Кротевича в цілях місійних до далекого Семіріччя). Нарада духовенства Вінницької Округи звернула особливу увагу на взаємовідносини поміж священниками, на дезорганізаційні виступи де-яких священників, на моральний і матеріальний стан духовенства й т. ін. й винесла такі головні резолюції: 1. Визнати неприпустимим факт відсутності на нараді більшості духовенства й запитати через оо. Благовісників кожного зокрема священодіяча про причини такої відсутності; 2. Звернути пильну увагу всього духовенства на те, що, дякуючи відсутності зв'язку з центром і недисциплінованості самих священодіячів, вноситься певна дезорганізованість в справу, від чого страждає в першу чергу само духовенство, й закликати всі здорові церковні інтелектуальні сили прийняти найактивнішу в церковному житті участь для впливу й підтримки слабших і похитлих своїх собратів; 3. З'ясувати в доступний для віруючого населення спосіб надзвичайно тяжке матеріальне становище священодіячів нашої Церкви, з залишенням навіть де-якими діячами своїх посад з причини відсутності найнеобхідніших засобів до життя їх родин, і просити віруючу людність більш уважно поставитись до добровільних внесків на утримання причетів; 4. Признати неприпустимим, антицерковним, нехристиянським, надзвичайно шкідливим для церковної справи свавільне одвідування священниками, без відома о. Благовісника, парафій УАПЦ з метою захопити їх; в разі допущення цього, притягувати до відповідальності і в самий суворий спосіб карати, включно до усунення з посад і виключення зі списків духовенства УАПЦ; 5. Визнати обов'язковим, аби по всіх парафіях Округи було заведено в церкві загальні співи. Нарада виробила план розподілу Округи на 14 благовісницьких районів і відзначила віддану працю Голови Комісії по унормуванню життя Вінницької округи бр. Ю. М. Машкевича, якому вислови-

ла щиру подяку. Президія ВПЦРади всі ухвали Народи духовенства Вінницької Церковної Округи ствердила, а бр. Ю. М. Машкевичу, що „в тяжких умовах життя Вінницької Округи зберіг її від занепаду й розпорошености”, ухалила видати грамоту від імені ВПЦРади (Прот. засід. Президії ВПЦР з 11 січня 1927 р.).

Мимо того, що пастирські наради духовенства були такі корисні, а відбувались, як бачимо, часом і з ініціативи мирянина, хворобливий страх перед „кастовістю” духовенства та порушення засади „соборноправности” викликавав, бувало, акцію в УАПЦ проти улаштування окремих пастирських (і єпископських) нарад. На Вел. Мик. Зборах 11-13 травня 1927 р., при обговоренні доповідей з місць і членів Президії про сучасний стан церковного життя УАПЦ, бр. В. М. Чехівський в промові казав: «Доповідачами з місць, а також Президії ВПЦР, поставлено ті гасла, що сприяли б піднесенню нашого церковного життя. Де-хто говорив про дисципліну, але навіть не з'ясовано, що треба розуміти під тим фетишем — дисципліною. Що ж треба розуміти під дисципліною церковною? Захоплення нашою справою, творча праця — головніша умова успіху праці. Ніякий примус і ніякі накази не піднесуть нашого церковного життя. „Будь образом, будь прикладом для вірних” є Альфа і Омега нашого життя. Є в нашому Статуті інший пакт про збори духовенства; він не з'ясований. Раніш цього не було, а зараз ця форма зборів, Народи духовенства набірає сили. Треба з'ясувати: що ці Народи можуть дати нашій Церкві? У нас нема касти, й Народи духовенства не мають жодних привілеїв; в них виявляється нахил до утворення кастовости, замкнутої корпоративности. Напр., єпископські наради перед самими Вел. Мик. Зборами відібрали той час, який треба було б дати Малім Зборам ВПЦР (Пленуму Президії ВПЦР) . . . Відчувається загроза кастового партійного панування, бо в минулому Церкві провід верхів завжди переходив в панування та захоплення волі цілої Церкви. Що ж у нас духовенство? Самі вирази „духовенство і миряни” не є вірні вирази; вони безпідставні; ці розподіли не є навіть християнські, бо всякий християнин живе духовно. (Чи не є це наближення до науки про загальне священство християн? І. В.). Раніш в це поняття „духовенство” входили дочки, матушки, родини священодіячів; треба берегтись кастового угруповання, що омертвило життя Церкви в минулому». Тут предсідник Зборів єпископ К. Малюшкевич зупиняє промовця, але В. Чехівський протестує, і Збори просять його продовжувати далі. Промовець вимагає, щоб наради єпископські й пастирські були відкритими для всіх вірних, бо «особливо треба дбати про розвиток самодіяльності Церкви, розвиток участі в церковній діяльності всіх членів Церкви» . . . Думки В. Чехівського знайшли свій вираз в наступній ухвалі, прийнятій Вел. Мик. Зборами в засід. 13 травня 1927 р.: «Єдність і суцільність в керівництві церковним життям не можна порушувати подвійністю органів керівництва; отже наради церков-

них діячів того чи іншого звання не являються формою кастового відокремлення духовенства, але лише сприяють піднесенню творчості його, і тому не повинні вести рівнобіжної роботи з органами церковного керівництва й засвоювати собі їх функції; ці наради не повинні бути замкненими, крім справ персональних, переживань соромливості. На нарадах можуть бути присутніми члени Церкви, що й не належать до кола діячів, які чинять нараду» (Протокол назв. Зборів, стор. 56).

Коли відбувалась Всеукраїнська Нарада УАПЦ 1-3 вересня 1926 р., скликана з дозволу Радвлади єпископами для рятування УАПЦ після погрому її керівничих органів державною владою, то вже на тій Нараді принята була (треба думати, що на вимогу ДПУ) ухвала про необхідність перевірки персонального складу священодіячів УАПЦ Церкви. Цю ухалу ствердили Вел. Покр. Збори УАПЦ 25-30 жовтня 1926 р., доручивши Президії ВПЦРади розробити ясну інструкцію для переведення перевірки складу духовенства УАПЦ. На Малих Зборах ВПЦР 28-30 грудня 1926 р. ця справа перевірки персонального складу духовенства розглядалась як «накреслення засобів до оздоровлення духовенства УАПЦ Церкви». На засіданні Президії ВПЦР 2 березня 1927 р. було заслухано проект інструкції для переведення перевірки складу духовенства УАПЦ і ухалено: «Протягом більш п'яти років до складу УАПЦ приймалося, або з-посеред вірних висвячувалося служителів Церкви іноді без уважного відношення до них з боку керуючих органів УАПЦ, без перевірки відомостей про їх минулу діяльність, про їх придатність до церковної праці, без належних іспитів і навіть без персональних документів. В наслідок цього УАПЦ стоїть перед фактами не завжди задовольняючого стану духовництва УАПЦ з боку: а) Морального (п'яцтво, розпуста, нечесність з собою та інші форми аморальності); б) Освітнього (повна відсутність богословських знань, невідготовленість до діла захисту віри й Церкви, до служіння Церкві словом); в) Церковно-ідеологічного й церковно-адміністративного (нерозуміння церковній дисципліні, використовування Церкви для завдань нецерковних — антирелігійних, власницьких, політичних). Все це шкідливо відбивається на УАПЦ, зменшує в очах віруючих її ідейну височінь і чистоту, зменшує її авторитет взагалі. Для піднесення життя УАПЦ і авторитету її священодіячів визнати потрібним перегляд всього сучасного персонального складу духовенства УАПЦ. Підставою для цього вважати: а) вчення Христової Церкви про служителів її, зокрема слова ап. Павла (1 Тим. III, 2-10, 12-16; 2 Тим. II, 15; Тит. I, 7-9; 1 Кор. V, 13); б) канони УАПЦ; в) ухвалу Всеукр. Наради представників УАПЦ 1-3 вересня 1926 р.; г) ухвалу Вел. Покр. Зборів 1926 р.» Далі в ухвалі говориться про те, що перевірка проводиться на всій Україні, обіймає єпископів, священників і дияконів та повинна закінчи-

тися до Вел. Покр. Зборів 1927 р., або до 2-го Бсеукр. Церк. Собору. Визнаючи за цією перевіркою велике значення для УАПЦ, Президія вважала потрібним ще раз почути в цій справі голос Округових Церков, а тому рішила проект інструкції розіслати на розгляд Округових Церковних Рад, з тим, що остаточне затвердження інструкції для перевірки складу духовенства відбудеться на Вел. Мик. Зборах ВПЦР 1927 р., а підготовча робота по перевірці повинна бути вже тепер розпочата (укладання списків священодіячів і затребування від них та зібрання потрібних персональних документів) Окр. Церковними Радами (Протокол засід. Президії ВПЦР ч. 20/40, з дня 2 березня 1927 р.).

Справа перевірки персонального складу духовенства УАПЦ викликала велике заворушення в житті Церкви, як свого роду „чистка” посеред духовенства, яку мали перевести церковні органи. Дійсно, п. 11 проекту інструкції встановляв: «Перевіряючи священодіяча УАПЦ у всіх відношеннях (з боку релігійного, морального, освітнього, церковно-ідеологічного, церковно-адміністративного й церковно-громадянського), Церковно-Перевірочна Комісія зараховує його до одної з трьох категорій. До першої категорії — осіб бездоганних і цілком придатних до праці в УАПЦ, до другої категорії — осіб, що потребують допомоги з боку Окр. Ц. Ради й духовного керівництва для виправлення й піднесення, до третьої категорії — осіб зовсім не придатних до праці в УАПЦ і підлягаючих усуненню зі складу духовенства УАПЦ». На Малих Зборах ВПЦР 10 травня 1927 р. і Вел. Мик. Зборах ВПЦР 11-13 травня „Інструкція для перевірки персонального складу духовенства УАПЦ” стала предметом критичного обговорення. П. 11 про розподіл працівників на категорії був скреслений, як такий, що „тяжко впливає на душу людини”; замість нього вказано було робити індивідуальний підхід при перевірці кожного діяча. Було постановлено, що перевірка повинна відноситись тільки до церковної діяльності священодіяча, а не всього попереднього його життя, що не є завданням церковних органів; признано також, що не є справою Церковно-Перевірочної Окр. Комісії накладати кари, для чого існують церковні суди, до яких і скеровуються такі справи Комісією, раз вона знайде потрібні матеріали і факти для передачі церковному судові. Включено було до перевірки і „штатних дяків”, себто таких дяків, що „спеціально виконують свої дяківські обов'язки, обрані парафією і стверджені Окр. Церковною Радою”. Слід зауважити, що в тих часах дяка, а особливо дяка-диригента тяжко було діставати. Статистичні дані, які наводить архієп. К. Малюшкевич, говорять, що в 1914 р. дяків в Україні було 10.793, а в 1927 р. — 4.574; зменшення на 6.219; легше було найти два священники на парафію, ніж одного дяка („Церква й Життя”, ч. 7, 1928 р., стор. 106). З такими поправками Вел. Мик. Збори 1927 р. ствердили Інструкцію для перевірки персонального складу духовенства УАПЦ. (Проток. Вел. Мик. Зб. ВПЦР з 11-13 травня 1927 р., стор. 63-65).

У треті роковини після Всеукраїнського Церковного Собору 1921 р. Президія ВПЦРади видала відозву „до всечесних єпископів, чесного священства та всього у Христі братерства”, яку підписали — Почесний Голова митр. В. Липківський, Голова — протод. В. Потієнко й члени: архієп. Н. Шараївський, прот. М. Хомичевський, прот. Я. Кавушинський, прот. Д. Ходзицький, П. Антипчук, Г. Вовкушівський, М. Свідерська і П. Гордовський. В цій Відозві ВПЦРада, пригадавши коротко шлях визволення Української Православної Церкви з революцією 1917 р. і як дійшли борці за це визволення своєю твердістю, непохитністю, однастайністю в праці до Всеукр. Церк. Собору 1921 р., після якого почався розквіт і зріст УАПЦеркви, впадає далі в сумний тон і каже: «Але і в нашій святій Церкві, що заснована на чистій науці Христовій, на щирій вірі народній, і своїм устрієм та своїми канонами життя рішуче порвала з різними мирськими звичаями владолюбства, хитрощів, особистих рахунків, прислужництва, шпигунства та зради, на великий жаль і сум, стали вже за цей час виникати темні випадки всіх цих земних звичаїв, занадто шкідливих для життя нашої Церкви... Отже на всі ці випадки ухилень від принципів і ідеалів нашої Церкви ми повинні й зараз уже звернути саму пильну увагу, поставити їх перед власні очі, бо доки ще вони малі, легше буде їх лікувати». Далі ВПЦРада вказує у Відозві ці сумні прояви в житті УАПЦеркви, надзвичайно для неї шкідливі. Це — зречення від праці в УАПЦ і взагалі від Церкви і віри священників і дияконів УАПЦ, що подають про це і в часописах для всенародньої публікації, при чім додають часто і виправдання свого чину, що, мовляв, «думаю знайти в УАПЦ щось нове, світле, а знайшов багато того самого темного». «Інші, як справжні іуди-предателі, не задовольняючись цим виправданням, не соромляться прилюдно заявляти, що вони ніколи й не вірили в Бога, а увесь час свого священства обманювали народ за полівські прибутки, надалі ж вже не хочуть обманювати й прилюдно заявляють себе безвірниками». «Велику шкоду, — за словами Відозви, — приносить УАПЦеркві і звичайна у працівників її байдужість, роз'єднаність, самотність, відсутність спільности в праці та взаємної допомоги в біді. Може б не було таких випадків зречення наших працівників від Церкви і віри, коли б наші священники й церковні працівники не були такими самотніми, коли б в братерстві жили, спільно працювали, один одного підтримували... Самим звичайним приводом для зречення від церковної праці це є скрутний матеріальний стан наших працівників... Але ж, брате, — звертається до священника ВПЦР у Відозві, — коли ти не дбаєш навіть про впорядкування матеріального стану своєї парафії, не хочеш хоч трохи прикласти праці, щоб вивести її з хаотичного безпораднього стану, ти перш за все підриваєш свій власний добробут, рубаєш гіляку, на якій сам сидиш. Але ж, крім свого добробуту, коли ти дійсний церковний діяч, ти повинен дбати і про керуючі церковні осередки і твою парафію робити твердою мате-

ріальною базою й для допомоги своїм керуючим органам. Отже дбайте, брати, про впорядкування матеріального стану своїх парафій, про підтримку керуючих органів — Рад, своїх єпископів, про виконання фінансових завдань своїх керуючих органів, старайтесь про своєчасні й систематичні внески на них, і цим ви підтримаєте й свій матеріальний стан. Вже 5 років наша Церква бідкається в цьому матеріальному хаосі, пора вже взятись за утворення в ньому певної системи і порядку».

Як бачимо, Відозва до духовенства і вірних ВПЦРади, з нагоди трьохріччя від Собору 1921 р. і відновлення на ньому ієрархії, наводячи ряд сумних проявів з стану духовенства УАПЦ, винуватим за такий стан складає найбільше на саме ж духовенство нижче по селах, яке було й, за виразом митропол. В. Липківського, „тяжкою болячкою на тілі УАПЦ”. «Безумовно, — читаємо ще в тій Відозві, — ми тепер переживаємо той час, про який казав Предтеча Христов Іоан, коли „лопата в руках Господа”, і Він віє на Свому току, одвіває полу від пшениці (Мтф. III, 12). Ця лопата для нашої Церкви дуже навіть корисна» ... Чи потріба в такій „лопаті” для відвіання половини від пшениці в духовенстві УАПЦ ще збільшилась за три роки від осінньої Відозви 1924 р. ВПЦРади, коли ВПЦРада на Велик. Мик. Зборах 1927 р. затверджує Інструкцію для перевірки персонального складу духовенства УАПЦ-Церкви?

Не маємо відомостей, чи ця перевірка була переведена до кінця, і які були висліди її, але матеріали з церковного життя УАПЦ після 2-го Всеукр. Церк. Собору в жовтні 1927 р. підходять з іншого боку до справи стану духовенства в УАПЦ, освітлюють цю справу сумних проявів в житті й діяльності духовенства інакше, беручи в оборону нижче духовенство в його гіркому правному, моральному й матеріальному стані, в якому винувате далеко й далеко не само духовенство.

В доповіді про духовне керівництво УАПЦ на Малих Зборах ВПЦР, що відбулись 6-8 березня 1928 р., митрополит Миколай Борещький доповідав, що єпископські наради і наради пастирські, які переводив митрополит, змалювали йому сумне положення в Церкві цих працюючих її. «Це слуги за все, без догляду й допомоги. Самотність, знесилення, безпорадність, байдужність. **Закінчені в глухі села, відірвані від світла й тепла культурного життя, а найбільше так званім „правом соборноправности”, яку в уявленнях людських із дорогоцінного дару Христового злі елементи нашої Церкви перетворили в безмежну сваволю, — от стан нашого ідейного священства, змалюваний устами самого священства**” („Церква й Життя, ч. 1/6 за 1928 р., стор. 38).

«Що скажу про місце священника в парафії? — ставить собі запитання архієп. К. Малюшкевич (в доповіді на Вел. Мик. Зборах ВПЦР 1928 р.) і відповідає, — колись говорили наші люди: „Полові є спокій і сите життя”. Велика доля правди у цих сло-

вах була. Частина духовенства жила надто ситно й надто спокійно. Яке ж прислів'я складе наш нарід тепер про життя священика? Ось що пише мені про своє становище один з священиків Київщини: „На протязі року білого борошна в хаті не бачив, бо купити нема за що; по тижнях нема хліба чорного в хаті, а то й картоплі. Пішов по хатах з молитвою, а люди кажуть: „Он дивись, пішов старцювати“. Про утримання парафії не говори, а за треби дають — по 30 копійнок за похорон, за охрещення 5 коп., а шлюб і даремно. Гине священик, гине з ним його дружина, гинуть і діти з ними“. А ось другий лист більш загального характеру, але про те ж саме „життя неможливе“. Ніхто не був готовий до того, що доводиться переживати. Священики продають останні корівки, залишають дітей без молока, продають останні речі. Дологоги нема ні від кого. Окр. Ц. Ради в б'йшості умивають руки, відмовляються допомогти своїм священикам. Що далі буде? Невідомо, а наслідки вже тепер є. Всі священики зажурені, нема бадьорости, повішали голови. Отакий матеріальний стан, така „ситість“.

Який же моральний стан, який спокій? Ось про цей стан пише в листі до ВПЦРади сам священик: „Що ви порадите священикові такої парафії: село має 290 дворів, з них 52 безвірницьких і 60 сектантських. Село п'яне, самогон варять через одну хату, п'яні не тільки дорослі, а й діти... Церкву відвідують раз або два на рік, а то й зовсім не бувають... Нема ні одної сем'ї в селі, до якої б священик міг би піти і поділитися з нею думками своїми, де міг би одвести душу і хоч трохи заспокоїтись. І жахаєшся і з розуму сходиш“...

Що ж далі буде? що робити священикам? Хотілось би думати, що це виключне явище, але, на жаль, листів приблизно з такими скаргами я маю немало. Додайте до цієї „ситости“ й „спокійности“ особливий громадянський стан священика, його **безправність**, пригадайте, як тяжко священикові віддати дітей своїх до школи, а коли всіма правдами й неправдами це навіть і удасться, то як тяжко цим дітям затриматись у цій школі через високу платню, перевірку соціального складу учнів і т. ін. і т. ін.; пригадайте, скільки через це буває родинних драм, коли дружина розлучається з чоловіком, щоб урятувати дітей, коли діти відрікаються батьків, аби скінчити школу, то, здається, — картина стану священика буде ясною. Але ж ні, ця картина далеко не повна. Як це не дивно, найбільш темні фарби накладає на цю картину положення священика в самій парафії, відношення до нього парафії, місце його в парафіяльному житті...

Яке ж дійсне ставлення парафії до священика? **То є ставлення господаря до наймита.** „Це наш наймит“ — ось що знає парафія. Як наймитові, йому можна наказати, як наймита, його можна найняти на певний час; з ним можна поторгуватись, наймаючи; його можна, коли захочеться, без суду, без обвинувачування

звільнити. Та священник ще й не звичайний наймит, бо звичайний наймит знаходиться під охороною закону і своєї спілки, його не можна окривдити безкарно. А це наймит, що стоїть поза законом, Йому можна платити, можна й не платити: ніхто нічого за це не скаже. А коли він сам покине парафію, на його місце хутко другий найдеться. Коли священник наймит, то ясно, що він не має права втручатись у парафіяльне життя, не має права бути членом Окр. Ц. Ради, Парафіяльних Зборів, втручатись у справу фінансову, свічкову, взагалі в церковне господарство, бо це діло хазяйське. Повна безправність у парафії — ось його місце за думкою частини членів Церкви. На Київщині ця думка засвоєна парафіянами більш, ніж на теренах інших Округових Церков. Цим відношенням до нього, як до наймита, определяються до де-якої міри і вимоги парафії до священника, як до пастиря і учителя. Ясно, що наймит не може бути й не повинен бути пастирем і учителем. Гарно, голосно служити, хрестити, вінчати, навіть говорити промову — це він повинен, але не вчити, не наставляти, не докоряти, не втручатись у життя своїх парафіян, не виправляти моральних хиб, бо хазяї цим можуть образитись. У нас витворився навіть особливий термін — „дати промову”. Це значить сказати щось гучне, блискуче, тріскуче, цікаве.

Хто винен у такому становищі священника? Певне, найбільше винна наша загальна некультурність, бо подібного явища ви не знайдете в народів культурних. Певне, винне становище Церкви, — а, значить, і священників, — у минулому, коли Церква була частиною держави, державним апаратом, а священник урядовцем, а в парафії господарем і паном, через те тепер тяжко йому знайти своє належне місце» . . .

Доповідач вважає одначе, що посилатись на такі загальні причини значить відмовитись від виправлення хиб. Треба шукати причин фальшивого стану священників УАПЦ десь ближче, десь „коло нас, а може і в нас самих”. Завинило в цьому, за словами архієпископа К. Малюшкевича, само вище духовне керівництво Церкви, з уст якого на Зборах ВПЦР не раз доводилось чути людям: „Ви хазяї, а ми слуги; що ви скажете, те й буде, те ми й будемо робити”. Винні й самі єпископи, бо ніколи, ні на одних Зборах не запротестували, не сказали, що це не християнське розуміння взаємовідносин між священником і Церквою. Винні і самі священники, бо де-хто з них і сам дивиться на себе, як на наймита, та по суті й був наймитом. Не один з них говорив громаді: заплатите, то зроблю. І коли парафія просила його допомогти, напр., в справі реєстрації, то він казав: я найнявся у вас в церкві служити, а не за писаря. Оце „найнявся” і виявляло в ньому наймита. Має значення в положенні священника й нерозуміння державних законів. Держава обмежила священника в громадських правах, а це обмеження за нерозумінням де-які парафії перенесли й на парафіяльне життя. А „найважлишою причиною (сумного стану священника

на парафії) безумовно являється **нерозуміння соборноправности**", але про цю причину мала бути на тих же Вел. Мик. Зборах 1928 р. окрема доповідь.

В кінці своєї доповіді архієп. К. Малюшкевич подає накази про служіння священика, прийняті в УАПЦеркві: 1. Пресвітер, себто священик, є перший слуга Божий у своїй парафії і духовний кривник-пастир її; 3. Священик, як обирається, так і звільняється парафіяльним церковним собором, згідно з наказом цього собору, з відома і за згодою Окр. Церк. Ради; 10. Священик, як почесний голова і перший порадник, працює в Парафіяльній Раді й, допомагаючи їй у праці, користується правом голоса, нарівні з усіма її членами; 19. Вся Рада вживає всіх заходів, щоб могло виявитися у всій повноті служіння всіх священиодіячів парафії; 22. Парафіяльні собори й ради дбають, щоб члени причету, замість платні за треби, одержували постійну що-місячну допомогу для життя; 24. Парафіяльна Рада мусить забезпечити священиодіячів помешканням, паливом, а також виплачувати за причет державні податки.

«Переведіть у життя ці пакти наказів, — казав доповідач, — освітлюйте це питання на ваших зборах, у нашому журналі, в наших інформаціях, і ви зробите велике діло Церковне». На закінчення архієп. К. Малюшкевич висловився, що подані ним в доповіді сумні явища з стану священства в УАПЦ не є загальною нормою для всіх. «Є в Українській Церкві немало світлих, чистих, натхнених благодаттю Божою пастирів Церкви; немало й парафій, де люблять і шанують своїх пастирів і дають їм змогу здійснювати їх служіння». („Церква й Життя". Ч. 7/2 1928 р., стор. 103-108).

Впродовж цього оповідання нашого про внутрішнє життя УАПЦеркви ми не раз вже в наших джерелах зустрічались з закидами супроти засади соборноправности, яка в практиці церковного життя, при неналежному розумінні її, вела часто до сваволі, анархії і хаосу в церковному житті на місцях. Так, митрополит Василь Липківський, що був найбільшим посеред ієрархів УАПЦ прихильником „всенародної соборноправности", відчувши на собі, як ми бачили, владу „ляіка" М. Мороза, прийшов в своїх мемуарах до висновку, що УАПЦ не мала можливости „досягти справжньої всенародної соборноправности, а досягла лише хіба „радоправія", та й то куцого, та й ще під постійною небезпекою антихристового меча» . . . Митрополит Миколай Борецький в своїй доповіді про духовне керівництво УАПЦ на Малих Зборах ВПЦР в березні 1928 року застерігає проти неправдивого розуміння соборноправности і використання її не на благо, а на зло, і кличе до рішучої боротьби з тим церковним свавільством і тою церковною розбещеністю духа, коли великий дар Божий повертається в зброю і зазіб до панування в Церкві Христовій цілком не церковних елементів. „Ви погляньте, — казав митрополит, — які наслідки дає соборноправність в тих округах і тих парафіях, які в розв'язанні цер-

ковних питань використовують не думку церковної громади. Ви погляньте, до чого зводиться право соборноправности, коли в обранні парафіяльного священика чи округового єпископа керуються не християнськими принципами, шукають і обирають собі не пастиря доброго, що душу свою покладе за овець своїх, а людину виключно від „світу цього”, бравого і горластого, щоб далеко було видко, було чути»... („Церква й Життя”. Ч. 1/6 за 1928 рік, стор. 38).

Єпископ П. Ромоданів в доповіді, як Голова Президії ВПЦРад, про стан УАПЦ на Вел. Мик. Зборах ВПЦР 1927 р. казав: «Президія ВПЦР мала багато клопоту з виявленням розуміння соборноправности, бо нарід наш ще не досить уявляє ці підвалини соборноправности, і **сам здебільшого перейняв владу колишніх єпископів до себе**. Коли громади вносили мент примусового елементу, всі члени ВПЦР, на чолі з о. митрополитом, оберегали Церкву від неправдивого тлумачення цієї соборноправности. У випадках пониження духовенства до положення наймитів ВПЦР підіймала їх до належного положення священослужителів. Порухення соборноправности священству з периферії досить відоме: як воно гальмувало справу нашу церковну, скільки приходилось Президії ВПЦР відогравати ролю сватів між священодіячами і представниками парафій. Тяжка ця роля. Завдяки тому, що ще не переведено планоно в життя цих чистих принципів, ми маємо факт **неупорядкованости церковного життя в багатьох округах, як Кам'янецьчина** (5 парафій в цій окрузі не визнавали ніякого керуючого над ними органу), **Могилівщина та інш.** Захоплення висвячуванням якнайбільше єпископів, щоб вони зайняли своїми роздрібленими округами, не дає бажаних наслідків. Ті великі колективні одиниці, що їх очолював відповідний єпископ, й zostалися великими, і навпаки — малі залишилися „малими”. Дріблення не має ніякої рації — це значить знесилювати життя сильних округ на менші і слабші» (Протокол Вел. Мик. Зборів ВПЦР з 11-13 травня 1927 р., стор. 30-31. Підкр. наші.).

В своїй доповіді єп. П. Ромоданів свідчить, що порушення соборноправности священству з **периферії** досить відоме; звідсіля можна бачити, що викривлення ідеї „соборноправности” мало місце по церковних громадах переважно на провінції, і тоді причиною його могла б бути низька ступінь церковної свідомости. Але ж ми вже бачили (підрозділ 5, розд. II), яке розуміння „всенародної соборноправности” було у Голови 2 ВПЦР Михайла Мороза, від імени якого постала навіть назва зле зрозумілої соборноправности „морозовщиною”. Автор цієї праці уперше почув цей термін з уст єпископа Сильвестра Гаєвського на одному з засідань Собору єпископів УАПЦеркви на еміграції; думаємо звідсіля, що цей термін був в ужитку посеред церковних діячів УАПЦ вже й на Україні в 20-их рр. Дійсно, приходиться на думку, що й при „всенародній соборноправности” УАПЦ мала обер-прокурора в особі

світського голови ВПЦРади, тільки вже не з призначення влади, а з народнього вибору.

А ось і другий яскравий приклад розуміння соборноправности теж не десь на периферії, а в самому осередку, в парафії при митрополичій катедрі св. Софії — Премудрости Божої в Києві. Архиепископ Нестор Шараївський на Соборі 1921 р. був другим, після митр. В. Липківського, обраний на єпископа УАПЦ, висвячений на архієпископа Київського і обраний заступником Всеукраїнського митрополита. Йому не було Собором визначено спеціально катедральної церкви в Києві, але, як заступник митрополита, він цілком слушно, проживаючи і працюючи в Києві, уважався в заступстві митрополита при катедрі митрополичій св. Софії. Однак Парафіяльна Рада собору св. Софії, — нам не вдалося вяснити, з яких причин, — ігнорувала архієпископа, заступника митрополита, і старалась не допустити його до служення в св. Софії. Справа такого поступовання Софійської Парафіяльної Ради не раз була на розгляді Президії ВПЦРади. Ось в засіданні Президії ВПЦР 8 квітня 1927 р. заслухано було заяву Голови єп. Ромоданова про те, що його запрошено Софійською Парафіяльною Радою для служення в Софії 9-10 квітня замість о. Митрополита. Не вважаючи для себе можливим прийняти це запрошення без згоди Президії ВПЦР і без порозуміння з заступником митрополита, архієп. Н. Шараївським, єп. Ромоданів просив винести з приводу цього відповідну ухвалу. Архієп. Н. Шараївський заявляє, що він нічого не має проти служення всєч о. П. Ромоданова в соборі св. Софії, але вважає себе зневаженим з боку Софійської парафії, що ігнорує його систематично, як Заступника о. Митрополита, і тому він в таке велике свято, як Благовіщення Пресвятої Богородиці, мусів залишитися без служіння. Президія ухвалила: „Вважати сумним фактом в житті УАПЦ тактику Софійської Парафіяльної Церковної Ради до особи Заступника о. Митрополита Архиепископа Нестора Шараївського і питання про стан служіння його внести на чергу дня Всеукраїнського Церковного Собору; до того часу, аби не залишати храм св. Софії без єпископської служби, погодитися на служіння в св. Софії єпископів по запрошенню Парафіяльної Церковної Ради, що вважає себе правомочною розпоряджати катедрою Митрополита всієї УАПЦеркви” (Прот. ч. 28/48 засід. Президії ВПЦР за 8 квітня 1927 р.).

Як бачимо, ані о. Митрополит УАПЦ, ані Президія ВПЦРади не вважають себе компетентними дати вказівки Парафіяльній Церковній Раді св. Софії, хто є правомочний розпоряджатися службами в катедрі Митрополита всієї УАПЦеркви. Через три місяці, 8 липня 1927 р., в засіданні Президії ВПЦРади архієпископ Н. Шараївський робить заяву, що в катедрі св. Софії 3-7 цього липня, за хворістю о. Митрополита, не було єпископських відправ; є відомості, що й на ту неділю не передбачається єпископської служби, і це в той час коли до Києва взагалі й до св. Софії зокрема

приходить багато прочан і екскурсантів з далеких країн; Парафіяльна Рада собору св. Софії не вважає потрібним запросити будького з єпископів для служення в соборі св. Софії, а тому архієп. Н. Шараївський просить Президію ВПЦР довести до відомої Парафіяльної Ради Софійської парафії, що він, як Заступник о. Митрополита, буде служити в цю неділю 15 липня в храмі св. Софії, що не є зичайним парафіяльним храмом, а катедральним собором о. Митрополита. Заслухавши цю заяву архієп. Н. Шараївського, Президія ВПЦР ухвалила: „Зауважити Раді собору св. Софії про потребу в інтересах УАПЦ, щоби в соборі в дні свят і неділь завжди відправлялися єпископські служби” (Прот. зас. Президії ВПЦР ч. 53/73 за 8 липня 1927 р.). Невідомо, чи після такої „дипломатичної” ухвали вищого центрального уряду УАПЦ архієпископ Н. Шараївський був допущений Парафіяльною Радою св. Софії до відправи в катедрі 15 липня.

З-посеред численних прикладів нерозуміння правдивої соборноправности наведемо ще один, що теж мав місце не в глухій провінції, а в Дніпропетровську (б. Катеринослав), де, як ми вище писали, були комплікації з обсадженням єпископської катедрі та існували в церковному житті різні угруповання (за словами митроп. Миколая Борецького, — пивоварівці, ромоданівці, морозівці, орликівці). В січні 1927 р. до ВПЦР Ради поступила від вірних осередкових парафій Дніпропетрівсько-Запорізької Крайової Церкви (б. Катеринославської єпархії) заява, в якій писалось: «Нам відомо, що ВПЦР через свого Голову зробила одвод щодо переїзду єп. Юр. Жевченка на нашу країну (з Полтави). Ми вбачаємо в цьому роботу попередньої бувшої ВПЦР, й сучасна ВПЦР так само ставиться до унормування нашого життя й не хоче допомогти й ствердити наше обрання. Ми ще раз звертаємося до ВПЦР й благаємо стати на твердий шлях, ствердити наше обрання, бо ми про це раніше дбали від Одеси, і коли єпископ Жевченко видав акції раніше нам, то ми прохаємо їх виконати. Інформаціями Голови ВПЦР Ради ми не вдоволені й вимагаємо надіслати тільки Жевченка, бо це є топтання ухвал нашого собору й соборноправности з чийого боку це не було б. З другими кандидатурами не погоджуємося. Не надсилайте нам. Цим ви внесете розклад, коли не ствердите нашого обрання і не вплинете на єп. Жевченка». В листі до одного з членів Президії ВПЦР ініціатори цієї заяви писали: «Нашим архипастирем повинен бути єпископ Жевченко. Другого нікого краще не надсилайте, бо не гарно з ним може статися. Хай Ю. Жевченко бере нас під свій догляд. Це крайня міра. Другому буде скрутно, а для Ю. Жевченка все буде зроблене». Президія ВПЦР ухвалила: «Вважати вище наведене листування тенденційним і тому неприпустимим і шкідливим для Дніпропетровської Окр. Церкви; закликати Дніпропетровську Окр. Ц. Раду прискорити справу з набуттям духовного керівника для округи. Незалежно від цього, з метою попередити в майбутньому дезорганізаційні виступи осіб, гуртків, парафій та церковних органів, —

просити Дніпропетровську Окр. . Раду взяти на себе обов'язок виховати вірних Дніпропетровської Церк. Округи в напрямку виконання ними канонів та правил діяння УАПЦеркви щодо правних зносин з керуючими церковними органами» (Протокол ч. 5/25 засід. ВПЦР за 25 січня 1927 р.).

Викривлення ідеї соборноправності в УАПЦ творило не тільки „морозовщину”, коли світський елемент в Церкві переймав на себе в управлінні владу колишніх єпископів, а підривало урівнянням в правах складових частин Церкви і авторитет єпископства в очах духовенства, священників. Спостерігається не раз, що там, де в Округових Ц. Радах керму управління перебрали в свої руки священники, вони теж, бувало, починали свавільничати і виступати в „соборноправності” супроти навіть заслужених єпископів. Єпископ Конон Бей немало потрудився для упорядкування церковного життя в Роменській і Прилуцькій ц. округах на Полтавщині, так що ВПЦРада вважала справедливим „висловити єп. Кононові Бею щиро подяку за його невтомну і корисну працю по благовістю й організації церковного життя на Прилуччині й Роменщині” (Прот. зас. През. ВПЦР за 25 лют. 1927 р.). Але Президія Роменської Окр. Ц. Ради, головою якої був прот. Л. Терлецький, а правою рукою його в Раді свящ. Г. Язвінський, завзялися вижити єпископа Конона Бея з Роменської округи. Непорозуміння, які тривали місяцями, набули гострої форми, коли в засіданні Президії Роменської Окр. Ради 15 червня 1927 р. було ухвалено, що єп. Конон Бей „за час перебування на Роменській кафедрі вносив лише дезорганізацію в життя округи в наслідок небажання працювати у контакті й порозумінні з ОЦРадою, присвоював собі адміністраційні функції, що негативно відбивалося в житті церкви, і що єп. Бей не задовольняє Роменську церкву, як єпископ УАПЦ”. Тому Президія Роменської Окр. Ц. Ради „подає до відому ВПЦР, що вона надалі не може працювати в контакті з єп. К. Беєм, як з своїм Округовим єпископом”. Сам єпископ К. Бей в листі до ВПЦР просив, або „захистити його від безсоромної навали оо. Терлецького та Язвінського, або звільнити його від єпископського служіння в УАПЦ, бо, коли він не задовольняє Роменську церкву, як єпископ УАПЦ, то не зможе задовольнити й ніякої іншої Округової церкви в УАПЦеркві”.

Розглянувши всю цю справу, Президія ВПЦРади в своїй ухвалі „з сумом констатує всю безпідставність обвинувачень, що їх закидає Роменська ОЦРада своєму єпископові, обраному Округовим Собором, і тому вважає своїм обов'язком закликати Роменську ОЦРаду до церковної дисципліни. Єпископ УАПЦ всеч. о. К. Бей бездоганно працює на користь УАПЦ більше п'яти років; як відомо Президії ВПЦР, поніс немало праці в цьому році й на організації Роменської та Прилуцької церковних округ; він є обранець Округової Церкви, і Округова Рада не мала права без волі Округового Собору кваліфікувати свого єпископа, як не за-

довольняючого всю Округову церкву. Тому то питання про єпископа мусить бути поставлене на обговорення Округового Собору, що має відбутися в найближчому часі, а до того часу ніякий інший єпископ не може втручатися в духовне керівництво Роменською Церковною Округою, і такого права не може надати нікому з єпископів і Президія ВПЦРади, бо вона цим порушила б права Роменського Округового Собору, що обрав своїм єпископом всеч. о. К. Бея" (Прт. ч. 63/83 засід. Президії ВПЦР за 9 серпня 1927 р.).

Численні факти неправдивого розуміння соборноправности в церковному житті викликали потребу в окремій доповіді на Вел. Мик. Зборах ВПЦРади 29 травня — 1 червня 1928 р. на тему: „Соборноправність в сучасному церковному житті". По цій доповіді (єп. Петра Ромоданова) була принята Вел. Мик. Зборами 1928 р. наступна резолюція: «А). Визнати соборноправність невідмінним організаційним началом (засадою) УАПЦ. Б). Констатувати, що в УАПЦ мали місце зрозуміння й виявлення соборноправности яко сваволі й визначення цієї сваволі: 1) в справі проведення в життя євангельської етики (моральність); 2) в зловживаннях моментом і засобами нецерковної боротьби в справі визволення Церкви; 3) зловживання в справі церковної українізації приводили в окремих виладках до прояв шовінізму в різні боки, 4) в затемненні автокефальности порушенням церковної аполітичности, 5) в безсистемності вживання вільної творчости в церковно-богослужбовій практиці (вільні служби, штучна драматизація і т. ін.), 6) в порушенні організаційної єдности Церкви нехристиянськими настроями церковних угруповань; В). Вел. Мик. Збори визнають неприпустимим перетворення соборноправности в сваволю й ухвалюють виправити неправдиве розуміння соборноправности такими засобами: 1) усвідомити віруючу людність в догматичних і етичних основах Церкви Христової; 2) звільнити Церкву від нехристиянських виявлень українізації та автокефалії; 3) провадити визволення УАПЦ суто-християнськими засобами; 4) урегулювати вживання в церковно-богослужбовій практиці УАПЦ здобутків вільної творчости; 5) рішуче попереджувати та припиняти відповідними впливами керівних органів порушення церковної єдности через утворення та виступи церковних угруповань; 6) доручити керуючим церковним органам конкретизацію цих ухвал та переведення їх в життя УАПЦеркви" („Церква й Життя". Ч. 2/7 за 1928 р., стор. 86).

В цій ухвалі Вел. Мик. Зборів ВПЦРади 1928 р. про боротьбу в УАПЦ з „перетворенням ідеї соборноправности в сваволю" звертає на себе увагу те, що першим засобом в цій боротьбі визнає Зборами „усвідомлення віруючої людности в догматичних і етичних основах Церкви Христової". Очевидно звідсіля, що викривлення ідеї соборноправности вважалось Великим Мик. Зборами вислідом несвідомости віруючої людности, що таке Церква

Христова, як догматично-канонічне поняття. Але затемнення догматично-канонічної православної науки про Церкву Христову допущено було на самому Київському Соборі 1921 р. в ухвалах про внутрішній всенародно-соборноправний устрій „Всеукраїнської Спільки православних парафій”.*) Ті ухвали були відступленням від давньої української церковности, яка будувала церковне життя на засадах соборности (термін „соборноправність” в джерелах нашої давньої церковної історії майже не зустрічається), але інакше розуміла ці засади, ніж потрактовано їх під формою „всенародної соборноправности” в канонах Собору 1921 р.

В давній українській церковній соборности містилося не стільки поняття **права**, скільки поняття, свідомість **обов'язку**, — будучи членом Церкви, брати активну участь в її житті, **виходячи не з якого свого формального права**, а з **морального закону любови до ближнього**, яким законом повинно проймається християнське життя, життя Церкви Христової. Цим моральним обов'язком любови, а не свідомістю свого права „соборноправности”, пройняті були в своїй широкій діяльності давні українські православні братства. З другого боку, давня українська соборність, кличучи до соборної активної участі в церковному житті й ділі спасіння душ людських всіх членів Церкви, завжди визнавала і в соборному житті Церкви за ієрархією Церкви **спеціальні її ієрархічні уповноваження не тільки в області священодіяння і учительства, але й управління в Церкві**, не урівнювала всіх в керуванні **всіма церковними справами** в ім'я всенародної соборноправности”, розглядаючи знову такі і спеціальні в Церкві ієрархічні повноваження не як привілеї які, правну владу для панування, а як **високий в Церкві моральний обов'язок священства людей**, покликаних церковною громадою і висвячених для того. Отже ми можемо сконстатувати, що відступлення від ідей соборности традиційно-українських і заміна їх „всенародною соборноправністю” не вийшли на добре для Української Православної Церкви. Новий лад в Церкві, названий в „Діяннях Собору 1921 р.” всенародно-соборноправним, в сумній же практиці церковного життя того часу окреслений митрополитом В. Липківським як „**радоправіє**”, не оправдав себе. Не оправдав якраз в тяжкі, дюті часи лихоліття для Церкви, коли з огляду на ворожість до Церкви і взагалі релігії безбожного державного апарату і переслідування тим апаратом, підтримка й оборона Церкви лягала на цілу соборну церковну громаду. І хоч „очевидці” пишуть, що „свою церковну життєздатність безприкладно довела соборноправність УАПЦ в часи митрополитів Василя Липківського і Миколи Борецького” (Данило Святогорський. Головні Засади Української Автокефальної Православної Церкви. На чужині. 1946. Стор. 9), то історик, супроти таких „очевидців”, повинен, на підставі першоджерел, наведених частинно тільки вище.

*) Наша аналіза ухвал Собору 1921 р. про внутрішній устрій УАПЦеркви знаходиться в підрозд. 3 розд. II.

— свідоцтв митрополитів В. Липківського і М. Борецького, архієп. К. Малюшкевича і др., — ствердити якраз протилежне. Ще одним доказом цього протилежного нехай послужить в кінці коротке освітлення матеріяльного стану УАПЦеркви в ті часи „життєздатности” всенародньої соборонправности в УАПЦ.

При розв'язанні в історії Православної Церкви питання про участь в церковному управлінні світському елементу, роля і значення цього мирського елементу в керуванні церковним господарством у всі часи найменше зустрічала сумнівів і суперечок. В основі лежала здорова моральна ідея увільнити духовні особи в їх високому служінні Церкві від матеріяльних турбот і охоронити їх від можливих нарікань, так часто пов'язаних з завідуванням громадським добром. В державах, де Церква не відокремлена від держави, державні світські уряди дбають в тій чи іншій мірі про матеріяльний стан Церкви та її служителів. При відокремленні Церкви від держави турбота про матеріяльні засоби для неї і її служителів цілком лягає на плечі церковної громади, яка цілком слушно й керує через своїх представників церковним господарством. В УАПЦ, відокремленій від держави згідно з Декретом Радвлади „про відділення церкви від держави і школи від церкви”, виданим нею в Росії 23 счня/5 лютого 1918 р., а в березні 1919 р. поширеним Радвладою большевицькою й на Україну, — турботи про матеріяльне удержання Церкви, її установ і служителів тим більше цілком лягли на церковні громади, що Радвлада, одночасно з відокремленням Церкви, дошенту ограбувала Церкву зо всіх її маєтностей, сконфіскувавши не тільки церковні землі, доми і капітали, а навіть самі храми Божі. Отже й Собор 1921 р. в своїх ухвалях про внутрішній устрій УАПЦ постановляє щодо „коштів і матеріяльних засобів Української Церкви”: «Потрібні на утримання Божих храмів, церковних працівників і організацій кошти й матеріяльні засоби Українська Церква здобуває шляхом добровільних членських внесків, пожертв і т. інш.», збірку ж цих засобів, завідування ними і взагалі керування церковним господарством покладає на ради — парафіяльні, волосні (районові) церковні, повітові (округові) і ВПЦРаду (Діяння ВПЦСобору 1921 р., розд. XI. Організація Укр. Церкви і церковного урядування. Г. Кошти й матеріяльні засоби Української Церкви, пп. 87-94).

Митрополит В. Липківський в не раз вище цитованому листі його до о. П. Корсуновського в США з дня 23 липня 1922 р. писав: „Признатися, праця дуже тяжка, коштів майже ніяких не маємо... Не вс, безумовно, в нас іде плавно та ладно; найбільш гальмується господарська справа, бо нема над чим господарювати, але б'ємось до кращого"... Ці зусилля добитись кращого в церковній господарці так і не здійснилися з багатьох причин. І коли пізніше, після звільнення з катедри, митр. В. Липківський писав історію відродження УПЦеркви, він казав те саме: „Господарчий відділ це було місце найбільш болюче другої ВПЦРади від

початку до кінця її життя, не тому запевне, що не було кому господарити, а тому, що не було над чим. Матеріальний стан другої ВПЦР був завжди, як кажуть, катастрофічний". . . Ми можемо додати до цього, що не в кращому матеріальному стані для праці знаходились Президії і всіх наступних, після другої, ВПЦРад.

В доповіді про фінансовий стан ВПЦРади на Вел. Мик. Зборах 25-30 травня 1924 р. скарбник П. М. Антипчук з'ясував, що за 5 років існування УАПЦ провадила велику працю відродження нового церковного життя при надзвичайно тяжких умовах. Особливо тяжко довелось працювати членам ВПЦР та її співробітникам. Голодні, без усякого майже утримання, працювали вони весь час для загальної справи, не звертаючи уваги на обставини, в яких доводилось працювати: холодне помешкання ВПЦРади і т. інш. Недостатки матеріальні були страшенною перешкодою в справі підготовки нових кадрів духовенства, друку богослужбових книжок і задоволення інших необхідних потреб Церкви. Заборженість ВПЦР за помешкання, за друк богослужбових книжок і т. ін. була величезна, до тисячі карб. в золоті. Всі кошти, які поступали до скарбниці ВПЦР, в першу чергу йшли на виплату боргів. Ще й досі борг за друк богослужбових книжок не погашений, що не дає можливості друкувати ті книги далі. Рятуючи матеріальний стан Церкви, ВПЦРадою було розіслано обіжника до Округових Церков та інших об'єднань з закликом допомогти ВПЦР добровільною підтримкою, але бажаних наслідків від цього ми й до цього часу не бачимо. Впродовж 5 останніх місяців Округові Ц. Ради майже нічого не прислали на утримання ВПЦРади. Доповідач вносить пропозицію, аби по всіх церковних радах заведена була грошова відчитність і вжиті заходи до надіслання місцевими радами добровільних внесків на утримання осередкового уряду ВПЦР що-місяця. Збори ухвалили: закликати місцеві ц. ради, аби щомісяця, не пізніше 15 числа, надсилались від них до ВПЦР за минулий місяць грошові допомоги осередкові в розмірі загального розрахунку не менш, як **по одному карбованцю в місяць від кожної парафії**; за своєчасним виконанням цієї ухвали мають стежити Округові Ц. Ради з єпископами (Прот. Вел. Мик. Зборів ВПЦРади 25-30 травня 1924 р., стор. 18, 45).

Заслугує на увагу, що Вел. Мик. Збори ВПЦР 1924 р. до відповідальності за збір грошей на утримання Церкви притягують вже і єпископів, тих самих єпископів, що не могли бути дійсними головами Округових Ц. Рад. В недавню ж наведеній нами Відозві ВПЦРади з осені 1924 р. (з нагоди трьохріччя від Собору 1921 р.) праця по впорядкуванню матеріального хаотичного стану в парафіях покладається вже й на священників, про яку-будь роль яких на зібраннях волосних (районових) і парафіяльних церков та у волосних і парафіяльних радах — постанови Собору 1921 року про внутрішній соборноправний устрій УАПЦ зовсім нічого не кажуть.

Вел. Покр. Збори ВПЦР 25-30 жовтня 1926 р., що унормували життя УАПЦ після погрому його радвладою в літі того року, в резолюції про внутрішнє життя Церкви, наказали новообраній Президії ВПЦР „неухильно боротися з рознузданістю, відступництвом і недбальством як у виконанні духовних вимог церковного життя, так і в задоволенні матеріяльних вимог Церкви”. Новообраній же Ревізіійній Комісії доручено було Зборами обрєвізувати фінансову справу б. Президії ВПЦР за 1925-26 рр., зробити доповідь Малій Раді, а Малій Раді зробити певні висновки щодо ведення фінансової справи (Прот. Вел. Покр. Зборів ВПЦР з 25-30 жовтня 1926 р., стор. 27).

Нова (четверта) Президія ВПЦРади розпочала свою працю, прийнявши скарбницю ВПЦР з готівкою на 1 листопада 1926 р. в 1 карб. 54 копійки. Тому, при розпреділенні обов'язків між членами Президії та технічним персоналом ВПЦР в засіданні Президії 3. XI. 1926 було ухвалено: „Всі члени Президії ВПЦР і технічні робітники її несуть вільне служіння УАПЦ, одержуючи матеріяльну добровільну допомогу від Церкви в залежності від стану скарбниці ВПЦРади” (Протокол ч. 2 засід. Президії ВПЦР 3 листоп. 1926 р.). На засіданні Малої Ради ВПЦР, яка мала свій пленум в кінці 1926 р., в доповіді про видавничу справу чуємо, що працівниками у відділі видавництва є члени Президії, якими опрацьовуються й другі відділи — освіти, благовістя, перекладу книжок, Передсоборної Комісії і других. В кожному відділі працюють одні й ті ж особи. Тими ж майже самими особами приймаються ухвали по кожному відділові, які мусять вони ж виконувати. Бо де ж узяти других сил без коштів? Недобре ж кооптувати осіб, не маючи чим їм подякувати за працю. Тому такий вихід найможливіший і порадив Найпочесніший о. Митрополит. Другого знайти — річ неможлива (Протокол Пленуму Малих Зборів ВПЦР 28-30 грудня 1926 р., стор. 15).

Дійсно, технічний персонал вищої центральної установи УАПЦеркви ВПЦРади складався тоді всього з п'яти осіб: бухгалтера, діловода, помішника діловода, друкаршиці (машиністки) і завідуючого книжковою коморою. Перед нами кошторис ВПЦРади на 1927-28 церковно-господарчий рік (з 1 вересня 1927 по 1 вересня 1928 р.), схвалений Малою Радою 28-30 грудня 1926 р. Нужденість, вбогість кошторису надзвичайна, прийнявши ще під увагу вартість в тому часі карбованця (рубля). В прибутках і видатках кошторис зведено до 23.850 карб. Головним джерелом прибутків являються внески від парафій (по карбованцю в місяць від парафії), які дають по кошторису 14.436 карб., а коли виключити 1620 карб. від парафій в Канаді і США, то парафії в Україні повинні б дати на рік на утримання і діяльність центральних установ УАПЦ в Києві 12.816 карб. По стороні видатковій в 23.850 карб. на винагороду працівникам, називану в кошторисі „допомогою”, асїгновано 8.520 карб.; з них Митрополит і Голова ВПЦР

мали отримувати по 70 карб. місячно, Заступ. митрополита, заступники Голови ВПЦР, секретар і скарбник ВПЦР по 50 карб. місячно, три члена Президії ВПЦР по 40 карб. місячно і працівники по найму — бухгалтер, діловод, друкаршиця і зав. книжковою коморою по 40 карб. місячно, а помішник діловода — 20 карб. на місяць. В ухвалі до цього Кошторису Мала Рада ВПЦР ствердила надзвичайно тяжкий фінансовий стан ВПЦРади, а причинами його: а) ненормальний стан життя УАПЦ; б) неналагодженість фінансової справи по парафіях і Округових Ц. Радах; в) недбайливість в цій справі церковних діячів, переважно священників (?). Доручено Президії ВПЦР: а) клопотати перед державним урядом, аби не ставлено було перешкод на місцях до покращання фінансово-господарчого стану парафій; б) вивчати матеріальну заможність Округових церковних Рад, в залежності від якої ставити до Рад свої вимоги; в) вимагати від Рад їхніх кошторисів і фінансових справоздань на 1 березня і на 1 вересня (Ibidem, стор. 11).

Мізерні квоти винагороди за працю працівникам ВПЦРади не виплачувались однак своєчасно зза стану бідного скарбниці ВПЦР. В березні 1927 р. Голова Президії еп. П. Ромоданів доповідав на засіданні Президії ВПЦР: „Від листопаду 1926 р., за браком коштів, де-хто ще нічого не одержував, де-хто одержував частину від 10% до 50% допомоги, що призначена по кошторису; життя кожного з працівників ставить свої вимоги; матеріальні злидні негативно відбиваються на продуктивності праці; робітники знесилюються, доходять до нервовості, або й зовсім падають, як це сталося з бр. М. Кобзарем, що вже другий місяць лежить хворий; його обов'язки перейняв на себе секретар, що теж стоїть під загрозою від перевтоми надмірною працею; інші члени Президії, що 5 місяців одержують по 20 карб. на місяць, не можуть далі продуктивно працювати. Тому слід виявити спроможність скарбниці ВПЦРади і задовольнити членів Президії і співробітників по справедливості, згідно з кошторисом”. І далі прийнята була ухвала про це „задоволення” за минулих 5 місяців в розмірі від 50% до 100% по кошторису, відповідно матеріального стану індивідуально кожного працівника (Протокол ч. 24/44 зас. Президії ВПЦР за 26 березня 1927 р.). Вел. Мик. Збори ВПЦРади, що відбулись 11-13 травня 1927 р., заслухавши фінансовий звіт скарбника ВПЦР бр. М. П. Кобзаря, ухвалили: „Звернутись від Зборів через Округові Ц. Ради до всіх парафій про виконання обов'язків щодо внесення членських внесків і боргів” (Недобору в поступленнях по кошторису на 1 травня 1927 р. було 8.491 крб. 80 коп. Книжкового боргу за Округовими Радами і парафіями 3.775 крб. 5 коп. — Протокол Вел. Мик. Зборів 1927 р., стор. 48-44).

Не був би такий кепський матеріальний стан центральної установи УАПЦ, її ВПЦРади, коли б фінансова справа стояла на міс-

цях добре, по церковних округах і парафіях. В доповідях з місць на Великих Зборах ВПЦР постійно чути було в устах делегатів: „фінансовий стан надзвичайно тяжкий”, „фінансова справа кепсько стоїть”, „фінансова справа не може налагодитися”, „духовенство в надзвичайно тяжкому матеріальному стані” і т. д. Такі церковні округи, як Волинська (Житомир), Камянецька (Камянець Подільський), Дніпропетрівсько-Запорізька (Катеринослав), не могли утворити матеріальної бази, щоб утримувати постійно єпископа. Безпорадний стан Камянецької округи був такий, що бр. В. М. Чехівський запитував на Вел. Мик. Зборах 11-13 травня 1927 р., чи не могла б Харківська церква, сильна матеріально, хоч мала вона тоді всього 12 парафій, взяти під свою матеріальну опіку Камянецьку церкву? Відповідь Харківського архієп. Павловського була: „Це може вирішити тільки сама Харківська церква” (Прот. Вел. Мик. Зборів ВПЦР 1927 р., стор. 26). Київська Округова Ц. Рада (сільська), що мала більше сотні парафій, догосподарилась до того, що в червні 1927 р. звернулась до Президії ВПЦР з проханням позичити їй **п'ять карб.**, які „буде повернуто при першому одержанні будь-яких грошових сум”. З довідки при розгляненні цього прохання на засіданні Президії заборгованість Київської Окр. Ради перед ВПЦРадою членських внесків, за книжки і інш. на 1 липня 1927 р. була 1.063 карб. В своїй ухвалі Президія ВПЦР констатувала „повну нездатність і небажаність сучасного складу Київської Окр. Ц. Ради впорядкувати життя Округової Церкви”, запропонувала Раді підготувати документи і справи до ревізії, а прохання про позику 5 карб. ухвалила „залишити без наслідків” (Прот. засід. Президії ВПЦР ч. 51/71 за 1 липня 1927 р.).

Розуміється, що не було й без винятків, хоч би й рідких округ, як от вже названа була Харківська, в яких фінансова справа була впорядкована, чи навіть добре поставлена. Зразковою могла бути Лубенська Церковна Округа. Архієпископ її Йосиф Оксіук доповідав на Вел. Мик. Зборах ВПЦРади 1927 р.: „Округа почуває себе міцно поєднаною з усією УАПЦ та її вищим керівництвом. **Термометром любови та єднання є жертва**, а не вислови прихильності та дойяльності. Лубенська Церква боргу за минулий рік не має; за цей рік внесено членського 300 карб., боргу за книжки не має... На сьогоднішній день Лубенська церква передала під всіма титулами до ВПЦР 1054 крб. 34 коп.” (62 парафії). Тут якраз **було розуміння соборноправности в дусі давньої української соборности.** „Взаємовідносини духовенства і мирян, — казав в тій же доповіді архієп. Йосиф, — ще не дають в нас підстав для сумних узагальнень про перестановку, перенесення панування, влади з одного боку на другий; з найменшими проявами цього ОЦКерівництво бореться і спиняє так само, як ліквідує і спадщину старих нецерковних форм життя, намагаючись і **свою працю будувати на основах любови й служіння, а не холодного**

розрахунку, права та зверхництва" (Протокол Велик. Мик. Збор в ВПЦР 1927 р., стор. 18-19. Підкр. наші.).

В „Огляді праці Малих Зборів ВПЦР”, які відбулись 6-8 березня 1928 р., знову читаємо невтішні речі щодо матеріяльного стану Церкви: „Сумною була доповідь завідуючого фінансово-господарчим відділом М. П. Кобзаря. Покриття боргів, оплата помешкання, господарчі видатки не дозволяють видавати допомогу працівникам Президії ВПЦР навіть в тому розмірі, що вона визначена по кошторису. І член Президії, що веде відповідальну роботу завідуючого видавничою чи освітньою справою, одержує допомогу з запізненням на цілі місяці в розмірі 30-40 карб. А Президія хоче дотриматись стверженої 2-им ВПЦСобором системи витрат, аби на допомогу працівникам не витрачали того, що положено на видавництво чи на що інше. Ревізійна комісія нагадує про те ж саме. Що робити? Де взяти коштів? Стан парафій, що є основним дежерелом для поступлення коштів до Президії, теж тяжкий. Ще тяжший матеріяльний стан священодіячів. Як візьмеш з них, коли й самі вони не мають? І всеж таки приходиться ще й ще нагадувати їм, що то їх обов'язок підтримати загальну церковну справу, ще й ще звертати їх увагу на дотримання певної системи ведення церковного господарства, відчитности, недопускання заборогованости і т. д.” (Церква й Життя. Ч. 1(6) 1928 р., стор. 45).

10. Міжцерковне становище УАПЦеркви 1921 р.; взаємини з іншими церквами. „Меморандум пленуму ВПЦРади з 1924 р. відносно єднання церков і Вселенської Христової Церкви”. „Історична Записка” ВПЦРади з листопада 1925 р. Світовий Конгрес „практичного християнства” в Стокгольмі в 1925 р. і відношення до нього УАПЦ. Зносини ВПЦР з закордоном тільки з відома Уряду Радлади. Відносини поміж УАПЦ і другими Православними Церквами на Україні. Справа висвяти Є. Бачинського на священника для УАПЦ у старокатолицького єпископа.

Вище (підрозд. 3 розд. II) була приведена нами постанова Собору 1921 р. з дорученням ВПЦРаді негайно подбати про скликання на 22/9 травня 1922 р. підготовчої наради з представників Автокефальних Православних Церков Всесвіту для обговорення й вирішення питань в справі скликання в близькому майбутньому Всесвітнього Православного Церковного Собору. З історії Православної Вселенської Церкви ми знаємо, що після доби Вселенських Соборів (IV-VIII стол.), при відсутності тих Соборів, церковне оформлення автокефальности тої чи іншої Православної Церкви стало переводитись шляхом міжцерковних зносин, ініціатива яких виходить звичайно від тої Церкви, чи частини Церкви, яка домагається признання її автокефальности існуючими вже автокефальними Церквами-Сестрами. Отже і першим кроком церковної вла-

ди УАПЦеркви, по Соборі в Києві 1921 р., для встановлення між-церковного становища УАПЦ в православному світі мало б бути звернення тієї влади з братським посланням до первоієрархів Автокефальних Православних Церков в справі постанови, незалежної від Російської, Української Православної Церкви, яка вважає себе складовою частиною Вселенської Православної Церкви і просить Церкву-Сестру мати з нею молитовне єднання. Цей крок був би послідовним актом з боку УАПЦ в зв'язку також з виданим 1 січня 1919 р. Урядом УНР державним законом про автокефалію Української Православної Церкви, після чого були розпочаті зносини в справі автокефалії УПЦеркви з іншими автокефальними Церквами (делегатія і переговори в Царгороді від Уряду УНР в лютому — березні 1919 р. проф. О. Г. Лотоцького). Продовженням цих зносин була акція подачі прохань до патріярха Царгородського благословити Автокефальну Православну Церкву, яка (акція) переводилась посеред українців на територіях, не занятих большевицькою владою (Див. про це розд. I підрозд. 7 „Національно-церковна діяльність Уряду УНР в 1919-1921 рр.).

Українські церковні діячі під окупацією України радянською владою стали, як бачимо з вище наведеної постанови Київського Собору 1921 р., на інший шлях в справі взаємин поміж проголошеною Автокефальною Українською Православною Церквою і іншими вже існуючими віками, а також і утвореними та признаними пізніше, Автокефальними Православними Церквами-Сестрами. Виходило, очевидно, поза межі тактовності в міжцерковних зносинах брати УАПЦ ініціативу в справі скликання аж Вселенського Православного Собору, коли їй щойно належало подбати про ствердження в Православному світі своєї автокефальності не тільки *de facto*, але й *de jure*, як про це дбала друга частина православних українців. Брак відчуття, так мовити, реальності в міжцерковних зносинах продовжувався в проводі УАПЦ й далі, в наступних роках, коли вже виявилось, що постанова Собору 1921 р. про підготовку Всесвітнього Православного Собору на нараді представників Автокефальних Православних Церков в Києві, яка мала б бути скликана на 9/22 травня 1922 р., була тільки мрією, нічим не оправданою, про особливий месіанізм УАПЦ в Православному світі. Про брак такого відчуття реальності свідчить „Меморандум пленуму ВПЦРади відносно єднання церков і Вселенської Христової Церкви”, виданий „до Всечесних єпископів, чесного священства та всього у Христі братерства” р. 1924, в третій роковини Собору 1921 р. та відновлення на ньому української ієрархії. Меморандум цей вийшов за підписами: митрополита В. Липківського, архиєпископів Н. Шараївського та І. Павловського, єпископів — А. Гріневича, К. Малюшкевича, К. Бея, В. Самборського, Г. Мозолецького, В. Дахівника-Дахівського, Голови ВПЦРади протод. В. Потієнка, Заст. Голови прот. М. Хомичевського і членів Ради прот. Д. Ходзицького, прот. Е. Кавушинського, Г.

Вовкушівського, К. Терещенка, П. Антипчука, П. Гордовського і М. Свідерської.

Як видно з цього Меморандума ВПЦРади 1924 р., в тих часах питання про поєднання церковне жваво дебатовалось поміж духовенством і вірними УАПЦеркви, як рівно ж і посеред противників УАПЦ на Україні. На цьому ґрунті, як стверджує Меморандум, «ще більше помічається якогось жалю й небезпеки навіть серед наших, та докорів від ворогів наших, що наша Церква самовизнанням своєї автокефалії й самоутворенням своєї ієрархії ніби відбилась від Вселенської Церкви, й ми повинні за всяку ціну прагнути до визнання нас Вселенською Церквою, або хоч одним „Вселенським патріярхом“. Час вже внести, — каже Меморандум, — повну ясність і свідомість у такі питання, тим більше, що **наша Церква конечним своїм завданням має поєднання з усіма церквами, утворення дійсної Вселенської Церкви**» (Підкр. наше). В „Матеріялах з історії визволення УАПЦ“, які містила на сторінках журналу „Церква й Життя“ її редакція, є Відозва Об'єднаних Рад Українських Православних парафій під наголовком „Чого хочуть православні українці в своєму житті“. Дати під Відозвою нема, але по змістові її треба віднести до початку 20-их рр. В ній віруючий український народ давав ясну відповідь на питання, яке р. 1924 хоче вірним „вповні уяснити і усвідомити“ ВПЦРада в названому вище „Меморандумі“. «Православні українці, — читаємо в п. 8 тієї Відозви, — не хочуть ніякого розподілу з Грецькою, Московською, Сербською, Румунською та іншими Православними Церквами, а хочуть назавжди залишитись в братерському єднанні у вірі й згоді зо всіма ними, як в молитві і в житті, так і в боротьбі з ворогами Православ'я. Разом з тим православні українці прагнуть до автокефалії, тобто до повної невіддільності Української Православної Церкви ніякій іншій Православній Церкві» („Церква й Життя“. Ч. 2/3 за 1927 р., стор. 239).

Але як же усвідомлює своє священство і вірних УАПЦ в справі міжцерковного становища УАПЦ Всеукраїнська Православна Церковна Рада в Меморандумі 1924 року? Подаємо відповідь на це питання, беручи її з основних думок Меморандума.

1. Вселенської Церкви зараз нема, бо Вселенська Церква в розумінні об'єднання всіх під одним християнським ісповіданням „це річ цілком нездійснима, а вважати Вселенською Церквою тільки одно з ісповідань християнства цілком неправдиво“. — 2. „Ті шляхи, якими йшла Христова Церква з самого початку свого й досі до єднання й вселенськості, були хибними. Звернувши головну увагу на єднання у вірі, Церква непомітно для себе відходила від єднання в житті“ (?). — 3. Рівняти шляхи до всесвітнього єднання всіх церков повинна перш за все кожна Церква сама в себе. Тут найбільш придатні слова Христа: „Що ти бачиш скипочку в оці брата свого, а в своєму оці не бачиш поліна. Лицеміре, вийми перше поліно з ока твого, а тоді побачиш, як вийняти ски-

почку з ока брата твого" (Мтф. VII, 3, 5). — 4. „АПЦерква перша це зробила: вона вийняла поліно з свого ока, зрівняла в себе шляхи до єднання тим, що сама визнала себе автокефальною, сама утворила собі ієрархію. Цими своїми подіями Українська Церква не тільки не відійшла від єдності і вселенськості, а зробила найбільш рішучі кроки до неї" (?). — 5. „Отже першим кроком, який повинна зробити Церква кожного народу, щоб вирівняти в себе шляхи до єднання, це є крок власного визволення". — „Всі Церкви католицькі повинні стати вільними, автокефальними, повинні визволитись від поневолення їх папою-цезарем". Також по державах, де Церкви підвладні державному урядові, вони повинні вийти з провалля підлеглих і визволитися на світ Божий, щоб побачити дальші кроки до поєднання. „Церква кожного народу повинна сама себе визнати автокефальною і не ждати, поки їй дадуть (хто?) автокефалію". — 6. Другим кроком Церкви кожного народу до поєднання і вселенськості є „всенародня в ній соборноправність". „Відновити повну рівність і братерство всіх у Церкві, саму ієрархію зробити лише органом Церкви (?), який кожна Церква повинна утворити сама своїм обранням і постановленням, самоутворення (?) ієрархії — це є другий крок до братерського поєднання Церков". „Також і устрій своєї Церкви повинні перевести на своїх Соборах самі Церкви, а не лише їх ієрархія". — 7. Третій крок до поєднання церков — це усунення державних впливів на церковне життя, що повстали чи то в наслідок згоди Церкви з державою, чи підбиття Церкви під владу держави, коли Церква ставала знаряддям політичного, соціального, національного панування. — 8. Нарешті, щоб бути гідною для поєднання, Церква повинна бути Церквою, тобто бути з одного боку народом, а з другого боку певним органічним єднанням, тілом з різними членами. Де нема народу, а тільки церковна організація, там нема й Церкви, а де є тільки народ, а нема організації, там теж нема Церкви, а є тільки секти. — 9. УАПЦерква вже зробила всі ці кроки до єднання. Вона є Автокефальна, Всенародньо-соборноправна, відокремилась від усяких державних впливів (?), від усякої політики. Вона є нарід, з'єднаний в органічне Христове тіло, значить, вона вже на певному шляху до поєднання з іншими церквами. — 10. „Треба почати поєднання Церков вже не з того кінця — не з віри, а з церковного визволення. Коли волею і братерством зрівняються всі Церкви, тоді вже і в справах віри буде легче порозуміння"...

Так розуміючи „завдання поєднання Церков" з метою „утворення дійсної Вселенської Церкви", Меморандум ВПЦРади 1924 р. ставить далі питання: з ким же „з цієї точки зору", з якими історичними церквами, існуючими зараз поруч з УАПЦ, вже гідної до поєднання, остання може, а з ким не може, єднатися? Не може бути у нас єднання, — відповідає Меморандум, — з католицтвом і унією, бо „там ієрархія підбила під себе цілком нарід, зробила

нарід своїм рабом, і нарід з цим своїм рабським станом мириться". „Братерським завданням УАПЦ відносно цих народів може бути — це визволяти своїх братів католиків і уніятів з папського рабства, робити їх духовно-вільним народом". І „коли вони стануть вільними, хоч би залишившись по вірі та моралі і обрядах католиками й уніятами, тоді тільки можлива розмова про поєднання з ними нашої УАПЦ". „Устрій Східньої Православної Церкви, хоч і прямує до католицької державности (?), але ще до неї не дійшов, для поєднання з Православними Церквами не необхідне підлягання тому чи іншому патріархові чи церковному урядові (?), а тому й поєднання з Православними Церквами всіх народів можливе (?), але безумовно тільки на правах рівності. Але й православних братів ми мусимо ще визволити". Від чого? 1. Від тих „заходів, які керівниками Православних Церков робляться по шляху до папізму" (?) і 2. „Від рабського і поверхового канонізму, який мертвить вільне життя Православних Церков мертвістю і незмінністю канонів, їх непогрішимістю (?), як католицизм мертвить себе особою непогрішного папи".

На „балачки" про поєднання з Живою чи Обновленою Церквою Меморандум відповідає, що то не є Церква, як не є такою і Діяльно-Христова Церква на Україні. Це тільки „гуртки духівництва" без народу, утворені з метою руйнувати — Жива Церква Патріаршу Російську, а ДХЦ — УАПЦеркву, з тою тільки великою різницею, що „Московська Патріарша Церква є дійсно реакційна і вже віджила свій час (?), а УАПЦерква є суто революційна". Відкидає далі Меморандум ВПЦРади можливість поєднання і з т. зв. „духовними" християнами різних євангельських напрямків, бо це є „християнські секти, що не мають в себе певного церковного органічного устрою, а тому Церкви, як Христового тіла, собою не уявляють". Стримується Меморандум від вислову думки щодо поєднання з церквами старо-католицькою, англіканською, лютеранською, абесинською, вірменською, сирійською і др., мотивуючи тим, що „на жаль, не маємо певних і правдивих (?) відомостів про ці церкви, з казенних же підручників (?) ми знали тільки те, що це церкви єретичні, а всього єретичного навчали нас тільки жахатись, як диявольського, а не цікавитись ним". „Меморандум" не вказує, хто цього навчав і в яких школах, тільки зазначає, що ближче обзнайомлення з єретичними церквами „діло майбутнього, але взаємне довір'я, взаємна повага, відсутність фарисейської погорди і похвальби своєю тільки Церквою, як єдиною істиною, — це перший ступніть до братерського порозуміння, братерського єднання з тими з цих Церков, які виконують у себе всі ті кроки, що вже зробила на шляху поєднання наша Українська Церква". „Вселенськість Церкви, — робить висновок в своєму розумованні ВПЦРада, — ні в яким разі не можна розуміти так, щоб Церкви всіх народів стали православними, чи католицькими, взагалі об'єднались в одній

якійсь історичній Церкві. Ні, Церква кожного народу може залишатись такою, якою вона є з усіма окремішностями, що утворені віковою творчістю життя, але загальним повинна бути вільність, рівність, братерство всіх Церков". Чи таке розумовання про все-світнє церковне поєднання і утворення колись Вселенської Церкви згідне є з наукою Православної Церкви, що міститься у **9-ому члені Нікео-Царгородського Символа Віри** (Вірую в „Єдину, Святу, Соборну і Апостольську Церкву”), — цього питання Меморандум 1924 р. ВПЦРади не порушує.

В ч. 2/3 за 1927 р. журналу „Церква й Життя” уміщена була „Історична Записка про минуле життя Української Церкви й відродження її автокефалії” (стор. 139-148). Уміщення супроводжено було такою важливою приміткою від редакції: „Цю історичну Записку ВПЦРада розіслала (українською і французькою мовами) в листопаді 1925 р. до всіх Православних Церков і до представників нашої Церкви на заході — в Америці всеч. архиеп. Іоанну Теодоровичу, в Женеві Євгену Бачинському і в Празі Сергію Шелухину, як офіційне сповіщення про відродження, автокефалію і відновлення ієрархії Української Церкви, — згідно традиції християнських Церков в старовину — в спосіб братерських сповіщень про важливі події в житті Церкви виявляти братерську любов і єдність у Христі. Не маючи певности, що ця Записка в свій час дійшла за призначенням, ВПЦРада містить цю Записку в своєму часописі „Церква й Життя”, в надії на те, що ця Записка стане відома через часопис тим, кому вона надіслана поштою, та хто не одержав її” (стор. 139). Отже через рік після Меморандума 1924 р., в четверті роковини Собору 1921 р. і поставлення на ньому ієрархії, в листопаді 1925 р. ВПЦРада подбала виконати постанову Собору 1921 р., якою уповноважувалось ВПЦР „сповістити про фактичне відновлення автокефалії Української Церкви всі Автокефальні Православні Церкви” (Ухв. Собору 11, 15), виходячи з попередньої постанови Собору (11, 13), що „Українська Православна Церква, як Автокефальна, є вільним членом Вселенської Соборної Апостольської Православної Християнської Церкви і лишається в непорушному братерському єднанні зо всіма Православними Церквами”. На „Історичну Записку” ВПЦРади 1925 р. треба дивитись як на спосіб і замір нав'язати братерське й молитовне єднання УАПЦ з іншими Православними Церквами-сестрами, **оформити своє становище в Православному світі**. „Прагнучи до Вселенського єднання всіх християнських церков, — читаємо ми в Записці, — Українська Православна Церква вважає себе за частину Вселенської Христової Церкви й перш за все, безумовно, вважає себе за перебуваючу в нерозривному єднанні з першими Апостольськими церквами, церквами матерями всіх церков: Царгородською, Єрусалимською, Антиохійською, Олександрійською й Римською до заміни її папізмом, як і з другими Православними Автокефальними Церквами, й цим сповіщає про своє життя і автокефальність;

просить ратерського єднання й щиро благає Бога, щоб це єднання в якнайскорший час здійснювалось і зміцнювалось на Собораз Православних Церков всіх народів” (стор. 147-148. Підкресл. наші)

На жаль, „Історична Записка” 1925 р. ВПЦРади, за її змістом в цілому й по формі, мало відповідала цілі, задля якої була вона Православними Церквам розіслана; вона більше слідувала за думками, поданими нами в основному вище, Меморандума ВПЦРади 1924 р. В історичній її частині про минуле Української Православної Церкви не додержано об’єктивності та внесено немалі твердження плитких, спірних, або й просто невірних; пристрасний тон, яким вона пройнята в полемічному запалі включно до того, що де-яким церквам закидається навіть „життєвий атеїзм”, тільки прикритий формою „православія” (стор. 140), не свідчив принаймні про християнський дух любови і взаємної між Церквами поваги в самих провідних діячів тої Церкви, що оце шукала і просила братерського єднання у інших Православних Церков. Головне ж, — в „Історичній Записці” бачимо **разичу непослідовність в найважливішому для автокефальности Церкви питанні ієрархічному**. В розд. „Записки” VI представлено акт висвяти єпископів на Соборі 1921 р., як і в дійсності було, актом вимушеним. „Собор, — говориться там, — вважав цей акт за надзвичайний, який зроблено чином першохристиянським, відмінним від загально поширеної пізніше форми єпископської хіротонії, для спасіння життя Української Церкви від смертельної небезпеки. Надалі всі хіротонії в Українській Церкві відбувались і відбуваються загальним способом, традиційним. Ніякого порушення канонів цей акт не виявляє, а тільки для звершення таїнства взято первісну форму, стародавню, замість загально-вживаної, **з вимог необхідности**, як того потребувало церковне життя в його православному розумінні” (стор. 144. Підкр. наше.). Далі ж, в розд. VIII „Історичної Записки”, ВПЦРада каже: „Але незалежно від смертельної небезпеки для Української Церкви, акт відродження в ній ієрархії шляхом всецерковним зі зміною звичайних традицій є **великим кроком до перетворення стародержавного устрою Православної Церкви взагалі без порушення Христової віри в її православному розумінні**. Сумний факт, коли кілька єпископів, ворожих українському народові, силкувались всіма засобами спинити вільне життя народу і, спираючись на силу старої традиції та букву канонічности й маючи на увазі лише свою самовласну мету — панування над Українською Церквою, не себе вважали за єретиків, що від неї відділились, а всю Церкву вважають за єретицьку . . . , цей сумний факт як не можна більше яскраво показує, що **рамки старих традицій стали вже тісними й невідповідними сучасному стану церковного життя**, яке настирливо вимагає їх зміни . . . Українська Церква, що відродила повноту свого церковного життя всецерковним обранням і висвятою свого єпископа, тільки переступивши через традиційну форму, **цим засвідчила, що визнання незмін-**

ности стародержавних традицій в Церкві є головною причиною застою Православної Церкви та її відокремлення (?) від сучасного життя... Старий єпископсько-самодержавний устрій Церкви, який давав єпископам особливі права над Церквою, як Римське папство, й прагнення до нього старих православних єпископів, не може надалі залишитись незмінним без великого пригнічення церковного життя, і тому **той устрій мусить уступитись і дати місце повному братерству і рівноправності всіх членів Церкви**; Українська Церква визнає, що єпископ в Церкві, згідно з словом Христовим, є тільки службова в ній особа, а не начальник над нею"... (стор. 146. Підкр. наші.).

Повторюючи думки свого Меморандума 1924 р., ВПЦР в розд. IX „Історичної Записки” каже: „Українська Церква вважає, що наступив вже час стати на новий крок у справі відновлення Вселенської Церкви, не шляхом визнання тільки себе Вселенською, а шляхом братерського єднання всіх церков (значить, не тільки православних — І. В.), збереження для церкви кожного народу всіх окремішностей, життя і обряду, які нею віками утворені, так би мовити, зберігаючи в головному — єдність, в другорядному вільність і у всьому любов. Цим головним Українська Церква визнає перш за все **волю церкви кожного народу щодо свого життя (?) й устрою**, непідлеглості церкві другого народу (ніби церкви повинні бути тільки суто національні — І. В.), потім всенародно-соборний **устрій** церкви (а коли волі церкви не буде на такий устрій? — І. В.) з рівністю прав всіх членів церкви, і, нарешті, аполітичність церкви, невживання її засобом для політичного, чи національного, чи соціального панування” (стор. 147).

В послідовності цих своїх думок про **творення еkleктичної Вселенської Церкви**, ВПЦРада в "Історичній Записці"-посланні, призначеному і розісланому Православним Церквам для оформлення свого положення у Вселенській Православній Церкві, звертається в кінці й до неправославних церков з такими словами: „З таким же почуттям братерства й любови у Христі, Українська Автокефальна Церква звертається і до всіх Христових Церков всіх народів зі сповіщенням про своє відродження й нове життя й з закликком стати на шлях здійснення молитви про єднання всіх церков, вважаючи за основу єднання — **волю кожної церкви утворювати своє церковне життя**, братерську любов і взаємну повагу між церквами, живі братерські відносини між ними, молитовну спільність і спільність у таїнствах (поскільки кожному дозволяє совість — Римл. XIV) і волю церкви кожного народу утворювати своє церковне життя на єдиному загальному фундаменті для всіх церков, що є Ісус Христос Син Божий, щоб прийти до найскорішого скликання собору всіх церков, себто до дійсного Всесвітнього Собору” (стор. 148. Підкр. наше.).

Митрополит В. Липківський, написавши в мемуарах про розіслання всім Автокефальним Православним Церквам ВПЦРадою

„Історичної Записки”, яка „докладно зясовує всі головні події відродження УАПЦеркви і прохає братерського єднання”, від себе додає: „Запевне визнання УАПЦеркви іншими церквами не прохалось, бо кожна церква лише сама себе визнає, а іншим може тільки пропонувати своє щире братерство. Відповіді на своє сповіщення ВПЦРада ні від якої Церкви не одержала, нелевна, чи й дійшли її сповіщення на свої адреси, але то вже не її справа; вона свій обов'язок УАПЦ до інших церков виконала, подала руку братерську усім, і коли б навіть усі цю руку відкинули, це її не позбавляє своєї правди перед Богом”...

Думаємо, що, помимо причин нецерковного характеру, в які ми не входимо, подана нами вище, на підставі звіту й форми „Історичної Записки” ВПЦР з листопаду 1925 р., коротка характеристика її — найбільше може служити поясненням, чому ні від якої Автокефальної Православної Церкви не було відповіді ВПЦРаді на її „Історичну Записку” 1925 року. Слід пригадати, що ще до „Меморандума” ВПЦР восени 1924 р. в „Прилюдній Заяві до всіх церков ВПЦРади УАПЦ”, прийнятій на Велик. Мик. Зборах ВПЦРади, як кредо УАПЦ (Див. розд. II підрозд. 5), сказано: „Будуючи Єдину Всесвітню Церкву, члени Української Автокефальної Христової Церкви єдність Всесвітньої Церкви приймають як вільне, братерське сполучення церков, що поєднують вірне робітництво кожного народу” (Протокол Великих Мик. Зборів ВПЦРади 25-30 травня 1924 р., стор. 31).

В серпні 1925 р. в Стокгольмі відбувався „Світовий Конгрес Практичного Християнства”, або (в англійській назві) „Світова Християнська Конференція для життя і праці”, яка подія була початком т. зв. скуменічного руху в житті християнських Церков і громад цілого світу, що привів до утворення „Світового Союзу і Світової Ради християнських Церков” та продовжує свій розвиток далі. ВПЦРада теж одержала від Виконавчого Комітету по скликанню Світового Конгресу Практичного Християнства в Стокгольмі сповіщення з проською прислати на Конгрес двох делегатів. ВПЦРада делегувала, як своїх представників, архієпископа Олександра Ярещенка і бр. В. Чехівського. Але „існуючі правові положення в УРСРеспубліці, як писала ВПЦР до Президії Конгресу, не дають змоги прибути до Стокгольму обраним делегатам, і тому ВПЦР доручила репрезентацію УАПЦ своїм уповноваженим за кордоном: Архієпископові Іоанну Теодоровичу (Америка — Чикаго), проф. С. Шелухину (Прага) і вірному Є. Бачинському (Женева), яких, в разі прибуття їх на Конгрес, і просить прийняти з братською любов'ю”. „УАПЦерква, — кінчала свій лист до Президії Конгресу ВПЦРада, — складає вітання Світлій Конференції з побажанням дати світові нові імпульси християнського життя й молитовно приєднується до всіх вирішень, що йдуть на славу Бога, на опанування на всьому світі високої християнської ідеї в найкращому й найправдивішому її виявленні для культурного підне-

сення людства до світлої будуччини” (Лист ВПЦР з дня 25 серпня 1925 р., ч. 1662).

Це слушне прагнення Президії ВПЦРади скористати з нагоди Всесвітньої Церковної Конференції (в ній не брала участі тільки Католицька Церква) в Стокгольмі, щоб на міжнародньому церковному форумі довідалися про існування УАПЦеркви, зустрінуту було на Україні протестом з боку українських діячів т. зв. Д і я л ь н о і Х р и с т о в о і Ц е р к в и (ДХЦ), що вважали себе одночасно й членами УАПЦ. Цей протест, вийшовши з Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря, даного радвладю в користування ДХЦ, був розісланий по всіх церковних округах УАПЦ, доведений, без сумніву, й до відома радвлади. Протестували діячі ДХЦ проти того, що Президія ВПЦР порушила засади „церковного соборно-народньо-правного будівництва УАПЦ”, пославши без волі Церкви делегатів на Стокгольмську Конференцію та ще й доручивши делегацію д-ям Шелухину і Бачинському, „людям чужим і нічим не зв'язаним з УАПЦ”. Та головним змістом протесту були мотиви політичного характеру. «В грудні місяці 1924 р., — писали в протесті, — УАПЦ через своїх представників, Всеукраїнського благовісника В. Чехівського, отця Митрополита та інших, подала до Укр. Радянського Уряду декларацію, в якій нелицемірно виявила своє кредо, так мовити, віру свою й ті принципи, які віруюча людність поклала в підвалини церковної будови, при чому тією декларацією цілком відмежовувалась від будь-яких політичних та інших авантур. А зараз Президія ВПЦР від імені тієї ж Церкви, що ще так недавно свідчила свою нову лояльність та доброзичливе відношення до Радвлади й того церковно-економічного (?) ладу, що утворився на Україні, щиро вітає „Світлу Конференцію” за намір дати світові „нові імпульси християнського життя”, і не тільки вітає, але ще й, передбачаючи своїми прозорими очима високе життєве значення для Української Церкви майбутніх постанов Конференції, обома руками молитовно-благочинно підписується заздалегідь під усіма її ухвалами»... Очевидно, що „нові імпульси християнського життя”, пробудження яких очікувано від екуменічного руху в християнстві, не могли подобатися антихристиянській радвладі; це й використовують для натравлювання тієї влади на УАПЦ в свому протесті-доносі церковні діячі, що назвали себе Братством „Діяльна Христова Церква”.

На Вел. Мик. Зборах ВПЦРади, що відбулись 25-30 травня 1924 р., прийнята була ухвала: „Констатувати факт приєднання до УАПЦ віруючих інших національностей, крім української, й вітати його, як факт, що відкидає всякі обвинувачення щодо націоналістичного характеру Української Церкви, і, виходячи з цього та користуючись можливістю для Архієпископа Іоанна Теодоровича вступити з іншими Східньо-православними і Західньо-християнськими Церквами в зносини, дати йому ширші уповноваження щодо міжцерковного єднання” (Протокол названих Зборів, стор. 17).

Ця ухвала Великих Зборів ВПЦРади не могла мати для самої УАПЦеркви позиточних наслідків вже з тої основної причини, що всякі міжцерковні зносини УАПЦ з закордонними церковними організаціями, ведені чи безпосередньо, чи через уповноважених, як через Архиепископа Теодоровича, мали підлягати контролю безбожної радянської влади. Це ясно бачимо з ухвали Президії ВПЦРади в листопаді 1926 р., при обмірковуванні питання про право зносин ВПЦР з закордонними церковними діячами. В ухвалі сказано: „З представниками тримати постійний зв'язок, надсилаючи інформаційний матеріал про життя УАПЦ, про що й **повідомлювати в офіційний спосіб Радвладу, як це робилося й до цього часу.** У важливих випадках, коли листування буде виходити за межі лише інформацій і може викликати заперечення з боку Уряду, **входити раніш в порозуміння з Радвладою шляхом відповідних зносин з Урядом і тільки в погодженні з ним робити ті чи інші розпорядження**” (Прот. засід. Президії ВПЦРч. 3, з дня 16 листопада 1926 р. Підкресл. наші.).

Встановлюючи кількість парафій УАПЦ в Україні в добу зросту УАПЦ до другого Всеукраїнського церковного Собору в жовтні 1927 року (Див. розд. II, підрозд. 4), ми прийшли до висновку, що 89% або 9/10 православних парафій залишалось в тих часах в Україні під московським єпископатом. До половини 1923 року єпископи ці були приналежні тільки до юрисдикції Московського патріярха Тихона, і в складі їх переважали єпископи дореволюційного часу, що підлягали до революції 1917 р. Російському Свящ. Синодові. Очолював, як знаємо, цю ієрархію російську на Україні митрополит Михайл Єрмаков, якого призначив своїм Екзархом, утворюючи „Український екзархат”, патріярх Тихон в р. 1921. В другій половині 1923 р. появляється на Україні з Московщини й революційна „Жива Церква”, в формі вже „Обновленсько-Синодальної Церкви”, бо ж „живці”, „обновленці”, „синодали” — це були назви тих фаз, які переходила в своїй організації революційна течія в Російській Православній Церкві, утворюючи там, в Московській Патріярхії, розкол з відома та благословенства безбожного Радянсько-більшевицького Уряду. Організовавшись в Москві в 1922-23 р., коли патріярх Тихон радвладою був ув'язнений восени 1922 р. й по 26 червня 1923 р., „живо-обновленський” розкол з Московщини перейшов і на Україну, коли знайшлись і тут архиєреї, які приєднались до „обновленців”, а проти архиєрсів, як екзарх-митрополит Михайл Єрмаков, єпископи: Димитрій Вербицький, Василій Богдашевський, Аверкій Кедров і др., що zostавались вірними юрисдикції патріярха, радвлада на Україні вжила репресій — ув'язнення, заслання. Ієрархи ж, що вийшли з юрисдикції патріярха Тихона, як „обновленці”, утворили навіть, в боротьбі вже з УАПЦ, „Українську Синодальну Церкву” (на соборі в жовтні 1923 р. в Харкові).

Існування на одній і тій же території, а головне посеред і того ж самого українського народу, в 20-их рр. ХХ стол. трьох православних церков — УАПЦеркви, Українського екзархату Московської Патріяршої Церкви і Української Синодальної Церкви — (не беремо під увагу, з огляду на нечисленність членів, таких відгалужків, як ДХЦерква, „Українська Автокефалія еп. Булдовського”, „Свободна прогресивна автокефальна українська церква” на Чернігівщині. (Прот. Вел. Мик. Зборів ВПЦР 1924 р., стор. 10), — викликає питання про взаємовідносини на самій Україні поміж цими трьома Православними Церквами в часах все підсилюваного походу на Церкву і релігію взагалі безбожної радянської влади на Україні. Питання цих взаємовідносин залишається дуже мало освітленим, і ми, на жаль, не маємо всіх потрібних для того освітлення матеріалів.

Очевидно, що боротьба за визволення Української Православної Церкви з-під адміністративної підлегlosti її Російській церковній ієрархії, в якій боротьбі зродилась незалежна ієрархія УАПЦеркви 1921 року, — ця боротьба мала продовжуватись і далі поміж УАПЦ в поширенні й організації її в Україні і старою Російською тут Православною Церквою, що її стали називати тепер „патріяршою”, або „тихонівською”, в просторіччі ж боротьба поміж „автокефалістами”, яких противна сторона називала ще „самосвятами”, і „словянистами”. „Історична Записка ВПЦРади” з листопада 1925 р., про яку була у нас вже не раз мова, каже: „Російська Церква на Україні, на чолі з екзархом Михайлом, мала в серпні 1922 р. Собор свій Всеукраїнський, який офіційно було названо нарадою; цей Собор прийняв основні принципи нашої Української Православної Автокефальної Церкви: автокефалію, соборноправність і введення рідної мови кожного народу в його церкві; а для поєднання з нашою ієрархією обрав спеціальну комісію з трьох єпископів і двох професорів. Ніяких обвинувачень нашій Церкві в ересі або розколі «Собор цей не поставив» („Церква й Життя”. Ч. 2/3 за 1927 р., стор. 145). Про собор єпископів на Україні, під проводом екзарха України митрополита Михайла Єрмакова в 1922 р. (тільки не в серпні, а 5 вересня), згадує і послання „До Всечесного Духовенства Православної Церкви на Україні єпископату Автономної Православної Церкви на Україні, на чолі з митрополитом Олексієм Громадським в січні 1942 р. Там говорить про те, що цей собор „постановив у Києві стати на шлях автокефалії і вирішувати церковні справи самостійно на Соборі єпископів” („Укр. Голос”, часопис в Проскурові, ч. 7 за 1942 р.). Це, очевидно, не те саме, що „соборноправність” та введення живої мови в церковне богослуження, про що ніде не зустрічали ми відомостей, щоб подібні ухвали западали в патріяршій Церкві на Україні.

Коли б відомості „Історичної Записки” ВПЦРади 1925 р., писаної, пригадаймо, як братське послання до Автокефальних Пра-

вославних Церков, були автентичні, то це означало б злагодження вже через рік після Собору 1921 р. стосунків поміж УАПЦ і Московською Патріархією, чи її Українським Екзархатом, до того, що підіймалось в останньому питанні про поєднання з ієрархією УАПЦ. На жаль, не маємо жодних відомостей про працю і долю спеціальної комісії поєднання, про яку говорить „Історична Записка”. Навпаки, зараз же, після відомостей про таке доброзичливе ставлення до УАПЦ Собору єпископів Російської Церкви на Україні в серпні 1922 р., „Історична Записка” ВПЦР продовжує: „Окремі ж Російські патріярші єпископи, як і покійний патріярх Тихон (помер 7 квітня 1925 р.) та ті єпископи в Російській Церкві, що називають себе „живими”, „обновленцькими” та інші, що й самі істотою всією своєї ієрархії під великої сумнів поставили свою благодатність і апостольське переємство, — всецерковний акт віри в Соборній висвяті Української Церкви називають єрессю й не зупиняються навіть перед хулою на Св. Духа, називаючи Українську ієрархію безблагодатною” (Op. cit., стор. 145). Це писано в 1925 р., значить вже через три роки після того Собору 1922 р. патріярших єпископів на Україні, коли й сам митрополит-екзарх Єрмаков вже був на засланні на Кавказі. Отже треба думати, що коли той Собор і обрав від себе представників в спеціальну комісію поєднання, то далі з того нічого не вийшло.

З боку церковного проводу УАПЦ відчувається і в „Історичній Записці” 1925 р. задоволення з приводу приведених в „Записці” ухвал Собору патріяршого єпископату в Києві 1922 р. у відношенні до УАПЦ. Те ж почування сатисфакції, з приводу, видно, тих же ухвал, знаходимо ще раніше, у відозві ВПЦРади 1924 року з нагоди 3-річчя відновлення Української ієрархії, де читаємо: „Ті, що раніше ставились безнадійно вороже проти способу відновлення нашої ієрархії, визнають тепер за необхідне змінити своє відношення до цього історичного факту. Ті, хто чекав на смерть нашої Церкви, був певний в нездатності її до життя, уже шукають єднання з нею”... Поза висловами такої сатисфакції, не бачимо ми з боку проводу УАПЦ шукання примирення, молитовного єднання з Патріяршою Церквою. Домагаючись перед Робітничо-Селянським Урядом УСРР реєстрації УАПЦ, ВПЦРада в просьбі до Голови Раднаркому УСРР в Харкові в кінці 1924 р. писала: „З самого початку відродження свого, коли реакційна царсько-панська патріярша Церква ще не була зачеплена подихом революції, і до останнього моменту, коли під впливом революції навіть у ветеранів старої Церкви виник сумнів в можливості повернення старого ладу, і коли в зв'язку з цим помітне по всьому церковному фронту зовнішнє перебудовання — перефарбовання себе, — Українська Автокефальна Церква, тверда в своїх церковно-революційних принципах, мала і має найбільших своїх ворогів в особах представників тої старої Церкви, з якою вона по своїй ідеології й устрою нічого спільного не має. Неправда, інсинуації, на-

клели, система доносів — то шлях Церкви ворожій УАП ” (Копія заяви ВПЦР до Уряду УСРР з архіву митроп. Іоанна Теодоровича. Підкресл. наше.).

Митр. В. Липківський в своїх мемуарах про „Відродження Укр. Церкви” теж згадує про собор „тихонівської” Церкви на Україні р. 1922, запевне під головуванням єпископів, який ухвалив увійти в порозуміння з ВПЦР і утворити спільну комісію для порозуміння, і при цьому митрополит додає: «Невідомо, чому ця комісія не відбулась, але воно показує, що собор тихонівців не оголосив українцям анафему, а єпископська „золота нитка” (Апостольське преемство — І. В.) це не що інше, як ржавий ланцюг, на якому єпископи тримають в своєму пануванні всю Церкву та її духовництво. Цей ланцюг Всеукраїнський собор справді розірвав». Більше на цю тему примирення з Московською патріаршою Церквою не знаходимо в Розд. VII Історії Укр. Церкви митр. Липківського. В інших же актах ВПЦР ця Церква з правила трактувалась завжди як „церква-домовина”; в доповідях же з місць по протоколах Великих Зборів ВПЦРади не раз зустрічаємо заяви про дуже ворожі відносини на місцях поміж автокефалістами і слов'янстами. В „Прилюдній Заяві до всіх Церков ВПЦРади”, зачитаній В. М. Чехівським на Вел. Мик. Зборах 25-30 травня 1924 р. і прийнятій тими Зборами, було ясно сказано: „Царславна і панославна Синодська і Патріярша організація не була Христовою Церквою” (Протокол Вел. Мик. Зборів ВПЦР 1924 р., стор. 30 на звороті). Як бачимо, в революційному запалі в церковному житті того часу зовсім тьмарилась думка про те, що в тій, ніби „не Христовій Церкві”, хрестились, вінчались, вмірали і про своє спасіння дбали покоління дідів і батьків українського народу, хрестились і виховувались по її школах самі ті, хто тепер став відмовляти їй навіть назви „Христова Церква”, не розбіраючись, що було в ній не Христового, бо ж „плевели” будуть в Церкві аж до Страшного Суду, а що й Христового (Див. про це т. III цієї праці, розд. V, підрозд. 3, 4).

Більш слідні в актах, які ми мали під руками, спроби Синодально-Обновленської Церкви на Україні нав'язати стосунки з УАПЦ. В березні 1925 р. Комісія, з доручення Синоду названої Церкви, звернулася до ВПЦРади, як до „керуючого органа партії т. зв. автокефалістів-українців”, з пропозицією вступити в офіційне єднання з Вселенською Православною Церквою через участь в їхньому Всеукраїнському Помісному Соборі, який тоді підготовлявся, а потім і відбувся в травні міс. 1925 р. При цьому Комісія запитувала, які б умови з свого боку ВПЦР знайшла можливим запропонувати майбутньому соборові для поєднання церков. ВПЦРада в засіданні 24 березня 1925 р., у відповідь на цього листа ухвалила: „ВПЦР, як вищий керівничий орган УАПЦ, не вважає для себе гідним входити в будь-які церковні зносини з тією нецерковною організацією, яка зве себе Обновленською Церквою”.

Через два роки після цього ВП Рада отримала від митропол. Інокентія, як „Заступника Українського Синода” Обновленської Церкви, листа з дня 25 березня 1927 р. ч. 92. В цьому листі митр. Інокентій, пригадавши спочатку, як в 1925 р. ВПЦР відмовилась прийняти пропозиції на собор, чому й роз'єднання залишається донині, так продовжує (в перекладі з рос. мови листа):

«Пам'ятаючи, одначе, заповіти Основника нашої Церкви Господа Ісуса Христа і свв. Апостолів, згідно з якими християни повинні мати братню любов між собою, виявляти один до одного виrozumілість, мати єдність духа в союзі миру і всі непорозуміння розв'язувати соборним шляхом, а також приймаючи на увагу події, що мали місце пізніше, як наявність нашої канонічно-правної автокефалії та повної українізації, чого не було ще в 1925 р., — Священний Синод, наказом від 1 жовтня 1926 р., ч. 967, уважав за свій обов'язок доручити мені знову звернутися до членів ВПЦРади, а через неї і до всіх православних українців, що знаходяться в її юрисдикції, з братнім запрошенням взяти участь в Передсоборній Нараді, яка, згідно з урядовим дозволом від 16 жовтня 1926 р., ч. 1165, організується в м. Харкові в будинку Кафедрального собора в травні ц. р., і з побажанням, щоб на цю Наряду прибув увесь склад ВПЦР, увесь **єпископат**, що знаходиться в її юрисдикції на території України і по два клирика та по два мирянина від кожної єпархії з правом ухвального голоса по питанню об'єднання, яке питання буде поставлене першим, а далі й у всіх питаннях, якщо єднання буде осягнене. На підставі цього, прошу ласкаво ВПЦР повідомити мене, для докладу Свящ. Синоду, про своє рішення по наступних пунктах: 1. Чи бажає ВПЦР взяти участь в наміченій Передсоборній Нараді на умовах, тут вище поданих; 2. Які умови для такої участі могла б ВПЦРада з свого боку пропонувати названій Нараді» (Протокол засід. Президії ВПЦР ч. 25/45, від 30 березня 1927 р.).

ВПЦРада не признала можливим для себе в складі тільки президії рiшати поставлені питання і перенесла їх на рішення Велик. Мик. Зборів ВПЦР, які відбулись 11-13. V. 1927 р. На цих Зборах була прийнята наступна резолюція „в справі поєднання з Синодальною Церквою”:

«Заслухавши заклик Митрополита Синодальної Церкви Інокентія до участі в Передсоборній Нараді з Синодальною Церквою з метою підготовки до єднання Церков, Великі Микільські Збори ВПЦР, додержуючись принципів ВПЦРади про поєднання з іншими церквами (ці принципи подані нами вище з Меморандума ВПЦР 1924 р. — І. В.), не вбачають в житті Синодальної Церкви проголошеної нею „наличности канонически законной автокефалии и полной украинизации”, констатують канонічні розходження УАПЦеркви і Синодальної Церкви і визнають можливим припустити тільки підготовку ознайомлення з постановкою питання про єднання Церков та збірку всіх матеріалів в цій спра-

ві для внесення їх до Всеукраїнського Собору УАПЦ, де питання про єднання остаточно буде вирішено» (Прот. Вел. Мик. Зборів ВПЦР 1927 р., стор. 58).

Не маємо протоколу Другого Всеукр. Церковного Собору, але з інших джерел бачимо, що питання про єднання Церков на Україні підіймалось на тому Соборі в жовтні 1927 р., тільки ж жадного „остаточного вирішення” його на Соборі не наступило. Це ми бачимо з дальших зносин проводу Синодально-Обновленської Церкви на Україні з проводом УАПЦ та з ухвал Вел. Зборів ВПЦР після Другого ВЦСобору. Треба сказати, що в часі й до Другого Всеукр. Церковного Собору можна помітити течію в церковному житті УАПЦ, представники якої боліли, видно, душею від боротьби й ворожнечі між Церквами одного й того ж українського народу та думали над тим, як злагодити загострення цієї боротьби, найти шляхи до примирення і поєднання. Так, на Вел. Мик. Зборах ВПЦР 25-30 травня 1924 р., при обмірковуванні справи скликання 2-го ВЦСобору УАПЦ (плянували відбути той Собор в кінці 1925 р.) єпископ Миколай Борецький вніс пропозицію закликати на цей Собор представників всіх Церков на Україні, з'ясувавши відношення їх до УАПЦ. „Можливо, — казав єпископ, будучий митрополит УАПЦ, — що вони й не з'являться на Собор, або нічого не скажуть на ньому, бо в них нема тих змін у канонах, як у нас, але цей заклик може запалити вогнем ті Церкви, й вони відгукнуться на наш заклик”. В. М. Чехівський у своєму виступі, з приводу цієї пропозиції, заявив, що „для єднання з іншими Церквами треба зазначити, які церковні організації не можна вважати за дійсну Церкву, бо проповідувати Євангелію тим, хто в темряві, ми можемо, але звертатись до тих, хто свідомо не хоче йти дорогою до оновлення, не доцільно”. Після цього Вел. Збори ухвалили: „Питання про запрошення представників Православної й інших церковних течій на Всеукраїнський Собор передати Передсоборній Комісії”. На тих же Вел. Мик. Зборах 1924 р., коли, після дискусії по доповіді архиєп. Нестора Шараївського про „необхідність, згідно з вимогами життя, перевести церковний календар на новий стиль”, принципово признана була своєчасність переходу на новий стиль, ухвалено — переводити цю реформу в церковному житті України в порозумінні з іншими Православними Церквами на Україні, для чого взяти на себе, в разі потреби, ініціативу скликання наради представників тих Церков і навіть скликання Всеукраїнського Православного Собору (Протокол Вел. Мик. Зб. ВПЦР 25-30 травня 1924 р., стор. 20-21, 43).

Після 2-ого ВЦСобору УАПЦ, на якому, як відомо, був обраний на митрополичу катедру єпископ Миколай Борецький, до нього прислав листа Київський митрополит Синодально-Обновленської Церкви Інокентій з проською визначити час для завітання по службовій справі. Це побачення відбулось з відома Президії ВПЦР в кабінеті митроп. Миколая при приміщенні канцелярії

ВПЦР 17 лютого 1928 р. Був присутнім при цьому побаченні, на бажання митр. Миколая, і архиеп. Константин Малюшкевич. Розмова тривала біля двох годин. Доповідь про неї дав Митрополит Миколай на Малих Зборах ВПЦР (Пленум в складі представників, по одному, від всіх Округових церков УАПЦ) 6-8 березня 1928 р. Висновок розмови, яка мала „цілком братерський характер”, за доповіддю митрополита, був такий: „Не відкидаючи по суті принципа поєднання всіх православних течій на Україні в одну УАПЦ, ми всеж таки не знайшли вчасним поєднатися з Синодальною Церквою в даний момент, тому що, на нашу думку, природа наших течій попереднім вихованням їх, ідеологією і боротьбою остільки протилежні одна одній, що вони самі по собі не здатні зараз до душевного поєднання в єдину отару Христову. Тому прийшлося, констатувавши останній факт, запропонувати Синодальній Церкві раніше перевести, при повнім заспокоєнні що до нас і взагалі до всіх течій православних на Україні, відповідну підготовчу роботу і всі ті реформи, при яких з часом зникне гострота поглядів одної течії на другу, і з'явиться природне тяготіння до злиття їх в єдину душу і єдине Тіло Христове”. Мали Збори з повнім задоволенням і вячністю прийняли доповідь о. Митрополита (Церква й Життя. Ч. 6 1928 р., стор. 39-40).

На Великих Мик. Зборах ВПЦРади, що відбулись в Софійському соборі в Києві 29 травня — 1 червня 1928 р., митрополит Миколай Борецький мав доповідь про „**Міжцерковне становище УАПЦеркви**”, питання, що сильно хвилювало членів УАПЦ. Тези цієї доповіді були такі:

1. Загальна й культурна революція на Україні владно поставила питання про Національну Церкву українського народу, який і почав її будувати в УАПЦ;
2. Тихонівщина й Обновленщина то є рештки чужих українському народові релігійно-культурних напластунів, які засуджені на відмірання; майбутнє релігійного життя на Україні належить УАПЦ, як Церкві, що природньо виростає з релігійно-культурних потреб укр. народу;
3. Тихонівщина вперто тримається, ідеологічно і практично — ще панування російської церковної культури на Україні; якщо де-який ґрунт для себе вона має у великих містах, де чимало є чужих українській культурі елементів, то з пробудженням самосвідомости села вона матиме в ньому що-далі менше ґрунту;
4. Обновленщина, сприймаючи впливи часу, теоретично визнала принципи ідеології УАПЦ — автокефальність, соборноправність, українізацію, але життям своїм виявляє, що вони для неї чужі, неприродні; стати в безпосередню близькість до релігійно-культурних потреб укр. народу вона неспроможна;
5. Об'єднання УАПЦ з будь-якою із цих течій у сучасний момент було б штучне, неприродне, — воно сплучило б чужі своїм культурним підґрунтям елементи, але не злило б їх в єдиний церковний організм;
6. Проте потреби утворення єдиної Православної Церкви на Україні то є пекуча вимога ре-

лігійної свідомості кожного; 7. Цілковите церковне замирення на Україні – справа більш-менш недалекого часу, коли остаточно відімруть коріння чужих для укр. народу рел.-культурних впливів; 8. Готуватись до цього замирення слід і тепер, перетворюючи нехристиянську ворожнечу поміж окремими церковними течіями в братнє співжиття рівноправних церковних організацій, які один в одному нелицімірно визнають справжню Христову Церкву. 9. Стан такого братнього співжиття, як тимчасовий, триватиме далі доти, доки рівнобіжні з УАПЦ церковні організації не проймуться остаточно елементами українсько-релігійної культури, не вростуть в неї своїм корінням, а тоді само собою відбудеться і канонічне злиття.

Під час обговорення цієї доповіді виявилось, що склад недавно відбутого на початку травня 1928 р. в Харкові собору Синодально-Обновленської Церкви був український, бо з 120 членів собору 87 зареєстрували себе українцями. І хоч доповідач на соборі про УАПЦ прот. Тарасов не знав другої назви для УАПЦ, як — „липківщина“, „шовіністи“, „самосвяти“ і т. ін., але прот. Тарасов, митрополит Пімен (Харківський), — говорили на Вел. Мик. Зборах, — це ще не Синодальна Церква; на тому ж її соборі члени його, миряни, докоряли прот.-доповідачеві за неприпустиме ставлення до УАПЦ та вимагали від своїх владик поваги до УАПЦ й замирення з нею.

Поставившись з повною уважністю до питання про своє між-церковне становище і зваживши всі обставини його, Вел. Мик. Збори 1928 р. прийняли по цьому питанню таку резолюцію: „УАП-Церква визнає себе складовою частиною Всесвітньої Христової Церкви. В силу цього вона і прагне до єднання з іншими Церквами і найперше з Православними Церквами, що на Україні перебувають. Про це поєднання УАПЦерква молиться і вірить, що прийде момент, коли увесь побожний народ український, який належить до Христової Церкви, поєднається в одну святу УАПЦеркву. Для наближення цього моменту УАПЦерква йде не шляхом ворогування з Церквами Старо-Словянською і Синодальною на Україні, а шляхом виховання у своїх членів поваги до шукання правди Христової й Самого Христа, що мають місце в цих Церквах, як і в кожній Христовій Церкві, аби цим встановити моральне єднання, а через нього дійти до цілковитої організаційної єдності тоді, коли не лише наша УАПЦ, а й Церкви Старо-Словянська і Синодальна, пішовши цим самим шляхом, виховують відповідно своїх церковних керівників і вірних у дусі любови до всієї Христової Церкви, а найперше до Святої УАПЦеркви. Для постійного дбання про таку підготовку до поєднання Церков, Вел. Мик. Збори ВПЦРади обирають відповідну Комісію, що має скласти інструкцію своєї праці і подати цю інструкцію на ствердження Вел. Покровських Зборів”. З єпископату до цієї Комісії було Зборами обрано архієп. Полтавського та Лубенського Йосифа

Оксіюка, архієп. Київщини Константина Малюшкевича і архієп. Харківського Івана Павловського (Церква й Життя. Ч. 2/7 1928 р., стор. 87-88).

Порівнюючи зміст і тон цієї резолюції Вел. Мик. Зборів ВПЦ-Ради 1928 р. про міжцерковне становище УАПЦеркви з тими розумуваннями та засадами на цю тему, які висловлені були проводом УАПЦ в „Меморандумі” 1924 р. та в „Історичній Записці” 1925 р., можна бачити, оскільки УАПЦ стала тепер на шлях правдивого християнського розуміння і аполітичності Церкви Христової взагалі і взаємовідносин поміж Автокефальними Церквами-сестрами, з яких в історичному земному житті складається Вселенська Церква Христова. Від революційно-полемічного запалу з тенденціями повчити інші Церкви в світі, як їм, визволяючись від „старо-державного єпископського устрою” Церкви, відродитися і утворити єдину Всесвітню Церкву, від таких претензій не залишилось і сліду ні в тезах про міжцерковне становище УАПЦеркви митрополита Миколая Борецького, ні в прийнятій по цих тезах резолюції Великих Зборів ВПЦРади 1928 р.

Стверджуючи цей факт, історик, на основі всього приведеного вище матеріалу про міжцерковне становище УАПЦ на Україні і зносини з проводом УАПЦ проводу інших Православних Церков на Україні, зверне одночасно увагу і на другий, не менше значний факт, а саме: не маємо підстав, щоб казати про кваліфікацію УАПЦ відповідальними представниками інших православних течій чи Церков в ті часи на Україні як секти, а не Церкви, на яку кваліфікацію УАПЦ здібні українські невідповідальні автори-католики на чужині (Митр. Василь Липківський. Відродження Церкви в Україні 1917-1930. З друкарні оо. Василян. Торонто. 1959, стор. 138).

Для розумування в лоні УАПЦ справи міжцерковних зносин з церквами не православними досить характеристичною в цьому часі була справа з висвятою на священника для УАПЦеркви бр. Євгена Бачинського єпископом Старо-католицької Церкви. Євген Бачинський, укр. емігрант з 1908 р., що з революцією 1917 р. захопився укр. церковною справою, був, як ми вище писали, представником УАПЦ на Західню Європу (проживав в Женеві) і листувався з митр. В. Липківським. В р. 1926 Євген Бачинський звернувся до архієп. Іоанна Теодоровича в Америці, що був за кордоном головним уповноваженим від УАПЦ, в справі висвячення його, Бачинського, в священника УАПЦ для збільшення його персональної ваги і значення, як представника УАПЦ за кордоном. З огляду ж на те, що за кордоном в Європі нема єпископа УАПЦ, таке свячення міг би довершити старо-католицький єпископ. Архієпископ Теодорович листом з дня 4 листопада 1926 р. до Є. Бачинського відповів на це одверто і рішуче, як кажуть акти, проти його висвяти на священника, вважаючи цю висвяту зайвою для УАПЦ. Бачинський в цій самій справі, листом від 9 листопада 1926 року, звернувся до митрополита Липківського. На пропозицію

митр. Липківського, що зачитав цього листа в засіданні Президії ВПЦР 12 грудня 1926 р., було ухвалено: „Просити о. Митрополита дати своє благословенство бр. Є. Бачинському на висвяту його на священика УАПЦ”. Про те, що ця висвята має бути у старо-католицького єпископа, розмови не було; висловлювались (архиєп. Н. Шараївський), що слід порадити Є. Бачинському шукати висвяти у православного архиєп. Празького Саватія, або у архиєп. Іоанна Теодоровича. На засіданні Президії ВПЦР 27 грудня 1926 р. виявилось, що митроп. В. Липківський надіслав вже листа і бр. Є. Бачинському і від себе ж Старо-католицькому єпископові з проською висвятити для УАПЦ Бачинського в священики; ні того, ні другого листа митрополит не читав в засіданні Президії. Справа була перенесена на засідання Малої Ради ВПЦР (Пленум), що відбулось 28-30 грудня 1926 р.

На пленумі доповідав в цій справі сам митр. В. Липківський, що „Є. Бачинський зараз визнає корисним для нашої справи свою висвяту на священика; він вчиться в Богословському Університеті й через рік буде доктором богословія; він просить дозволу висвятитися у старо-католицького єпископа. Я послав доручення й згоду на можливість цієї висвяти, бо Старо-католицька Церква по догматичних основах не виключає цієї можливості. Довожу про це до вашого відома і хочу почути рішення принципового питання: чи можливе зарахування висвяченого до складу духівництва УАПЦ, бо це не буде акт єднання Церков нашої з Старо-католицькою”. На зауваження архиєп. Шараївського, що треба було б Бачинському звернутись до арх. Празького Саватія, а не до старо-католицького єпископа, митрополит знов повторив, що „ми не єднаємось, а старо-католицький єпископ робить персональну прислугу мені, а через мене нашій Церкві; архиєпископ же Саватій невиразно ставиться до нашої Церкви, як вікарій Царгородського патріярха”. В. М. Чехівський, тлумачачи, що „висвята це є посланництво”, каже, що „коли Бачинський віригь, що одержить посланництво на служіння, треба покластись на його совість і вітати висвяту”. Єп. К. Кротевич радив відкласти рішення цього питання до більш докладного вяснення, але Мала Рада ухвалила більшістю: „Висвята Бачинського старо-католицьким єпископом не порушує основоположень нашої Церкви. Ствердити цей крок як правдивий факт, бо тут ще нема єднання Церков”.

В засіданні Президії ВПЦР 25 січня 1927 р. заслухано було заяву архиєп. Лубенського Йосифа Оксіюка з приводу ухвали ВПЦР про висвяту Є. Бачинського старо-католицьким єпископом; архиєпископ Оксіюк вважав, що ця ухвала може пошкодити між-церковному становищу УАПЦ і внести смуту в саму Церкву; на думку архиєпископа, настав час скликати нараду для з'ясування самих засад нашого церковного кредо та для накреслення перспектив майбутнього УАПЦеркви. Президія, навівши справку, що справа з висвятою Бачинського була вже розглянута Пленумом Ма-

лої Ради 28-30 грудня 1926 р., обмежилась ухвалою: „Прийняти заяву о. архиеп. Оксіюка до відома”.

Однаке справа висвяти Євгена Бачинського на священника не в Православній Церкві з благословенства митрополита УАПЦ В. Липківського не скінчилася на тому, а була порушена і на Вел. Мик. Зборах ВПЦР 11-13 травня 1927 р., бо ж і в православної пресі інших православних течій стали використовувати факт порушення в УАПЦ системи „традиційно-православного” відношення до Старо-католицької Церкви. Не знати було, чи вже висвячений, чи ні старо-католицьким єпископом для УАПЦ бр. Є. Бачинський, але доповідач в цій справі і в зв'язку з нею еп. П. Ромоданів, від імени Президії ВПЦР, поставив на розгляд і вирішення Вел. Мик. Зборів ВПЦР 1927 р. „принципове питання про відношення УАПЦ до Старо-католицької Церкви”. Але дискусія над цим питанням, як видно з протоколу Зборів, була зведена властиво до справи тільки висвяти у старо-католиків Є. Бачинського. Митр. В. Липківський казав, що коли боятися висвяти Бачинського, то не треба було і в 1921 р. припускати висвяти нашої ієрархії; архієпископу ж Оксіюку, який з незалежних від нього причин не був на Зборах, митрополит закинув, що в його листі-протесті чути голос старо-церковників: Антонія Храповицького, паріяرخа Тихона, екзарха Михаїла Єрмакова. Нема чого рахуватись з тими, хто в реформі не хоче з нами йти вперед, хто затримує наш поступ. По стороні митр. Липківського в його рішенні в справі висвяти Бачинського був арх. Феодосій Сергієв, який аргументував, що „не ми обрали Бачинського і не ми його висвячуємо, а висвячується він для закордонної церкви, ВПЦР санкціонувала крок о. Митрополита, яко крок батьківський”. . . . Арх. К. Кротевич захищав думку о. Йосифа Оксіюка і протестував проти оцінки митрополитом листа арх. Оксіюка, зазначаючи чистоту праці о. Оксіюка та його значну ролю в справі відродження УАПЦ. Єпископ К. Малюшкевич вітав кандидатуру на священника бр. Бачинського, але вважав, що коли він у старо-католиків ще не висвятився, то „попередити його не пошкодить”. Була далі пропозиція з місця: „Ми чули голос єпископів, дати голос в цій справі мирянину”. Ухвалюється. Слово бере бр. Пашенко Д.: „Нічого боятися безпідставних закидів в зв'язку з висвятою бр. Є. Бачинського старо-католицьким єпископом, про ці дрібниці нічого й говорити, бо всі ми вже знаємо, що не було два Христа”. Після цього пропозиція еп. К. Малюшкевича: „З висвятою бр. Є. Бачинського затриматись до других Зборів” — була Вел. Зборами відкинута, а ухвалена пропозиція митрополита В. Липківського: „Не робити ніяких заходів у справі попередження висвяти Є. Бачинського” (Протокол пленуму Малих Зборів ВПЦР з дня 25 січня 1927 р. — Протокол Вел. Мик. Зборів ВПЦР 11-13 травня 1927 р., стор. 66-69).

До Протоколу Вел. Мик. Зборів 1927 р. в справі висвяти Є. Бачинського архієпископ Лубенський і Миргородський Йосиф Оксі-

юк надіслав ВПЦРаді свою Окрему думку, датовану 17 червня 1927 року. У цій великій і докладній Окремій думці архієпископ Оксіюк збиває всі аргументи своїх противників і, між іншим, пише: «Головний аргумент на захист посвяти Бачинського в покликанні на аналогію до акту відродження ієрархії УАПЦ 1921 р. абсолютного не витримує жодної критики. Намагання поставити поруч, як рівнозначні, великий церковний акт воскресіння УАПЦеркви і задоволення персональної забаганки окремої особи, що не зможе навіть залишити місця свого постійного осідку для служіння УАПЦ в тих місцях, де існують громади нашої Церкви, відродження ієрархії для життя Церкви і посвяту Бачинського, зайву за справедливим висловом архієпископа Іоанна Американського, — такі намагання, зближення та аналогії можуть тільки дивувати, але не переконувати. Посвяту Бачинського до попереднього визначення (шляхом зносин, ознайомлення, освідомлення обох Церков і т. д. взаємовідносин нашої та Старо-католицької Церкви) вважаю за акт поспішний, шкідливий і зайвий для УАПЦ. Такий акт посвяти священика міг статися тільки як наслідок великої та уважної праці з боку керівництва обох Церков, а не як вступ до неї. Тепер же, коли Старо-католицька Церква зовсім не знає УАПЦ, не мала і не має з нею абсолютно ніяких зносин, прохання до старо-католицького єпископа про висвяту священика для УАПЦ може там викликати тільки здивування. Гадаю, що старо-католицький єпископ має більше почуття гідності своєї Церкви та пошани до неї, до себе й до нас, ніж ми, і не спішитиме обдарувати нас „персональними послугами“... Наражати Церкву й себе на уроки пошани до своєї Церкви й до себе — у виконанні хоч би своїх власних принципів життя і організації — це не значить іти наперед. І навпаки: застерігати від цього Церкву, шанувати УАПЦ, боліти за її церковну честь і гідність зовсім не значить бути рупором для м. А. Храповицького, патр. Тихона, м. М. Єрмакова, не значить затримувати наш поступ». На закінчення своєї думки архієп. Оксіюк пише: «Я залишаюсь при своїй попередній думці, висловленій в заяві до ВПЦР з 21 січня 1927 р., посвяту Бачинського в старо-католицького єпископа вважаю, разом з Всечесним архієп. Іоанном Теодоровичем (хоч і незалежно від нього), зайвою для УАПЦ, непотрібною, шкідливою і нічим не обґрунтованою: ні ідеологією УАПЦ, ні основами її організації, ні невідступними вимогами церковної економії».

Президія ВПЦР в засід. 5 липня 1927 р. ухвалила: «Окрему думку архієп. Йосифа Оксіюка прилучити до протоколу Вел. Мик. Зборів, а копію тієї „Думки“ надіслати до бр. Є. Бачинського, повідомивши його, що Президія ВПЦР не знає змісту листа, що було надіслано в свій час о. Митрополитом до Старо-католицького єпископа в справі висвяти його, Бачинського, і що ця справа, з огляду на її принципове значення, має бути поставлена на обговорення 2-го Всеукр. Собору. А тому Президія ВПЦР

буде вдячна, коли бр. Бачинський, перше ніж одержати висвяту, опрацює питання про міжцерковні порозуміння й надішле свою доповідь на цю тему на 2-ий Всеукр. Собор УАПЦ» (Прот. ч. 52/72 зас. Президії ВПЦР з 5 липня 1927 р.). Не маємо відомостей, чи така доповідь Є. Бачинського була на 2-ому Всеукр. Соборі УАПЦ в жовтні 1927 р., але митр. В. Липківський в своїй історії про відродження УАПЦ, коротко розповівши про справу висвяти Є. Бачинського, каже: „Це був уже перший крок до братерського єднання Церков, але 2-ий Всеукр. Собор 1927 р. цю справу одминив” (Ор. cit., стор. 96. Підкр. наше.).

В листі до 5-ої Президії ВПЦРади, обраної на Другому Соборі УАПЦеркви в жовтні 1927 р., Є. Бачинський, надсилаючи сердечне поздоровлення з нагоди відбуття 2-го Собору УАПЦ, просив вже Президію ВПЦР нав'язати „братні зносини з Церквою Ліберально-Католицькою”, а стриматись щодо таких зносин з Церквою Старо-Католицькою, та просити еп. Веджвуда (Ліберально-Катол. Церкви) про посвяту його, Бачинського, в священники (Ц. й Ж. Ч. 1/3 1928 р., стор. 65). ВПЦРада на Вел. Мик. Зборах 1928 р. не дала згоди на висвяту Бачинського у еп. Веджвуда. (Ц. й Ж. Ч. 2 — 1928 р., стор. 79).

11. Політика комуністичного уряду на Україні в боротьбі його з Церквою і засоби нищення ним церковного життя. Позбавлення Церкви прав юридичної особи; ліквідаційні комісії, конфіскація церковних маєтків, Рабунок церковних цінностей на Україні. Видача радвладою дозволів на користання з церков; оподаткування тих дозволів. Закриття церков для Богослуження; профанація в ужитку церков для інших цілей. Нищення стародавніх українських святинь. Масове знищення церков і монастирів по всій Україні. Оподаткування та нищення духовенства; беззахисність його в переслідуванні владою. Зреченство віри і Церкви. Антирелігійна пропаганда; „Союз воюючих безбожників”. Антирелігійне комуністичне виховання молоді по школах і в комсомольських організаціях.

Вище (підрозд. 8 розд. II) ми писали, що відродженню Української Православної Церкви суджено було проходити в надзвичайно складних умовах історичного життя українського народу, що ні одна з існуючих автокефальних православних церков не виходила на шлях своєї автокефальності, незалежності в таких тяжких обставинах народнього життя, як Церква Українська. Найбільшим злом для Церкви посеред цих тяжких обставин було, розуміється, те, що в організаційній добі церковного життя після проголошення автокефалії Української Церкви державна влада в Україні опинилась в руках комуністів-атеїстів, для яких релігія взагалі, а на Україні Православна Церква з її віковими коріннями в побуті й світогляді народу, була найбільшим ворогом, більшим, ніж

християнство перших віків для тодішньої римської не без ожницької, а поганської влади. Отже, уважаючи безбожну комуністичну владу на Україні за найважливіший фактор в сумній долі УАПЦ на Україні, не можемо погодитися з такими твердженнями, побудованими, мовляв, „на основі історичного твору В. Липківського”, як: „УАПЦ з 1921 р. стала жертвою найперше своїх власних, внутрішніх розкладових чинників, а безбожна комуністична влада після самоліквідації УАПЦеркви в 1930 р. вже докінчила і завершила розклад УАПЦ через заслання, арешти, тортури та розстріли її єпископів, духовенства і вірних” (о. д-р М. Соловій, ЧСВВ. Доля УАПЦ Василя Липківського. — Митроп. В. Липківський. Відродження Церкви в Україні. Торонто. 1959, стор. 225, 260).

Ні, безбожна природа цього комуністичного уряду була чинна увесь час, діяла за своєю політикою на знищення Церкви, застосовуючи тільки різну тактику, і не можна, на наш погляд, перебільшувати тих внутрішніх неладів в житті УАПЦ, як це пристрасно зображено в історичній праці мемуарного характеру митрополита В. Липківського. В „Памятній Записці Соловєвських Єпископів (на засланні)”, представленій р. 1926 большевицькому урядові ССРСР, відверто і стисло означено природу цього комуністичного уряду: „Було б неправдою, — читаємо там, — казати, що між Православною Церквою і державною владою радянських республік нема ніяких розходжень. Але вони не в тому, в чому хоче їх бачити політична підозра чи наклепи ворогів Церкви. Церква не торкається політичної організації влади; вона лояльна у відношенні до урядів всіх країн, в межах котрих має своїх членів, — від східньої деспотії старої Турції до республіки Сполучених Штатів Америки. Розходження ж поміж Церквою і урядом радянських республік лежить в непримиренні релігійного вчення Церкви з матеріалізмом, офіційною філософією комуністичної партії і уряду. Церква признає існування духовного світу, комунізм його відкидає. Церква вірить в Живого Бога, Творця і Керівника світу, комунізм не допускає Його існування і признає самозародження матерії і світу. Церква вчить про ціль людського життя в небесному покликанні духа і кличе людей не забувати небесної вітчизни, хоч би хто й жив в умовах найбільшого добробуту, а комунізм не хоче знати ніяких інших цілей для людини, крім земного добробуту. Церква вірить в непорушність засад моралі, справедливості і права, а комунізм уважає їх за умовні висліди класової боротьби та оцінює явища морального порядку виключно з погляду вигоди. Церква бачить в релігії животворчу силу, яка не тільки забезпечує людині досягнення вічного її призначення, але й служить джерелом всього великого в людській творчості, основою земного благополучія, щастя і здоров'я народів. Комунізм дивиться на релігію, як на опійом, що п'янить народи і ослаблює енергію, як на джерело їх біди і вбогоости. Церква хоче розквітнути релігії, комунізм — її знищення. При такому глибокому роз-

ходженні в самих підставах світогляду між Церквою і державою не може бути ніякого внутрішнього зближення чи примирення, як неможливе примирення між ствердженням і негачією, між „так” і „ні”, бо ж душою Церкви, умовою її буття і сенсом її існування є те саме, що саме відкидається комунізмом” (Протопресв. М. Польський. Новие Мученики Россійскіе. 1949. Т. I, стор. 170).

Очевидна річ, що комуністичний уряд Української Соціалістичної Радянської Республіки, як філія Всесоюзного уряду СРСР з його центром в Москві, був тої ж природи і діяв за тими ж центральними інструкціями в політиці щодо Церкви, хоч би у проводі того місцевого уряду часом стояли й комуністи українці. Здавалось би, що при непримиренні ідеологій Церкви і держави, де влада в руках комуністів-атеїстів, виходом з тяжких конфліктів у праці Церкви і такої державної влади могло б бути послідовно переведене, на підставі певного закону, відокремлення Церкви від держави. І, як ми знаємо, декрет про „відокремлення церкви від держави і школи від церкви” був виданий радянською владою СРСР вже 23 січня 1918 р., а на Україну поширений, після захоплення України більшовиками, весною 1919 року. Але ж, як ми не раз бачили вже впродовж попередніх викладів, розуміння радянською владою засади відокремлення Церкви від держави було не знане ще досі в культурному світі. Комуністична влада в практиці життя, в порядку урядування не залишилась нейтральною у відношенні до віри й безвірства, а стала виразно по боці атеїзму, вживаючи всі засоби державного втручання для насадження й поширення атеїзму і нищення релігії.

В умовах свого земного існування Церква, як і всяке інше організоване тіло, не може бути позбавлена права володіння якою-будь власністю, що передбачає признання за нею, як цілою установою, чи хоча б за окремими складовими її релігійнимп громадами, прав публічної інституції, „юридичної особи”. Цих прав Церква була законом 23 січня 1918 р. позбавлена, але ж оволодіння радянською владою державною церковним майном не так легко було відразу здійснити; політика економічного підриву Церкви мусіла затягнутися, з огляду на небезпечні обурення й можливість протиакцію віруючих мас населення. Тому були організовані урядом для реалізації закону про відокремлення Церкви від держави т. зв. „ліквідаційні комісії” (ліквідком), сама назва яких вказувала на заміри зовсім ліквідувати Церкву; на Україні з діяльністю „ліквідкома” зустрічаємось в актах ВПЦРади впродовж 20-их рр. до Другого ВЦСобора. Треба сказати, що Православна Церква в дореволюційній Росії, не вважаючи на секуляризацію церковних і монастирських маєтків за Катерини II, володіла великим майном, яке „широко можна було використати для культурно-освітніх і добродійних цілей”. „Наші митрополити, — пише протопресв. Г. Шавельський, — і архиєпископи, маючи все готове для прожитку, отримували жалування з доходами по 30, 40, 50

і навіть, як Київський митрополит, до ста тисяч рублів на рік"... (о. Г. Шавельський. Воспоминання последнего протопресвитера русской армии и флота. Н. Й. 1954. Изд. им. Чехова. Т. II, стор. 157). Отже більшовикам було що в Церкві конфіскувати і грабувати, як: церковні і монастирські землі, архиерейські дачі, церковні садиби й доми, церковні грошові вклади в банках і т. п. В міру закріплення радянської влади, реквізиція поширилась і на самі церковні святині, храми з церковними речами в них.

Церковні діячі в добі відродження Української Православної Церкви, як Церкви національної, прихильно зустріли проголошення її на Україні радянського закону про відокремлення Церкви від держави, що ми бачимо з мемуарів митроп. В. Липківського. Правда, ідею того закону вони уявляли собі, як „невтручання держави в справи Церкви” (митр. Липківський), але яке то було „невтручання”, — вони відчули не відразу, а потім на собі пізнали. Головне було в тім на початку, що з конфіскувати церковного майна, яке все належало на Україні до Російської Церкви, могли скористати тепер українці, як пише митроп. В. Липківський: „Тому, що церкви є державна власність (по закону 23 січня 1918 р.) і віддаються в користування релігійним громадам, українці прийшли до думки утворити релігійну громаду і прохати у влади для користування якунебудь церкву в Києві”. (Ор. cit., стор. 23). В тактику ж радянської влади, щодо руйнації Церкви, входило на початках, як пізніше писав сам митрополит, „знищити її власними руками її діячів” (Ibidem, стор. 154). І тому так сприятливо, з метою руйнації патріаршої Церкви на Україні, поставилась в рр. 1919-21 радвлада до організації на початках УАПЦеркви; про це докладніше подано нами в підрозд. 5 і 6 розд. I. «Коли радвлада закріпилась на Україні р. 1919, — пише митроп. В. Липківський, — вона зараз застала тут велику боротьбу українців з Російською „тихонівською” Церквою. ДПУ зразу вирішило використати цю боротьбу для руйнації „тихонівської” Церкви, що на Україні цілком панувала. Запевно з цією метою радвлада досить охоче зареєструвала українські парафії і в Києві і по селах, давала їм церкви, дозволяла собори і навіть Всеукр. Собор 1921 р. Але скоро спостерегла, що УАПЦ, руйнуючи „тихонівщину”, сама виростає в міцну і для влади небезпечну гору. Вона проголосила себе „автокефальною”, незалежною від московського церковного уряду; незалежність же церковна криє в собі й думку про незалежність державну і дуже захоплює народ. Це ж для протицерковної влади найбільш неприємне, що церква нарешті національна і виховує народ в національній свідомості, коли радвлада проти всякої національної свідомості, особливо української. Отже ДПУ стало зразу вживати на Україні тих заходів до розвалу Церкви, що й на Московщині; перенесло на Україну Обновленську церкву, сподіваючись, що вона буде бити разом і по тихонівщині і по автокефалії» (Ibidem, стор. 157-158).

Рабунок церковних цінностей, що його р. 1922 перавсела, під претекстом помочі голодуючим, радвллада по цілому СССР, був переведений також по церквах і монастирях України. Те не мало, розуміється, значення, що ці коштовності були здебільшого по церквах і монастирях не УАПЦ, а патріяршої Церкви на Україні. Для українського народу це був **рабунок його національного скарбу, свідка його багато-вікової побожності, національної культури**. Аджеж ці дорогоцінні різні церковні речі, часто високо-мистецької роботи, з золота, платини, срібла, оздоблені дорогими каміннями, перлами, напрестольні Євангелії в золотих і срібних оправах, багатющі різниці церковних шат, архиерейських митр, нагрудних панагій і хрестів і т. д., — були жертвою на Українську Православну Церкву впродовж віків від українських князів, гетьманів, митрополитів, архиєпископів і єпископів, побожної української шляхти, українського козацтва . . . Найдавніші осередки українського православія, Київ з його святинями (Київо-Печерська Лавра, Софійський собор, монастирі: Михайлівський Братський, Флоровський, Межигорський, Видубецький і др.), Чернігів з його святинями (Спасо-Преображенський і Борисоглібський собори, Єлецький монастир і др.) були основно пограбовані на „поміч голодаючим”. Для кваліфікації цієї акції радвллади, як рабункової акції, дає повні підстави процес умученого більшовиками Петроградського Митрополита Веніямина (і 86 люда з ним), що відбувся в червні 1922 р. Митрополит Венямин, дійсно готовий на всі жертви для помочі голодуючим від голоду 1921 р., подав заяву урядові, в якій вказував, що для спасіння голодуючих Церква готова віддати своє майно, але для спокою віруючої маси необхідно, а) щоб це була дійсно добровільна пожертва, а не насильство, б) щоб в контролі над використанням церковних коштовностей брали участь представники від віруючих. Місцеві органи влади в Петрограді погодились було на це, але Московський центр рішуче повстав проти контролю, і митрополит Венямин був радянським судом засуджений за протиділання ніби урядовій акції „помочі голодуючим”. Він був розстріляний. Протопресв. М. Польський подає також, що на Україні в зв'язку з реквізицією церковних коштовностей радвлладою в 1922 р. розстріляно і замучено духовних осіб в епархіях: Харківській — 98, Полтавській — 124, Катеринославській — 92, Чернігівській — 78 і Одесо-Херсонській — 191; разом 583 особи; нема даних по епархіях Київській, Подільській, і Волинській (о. М. Польський. *Op. cit.*, стор. 27-31; 57; 213).

Як ми вже знаємо, Радянським декретом з дня 23 січня/5 лютого 1918 р., що ним Церква була присуджена властиво до стану нелегального, було переведено експропріацію всього церковного майна. Єдине, що залишалось віруючим, це утворювати місцеві громади віруючих не менше 20 осіб і реєструвати їх у влади безбожної та після реєстрації просити у **тимчасове користання** ту чи іншу церкву, беручи на себе відповідальність за цю церкву і

майно в ній та несучи всі видатки, зв'язані з тим користанням. Такий декрет про „відокремлення Церкви від держави” з рабунок всього церковного майна, проголошений в державі, рік тому назад християнській, видавався громадянству остільки безглуздим, що його не хотіли трактувати поважно, і тому в перших часах большевицька влада могла перейняти в своє розпорядження тільки безпарафіяльні церкви, як, напр., військові та домові. Парафії не квапились реєструватись, а диктатура безбожників-матеріалістів не почувала себе відразу такою сильною, щоб закривати святині в незареєстрованих парафіях. Українці в Києві заснували першу українську парафію, одержавши від влади мандат на Миколаївський величний собор, збудований Мазепою в кінці XVII віку, який раніше був військовим, безпарафіяльним, і тепер відправ у ньому не було (Митр. Липківський. *Op. cit.*, стор. 24).

Боротьба за церковні будинки між різними юрисдикціями православних церков на Україні, коли сторони почали звертатись за підтримкою до влади, просячи зареєструвати громаду і дати дозвіл на користання з церковного будинку, сприяла переведенню в життя безбожного декрету про відокремлення Церкви від держави, в большевицькому його розумінні, як нищення Церкви та руйнація церковного життя. Від влади залежало відтягати час з реєстрацією релігійної громади та дозволом на передачу в її користання храму: влада могла підтримувати ту чи іншу сторону в боротьбі за церкву, поглиблювати між ними ворожнечу. Справи ці рішались центральним урядом в Харкові, де, переважно для цих справ, від ВПЦРади перебував відпоручник, що називався „правопорадником”. З доповіді такого „правопорадника”, прот. Л. Юнакова, на Вел. Мик. Зборах ВПЦРади 11-13 тряня 1927 р. видно, напр., що з 77 справ, піднесених о. Юнаковим перед урядом за півроку з 1. XI. 1926 р. до 1. V. 1927, 60 з них торкались передачі або повернення в користання вірних храмів Божих. Храмами диспонувала в ці часи безбожна влада, як хотіла, не зважаючи на те, звідкіля, якими коштами була збудована та чи інша церква, може ж повстала вона на трудовий гріш села, на збірні пожертви від трудового народу через уповноважених ходаків від села. З 60 справ, по доповіді прот. Юнакова, тільки в 12 випадках українці дістали церкви в своє повне користання; в 19 випадках в користання спільне (почергове) з іншими церковними орієнтаціями; в 13 проханнях було відмовлено (між ними в проханні на дозвіл користати для богослужень з Успенського собору Києво-Печерської Лаври і з Чернігівського Борисоглібського собору); 16 справ лежали не розглянутими, при чому помітно, що то були переважно прохання про передачу в користання церков по містах, як Черкаси, Конотоп, Золотоноша, Біла Церква, Миколаїв, Охтирка, Лохвиця, Сміла, Київ (на Демиївці), Васильків, Коростень (Протокол Вел. Мик. Зборів ВПЦРади 1927 р., стор. 39-43).

Відібравши від народу його церковні святині, в яких віками молились його батьки, діди і прадіди, та даючи тепер народові дозволи на молитву і богослуження в цих святинях з великими утрудненнями, безбожна комуністична влада почала далі накладати податки на церковні громади за тимчасове користання з церков, заграбованих владою. Це **оподаткування церков** було високе, в тисячах карбованців, при чому для цього оподаткування не було певного часу, за який податок той був оплачений. І податок був скорше контрибуцією, по виплаченні якої ворожа побожному народові сила накладала нову, ще більшу, контрибуцію за право на Богослуження в храмі. Так, напр., на парафію Софійського собору в Києві, при важких податках увесь час, які вона сплачувала, було наприкінці 1932 р. накладено 10.090 карб., а коли парафія цю суму виплатила, то на неї влада знову наклала вже 20.000 контрибуції („Рідна Церква”. Січень-Лютий 1956 р., стор. 5). І такі здирства застосовано було комуністами до Божих церков по всьому ССРСР; було це не так одним з джерел прибутків для радвлади, як засобом для нищення Церкви, релігії. **Невплачення податку вело до відібрання церкви і закриття її для Богослуження.**

Але для закриття церков широко вживались і інші засоби. По містах бажало ніби того закриття робітництво і виносило про закриття тої чи іншої церкви ухвали, які влада тільки, мовляв, виконувала. По селах закриття храмів Божих стояло в тісному зв'язку з посиленням наступом на Церкву з 1929 р., коли кінчилася доба т. зв. нової економічної політики („Неп”) і почалась насильницька колективізація селянських господарств. Церковно-побутові традиції хліборобської України (Див. Т. III цієї праці, стор. 266-271) були, без сумніву, великою перешкодою для революції в народньому побуті через впровадження в українському селі системи „колхозів”. Відомо, що страшним спротивом зустріло цю систему українське село, і щоб загнати його до „колхозів”, комуністична влада вжила жахливого способу — штучного голоду в зиму-весну 1932-33 р., під час якого загинули мільйони українського народу. На Церкву, як сказано, ще перед тим посидила наступ радвлада, руйнуючи уклад церковно-народнього побуту й світогляду українського села. Радвлада, розпалюючи соціальну ворожнечу на селі, розбивала єдність нації; владу в „сільрадах” віддавала в руки „незаможників”, які мали нищити статечних господарів, як „куркулів”, від яких було відбірано майно, а самих їх висилано на далеку північ. На чолі колхозів ставали ці ж „незаможники”, вони ж скоро і безбожники; Церква ж, ограбована, як вище було сказано, зо всього свого майна, могла з духовенством бути утримувана тільки парафіяльною громадою, навіть допомоги релігійним організаціям яких-будь добровольців були заборонені. І трудно було Церкві встояти при колхозній системі, коли на чолі колхозної громади стояли безвірники, які, виконуючи накази своїх начальників, почали проводити „приговори” про „непотріб-

ність" в їхньому селі чи колхозі церкви. Так, з ініціативи ніби самих селян, закривалась в селі святиня. Де натрапляли на опір, ініціативу проявляла влада в свої різні способи; часто вживався, напр., спосіб заборони богослуження в тім чи іншим церковним будинку з огляду на небезпечність того будинку для життя присутніх в ньому. І таку церкву, як небезпечну для життя, зносили потім, матеріял продавали. Церковні доми, в яких за часів до революції проживали причети, побудовані по селах виключно майже на кошти самих парафіян, теж було забрано і вживано для помешкання сільрад чи інших колхозних „установ”.

Закриті для богослужень церкви, коли не руйнувались до часу, то зуживались для різних „громадських” потреб, що часто було зв'язано з профанацією святині. Церкви вживали під склади колхозного збіжжя, під стайні, молочарні, свинарні, влаштовували в них кіно, клуби молоді, різні забави, антирелігійні музеї і т. п. З оповідання прот. Д. Бурка, як очевидця, довідуємось, як спрофановано було, напр., собор Межигорського Спаса під Києвом, колишнього знаменитого Запорізького монастиря, а з кінця XVIII ст. монастиря жіночого. В тім монастирі було в 1929 р. розташовано радвладою Художньо-Керамічний Інститут; до весни 1931 р. Богослуження в соборі монастиря відбувалось без перешкод. Але на страсному тижні 1931 р. директором Інституту Міллером вирішено було „зліквідувати контрреволюцію на території Інституту”. І у Велику Суботу студентський партосередок, на чолі з своїм безувіром директором, учинив погром святині: „знищено дорогі барокові іконостаси XVII стол., роботи славного архітекта Андрія Меленського, знищено — лопатами й сапами покопирсано — малювання італійського мистця Антоніо Скотті, знищено багату монастирську бібліотеку, дзвони побито, все дощенту розорено, ліквідовано”. . . Коли очевидець через кілька часу переступив поріг спрофанованої святині, то побачив, що „в середній наві, на місці, де був престіл, стояв на п'єдесталі бюст Леніна, в бокових навах бюсти Маркса і Сталіна, з іконостасів лишались тільки сліди їх основ; на стінах, де були фрески, які знищено, дивовижні мальовидла з „соцбудівництва”. . . Студентський клуб. („Рідна Церква”. Ч. 1 — 1954, стор. 9; ч. 3, стор. 5).

Ми не маємо відомостей, та й Бог знає, чи будемо коли мати їх, скільки точно церков було знищено на Україні, як і в цілому ССРСР, безбожною комуністичною владою, за те певно можна сказати, що за 40 літ тої безувірної влади не було побудовано в ССРСР жодної нової церкви. Руйнування церков в Україні широкою смугою йшло в 30-их рр. Розбиралися церкви, переважно дерев'яні, під гаслом „церкви для науки”, нібито для будування шкіл-десятирічок, а матеріяли з розібраних церков часто йшли на опал мешкань для партійної верхівки в районах і навіть для побудови собі виходків районними керівниками (Р. Л. Суслик. Криваві сторінки з неписаних літописів. Англія. 1955, стор. 294-295. „Дзвін”).

— Як оповідають очевидці, перед війною німецько-більшевицькою 1941 р. можна було проїхати по Україні залізницею сотню кілометрів і не побачити по селах жодної церкви.

По великих містах України безбожна влада в ХХ віці не щадила в руйнуванні церков, пам'ятників християнської культури глибокої старовини. Цього комуністичного варварства дізнала на собі найбільшнє столиця давньої України-Руси Київ. В році 1934 столиця маріонетчного уряду УСРР, з наказу червоного Кремля в Москві, була перенесена з Харкова до Києва. В зв'язку з цим виник план де-якої реконструкції княжого Києва, в якому, очевидно, не було будинків, гідних для уміщення такого високого уряду, як радянський. Спочатку було уплановано збудувати осередок безбожного радянського уряду України в Києві на Печерську. Жертвою цього проекту став величний Миколаївський собор на Печерську, пам'ятка українського барокко кінця ХVІІ в., побудований був в рр. 1690-1693 архітектором І. Старцевим, на кошти гетьмана Івана Мазепи. В цьому соборі, як ми вже знаємо, до революції військовому, відбулась 9 травня 1919 р. (свято Перенесення мощів Святителя Миколая) перша Служба Божа в живій українській мові. І цей монументальний собор безбожна влада поспішила р. 1934 знести, коли скоро відпав і проєкт побудови на Печерську урядових будинків; пізніше повстала тут, на місці, де стояв храм „Великого Миколи”, низенька непоказна фабрика для обрібки дерева військового призначення, влучний символ заміни релігійного духа бездушною матерією. Новий варіант проекту реконструкції Києва, як осередка для безбожного уряду УСРР, ще більш загрожував церковно-культурній старовині Києва, бо, згідно з цим проєктом, осередок цієї влади мав бути вже там, де був осередок української християнської княжої влади, т. зв. „старий город”. Загроза руйнації повстала тоді для найбільшої й найдавнішої церковної святині м. Києва — Софійського собору, побудованого 900 років назад князем Ярославом Мудрим, сином св. Рівноапостольного князя Володимира, Хрестителя України. „Вандалізм цього задуму (зруйнувати св. Софію) буквально тероризував свідомість кожного киянина. Більшовики, на щастя, відмовились потім від заміру знести храм св. Софії. Мотиви цієї відмови вяснить, може бути, історія”... (Б. Микорский. Разрушение культурно-исторических памятников в Киеве в 1934-1936 годах. Мюнхен. 1951, стор. 6). В р 1934 Софійський собор був тільки закритий для Богослуження і з нього зроблено архітектурний музей-заловідник.

Та жертвою „реконструкції”, для побудови в центрі Києва будинків Ради Народніх Комісарів УСРР і Центрального Комітету Ком. партії більшовиків України, стали інші святині українського народу, дорогоцінні пам'ятки княжої доби: Михайлівський Золотоверхий монастир (ХІ-ХІІ в.) і близько нього — Трьохсвятительська церква (ХІІ в.). Збурення Михайлівського монастиря, знаме-

нитого своїми старовинними фресками і мозаїками давніх українських майстрів, не обійшлося без захисту цієї церковно-культурної пам'ятки вченими археологами і знавцями мистецтва. Головним захисником святині був український археолог проф. і член Української Академії Наук М. Макаренко. Його докладні записки в боротьбі проти більшовицького вандалізму науковим і урядовим установам та окремим особам, як Постишеву, тодішньому сталінському наміснику на Україні, велика депеша на ім'я самого Стадіна, — кінчилась арештом проф. М. Макаренка і висилкою його до м. Казані, де він і помер. Не допомогло й виступлення на захист святині Золотоверхого монастиря в Києві російських академиків, як проф. Айналов, академик архітектури Г. Котов і др. (Докладно про це у Б. Микорського. *Op. cit.*, стор. 7-11). Найцінніші мозаїки Михайлівського монастиря були вивезені до Москви; фрески та інші мозаїки зняті і перенесені до музею в св. Софії, а сам монастир зруйнований дощенту, як і Трьохсвятительська церква.

Жертвою „реконструкції” Києва, а властиво для улаштування на Подолі Києва парку „культури і відпочинку”, був варварски збудований Братський монастир на Подолі, свідок української культури й освіти з 1615 р., коли було засноване Богоявленське братство, а при ньому школа, з якої розвинулась Київська Духовна Академія. Братський Богоявленський собор, який був й академічною церквою, збудований був коштами гетьмана Мазепи, тим же І. Старцевим, що будував Миколаївський собор на Печерську, в кінці XVII в., а дзвіниця при соборі Богоявленському була збудована в половині XVIII в. відомим українським будівничим С. Ковніром. І собор і дзвіниця Київського Братства на Подолі були більшовицькою владою знищені. На Київському Подолі ж в половині цих 30-их рр. були зруйновані комуністичною владою: Успінська церква (святиня XII в.), Іллінська церква, Петро-Павлівська церква, Грецька церква (біля Братства), церква Миколи Доброго, церква Різдва Христового; по сусідству з Подолом на Лукіяновці — дзвіниця Кирилівського монастиря, чудовий твір барокової доби українського архітекта Григоровича-Барського. На Печерську, крім собору „Великого Миколи”, був зруйнований Миколаївський Слупський монастир, прозваний в народі „Малий Микола”, і знищена церква в ім'я св. княгині Ольги.

Київо-Печерська Лавра, після страшного пограбування більшовиками її коштовностей й винищення та розгону ченців, була об'явлена з 1928 р. „Всеукраїнським культурно-історичним заповідником” („музейний городок”), куди стали пускати по квитках за гроші оглядати святощі та вислухувати антирелігійну пропаганду провідників по музеях. На закритому для Богослуження Київському св. Володимира соборі теж появилася напис: „Антирелігійний музей — Володимирський філіял”.

Поруйновано було в Києві немало й інших церков, пізніше побудованих, як знищено, очевидно, і всі домові церкви. Знищу-

ючи християнські святині, радвллада, реконструюючи Київ, не залишила в спокої й місце вічного упокоєння померлих. З закритих та понижених в Києві цвинтарів треба особливо назвати історичні — „Аскольдову могилу”, Шекавицький на горі цвинтар та цвинтар Флорівського жіночого монастиря. Цвинтар „Аскольдова могила” над Дніпром було знищено цілком, надгробники, часто високої мистецької вартости, мармурові, бронзові, чавунні — вандалськи побито й порозкидано, мавзолеї та склепи пограбовано та поруйновано. По руйнації цвинтаря й профанації могил на місці тому створено садок для пияцтва і гульбищ, під назвою „парк культури та відпочинку” (Український збірник. Кн. 10. Мюнхен. 1957. М. Міллер. Знищення Православної Церкви большевиками, стор. 52).

По інших великих і більших містах України в половині 30-их рр. ХХ стол. так само було переведено закриття та нищення храмів Божих. Так, в Харкові було висаджено в повітря на Миколаївській площі в центрі міста Миколаївську церкву, що була тоді катедрою УАПЦеркви на Слобожанщині. Зруйновані церкви — Мироносицька, Святодухівська, Воскресенська, Дмитріївська, Грецька на Московській вул. і др. Успенський катедральний собор перебудовано на радіовузод; Благовіщенський собор перетворено на бензиносховище. В Одесі збурено було величний катедральний Преображенський собор, храм Архистратига Михайла при Дівочому монастирі, військовий св. Сергіївський собор, Миколаївську церкву в порті і др. В Полтаві зруйновано Успенський собор, Воскресенську церкву, де була катедр. УАПЦ, Троїцьку церкву, Стрітенську церкву, Різдво-Богородичну церкву, Покровську церкву. **Ліквідовано було безбожною владою по всій Україні монастирі**; між ними, крім згаданого вже, матірнього для всього українського чернецтва, Києво-Печерського монастиря, треба назвати такі славнозвісні й шановані в народі монастирі, як: Святогорський Успенський на Харківщині (основ. 1624), Хрестовоздвиженський в Полтаві, Самарський „Запорізький” біля м. Новомосковського на р. Самарі; Мгарський біля Лубень на Полтавщині, Козельщанський жіночий на Полтавщині, Ахтирський Троїцький на Харківщині, Ладинський жіночий на Полтавщині, Троїцько-Іллінський в Чернігові (перетворено на „свинорадгосп”), Єлецький Успенський під Черніговом, Київський Покровський жіночий, Куряжський під Харковом, Київ-Видубецький Михайлівський монастир.

Для загальної картини знищення безбожною комуністичною владою християнських святинь і християнської культури на Україні наведемо довший уривок з доповіді проф. М. Міллера. «У 1943 році, — пише він, — я мав нагоду, в складі археологічної експедиції, оглянути, пройшовши пішо, все узбережжя Дніпра на його великому коліні, від Дніпропетровська аж до Нікополя, понад 160 клм. На всьому тому просторі, обабіч Дніпра, було розташовано багато великих українських сел, що всі колись мали церкви. Вже

під час побудови Дніпрельстану до 20 сел частково або повністю було перенесено на вищі місця, в зв'язку з затопленням Дніпрової долини. В усіх тих селах церкви було поруйновано, але на нових місцях тих осель — нових церков вже не відбудовано. А в 1943 році я не знайшов на всьому тому просторі вже ні одної церкви. У великому селі Біленькому замість великої кам'яної церкви залишились купи сміття, порослі бур'яном. В Нікополі від славнозвісного запорізького собору, що був доволі рідкісною пам'яткою українського барокко в його найвищій формі розвитку — девяти-банної побудови, не залишилося й сліду. Так само було, звичайно, і по всій Україні, й годі перелічувати всі зачинені та поруйновані церкви, бо „імена їх Ти, Господи, видаєш”. . . Можна сказати, що у наслідок советської антирелігійної політики та діяльності вже до 1937 року всі церкви та монастирі було зачинено, а більшість поруйновано. З церков поробили саме румовище і не залишили майже ніодної пам'ятки з великого минулого України та прекрасної культури її народу. В цьому й полягало основне завдання советської влади в її боротьбі з християнською Церквою та „буржуазним націоналізмом”. **Треба було зробити так, щоб нові, советські покоління українського люду вже не бачили і не знали великих церковних, історичних та культурних пам'яток, створених старою Україною.** Бо тільки тоді можна вести пропаганду про те, що української культури взагалі не було, як не було раніш і нічого доброго, а що є, то це лише досягнення большевиків. **Така ж руйнація переводилася і щодо церков інших конфесій та пам'яток цивільної архітектури»** (Укр. Збірник. Кн. 10. Ор. cit., стор. 54-56).

«Годі перелічувати всі зачинені та поруйновані церкви, бо імена їх Ти, Господи, видаєш», — пише проф. М. Міллер. Оця форма поминання-молитви про упокоєння померлих душ, „імена же їх Ти, Господи, Сам видаєш”, ще більше, ніж до понищених святинь, стосується до тисяч і тисяч замучених на Україні священослужителів вівтаря, не тільки, розуміється, УАПЦеркви, а і других церковних юрисдикцій. Вище (підрозд. 9 розд. II) ми почасти вже торкались щодо правного і матеріального становища духовенства УАПЦ у внутрішньому житті Церкви, який стан здебільшого був зовсім невідрадним. Але найбільша біда і страх для духовенства прийшли зовні, від тієї ж безбожної держави, яка нищила й закривала церкви, місця для Богослуження. В боротьбі з релігією засобом, поруч з нищенням храмів, ще успішнішим мало бути фізичне винищення „служителів культа” та поставлення їх і родин їх в такий безправний в державі стан, щоб нікому, під цим терором, не повадно було заступати ряди винищуваних „служителів культа”. Коли в першому десятилітті революції теж немало трагічно загинуло духовенства, особливо під час грабування церковних цінностей, то це переходило більше у вибухалій сти-

хії анархії і пробудженої соціальної ненависти. З кінцем же в р. 1929, доби „непа“, коли почалась насильницька колективізація сільського господарства, а разом ліквідація господарчо найздоровшої частини селянства — „куркульства“, то й нищення духовенства набрало плянового характеру в руках радвлади.

В актах ВПЦРади, які ми мали під руками, майже не зустрічаємо даних про переслідування духовенства органами державлади, про боротьбу з безправним станом духовенства в державі і опір тому свавільству, з яким в замірі ліквідації трактовано духовенство в державі. На Вел. Мик. Зборах 11-13 травня 1927 р. прийнято було, на внесення одного з учасників Зборів, ухвалу: „Порушити литання перед владою щодо поліпшення правового стану духівництва в звязку з 10-ти річним ювілеєм Жовтневої революції“. В часі Жовтневої революції була на Україні влада Української Центральної Ради; просити милости для духовенства з нагоди 10-річчя приходу до влади безбожної большевицької партії на Московщині було найменше наївністю. На тих же Вел. Мик. Зборах ВПЦР 1927 р. ухвалено було: „Збори доручають Президії ВПЦР з'ясувати перед відповідними державними органами справу оподаткування духівництва й унормування її“ (Протокол назв. Зборів ВПЦР, стор. 57 і 58). Позбавивши духовенство церковної землі і церковних домів, радвлада ще й оподатковувала духовенство, часто на грубі тисячі, що було таким же засобом нищення Церкви, як і оподаткування безбожною владою користання з святинь. Як Президія ВПЦР виконала це доручення і що відповіла їй влада, чи й зовсім не порушувала перед владою справи оподаткування, — даних про це в актах не зустрічали.

Ще тихший був голос, або й жодного не було голосу, органів церковної влади в справах арештів, заслань, розстрілів духовенства. Річ в тім, що при арештах, триманнях по в'язницях, засланнях на довгі роки в далекі краї на тяжкі роботи єпископів, священників, безбожна влада ніколи чесно не казала, що це карі за віру в Бога, за проповідь релігії й моралі в народі, ні, за це влада, мовляв, не переслідувала, вона пришивала „служителям культу“ контр-революцію, іноді антисемітизм. До священників УАПЦеркви легко було стосувати і закид в „буржуазному націоналізмі“, бо посеред них немало було старшин УНР, які приймали участь у національній визвольній боротьбі українського народу; большевики казали, що „петлюрівці поховались від советської влади по церквах під ризами“. Отже виступати на захист „контр-революціонерів“, „антисемитів“, „петлюрівців“ — чи не значило це в очах ДПУ стати співучасником „контр-революції“? Терор сковавав уста...

В актах ВПЦРади ми зустріли два конкретних випадки, як реагувала Президія ВПЦР на арешти священодіячів УАПЦ. Представник Лубенської Церковної Округи прот. В. Слухаєвський в доповіді на засіданні Президії ВПЦР оповів про арешт і загрозу ви-

силки прот. С. Явтушенка, що викликало пригнічуючий настрій у всій Лубенській Церкві, бо ж приводом до арешту сталася давню вже зліквідована невдала оцінка прот. Явтушенком подій в церковному житті УАПЦ літа-осені 1926 р. (див. підрозд. 5 розд. II цієї праці). Ухвала ВПЦР по цій доповіді прот. В. Слухаєвського (до речі, теж потім, р. 1929 репресованого ДПУ) була наступна: „З сумом констатувати факт арешту прот. Симона Явтушенка, але до остаточного з'ясування причин цього арешту Президія ВПЦРади не вважає можливим порушити клопотання від свого імени перед Урядом про полегшення долі о. Явтушенка і бере на себе обов'язок всебічно підтримати таке клопотання перед Урядом, коли воно буде порушено з боку Троїцької парафії м. Миргорода, або Лубенської Окр. Церк. Ради, і коли буде доведено, що о. С. Явтушенка заарештовано по лінії його праці за невдало висловлену оцінку церковних подій минулого 1926 р.” (Прот. зас. Президії ВПЦР ч. 29/49, з 12 квітня 1927 р.). Другий випадок. Уманська Окр. Церк. Рада повідомила Президію ВПЦРади, що в ніч на 15 червня 1927 р. під час обшуку у о. Заячківського забрано папери Уманської Окр. Церк. Ради, 111 крб. грошей, що належать Окр. Церк. Раді, та інші речі; о. Заячківського, свящ. І. Лукашевича та свящ. О. Давиденка заарештовано. Ухвала Президії з приводу цього повідомлення була: „Висловити Уманській Округовій УАПЦеркві співчуття з приводу сумного факту арешту священодіячів та виємки листування й грошей, що належать Округовій Церк. Раді; пропонувати Округовій Церк. Раді вжити всіх заходів до повернення листування й грошей Окр. Церк. Раді й до з'ясування причин арешту священодіячів” (Прот. зас. Президії ВПЦР ч. 49/69, з 24 червня 1927 р.). Зустрічаємо ще один раз в актах ВПЦР загальне доручення Голові ВПЦР еп. Петру Ромоданову, коли він їхав в справах УАПЦ до Харкова, „порушити перед Осередковим Урядом і всебічно з'ясувати питання про полегшення долі осіб, що позбавлені волі, обмежені в правах по церковній лінії”, а також „з'ясувати перед Урядом ненормальні відносини різних місцевих органів Держвлади до УАПЦ” (Прот. засід. Президії з дня 2 березня 1927 р.). Чи виконав це доручення еп. П. Ромоданів, Голова ВПЦРади, і з яким успіхом, — в дальших актах ВПЦР нема про це й сліду. Звертає врешті нашу увагу й те, що в доповіді прот. Л. Юнакова, як правопорадника в Харкові в справах УАПЦ перед Урядом, яку він робив на Вел. Мик. Зборах 1927 року, абсолютно нема згадки про яку-будь справу, порушену перед урядом на захист якого з священодіячів, репресованих урядом навіть по „церковній лінії”...

Захисту духовенства в переслідуваннях його й муках від безбожної влади не було ні від кого, та й не могло бути . . . Бо ж „антихристовий меч”, озброєна влада була в руках людей, для яких „право” й „мораль” були порожніми словами. І цей стан безпородности, беззахисности духовенства найбільше треба прийняти

під увагу при явищах „падіння” посеред нього, як і в перших віках християнства було багато мучеників за Христа, які мужньо йшли на смерть за свою нову віру, а було немало й „падших”, для яких Церква встановляла путі покаяння й правила прийняття знову в лоно Церкви. Розуміється, що не було в УАПЦ й без „авантюрицького пороху”, про який пише митроп. Липківський, що „таких авантюриків було мабуть немало і на I-ому Всеукр. Соборі 1921 р., навіть в його президії” (Ор. cit., стор. 136), але в поясненні причин великого числа падінь і зречень сану посеред духовенства УАПЦ для нас більше промовляють не слова „авантюрицтво”, „христопродавці”, „зрадинки-юди”, а інші слова того ж митрополита В. Липківського, як: „Головною хобою (правильніше — бідою) життя УАПЦеркви та її керівничих органів була та загальна неволя, той тяжкий меч, що висів над Україною, завжди готовий упасти на всякого, хто хоч трохи підніме голову, особисто на церковній праці; от цей меч і робив велику пустку з нашої Церкви”... (Ор. cit., стор. 144).

Тяжкий антихристовий меч, що взагалі повис над Церквою в СРСР, міг викликати свого роду капитуляцію навіть патріарха Московського Тихона, який у заяві до Верховного Суду Рос. Соц. Фед. Сов. Респ. писав: „Визнаючи правильність рішення Суду про притягнення мене до відповідальності по статтях Карн. Кодексу, вказаних в акті обвинувачення, за антирадянську діяльність, я каюсь в цих провинах супроти державного порядку і прошу Верховний суд увільнити мене з-під сторожі. При цьому заявляю, що віднині я не ворог Радянській владі. Я отаточно й рішуче відмежовуюсь як від зарубěžної, так і від внутрішньої монархічно-білогвардійської контр-революції” (Свящ. К. Зайцев. Православная Церковь в Советской России. Шанхай, 1947, стор. 161-162). І в той же час радянська преса писала: „Треба добити церковну контр-революцію. Вона остання фортеця буржуазно-поміщицької реакції... Ми повинні приспішити її загибель, щоб зруйнувати останню контр-революційну організацію на території Радянської Республіки” (Ibidem, стор. 164). Отже не дивно, що під цим тяжким мечем, в обставинах гніту, неможливого олодаткування, всякого роду тортурів, арештів, страшних допитів, загибелі родин і т. д., множились заяви зречення і відходу від церковної праці духовенства.

Як ставилась до цього сумного явища церковна влада? В актах ВПЦРади знаходимо таку ухвалу Президії ВПЦР: „Визнати неприпустимим повернення бувшого священодіяча УАПЦ, що зрікся сану й Церкви, до будь-якого служіння в УАПЦеркві і не чинити ніяких перешкод до повернення таких осіб в склад УАПЦерки на правах вірного, що має бажання покаятися в своїй провині перед Церквою. Цю принципову ухвалу Президія ВПЦР винесе на остаточний розгляд майбутніх Вел. Мик. Зборів ВПЦРади” (Прот. засід. ВПЦР з дня 12 квітня 1927 р.).

На Вел. Мик. Зборах 1927 р. ця ухвала, за браком часу, не була розглянута. Тільки через рік, на Вел. Мик. Зборах ВПЦРади 29 травня — 1 червня 1928 р., питання про „зреченство” чи „відступництво” і священодіячів і вірних УАПЦ було предметом нарад по доповіді архиєп. К. Малюшкевича. Доловідач констатував, що відступники від Церкви й віри, відступники від священослужіння й церковнослужіння були завжди в житті християнському, але наші часи збільшили зреченство, — „воно стало явищем масовим”. „Зреченство від віри і Церкви, впродовж останніх після-революційних часів, відзначаються тисячами й десятками тисяч осіб. Зреченство від священнослужіння й церковнослужіння визначається в межах України десятками й навіть сотнями”. Можливість повернення відступників до віри, Церкви й до служіння в Церкві доповідач угрунтовує Євангельськими притчами про блудного сина, про вівию, що заблукала і дає велику радість пастухові, коли він знайде її, поверненням апостольства ученику Господа Петрові, який відрікся було Христа та відразу гірко кааявся в тім і після воскресення Христа був привернений Господом в правах апостольського служіння. На підставі цих міркувань і було складено проєкт наказу про прийняття до Церкви й до служіння в Церкві священнодіячів. При цьому прийнято було під увагу форми відходу від Церкви й зречення священнослужіння та поведінка відступника у відношенні до Церкви.

Священнодіячі, що відійшли від віри, Церкви і свого служіння і, відходячи, заманіфестували свій відхід шляхом оголошення в пресі, чи через інші які форми прилюдних виступів, що плямували віру й Церкву, або чинили шкоду вірі й Церкві у якийсь інший спосіб, і хочять повернутись до Церкви, повертаються через прилюдне покаяння перед Церквою. До причастя допускаються не раніш, як через рік. Після причастя можуть бути допущені до служіння Церкві на посадах диригентів, дяків, читачів, співців. До священнослужіння вони не повертаються. Священнослужителі, що відійшли від свого служіння, а не відріклись віри й Церкви, і, відійшовши від служіння, плямували саме діло священнослужіння, повертаються через визнання своєї провини перед Церквою і покуту в формі служіння на протязі року на посадах дяка, співця, читача і т. ін. Священнослужителі, що залишили своє служіння і Церкву без наміру шкодити Церкві і без відповідних вчинків, повертаються до свого служіння через покаяння, святе причастя через 1/2 року, тоді ж (після причастя) вони можуть бути допущені до виконання обов'язків церковнослужіння і через 1/2 року можуть бути повернуті до священнослужіння (Церква й Життя. Ч. 7 за 1928 р., стор. 90-91).

Про відступництво від Церкви посеред вірних митроп. В. Липківський писав: «По мірі того, як зміцнювалась комуністична влада на Україні та все тісніше прибирала до своїх рук усе громадянство, вона провадила все більш шалену працю знищення, лік-

відації „релігійних забобонів” і в усьому радянському громадянстві... Але коли в перші роки радвлади все ж в церковних справах брали участь і учительство і навіть професура і урядовці і робітники і вільні громадяни, то з 1925-26 рр. всяка участь народу в релігійних справах мусіла припинитись чи дуже обмежитись. Учителство мусіло стати явно антирелігійним; його, як і урядовців та робітництво, навіть за колишню церковну парцю або навіть за далекі зв'язки з попами і церквою, позбавляли праці, виключаючи з профспілок, бірж праці і т. ін., а вільного народу ставало щораз менше, все мусіло тягнутись до рук уряду... Це було надто тяжко, смертельно тяжко, особливо УАПЦеркві, що в основі своїй поставила всенародню соборноправність, а народ?.. Хіба зайдет хто до церкви, та й то крадькома, а працювати в радах? Ризикувати хлібом і своїм і своєї родини, — запевне хто ж захоче?» (Ор. cit., стор. 187-188).

Ясно, що матеріальна залежність від безбожної державної влади, яка почала скупчувати в своїх руках всі галузі суспільного життя, відбилась в першу чергу на відношенні до Церкви інтелігенції. Національний характер УАПЦеркві у великій мірі сприяв пробудженню посеред української інтелігенції інтересу до Церкви й церковно-релігійного життя. Але, коли, за словами митроп. В. Липківського, „на все суспільство повіяло тяжким комуністичним повітрям знищення віри і Церкви, то звичайно кволість, малодухість і зрадливість в суспільстві УАПЦ ще більше виявилась, ніж в її духівництві, і завдала УАПЦ чи не більше ран”... Думаємо, що так було не тільки в суспільстві УАПЦ. Для української інтелігенції, якої частина захопилась було відродженням своєї національної Церкви, повстала, з приходом комуністичної влади на віру і Церкву, небезпека подвійна — втратити через участь в церковному житті працю, а, значить, і засоби до життя: це небезпека закидів і переслідувань за „релігійні забобони”; друге — закидів в українському „націоналізмі” приналежністю до УАПЦ. І тому представників української інтелігенції на Другому Всеукр. Соборі УАПЦ в жовтні 1927 р., на якому звільнено було з катедри митрополита В. Липківського, вже не було. „Українська інтелігенція, — пише митроп. В. Липківський, — була вже вся в комуністичному мішку і представників на соборі зовсім не мала” (Ор. cit., стор. 205).

Як бачимо, безбожна радянська влада в наступі її на Церкву й релігію мала цілий арсенал потрібних для нищення Церкви й релігії засобів. Всі вказані засоби були насильницького характеру, пов'язані з використанням більшовиками свого положення при захопленій владі, яка орудує фізичною озброєною силою. Старші й середні покоління з побожного народу, коли тисячами залишали Церкву, то залишали її в масі своїй не з переконання, не через зміну світогляду, а під тиском переслідувань, терору, залежності матеріальної. Але, поруч з терором, вжита була радвладною

широко й антирелігійна пропаганда, як засіб, мовляв, ідеологічного характеру, що в основі своїй мав тезу: „релігія є опій для народу”, релігія є знаряддя капіталістів і буржуїв в союзі з „полівством”, щоб визискувати маси темного народу, тримаючи його страхом Бога в рабстві й приниженні, проповідуючи йому терпіння в стражданнях на землі, в надії на нагороду блаженством по смерті. Посилуючи антирелігійну пропаганду і усну на всякого рода зібраннях і в друку, радвлда забороняла культурно-освітню діяльність релігійним організаціям, закривала церковні бібліотеки, з публічних бібліотек вилучала книжки релігійного змісту. В році 1925 появляється в ССРР атеїстична організація „Союз безбожників”, яка видає журнал „Безбожник”, головним редактором якого був комуніст Омелян Ярославський (дійсне прізвище, здається, Губельман). „Безбожник” в 1930 р. виходив в кількості 360 тисяч примірників, а число членів „Союзу безбожників” в тому ж часі доходило до 5 мільйонів (Фр. Гейер. Op. cit., стор. 111).

На Україні теж поширюється організація „Союзу безбожників”. Вона вербує своїх членів і посеред дорослих людей, зокрема посеред робітництва по більших містах, але найважливішим завданням її було захопити в свої руки молодь і в молоді душі влити отрую безвірництва та ненависти до Церкви й духовенства. І це тим легше було атеїстам робити, що спільником їх в цій „виховній” роботі стала за радвлди школа. Закон 23 січня 1918 р. про відокремлення Церкви від держави був одночасно й законом про „відокремлення школи від Церкви”. Церква, духовенство були усунуті по школах від виховання молоді, але школа не стала одночасно неутраальною щодо Церкви й релігії, а зайняла позицію смертельного ворога їх і почала прищеплювати дітям з раннього віку атеїзм, висміювати „попів”, віруючих. Антирелігійні моменти наказується вносити у викладання по школах гуманістичних і природничих наук; клясові вихователі чи організатори клясів повинні були у виховавчому плані на тиждень обов'язково мати бесіду з своїми учнями на антирелігійну тему. В організаціях піонерських і комсомольських теж головна ціль — відірвати молоді покоління від світогляду й побуту батьків та зробити з них безбожників-матеріалістів. А увесь арсенал давніх культурних засобів і новіших технічних винаходів використовувався й для такого антирелігійного й антиідеалістичного виховання молоді, а саме: школа, книжка, преса, театр, кіно, радіо і т. д. Комсомольська безбожницька молодь влаштувала всякого роду блюзнірські вуличні карнавали для висміювання великих свят церковних, такі ж вистави на сценах, всякі хуліганські авантюри з криками й співами біля церков під час Богослуження, особливо навіть у Великодню ніч Пасхальну; зустрічали молодих, які виходили після церковного шлюбу з церкви, гиканням, свистами, співом антирелігійних пісень і т. п. На Україні р. 1938 налічувалось 243.541 членів Союзу безбожників (Фр. Гейер, стор. 111).

Є вимовним, що в актах ВПЦРади, які мали ми під руками, а рівно ж і в органі УАПЦ „Церква й Життя”, ми не зустрічаємо матеріалу, що торкався б питання про виховання молоді в християнському дусі, а тим більше в національно-церковному дусі, в тогочасних тяжких для такого виховання обставинах. Церкві, на яку віронаукою її покладено релігійно-пастирський обов'язок благовістити св. Євангеліє всім, а втім і дітям віруючих, були замкнені уста безбожною владою навіть щодо обмірковування питань християнського виховання молоді в ту пору... І тому комуністична пропаганда лже, коли пише: „Релігія не може бути знищена адміністративними заходами, насильством. Комуністична партія, Ленін і Сталін учать, що релігійні пережитки можуть бути переборені і переборюватимуться поступово, в процесі практичного будівництва нового суспільства, в процесі комуністичного виховання. В СРСР здійснена справжня свобода совісті. Кожний громадянин може бути віруючим, або невіруючим, — це справа його совісті. Але комуністична партія, як передовий загін трудящих, не може бути нейтральна у ставленні до релігії. Партія всією своєю діяльністю допомагає трудящим звільнитися від релігійних пережитків і оволодіти науковим світоглядом” (Короткий філософський словник. Під редакцією М. Розенталя і П. Юдіна. Київ. 1952, стор. 429). Дійсно, комуністична партія „допомогла” трудящим звільнюватись від релігійних пережитків, коли небувалим в світі страшним большевицьким адміністративним насильством в наступі на неї й релігію ограбувала Церкву з її майна, знищила тисячі храмів, знищила фізично сотки ієрархів і тисячі духовенства, а родини духовні поставила в стан „лишенців” та поклала своє „табу” на християнське виховання молоді, замінивши його вихованням комуністичним на засадах матеріалістичного світогляду.

12. Стан церковного життя по 2 ВПЦСоборі 1927 р. Основні думки Інтронізаційного послання митроп. Миколая Борецького і провідні ідеї церк. проводу в розвитку церк. життя УАПЦ. Ліквідація УАПЦ в Україні в тісному зв'язку з етапами в розвитку насильством соціалізму-комунізму. УАПЦ і СВУ; безпідставність думки про їх тісний зв'язок. Надзвичайний собор УАПЦ 28-29 січня 1930 р. як ліквідаційний; суб'єктивне освітлення цієї події у митроп. В. Липківського. Другий надзвичайний собор УАПЦ 22 грудня 1930 р. для відновлення управління (упрошеного) Українською Православною Церквою. Завмірання церковного життя УАПЦ під тисками й після цього собору, як і взагалі церковного життя на всій Україні. Доля єпископату УАПЦ. Висновок.

Від імени Другого Всеукраїнського Церковного Собору УАПЦ Президія його, на чолі з головою бр. В. М. Чехівським, видала 30 жовтня 1927 р. „до всіх вірних дітей Святої Православної Української Автокефальної Церкви В і д о з в у”. В ній Президія Собо-

ру, сповіщаючи вірних про „повну неможливість для Найпочеснішого Отця нашого Митрополита Василя продовжувати далі митрополіче служіння УАПЦеркві” і одноголосне обрання на Київську і всієї України митрополічу катедру єпископа Миколая Борецького, так звертається до вірних: „Нехай же вся УАПЦерква благословляє і вихваляє ласку Бога, що Він милосердям Своїм привів нашу Церкву до великої радості соборного єднання й праці, і що благодаттю Животворчого Духа Святого, невидимою присутністю Єдинородного Свого Сина Він благословив однодушну працю 2-ого Всеукраїнського Церк. Собору та заспокоєння й духовну користь УАПЦ. Собор вірить і певен, що його спокійна, дійсно соборна, поєднана Св. Духом, праця є певною запорукою того, що в своїх постановках Собор був істинними устами всієї Церкви, дійсним виразником її волі та свідомости. Другий Собор з вірою сподівається, що **трудні часи життя УАПЦеркви скінчилися, хвилювання минули. І з усіма вірними дітьми УАПЦ ми єднаємось надією на те, що надалі життя її буде життям єдності, правди, миру й радості в Дусі Святому**”...

Трудно не вірити в щирість цих настроїв і сподівань, висловлених Президією Другого Всеукраїнського Церковного Собору у цій Відозві по закінченні Собору й після всього пережитого Церквою в рр. 1926 і 27. Та й хто може сказати, що ця Відозва Президії Собору УАПЦ 1927 р. подиктована була ДПУ? В підрозд. 10 про „Міжцерковне становище УАПЦ і взаємини її з іншими Церквами” ми бачили, як УАПЦ в часі по Другому її Соборі стала на шлях правдивого розуміння взаємовідносин поміж церквами-сестрами Автокефальними та поміж церковними різними орієнтаціями, що були тоді на Україні. До наведеної в тім підрозділі резолюції по цьому питанню, прийнятої, на підставі доповіді митроп. Миколая Борецького, Велик. Мик. Зборами ВПЦР 1928 р., наведемо тут уривок з послання архієп. Константина Малюшкевича до його пастви Київської церковної округи (по Другому Соборі Київські сільська й міська округи були об'єднані в одну): „Найперше й найбільше буду учити вас віри в Господа нашого Ісуса Христа, її буду охороняти в серцях ваших, як те найдорожче, що ви маєте; буду проповідувати любов до менших братів наших, до всіх бідних, немічних і обездолених усього світу, а найперше до народу українського, до його тяжкого минулого й славного прийдешнього; буду кликати вас відкинути ганебну байдужість до своєї рідної матері й любов'ю своєю залікувати її рани, обтерти її сльози; буду кликати вас до захисту вашого природнього права молитись Господу Богу на своїй рідній мові, в своїх рідних храмах. Але ж буду й стримувати вас у цій боротьбі, щоб ви з боротьбою сполучили обережне ставлення до таких самих прав братів ваших, що не з вами зараз, що ще блукають чужими шляхами; буду благати вас виховувати дух терпимости до інших церковних течій, інших релігійних угруповань, до людей іншого,

ніж ви, світогляду, щоб не почути від Ісуса Христа слів докору, що почули апостоли: „Не знаєте, якого ви духа”. Дух любови й прощення, а не пімсти, нехай панує в серцях ваших, бо по тому пізнають люди, що ви діти Української Церкви, що ви члени сім’ї Христової, коли любов будете мати проміж себе і коли цю любов будете поширювати навколо себе” (Церква й Життя. Ч. 1 (6) 1928 р., стор. 49-50).

Глибоко християнським духом любови пройняте інтронізаційне, — так можна назвати, — послання митрополита УАПЦеркви Миколая Борецького. «Що скажу я вам, мої рідні, що вас дав мені Господь? — читаємо в тому посланні: — Моліться за мене, брати мої, щоб у спокійній совісті я міг і тепер і завжди повторити слово апостольське: ні про що я не дбаю і не дорожу душею своєю, аби з радістю скінчити путь мою і ту службу, що прийняв я від Господа Ісуса (Діян. XX, 24). Стійте у вірі, брати. Святу віру християнську, цей великий дар Божий, що його побожною щирістю і великими жертвами своєї любови наш український народ споконвіку охороняв, своє життя і працю нею освячував, і ви зберігайте на віки вічні, як найдорожчий скарб душі нашої, як найбільшу святиню, що її дав Господь побожному нашому народові, що з давніх давен і по нині називає себе народом хрещеним. „В щирості не слабійте, духом палайте, Господеві служіть” (Римл. XI, 36), живучи по вічних заповітах святої Євангелії Його. Святу Церкву нашу Православну, Автокефальну, рідну, що з ласки Небесного Отця і Бога нашого, благодаттю Животворчого Духа Святого, відродилася для нового, вільного і творчого життя на славу Господа нашого Ісуса Христа, на служіння правді і любові на землі, — побожно шануйте своєю щирою любов’ю і повсякчасною взаємною братньою допомогою. Відбудована чистим поривом віри і силою любови побожного народу українського до Господа Бога, в надії на Його Всемогутню допомогу, наша свята Церква і надалі незмінно будуватиме своє життя на тому ж самому ґрунті, про який каже нам св. Апостол, що ніхто не може покласти другої основи, крім тої, яку покладено, що єсть Ісус Христос (1 Кор. III, 11). Ми згадуємо, якою холодністю або байдужністю зустріли наші церковні неоднорумці і неприхильники відродження рідної Церкви. Минуло декілька років, — і якими тихими і сплутаними стали їх заперечення. Скільки того, що осуджували і проклинали, скільки того вони самі запровадили в своїм житті, бо до цього їх примусила непоборна сила правди, принесена в церковне життя відродженням УАПЦ. І тут, на рідній Україні, і скрізь, де тільки трудна доля розкидала дітей нашого народу, — всюди наш віруючий люд іде до нашої святої Церкви, як до джерела свого духовного життя, правди і світла для душі; до неї несе він свою радість і подяку, в ній він оплакує своє горе і підносить до Отця світу свої благання»... („Дніпро”. Орган УАПЦеркви в США, ч. 9 за 1928 р.).

Ми не розпоряджуємо достатніми матеріалами, щоб вповні характеризувати стан УАПЦ в рр. 1928-29 перед трагічним для неї 28 січня 1930 року. Але й те недостатнє, що маємо, говорить про „доступове задоволення Церкви (після 2-ого ВЦСобору), єдність членів Президії ВПЦР у своїй праці і повну єдність її з о. Митрополитом” (Церква й Життя, ч. 1/6 1928, стор. 40). Для раціонального використання своїх сил, Президія ВПЦР розподілила свою працю по відділах (адміністративно-організаційний, видавничий, освітній, фінансово-господарчий) і визначила певні часи засідань відділів і своїх власних. В свідомості тодішнього проводу УАПЦеркви було уявлення, що впродовж часу від I до II Всеукраїнського Церковного Собору творчою працею було збудовано перший поверх рідної УАПЦеркви; з часу ж II Собору почали будувати другий поверх. „Настав час, аби шляхом самопізнання, самовизначення пішла вся наша УАПЦерква, щоб надалі вона і її керівничий орган вкупі з вищим духовним керівником Найпочеснішим о. Митрополитом дбала про те, аби шляхом поступового самопізнання й самовизначення **показувати віру не на словах, а в ділах наших**, здійснювати основні принципи відродження нашої УАПЦеркви, не відступаючи від них і не припускаючи ні перекручування їх, ні збочення від них”.

Коли б стисліше означити той напрямок, по якому прагнули тепер вести УАПЦеркву провідні діячі на чолі з митрополитом Миколаєм Борецьким, то це означення найкраще дає, на нашу думку, висновок з огляду праці Великих Мик. Зборів ВПЦРаді 29 травня — 1 червня 1928 р. в храмі св. Софії, в яких взяли участь Митрополит, 19 єпископів, 46 священників, 8 дияконів і 25 мирян. Ось цей висновок: „Українська Автокефальна Православна Церква є й хоче бути чистою Христовою Церквою — невістою Христовою без плями і вади. Все зробити, аби звільнитись від цих плям, аби чистими і світлими очима дивитись на Христа — ось наш обов'язок. Може будуть нами незадоволені люди, що шукали й шукають у Церкві не лише задоволення вимог віруючої душі побожної, що шукали й шукають у нас шовінізму, політиканства, рішучого реформаторства або протестантизму, — не про них ми турбуємось, а про побожних дітей побожного українського народу. Прекрасне слово Найпочеснішого Митрополита Миколая перед початком Зборів і по закінченні Зборів відмітило саме цей бік життя нашої Церкви: шукати Христа і життя з Ним” (Церква й Життя, ч. 2/7 1928, стор. 92).

Прагнення вести Українську Церкву, життя її членів по шляху наближення до Христа, до ідеалів Христових сполучувалось, як бачимо з інтронізаційного послання митрополита Миколая, з прагненням мати цю Церкву, вільну від зуживання її в цілях нерелігійних, як **Церкву Рідну**, Національну Церкву українського народу, що мала у віках минулих цього народу неочінімі заслуги в творенні його національної духовної культури. Але ж ці прагнен-

ня мали б прокладати собі дорогу до тої чи другої міри їх здійснення в надзвичайних, страшних обставинах тодішнього українського життя, які можна б прирівняти до обставин, в яких ширилась Церква Христова в перших віках християнства. Історики Церкви і богослови в боротьбі й перемозі християнства в Греко-римському світі не раз вбачали чудо Боже, довершення дивних діл домобудівництва Божого для спасіння людства благодаттю Божою, інакше не можна зрозуміти природньо в тих обставинах перемогу Церкви Христової. Такого чуда ми не були достойні в наші часи. З допущення Божого, невідомого нам, ідеальні прагнення, які були, хоч і не у всіх, провідників відродження Української Православної Церкви, напіткнулися на все більше разячий „Антихристовий меч”, по виразу митроп. В. Липківського.

Хоч церковний провід УАПЦеркви і говорив, як ми бачили, про „поступове заспокоєння” Церкви після 2-ого ВПЦСобору, висловлював свою віру в „скінчення трудних часів для життя УАПЦеркви, але і в нього самого не було певности в наступленні цих спокійних для життя побожних людей і їх Церкви часів. Це ми бачимо з частих застережень бути „лояльними” до держави, яка, мовляв, „дала УАПЦ легальне існування в державі, але, за словами Голови Президії ВПЦРади, певні порушення правдивих (?) норм відносин до держави завжди можуть привести до небезпеки позбавлення цієї легальности” (Церква й Життя, ч. 1/6 за 1928 р., стор. 40). В доповіді митроп. Миколая на Вел. Мик. Зборах ВПЦР 1928 р. „Духовне керівництво УАПЦ” читаємо: «Час, мої любі, вже Церкві зажити тихим і гарним життям, і це можливе тільки в тому разі, коли джерело Церкви не скерується на інші джерела і коли думка Церкви не набіжить на тих, хто не без у ма меч но с и т ь » (Ibidem, ч. 2/7 1928 р., стор. 96). Та нещастя Церкви було в тім, що державний меч носили якраз „без ума”, бо ще в Старому Заповіті читаємо: „Сказав **безумець** в серці своєму: нема Бога”... (Пс. 13, 1).

Ми не маємо даних, чи в 1929 р. відбулись які Збори, Малі чи Великі, ВПЦРади. Скоріш можна думати, що в цьому „переломовому”, як називають (Б. Крупницький), році розвитку советської України Великих Зборів ВПЦРади не було. Як ми знаємо, з кінцем 1928 року єдиний друкований орган УАПЦеркви, що з таким трудом ВПЦРада добилась на початку 1927 р. дозволу у влади на його видання і друк, перестав виходити, що було вже недобрим віщунном. В цьому часі організаційний стан УАПЦеркви в Україні представлявся так. Існували такі церковні округи: Волинська, Бердичівська (архиєп. Феодосій Сергіїв), Шепетівська, Вінницька (архиєп. Константин Кротевич), Київська (архиєп. Константин Малушкевич), Лубенська (архиєп. Йосиф Оксюк), Полтавська, Білоцерківська (єпископ Юрій Тесленко), Катеринославська (єпископ Володимир Бржосньовський), Роменська (єпископ Миколай Ширяй), Прилуцька (єпископ Конон Бей), Харківська (архиєп.

Іван Павловський), Ніжинсько-Чернігівська (єпископ Олександр Червінський), Глухівська (єп. Володимир Самборський), Конотіпська, Кам'янецька (архієп. Миколай Пивоварів), Проскурівська (єп. Максим Задвірняк), Балтсько-Першотравнівська (архієп. Антоній Гриневич), Уманська, Коростенська, Шевченківська або Черкаська (єпископ Юхим Калішевський), Одесько-Миколаївська (архієп. Юрій Жевченко). Як бачимо, з 22 церковних округ УАПЦ 6: Волинська, Шелетівська, Полтавська, Конотіпська, Уманська і Коростенська — не мали тоді власних єпископів. З них Волинська (Житомирська), Шелетівська, Конотіпська і Коростенська, невеликі й по кількості парафій в них, перебували й до 1928-29 рр. часто без заміщення єпископських катедр в них; Уманська, з числом парафій понад 100, залишалась без єпископа, коли її довголітній єпископ Константин Малюшкевич в грудні 1927 р. перейшов на катедру архієпископа Київської округи, обраний собором тої округи, найбільшої в УАПЦ по кількості парафій (152) після того, як наприкінці 1927 р. настулило поєднання парафій Київської округи (поза Києвом) з парафіями м. Києва. Полтавська округа, що довгий час мала своїм єпископом єп. Юрія Жевченка, залишилась без єпископа з переходом в 1928 р. єпископа Юрія на Одеську катедру; Полтавська церква запрошувала до себе архієп. Лубенського Йосифа Оксіюка, але чи перейшов архієпископ Йосиф до Полтави, певних відомостей не маємо. Так внутрішньо-організаційний стан УАПЦеркви по Другім її Всеукраїнським Соборі в жовтні 1927 р., при всіх недотягненнях в її житті, про які була мова в попередніх підрозділах, зовсім не виказував таких ознак, що УАПЦерква стоїть на порозі її ліквідації з причини „найперше внутрішніх розкладових елементів в УАПЦ”, як хоче представити „долю УАПЦ Василя Липківського на основі історичного твору В. Липківського” о. д-р М. Соловій, ЧСВВ, в „Додатку” до мемуарів митроп. В. Липківського про відродження Української Православної Церкви (Ор. cit., стор. 225, 244).

Історія розв'язання УАПЦеркви в Україні стояла в тісному зв'язку з ходом всіх історичних подій в долі українського народу під комуністичною владою, а до цих подій найменше, мабуть, могли спричинюватись воля й бажання самого народу, як в позитивних, так і в негативних їх проявах, — останнє вроді, напр., роздорів і непорозумінь у внутрішньому житті УАПЦеркви. Ціле українське життя було в залежності від тих стадій, які проходив комунізм в ССРСР і в яких вожді його в Московському Кремлі вели ту чи іншу внутрішню (і зовнішню) політику державної влади в ССРСР. Рік 1929 був переломовим, як наведено вище, в цій політиці: вожді комунізму, що очікували пролетарських революцій в промислово-розвинених країнах Заходу, згідно з теорією Маркса, — втратили віру в світову пролетарську революцію силами самого пролетаріату і побудували нову доктрину про можливість впровадження соціалістичного, а потім і комуністичного,

устрою в **одній країні**, яка прийде далі з „братньою допомогою” (хоч би й з советськими арміями) пролетаріям і других країн в їх класовій боротьбі для побудови і в тих країнах соціалізму і комунізму. Перемога в комуністичній партії представників цієї доктрини (фракція Сталін-Молотов) повела до скінчення в СРСР доби „нової економічної політики” („Неп”) й до впровадження насильницької колективізації сільського господарства. Коли не хочете соціалізму й комунізму добровільно, то ми впровадимо їх вам силою, --- наступила доба комуністичного мілітаризму.

«Нова ера, — пише проф. Б. Крупницький, — стояла в зв'язку з „ною генеральною лінією” Сталіна... Це був у першу чергу удар на неросійські національні республіки, передовсім на Українську, як найбільшу з них. Індустріалізація, якої метою було створення нових міцних індустріальних центрів на Уралі і Сибіру, переводилася коштом саме цих неросійських республік. Знову ж і колективізацію, що мала дати засоби для цієї індустрії коштом закріпаченого селянства, почали переводити в першу чергу в Україну... Україні коштувала колективізація мільйони людських жертв, бо селяни розвинули великий спротив супроти нових форм закріпачення, а тому на них і звалилася уся сила урядових репресій (заслання, штучний голод 1933 р. і т. д.). Війна советського режиму проти селянства (в першу чергу проти українського селянства) означала, що часи пактування з селянами минули. Тим самим стала непотрібною і українська інтелігенція в призначеній їй зверху ролі посередника між владою і селянськими масами. Вона й так не справдила покладених на неї большевиками надій. Інтелігенція дуже пильно зайнялася творенням національної української культури і виявила тенденції до емансипації від Москви» (Українська історична наука під Советами. Вид. Інституту для вивчення СРСР. Мюнхен. 1957, стор. 20-21).

В зв'язку з цим новим етапом в розвитку комунізму різко змінився й, так мовити, „українофільський” курс лідерів комуністичних в області культури в Україні, який був в рр. 1920-28 і який звався „українізацією” України. Національна українська культура в різних її ділянках — науки, релігії, художньої літератури, образотворчого мистецтва, театру проголошена була „буржуазним націоналізмом”, і почався її розгром, як „контр-революції”, не тільки через „большевізацію”, „советизацію” культурних установ, але й через переслідування, фізичне винищення творців тої культури з української інтелігенції. Хто хоче фактів з страшної мартирології представників української науки в 30-их рр. нашого століття, вчених академиків і співробітників Української Академії Наук, нехай читає працю проф. Н. Полонської-Василенко „Українська Академія наук” в двох частинах (вид. „Інституту для вивчення СРСР”. Мюнхен. 1955 і 1958). „1930 рік, — пише проф. Н. Полонська-Василенко, — був одним з трагічних в історії України, а разом з тим — Української Академії Наук. 16-ий з'їзд ВКП(б),

проголосив „розгорнутий соціалістичний наступ по всьому фронту”. Цей наступ приніс ліквідацію непу, примусову колективізацію сільського господарства, а разом з нею нечуваний в історії України голод 1933 р. і гибель мільйонів селян. У національному житті України він приніс боротьбу проти українського націоналізму; тисячі українців гинули у в'язницях, на засланні, нібито за участь у СВУ („Союз Визволення України”). **В галузі церковного життя він приніс нищення Церкви й арешти та заслання духовенства.** Україну ізольовано тоді від усього культурного життя... У всіх галузях українського життя все більш панувала комуністична партія... Цілком зрозуміло, що за таких умов, які створилися у всій Україні, не могла існувати та Українська Академія Наук, яка мала святкувати в 1928 р. свій десятилітній ювілей. 1930 рік започаткував переходову добу, коли швидко руйновано академічні установи, а разом з тим традиції та наукові авторитети. Це привело до незлічених втрат як у людях, так і в створених Академією наукових працях” (Op. cit., ч. II, стор. 9). Отже не улягає сумніву, що ліквідація УАПЦ в Україні **наступила б зовсім незалежно від того, чи були які внутрішні нелади, роздори, непорозуміння в тій Церкві,** з яких, мовляв, скористала радвлада. Більше того, — логіка історичних подій в розвитку комунізму в СРСР дає підставу твердити, що тим скорше і безоглядніше комуністична влада, перейшовши в наступ по всьому фронту, розв'язала б УАПЦ, коли б в ній, Національній Українській Церкві, сильний згодою та єдністю, вбачала політичну небезпеку для себе. Хто думає інакше, повинен би показати, з яких роздорів, внутрішніх неладів і т. д. скористала радвлада для того, щоб розпочати погром Української Академії Наук. Отже сильні підкреслення „сумної ролі внутрішнього розкладу УАПЦ для її остаточної ліквідації” треба признати, на нашу думку, не історичним висновком, а засобом антиправославної пропаганди. Ми не стали б на подібний шлях, коли б писали про ліквідацію Української Греко-Католицької Церкви в Галичині в рр. 1945-46.

Ліквідацію УАПЦеркви ставлять в близький зв'язок з справою й процесом судовим „Спілки Визволення України” (СВУ). Ця конспіративна організація СВУ повстала в 1926 р., незабаром після вбивства в Парижі Головного Отамана Симона Петлюри, а попередником її було в рр. 1920-1924 „Братство Української Державности” (БУД). СВУ почало творити конспіративні п'ятки по різних інституціях і організаціях, розкинувши сітку їх в Українській Академії Наук, по високих школах посеред професури і студентів, серед письменників і мистців, педагогів середніх шкіл, кооператорів, в советських видавництвах і т. д., а в тім і посеред духовенства і вірних національної УАПЦеркви, при чому В. М. Чехівський був керманічем церковної секції СВУ. Із зізнань обвинувачених в процесі СВУ виходило, що ніби вже р. 1920 члени тодішнього БУД-у доручали Чехівському керувати церковною акці-

єю. На доручення ніби цієї організації Чехівський, що мав великі впливи в духовенстві, провів протоєрея Липківського в митрополити, однак митрополит Липківський відкидав усякі спроби втягнути його до політичної акції, з огляду на його становище в церковній ієрархії (М. Ковалевський. „Спілка визволення України” — Опозиційні рухи в Україні і національна політика ССРСР. 1920-1934. Вид. Інституту для вивчення ССРСР. Мюнхен. 1955).

З відомої вже нам історії українського національно-церковного руху від 1917 року подібні уявлення про походження УАПЦеркви не мають більшої історичної вартости за „історичні” твердження С. Раневського, який написав, що «виникнення в Малоросії, яка тепер зветься Україною, Української Церкви совпало з добою советського непа, а виконавцем програми „українського непа” був секретар українського ЦВКом-ту Микола Скрипник; він, як палкий український патріот і націоналіст, українізував установи Малоросії, школи, а головну увагу звернув на „українізацію” Православної Церкви, яка в тому часі була єдиною і сильною в складі одного цілого з Російською Церквою» (Украинская Автокефальная Церковь. Типографія прлб. Іова Почаєвського. 1948, стор. 3). Сам митроп. В. Липківський в своїх мемуарах, може, найбільш всього обурюється з приводу закидів УАПЦеркві, що вона ніби брала участь в політиці, була політичною організацією. „Те, що УАПЦ за 2-ої ВПЦР була політичною організацією, — пише він, — це є суцзя брехня. Навлаки, УАПЦ в той час широ і ретельно трималась повної аполітичності і її всіма силами боронила. Нігде ні на соборах, ні на засіданнях рад, ні в промовах ніяких політичних питань не підіймалось і не обговорювалось. Зрадницькі збори 1930 року нахабно брешуть, коли обвинувачують в цьому УАПЦ (мова йде запевне лише про УАПЦ до 1926 р. за 2-ої ВПЦР). УАПЦ робила лише те, що вона прилюдно виявила, боролась за українську мову в церкві, автокефалію церковну та соборноправність — більше ніякої мети і будь-яких політичних намірів не мала. Коли який окремих член УАПЦ і поза Церквою робив яку політику, чи радянську, чи антирадянську, — це запевне УАПЦ не торкалось: поза церквою кожен може бути тим в справі політичній, чим хоче, але в Церкву політики ніхто не вносив. Церква жила своїм церковним життям і збирала свої собори і ради лише в своїх церковних справах. У промовах і нарадах на соборах обговорювались державні заходи, що безпосередньо торкались Церкви, або втручались в її життя, але це не було замішання політики в Церкву, а відповідь Церкви на державні вимоги і обговорення державних вимог з огляду користи і гідности Церкви з погляду заповітів Христа. Отже ніякої політики, ніякого втручання в політику УАПЦ не робила”. (Ор. cit., стор. 150-151). А про СВУ митроп. В. Липківський пише: „ДПУ чи само видумало чи справді знайшло якийсь політичний гурток СВУ (Спілка Визволення України). Цим СВУ мало ДПУ на меті зліквідувати „петлюрівщину”, а

загалом уже пришили до цієї справи і УАПЦ, щоб зліквідувати і її. На суд поставили лише двох Чехівських, бувших видатних політичних діячів, але без суду зліквідували, заслали майже половину священників та інших вірних УАПЦ, що їх треба було зліквідувати: з одного Києва пішли на заслання найкращі священники: Красицький, Карпов, Ходзицький, Хомичевський, протодияк. Пивоварчук, що про СВУ чи будь-яку політику і не знали нічого, і багато інших, а багато і розстріляно" (Ibidem, стор. 215).

Дійсно, щодо зв'язку Української Автокефальної Православної Церкви в її, розуміється, керівних установах, чи то в центрі (ВПЦРада), чи в церковних округах, — з політичною організацією СВУ, то історик, на нашу думку, не може не погодитися з тим освітленням цієї справи, яке дає в наведених вище словах митрополит В. Липківський. **Нема жадних доказів, щоб УАПЦерква, як установа, провадила співпрацю з конспіративною організацією СВУ. І є фактом, що жадних офіційних представників і керівників УАПЦеркви не було посаджено на лаву підсудних в судовій розправі над СВУ, а комуністична влада напевно б це зробила, колиб були в неї будь-які дані до того.** І тому митрополит В. Липківський каже: „На суд поставили лише двох Чехівських, бувших видатних політичних діячів”... З них о. Микола Чехівський ні разу не був і в складі ВПЦРади, а В. М. Чехівський, видатний церковний діяч і один з організаторів УАПЦ 1921 р., теж не входив до Президії 4-ої ВПЦРади, обраної Вел. Покр. Зборами 1926 р., в якому році організовано було СВУ. Очевидно, що В. М. Чехівський, користаючи з своїх впливів в духовенстві, міг проводити через окремих пан-отців УАПЦ визвольні ідеї самостійності й державности України, але це була діяльність не УАПЦеркви, як такої, не єпископату її, як духовного керівництва (нікому з єпископів УАПЦ не було закинено участі в СВУ), а окремих членів УАПЦ і поза Церквою, про що й каже в своїх мемуарах митроп. Липківський.

Як політичний діяч, В. М. Чехівський, арештований 29. VII. 1929 р., був засуджений на процесі СВУ советським судом до розстрілу 19. IV. 1930 р. Але кара смерті була замінена судом головним діячам СВУ, „з уваги на політичну й господарську могутність Советської республіки та на каяття обвинувачених”, на в'язницю: В. М. Чехівський дістав 10 років ув'язнення з суворою ізоляцією. В 1933 р. його було відправлено на Соловки, а в 1936 р. подвоїли йому кару вже без суду і заслали до далекосхідних таборів особливого призначення без права листування (Прот. М. Явдась. *Op. cit.*, стор. 50).

В праці М. Ковалевського „Спілка Визволення України” питання щодо участі УАПЦеркви в конспіративній політичній організації СВУ представлено так туманно та з такими суперечностями історичним фактам, що читач дійсно може бути уведений в блуд щодо походження УАПЦеркви та тих завдань, які ставили

собі діячі відродження Української Православної Церкви. Ось приклади такої плутанини та розходження з фактами: „Самостійницька акція, що її провадила СВУ, захопила також і релігійне життя. Зроблено висновок, що церква повинна відіграти велику культурну ролю в українському житті, як це було не раз за давніх часів. Створено отже особливу церковну групу СВУ з Володимиром Чехівським на чолі”... Чи не можна подумати, що ця група в лоні СВУ й почала творити УАПЦ з політичною метою та національно-культурними цілями? Але ж національно-церковний рух на Україні почався в революцію 1917 р., а СВУ організувалось тільки після вбивства Симона Петлюри в 1926 р., про який рух пише далі (з великими нестислостями) і сам автор.

«І духовенство і весь церковний апарат зберігали в своїй праці деяку конспірацію. На зборах і конференціях (автор „загальними зборами” називає і Всеукраїнський Собор, який відбувся, мовляв, двічі на рік: 1 жовтня, на свято Покрови, і 6 грудня в день св. Миколая), ніколи не писано протоколів, внутрішня кореспонденція завжди була законспірована. Робилось це все з огляду на різні підступи й провокації ГПУ»... Звідкіль автор узяв такі нісенітниці про законспірованість церковного діловодства УАПЦ, не знати.

„Викриття СВУ допомогло сов. владі знищити УАПЦ. Заарештовано визначних її представників, з митрополитом Липківським на чолі, а решті запропоновано прийняти постанову про самоліквідацію УАПЦ. Характеристично, що прокуратура двічі зверталась до Чехівського з запитом, чи він вважає за доцільне ліквідацію Церкви з приводу контр-революційної діяльності духовенства. Перший раз Чехівський дав негативну відповідь, а потім вдруге зазначив, що в політичному житті УАПЦ була знаряддя і складовою частиною СВУ. Можна припускати, що ця відповідь, яку Чехівський дав по першій, була вислідом закулісових (?) впливів на Чехівського”... Чи сов. владі треба було допомоги у відкритті СВУ, щоб знищити УАПЦ? Автор ніби й не знає того, що ліквідація УАПЦ переведена була в кінці січня 1930 р., а судовий процес СВУ був потім, в дні 9 березня до 19 квітня 1930 р. Митрополита Липківського ДПУ арештувало не тепер, перед ліквідацією УАПЦ, а ще в серпні 1926 р., коли про відкриття СВУ й мови не було; в жовтні 1927 р. на 2-му Всеукр. Соборі митроп. Липківського було звільнено з катедри без всякого зв'язку з невідкритим ще тоді СВУ. Тяжко допустити, щоб В. Чехівський зізнавав про УАПЦ, як про „знаряддя і складову частину СВУ”. А якщо й зізнавав таку неправду під примусом, то для історика Церкви подібні вимушені зізнання не мають вартости.

„Діяльність УАПЦ, — пише М. Ковалевський, — це був ніби кульмінаційний пункт у процесі СВУ. Цілком зрозуміло, бо совітському урядові треба було за всяку ціну скомпромітувати УАПЦ, впливи якої ставали надто небезпечні для нього”... Зо всього то-

го, що нам, на підставі фактів, відомо вже, як зводилась рад-
влада у відношенні до УАПЦ впродовж від Всукраїнського Со-
бору 1921 року й до 1930 р., можна бачити всю безпідставність
твердження про потребу для комуністичного уряду компромігу-
вати (?) УАПЦ, зза небезпек від неї, на судовому процесі СВУ,
коли той уряд, до того ж, подбав про розв'язання УАПЦ, як реалі-
ційної установи, ще до самого процесу СВУ.

Не посадивши на лаву підсудних представників УАПЦеркви,
„прокуратура намагалася під час процесу СВУ доказати, що
1) УАПЦ засновано з політичною метою; 2) завданням її було
поширювати антисовітську і антрисійську агітацію; 3) вона об-
'єднувала українські активні елементи, головне колишніх військо-
вих, та висвячувала їх на священників у місцевостях, що мають
стратегічне (?) значення; 4) підготувляла кадри молоді для на-
ціональної праці”. „Підставою для цього були зізнання обвину-
вачуваних у передпроцесовому слідстві, що його провадило ДПУ.
Наприклад, Єфремов, віце-президент Укр. Академії Наук, казав,
що пропаганда, яку провадила УАПЦ, мала на меті не тільки ли-
скредитувати совітську владу, але й підготувляти практично пов-
стання. Зі слів обвинувачуваного Товкача ж виходило, що УАПЦ,
в складі якої було багато петлюрівських старшин, повинна була
виконати головну підготовчу працю до повстання селянства”...
„Проте, під час судового процесу де-які обвинувачувані ослаби-
ли вагу своїх попередніх зізнань. Володимир Чехівський на суді
відкидав тезу, ніби УАПЦ підготувляла повстання”... Зате на су-
ді „теза обвинувачування про контр-революційну діяльність УАПЦ
знайшла опертя на зізнаннях двох свідків — Мороза і Потієнка,
які брали активну участь в церковній діяльності. Мороз зазначив,
що по суті він атеїст, але брав участь в церковному житті вик-
лючно з політичних мотивів, бо в УАПЦ скупчились протисовіт-
ські і самостійницькі елементи... Мороз, Голова Другої ВПЦРа-
ди, як виказав хід цього процесу, працював у тісному зв'язку з
ДПУ, з чим він навіть не таївся... Мимохить виринає здогад, —
каже М. Ковалевський, — що світська влада впроваджувала до
різних церковних осередків своїх агентів, які мусіли про все ін-
формувати її”. І врешті знаходимо у М. Ковалевського такий вис-
новок: „Хід Харківського процесу і виявлені під час нього де-які
дрібниці дозволяють цілком обосновано твердити, що в цілій
справі СВУ грала велику ролю провокація. Досить сказати, що
майже все обвинувачування спирається лише на зізнаннях обви-
нувачуваних перед слідчими ДПУ. **Ніяких документальних даних
за цілих 6 тижнів прокуратура не подала**” (Підкресл. наше).

Отже не маємо підстав в'язати близько, як те у нас прийня-
то, ліквідацію більшовиками УАПЦ з судовим процесом Співки
Визволення України. Цією тезою, розуміється, не відкидається то-
го, що УАПЦ, як **Церква Національна українського народу, була
незалежна більшовикам двічі: і як інституція релігійна і як інсти-**

туція національна. І тут знову не можна не погодитись з словами митроп. В. Липківського: „Що УАПЦ будувалась на національному ґрунті, підносила національну свідомість свого народу, це факт, і інакше бути не може, але ніякого шовінізму, ніякої ненависти до інших вір чи народів УАПЦ не тільки не мала, а навпаки проповідувала братерство всіх народів. Запевне, для інтернаціональної комуні, що визнає лише пролетарів і відкидає нації, всяка національна праця неприемлима” (Ор. cit., стор. 151).

Ліквідація УАПЦеркви, як релігійної інституції, на Статуті, зареєстрованім радвладою 10 грудня 1926 року, сталася на Надзвичайнім соборі УАПЦ в Києві 28-29 січня 1930 р. Про цей ліквідаційний надзвичайний собор УАПЦеркви маємо надзвичайно скупи відомості; він вириває в трагічному житті УАПЦ властиво як „*deus ex machina*” (бог з машини) в старо-грецьких трагедіях на сцені для розв'язки трагедії. Нам не доводилось чути чи читати про цей собор нічого поза тим, що сказано про нього в мемуарах митроп. В. Липківського та в приватному листі митроп. Липківського до о. П. Маєвського з дня 5 червня 1933 р. (Церква й Життя. Листопад-Грудень 1958 р., стор. 10). Властиво автори статей про хресну путь УАПЦеркви, коли пишуть про „самоліквідацію” УАПЦ в січні 1930 р., то переповідають тільки те про собор 28-29 січня 1930 р., що написано в мемуарах митрополита В. Липківського.

«Ще не відбувся суд над СВУ, — пише митроп. В. Липківський, — як уже цілком своє завдання виконали ліквідатори з ВПЦРади. Січня 28-29 були зібрані єпископи УАПЦ і з 40 священників; їх оголошено надзвичайним церковним собором, і вони вислали боробну ухвалу про ліквідацію УАПЦ, а разом з цим і митр. Борецький і всі єпископи самоліквідувались, припинили своє духовне керівництво, залишившись лише „служителями культу” при церквах, при яких зареєстровані. Самоліквідувалась і ВПЦРада і всі її Округові церк. Ради і Район. Ради і Парафіяльні Ради. Одно слово: всеукр. церковна ліквідація. Стоїть лише порівняти ухвалу цього „собору” з поданою на суд над СВУ доповіддю ДПУ про УАПЦ, щоб переконатись, що ухвала „собору” є майже дослівна копія доповіді (?) ДПУ і на цьому поставити точку. Я її ставлю, прикладаючи і саму цю ухвалу (ухвала не подана. — І. В.), з якої видно, що аж ніякого церковного духу на соборі цих христородавців — єпископату та духівництва УАПЦ, що склали цілком політичну ухвалу, виконали докраю завдання ДПУ, які інші і не могли бути, як ліквідаторські, до УАПЦ. Голосом цього собору говорив не Христос, не церква, а ДПУ. А може ці єпископи та священники наклепами на свою церкву та її діячів, починаючи з митр. Липківського, від якого і самі почалися, цією брехнею гадали спасти УАПЦ і себе самих від большевицької небезпеки? Але брехня взагалі не є „кінь для спасіння”, а брех-

ня на церкву це є лише справжнє хриstopродавство» (Op. cit., стор. 215-216).

В листі до о. Маєвського митр. Липківський писав: „Після примусового звільнення мене від церковної праці я багато де-чого не знаю й не зміркую в її сучасному стані, бо жадних стосунків з сучасними керівниками Церкви не маю і ніяких зв'язків з ними не одержую”. . . В мемуарах його так само читаємо: „Як вийшов я з ВПЦР в день мого звільнення, то вже більше й не ходив туди і абсолютно ніяких зв'язків з керівними органами ВПЦР не мав. Хоч я ще два роки жив коло св. Софії в 10 саженях від ВПЦР, ні один з єпископів, ні один з членів ВПЦР, крім Чехівського, майже ніхто з священників не заходив до мене: всі як чуми цуралися. Був кілька разів лише митр. Борецький, але ухилявся від розмов на церковні теми, а я не питав. Отже лише дещо і то стороною доходило до мене”. . . (Ibidem, стор. 212-213). Це самосвідчення митроп. В. Липківського історик повинен мати на увазі при оцінці оповідання митрополита про те, що діялось в УАПЦ після 2-го Всеукр. Собору, а зокрема при оцінці його освітлення події надзвичайного собору УАПЦ 28-29 січня 1930 р.

Річ в тім, що митроп. В. Липківський, „багато чого не знаючи й не змірковуючи в сучасному стані життя УАПЦ” після його звільнення, а користаючи тільки з того, що „дещо стороною доходило до нього”, дивився на все, що діялось в УАПЦ після 2-го Всеукраїнського Собору її, під кутом зору, що в наступних його словах відчитується: „Ліквідатори з ВПЦР-Ради, коли вони взялись виконувати завдання ДПУ, щобто ліквідувати УАПЦ і мене особисто, мусили запевне далі провдти свою працю” (Ibidem, стор. 213). І тому нічого доброго в діяльності духовного керівництва і взагалі керівних органів УАПЦ в рр. 1928-29 митрополит, як свідчать про це останні сторінки його мемуарів, не бачить, гостро за-суджує все, як хриstopродавство ліквідаторів”, особливо ж болісно реагує на критику тих викривлень в ідеології УАПЦ при її відродженні, які мали місце в перших роках по ВЦСоборі 1921 р. При цьому крайньому суб'єктивізмі останніх сторінок мемуарів одержується враження, що і вся УАПЦ після 2-го Всеукр. Собору її проїнята стала „ліквідаторським”, „зрадницьким” духом. Аджеж по доповідях, напр. на Вел. Мик. Зборах 1928 р. митроп. Миколая Борецького про духовне керівництво УАПЦ, „Комісії дослідження церковного життя”, членів якої митроп. В. Липківський називає „зреченцями” і „ліквідаторами”, а митр. Миколая, „що потрапляє за ними” (стор. 213-214), — Великі Збори ВПЦР приймають одногосно такі резолюції: 1. „Заслухавши доповідь Найпочеснішого о. Митрополита про духовне керівництво УАПЦ, Вел. Мик. Збори ВПЦР-Ради з задоволенням приймають її, як виразну спробу вищого духовного керівництва до звільнення нашої Церкви від хиб у житті її, погоджуються з основною думкою доповіді про те, що настав час не тільки говорити про ідеологію

УАПЦ, а й втілювати в життя її основні принципи'. — 2. „Цілком погоджуючись з наявністю в УАПЦ певних ухилів, що визначені в доповіді Комісії для дослідження життя УАПЦеркви, Вел. Мик. Збори доручають Президії ВПЦР вжити всіх заходів, що визначені і в доповіді Комісії, а також є в розпорядженні ВПЦРади, до виправлення зазначених ухилів” (Церква й Життя. Ч. 2/7 за 1928 р., стор. 73, 86). Мимохіть насувається питання: яка моральна вартість такої інституції, особливо ж церковно-релігійної, що основує напрямні своєї діяльності надалі на неправді ніби і наклепах та ще з метою довести саму себе до ліквідації?

Отже й до освітлення митрополитом В. Липківським події Надзвичайного собору, чи зборів УАПЦ 28-29 січня 1930 р., з ухвалою про ліквідацію УАПЦ треба, на наш погляд, **поставитись критично**. В оповіданні митр. Липківського справа ця представлена так, що вона була обоюдним ділом і ДПУ і ієрархії та священства УАПЦ; про мирян, чи на тому соборі вони були, нічого не сказано. Звідсіль пішла „самоліквідація” УАПЦ головню через її єпископат, твердження, радісно підхоплене й досі повторюване ворогами УАПЦеркви, при чому це завдання ліквідувати УАПЦ, одержане від ДПУ, почалось, по думці митроп. Липківського, вже з 2-го Всеукр. Собору УАПЦ, а може й ще раніше: „ліквідаційна хвиля 3-ої (по нашому 4-ої) ВПЦР та другий собор став на ділі собором ліквідації УАПЦ”... (стор. 212). Коли мова про відношення до УАПЦ і заміри ліквідації її з боку ДПУ безбожної влади, то ми початок цієї акції можемо віднести ще до часів головування в Президії ВПЦР атеїста Мороза... Але чи можемо через Мороза всю Президію 2-ої ВПЦРади назвати „христородавцями”? Чи можемо другий Собор УАПЦ 1927 р., що „став на ділі, як пише митроп. В. Липківський, собором ліквідації УАПЦ”, назвати „христородавцями”? Та сам же митроп. В. Липківський про цей собор каже: „І дух церковности в цьому соборі був досить живий і сили були, і свідомість до самопізнання, і самовизначення, та не було головного, не було волі; тяжка рука ДПУ гнітила його”... (стор. 212). То чому ж оце „не було волі”, оцей гніт ДПУ, куди сильніший в 1930 р., ніж в р. 1927, в часи ще непу, не прийнято під увагу при осуді чину Надзвичайного собору 28-29 січня 1930 р. і названо той чин самоліквідацією, а не ліквідацією Церкви безбожною владою?

На наш погляд, острій засуд учасників Надзвичайного собору 28-29 січня 1930 р. як „христородавців”, „юд-зрадників”, представлення останньої Президії ВПЦРади (збереглося її фото в складі: митроп. Миколай Борецький, архиеп. Йосиф Оксінок, архиеп. Константин Малюшкевич, еп. Марко Грушевський, еп. Яків Чулаївський, прот. Леонтій Юнаків, прот. Леонид Карлов, вірний Володимир Чехівський, вірний Степан Кобзар), як „зграї христородавців”, якої „почесним головою був митроп. Миколай Борецький” (стор. у митроп. Липківського 218), історик не може прий-

няти, а повинен в дкинуги з пошани до несправедливо в загал - ному осуді заплямованих і в обороні історичної правди УАПЦ, яка не була б тоді Церквою-Мученицею, за яку ми її слушно ісповідуємо.

Та й у самого св. пам. митрополита В. Липківського зустрі- чаємо цілковите заперечення отих тез про „самоліквідацію” та „христопродавство”, коли він об’єктивно пише: „Радвлада утво- рила цю соборну ліквідацію УПАЦ запевне лише про людске око; в затінку цієї ліквідації вона робить справжню і невинну ліквіда- цію взагалі віри і Христової Церкви за своїм комуністичним прог- рамом і в першу свою п’ятилітку взялась до ліквідації УАПЦ, як наймолодшої, значить — **найменш трівкої**, та ще й такої, що дуже захоплює селянство. Комуна в останні часи повернулась ли- цем до села, опановує українське селянство, усупільнює і україн- ську землю і селянські воли і корови і самих селян під своєю диктатурою, заводить радгоспи, колгоспи, **без попів, без церковів**, хоче все селянство обернути в безвірницьку спролетаризовану ма- су. Самих попів повним унеможливленням для них та їхніх родин життя в радянській державі **цілими гуртами жене вона до зрікан- ня сану**, цілком унеможливила заснування релігійних шкіл, видан- ня часописів і книг релігійного змісту і взагалі цілком нищить і релігійний і національний дух українського народу, робить духов- ну руїну, а коли робить, то й зробіть”... (Ibidem, стор. 216. Під- кресл. наші). Дійсно, в огні розвернутого наступу комуністів при насадженні силою соціалістичного устрою і нищенні дотогочасно- го життєвого устрою, опинились в 30-их рр. на Україні не тільки національна УАПЦ, а й другі, вже й не „націоналістичні”, церкви, які так само зазнали погрому й ліквідації, після в першу чергу ліквідації УАПЦеркви, так що перед другою світовою війною в 1939 р. не було вже на всій Україні жодного чинного православ- ного єпископа жодної з юрисдикцій Православної Церкви.

У світлі цих безсумнівних історичних фактів, історик не може давати віри про „самоліквідацію” УАПЦеркви навіть таким оче- видцям і сучасникам тої „самоліквідації”, як архієп. Харківський Іван Павловський, який, вже на становищі митрополита УАПЦер- кви і Голови Весукраїнської Церковної Ради в Харкові (з грудня 1930 р.), так інформував церковний провід УПЦеркви в США і Ка- наді про надзвичайний Собор УАПЦ в Києві 28-29 січня 1930 р.:

„Через нецерковну діяльність в Церкві і використання її ке- руючих органів в політичних цілях, про що посвідчили на проце- сі СВУ В. М. Чехівський, К. І. Ткач та ін., не тільки була унемож- ливлена праця, а й повстала реальна загроза самому існуванню нашої Церкви. Словянщина з новою ненавистю й неприхованою зловтішністю піднялась знову на нас. Віруючий нарід переставав вірити нашому церковному слову, почався відхід де-яких парафій до словянської Церкви. Ми чули докір віруючого українського на- роду: куди нас заведено, до кого тепер йти? Слов’яни втішалися

з нашого трудного становища й безсоромно всяк перед народом ганьбили нас і нашу Церкву. Церква, після свідчення В. М. Чехівського і інш., не мала чим виправдатися. Що ж було робити? Чекати ліквідації зовні і цим остаточно показати перед усіма, що Українська Церква була не Церква, а політична організація? Помолитись Богу і вирішили: треба рятувати Церкву. Був один життєвий порятунок при всяких умовах, це — самоліквідація церковної організації, тієї організації, яка, за свідченням самих керівних членів Церкви, використовувалась в нецерковних цілях. Така була воля всієї Церкви, що скликала (?) Надзвичайний Собор, який сам, під почесним головуванням Найпочеснішого митр. Миколая, після доповіді Голови ВПЦР прот. Л. Юнакова, однодумно висловився й одногослосно затвердив вирішення: во ім'я життя Церкви ліквідувати керуючі органи УАПЦ. То значить, були зліквідовані: ВПЦРада, Окр. Ц. Ради й духовне керівництво Церквою митрополита та єпископів. Осталися жити неорганізовані поміж собою парафії без керівництва та діяти їхні парафіяльні ради. Митрополит та єпископи zostалися священнодіяти й працювати в межах своїх кафедральних парафій. **Отже, не розпорядженням Комуністичного Уряду, як то було повідомлено в Екклезія, а сама Церква зліквідувала свою нецерковну організацію.** Про ухвалу Надзвичайного Собору була надіслана до всіх парафій інформація, підписана Найпочеснішим Миколаєм та Президією ВПЦРади"... (З листа митр. Івана Павловського, Голови ВПЦРади, до архиеп. Іоанна Теодоровича з дня 5 серпня 1931 р. ч. 81. Підкресл. наше.).

Ясно, що рятувати Церкву через ліквідацію самої Церкви річ не мудра, про яку треба було писати або з безпосереднього наказу комуністичної влади, або в певності, що органи влади будуть читати цю мудрість, писану для братів за океаном, про рятунок церковного життя, через ліквідацію цього організованого життя. До цього належить знову ще пригадати, що процес Союзу Визволення України, в час якого свідченням „самих керівних членів УАПЦ” відкрита ніби була нецерковна, політична діяльність УАПЦ, проходив в березні-квітні 1930 р., себто вже після Надзвичайного Собору УАПЦ в січні 1930 р., на ліквідаційні рішення якого ніби мав вплинути процес СВУ.

Після січневого 1930 р. собору УАПЦ, що під терором ДПУ і з наказу останнього розв'язав УАПЦ, як церковно-релігійну організацію з внутрішнім устроєм і управлінням, прийнятими на соборі 1921 р., — цією ухвалою церкви по парафіях УАПЦ не були закриті, і духовенство, в тім і єпископство, при парафіяльних церквах залишалось як „служителі культу”. Як в дійсності виглядало це церковне життя УАПЦ в 1930 р., розбитої, як організоване тіло Церкви, і зведене до Богослужбових зібрань в парафіях, що мали ще „служителя культу”, ми, на жаль, не маємо даних, які могли б дати тільки очевидці. Зрозуміла річ, що ліквідація орга-

нів церковного управління, припинення єпископського служіння в УАПЦ (хто ж мав поставляти священників?) розкладово вплинуло відразу на церковне життя й в комірках його, в парафіях, викликало паніку на місцях і без того терору, що його розпочало ДПУ проти духовенства, ніби залишеного при його праці як „служителів культу”. А вже як пішов шал терору, коли в травні місяці того ж 1930 р. був арештований ДПУ і вивезений до політичного ізолятора в м. Ярославі на Московщині сам митрополит Миколай Борецький, масово переводились арешти священників, розпочаті ще в 1929 р., то як можна було сподіватись активного спротиву по парафіях вірних при безчестенні і закритті та нищенні по селах храмів Божих? Так, при безоглядно-жорстокому наступі на УАПЦеркву безбожної радвлди в 1930 році, після ліквідації керівних органів цієї Церкви в січні 1930 р., — нема чого дивуватись, що **при кінці цього 1930 р. залишилось всього біля 300 парафій УАПЦеркви**, яка перед улаштованим ДПУ Надзвичайним собором 28-29 січня 1930 р. мала, як подано вище, 22 церковних округи, в яких парафій було напевно понад тисячу.

Після погрому УАПЦ впродовж 1930 р. в кінці грудня того ж року наступила несподівано зміна становища радвлди до ліквідованої УАПЦ. Дозволено було єпископам, що залишались ще на волі, зібрати новий „надзвичайний собор” і відновити УАПЦеркву, не називаючи її вже Автокефальною, в її управлінні на чолі з митрополитом. Про цей другий „екстренний” собор, який відбувся 9-12 грудня 1930 р., ми знаємо ще менше, ніж про собор ліквідаційний в січні 1930 р. В якому складі він відбувся, не знаємо. В листі до о. Маєвського з 5. VI. 1933 р. митроп. В. Липківський про цей собор пише, що «на ньому за митрополита обрано Харківського „архиепископа Івана Павловського, який іменується Харківським і всієї України”. Київ уже перестав бути предковичним осередком Української Церкви. Всеукраїнська Церковна Рада теж переведена до Харкова і складається, здається, лише з митрополита-голови та з двох священників — скарбника і діловода. В кожній єпархії (всіх єпархій зараз, здається, сім) Єпархіяльна Рада теж з єпископа і двох священників. (В Києві — з архиеп. Малюшкевича — голови, зараз ув'язнений, прот. Ботвиненка — діловода й скарбника — свящ. Хрилка). Всіх парафій на Україні залишилось, кажуть, не більше 200» (в 1933 р.)... В пояснення такого звороту в політиці радвлди до УАПЦ митроп. Липківський в мемуарах подає такі думки: «Парафії оказались (після січневого собору 1930 р.) вільними від усякого контролю, крім звичайної в кожній совітській спілці агентури ДПУ, вільними від усякого церковного начальства. Я навіть вітав такий стан укр. парафій: в такому стані вони могли найкраще підготуватись до утворення в слухний час вже справді церковного всенародного соборноправного керівництва. Але ДПУ скоро супятилось. Справді, в той час, як більшовицька влада всі свої інституції про-

ймає самою суворою централізацією, вводить „єдиноначаліє” в усіх інших закладах, найбільше боїться всякої груповости, українські парафії опинились в стані анархічному, стали окремими незалежними гуртками людности та ще й в справі найбільш підозрілій для більшовиків — в справі релігійній. І от в грудні 1930 р. ДПУ скликає другий „надзвичайний собор” і на ньому виправляє свою помилку... щоб мати в своїх руках певні органи і певних відповідальних осіб за мертвий спокій Української Церкви» (Ор. сіт., стор. 219-220). Друге припущення в пояснення звороту ДПУ щодо відновлення організації Української Православної Церкви митрополит Липківський подає в кінці своїх мемуарів: „Може, ще на ДПУ вплинула і зміна відношення польської держави до української церкви в своїй державі. Є чутки, що Польща визнала в себе українську церкву і висвятила (?) для неї єпископа Полікарпа Сікорського. Позбавлені єпископів парафії радянської України могли оглядатися на українського єпископа в Польщі”... (Ibidem, стор. 221). Це припущення не має підстав, бо ж польська влада у відновленій Польщі ніколи не визнавала в себе окремої Української Церкви, а головне — радвлада відновила організацію УАПЦ в кінці 1930 р., а хіротонія архимандр. Полікарпа в єпископа, вікарія Луцького, відбулась в 1932 р. Правда, що українці домагались в Польщі висвяти єпископа-українця ще перед тим, і на Луцькому церковному з’їзді 5-6 червня 1927 р., головувати на якому довелось авторові цієї праці, кандидатура архимандрита Полікарпа в єпископи була поставлена першою; вістка про це дійшла, очевидно, до Києва. Але тоді далеко ще було до реалізації українських бажань в Православній Автокефальній Церкві в Польщі. На Луцькому церковному з’їзді були промовці, що оглядались якраз навпаки — на українських єпископів в Києві, погрожуючи там шукати для себе ієрархів в разі незадоволення ухвал з’їзду в лоні Православної Церкви в Польщі. Але ці погрози зовсім не були реальні, архимандрит же Полікарп з настоятельства в соборі м. Володимира-Волинського був ізольований владою від українців на Білорусь, одержавши призначення на настоятеля Жировицького монастиря.

Нам здається, що перша здогадка, висловлена митр. Липківським, про бажання радвлади відновленням централізованої влади в УАПЦ мати відповідальних в житті Церкви осіб, досить правдоподібна; можливо також, що скоро, перетягнувши струну в переслідуванні Церкви, на яке переслідування зареагувала вільна преса за кордоном, більшовики в пропагандивних цілях рішили тоді дещо послабити та дурити, як в них то не раз було, про „свободу релігії” в ССРСР. Але важливіше для нас є тут питання: чи з відновленням організованого управління УАПЦ, хоч би й в далеко упрощеній та вкороченій формі, і з обранням на митрополита УАПЦ архиєп. Івана Павловського, наступило яке оживлення в церковному житті УАПЦ, що так, під обухом пересліду-

вань радвледи, страшенно впало за 1930 рік, до „біля 300 парафій”, як свідчать очевидці? (Прот. Д. Бурко. З книги буття Української Церкви. „Рідна Церква”. Ч. 1. 1954, стор. 8). Ми не маємо даних документальних, щоб освітлити стан УАПЦ в часах управління митрополита Харківського Івана Павловського. Характерно, що в праці одного з очевидців митрополит УАПЦ Іван Павловський **навіть не названий митрополитом**, а сказано про нього, що „посідав єпископську катедру в Чернігові, пізніше, з грудня місяця 1930 р. в Харкові”, тоді як він у Харкові був архиєпископом з 1927 р., на якій катедрі і був обраний митрополитом УАПЦ. В таку „немилість” чомусь попав митрополит Іван Павловський в праці прот. Митрофана Явдася „Українська Автокефальна Православна Церква”. **Документи для історії УАПЦ** Церкви. Мюнхен 1956. (Див. стор. 73). По відновленні організації УАПЦ встановлено було 7 епархій, але, крім, треба думати, Харківської, якою керував митрополит Іван Павловський, і Київської, що була під керуванням архиєпископа Константина Малюшкевича, зостається для нас невідомим, які то були ще 5 епархій і хто був в них єпископами. В листі митроп. В. Липківського до о. Маєвського з 5. VI. 1933 р. читаємо: „Працюють зараз лише 7 єпископів та кілька (Міхновський, Ширяй, Самборський) як парфіяльні священники. Як бачите, стан Української Церкви на Україні дуже тяжкий, окрім того, що ніякі часописи, ні книги не видаються, і ніякого церковного життя не чути”...

Прот. Демид Бурко в своїх нарисах „З книги буття Української Церкви”, друкованих в журналі „Рідна Церква” (квартильний Вищ. Церк. Управління на чужині), подає цінні відомості зі стану УАПЦ в Україні 30-их рр., але, на жаль, в тих нарисах мемуарного характеру скупі фактичного історичного матеріялу з життя УАПЦ в тих часах. «В 1931 й 1932 рр., — пише о. Бурко, — плановий погром Церкви на Україні та й у всьому СРСР наче був притих, можливо з причин обурення в Європі. Советська преса почала частіше писати, що влада, мовляв, не переслідує Церкви, а дозволяє лише вільну антирелігійну пропаганду, що ліквідація парафій та знесення церков доконується „з волі трудящих”. Про заслання та замучених священнослужителів та преса мовчала; іноді лише подавались короткі вістки, що такого-то єпископа заарештовано „як контр-революціонера”. Але офіційне тимчасове послаблення советських утисків на Церкву не перешкоджало активістам антирелігійної пропаганди на місцях. Кожен з них міг тероризувати священників, а то й позбавити їх життя, кожен мав право збиткуватися над святощами й руйнувати церкви, не відповідаючи за ці злочинства. Таких фактів було дуже багато»... (Рідна Церква. Ч. 1 1954 р., стор. 9).

Як видно, офіційне послаблення утисків взагалі на Церкву, тобто з центральних урядів, зовсім не означало послаблення утисків на місцях, де розпаношилось хуліганство і повне свавільство

у відношенні до Церкви і її служителів, сполучене з безкарністю від влади, бо і хуліганства і вбивства довершувалися були, мовляв, „з відданости справі побудови соціалізму”, ворогами якої найбільше залишались ніби на місцях „попи” з куркулями. Такі настрої і такі тенденції радвлади не могли, очевидно, сприяти ослабленню страху та пожвавленню церковного життя УАПЦ, не вважаючи на відновлення управління організації її. Призначається, напр., митрополитом Іваном Павловським церковна урочистість в м. Переяславі (Полтавщина) в Мазепинському соборі на день Різдва св. Іоана Предтечі 7 липня (н. ст.) 1931 р. на спомин умученого уніятами р. 1766 православного титаря Данила Кушніра (див. т. III цієї праці, стор. 198); на цю, оповіщену в народі, урочистість мали прибути митрополит і 4 єпископи: архієп. Юрій Міхновський, єп. Володимир Самборський, єп. Конон Бей і єп. Володимир Бржосньовський. Бути не може, щоб митрополит Іван Павловський про цю урочистість не повідомив владу в Харкові і не одержав на неї згоди. «Але врочистість, — як пише о. Д. Бурко, — не відбулася. Архієпископів Юрія Міхновського і Володимира Самборського ДПУ з Києва не пустило, єпископам Конону Бей і Володимиру Бржосньовському, що прибули напередодні свята, місцеве ДПУ наказало негайно виїхати з Переяслава, а митрополитові Івану Павловському заборонило служити й виступати з проповіддю. Служили тільки 5 священників, без процесії» (Рідна Церква, ч. 4. 1954 р., стор. 6). Харківське ДПУ потім „перепрошувало” митрополита Павловського і звало виїхати на свої районові відділи; тільки ж така урядова „політика” щодо Церкви й релігії не могла вже обманувати „свободою віри” ні єпископів, ні духовенство, ні вірних.

Отже історик, на підставі й скупих відомостей про церковне життя УАПЦ в 30-их рр., може прийти тільки до висновку, що привернення церковного управління УАПЦ в грудні 1930 р. не припинило утисків, не вивело з настроїв страху, і життя УАПЦ **продовжувало далі завмірати**, тим більше, що голодна смерть з кінця 1932 р. й до літа 1933 р. огорнула селянську Україну, потягнувши за собою мільйони жертв. Р. 1933 «не сяяла в місті Києві, — оповідає очевидець, — великодня радість, так возвеличена тут ще від часів св. князя Володимира, лише чорний сум повивав його. На вулицях товпились не богомольці, що колись тисячами в ці дні, та й впродовж усього літа, збирались в Києві, а нещасні, олухлі з голоду „колгоспники”, яких видимий привид смерти пригнав сюди по хліб»... (Прот. Д. Бурко. „Рідна Церква. Ч. 23, 1956, стор. 6). Навіть християнське бажання пастирів Церкви хоч чим-будь допомогти жертвам страшного голоду викликало, навпаки, лють і переслідування з боку радвлади. Архієпископ Київський Константин Малюшкевич був арештований за звернення до народу в Софійському соборі: „Дайте, брати й сестри, кусочок хліба голодному. А їх багато”... В цьому влада зазідала „антира-

дянську пропаганду”, бо „в ССРСР голоду нема й не може бути”. Архиєпископа замкнули у в'язницю, де сидів і Різдвами Свята-ми 1932-33 року (Ibidem, ч. 21, стор. 5). На Великдень 1933 р., після процесії та освячення пасок, в Софійському соборі парафіяльні сестриці роздали голодуючим пожертвоване вірними свячене хліб і крашанки. З цього приводу другого дня Великодня був викликаний до ДПУ архиєпископ Юрій Міхновський, де йому урядовець Портнов загрозив, що Софійський собор буде закритий, якщо „церковники будуть займатися не своїм ділом”. А коли архиєпископ посмів вказати, що помагати нещасним є християнським обов'язком, то Портнов почав кричати, що „в ССРСР нещасних нема”. На зауваження архиєпископа, що цієї ночі біля Софійського собору померло з голоду троє, представник влади відповів: „Вмирають ті, що нам не потрібні”. . . (о. Д. Бурко. Ор. cit., ч. 23 р. 1956, стор. 6). Коли так говорено було про маси фізичних робітників села, то яку вартість в очах безувірів могло мати життя „служителів культу”?

Фізичне винищення духовенства по всій Україні, — з делегуванням Сталіним на початку 1933 року, як „намісника”, диктатора України П. Постишева; з переходом цих часів в ще страшнішу по всьому ССРСР добу „ежовщини”, — набрало небувалих розмірів. За формальним залишенням при існуванні православних церков різних юрисдикцій, шло фактичне нищення їх через зруйнування святинь, ієрархії і духовенства. У Фр. Гейера зібрані дані, як нищено було єпископів і духовенство т. зв. „Синодальної Української Церкви” („обновленців”, після використання їх в боротьбі церков) та як був ліквідований також т. зв. „Український Екзархат” Московської патріархії в юрисдикції місцеблюстителя патріяршого престолу митрополита Сергія Старгородського, не вважаючи на те, що митрополит Сергій декларацією з дня 16/29 липня визнав і пішов на співпрацю з советською владою (Фр. Гейер. Ор. cit., стор. 114-129). «В областях великоруських, — пише Фр. Гейер, — навіть в часах „ежовщини” залишалась ще верхівка ієрархічна Патріяршої Церкви в особі Сергія Старгородського, місцеблюстителя Патріяршого престолу. В окремих центрах залишились єпархіяльні єпископи при урядюванні і навколо них тонкий вінок легально зареєстрованих громад, особливо в Москві та Ленінграді. Але **Український екзархат був ліквідований цілком**» (стор. 126). Тому тільки в насмішку можна кваліфікувати становище місцеблюстителя митр. Сергія, як „диктатуру першого єпископа”, що зустрічаємо у російських церковних істориків (Проф. И. М. Андреев. Краткий обзор истории Русской Церкви от революции до наших дней. 1952, стор. 76).

УАПЦерква була зліквідована в Україні першою. Вже в 1933 році, як ми наводили з листа митр. Липківського, було за чутками, які доходили до нього, не більше 200 парафій УАПЦ. Кілька разів ДПУ настрашувало парафію Софійського собору в Києві, що

буде закрита, а настоятеля її архієп. Константина Малюшкевича все було арештовувано, так що не знати, чи він в цих роках свого служіння Київській Церкві був більше на волі, чи у в'язниці, і р. 1934 він змушений був залишити своє архипастирське і пастирське служіння. Архієп. Юрій Міхновський, що виконував обов'язки настоятеля св. Софії під час ув'язнень архієп. Малюшкевича, так характеризував стан Софійської парафії і взагалі (Церкви) в зверненні в соборі до народу 8 січня 1933 р.: «Наша парафія вже не в силі виплачувати державних податків. Духовенство скаржиться, що йому надзвичайно тяжко, але що я можу зробити? Соборна скарбниця порожня, незаможні від нас обставини сильніші від наших можливостей... Від інших парафій з місць все частіше надходять сумні вістки. Несемо всі ми важкий хрест... Можна тільки сказати словами псалма: „Душа моя ние від смутку, підкріпи мене, Господи, по слову Твоєму"... І в очах архипастиря блиснули сльози» (Прот. Д. Бурко. Рідна Церква. Ч. 21, р. 1956, стор. 6).

Коли залишив вже служіння архієп. Константин Малюшкевич, до Київського ДПУ покликано було в лютому 1934 р. архієп. Юрія Міхновського; там йому було оголошено, що влада рішила закрити Софійський собор; напередодні Стрітіння Господнього (15 лютого) його було вже запечатано. В київських часописах появились відомості, що Київський Софійський собор перетворюється владою на „державний заповідник". У вересні 1926 р. оголошено було „Державним Культурно-історичним Заповідником" терен Київно-Печерської Лаври, в якому утворено „Всеукраїнський Музейний Городок", але тоді це було зроблено „з ініціативи Української Академії Наук, яка сподівалася таким шляхом зберегти ті історичні пам'ятники, які були на території Лаври" (Н. Полонська-Василенко. *Op. cit.*, стор. 24). Тепер, коли переведено було вже розгром Музейного Городка, заарештовано його директора П. П. Курінного та перетворено Лавру на Антираелігійний музей в 1933 р. (*Ibidem*, стор. 26), треба думати, що й перетворення Софійського собору советською владою на „державний заповідник" зроблено було не в наукових яких цілях, а виключно в антирелігійних, при чому ще знову його й пограбовано. „Якось на початку березня (1934 р.), — оповідає о. Д. Бурко, — сумна цікавість завела мене на Софійське подвір'я. Південні двері собору, бачу, відкриті. Передо мною жахлива картина: в головному вівтарі порожньо; престол обдертий стоїть збоку; царських врат, що були срібні, ковані, мистецької роботи, дар гетьмана Івана Мазепи, нема (їх конфісковано); підлоги розрито аж до Ярославової, поверх якої впродовж 900 літ повстало ще три; біля дверей порталю лежить велика купа риз, фелони й інших одяг священнослужителів, шати з ікон і т. ін."... (Рідна Церква, ч. 38. 1959 р., стор. 8).

Софійська українська парафія, що з 1919 р., за винятком часу влади в Києві деникинців, мала в своєму користуванні Софійську катедрu, тепер змушена була, при цьому наступі большеви-

ків на Церкву, шукати собі храму Божого в Києві, з тим ще обмеженням, що цей храм не може бути в горішній частині Києва, а на Подолі. Цим храмом став Успенський собор на Подолі, побудований в першій половині XII віку Київським князем Мстиславом Володимировичем, сином Володимира Мономаха. Ця старовинна Успенська церква на Подолі стала й катедрою митрополита УАПЦ Івана Павловського, коли перед Великоднем 1934 року митрополит Павловський переїхав, з розпорядження радвлади, з Харкова до Києва. Переїзд цей був пов'язаний з перенесенням столиці УРСР-Республіки з Харкова до Києва. Переносячи до Києва центральні установи держвлади, комуністи наказали переїхати до столиці й недобиткам осередків церковної влади. Екзарх Патріяршої Церкви митрополит Константин Дяків також переїхав до Києва, де в жовтні 1937 р. був арештований і розстріляний; це був останній перед другою світовою війною патріярший екзарх на Україні (Протопр. М. Польський. *Op. cit.*, т. II, стор. 88).

Успенський собор на Подолі недовго був катедрою митрополита Івана Павловського, бо вже р. 1935 ця святиня глибокої старовини була безбожною владою зруйнована. Ще де-який час в тому 1935 р. правив Митроп. Іван Павловський в церкві Николи Притиського, а в червні 1935 р і ця церква була ДПУ замкнута і запечатана. Наступила остаточна ліквідація УАПЦ на Україні перед другою світовою війною в 1936 р., коли в травні місяці цього року митрополит УАПЦ Іван Павловський був арештований, здається, в Черкасах, куди був змушений виїхати з Києва, а засланий по арешті до Казахстану. В цих же рр. 1936-37 було арештовано ще бувших „на волі” єпископів Юрія Міхновського, Володимира Самборського, Конона Бея, Олександра Червінського і Володимира Бржосньовського. Така ж доля була й тих священників УАПЦ, що ще одиницями залишились де при парафіях. З наступленням „ежовщини” почали „викривати” й тих священників, що масово залишали з 1930 р. священство, зрікаючись чи не зрікаючись сану та втікаючи від переслідувань з сіл в міста, з одного міста до другого, поступаючи де на працю, по фабриках, заводах. „Викритих” гнали за минулу церковну працю, як і тих, кого застали на цій праці; гнали на Сибір, Соловки, Біломорканал, Казахстан і т. п. або й гноїли без заслання по тюрмах і „ізоляторах” та розправлялись на місці...

Рік 1937 був ліквідаційним роком Православної Церкви взагалі, різних юрисдикцій, в Україні та появи на її території нелегальної (катакомбної) Православної Церкви (Фридрих Гейер. *Op. cit.*, стор. 124-129). Прот. Д. Бурко оповідає, що в Пасхальну ніч 1938 р. (оповідач був тоді ще людиною світською) він в Полтаві пішов на Великодню службу ген за місто до Св.-Макаріївської церкви, яка була одна з двох ще не закритих на всю Полтавщину (друга ще існувала в Ромнах). Там мав правити єпископ та шість священників, усі, скільки їх зосталося в Полтаві та околицях. Лю-

дей зібралось море; рясно білили вузли і кошики з пасками і крашанками для освячення. Але... біля воріт церковного подвір'я стояли вже двоє пасажирських авт, а третє вантажне з чотирма міліціонерами. Через хвилину-дві народ сколихнувся, п'ять чинів НКВД виводять з церкви шістьох священиків, диякона і старенького кволого єпископа. Єпископ піднесеним, але скорбним голосом вітає людський здвиг: Христос Воскрес! — Воістину Воскрес! відповідає йому душевним зойком сила голосів, більше жіночих... Світло в церкві гасне, двері замикають і кладуть на них печать... Кілька жінок, мабуть пані-матки, плачучи прощалися з арештованими. Вантажна машина під чотирикутником міліціонерів рушила. За нею м'яко покотилися й інші дві. Люди мовчки розходились, несучи додому неосвячене, що хто міг тоді приготувати в умовах „щасливого і радісного життя”, коли й хліба важко було дістати”. Арештованими тими в Полтаві були в Пасхальну ніч, не допущеними до Великодньої відправи, єпископ Патріяршої церкви Афанасій Лебединцев, чотири священики тої ж церкви і два священики УАПЦеркви. „Ніякої організованої юрисдикції, — пише о. Бурко, — вже тоді не існувало, цих священнослужителів об'єднала тоді спільна гірка доля, а головне — віра і Великодня служба”. . . (Рідна Церква. Ч. 16 р. 1956, стор. 7-8).

Так з 1936 р. не стало в УАПЦ на Україні ні одного чинного в своєму єпископському служінні єпископа; не маємо відомостей, чи залишилось в 1937 р. що з парафій, які приналежали в Україні до УАПЦ і в яких були б відправи в живій українській мові; доводилось чути, що була ніби така єдина парафія в м. Могилеві Подільському; хто там правив, невідомо.

Скупі наші відомості про ліквідаційні роки в житті УАПЦеркви в Україні закінчуємо такими ж далєко недостатніми відомостями про долю єпископату УАПЦеркви, дані про склад і персоналії якого від 1921 по 1927 р. включно подано нами в підрозд. 4 розд. II. Скупість наших відомостей про долю української православної ієрархії 1921 р. пояснюється, на наш погляд, не так недостатньою увагою до діячів на національно-церковній ниві, як найбільше тим страшним терором, що густою мрякою покривав Україну під комуністичною владою. Духовна особа, одна з високо авторитетних, яку, між другими, просили ми подати те, що відомо про долю єпископів УАПЦ, висловила жаль, що не може служити „точними даними”, бо ж всі жили тоді під страхом пасти в „співучасники”, -- тому „мовчання про все й перед всіма”. Ілюстрація до такого свідчення: священик, що грав видну роль в житті своєї церковної округи УАПЦ, будучи головою Округової Церковної Ради, повертався з заслання, одбувши своїх дев'ять років від вересня 1929 р., через Київ; в Києві зайшов у церкву на Солом'янці (за оповіданням протопр. М. Польського, Солом'янсько-Покровська церква була тоді вже катедрою патріяршого екзарха. *Op. cit.*, т. II, стор. 168) під час відправи і став

до дяків на клиросі співати. Тут були ті, що його знали і прихильно ставились. Але коли він необережно сказав, що йде з заслання, то на клиросі залишився сам один. Всі розбіглись. Отже — „ходили чутки”, які передаються часто і в мемуарах та листах митрополита Липківського, але „допевнюватися”, розпитувати, а особливо людини, що повернула, за допомогою Божою, з заслання, з в'язниці, значило б знову наклати на себе підозріння...

Митрополит Василь Липківський, після того, як на другому Всеукраїнському Соборі УАПЦ в жовтні 1927 р. з нього „знято було тягар митрополичого служіння”, проживав два роки в Києві в попередньому помешканні (вул. Короленка 14/2), а в жовтні 1929 року мусів перебраться до сестри на передмістя Соломянку (Мстиславська 46/14). В листі до о. Маєвського з дня 3. IV. 1933 р. митрополит писав: „З часу свого оселення на Соломянці я майже ніколи в Києві не буваю, живу справжнім анахоретом, мало коли й на вулицю показуюсь. Ні з ким із сучасних церковних діячів я жодних стосунків не маю, ні з ким з них за весь час я навіть ніразу не зустрічався, ніхто до мене не заходить, і я ні до кого, і тому про стан Церкви на Україні я не краще освідомлений тут, на Соломянці, ніж ви там, в Америці”... Як з цього листа, так і з двох других до о. Маєвського (з дня 5. VI і 3. VII того ж 1933 року) видно, що митрополит увесь той час тяжко бідував і допомога в 10 дол. через банк на „Торгсін”, переведена на золоту валюту в рублях, давала можливість одержувати продукти в „Торгсіні”, якими можна було прожити цілий місяць. „З радістю і вдячністю, — пише митрополит о. Маєвському, — приймаю Вашу обіцянку надсилати мені щомісяця допомогу хоч в 5 доларів; це справді була б для мене велика підтримка й полєкшення життя” (Церква й Життя, ч. 6 р. 1958, стор. 8-11). Оповідає також і о. Бурко про свою випадкову зустріч в Києві в трамваї з митрополитом Липківським р. 1933, під час якої зустрічі „скаржився митрополит-страдник, що він тяжко бідує, що нема засобів для існування (він жив на Соломянці при своїй сестрі, яка важкою працею заробляла на прожиток, але ті зарібки були мізерні). „Та найгірше гнітить мене жахлива дійсність, — говорив він, — душа ніколи не перестає боліти”... (Рідна Церква, ч. 31-32 р. 1957, стор. 8).

В перших роках по звільненні з митрополичої катедри митрополит і написав „Історію Української Церкви”, розділ VII якої під наголовком „Відродження Української Церкви” (а не „Відродження Церкви в Україні”, як перекрутили видавці цього розділу в друкарні оо. Василян — Торонто, 1959 р., так ніби в Україні перед 1917 роком Церкви не було), — став основним джерелом для історії УАПЦ; докладніше про долю цієї праці митрополита В. Липківського розповімо у відділі бібліографії до цієї книги. До 1938 року, впродовж 10 років, навіть і в судовій розправі над СВУ, коли ДПУ пробувало обвинуватити всю УАПЦ в участі в

організації СВУ, органи ДПУ не сміли зачіпати митрополита Липківського, не маючи, очевидно, до того жадних матеріалів. Але в часі Єжовського терору не залишили комуністи на волі й 74-літнього старця-митрополита В. Липківського; було його НКВД заарештовано в лютому чи березні (подають різно) 1938 року. Після арешту митрополита „ніяких відомостей про його долю не було; на запитання НКВД не відповідало”, — так пише прот. М. Явдась (Ор. cit., стор. 46). Натомість о. Д. Бурко подає, що після заарештування митрополита В. Липківського в березні 1938 р. його було вивезено на далеку північ („Укр. Віст” — Нов. Ульм за 25-28 березня 1954 р.). Дату смерти митрополита Василя на Воркуті ніби — 28 квітня 1938 р. — подав, як певний факт, в статті „Спогади про Митрополита Василя Липківського” в „Єпархіяльному Віснику”, кварталнику Єпархіяльної Ради УАПЦ в Австралії (за січень — березень 1957 р.), А. С. (Архиепископ Сильвестр?), але відомість ця подана без покликання на джерела, звідкіля вона походить, хоч про джерело цієї відомості автор спогадів і був запитуваний (Рідна Церква, ч. 30 р. 1957. „Чи справді відома дата смерти Митрополита Василя?”). Отже, поза фактом арештування митрополита Василя комуністичною владою в лютому чи березні 1938 р., не маємо далі певних відомостей про його долю. Українська Православна Церква молиться за спокій душі митрополита Василя, цілком слушно вважаючи, що він, і з огляду на його вік, і з огляду на муки душевні й тілесні в лабетах безбожної влади, давно вже упокоївся.

Митрополит Миколай Борецький, для якого, найскромніше-го в своєму праведному житті і пастирському служінні, прийнятому правдиво християнським світоглядом, становище митрополита Церкви прийшло зовсім несподівано, — недовго пробув на цьому становищі: всього 2 роки і 3 місяці, рахуючи до ліквідаційного собору УАПЦ 28-29 січня 1930 р., після якого мусів припинити свою діяльність митрополита та й незабаром був арештований. На становищі митрополита всієї УАПЦ митроп. Миколай був зокрема духовним керівником 12 парафій УАПЦ в м. Києві. В перші ж місяці свого митрополитства митроп. Миколай звітував немало парафій УАПЦ, був на Волині, Полтавщині, Чернігівщині, в Дніпропетровську, перевів кілька єпископських і пастирських нарад; йому, як він сам говорив, „треба було перш за все почути, що Церква сама про себе говорить, треба було прикласти вухо до неї, до її серця, до її всього організму і вислухати його”. І це його пізнання, як, розуміється, і попереднє знайомство з церковним життям УАПЦ в масштабі меншому, ніж на митрополитстві, — дало митроп. Миколаю матеріал для уявлення правдивого стану УАПЦеркви, виходячи з якого він і накреслював надалі шляхи для піднесення внутрішнього життя УАПЦеркви. На щастя, це зображення ним стану УАПЦ, який він назвав „і кепським і добрим”, його погляди й думки про засоби оздоровлення життя

УАПЦ заховались в доповідях митрополита на Малих Зборах ВПЦР 6-8 березня 1928 р. і на Вел. Мик. Зборах ВПЦР 29 травня — 1 червня 1928 р. Доловіді ці частинно в докладному переказі, а головна „Духовне керівництво УАПЦ (Сучасний стан Церкви)” цілком надруковано було в органі ВПЦР „Церква й Життя” чч. 1/6 та 2/7 за 1928 р. І ми звідтіля брали матеріял, надзвичайно цінний для історика, в освітленні того напрямку, яким мало іти церковне життя УАПЦ за митрополитства митроп. Миколая Борецького. „Кепський стан” нашої Церкви митроп. Борецький вбачав в тім, що „серед нас мало Христового духу, Христових настроїв, панує скрізь недовір'я, ворожнеча й боротьба” („Ц. й Ж.”, ч. 7, стор. 94), що Церква „охоплюється нецерковними настроями”, „завжди помічається перебільшення національних емоцій” (стор. 95), що „є в нас і інші збочення — недотримка церковного уставу і та свавільність, яка часами набуває за тими чи іншими церковними службами загрозливих форм” (стор. 95). «Ідейне священство, закинута в глухі села, є загнане й забите так званим „правом соборноправности”, яку в увявленнях людських із дорогоцінного дару Христового злі елементи нашої Церкви перетворили в безмежну сваволю» (Ч. 6, стор. 38). В підрозд. 8, де мова є й про церковну проповідь в УАПЦ, ми наводим довший витяг з доповіді митроп. Борецького, з якого видно, в чому покладав він добрий стан УАПЦ та як кликав найбільше плекати в УАПЦ правдивий християнський дух, правдиві християнські настрої... Хто знає, чи християнська ідеологія, правдива і чиста, яку проводив в духовному керівництві УАПЦ митрополит Миколай Борецький, не була причиною, чи одною з причин, і наглої ліквідації УАПЦ в її організації, і скорого по тій ліквідації ув'язнення митрополита Миколая? Бо це тільки по шаблону, прийнятому у нас, можна писати, що „після процесу СВУ на М. Борецького впали закиди в „націонал-шовінізм” (о. д-р Соловій. Ор. cit., стор. 297). Смішно навіть казати про митрополита Борецького як про шовініста. І чи часом правдива і чиста християнська ідеологія не небезпечніша може бути для комунізму, ніж націонал-шовінізм?

Коли саме заарештовано було комунстичною владою митрополита Миколая, — точної дати ніким, на жаль, не занотовано. М. Явдась пише, що „заарештовано органами ГПУ в 1930 р.” (Ор. cit., стор. 57); о. Д. Бурко каже, що арешт митрополита Миколая наступив скоро після надзвичайного собору УАПЦ, який відбувся 28-29 січня 1930 р., при чому (за чутками) тримали митрополита деякий час в суворій ізоляції в Харківській в'язниці, а літом того ж 1930 р. перевезли в м. Ярославль до політичного ізолятора (Р. Церква, ч. 4 р. 1953, стор. 6). Митрополит В. Липківський в листі до о. Маєвського пише (5. VI. 1933 р.): „Влітку 1930 р. митр. Миколу Борецького заслано до Ярославу в концлагер, де він і зараз перебуває” (Ор. cit., стор. 10). Прот. Д. Бурко далі подає, що „слабе здоров'я Митрополита Миколая не могло

довго витримати надлюдських умов советського режиму", і, як оповідав Буркові р. 1936 один з б. в'язнів Ярославського політ-ізолятора, вже в червні 1933 р в ізоляторі було відомо, що митрополита Миколая нема в живих. Вістка ж про смерть його на Україну дійшла тільки в жовтні 1933 р., і тоді митропол. Іваном Павловським була відправлена потаємно панахида за упокою душі Митрополита-мученика. Прот. М. Явдась інакше оповідає: „Відбував митрополит кару (за що ?) в Ярославському ізоляторі. Там він захворів тяжко від знущань ГПУ. Вже хворого його було перевезено на Соловки, а потім, як безнадійно психічно хворого, було перевезено до Ленінградської психіатричної лікарні. Останні відомості про безрадний стан здоров'я митрополита надійшли на Україну в кінці 1935 р" (Ibidem). Від визначної духовної особи УАПЦ, перебування якої на засланні на Соловках було в тих якраз роках (1930-1937), ми маємо інформації, що там не було митрополита Миколая, був тільки архиєп. Орлик; про митрополита ж Миколая та особа мала відомості, що він був в Ярославському ізоляторі, умово захворів і вмер у Ленінградській психіатричній лікарні. Ці відомості, з додатком року смерті 1933, як у Бурка (М. Явдась довільно інформує: у нього, напр., посеред єпископів і ц. діячів вказано аж 5 „докторів богословія", коли в складі їх не було з цим науковим титулом жодного), — і слід, на нашу думку, прийняти в некролозі св. п. Митрополита УАПЦеркви Миколая Борецького.

Архиєпископ Нестор Шараївський був, як знаємо, духовним керівником Київської (сільської) церковної округи й одночасно заступником митрополита увесь час митрополитства митроп. Василя Липківського до Другого Церк. Собору УАПЦ. Багато потрудився в справі перекладів Богослужбових книг на українську мову (особливо Святочної Мінеї). Багато терпів в непорозуміннях, як заступник митрополита, з Параф. Радою Софійської катедри в Києві. Після Другого Всеукр. Собору УАПЦ, який на заступників митрополита обрав архиєпископів Йосифа Оксіюка і Константина Малюшкевича, архиєп. Нестор, архиластир відданий глибоко церковній справі, залишився, можна сказати, в стані димісії, що не легко переживав, а матеріально бідував, про що свідчить митрополит Миколай в словах: „Та й про який тут суто-християнський дух, про які суто-християнські настрої ми можемо, мої любі, говорити, коли ми у своїй християнській свідомості зараз остільки бідні, що не можемо навіть допомогти шматком хліба нашому хворому пенсіонерові архиєпископу Нестору Шараївському, який у виснаженні останніх сил своїх уже зліг у ліжку і, можливо, стоїть під більшою загрозою?" (Церква й Життя. Ч. 2/7 за 1928 р., стор. 95). Упокоївся архиєпископ Нестор в Києві 29 жовтня 1929 р. І тоді його „поховано в Києві, з великою пошаною української віруючої людности, коло храму Святої Софії" (о. М. Явдась, стор. 54). А в березні 1934 надгробної плити на могилі архиєпископа

Нестора Шараївського у головній абсиді св. Софії вже не було, а тільки свіжо забруковане місце (о. Д. Бурко, Р. Ц., ч. 38. 1959, стор. 8).

Архиєпископ Олександр Ярещенко. Після арешту і заслання до Туркестану в квітні 1926 р., звідкіля на Україну він не повернувся, жодних певних відомостей про нього досі не маємо.

Архиєпископ Йосиф Оксіюк на 2 Соборі УАПЦ в жовтні 1927 року, після звільнення митрополита В. Липківського і вимоги ДПУ негайно вибрати нового митрополита, був першим кандидатом Собору на митрополічу Київську катедру, але він рішучо відмовився. Архиєп. Йосифа обрано тоді, після обрання на митрополита єпископа Миколая Борецького, першим заступником митрополита й до Президії ВПЦР, як благовісника УАПЦ. Залишався духовним керівником Лубенської округи, а чи перейшов в останньому році 1929 перед ліквідацією УАПЦ до Полтави, куди його було запрошено (Ц. й Ж., ч. 1/6 за 1928 р., стор. 36), певних відомостей не маємо; правдоподібно, що так. З жалем треба признати, що й про долю цього, так видатного архиєпископа УАПЦ, який в своїй, добре ним організованій, Лубенській округі користався великою любов'ю і повним авторитетом, ми не маємо належних відомостей. Митроп. В. Липківський в листі до о. Маєвського з дня 5. VI. 1933 р. уміщає Йосифа Оксіюка в списку єпископів УАПЦ, що „зріклися сану і Церкви та пішли на державну працю” (Ор. cit., стор. 10). Фр. Гейер, посилаючись на „Заметки по історії церковної життя в Полтаві і Полтавської єпархії в період времени 1920-1934 гг.” о. В. Коваленка (рукопис), подає: „Єпископ Йосиф Оксіюк був виключений з православної ієрархії, вернувся до світського стану і жив як побожний мирянин в Тихопівській церкві в Полтаві” (Ор. cit., стор. 109). М. Явдась подає: „Утисками советської влади доведений (архиєп. Оксіюк) до крайньої вбогости. Заарештований органами ГПУ в 1935 р. Довгі роки перебував на засланні в Сибірі” (Ор. cit., стор. 59). На початку 50-их рр. посеред української еміграції була чутка, що архиєп. Йосиф Оксіюк повернувся з заслання і виконує обов'язки секретаря при архиєп. Львівському Макарії Оксіюкові (брат Йосифа), який був митрополитом Православної Автокефальної Церкви в Польщі, упокоївся 2. III. 1961 р. (Див. фотографію в „Єдина Церква” березень-квітень 1958 р. Нью-Йорк).

Архиєпископ Константин Малюшкевич був другим, після архиєп. Йосифа Оксіюка, кандидатом на митрополічу катедру на 2 Всеукраїнському Соборі в жовтні 1927 р., але так само відмовився і був обраний Собором на другого заступника митрополита УАПЦ та на заступника Голови Президії ВПЦРади. При кінці того ж 1927 р. Київський Округовий Церковний Собор обрав архиєп. К. Малюшкевича на свого духовного керівника, яке становище він і зайняв після 6-річного керування Уманською церковною Округою, одною з цілком організованих і найсвідоміших. (Ц. й Ж.,

ч. 1/6 1928 р., стор. 49). Активність і авторитетність архієпископа Малюшкевича й до ліквідаційного собору в січні 1930 р. й після нього, коли по поверненні в грудні 1930 р. управління в УПЦеркві архієп. Малюшкевич очолив одну з 7-ох епархій — Київську, викликала до нього одіум ДПУ, про що свідчать кількаразові арештування його (з 7 разів до 1934 р.), а коли на волі був, то позбавлюваний був ком. владою права відправляти Богослуження і права виїзду з Києва. Постійні ці тортури й неможливість провадити церковну працю змусили архієп. Константина залишити своє служіння в Церкві, після чого він працював в Києві на посаді коректора друкарні ФЗУ (Фабрично-Заводського Училища). Але в часи „єжовщини” однієї ночі 1937 р. архієпископа К. Малюшкевича було арештовано; дальша доля його невідома. (Прот. М. Явдась. Ор. cit., стор. 61).

За оповіданням прот. Д. Бурка, архієп. К. Малюшкевич жив у Києві до самої німецько-советської війни в 1941 р., в перші ж дні війни його було арештовано, а при відступленні большевиків з Києва розстріляно. Підставою для цього оповідання послужило о. Буркові те, що в газ. „Укр. Слово” в грудні 1941 р. (Київ) було в числі розстріляних при відході советського війська названо „архієп. Константина” (без прізвища). Іншого архієпископа Константина на той час в Києві не було. Отже „треба думати”, що це й був архієп. Константин Малюшкевич (Відомості Ген. Церк. Упр. УАПЦ, 1958, ч. 9-10, стор. 8).

Митрополит Харківський Іван Павловський з 1927 р. був на становищі архієпископа Харківського, відповідальним редактором органу УАПЦ „Церква й Життя”, видання якого з 1928 р. взяла на себе Харківська Округова Церковна Рада під його духовним керівництвом. Після обрання на Голову Президії ВПЦР прот. Л. Юнакова на 2 Соборі УАПЦ в жовтні 1927 р., архієп. Павловський заступив його, як правопорадник УАПЦ в столиці Харкові. В грудні 1930 р., коли радвлада дозволила відновити організаційний стан УАПЦ, на митрополита Церкви обрано було архієп. Павловського з титулом „митрополит Харківський і всієї України”; в Харкові й надалі перебував він до 1934 р., коли, з перенесенням столиці до Києва, наказано було й йому переїхати до Києва, але в Києві, з відобранням від УАПЦ св. Софії, не було вже й храму для митрополита. Митрополит Павловський до останніх, одначе, днів існування в Україні УАПЦ був при виконанні своїх обов'язків, які б не були вони вже марні, а в р. 1936 і його було НКВД заарештовано і вивезено до Казахстану. Дальша доля митроп. Павловського зостається незнана.

Архієпископ Юрій Жевченко Полтавську катедру залишив десь наприкінці 1927 чи на початку 1928 р. (а не в 1929 р., як подає о. Бурко), бо в доповідях про стан церковних округ на Малих Зборах ВПЦР 6-8 березня 1928 р. про Полтавську округу доповіджено: „Полтавська Церква давно живе без єпископа після

від'їзду до Одеси всеч. о. Юрія Жевченка... Переговори з всеч. о. Петром Ромодановим в цій справі (єпископа для округи) не дали Полтаві бажаних наслідків, і тепер вона поклядає всю надію на всеч. архиєп. Іосифа Оксіюка" (Церква й Життя, ч. 1/6 1928 р., стор. 36). 1 вересня 1929 р. архиєп. Юрія Жевченка було в Одесі заарештовано, тримали його в тюрмі в суворій ізоляції понад три місяці й кілька разів катували; потім заслали до Байкало-Амурських концтаборів на Сибіру на 8 років, а як ті роки скінчилися в 1937 р., то прибавили ще 10 років тієї каторги; після того нема про нього вісток. (Прот. Д. Бурко. Відомості Ген. Церк. Упр. УАПЦ, ч. 9-10. 1959, стор. 4).

Архиєпископ Константин Кротевич перебував на кафедрі у Вінниці, а по 1930 році, „після насильної ліквідації більшовиками УАПЦ його було заарештовано й вислано з України" (Прот. М. Явдась). В листі митропол. В. Липківського до о. Маєвського з дня 5. VI архиєп. Кротевич стоїть першим в ряді тих, що ніби „зріклися сану і Церкві й пішли на державну працю". Але в тому ж ч. 6/9 1958 р. „Церква й Життя", органі Укр. Правосл. Братства ім. м. В. Липківського, де надруковано цього листа, уміщено й життєпис архиєп. Кротевича, в якому сказано про його арешт в 1930 р. та вислання з України. І далі: „Були чутки, що він був висланий на Кавказ, де ходив у підрыснику попід вікнами, прохачучи хліба, — поки й загинув у такій нужді" (стор. 3). За іншими відомостями, архиєпископ Константин Кротевич був засланий р. 1931 до Сибіру, і потім були чутки про його розстріл.

Архиєпископ Юрій Міхновський з Полтавщини, де був настоятелем в с. Прохоровка б. Золотоносського пов., переїхав на початку 30-их рр. до Києва; було це не в 1937 р., як пише прот. Явдась (Ор. cit., стор. 70), бо в рр. 1931-34, як видно з оповідань прот. Д. Бурка („З книги буття Української Церкви" в ряді чч. органу УАПЦ на чужині „Рідна Церква"), архиєп. Міхновський проживав в Києві і часто заступав настоятеля Софійського собору архиєпископа К. Малюшкевича, як останній був позбавлений волі. В Києві архиєпископ Юрій проживав на утриманні сина; в 1937 р., як свідчить син архиєпископа, було заарештовано архиєпископа Юрія і того ж 1937 р. в Києві розстріляно. (Церква й Життя, ч. 1/10 1959 р., стор. 2).

Архиєпископ Степан Орлик — чи був духовним керівником якої церковної округи в час його арешту в 1928 р., — трудно встановити. Посеред духовних керівників округ в часі Малих Зборів ВПЦР 6-8 березня 1928 р., архиєп. Орлика не було. По арешті він був висланий на Соловки. В рр. 1930-33 був з ним там один протоєрей УАПЦ, який оповідав нам, що на Соловках зустрічався з архиєп. Орликом, говорив з ним, але ніколи ні слова про справи церковні, говорили „без тіні, що ми знаємо один другого". Працював там Арх. Орлик як лікарський помічник. Десять років відбувши на засланні, архиєп. Орлик прибув, як оповідає прот. Яв-

дась, „до Житомира на Україну, але там був заарештований, посаджений до темного тюремного льоху. За два місяці перебування в цьому льосі осліп; сліпого його водили на допити два місяці; про його кончину нічого нікому невідмо” (Op. cit., стор. 67).

Архієпископ Феодосій Сергієв в р. 1928 був духовним керівником Бердичевської церк. округи; після ліквідаційного собору 1930 р., як священнослужитель — видно — не чинний, проживав у Полтаві приватно, але р. 1936 все одно був арештований і висланий на Колиму; дальша доля його неznана.

Архієпископ Антоній Гриневиц, дух. керівник Балтсько-Першотравневської округи, мав обмаль парафій в трьох державних округах, так що не мав навіть Окр. Церк. Ради. Доля його мало відома. „Кажуть, що помер на Україні у великих злиднях” (Прот. Явдась. Ibidem, стор. 80).

Єпископ Юхим Калішевський, духовний керівник довший час Черкаської (Шевченківської) округи, був потім, після арешту архієп. Жевченка, де-який час наступником його на катедрі в Одесі. Далі зустрічаємось з різними версіями про його долю: арешт ніби р. 1930 і заслання на північ; арешт р. 1936 і вислання; перебування після Одеси в Києві і на бухгалтерській праці в Білій Церкві в 1937 р., дальша доля невідома по всіх трьох версіях. Єпископ Юхим Калішевський був „видатний енергійний” архиєпископ, а його Черкаська округа „одною з краших одиниць УАПЦ з великою кількістю парафій і сталою організацією” (Ц. й Ж., ч. 1/6 — 1928 р., стор. 38).

Єпископ Володимир Самборський, єпископ Глухівський в 1928-29 рр., після ліквідаційного собору УАПЦ 1930 р. був де-який час духовним керівником Вінницької церковної округи (чи вже єпархії), архієпископ якої К. Кротевич був арештований. З огляду на заборону ком. влади бути йому керівником єпархії, був далі настоятелем по де-яких парафіях, пробував і в Києві, звідкіля був родом, і тоді приймав участь в Богослуженнях в св. Софії до її закриття. В р. 1935 (або 1937) був заарештований і засланий; з заслання повернувся р. 1942 і через недовгий час помер, виснажений на засланні.

Єпископ Миколай Карабіневиц, після переходу архієпископа К. Малюшкевича на становище дух. керівника Київської округи, був, по-деякім часі, його наступником на Уманській катедрі, залишивши Поділля, де пробував настоятелем парафії і часово керував чи то Могилів-Подільською, чи Тульчинською округами. По ліквідації УАПЦ виїхав до Москви, де були його родичі, і там р. 1935 був арештований і розстріляний ком. владою.

Єпископ Конон Бей, після духовного керівництва в Прилуцькій церк. округі, був єпископом Черкаським, очевидно, після переїзду єпископа Черкаського Юхима Калішевського до Одеси. З

наказу влади, десь по 1930 р. мусів залишити Черкаси і виїхав до Іркутська. Доля його дальша незнана.

Єпископ Олександр Червінський був духовним керівником Чернігово-Ніжинської округи (на катедрі в Черкасах, про що подає о. Явдась, він зовсім не був), а в 30-х роках був єпископом у Вінниці (після єп. Самборського); єпархія Вінницька була зліквідована біля 1934 р. На становищі єпископа Вінницького єпископ Червінський і був арештований, дальша доля його невідома.

Єпископ Юрій Тесленко був духовним керівником Білоцерківської округи до кінця; в р. 1930 був арештований і висланий на північ до концентраційних таборів, де пробув 10 років і, зовсім виснажений сухотник, звільнений. Фр. Гейер подає, що при вступі німецьких військ єп. Юрій Тесленко працював за колхозного сторожа біля Воронежа (Ор. cit., стор. 109). З Воронежа єп. Юрій Тесленко приїхав до Києва, побував потім у митрополита Полікарпа в Луцьку, але скоро помер від сухот у Вінниці р. 1943. Інформація в листі митроп. В. Липківського до о. Маєвського з дня 5. VI 1933 р., що „єпископ Тесленко зрікся сану і Церкви та пішов на державну службу” (Ц. й Ж., ч. 6(9) 1958, стор. 10) була безпідставною.

Єпископ Петро Ромоданів після 2 Всеукраїнського Собору УАПЦ в жовтні 1927 р., на якому його не обрано було до Президії ВПЦРади, не видно, щоб був на становищі духовного керівника якої з церковних округ, але в церковному житті ще участь брав, що бачимо з доповіді його, яку мав на Вел. Мик. Зборах ВПЦР 1928 р. (Ц. й Ж., ч. 2/7 за 1928, стор. 86). Після ліквідаційного собору УАПЦ в січні 1930 р. від Церкви відійшов, сану зрікся й мав вчительську посаду.

Єпископ Максим Задвірняк, єпископ Проскурівської округи на Поділлі, був арештований р. 1930, засланий на Соловки, де й помер.

Єпископ Володимир Дахівник-Дахівський був перед собором 28-29 січня 1930 р. на становищі духовного керівника Тульчинської церк. округи на Поділлі. Арештований був в р. 1931 і вивезений на північ; дальших відомостей нема.

Єпископ Марко Грушевський був і після 2 Всеукраїнського Собору УАПЦ членом Президії ВПЦР; виконував в 1928 р. обов'язки секретаря ВПЦР, як то видно з Протоколу зас. Малих Зборів ВПЦР в березні 1928 р. (Ц. й Ж., ч. 1/6 1928, стор. 47), був членом Комісії по дослідженню життя УАПЦ (Ц. й Ж., ч. 2/7 1928, стор. 81); проживав у Києві у власному будинку; заслаб на висипний тиф і в лютому 1930 р. помер.

Єпископ Яків Чулаївський був членом Президії ВПЦРади, обраної й на 2 Соборі УАПЦ 1927 р., що була розв'язана на ліквідаційному соборі січня 1930 р., в складі цієї Президії був він завідувачем книжковою коморою ВПЦР (Ц. й Ж., ч. 1/6 1928,

стор. 44). Далі, за відомостями в листі митроп. В. Липківського до о. Маєвського з дня 5. VI. 1933, єпископ Чулаївський „зрікся сану і Церкви і пішов на державну працю” (Ц. й Ж., ч. 6/9 1958, стор. 10); за відомостями ж прот. Явдася, був р. 1931 заарештований, висланий до Сибіру і на заслання помер (Ор. cit., стор. 79).

Архієпископ Миколай Пивоварів сану, як видно, не зрікався (див. про це в підрозд. 4), в 1927 р. обняв керівництво Кам'янець-Подільською церковною округою. На 2 ВЦСоборі мав доповідь на тему „Церква в державі та їх відокремленість” (надрукована в органі УАПЦ Ц. й Ж., (ч. 1/6 р. 1928, стор. 25-31), в якій висловлює цілком православні думки на тему доповіді, які не могли подобатися ком. владі, напр.: „Церква повинна впливом свого внутрішнього життя так опанувати земним життям, щоби поступово перетворити й державу в Церкву, щоби царство „світу цього” під промінням церковної атмосфери любови розтопилось в царстві не „від світу цього” (стор. 31). На катедрі Кам'янецькій залишався до самого арешту його 27 серпня 1929 р., коли разом з ним було арештовано 45 осіб священників і мирян; 6 місяців просидів у самотній камері й засуджений був судтройкою на 10 років; одправлений був на Сибір разом з іншими. З пересильної каторжної в'язниці в Маріїнську архієпископа Миколая направили на станцію Юрга в радгосп НКВД, де розводили кури. Відбув він тут 5 років і по слабості здоров'я був дотерміново звільнений. У Вінниці тяжко бідував; улаштувався врешті коректором місцевого часопису, працював у нічній зміні, був виснажений і скоро у Вінниці й помер, де його й поховали. В Кам'янецькій Округовій Раді, за час духовного керівництва архієп. Пивоварова, не було ніякого тертя, ні розбиття; Кам'янецька округа була дисциплінована, окріпла (За інформаціями протопресв. О. Потульницького, спів'язня архієп. Пивоварова).

Єпископ Григорій Мозолевський був обраний на посаду настоятеля парафії в с. Спаському на Конотіпщині, як подано у нас вище (підрозд. 4 розд. II); після 2 Собору УАПЦ не маємо ми про нього даних. Митроп. В. Липківський пише в мемуарах, що єп. Мозолевський „відійшов від справи” (Ор. cit., стор. 146). За відомостями прот. М. Явдася, він був в р. 1936 арештований; дальша доля невідома.

Єпископ Михаїл Малярєвський не був, здається, духовним керівником жодної з церковних округ УАПЦ; митроп. В. Липківський дає про нього дуже від'ємну характеристику в своїх мемуарах (стор. 144). Був він, однак, теж на заслання 5 років, а коли повернувся вже в часі німецької окупації, то відмовився вважати себе за єпископа, і тоді архієпископом Ніканором в Києві був призначений (як протоієрей) до церкви в м. Василькові на Київщині.

Єпископ Миколай Ширяй був обраний р. 1928 на духовного керівника Роменської окр., працював в 1933 р., за інформаціями

митроп. Липківського в листі до о. Маєвського, як парафіяльний священник. Дальша доля невідома.

Єпископ Петро Тарнавський, — певних відомостей про нього нема; були чутки, що був розстріляний.

Єпископ Володимир Бржозньовський був обраний на духовного керівника Дніпропетровської (Катеринославської) церк. округи на соборі тої округи 22-28 лютого 1928 р., куди й виїхав з Білої Церкви, де довгий час перебував як діяч ДХЦ. В добу „єжовщини” був арештований і вивезений в Котлас; дальших відомостей нема.

Української ієрархії 1921 р. було всього 34 особи; тут подані нами відомості про долю 30 членів єпископату УАПЦ в Україні під советським режимом, бо ж про трьох єпископів УАПЦ — Григорія Стороженка, Пилипа Бучила і Юрія Прокоповича, які покинули своє служіння і відійшли від УАПЦ ще до 2 Собору УАПЦ 1927 р., сказано було нами раніше. Архієпископ же Іоанн Теодорович, нині Митрополит УПЦеркви в США, проходив своє видатне архипастирське служіння в Українських Православних Церквах в Сполучених Штатах Америки і в Канаді від 1924 р., і в історії тих Церков, досить окремі від історії УАПЦеркви в Україні, будуть присвячені сторінки діяльності Митрополита Іоана Теодоровича, що залишився, можливо, єдиним в живих з української ієрархії 1921 р. Всі 32 єпископи УАПЦ були висвячені за митрополитства митр. В. Липківського (архієп. Феодосій Сергієв і єп. Юрій Прокопович перейшли до УАПЦ з рос. ієрархії); за митрополитства митроп. Миколая Борецького і Івана Павловського не було вже в УАПЦ єпископських хіротоній.

Не стало в УАПЦ в Україні єпископів, не стало й тої Церкви. Бо де лише сама паства, а нема Богом установленої ієрархії, там нема й Церкви (Послання Східних патріархів, чл. 10). Так одну з тез ідеології УАПЦ про рівноправність в управлінні Церквою всіх її членів на засаді виборності, незалежно від становищ в Церкві, чи хто єпископ, чи священник, чи мирянин, бо „в Церкві перед Христом всі рівні”, — дискваліфікувало само церковне життя УАПЦ, яке й за короткий час її існування в Україні показало, як ми бачили, всю роль єпископів в житті і окремих церковних округ УАПЦ і всієї тої Церкви в цілому. Вічна є євангельська правда: „Поражу пастиря, — і розсіплються вівці”... (Мрк. XIV, 27). Цю істину сприйняли й міцно тримались її в 30-их рр. ХХ в. вороги Христа і св. Церкви Його в нищенні ними архипастирів і пастирів Православної Церкви до того, що перед Другою світовою війною не було вже на Україні р. 1939 жодного чинного єпископа жодної з юрисдикцій Православної Церкви, а з священників, як і збереглись при житті і на волі одиниці, що відправляли богослужіння й довершували св. Таїн, то чинили це тайно.

Не беремось судити, хто з єпископів УАПЦ, про долю яких під советським режимом подано нами досьогочасні відомості, а також хто з тисяч священників православних під тим режимом спо-

чилих, імена яких всіх Господь в дає, — заслуговують на признання за ними мучеництва, ісповідництва. Пам'ятаємо тут слова Апостольські: „Хто ти, що судиш чужого слугу? Перед своїм Господом стоїть він, або падає... А ти чого судиш твого брата? Або й ти чого погорджуєш своїм братом? Бо всі ми станемо перед судом Христовим" (Римл. XIV, 4, 14). Особливо ж тяжко виступати з осудом при усвідомленні тих жахливих обставин, посеред яких ці люди жили й стояли на служінні Церкві, яке було небезпечне, бо зненавиджене і гнане тими, хто був при владі; з матеріяльного боку не певне і вбоге та вимагало подвигу посеред безкарного свавільства антирелігійної пропаганди, а дуже часто й від еле зрозумілої мирянами „соборноправности" у внутрішньому житті УАПЦеркви.

Тому ми не можемо безкритично сприйняти тих осудів єпископату й священства УАПЦ, які знаходимо в мемуарах митрополита В. Липківського, виданих 1959 р. друком під наголовком „Відродження Церкви в Україні 1917-1930" друкарнею оо. Василян Української Католицької Церкви в Торонто; виданих з метою, очевидно, не співчуття „трагічній долі" митр. В. Липківського та „мученицькому шляхові УАПЦ В. Липківського", — це „крокодилячі сльози", а — з метою дискредитації взагалі українського православія в очах найперше самого українського народу. Бо ж на підставі праці митроп. Василя Липківського, яка у виданні займає 2/3 виданої книжки, йде далі „розвідка" о. д-ра М. Соловія ЧСВВ на 100 сторінок, в якій автор подбав засуди єпископів та священників у митроп. Липківського поширити до того, що у читача мимоволі постає таке питання: невже ж такі „продажні" (стор. 254) та „підлі типи" (стор. 292) у „лоні УАПЦ на послугах большевиків" (стор. 305) будували Національну Православну Церкву українського народу? На стор. 304 перелічує о. Соловій імена аж 24 єпископів, додаючи „та ще інші", тобто майже цілий, виходить, єпископат УАПЦ, якого „мучеництво" чи „ісповідництво" піддає він під великий сумнів, на підставі „історії відродження Української Церкви пера В. Липківського", хоч би большевики „неодного з тих єпископів засудили, посадили в тюрму, вивезли на каторгу, а то й замучили", бо „все таки не один з тих єпископів відіграв неславу і сумну роль в історії розкладу УАПЦ та її остаточної ліквідації" (стор. 305).

Помимо того, що о. д-р Соловій, використовуючи так суб'єктивні мемуари митр. В. Липківського, забуває правничу засаду „*audiatur et altera pars*" (переслуховується й друга сторона), він в тому спискові „непевних" щодо „продажності", чи інших яких гріхів, єпископів вставив вже й імена, яких не називає сам м. Липківський посеред „продажних", „неморальних", „шкурників" і т. п., а саме: архиеп. Антонія Гриневича, єпископів — Юхима Калішевського, Миколая Карабиневича, Юрія Тесленка, Конона Бея, Олександра Червінського. Чи таке знеславлення церковних діячів, вже й без всяких до того підстав, чесне?

Але ж і архипастирям УАПЦ, що в мемуарах митроп. В. Липківського попали в неласку його з тих чи інших причин, об'єктивна історія чи може не признати заслуг, іноді й великих в церковному житті УАПЦ таким, напр., як архієпископ Константин Малюшкевич, — кандидат в митрополити на 2 Всеукр. Соборі УАПЦ, найвизначний організатор і духовний керівник церковного життя в Уманській, а потім в Київській округах та й у всій УАПЦ на становищах заступника митрополита М. Борецького і заступника голови Президії ВПЦР; як митрополит Іван Павловський, що до кінця УАПЦ в Україні робив, що міг, для продовження життя тої Церкви; як архієпископ Константин Кротевич, визначний архипастир добре організованої Вінницької церковної округи, місіонер від УАПЦ в м. Алма Ата в Середній Азії, відважний апологет християнства (чит. його статтю „До питання про релігію Христа” — Ц. й Ж., ч. 4 за 1927 р.), також, як і перші два, в мемуарах трактовані ніби „прислужники влади”, тою владою репресований... Архієпископ Юрій Міхновський, „нікчемний” Володимир Самборський залишилися вірними своїй УАПЦ до кінця їх можливостей служіння їй вже тільки й на становищах настоятелів парафій і були один розстріляний, другий по роках тяжкої каторги помер виснажений. Навіть „потвора, а не єпископ” (у митр. Липківського стор. 145) архієпископ Миколай Пивоварів, — і про того в органі УАПЦ „Церква й Життя” (ч. 1/6 1928, стор. 37) читаємо, як він „своєю працездатністю ставить на ноги” до того часу неладом розбиту Кам'янецьку церкву, а р. 1929 його разом з священниками, як свідчить один з них, прот. О. Потульніцький (лист з дня 3 грудня 1947 р. до митроп. Полікарпа), „було потягнуто до застінок ДПУ”, і далі йде на заслання, про перебування на якому архієп. Пивоварова пише сам митр. в листі до о. Маєвського з дня 5. VI. 1933 року.

Так, будучи далекими від всяких славословій церковним діячам УАПЦ, які з них того не заслужили, не поділяючи нездорової і часто шкідливої у нас в історіографії манери легендарного перебільшення, „диму кадильного”, ми не можемо, з другого боку, й, одягнувшись в тогу судді, виносити безапеляційні присуди, що той „не міг бути пастирем і проводирем Церкви”, той „людина без честі і совісті”, той „авантюрист вищої марки”, той „юда”, „христопродавець”, а з іншого боку — той „церковний революціонер чистої води”, а ще інший „загорілий соціал-демократ, який поза своїм соціалізмом світу не бачив” і т. д. і т. п. Можна тільки знову повторити за апостолом Павлом: „Хто ти, що судиш чужого слугу? Перед своїм Господом стоїть він, або падає”...

Налевно, що велика більшість з тих церковних провідників УАПЦ не вбачала для себе „бізнесу” в творенні Національної Церкви Христової в українському народі і була пройнята високими ідеями, чи хоч би й мріями, немало може й помиляючись при проходженні свого служіння, іноді падаючи і знову встаючи, в умовах незрівняно в історії тяжких для будівництва духовного ре-

лігійного життя. І Господній суд розбере їх наміри і чини та дасть Свій всеправедний справедливий присуд, бо ж „чесна перед Господом смерть преподобних Його”...

Перед нами пройшла епопея з церковно-релігійного життя українського народу в часі його національного відродження, зв'язку з великою революцією в Російській імперії 1917 р. і творенням Української Держави, коли виник і розвинувся також рух за утворення незалежної від Російської — Української Автокефальної Православної Церкви. Головні події цього руху припали вже на часи занепаду Української Державности з окупацією України Московсько-комуністичною владою. Історія цього руху, подана нами в цій праці, має діло виключно майже з тим, як проходив рух цей у провідних його верхах: Церковні Собори з їх діяннями, Всеукраїнська Православна Церковна Рада, її Збори Великі й Малі, діяльність її Президії, єпископат і положення священників, міжцерковне становище УАПЦ, — і такий характер праці обумовлюється тими джерелами, які для історії цього руху ми зараз маємо. Що ж торкається української „гушчі народньої”, від св. Володимира православної, то історик тут дуже бідний на джерела, з яких би можна черпати докладні пізнання того, як народ сприймав цей рух в його близько тисячолітній Церкві і як реагував на нього у всій своїй масі, а тим більше, що цей рух скоро зударився з наступом на Церкву й релігію взагалі безбожної державної влади в Україні і в цілому СРСР. Бо одна річ, коли б цей рух проходив в своїй Українській Державі, інша — при чужій і атеїстичній владі. Тому про „голос всього народу” в цій справі, як значна меншість його увійшла в склад УАПЦ, сумлінний історик утримується що говорити і твердити, коли до того ж процес унезалежнення Церкви та її українізації нагло й насильством з терором був обірваний. Ми можемо по цьому питанню навести, на закінчення цієї частини нашої праці, тільки одне. Коли в часі німецько-советської війни 1941-45 рр. Україна була окупована німцями і стало можливим там відродження Церкви, то сумний факт прибуття з Західньої Волині, що була під Польщею, на Східню Україну для діла місії двох ієрархій Православної Церкви (автокефалісти і автономісти) найбільше й глибоко схвилював на Україні людей, що залишились там побожними, і рівно ж підривав успіхи місії посеред тих, які хотіли пізнати Бога. Згадаймо при цьому й одну з тез доповіді митрополита Миколая Борецького про „Міжцерковне становище УАПЦ” (про цю доповідь була мова в підрозд. 10). „Потреба утворення єдиної Православної Церкви на Україні — то є пекуча вимога релігійної свідомости кожного”. І в резолюції по цій доповіді Вел. Зборів ВПЦР 29 травня — 1 червня 1928 р.: „УАПЦ молиться і вірить, що прийде момент, коли весь побожний народ український, який належить до Христової Церкви, поєднається в одну святу Українську Автокефальну Православну Церкву”.

ІЄРАРХІЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

часів Відродження в Україні — рр. 1921 - 1936.

- Митрополит **Василь Липківський**, Київський і всієї України (1921-1927).
- Митрополит **Миколай Борецький**, Київський і всієї України (1927-1930); перед тим єпископ Гайсинський (1922-1927).
- Митрополит **Іван Павловський**, Харківський і всієї України (1930-грудень-1936); перед тим єпископ Черкаський, Чернігівський (1922-26), архієписк. Харківський (1927-30).
- Архієпископ **Нестор Шараївський**, Київський (сільської округи), Заступник митрополита (1921-27).
- Архієпископ **Олександр Ярещенко**, Лубенський (1921-23), Харківський (1923-26).
- Архієпископ **Іоанн Теодорович**, Подільський і Вінницький (1921-24); нині митрополит УПЦеркви в США.
- Архієпископ **Йосиф Оксіюк**, Кам'янецький, Лубенський (1922-29).
- Архієпископ **Константин Малюшкевич**, Уманський (1922-27), Київський (1923-34).
- Архієпископ **Юрій Жевченко**, Сквирський (1922-24), Полтавський (1924-27), Одеський (1928-29).
- Архієпископ **Константин Кротевич**, Полтавський (1922-24), Вінницький (1924-30).
- Архієпископ **Юрій Міхновський**, Чернігівський (1921-22), без церковної округи (1923-37).
- Архієпископ **Степан Орлик**, Житомирський (1921-?), Бердичевсько-Шепетівський (1925-27).
- Архієпископ **Антоній Гриневич**, Балтський (1923-30).
- Архієпископ **Феодосій Сергієв**, Переяславський, Бердичевський (1924-30).
- Архієпископ **Миколай Пивоварів**, короткочасове перебування на катедрах різних церковних округ (1922-26), Кам'янець-Подільський (1927-29).
- Єпископ **Юхим Калішевський**, Черкаський (1922-29), Одеський (1929-30).
- Єпископ **Володимир Самборський**, на катедрах в Каневі, Конотопі, Білій Церкві (1923-27), Глухівський (1928-29).
- Єпископ **Миколай Карабінєвич**, Могилів-Подільський, Тульчинський (1923-27), Уманський (1928-30).
- Єпископ **Конон Бей**, Богуславський, Прилуцько-Роменський (1922-28), Черкаський (1929-30).

- Єпископ **Олександр Червінський**, Конотопсько-Глухівський (1925-26), Чернігово-Ніжинський (1927-30), Вінницький (1930-34).
- Єпископ **Юрій Тесленко**, Білоцерківський (1925-30).
- Єпископ **Петро Ромоданів**, Лохвицький і правозаступник УАПЦ в Харкові (1923-26); Голова Президії ВПЦРади (1926-27).
- Єпископ **Максим Задвiрняк**, Проскурівський (1923-30).
- Єпископ **Володимир Дахівник-Дахівський**, Переяславський, Кам'янецький (1922-27), Тульчинський (1927-30).
- Єпископ **Марко Грушевський**, Конотопський, Таращанський (1922-?) ; член Президії ВПЦРади (1926-30).
- Єпископ **Григорій Мозолевський**, Конотопський (1924-?) ; настоятельство в парафіях (1926-30).
- Єпископ **Михайл Маляревський**, висвяч. р. 1921, був на парафії, відбув 5 років заслання; в часі нім. окупації не вважав себе за єпископа і був призначений на парафію в м. Васильків.
- Єпископ **Миколай Ширяй**, Ніжинський (1922-24), Роменський (1928-30).
- Єпископ **Петро Тарнавський**, настоятель Софійського собору в Києві (1922); відпав р. 1924 від УАПЦ, заснувавши Братство ДХЦ.
- Єпископ **Володимир Бржосньовський**, Білоцерківський (1921-24); Дніпропетровський (1928-30).
- Єпископ **Юрій Прокопович**, Луганський, в сані єпископа приєднався з Рос. Церкви (р. 1926), але скоро й відпав.
- Єпископ **Григорій Стороженко**, висвяч. р. 1921 для Київського пов., але в р. 1923 покинув своє становище.
- Єпископ **Пилип Бучило**, Миколаївський (1922-23); через рік відійшов від УАПЦ.

У в а г а : Докладніші біографічні дані про єпископат УАПЦеркви і долю його в тексті праці (Розд. II, підрозд. 4 і 12).

РОЗПОДІЛЕННЯ УАПЦЕРКВИ НА ЦЕРКОВНІ ОКРУГИ на кінець 1926 року „без порушення меж державних округ і районів”.

1. **Бердичівська** (Бердичів, Шепетівка) — архиєп. Степан Орлик.
- Білоцерківська** — єп. Юрій Тесленко.
- Вінницька** (Вінниця, Мотилів) — архиєп. Константин Кротевич.
- Волинська** (Житомир, Коростень) — вakat.
5. **Дніпропетрівська** (Дніпропетрівськ, Кривий Ріг, Запоріжжя) — вakat.

- Кам'янецька** — єп. Володимир Дахівник-Дахівський.
Київська — міська — Митроп. Василь Липківський.
Київська — сільська з Переяславщиною — архиєп. Нестор Ша-
 раївський і архиєп. Феодосій Сергієв.
Конотопська (Конотоп, Глухів) — єп. Олександр Червінський.
 10. **Лубенська** — архиєп. Йосиф Оксіюк.
Одеська (Одеса, Миколаїв, Херсон) — вакат.
Полтавська (Полтава, Кременчуг) — єп. Юрій Жевченко.
Проскурівська — єп. Максим Задвірняк.
Роменська (Ромни, Прилуки) — вакат.
 15. **Тульчинська** — єп. Миколай Карабінович, єп. Миколай Борець-
 кий.
Уманська — єп. Константин Малюшкевич.
Харківська (Слобожанщина, Донеччина) — вакат.
Черкаська/Шевченківська (Черкаси, Зинов'євськ/Єлісаветград)
 — єп. Юхим Калішевський.
Чернігівська (Чернігів, Ніжин) — архиєп. Іван Павловський.
 20. **Балтська** (Першотравнівськ, Авт. Молд. Респ.) — єп. Антон Грі-
 невич.

**КІЛЬКІСТЬ ПАРАФІЙ УАПЦЕРКВИ ПО ОКРУГАХ,
згідно з звітами на Великих Зборах ВПЦРади.*)**

Назви церковних округ	Великі Мик. Збори 1924 р.	Великі Покр. Збори 1926 р.	Великі Мик. Збори 1927 р.	Числа, взяті в бюджету, ухваленого на пленумі Мало Ради 1926 р.
Бердичівська	25	25		77
Білоцерківська	69	70	104	98
Богуславська		28		
Брацлавська		27		
Вінницька		104	100	126
Волинська	56	14	13	
Глухівська	16	16		
Гайсинська		27		
Дніпровско-Запорізька	25	30	29	26

Зінов'ївська (Єлісаветград)				8
Золотоношська	11			
Київська — місто		10	10	9
Київська — село	117	114	108	114
Кам'янецька			35	35
Конотопська	36	32	48	48
Коростенська			10	23
Липовецька	20			
Лубенська	60	62	62	62
Миколаївська		4		
Могилівська		104		
Ніжинська	50	30		
Одесько-Херсонська	5		6	6
Переяславська	21		17	
Подільська	247			
Полтавська	40	50	50	42
Прилуцька		14	17	32
Проскурівська		34	31	30
Радомишльська	14			
Роменська		16	22	
Сквирська	39			
Таращанська	27			
Тульчинська		24	41	44
Уманська	53	125	114	125
Харківсько-Донб.	7 + 2	24	12	17
Черкаська	44	110	107	110
Чернігівська	6	6	52	36
Шевченківська	90			
Шепетівська		40	51	
	1080	1040	1039	1068

*) В цій таблиці церковні округи, яких кількість і назви все мінялись на про-
тязі розгляданого часу, поставлено в порядку абетки.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК ІСТОРИЧНИХ ОСІБ

і юридичних, що про них згадується в цій книзі.

Скорочення: акад. — академик, ап. — апостол, арт. — артист, археол. — археолог, архиеп. — архієпископ, архим. — архимандрит, архіт. — архітектор, бібл. ос. — біблійна особа, блаж. — блаженний, бр. — брат (вірний), в. юн. — великий князь, ген. — генерал, гетьм. — гетьман, гол. — голова, див. — дивись, департ. — департамент, дяк. — дякон, еп. — єпископ, заст. — заступник, ієром. — ієромонах, імпер. — імператор, інсп. — інспектор, кн. — князь, ком. — комуніст, композ. — композитор, коопер. — кооператор, мал.-мист. — маляр-мистець, митроп. — митрополит, мін. — міністр, міссіон. — місіонер, міс-шебл. — місцеблюститель, міфол. ос. — міфологічна особа, муз. — музика, муч. — мученик, намісн. — намісник, о. — отць — ознака духовної особи, патр. — патріарх, полк. — полковник, предст. — представник, предсід. — предсідник, прок. — прокуратор, протодияк. — протодияк, прот. — протоєрей, протопр. — протопресвітер, проф. — професор, св. — святий, свящ. — священник, семр. — секретар, смотр. — смотритель, уряд. — урядовець, учит. — учитель, чл. — член, ц-ва — церква, шк. — школа.

Аверкій Кедров, еп. 274

Авксентьев Н., мін. 24

о. Авушев В., прот. 232

Автономна Православна Церква на Україні 277

Агапит, архиеп. Катериносл. 61, 62, 94, 97, 115

Адам, бібл. ос. 227

Адмінвідділ — Адміністративний Відділ 170

Айналов, проф. 297

Александр/Олександр Кошиць, композ. 218, 219, 220, 221

Александр Ярещенко, еп. 125, 142, 146, 147, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 178, 195, 224, 274, 325

о. Александр Маричев, військ. свящ., голова ВПЦР. 15, 16, 17, 18

Александр Червінський, еп. 140, 144, 238, 311, 329, 339, 342

Александр Лотоцький, проф., мін., авт. 20, 21, 22, 33, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 48, 51, 52, 54, 55, 56, 58, 60, 62, 65, 66, 67, 92, 95, 102, 105, 106, 257

Алексій/Олексій Громадський, митроп. Авт. Ц-ви 55, 56, 195, 277

Алексій Дородницін, архиеп., ректор Д. Ак. 16, 25, 26, 27, 30, 31, 32,

65, 79, 81, 94, 95, 99, 101

Алексій Беліков, еп. 97

Амвросій, архим., намісн. Лаври 30, 31

Амвросій Гудко, еп. Сарап. 95

Андрей Критський, св. 212

Андрей Меленський, архіт. 295

Андрей Шептицький, митроп. 80, 81

Андреев І. М., проф. 204, 327

Антанта — союз держав, що воював з Німеччиною 56, 61

Антоній Храповицький, митроп. 7, 10, 12, 26, 27, 28, 32, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 47, 52, 55, 57, 58, 60, 61, 67, 69, 73, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 91, 94, 114, 115, 146, 209

Антоній, архиеп. Херсонський 195

Антоній Гриневич, еп. Балтський 267, 311, 338, 342

Антонін Грановський, еп. 96, 98, 140, 141, 143

Антоніо Скотті, маляр-мистець 295

Антипчук П. М., скарбник 165, 166, 250, 262, 267

Аполонів І. І., диригент 218

Арсеній Стадницький, митроп. Новгородський 38

- Аскольд, мн. — Аскольдова могила 298
- Афанасій Лебединцев, еп. 330
- Баліцький, ком. уряд. 182, 189, 244
- Бартомін, проф. муз. 216
- о. Басовол, прот. 172, 190
- Бахус, — міфол. ос. 227
- Біч-Лубенський, предсід. миров. суд-
дів, член ВЦР. 47
- о. Благовісник — місіонер, проповід-
ник 246
- Богдан Хмельницький, гетьм. 61
- Богословський Інститут (в Парижі,
російський) 65
- Бологов В., проф. 125
- о. Ботвиновський Я., свящ. 13, 17
- о. Ботвиненко, прот. 323
- о. Ботвиненко, дяк. 18
- Братське Об'єднання Українських Ав-
токефальних Церков БОУАПЦ
197
- Братство Свв. Кирила і Мефодія 25,
29
- Братство Відродження 185
- Братство Української Державности
(БУД) 313
- Бредов, ген. 85
- Булгаков С. В., проф. 223
- о. Бурко Д. див. Діюмиц
- о. Булдовський Ф. див. Феофіл
- Валуев, мін. 7
- Василій/Василь Біднов, проф. 101, 208
- Василій Богдашевський, рект. Дух.
Ак., еп. 83, 85, 276
- Василій Васильович, в. мн. 66
- о. Василій Зінківський, проф., мін.,
авт. 36, 38, 40, 44, 48, 49, 55, 58
- Василій Липківський, митроп. 7, 8, 9,
12, 14, 20, 25, 27, 28, 37, 38, 42,
46, 47, 52, 56, 58, 59, 65, 69, 70,
72, 73, 74, 76, 77, 78, 82, 83, 84,
85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 96,
97, 100, 106, 107, 108, 109, 112,
114, 116, 117, 118, 120, 121, 122,
123, 125, 126, 133, 136, 138, 139,
140, 141, 145, 146, 147, 148, 149,
150, 153, 154, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 161, 163, 165, 166, 167,
169, 170, 171, 173, 174, 175, 177,
178, 181, 182, 183, 184, 185, 186,
187, 188, 189, 190, 192, 193, 194,
198, 199, 200, 201, 202, 203, 204,
205, 206, 208, 209, 210, 211, 212,
214, 222, 223, 224, 225, 226, 227,
230, 232, 233, 234, 236, 241, 242,
243, 250, 251, 254, 256, 260, 261,
267, 273, 279, 284, 285, 286, 288,
289, 291, 293, 302, 303, 304, 306,
307, 310, 311, 314, 315, 318, 319,
320, 321, 323, 324, 325, 327, 331,
332, 333, 334, 335, 337, 339, 340,
341, 342, 343
- о. Василій Потієнко, протодияк., гол.
ВПЦР 147, 160, 165, 166, 168,
169, 170, 171, 172, 174, 182, 183,
194, 197, 210, 213, 250, 267, 317
- Василій, архієп. Черн. 12
- Васильківський Мик., доцент 101
- Василій Шенничний, еп. ДХЦ. 190
- Ведель А., композ. 220
- Веджвуд, еп. Лібер-Катол. ц-ви 288
- Венера, міфол. ос. 227
- Веніямін, митроп. Ленінгр.
- Великі Покровські Збори
- Веліяр — диявол 205
- Ведомство Правосл. Ісповеданія 13,
113
- „Визволення” — церковна відправа
224
- Виконавчий Комітет Духовенства і
Мирян м. Києва 11
- ВЦК — Всеукраїнський Центральний
Комітет
- ВЦР — Вища Церковна Рада 47
- ВЦУ — Вище Церковне Управління
47
- Винниченко В., автор, мін. 19, 22, 23,
51, 61, 63, 68
- Вище Церковне Управління на півдні
Росії 62
- Віталій Максименко, архим., еп. 79,
146

Вовкушівський Гр. див. Григорій
Вовкушівський Я., бр. 250
Волинський, авт. 119, 156
Володимир Богоявленський, митроп.
Київський 11, 18, 19, 20, 22, 27,
29, 30, 31, 32, 35, 37, 38
Володимир Великий, в. кн. 59, 103,
112, 121, 126, 134, 155, 296, 297,
341
Володимир Мономах, в. кн. 329
Володимир Бржосньовський, еп. 148,
149, 162, 187, 188, 190, 191, 192,
193, 310, 326, 329, 341
Володимир Дахівник-Дахівський, еп.
148, 267, 310, 325, 326, 329, 338,
339, 343
Володимир Чехівський, проф., автор,
діяч 63, 64, 65, 68, 99, 116, 117,
145, 156, 162, 165, 166, 170, 171,
172, 173, 181, 182, 183, 185, 198,
200, 201, 206, 212, 214, 215, 223,
224, 230, 231, 232, 242, 243, 244,
245, 247, 265, 274, 275, 279, 281,
285, 306, 313, 314, 315, 316, 317,
320, 321, 322
Воронович М., мін. 56
Врангель, ген. 85
Всесвітня Східня Церква 120
Всеукр. Музейний Городок 328
Всеукраїнська Православна Церковна
Рада 73
Всеукраїнський Церковний Собор
1918 р. 25, 33, 105
Всеукраїнський Церковний Собор
1921 р. 82, 83
Всеукраїнська Сплка Православних
Парафія 128, 129, 130 260
Всеукраїнська Комісія — ВУК 170
Вязлов А. Г., мін. 56
В. Ц. К., Всеукр. Центр. К-т.
Гайдай, композ. 222
Галета, бр. 173
Гейер Фр., авт. 35, 51, 55, 67, 91, 99,
100, 101, 109, 122, 125, 146, 150,
192, 194, 198, 305, 327, 329, 335,
339
Генеральний Секретаріят (УНР) 20

Гербель С., мін. 55, 56
о. Гов'ядовський, прот., семр. 181,
183, 199, 202, 206, 213
о. Голосов, свящ. 28
Голубович В., мін. 26, 27, 33
Гончарів, композ. 222
Гордовський П., семр. ВПЦР. 165, 166,
250, 267
Григорій Вовкушевський, заст. голо-
ви ВПЦР. 136, 268
Григорій Лісовський, еп. ДХЦ. 195
Григорій Мозалевський, еп. 148, 231,
237, 267, 340
о. Григорій Павловський, прот., ком-
поз. 222
Григорій Распутин, „старець” 12, 14,
125
Григорій Стеценко, батько композ.
217, 341
Григорій Стороженко, еп. 147
Григорій Хомішин, еп. Греко-Катол.
79
Григорович-Барський, архіт. 297
Губліквідком — Губерніяльний Лік-
відаційний Комітет 165
о Гроссу Н., проф., прот. 47, 85
о. Давиденко О., свящ. 301
о. Даниїл/Данило Горянський, смотр.
Дух. шк. 217, 218
Данило Святогорський, автор 260
Данило Кушнір, титар-муч. 326
Деклярація митроп. Сергія Старго-
родського 16/29. VII. 1925 327
Декляраційна промова мін. Іспов. Ол.
Лотоцького 51, 52, 53, 54
Делегація дипломатичної місії до
Царгороду 66
Демидів, бр. 213
Демуцький П., композ. 222
Деникін, ген. 62, 78, 81, 115
Департамент Ісповідань (Мін. Вн.
Спр.) 26
Державна Дума I, II, III 55, 142
Державний Культурно-Історичний За-
повідник 328
ДПУ Держполітуправління — дер-

- жавне політичне управління 83,
178, 336
- Директорія Укр. Нар. Республіки 60
- о. Діомид/Демид Бурко, прот. автор
146, 200, 295, 325, 328, 329, 330,
332, 333, 334, 335, 336, 337
- Діонісій Валединський, митроп. Прав.
Ц-ви в Польщі 67, 209
- Діонісій, патр. 103
- ДХЦ. Діяльна Христова Церква. „Ді-
яльнички”. 148, 149, 184, 270
- „Діяння” В. П. Ш. Собору 1921 р. 110
- „Дніпро”, газета-журнал в США 168
- „Дніпро-Союз”, коопер. 219
- Друга Всеукраїнська Православна
Церковна Рада 73
- о. Дурдуківський, дячок 74, 76
- Духовне училище, Духовна Семінарія,
Духовна Академія — нижча,
середня, вища прав. дух. шко-
ли 121
- Екземплярський, проф. 35
- Енгельс, теоретик ком. 227
- Єва бібл. ос. 227
- Євгеній/Євген Бачинський, кандидат
на свящ. 266, 271, 274, 275, 284,
285, 286, 287, 288
- Євгеній Коновалець, полк. 56
- Євгеній Трубецкой, проф. 17
- Євлогій Георгієвський, митроп. 26,
27, 28, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 38,
39, 40, 45, 47, 49, 55, 60, 61, 62,
65, 67, 78, 79, 80, 81, 94, 99 114,
122, 146
- Євтихій, патр. Олександр. 125
- Євфимій/Юхим Калишевський, єп. 142,
237, 240, 311, 338, 342
- о. Євфимій Сичинський/Січинський,
прот., авт. 101
- Єзов, кат. большев. 332
- Єфремов С., автор, віцепрез. Укр. Ак.
Наук 317
- Епархіальний з'їзд 11, 12
- Епархіальний совет 85
- Єремія II, патр. 113
- Жива Церква**, див. Обновленческа
ц-ва 96, 154, 185, 276
- Завітневич В. В., проф. 58, 101
- Завітневич В. П., проф. 220
- Зайцев К., див. о. Кирил
- Закон 1 січня 1919 р. про вищий уряд
Укр. Авток. Православної Цер-
кви 62, 63
- Західньо-Українська Народня Рес-
публіка 67
- о. Заячківський, свящ. 301
- Іван (Йоан) Іоан, келейник митроп.
Володимира 31
- о. Іван Гарашенко, бр., свящ. 230
- о. Іван Горянський, дячок. 217
- Іван Грищенко 200, 201
- Іван Мазепа, гетьм. 73, 296, 297, 328
- Іван Огієнко, див. Іларіон, митроп.
- Іван Павловський, єп., митроп. 119,
140, 143, 156, 168, 170, 175, 176,
178, 230, 238, 265, 267, 284, 311,
321, 322, 323, 324, 325, 326, 329,
334, 336, 341, 343
- Іван Тарасенко, бр., секр. Другої
ВПЦР 73
- Ієроним/Єроним блаж., св. 125
- Іларіон Огієнко, проф., митроп. Ка-
над. 28, 79, 101, 102, 105, 106,
107, 108, 109, 119, 127, 208
- ІНО — Інститут Народної Освіти 102
- Інокентій, митроп. Обновленч. Цер-
кви 280, 281
- Іоан (Йоан), Іван Золотоустий, св. 90,
105, 208, 209
- Іоан Предтеча, Хреститель 25, 326
- Іоан Теодорович, митроп. 116, 123,
125, 131, 140, 145, 146, 147, 156,
162, 163, 167, 224, 237, 271, 274,
275, 276, 279, 284, 285, 287, 322,
341
- Іоан, архієп. Шанхайський 41
- Іов Почаївський, св. 137, 314
- „Історична Записка про минуле жит-
тя Української Церкви” 6, 93,
117, 118 і інші.
- Іуда, „апостол”-зрадник 161

- Іоасаф/Іоасаф**, св. 231
- Іосиф/Іосиф Оксюк**, єп., доцент 101, 142, 154, 169, 172, 175, 205, 210, 224, 235, 236, 237, 265, 283, 284, 285, 286, 287, 310, 311, 320, 334, 335, 337
- о. Кавушинський Е.**, прот. 165, 166, 267
- о. Кавушинський Я.**, прот. 250
- Калішевський Я. С.**, маєстро 217
- Канони Київського Собору 1921 р.**, див. „Діяння”.
- Капела Українська Республіканська** 221
- Карин**, агент ДПУ 200, 201, 244
- о. Карпов**, овящ. 315
- о. Карпенко**, прот. 238
- Карташев А. В.**, проф. мін., авт. 10, 12, 24, 137
- Катерина/Скатерина II**, цариця 102, 290
- Катакомбна Православна Церква в Україні 1937 р.**
- Керенський А. Ф.**, мін. 24
- Кирил/Кирило**, св. 58, 73
- Кирил Лукарис**, патріярх Констант. 103
- о. Кирил Зайцев**, овящ., авт. 29, 40, 302
- о. Кирил Стеценко**, овящ., композ. 86, 211, 217, 218, 219, 220, 221
- Кипріян Карфагенський**, св., авт. 119
- Киріон/Киріон**, католикос Грузії 97
- Клемансо**, прем'єр Франції 81
- Книга Правил (Апостольських)** 9
- Кобзар М. П.**, бр., голова господ. відділу ВПЦР 173, 206, 214, 264, 266
- о. Коваленко О.**, автор, видавець 218, 335
- Коваленко-Коломацький**, автор 60, 173
- Ковалевський М.**, автор 163, 314, 315, 317
- Козницький П.**, композ. 222
- Комісія по скликанню Всеукр. Церковного Собору р. 1917** 14
- Комісія по унормуванню життя УАГЦ** 168, 169
- „Комуніст”**, газета 189
- Конон Бей**, єп. 147, 148, 258, 259, 267, 310, 326, 329, 338, 342
- Константин Дяків**, митроп. Обновл. ц-ви 100, 329
- Константин Кротевич**, єп. 92, 142, 143, 195, 208, 212, 224, 234, 236, 237, 239, 246, 285, 286, 310, 337, 338, 343
- Константин Левицький**, прот., смотр. Дух. шк. 43
- Константин Липківський**, батько митроп. 121
- Константин Малюшкевич**, єпископ 140, 142, 157, 168, 170, 171, 173, 191, 202, 203, 205, 206, 223, 224, 228, 237, 240, 241, 247, 249, 251, 253, 254, 261, 267, 282, 284, 286, 303, 307, 310, 311, 320, 323, 325, 326, 328, 334, 335, 336, 337, 338, 343
- о. Константин Янушевський**, прот. 185, 187, 188, 191, 202
- Конфуцій** 189
- Котляревський Н.**, вчеламіністр іспов. 17
- Котов Г.**, акад., архіт. 297
- Кошиць Ол.**, див. Александр
- Краєвський Д.**, бр. 86
- о. Красицький**, овящ. 315
- Крижановський**, бр. 213
- Крупницький Б.**, проф. автор 310, 312
- о. Кудря М.**, прот. 144
- Кудрявцев П.**, проф. 58
- Курінний П. П.**, проф., директор муз. зену 328
- о. Ксенофонт Соколовський**, прот. 112, 116, 117, 136
- Лабунцев**, див. Сергій
- Лаврентій Липківський**, брат митроп. 121
- Лев Троцький**, ком. 95
- Левков А.**, селжр.
- Левицький Ол.**, див. Олег
- Ленін**, комун. теоретик 306
- Леснер**, ком., предст. Губліквідком. 165
- Леонид**, Католикос Грузії 97

- о. Леонид Картов, прот. 206, 320
- о. Леонид Мізещький, прот., секр. 206
- о. Леонид Юнаків, прот. 153, 161, 173, 174, 176, 202, 206, 230, 234, 293, 301, 320, 322, 336
- Леонтович, композ., див. Миколай
- Лизогуб Ф., див. Федор
- Лисенко М. В., композ. 216, 218, 220
- о. Любов, свящ. 47
- Лотоцький Ол., див. Александр
- о. Лукашевич, свящ. 301
- Львов В. Н., обер-прокурор Синоду 12
- Любарський І., доцент 101
- Любомирський Г. Л., проф. музики 218, 220
- Ляшенко Г., бр. 86
- о. Маєвський П., свящ. 224, 225, 318, 319, 323, 325, 331, 333, 335, 337, 339, 340, 341, 343
- Мазепа Ів., див. Іван
- Мазепа Іс., мін., автор 33, 293
- Макарій/Макар, св. 329
- Макарій, митроп. Моск. 12
- Макарій Оксюк, архиеп., митроп. Польщі 335
- Макар Крамаренко, еп. 196
- Макаренко М., проф., археол. 297
- Максим Задвірняк, еп. 140, 144, 239, 311, 339
- Марія Стеценко (Горяньска), мати композ. 217
- Марко Грушевський, еп. 145, 173, 183, 199, 202, 206, 209, 213, 230, 320, 339
- Маркович, комуни. предст. уряду 170
- Маркс, комуни. теоретик 227, 295, 311
- Марченко, інспектор шк. 47
- Машкевич Ю. М., бр. 246, 247
- Меньшиков, публіцист 34
- Мефодій, св. 58, 73
- Микільські (в день Св. Миколая) Збори 132
- Миколай/Николай, св. 296, 297, 316
- Миколай II, імпер. 15
- Миколай Борецький, митроп. 140, 142, 143, 161, 198, 199, 205, 210, 219, 224, 229, 238, 239, 251, 254, 257, 260, 261, 281, 282, 284, 306, 307, 308, 309, 310, 318, 319, 320, 323, 332, 333, 334, 335, 341, 343, 344
- о. Миколай Жебунів, свящ. 223
- Миколай Карабиневиц, еп. 113, 114, 143, 156, 215, 238, 338, 342
- Миколай, митроп. Кесарійський, місцебл. патр. престоло в Царгороді 13, 67
- Миколай Кротевич, еп. 140, 142, 203, 237, 310
- Миколай Левицький, коопер. 113
- Миколай Леонтович, композ. 74, 216, 217, 220
- Миколай Пивоварів, еп. 149, 162, 190, 191, 311, 340, 343
- Миколай Скрипник, секр. В. Ц. К. 136, 314
- о. Миколай Чехівський, свящ. 315
- Миколай Ширяй, еп. 149, 190, 191, 192, 310, 325, 340
- Микорський Б., автор 297
- Мирович, учит., делегат патр. Тихона 17
- о. Митрофан Явдась, прот. 147, 315, 325, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340
- Михайло/Михаїл Грушевський, проф., авт., президент УНР 23, 33, 76
- Михайло Єрмаков, митроп., екаарх 10, 91, 92, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 136, 195, 197, 276, 277, 278, 286, 287
- Михайло Малаяревський, еп. 148, 191, 340
- Михайло Мороз, голова Другої ВПЦР. 73, 86, 89, 109, 136, 148, 149, 160, 161, 162, 163, 166, 185, 187, 202, 206, 254
- Міхновський Ю., див. Юрія
- Міллер, директор Інст., ком. 295, 298, 299
- Мірчук П., автор 33
- Міщенко Ф., проф. 58
- Московська Патріярша Церква 154
- Морачевський, проф., чл. ВЦР 47

- Морозовці, Морозовщина 240, 251, 255
- Мстислав Володимирович, в. кн. 329
- Муравйов, ген. 29, 30, 31, 32, 33
- Мурашко, мистець-малюв. 217
- Мухин Н., проф. 58
- Нарком Освіти — Народний Комісаріят Освіти 175
- НКВС — Народний Комісаріят Внутрішніх Справ 153, 160
- Назарій Блінов, еп. 10, 25, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 83, 84, 85, 87
- Науменко В., мін. 56
- Національний Державний Союз/Національний Союз 51, 56
- Науковий Комітет при Міністерстві Ісповідань 58
- Національний Русский Клуб 125
- о. Недзельницький, дяк. 76
- НЕП Нова Економічна Політика 136, 294, 312
- НКВД Народний Комісаріят Внутрішніх Дел Наркомвнутдел 189
- Нерушіма Стіна — назва запрест. об'єкта в Св. Софії в Києві
- Нестор Шаравський, еп. 18, 72, 74, 77, 85, 116, 125, 136, 140, 141, 146, 147, 154, 159, 162, 165, 166, 169, 170, 173, 192, 194, 198, 199, 202, 205, 206, 208, 210, 214, 224, 230, 231, 235, 250, 256, 257, 267, 281, 285, 334, 3335
- Николай Кесарійський, див. Миколай
- Никола/Миколай Притинський, св. 329
- Николай Николаевич, в. кн. 65
- Нікалор Абрамович, митроп. 9, 134, 340
- Нікодим, еп. Чигир. 18, 38, 41, 78, 79, 80, 81
- Нікон, патріярх Рос. 75
- Нікон (Николай) Безсонів, директор департ. 26, 27
- Нікон Рклицький, еп. 114, 115
- Обновленческа-Жива Церква 154, 270, 279
- Обновленческо-Синодальная Церков 276
- Обновленщина 282
- Огненко Ів., див. Іларіон
- Окружний собор 163
- Олег Левицький, правник 173, 199, 230
- о. Олександр Маричев, див. Олександр.
- Окрудмінвідділ — Окружний Адміністративний відділ 192
- Олександр Лотоцький, див. Олександр
- Олексій Дороднишин, див. Олексій
- Олександрійська/Александрійська Церква 121
- Ольга, в. кн., св. 297
- Онисифор Дівочка, митроп. 156
- Орлик, див. Степан
- Орликівці 240, 257
- Осередковий уряд 175
- Осередок Культури (в Канаді) 221
- Павел, ап. св. 76, 116, 226 і інші
- о. Павел/Павло Корсуновський, свящ. 13, 16, 17, 19, 22, 27, 28, 29, 31, 32, 39, 42, 43, 45, 46, 52, 62, 69, 88, 92, 94, 99, 100, 107, 118, 123, 145, 148, 149, 150, 161, 212, 261
- о. Павло Лашевський, протопр. 25
- о. Павло Погорілко, свящ. 97, 98, 196
- Павло Скоропадський, гетьм. 33, 34, 36, 37, 41, 45, 51, 55, 56, 60
- Павловський, див. Григорій
- Падеревський, композ., предст. Польщі 81
- Парфеній Левницький, архиеп. Полтав. 82, 89, 90, 91, 92, 94, 96, 97, 98, 108, 142, 147, 194, 195
- Патріярша Церква 100
- Пахомій, еп. Черніг., член В. Ц. Р. 47
- Пашенко Д., бр. 286
- Перша Всеукраїнська Православна Церковна Рада 15
- Петлюра С., див. Симон
- Петр/Петро, ап. св. 76, 116, 243 і інші
- Петр I, імпер. 7, 38, 236

- Петр Дженоні, легат 104
 Петр Миколаєвич, кн. 65
 Петро Могила, митроп. 121
 Петро Ромоданів, єп. 145, 153, 161, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183, 190, 191, 193, 198, 199, 200, 202, 204, 206, 213, 230, 232, 235, 244, 255, 256, 259, 264, 286, 301, 337, 339
 Петро Сагайдачний, тетьм. 59
 Петро Стебницький, мін. 51
 Петро Стеценко, брат композитора 217, 219
 о. Петро Табінський, прот., ректор Дух. Сем., автор 101, 208
 Петро Тарнавський, єп. 72, 74, 76, 85, 149, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 341
 о. Петро Фомин, прот. 223
 Петровський, предсідник ВЦК 189
 Петрушевський В., проф. співів 218
 Перший Укр. З'їзд Духовенства Кі-віщини 13
 Пивоварівці 240, 257
 о. Пивоварчук, протодиякон 315
 Филип Бучило, див. Филип
 Пімен Пегов, єп., митрополит Обновл. Ц-ви 27, 28, 44, 45, 100, 101, 144, 154, 283
 Пітирим, митроп. Петербурз. 12
 Платон Рощдєвський, митроп., член ВЦРади 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 25, 27, 38, 45, 47, 93, 96
 Подільський Єпархіальний З'їзд Ду-ховенства 14
 Подоляно, бр. 213
 Покровські Збори ВПЦРади 132
 Полікарп Сикорський, архим., єп., мит-роп. 10, 116, 324, 343
 Полтавський Єпархіальний З'їзд 14, 194
 Полонська-Василевська Н., проф., 312, 328
 о. Польський М., протопрєсв., авт. 20, 29, 30, 31, 94, 100, 201, 292, 329, 330
 Понтифікальний Східний Інститут 122
 Портнов, уряд. ДПУ 327
 Порфірій, ієродиякон 18
 Постишів — ком., намісник Сталіна в Україні 297
 „Потимневі” парафії 136
 о. Потульницький, протопр. 340, 343
 „Православний Благовісник” — жур-нал 176
 „Предсоборное Присутствие” — на-рада 7, 8
 Привратник (безіменний), овідож убивства митроп. В-ра 32
 Прилюдна Заява до всіх церков ВПЦР УАПЦ 165
 о. Протопопов П., прот. 230
 о. Пухальський, прот. 245
 П'ята Президія ВПЦРади 160
 Рада Всеукраїнська Церковна — ве-лика 131
 мала, її виконний орган
 повітова
 волосна/районова
 парафіяльна
 Раднарком — Радянський Народний Комісаріат 167
 Раневський С., автор 9, 136, 137, 314
 Распутин Г., див. Григорій
 Редколегія — Редакційна колегія 177
 Рафальський, представн. мін. 19, 22
 „Рівнобіжні” парафії 153
 Річинський Арсен, церк. діяч, ком-поз., авт., лікар 222, 272
 Ромоданівці 240, 257
 Російська Зарубежна Церква 137
 Російська Державна Дума 55, 142
 „Свободна прогресивна автокефаль-на українська церква” 277
 Саватій, архиеп. Празький 285
 Садовський М., арт. 221
 Самборський В., див. Володимир Самофалов 193
 Світовий конгрес „практичного хри-стіянства” 266
 Священний Синод 46
 Свідерська М., сестра 166, 256, 267
 Север — історик
 Сергій, єп. вікарійний Київ. 218
 Сергій Лабунцев, архим., єп. 195, 196

- Сергій**, єп. Новорос. 94
о. Сергій Пилипенко, свящ. 77
Сергій Старгородський, архиеп., митроп., місцебл. патр. прест., патр. 16, 204, 327
Сергій Шелухін, авт., пол. діяч 23, 178, 271, 274, 275
Синодальна Церква 154
Синодальна Українська Церква 327
Січинський/Січинський Ю., див. **Євфимій**
Сильвестр Гаєвський, архиеп. Австр. 255, 332
Симон Петлюра, Гол. Отаман, президент 56, 60, 61, 62, 68, 78, 99, 105, 106, 178, 218, 221, 313, 316
Симон, архиеп. Чернів. 100
о. Симон Явтушенко, прот. 301
Синодально-Обновленческа Церква 100
Синод Правосл. Російської Церкви 100
„Січ”, журнал 176
о. Слухаєвський В., прот. 300, 301
„Собор Відродження” 136, 198
„Собор Самопізнання” 198
Совнарком — Совет Народних Комісарів 189
о. Соловій М. ЧСВВ 289, 311, 342
СВУ — Союз Визволення України 332
Союз Землевласників 50
Спілка Визволення України 163
„Слово хресне” — відправа 224
Союз Русского Народа 146
„Союз воюючих безбожників” 288
Спілка Асоціацій Культу 130
Спілка Українських Парафій 90
„Спільні парафії” 136
Сталін, ком. диктатор 295, 306, 312
Статут Тимчасового Вищого Церковного Управління Православної Церкви в Україні 46
Старцев І., архіп. 296, 297
Степан Кобзар, бр. 320
Степан/Стефан Орлик, єп. 97, 98, 125, 143, 144, 185, 237, 334, 337
Орликівці 240, 257
Стеценко Гр., див. **Григорій**
- Стокгольмська конференція** 168
Суслик Р. Л., автор 295
Східний Обряд 122
Танєєв С., проф. 216
Тарас Шевченко, поет 83, 138, 215 і інші
Тарасенко І., бр. 86
о. Тарасов, прот. 283
о. Тарнавський П., свящ. 18
Теодорович І., див. **Іоан**
о. Тележинський М., прот., композ. 222
Терещенко К., бр. 166, 267
о. Терлецький Л., прот. 258
Тимофій ап., св. 116
о. Титов Ф., прот., проф., автор 47, 75
Тихон, патріарх Моск. 13, 16, 17, 18, 20, 24, 37, 41, 43, 48, 49, 71, 72, 76, 77, 89, 91, 93, 96, 108, 144, 194, 196, 197, 276, 278, 286, 287, 302
Тихоновщина 282
Тищенко, бр. 173
Ткач К. І., свідок на процесі СВУ 321
Торгсін, банк 331
о. Трегубов С., прот. 85
Третя ВПЦРада 160
Третій Військовий З'їзд 16
Трудовий Конгрес, парламент 68
Турченко, бр. 168
Тюльпанов, директор тїмн., член ВЦР 47
Українська Академія Наук 57
УАПЦ — Українська Автокефальна Православна Церква 128
„Українська Автокефальна Церква” — видавництво 102
„Українська Автокефалія Будовського”, див. **Феофіл Будовський**
Українська Демократично-Хліборобська партія 50
Український Екзархат 276, 327
Український Національний Союз, див. **Націон. Д. С.**
УНР — Українська Народня Республіка 15

Українська Синодальна Церква 154
 Українське Церковне Братство 184
 Українська Церковна Рада 15
 Українська Центральна Рада 15
 Український Університет 57
 Універсал Четвертий 65

Феодор/Федор, єп. Пригузький 31
 Феодор Лизогуб, мін. 36, 48, 51, 56
 Феодот Хороший, світське ім'я архи-
 єп. Східньої Канади Михаїла
 210

Феодосій, св. 231
 Феодосій Олтаржевський, єп. 95, 96
 Феодосій Сергієв, єп. 140, 144, 173,
 181, 196, 202, 231, 286, 310, 338,
 341

Феофіл Булдовський, єп. 184, 194,
 195, 196, 197, 237, 277

Булдовщина 237

Феофан Бистров, архиеп. Полт., інсп.
 Д. Акад. 14, 25, 89

Филип/Пилип Бучило, єп. 148, 341

Филип, келійник митроп. Володим. 31

Фінансово-Видавничі Комісія 213

о. Филипченко С., свящ. 18

ФЗУ — Фабрично-Заводское учили-
 ще 336

Флавіян, митроп. Київський 223

о. Фотій Липківський, дід митроп. 121

Фотієв К. В., автор 10, 13, 65, 72, 73,
 78, 97, 98, 122, 123, 136, 137

о. Харитон Гов'ядовський, прот. 150,
 173, 222

о. Ходзицький Д., прот. 165, 166, 250,
 267, 315

о. Хомичевський М., свящ. 165, 166,
 168, 171, 190, 199, 210, 222, 230,
 231, 232, 243, 250, 267, 315

Хомжа, єп. ДХЦ. 190

о. Хрипко, свящ. 323

Цвічинський, подж., чл. ВЦР 16

Центральна Рада = Укр. Центр. Рада
 27, 128

„Церковна Ведомости”, журнал 8

Церковно-Вчительська Семінарія 218

Церковно-Вчительська школа 122

Церковно-Перевірочна Окружна Ко-
 місія 249

„Церковне Життя”, орган ДХЦ. 190

„Церква і Життя”, орган УАПЦ 86,
 157, 159, 178, 230, 336

„Церква і Нарід”, орган Вол. Дух.
 Конс. 157

„Церква Працюючих” 185

Церковна Рада = ВПЦР 87

Цюманів, дяк, чл. ВЦР. 47

Чернявський, учнт. Дух. Шк., чл.
 ВЦР. 47

Четверта ВПЦР 160

Чехівський В., див. Володимир

Чубар, готова Совнаркому 189

Четверта Президія ВПЦРади 173

Шевченко Т., див. Тарас

Шелухін С., див. Сергій

Шкільна Рада при Синоді 122

Ширяй М., див. Миколай

Юрій/Георгій, св. 87

Юрій/Георгій Жевченко, єп. 86, 89,
 142, 154, 168, 237, 257, 311, 336,
 337, 338

Юрій Міхновський, єп. 125, 147, 323,
 325, 326, 328, 329, 337, 343

Юрій Прокопович, єп. 149, 341

Юрій Тесленко, єп. 144, 310, 339, 342

Юрій Ярошевський, митроп. Церкви
 в Польщі 95

Юхим Калішевський, див. Євфимій

Юхимович В., псевдонім В. Чехів-
 ського 156

о. Явдась М., див. Митрофан

Яворський Б., проф. муз. 216

о. Язвінський Г., свящ. 258

Яків Чулаєвський, єп. 145, 173, 199,
 206, 230, 239, 245, 320, 339, 340

Яків Яцикевич, композ. 222

Янченко А., бр. 230

о. Янушевський Кость, див. Констан-
 тин

Ярослав Мудрий, в. юн. 75, 296

Ярославський (Губельман) Омелян,
 ком., безбожник 305

Ясінський, проф. чл. В. Ц. Р. 47

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

до ч. 1 т. IV „Нарису Історії Української Православної Церкви”.

А. ДЖЕРЕЛА.

Митрополит Василь Липківський. Історія Української Православної Церкви.
Розділ VII. Відродження Української Церкви.

„Цій Історії суджено стати угловим камнем і джерелом, звідки історики будуть черпати матеріал до історії відродження Української Православної Церкви в рр. 1917-30”, — писав мені в листі з дня 19. VIII. 1955 р. митроп. Ніканор Абрамович. Перед тим, в часопису „Рідна Церква” (за липень-серпень 1955 року), органі УАПЦ Церкви на еміграції, уміщена була замітка про „Історію Української Православної Церкви” митр. В. Липківського (з нагоди виходу в друку т. 1 нашої цієї праці), в якій замітці редакція писала: „Історія Української Православної Церкви митр. В. Липківського на 552 сторінки ін кwartо дрібно-го письма закінчена писанням 23 жовтня 1930 р., дійшла до нас в рукопису. В цій праці особливої уваги заслуговує VII розділ, в якому подано відомості про добу відродження в 1917-30 рр. На жаль, ще не настав час видання цієї праці друком. Повний, офіційно перевірений текст передруку „Історії Української Православної Церкви” митроп. В. Липківського знаходиться в руках Високопреосвященнішого митрополита Ніканора. Оригінал загинув при евакуації”.

З приводу цієї замітки в „Рідній Церкві”, Владика Ніканор був ласкавий подати мені докладні інформації про долю рукопису митр. В. Липківського. Митрополит В. Липківський, перед його арештом, доручив о. Чорноморцеві Вадиму (таємному дяконові) внести рукопис, переховати, і коли б судилося, що в Києві знову відновиться церковне життя, то рукопис передати архієпископові, що буде в Києві. По приїзді 13. III. 1942 р. єпископа Ніканора до Києва, о. Чорноморець приніс скрипт до нього. Рукопис починався історією Церкви від часів апостольських і тягнувся потім через всю нашу історію, а розділ VII, під наголовком „Відродження Української Церкви”, обіймав події церковного життя Української Православної Церкви від 1917 р. до 1930 р. Рукопис переховувався у Владики Ніканора до від'їзду з Києва. При евакуації р. 1943 з Києва все найважливіше з архіву Церковного Управління, в тім і рукопис „Історії” митроп. Липківського, впаковано було до спеціального мішка, який доручено було опіці й охороні Керівника Освітнього Відділу Управління Ф. С. Гавриша. Для останнього пощастило здобути місце, при відступленні німців з Києва, на грузовику одної німецько-української організації. Цього грузовика в дорозі спинили військові цімці, які потребували місця для підтопаних в дорозі військовиків. Але як на ньому цілком не було місця, то вони безцеремонно скинули увесь ручний багаж пасажирів, а в тім і мішок з актами Церковного Управління і рукописом митр. В. Липківського та й посадили на грузовика тих людей. „Скарби в мішку, — пише Владика Ніканор, — залишилися на вулиці на волю Богу”.

Отже оригіналу праці митрополита Липківського, рукопису його „Історії Української Православної Церкви” не залишилося, він загинув при евакуації, не залишилось цілої праці і в передруку. Цього цілого рукопису „Історії” чи-

тали в Києві лише Владика Ніканор і Мстислав. Але з Розд. VII рукопису, під наголовком „Відродження Української Церкви“, залишився повний передрук на пишущій машині, до чого спричинилася така подія. До Києва приїхав з Праги р. 1942 уповноважений від німецького „Інституту для вивчення історії Сходу Європи“; він звернувся до Владика Ніканора (був це українець) з проською про матеріяли для історії церковного життя в Україні в підбольшевицькому часі. Владика показав йому рукопис митроп. В. Липківського, але відмовив йому віддати рукопис, як він того хотів, лише погодився на передрук для нього інтересуючого його розд. VII рукопису. Праця машинистки Церковного Управління за передрук була оплачена уповноваженим Інститута. Відбито було при цьому три примірники. Перший пішов до Праги, але з нього були вирізані Освітнім Відділом Управління, члени якого перевіряли передрук, де-які місця, що могли компромітувати УАПЦ. Другий примірник, повний і офіційно перевірений, став власністю Владика Ніканора. Третій примірник дістався Владисі Мстиславу, тоді вікарію єпископа Ніканора; цей примірник не був офіційно перевірений з оригіналом; з нього потім появились нові передруки розд. VII. — Стільки оповів мені про історію рукопису митроп. Липківського Владика Ніканор в листі від 19 серпня 1955 р., закінчуючи оповідання словами: «Повторюю, що цілого рукопису „Історії“ м. В. Липківського вже на світі не існує, залишився лише сьомий розділ» (в передруку).

З Розд. VII — „Відродження Української Церкви“ митр. В. Липківського уперше ознайомився я р. 1944, маючи у себе якраз оту відбитку, що зроблено було в Києві для „Інституту вивчення духового життя Сходу Європи“; праця митрополита В. Липківського була дана мені для рецензії співпрацівником того Інституту проф. Едуардом Шінтером (автор монографії „Візантія та Рим у боротьбі за Україну“, в перекладі з німецької на українську мову виданої пок. Ю. Тищенкою — Прага р. 1944). Ці мемуари митрополита УАПЦеркви в зображенні в них внутрішнього життя УАПЦ відразу зробили на мене пригнічуюче враження, і я звернувся тоді до бл. п. о. протодиякона Василя Потієнка, б. голови ВПЦРади УАПЦ в рр. 1924-1926 (до 21. V.), що перебував на еміграції в тім часі в Берліні, з запитанням: чи можна повністю й без застережень приймати все, що написано з життя УАПЦеркви в мемуарах митрополита? Відповідь о. Потієнка була така, що йому відомо, що митрополит Липківський писав мемуари (я запитував і в справі автентичности мемуарів), що доля суб'єктивности в зображенні життя і осіб може бути в праці, але в основному події життя УАПЦеркви передано вірно.

Р. 1951 у „Відомостях Ген. Церк. Управління УАПЦеркви на Вел. Британію“, в чч. за червень-липень і за грудень, надруковані були підрозділи з Розд. VII „Історії“ митр. Липківського „Хвиби в житті УАПЦ та її керівних органів за другої ВПЦРади“, а р. 1953 в чч. 8, 9, 10-11 підрозділ „Братство ДХЦ“ („Діяльна Христова Церква“). Надруковано були ці уривки з розпорядження бл. пам. Владика Митрополита Полікарпа.

Р. 1959 з друкарні оо. Василіянів Української Католицької Церкви в Торонто вийшов друком Розділ VII Історії УАПЦеркви пера митроп. В. Липківського під наголовком, наданим видавцями, а не митроп. Липківським, — „Відродження Церкви в Україні 1917-1930“ (Якої Церкви? У м. Липківського написано —

„Відродження Української Церкви”, тобто національної українського народу). Як читаємо у вступі до цього видання, оо. Василіяни дістали відбитку Розд. VII Історії митр. Липківського незалежно від відбиток, зроблених з оригіналу з розпорядження Владика Ніканора. А саме. Ще перед приїздом до Києва єпископів українських: Ніканора і Ігоря, той же диякон Вадим Чорноморець показав у грудні 1941 р. рукопис „Історії Української Православної Церкви” митроп. В. Липківського проф. М. Андрусякові, який у тому часі був заступником керівника Відділу Культури й Освіти при Мійській Управі Києва, організованій з окупацією Києва німецьким військом. Проф. М. Андрусак, зацікавившись головню теж VII Розділом праці митрополита, просив В. Чорноморця зробити з того VII Розділу бодай дві копії. Одну з них забрав М. Андрусак з собою, коли в лютому 1942 р. повернувся з Києва до Львова. Цю копію доручив він митрополиту А. Шептицькому, який розпорядився з тієї копії зробити кілька копій і роздати їх до переходу різним особам. «У цей спосіб, — говоритьсь у названому вище „Вступі”, — Історія УАПЦ пера В. Липківського збереглася в кількох копіях».

Між іншим, копія цих мемуарів митрополита В. Липківського дісталась і до ієрархів Зарубежної Російської Церкви, про що я чув ще в Мюнхені з уст митрополита Анастасія; одначе я не зустрічав використання цієї праці митроп. В. Липківського, чи згадок про неї на сторінках друкованих органів названої Церкви. Зоставалась невідома вона Фридрихові Гейеру при написанні докладної монографії, що вийшла друком р. 1953, „Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945”.

Видання оо. Василіянами друком Розділу VII Історії Української Православної Церкви митр. В. Липківського не було, явна річ, подиктоване „добродійством” для православних українців, які ніби не спроможні були самі видати такої важливої праці митрополита УАПЦеркви В. Липківського. „Добрі” інтенції видавців прозорі й ясні зо всяких додатків, розкиданих під текстом мемуарів митрополита і з мемуарами не зв'язаних, а головню з „Додатку” до мемуарів на сто сторінок друку (1/3 книжки) о. Д-ра М. Соловія, ЧСВВ, під наголовком: „Доля УАПЦ Василя Липківського (на основі історичного твору В. Липківського)”, де о. Д-р Соловій подає в розвідці свій вчений „коментарій” до історії „УАПЦ Василя Липківського” (вже без жодного титулу) з явною метою дискредитації українського православ'я, на що мною вказано вже і в тексті частини I т. IV цієї праці.

Але боротися з такими „братніми” інтенціями не можна засобами, за які вхопивсь було „Вістник”, орган УГПЦеркви в Канаді, який, в ч. від 1 липня 1959 р., умістив статтю: „Справа історичної ваги. Спотворений текст історії УАПЦ під іменем митрополита В. Липківського”. В ній „Вістник”, ніби „маючи на руках дані”, але їх не подаючи, тобто без жодних підстав, заявив, що „католицькі видавці пустили у світ друком викривлений текст Історії Української Православної Церкви під іменем митрополита В. Липківського у фальшивому стані”... Наукова полеміка такого роду не може витримати зовсім критики. Копія рукопису Розділу VII мемуарів митроп. В. Липківського, яку я мав в Празі в 1944 р., і видана тепер копія з друкарні оо. Василіянів зовсім не мають по змісту й стилю праці таких різниць, щоб говорити про якийсь „фальсифікат”. А це копії з двох джерел: та, що я мав, є передруком у Києві в канцелярії

Церковного Управління при Владиці Ніканорі; видана ж оо. Василянми — передрук з копії, вивезеної проф. М. Андрусюком. А що проф. М. Андрусяк таку копію вивіз, про це пише мені тепер, в листі від 10. V. 1960 р. і Владика Ніканор: „Диякон Вадим Чорноморець при передачі мені рукопису Історії Української Церкви митроп. Липківського говорив мені, що сьомий Розділ рукопису дійсно заінтересував проф. М. Андрусяка, і він його скопіював. Щоби проф. Андрусяк видавав його митроп. Шептицькому, цього ні я, ні диякон Чорноморець не знали”. Отже виходить, якщо повірити „Вістникові”, то „фальсифікат” праці „під іменем митр. Липківського” міг вийти тільки від диякона о. Чорноморця, або ще й від сестер митрополита... Таке припущення просто неймовірне, тим більше, що й письмо митрополита Липківського було відоме Владиці Ніканорові, а листи митроп. Липківського про події церковного життя УАПЦ, з яких і автор цієї праці користав, до митроп. Іоанна Теодоровича, о. Павла Корсуновського, мають той же стиль і ту ж схему в оповіданні, що і в Розд. VII.

Що ж торкається різних помилок друкарських, змін в правопису, змін в словах чи зворотах і других різниць дрібного загалом значення в неохайному, треба признати, виданні оо. Василян, які різниці підібрав, наприклад, старанно о. Маєвський (в органі нових соборноправників „Церква й Життя” ч. 6 за 1959 р.), порівнюючи друк оо. Василянів Розд. VII з тим передруком його, який знайшовся у о. Маєвського, то це явище цілком зрозуміле при численних переписуваннях на машині, чи й від руки, мемуарів митрополита В. Липківського. Ці мемуари не Св. Письмо, щоб устанавляти точно, до букви їх текст. А в нас і в перекладах Св. Письма на українську мову, рівно ж і Богослужбових книг, стільки є різниць в словах, стилістичних, іноді й по змісту, однак там ми не кажемо про фальсифікат... Тому й праця митрополита Василя Липківського і є, і буде головним джерелом історії Української Православної Церкви на Україні в рр. 1917-1930, але користати з неї не можна цілком безкритично, належить порівнювати й уважати й на інші джерела, які маємо, а можливо ще будемо мати, притримуючись в основному давніх мудрих засад: „Audiatur et altera pars”, „Amicus Plato, sed magis amicus veritas est”*)

Документи з архіву Владики Митрополита Іоанна Теодоровича:

- Лист з дня 23 липня 1922 р.,** Найпочесн. о. В. Липківського до диякона о. Павла Корсуновського.
- Меморандум ВПЦРади** в справі єднання церков і Вселенської Христової Церкви (в треті роковини Собору 1921 р. — осінь 1924 р.).
- Відозва ВПЦРади 14 листопада 1924 р.,** з нагоди 3-річчя від Собору 1921 р. про стан УАПЦеркви та акції, спрямовані до розколу в Церкві.
- Акти в справі приєднання до УАПЦеркви Феодосія Сергієва,** архієпископа Російської Церкви (жовтень 1924 р.).
- Заява ВПЦРади УАПЦ до Робітничо-Селянського Уряду УСРР р. 1924** в справі реєстрації Статуту УАПЦеркви.

*) В нашій праці цитация мемуарів митрополита В. Липківського була роблена: з машинописного примірника-передруку, з уривків, надрукованих в лондонських „Відомостях Генер. Церкви. Управління УАПЦ на Вел. Британію”, а як вийшли мемуари друком у виданні оо. Василянів, то й з того видання.

- Лист ВПЦРади до Президії Всесвітньої Церковної Конференції Життя й Праці** (Стокгольм) від 23 серпня 1925 р.
- Протест Укр. Прав. Братства ДХЦ** проти нав'язання стосунків ВПЦР з Всесв. Церкви. Конференцією.
- Відозва ВПЦРади до пастирів і вірних УАПЦ** в справі руйницької роботи ДХЦ (жовтень 1925 р.).
- Послання до священства і вірних УАПЦ** від 23. X. 1925 р. митр. Липківського (в справі розкладової діяльності ДХЦ).
- Каталог юнжок і нот,** що маютья в коморі ВПЦРади для вжитку в українських храмах.
- Лист митроп. Липківського до архиеп. Іоанна Теодоровича** 11. XI — 1926 р. (про події церковного життя УАПЦ в рр. 1925-26).
- Лист ВПЦРади до архиеп. Американського і Канадійського Іоанна** 20. V. 1927 (в справі праці для добра УАПЦ журналів „Сіач” та „Православний Вістник”).
- Лист ВПЦРади до нього ж з дня 20 січня 1928 р.** в справі визволення від тягару митрополитичих обов'язків митроп. В. Липківського, обрання на митрополита єпископа Миколая Борецького з додатком про склад Президії ВПЦРади після 2 Собору УАПЦеркви.
- Відозва Президії 2 Всеукр. Собору УАПЦ** до всіх вірних УАПЦ (30. X. 1927 р.).
- Інформаційний об'ємник ВПЦР** про життя УАПЦ після 2 Собору УАПЦ до всіх Окр. Церк. Рад.
- Протокол Великих Микільських Зборів ВПЦРади,** що „відбулися 25-30 травня 1924 р. в Київно-Софійському великому соборі з дозволу Радвлади, згідно справки, виданої уповноваженому УАПЦ П. Ромоданову”, (стор. 1-48). В тексті цього Протоколу уміщена „Прилюдна Заява до всіх Церков ВПЦРади УАПЦеркви”, укладена В. М. Чехівським і стверджена Зборами.
- Протокол Великих Понровських Зборів ВПЦРади 25-30 жовтня 1926 р.,** (стор. 1-28).
- Список 19 церковних округ УАПЦеркви** з поданням адрес їх духовних керівників-єпископів, (1926 р.).
- Протокол Пленуму Малих Зборів ВПЦРади УАПЦеркви,** що відбулися 28-30 грудня 1926 р., (стор. 1-22).
- Протокол об'єднаного засідання Керуючих комісіями при ВПЦР УАПЦ** — 15. XII. 1926 р.
- Протокол Великих Микільських Зборів ВПЦРади УАПЦеркви 11-13 травня 1927 р.** в храмі св. Софії за дозволом державлади, (стор. 1-70).
- Окрема думка** (до цього протоколу) архієпископа Іосифа Оксїока в справі висвяти в священники бр. Євгена Бачинського і в тій же справі **Витяг з Протоколу засід. Президії ВПЦРади з дня 5 липня 1927 р.**
- Позачергова інформація Секретаріату ВПЦР** про затвердження Статуту УАПЦеркви Радвладю 10 грудня 1926 р. і дозвіл влади на видання журналу „Церква й Життя” 15 січня 1927 р.
- Повідомлення Лубенської Округової Церковної Комісії** про життя УАПЦеркви — 1927 р., ч. 2.
- Кошторис видатків і прибутків ВПЦРади УАПЦ** на 1927-28 церковно-господарчий рік, з 1 вересня 1927 по 1 вер. 1928 р.

- Інструкція для перевірки персонального складу духовенства УАПЦеркви**, (стверджена 2. III. 1927 р. Президією ВПЦРади).
- Протоколи засідань Президії Всеукраїнської Православної Церковної Ради:**
за 1925 р. протокол — 30 жовтня; 1926 р. — 6 протоколів; 1927 р. — з 3 січня по 9 вересня 52 протоколи. В Протоколи від 16 серпня 1927 р. повністю уміщена копія Заяви Громадянства УСРР Василя Липківського, митрополита УАПЦеркви, поданої 15 серпня 1927 р. „до вищих представників Центрального Уряду, аби знято було з нього безпідставне підозріння в контр-революційних антирадянських настроях і дано можливість виконувати церковне служіння”.
- Почислені акти були надіслані митрополитові УПЦеркви в США Іоанну Теодоровичу (тоді архієпископові УАПЦ в Америці й Канаді) ВПЦРадою; майже всі вони є машинописи повного аркушу.
- Матеріали з відродження УАПЦеркви.** „Церква й Життя” — орган УАПЦеркви, видання ВПЦР Ч. 1. 1927 р., (стор. 120-127).
- Історична записка ВПЦРади про минуле життя УАПЦеркви і відновлення її автокефалії.** Ц. й Ж. Ч. 2-3 — 1927 р., (стор. 139-148).
- Матеріали з історії визволення УАПЦеркви.** Ц. й Ж. Ч. 2-3 — 1927 р., (стор. 238-243).
- Огляд праці Малих Зборів ВПЦРади, що відбулись 6-8 березня 1928 р.** Ц. й Ж. Ч. 1/6 1928 р., (стор. 35-45).
- Огляд праці Великих Микільських Зборів ВПЦРади 1928 року.** Ц. й Ж. Ч. 2/7 1928 р., (стор. 73-92).
- Духовне керівництво УАПЦеркви (Сучасний стан Церкви).** Доповідь митрополита Миколая на Микільських Зборах 1928 р. Ц. й Ж. Ч. 2/7 — 1928 р., (стор. 93-98).
- Служіння єпископа в УАПЦ і місце священника УАПЦ в парафії.** Доповідь архієп. К. Малюшкевича на Вел. Мик. Зборах 1928 р. Ц. й Ж. Ч. 2/7 — 1928 р., (стор. 99-108).
- Матеріали до історії УАПЦеркви.** Ц. й Ж. Ч. 2/7 — 1928 р., (стор. 127-135).
- Свящ. о. П. Корсунівський.** Церковний рух на Україні в перші роки революції. Друк. в часопису УПЦ в США „Дніпро” в 1925 р.
- Діяння Всеукраїнського Правосл. Церковного Собору в Києві 14-30 жовтня (н. ст.) 1921 р.** Франкфурт на Майні. 1946. Передрук з видання ВПЦР кінця 1921 р.
- Проповіді митрополита В. Липківського:** Слово Христове до українського народу. Вінніпег. 1934. — Слово Апостольське до вірних Христовій Церкви. Вінніпег. 1936. Ротаторні вид. о. П. Маєвського.
- Три листи митроп. В. Липківського** (3. IV. 1933 р., 5. VI. 1933 р. і 3. VII. 1933 р.) до о. Маєвського. Надрук. в журналі „Церква й Життя”. Чикаго. Ч. 6/9 — 1958 р.
- Інтронізаційне послання архієп. Миколая Борецького, митрополита Київського і всієї України, з дня 30 жовтня 1927 р.** („Дніпро”, ч. 9, з дня 3. III. 1928 р.).

Б. КУРСИ І МОНОГРАФІЇ.

- Fridrich Meyer.** Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945. Koeln. 1953.
- О. Лотоцький.** Українські джерела церковного права. Варшава. 1931.
- " " " В Царгороді. Праці Укр. Наук. Інституту в Варшаві. Т. XL. Варшава. 1939.
- Іоани Теодорович,** Архієпископ УПЦеркви в Америці й Канаді. Благодатність ієрархії УАПЦеркви. Регенсбург. 1947.
- Проф. В. Болотов.** Лекції по історії древньої Церкви. СПб. 1910.
- Вера Православної Восточної Церкви по єя символическим книгам.** Сборник извлеченій из „Послания патріархов Правосл. Кафоліч. Церкви о православной вере“, „Православ. Исповеданія“ м. Петра Могили і „Катехизиса“ митроп. Филарета. Москва. 1889.
- Свящ. Кирилл Зайцев.** Православная Церковь в Советской России. Ч. 1. Шанхай. 1947.
- Протопресв. Мих. Польскій.** Новые мученики Россійскіе. Джорданвилль. Т. I. 1949, т. II. 1957.
- Путь моей жизни.** Воспоминанія митрополита Євлогія, изложенныя по его рассказам Т. Манухиной (стр. 659). Париж. 1947.
- Проф. И. М. Андреев.** Краткій обзор истории Русской Церкви от революции до наших дней. 1952.
- Протопресв. Г. Шавельскій.** Воспоминания последнего протопресвитера русской армии и флота. Нью-Йорк. 1954. Т. т. I-III.
- Епископ Никон (Рклицкій).** Жизнеописание Блаженнейшаго Антонія, митрополита Киевскаго и Галицкаго. Т. IV. Нью-Йорк. 1958.
- Епископ Алексій.** Посещеніе Его Блаженством, Блаженнейшим митрополитом Діонисієм правосл. автокефальных восточных церквей. Варшава. 1928.
- С. Єфремов.** Історія українського письменства. Львів. 1924.
- Дм. Дорошенко.** Мої спомини про недавнє минуле. 1914-1918. Львів. 1923, ч. 1-3.
- " " " Історія України 1917-1923. Ужгород. 1930.
- " " " Мої спомини про давнє минуле. 1901-1914. Вінніпег. 1949.
- В. Винниченко.** Відродження нації. Київ-Відень. 1920, ч. III.
- Ісаак Мазепа.** Україна в огні і бурі революції. Ч. I. Вид. „Прометей“. 1950.
- Проф. Н. Полонська-Василенко.** Українська Академія Наук. Вид. Інституту для вивчення ССРСР. Мюнхен. Т. I. 1955, т. II. 1958.
- М. Ковалевський.** Україна під червоним ярмом. Документи. Факти. В-во „Схід“. Варшава-Львів. 1936.
- Р. Суслик.** Криваві сторінки з неписаних літописів. Англія. 1956.
- Українська пісня за кордоном.** Світова концертна подорож Українського Національного Хору під проводом Ол-дра Кошиця. Париж. 1929.
- Короткий філософський словник.** Під ред. М. Розенталя і П. Юдина. Київ. 1952.

В. БРОШУРИ І СТАТТІ.

- Митроп. В. Липківський.** Церква й життя.
- " " " Православна Христова Церква українського народу. (Журн. „Церква й Життя“, ч. 1 за 1927 р.).

- В. М. Чехівський.** Досягнення Української Автокефальної Православної Церкви.
" " " Основа визволення Української Автокефальної Православної Церкви. (Ц. й Ж., чч. 1-5 за 1927 р., чч. 1-2 за 1928 р.).
- В. Волинський.** Походження ієрархії в зв'язку з питанням про благодатність ієрархії УАПЦеркви. (Ц. й Ж., ч. 1 — 1927 р.).
- Архиєп. Н. Шараївський.** До другого Всеукр. Правосл. Церковного Собору. (Ц. й Ж., ч. 1).
- " " " Діло Церкви Христової. (Ц. й Ж., ч. 2-3 за 1927 р.).
- Архиєп. Іван Павловський.** Перший Всеукр. Прав. Церк. Собор, Свящ. Собор єпископів України та собори перших віків християнства. (Ц. й Ж., ч. 2-3 — 1927).
- Єп. Миколай Карабінович.** Правда про святу Українську Автокефальну Церкву. (Ц. й Ж., ч. 4 — 1927 р.).
- Архиєп. Константин Кротевич.** До ідеології УАПЦеркви. (Ц. й Ж., ч. 1/6 — 1928).
- Архиєп. Миколай Пивоварів.** Церква в державі та її відокремленість. (Ц. й Ж., ч. 1/6 — 1928 р.).
- Прот. Кирило Григорович Стеценко.** Ц. й Ж., ч. 4 — 1927 р.
- Короткі біографії** митрополита М. Борецького, архієпископів Іосифа Оксіюка і К. Малюшкєвича в „Церква й Життя”, ч. 5 — 1927 р.
- Проф. А. В. Карташов.** Революція й Собор 1917-18 г. „Богословская мысль”. Труды Православного Богословского Института в Париже. 1942.
- Іоанн, Архієпископ.** Низка спогадів. Укр. Правосл. Календар на 1951 р., Нью-Йорк.
- Архієпископ Ніканор.** Догматично-канонічний устрій Св. Православної Вселенської Церкви. „Богословський Вісник”, ч. 1 — 1948 р. Мюнхен.
- Архієп. Іоанн Шанхайський.** Високопреосвященний Антоній, Архієпископ Харьковській и Ахтирській. „Православний Путь”. Сборн. 1950. Джорданвилль.
- О. Лотоцький.** Зневажена справа. „Тризуб”, ч. 12 за 1927 р. Париж.
- " " " Симон Петлюра. Варшава. 1936.
- Дм. Дорошенко.** Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу. 1940.
- І. Власовський.** Передсоборні думки. „Церква і Нарід”, чч.: 6-7, 8, 9 за 1949 р.; 1, 2-3 за 1950 р.
- „Підвалини Української Православної Церкви”, „Прохання до патріарха Царгородського благословити Автокефальну Українську Церкву” (1921 р.), „Укр. вимова церк.-богослужбового тексту” (1921 р.), „Церковна справа на Україні” (1921 р.) і др. видання-метелики **Благодійного видавництва „Українська Автокефальна Церква”** під редакцією проф. І. Огієнка.
- Людина праці** (про митропол. Іларіона Огієнка). „Слово Істини” — місячник Вид. комісії Митрополітального собору у Вінніпегу. XI-XII за 1950 р.
- Обсерватор.** Перешкоди для поєднання наших церков. „Слово істини”. Січень. 1950.
- К. В. Фотієв.** Попитки української церковної автокефалії в ХХ в. Мюнхен. 1954.
- С. Раневський.** Украинская Автокефальная Церковь. Джорданвилль-Нью-Йорк. 1948.
- Голос історії. Православная Русь, ч. 12 за 1954 р.
- П. Мірчун.** Українсько-Московська війна 1917-1919. Торонто. 1957.

- В. Завитневич.** Прот. Кирил Григорович Стеценко. Укр. Правосл. Календар на 1957 р., вид. УПЦ в США.
- В. Потієнко.** Українська Автокефальна Соборноправна Церква. Українська Автокефальна Соборно-єпископська Церква. Кірхайн. Березень 1944. Манускрипт.
- Послання до Всеч. духовенства України митр. Олексія Громадського і др. єпископів Укр. Автономної Церкви.** Часоп. „Укр. Голос” 22. I. 1942 р., Проскурів.
- Б. Мікорский.** Разрушение культурно-исторических памятников в Киеве в 1934-36 г. г. Мюнхен. 1951.
- Прот. М. Явдась.** Українська Автокефальна Православна Церква. Мюнхен. 1956.
- М. Міллер.** Знищення Православної Церкви більшовиками. „Український Збірник”, кн. 10. Мюнхен. 1957.
- Б. Крупницький.** Українська наука під Советами. Вид. Інституту для вивчення СССР. Мюнхен. 1957.
- М. Ковалевський.** Співка Визволення України. Опозиційні рухи в Україні і національна політика СССР. 1920-1934. Вид. Інституту для вивчення СССР. Мюнхен. 1955.
- Прот. Д. Бурко.** З книги буття Української Церкви. „Рідна Церква” за 1954-59 рр.
 ” ” ” Митрополит Миколай Борецький. „Рідна Церква”, ч. 4 — 1953.
 ” ” ” Архієпископ Юрій Жевченко. Відомості Ген. Церк. Управл. УАІЦ на Вел. Британію, ч. 9-10 — 1959.
- Г. Сенько.** До історії нищення нашої церкви на Україні. „Дзвін”. Статті в річниках 1952-1955, числа: 4(25), 8(29), 9(30), 10(31), 10(43), 2(47), 3(48), 7(52), 8-9(53-54), 12(57), 1(58), 2(59), 4(61), 7(64), 8(65), 10(67), 7(76), 10(79). „Укр. Прав. Слово” 1957 р., ч. 5. Із Лихоліття Безбожництва. Хутір Іванівка, Слав’янського повіту Донецчини(?).
- З. Різників.** „Приятель українського народу” (про архієп. Агапіта Вишневського). „Укр. Слово”, ч. 1003. 1961 р. Париж.

Коли вже склад цієї книжки був закінчений, Розділ VII — „Відродження Української Церкви” Митрополита В. Липківського появився друком вдруге у видавні Греко-Православної Церкви в Канаді. Winnipeg 4, Man. Canada.

ЗАУВАЖЕНІ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ.

Стор.	Ряд. зв. зн.	Стоїть	Треба
25	2	січні	січні
50	11, 17	„Союз землевласників”	„Союз Землевласників”
60	6	україніста	українства
81	22	Деникіна	Деникіна
96	7	ініціатори	ініціатори
119	7	хіротонія	хіротонія
125	8	Распутіна	Распутіна
134	5	що вона	що „вона
168	15	виступів, що	виступів, щоб
185	8	Церква Працюючих”	„Церква Працюючих”
212	7, 9	мале, виносне,	мала, виносна
225	2	Дійсно	Дійсно
227	19	християнського	християнського
232	22	мусить буде	мусить бути
233	9	критика	критика
236	16	рецепцію (згоджування	рецепцію, згоджування
288	18	український	українських
293	19	травня	травня
293	4	громадянству	громадянству
295	22	іконостаси	іконостаси
296	3	кільометрів	кільометрів
296	19	Службо	Служба
297	12	архитектурн	архітектури
300	11	учасників	учасників
302	22	отаточно	остаточно

З М І С Т

П'ЯТА ДОБА

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ДОБІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ З РОЗПАДОМ РОСІЙСЬКОЇ ЦАРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ, В ЧАСІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 — 1918) Й РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ. (Від 1917 року до наших днів).

Розд. I. Український церковний рух в Україні в часі революції 1917 р. до Всеукраїнського Церковного Собору в Києві 14-30 жовтня 1921 року.

9

1. Єпархіяльні з'їзди 1917 р. в єпархіях України, склад їх та постанови. Організація в Києві першої Всеукраїнської Православної Ради та її діяльність. 2. Українська Центральна Рада, Генеральний Секретаріат та їх відношення до національної церковної справи в Україні. 3. Всеукраїнський Церковний Собор 1918 р.; перша його сесія в січні 1918 р., припинена захопленням Києва більшовиками. Утворення, замість Церковної Ради, Братства свв. Кирила і Мефодія. Мученицька смерть Київського митрополита Володимира. 4. Церковна справа за владу гетьмана Павла Скоропадського. Вибори Київського митрополита. Літня й осіння 1918 року сесії Всеукраїнського Церковного Собору; боротьба українців за незалежну від Москви Українську Церкву. Деклярація на соборі міністра ісповідань О. Г. Лотоцького. Опір російського єпископату деклярації та його політиканство. 5. Церковна політика за Директорії Української Народньої Республіки. Закон 1 січня 1919 року про автокефалію Української Православної Церкви та її вищий уряд. Дипломатична місія до Царгороду проф. О. Лотоцького. Друга Всеукраїнська Православна Церковна Рада (ВПЦР) і події національно-церковного життя в Києві під більшевизькою владою в 1919 р., а також в часі оволодіння Києвом денікінцями в другій половині 1919 р. 6. Як прийшло до проголошення 2 Всеукраїнською Православною Церковною Радою автокефальності Української Православної Церкви 5 травня 1920 р. Лист в цій справі ВПЦР до українського православного громадянства. Турботи ВПЦР в справі набуття єпископів для УАПЦеркви. Духовна опіка над УАПЦ архієпископа Полтавського Парфенія (Левизького). Утворення Московською патріархією екзархату на Україні для боротьби з українським церковним рухом. Напередодні Всеукраїнського Церковного Собору в жовтні 1921 року. 7. Національно-церковна діяльність уряду УНР в 1919-1921 роках.

РОЗД. II. Всеукраїнський Церковний Собор в Києві 14-30 жовтня (нов. ст). 1921 р., його діяння і дальші події в житті УАПЦеркви на Україні до Другої світової війни 1939-1945 рр.

106

1. Склад Всеукраїнського Собору 1921 р., питання на ньому про його каноничність. Справа на Соборі автокефалії Української Православної Церкви. 2. Питання на Соборі єпископату в УАПЦеркві; звернення в цій справі до пап'яршого екзарха на Україні Михайла Єрмакова. Рішення питання ухвалою Собору. Утворення єпископату УАПЦеркви соборною висвятою. 3. Внутрішній устрій УАПЦеркви по канонах Київського Собору 1921 р. Інші постанови Собору 1921 р. по окремим питанням церковного життя. Відозва до духовенства України ВПЦРаді в грудні 1921 р. 4. Зовнішнє зростання УАПЦеркви по Київському Соборі 1921 р. Церковні Округи УАПЦ; духовні керівники їх — Єпископи. Статистика парафій УАПЦ; „лотинівці" або „спільні" парафії. Що стояло на перешкоді ширенню УАПЦеркви. 5. Головні етапи у внутрішньому житті УАПЦеркви в Україні; правовий стан її в

межах Радянської держави. ВПЦРада як центральний орган управління УАПЦ, митрополит Василь Липківський і Радянська влада. 6. Спроби розкладу УАПЦеркви. Братство „Діяльна Христова Церква” (ДХЦ). „Українська Автокефалія” на чолі з єп. Феоділом Булдовським. 7. Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦеркви в жовтні 1927 р.; звільнення на ньому з митрополітської катедри митрополита Василя Липківського і обрання на митрополита єпископа Миколая Борецького. 8. Світла й тіні у внутрішньому житті відродженої УАПЦеркви. Богослужбова галузь церковного життя: переклади і видавництво книг Св. Письма і Богослужбових в укр. мові; церковна музика, українські духовні композитори. Церковна проповідь. Видання ВПЦРадою журналу „Церква і Життя”. 9. Світла й тіні у внутрішньому житті УАПЦеркви (продовження): церковне життя в округах; округові церковні собори; роля єпископів в округах. Характеристика духовенства УАПЦ митрополитом В. Липківським. Громадський стан священослужителів УАПЦ в ідеології її діячів. Засоби підготовки духовенства УАПЦ: школа і учительство, пастирські наради. Перевірка персонального складу духовенства. Правне положення й матеріальний стан духовенства. Соборноправність в практиці церковного життя УАПЦ. Матеріальний стан УАПЦеркви. 10. Міжцерковне становище УАПЦеркви 1921 р.; взаємини з іншими церквами. „Меморандум ленінуму ВПЦРади з 1924 р. відносно єднання церков і Вселенської Христової Церкви”. „Історична Записка” ВПЦРади з листопада 1925 р. Світовий Конгрес „практичного християнства” в Стокгольмі в 1925 р. і відношення до нього УАПЦ. Зносини ВПЦР з закордонною гількі з відомою Урядом Радвлади. Відносини поміж УАПЦ і другими Православними Церквами на Україні. Справа єпископа Є. Бачинського на священника для УАПЦ у старокатолицького єпископа. 11. Політика комуністичного уряду на Україні в боротьбі його з Церквою і засоби знищення ним церковного життя. Позбавлення Церкви прав юридичної особи; ліквідаційні комісії, конфіскація церковних маєтків. Рабунки церковних цінностей на Україні. Видача радвладною дозволів на користування з церков; оподаткування тих дозволів. Закриття церков для Богослуження; профанація в ужитку церков для інших цілей. Нищення стародавніх українських святинь. Масове знищення церков і монастирів по всій Україні. Оподаткування та знищення духовенства; беззахистність його в переслідуванні владою. Зреченство фіри і Церкви. Антирелігійна пропаганда; „Союз воюючих безбожників”. Антирелігійне комуністичне виховання молоді по школах і в комсомольських організаціях. 12. Стан церковного життя по 2 ВПЦСоборі 1927 р. Основні думки Інтронізаційного послання митроп. Миколая Борецького і провідні ідеї церк. проводу в розвитку церк. життя УАПЦ. Ліквідація УАПЦ в Україні в тісному зв'язку з етапами в розвитку насильством соціалізму-комунізму. УАПЦ і СВУ; безвідповідальність думки про їх тісний зв'язок. Надзвичайний Собор УАПЦ 28-29 січня 1930 р. як ліквідаційний; суб'єктивне освітлення цієї події у митроп. В. Липківського. Другий надзвичайний собор УАПЦ 22 грудня 1930 р. для відновлення управління (упрощеного) Українською Православною Церквою. Завмирання церковного життя УАПЦ від утискам й після цього собору, як і взагалі церковного життя на всій Україні. Доля єпископату УАПЦ. Висновок.

Ієрархія УАПЦеркви часів Відродження в Україні рр. 1921—1936	359
Розподілення УАПЦеркви на церковні округи	360
Кількість парафій УАПЦеркви по округах	361
Іменний покажчик історичних осіб	363
Бібліографічний покажчик	373
Зауважені друкарські помилки	382